

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

Торайғыров университетінің ХАБАРШЫСЫ

Экономикалық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК

Торайғыров университета

Экономическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3552

№ 2 (2025)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

Экономическая серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ93VPY00029686

выдано
Министерством информации и коммуникаций
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области экономики, управления,
финансов, бухгалтерского учета и аудита

Подписной индекс – 76133

<https://doi.org/10.48081/NVZW5116>

Бас редакторы – главный редактор
Давиденко Л. М.
доктор PhD

Заместитель главного редактора Гребнев Л. С., д.э.н., профессор
Ответственный секретарь Шеримова Н. М., доктор PhD

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Шмарловская Г. А.,	д.э.н., профессор (Беларусь);
Кунызов Е. К.,	доктор PhD, доцент;
Алмаз Толымбек,	доктор PhD, профессор (США);
Мукина Г. С.,	доктор PhD, ассоц. профессор, доцент;
Дугалова Г. Н.	д.э.н., профессор
Алтайбаева Ж. К.,	к.э.н.
Мусина А. Ж.,	к.э.н., ассоц. профессор, доцент;
Титков А. А.,	к.э.н., доцент;
Шокубаева З. Ж.	технический редактор.

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

© Торайгыров университет

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

Адаева Н. А., Бекназарова А. Т., Мукина Г. С., Шахманова Г. Т., Кенжин Ж. Б. Қазақстан Республикасындағы инклюзивті білім беруді мемлекеттік басқарудың ерекшеліктері 6	
Amirova A., Abdanbekov A. Digital Transformation of Human Resource Management: A Cross-Country Perspective 19	
Альжанова Ф. Г., Днишев Ф. М., Имангали Ж. Г. Экономический рост, проблемы неравенства и распределения богатства в Казахстане 34	
Альпеисова Ш. Е., Булхаирова Ж. С., Еркулова Г., Исабеков Б. Развитие зеленой экономики на современном этапе 47	
Баева Ю. В., Бельгибаева К. К. Оценка оптимальности структуры экономики стран-членов ЕАЭС 65	
Barzhaksyyeva A. A., Amirbekuly Y., Smagulova G. S. The impact of digitalization on youth employment in Kazakhstan 83	
Бакирова А. Н., Каусова Ж. А., Краснощекова Е. А., Томашинова А. Е., Касымова Б. Т. Некоторые аспекты применения цифровых технологий в разработке маркетинговых стратегий промышленных предприятий Казахстана 100	
Баймухаметова А. Ж. Управления жизненным циклом продукта в условиях цифровой трансформации Казахской экономики 112	
Беспалый С. В., Мусина А. Ж., Петренко А. А., Колесников Ю. Ю. Интеграция цур в высшее образование Казахстана: подготовка кадров для устойчивой экономики 127	
Болатбек Е. Ә., Какижанова Т. И., Андабаева Г. К. Креативті экономиканың Қазақстандағы даму перспективалары 143	
Жұман Ж., Әмірзақов Б., Хамзаева Ә. У., Макулова А. Т., Сапарбаева Э. А. Қазақстанның уран саласының экспорттық әлеуеті 161	
Кабакова Г. Е., Азимхан А., Догалова Г. Н., Қайырғалиева М. Г., Есбергел Р. А. Қазақстан Республикасының мұнай кәсіпорындарында кадр әлеуетін қамтамасыз ету мәселелері 181	
Кембаев А. К., Тажикенова С. К. Қаржылық ашықтық пен сенімділікті қамтамасыз етудегі ішкі аудит	

қызметтерінің рөлі	194
Кусаинова А. Б., Калдыбаева Д. О., Болсынбекова Г. А., Молдажанов М. Б., Койчубаев А. С.	
Оценка текущего состояния циркулярной экономики в пищевой промышленности Казахстана	204
Мишулина О. В., Горелова Н. С., Кулубеков М. Т., Кулубекова А. Ж., Сулейменова С. Е.	
Кәсіпорынның шығынсыз қызметін талдау және болжау	222
Mukhiyayeva D. M., Yesseikyzy A., Kabikenov A. K.	
Beyond the project plan: dynamics success on the case Of healthcare projects	235
Назикова Ж. А., Джунусова Д. А., Тулеева Г. Т., Амирова Г. К., Абилдаев С. Т.	
Қазақстан Республикасының шаруа қожалықтарының даму тенденциясы мен қызметтерінің талдауы	253
Nizamov A. B., Ramashova A. N., Aidarov T. A., Daribayeva A. S., Siyazbekkyzy B.	
Research on poverty and its causes	274
Okutayeva S. T., Mukanova A. S., Smagulova Z. K., Baibash G. K.	
Inclusive employment in the Republic of Kazakhstan	293
Rakhimzhanova G. K. Assanova M. K., Vladimarov Zh., Gazizova M. R.	
Bibliometric analysis of households' economic behavior research	308
Rakhimberdinova M. U., Suleubayeva S. N., Urgusheva S. S.	
Competitiveness of banks and methods of its Assessment	322
Сабыржан А., Джубалиева З. У., Орынбасарова Е. Д., Жолдасова Г. И.	
Қазақстанның банк секторында жасанды интеллектті қолданудың мәселелері	343
Сагиндыкова Г. М., Тусибаева Г. С., Баяндин М. А., Рахимова Г. А., Жумагулова А. К.	
Қазақстан Республикасы қаржылық жүйесінің ашықтығын арттырудың қазіргі жағдайы және болашағы	361
Степанов М. С., Легостаева А. А., Косе Ж. К., Ержанова С. К.	
Сфера реализации проектов ГЧП в Казахстане: текущее состояние и перспективы развития	378
Сумарева Е. Е., Бордияну И. В., Мубараков Е. Е., Лейман О. Б.	
Применение имитационного моделирования для оценки риска инвестиционного проекта на предприятии	399
Суханбердина Б. Б., Курманова Г. К., Уразова Б. А., Утешкалиева А. Ж.	
Финансовое мошенничество в условиях цифровизации банковских услуг	416

Таниртаева Е. Е., Нурғалиева Г. К., Г. К. Муханова, А. Х. Ахметжанова	
Анализ проблем управленческого учета авиакомпаний в условиях кризиса	438
Tayauova G., Bekebayeva M., Kelesbayev D., Keneshbayev B., Alimkulova E.	
Management of institutional image in the context of university-city interaction	459
Тюлькубаева А. К., Нурсейтова Г. Б., Сюэ Л.	
Трудовые ценности и мотивация персонала в Казахстане	478
Shakhshina A., Bugubayeva R., Vladimirov Zh.	
Kazakhstan's state policy: developing human capital for sustainable growth	496
Чуланова З. К.	
Қазақстан өңірлерінің жоғары зияткерлік кадрлық әлеуетін қалыптастыру мен дамытудың теориялық аспектілері	513
Авторлар туралы ақпарат	
Сведения об авторах	
Information about the authors	534
Авторларға арналған ережелер	
Правила для авторов	
Rules for authors	572
Жарияланым этикасы	
Публикационная этика	
Publication ethics	586

<https://doi.org/10.48081/RXEI6923>

**Н. А. Адаева¹, А. Т. Бекназарова², *Г. С. Мукина³,
Г. Т. Шахманова⁴, Ж. Б. Кенжин⁵**

^{1,2}Тұран университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

³Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

⁴Халықаралық инженерлі-технологиялық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

⁵Дене шынықтыру және бұқаралық спорт академиясы,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0535-4016>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5660-3351>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2451-4984>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3403-812X>

⁵ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6085-8349>

*e-mail: gulsara.dusembekova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада инклюзивті білім беруді мемлекеттік басқарудың объективті қажеттілігі негізделеді, сонымен қатар осы мәселе бойынша қалыптасқан тұжырымдамалар мен көзқарастарға кешенді талдау жасалады. Инклюзивті білім беруді басқарудың қазіргі жүйесі қазіргі білім беру жүйесінің бірқатар мәселелерін шеше алмайтындықтан, басқару элементтері жан-жақты зерттелген. Талдау барысында бүгінде елімізде мүгедектердің, оның ішінде мүгедек балалардың саны жыл сайын артып келе жатқаны белгілі болды, ал соңғы жылдары инклюзивті білім беру ұйымдары, әсіресе орта білім беру саласында пайда болды және олардың саны жыл сайын артып келеді. Сондай-ақ, мақалада елдегі инклюзивті білім беруді басқару бойынша қорытындылар мен ұсыныстар жасалды. Жұмыста білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаттарына барлық адамдардың сапалы білім алуға және халықтың барлық топтары үшін білім алуға қол жеткізуге тең

құқықтары кіретіні атап көрсетілген. Зерттеу материалдары инклюзивті білім беруді басқару механизмі, оның әдістері, құралдары және қазіргі жағдайдағы әсер ету механизмдері туралы терең түсінік береді. Сондай-ақ инклюзивті білім беруді басқару тетігін жаңғырту және дамыту, мемлекеттік реттеудің нысандарын, әдістері мен модельдерін жетілдіру жолдары көзделген.

Кілтті сөздер: мемлекет, қоғам, заңнама, басқару, әкімшілік, инклюзивті білім, мүгедектер.

Кіріспе

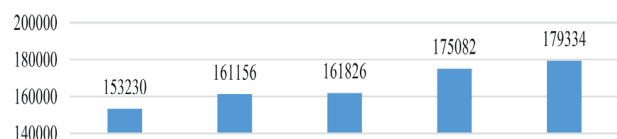
Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа табысты кірігуі көбінесе мемлекеттің әлеуметтік салаға бағдарлануына, яғни адами әлеуетті дамыту деңгейі мен сапасына байланысты. Әртүрлі әлеуметтік топтар мен санаттардың әртүрлі әлеуметтік игіліктер мен мінез-құлық стратегияларына тең қолжетімділігі қазіргі Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамның қалыптасуы мен дамуының көрсеткіші болып табылады.

Конституцияға сәйкес, Қазақстан лайықты өмір сүру жағдайларын және адамның еркін дамуын қамтамасыз ететін әлеуметтік мемлекет болып табылады. Мемлекет сонымен қатар жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, тегіне, мүлтік жағдайына, тұрғылықты жеріне, дінге көзқарасына, сеніміне, қоғамдық бірлестіктерге мүшелігіне және басқа жағдайларға қарамастан барлық азаматтарға тең құқықтар мен бостандықтарға кепілдік береді [1].

Осылайша, Қазақстанның негізгі заңы әлеуметтік мемлекет пен азаматтар құқықтарының теңдігі қағидаттарын жариялайды. Соған қарамастан, іс жүзінде бұл қағидаттар көбінесе тиісті түрде іске асырылмайды: белгілі бір әлеуметтік топтарға қатысты кемсітушілік тәжірибелер әлі де орын алып, Қазақстанда азаматтық қоғамның қалыптасуы мен адами әлеуетті дамыту үшін елеулі проблемалар туғызуда.

Материалдар мен әдістері

Статистикаға сәйкес, дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы 1,3 миллиардтан астам адамды немесе әлем халқының 16 % құрайды [2] оның 80 % дамыған елдерде, 10 % кедей елдерде тұрады. Біздің елімізде мүгедектігі бар балалардың саны жылдан жылға тұрақты өсіп келе жатқанын атап өту маңызды. Қазақстан Республикасында денсаулық сақтау мүмкіндіктері шектеулі көмелетке толмаған азаматтардың саны да артып келеді, оны біз келесі суреттен көре аламыз (1-сурет).

1-сурет – Қазақстан Республикасы бойынша 2018-2022 жылдардағы 18 жасқа дейінгі мүгедектігі бар адамдар санының серпіні, адам

Ескертпе – деректер негізінде авторлар құрастырған [3]

Суреттен көріп отырғанымыздай, 2022 жылы 18 жасқа дейінгі мүгедектер саны 2021 жылмен салыстырғанда 2,0 %-ға және 2020 жылмен салыстырғанда 10,0 %-ға өсті. Яғни, келесі жылы дамуында ауытқулары бар балалар саны күрт өсті.

Осы мақалада қозғалған мәселе тек Қазақстанға ғана қатысты емес, сонымен қатар баршаға қолжетімді және сапалы білім беруді қамтамасыз етудегі жаһандық сын-тегеурін болып табылады. Бұл мәселенің негізгі аспектісі-білім беру процесінің барлық қатысушыларының, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті жағдайлар жасау. Бұл оңай шаруа емес, тіпті инклюзивті білім беру саласындағы көшбасшы елдерде де бұл мәселенің тамаша шешімі әлі жоқ. Айтарлықтай күш-жігер мен прогреске қарамастан, білім беруде шынайы инклюзия мен тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету жаһандық ауқымдағы маңызды және өзекті мәселе болып қала береді.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына сәйкес ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдардың білім алуы үшін мынадай арнайы талаптар көзделген:

- арнайы білім беру бағдарламалары мен оқыту әдістерінің болуы;
 - қажетті техникалық және басқа құралдармен қамтамасыз ету;
 - инклюзивті білім беру ортасын құру;
 - медициналық, әлеуметтік және басқа да қызметтерді ұсыну,
- онсыз ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар жалпы білім беру бағдарламаларын игере алмайды.

Осылайша, заң Қазақстан Республикасында ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар үшін білім алу құқығын қамтамасыз етудің кешенді тәсілін көздейді [4].

«Инклюзивті білім беру» тұжырымдамасы ағылшын тіліндегі «инклюзия» терминіне негізделген, ол «қамту, қосу» дегенді білдіреді. Француз тілінде «inclusif» сөзі «өзін-өзі қамту» деп аударылады, ал латын

тілінен аударғанда «қамту, инклюзивті» дегенді білдіреді. Лексикалық анықтамаларға сәйкес, инклюзивті білім беру-бұл ерекше қажеттіліктері бар адамдар үшін білімге қол жетімділікті қамтамасыз ететін әртүрлі қажеттіліктерге бейімделу тұрғысынан жалпы білім беруді дамыту процесі [5].

Ратификациялық құрылымы күрделі қоғамдағы инклюзивті білім беру субъектілерінің қолайсыз бастапқы жағдайы бар бірқатар әлеуметтік топтар үшін білімнің қолжетімділігін келесі суреттен көруге болады (2-сурет).

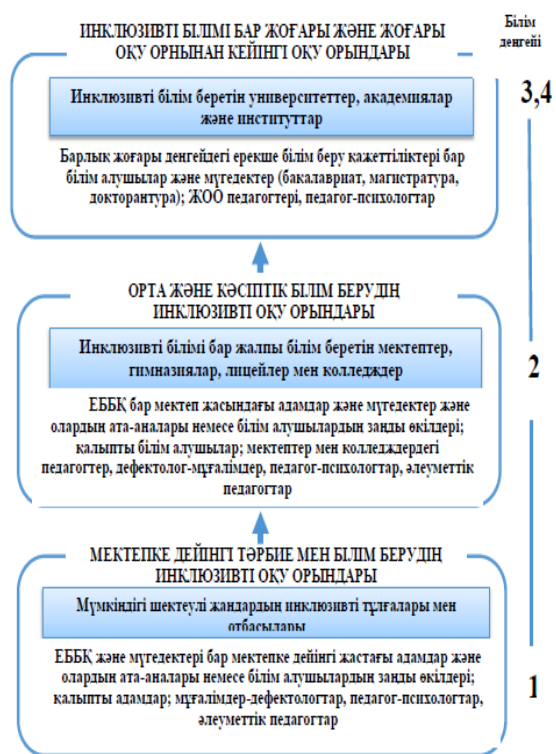

2-сурет – Инклюзивті білім беруді басқару субъектілері

Инклюзивті білім беру жүйесінің басқару объектілері өзара әрекеттесудің әртүрлі деңгейлері мен бағыттары бойынша өзара байланысты инклюзивті білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратын желілер болып табылады. Басқаша айтқанда, бұл 3-суретте көрсетілгендей білім беруді басқару органдары мен оларға бағынатын мекемелер мен ұйымдардың жиынтығы.

Ерекше білім беру қажеттіліктеріне (ЕББҚ) және мүгедектерге арналған инклюзивті білім беру жүйесін басқару кез келген басқа жүйе сияқты ұйымдастырылуы керек. Ол үшін инклюзивті білім беру жүйесінің ұйымдық құрылымына оның барлық қатысушылары кіруі қажет: ЕББҚ және мүгедектері бар адамдар, инклюзивті білім беруге жауапты мектепке дейінгі және мектеп мекемелерінің педагог қызметкерлері, ЕББҚ және мүгедектері бар адамдардың отбасылары, инклюзивті тәсілмен оқуға қабылдауға мүдделі орта және жоғары білім беру оқу орындарының педагог қызметкерлері, сондай-ақ инклюзивті білім беру және мүгедектер мен ЕББҚ бар адамдарды жұмысқа орналастыру саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруға жауапты жұмыс берушілер мен лауазымды адамдар. Осы қатысушылардың барлығының келісілген әрекеттерімен ғана жүйені тиімді басқаруға қол жеткізуге болады (3-сурет).

Жалпы, еліміздегі мүмкіндігі шектеулі жандардың шамамен 90% балаларына білім беруді қалайтыны атап өтілді. Алайда, оқу орындарында қажетті материалдық-техникалық жабдықты қамтамасыз ету үшін қаржылық ресурстардың жетіспеуіне байланысты (мысалы, пандустар, лифттер және т.б.), бұл қажеттіліктердің барлығын толық қанағаттандыру мүмкін емес [6].

3-сурет- Инклюзивті білім беруді басқару объектілері
Ескертпе – авторлар құрастырған

Кешенді диагностика және ерте педагогикалық түзету арқылы дамудағы теңсіздікті жеңуге арналған қолданыстағы қолдау жүйесі Жалпы білім беру процесіне денсаулығы шектеулі әрбір үшінші адамға ғана қатысуға мүмкіндік береді. Даму мүмкіндігі шектеулі жандарға білімге тең қолжетімділік толық қамтамасыз етілмеген.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан Республикасының Білім және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес инклюзивті білім беру үшін жағдай жасаған мектептердің пайызы мынадай көрсеткіштерге жетеді деп күтілуде:

- 2024 жылға дейін мұндай мектептердің саны 95 % құрауы тиіс;
- 2025 жылға қарай бұл көрсеткіш 100 % жетуі тиіс.

Осылайша, 2025 жылға қарай Қазақстан Республикасының барлық мектептерінде инклюзивті білім беру үшін жағдайларды толық қамтамасыз ету мақсаты қойылады.

Сонымен қатар, 2024 жылға дейін кедергісіз ортаға тең мүмкіндіктер мен қолжетімділікті құратын жоғары оқу орындарының үлесі 65 %, ал 2025 жылға қарай 70 % құрайды деп болжануда. Мүмкіндігі шектеулі студенттер үшін білім беру саласындағы негізгі міндеттердің бірі-олардың кәсіби даярлығының деңгейі мен мазмұнын төмендетпей, білім алуға, дамуын түзетуден және әлеуметтік бейімделуден өтуге мүмкіндік беретін арнайы жағдайлар жасау [7].

Басқаша айтқанда, мүгедектігі бар студенттерге олардың кәсіби біліктілігінің сапасына нұқсан келтірмей, табысты оқу және даму үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз ету қажет.

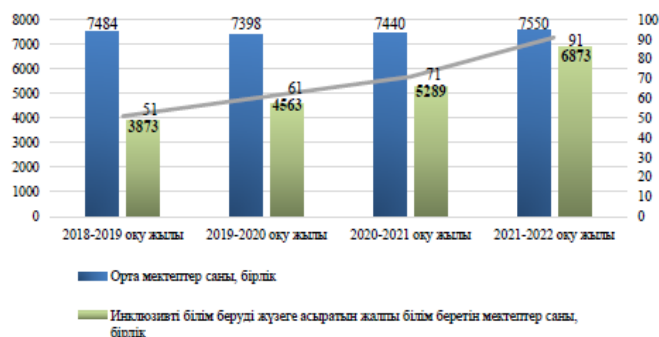
Инклюзивті білім берілетін мектептер санының өзгеруі жалпы білім беретін мектептер санының өзгеруіне әкеледі. Мұны оң бетбұрыс деп санау керек, өйткені біздің заңнамаға сәйкес барлық азаматтар заң алдында тең құқықтарға ие. Бұл дегеніміз, денсаулығына байланысты проблемалары бар немесе даму мүмкіндігі шектеулі адамдар өздерін басқа адамдармен тең сезініп, бірдей білім алуы керек. Осындай күрделі мәселелерді шеше отырып, біз осы мақсатқа жете аламыз.

Инклюзивті білім беретін мектепке дейінгі ұйымдар санының артуы осы мәселені шешу, бағдарламаларды әзірлеу және мемлекет деңгейінде ерте араласу үшін алғышарттардың болуын көрсетеді деп айтуға болады. Жалпы, бұл процесс орта мектептерде де байқалады.

Ұсынылған 4-суретке сәйкес, Қазақстанда инклюзивті білім беруді енгізетін орта білім беру ұйымдары санының көбеюін байқауға болады. Ұсынылған сурет негізінде 2021–2022 оқу жылы кезеңінде инклюзивті білім беретін мектептердің саны 2020-2021 оқу жылымен салыстырғанда 29 %-ға өсті, ал соңғы оқу жылында ол 2019–2020 оқу жылымен салыстырғанда 15 %-ға өсті деп қорытынды жасауға болады.

Инклюзивті білім беруді іске асыратын мектептер санының өсуінің бұл үрдісі осы саладағы оң серпінді айғақтайды. Бұл болашақта мұндай

оқу орындарының көбеюі елде жүргізіліп жатқан білім беру саясатына байланысты болатынын көрсетеді. Кейбір мемлекеттер қазіргі уақытта қолданылып жүрген нормативтік-құқықтық актілердің халықаралық жиынтығын сәтті қолданады.

4-сурет – Қазақстан Республикасы бойынша 2018–2022 оқу жылдарындағы инклюзивті мектептердің динамикасы
Ескертпе – деректер негізінде авторлар құрастырған [3]

Қазақстанда осы мәселені реттейтін бірқатар заңнамалық актілер бар, оның ішінде 2007 жылғы 27 шілдедегі «Білім туралы» ҚР Заңы [8], 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345 «Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары туралы» ҚР Заңы, сондай-ақ «Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны ратификациялау туралы» ҚР Заңы 2015 жылғы 20 ақпандағы [9]. Сонымен қатар, мемлекет осы салада әртүрлі бағдарламалар мен тұжырымдамалар жасады. Бұл ретте инклюзивті білім беру саласындағы халықаралық озық тәжірибе қазақстандық жүйеге көп жағынан сәйкес келетіні анықталды.

Осылайша, 2025 жылы ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды оқыту мен тәрбиелеуді қамтамасыз ететін мектепке дейінгі мекемелердің үлесін 90% ұлғайту жоспарлануда. 4 жыл бойы республикалық бюджеттен инклюзивті білім беруді дамытудың әдістемелері мен ғылыми-әдістемелік қолдауын әзірлеуге 196 млн. доллар (теңгемен баламада) бөлінді. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер үшін тең жағдайда кедергісіз орта құру 2024 жылға арналған басым мақсаттардың бірі болып табылады. Техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарының 90% пандустар, лифттер орнатуды, әлеуметтік объектілерді, білім алушылардың жұмыс орындарын және кітапханаларды бейімдеуді қоса алғанда, осындай ортаны қамтамасыз

етеді деп жоспарлануда. Бұл әртүрлі қажеттіліктері бар студенттер үшін білім алудың тең мүмкіндіктерін жасауға мүмкіндік береді. Осы мақсатта жергілікті бюджеттен 4 жыл ішінде 84,2 млн. доллар (теңге баламасында) бөлінді. 2024 жылға қарай барлық жоғары оқу орындары ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді оқыту үшін тең мүмкіндіктер мен кедергісіз ортаны қамтамасыз етеді деп күтілуде.

Қорытынды

Авторлардың пікірінше, инклюзивті білім беру мүмкіндігі шектеулі адамдарға барлық басқа адамдармен тең дәрежеде білім алуға мүмкіндік беруді білдіреді және бұл білім берудің барлық деңгейлеріне таралуы керек. Инклюзивті білім беруді басқару механизмі басқару принциптерін, әдістерін, механизмдері мен құндылықтарын қамтитын бірыңғай жүйе екенін атап өтеміз.

Инклюзивті білім беру жүйесі қазіргі уақытта біздің елімізде ғана емес, әлемдік деңгейде де өзекті мәселе болып табылады. Мүмкіндігі шектеулі жандардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті білім беру жағдайларын жасау бұл мәселенің негізгі шешімі болып табылады. Алайда, басқарушылық аспектілерді елемей инклюзивті білім беру жүйесінде бірқатар шешілмеген мәселелерге әкелді [10].

Кейінгі жылдары мүгедектердің, оның ішінде мүгедек балалардың саны біртіндеп өсіп келе жатқаны анықталды. Осы тенденцияға жауап ретінде мемлекет қолдауды кеңейтті, сонымен қатар инклюзивті білім беретін ұйымдардың көбеюі байқалды. Бұл өзгерістер осы саладағы статистикалық деректерді жинауға негізделген.

Білім мен ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіткен Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысына сәйкес Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамытудың негізгі бағыттары айқындалды. Қазақстанның Білім және ғылым министрлігі әзірлеген бұл мемлекеттік бағдарлама білім беру жүйесінің барлық сатыларында ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар үшін инклюзивті білім берудің қолжетімділігін кеңейтуге бағытталған.

Барлық оқушыларды бірлесіп оқыту модельдерін дамыту экономикалық тұрғыдан тиімді екендігі дәлелденді. Осы дамудың нәтижесінде мамандандырылған Білім беру мекемелеріне шығындардың қысқаруы байқалады және босатылған қаражат инклюзивті білім беру шеңберінде барлық оқушылардың білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталуы мүмкін. Инклюзивті білім беру практикасының экономикалық орындылығын ұзақ мерзімді салдарларды ескере отырып бағалауға болады.

Инклюзивті біліммен қамтамасыз етілген сәтті әлеуметтену жеке тұлғаның кәсіби дамуына және оның жұмысқа орналасуына ықпал етуі мүмкін. Нәтижесінде оның экономикалық әсері оң болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Конституция Республики Казахстан – принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (Дата обращения: 08.09.2024)

2 World Health Organization. [Electronic resource]. – URL: <https://www.who.int/ru/news-room/factsheets/detail/disability-and-health> (date of request: 05.08.2024)

3 Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.stat.gov.kz> (Дата обращения: 16.07.2024)

4 Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2024 г.). [Электронный ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747 (Дата обращения: 18.07.2024)

5 Добровольская, Т. А., Шабалина, Н. Б. Инвалид и общество: социально-психологическая интеграция [Текст] / Т. А. Добровольская, Н. Б. Шабалина // Социологические исследования. – 1991. – № 1. – С. 3–8.

6 Мякинина, С. Б. Современное правовое регулирование инклюзивного образования [Текст] / С. Б. Мякинина // Международный научный журнал «Инновационная наука». – 2015. – № 11. – С. 180–185.

7 Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы – Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988. [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> (дата обращения: 15.06.2024)

8 Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345 «О правах ребенка в Республике Казахстан». [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345> (Дата обращения: 22.08.2024)

9 Закон Республики Казахстан от 20 февраля 2015 года № 288-V ЗРК «О ратификации Конвенции о правах инвалидов». [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000288> (Дата обращения: 25.07.2024)

10 Adayeva, N., Satkaliyeva, T. The Innovative Management in the Field of Inclusive Education and its Impact on the Public Health in the Republic of

Kazakhstan [Text] / N. Adayeva, T. Satkaliyeva // International Journal of Economics and Financial Issues. – 2016. – № 6 (S8). – P. 370–375.

REFERENCES

1 Konstituciya prinyata na respublikanskom referendumе 30 avgusta 1995 goda [Constitution of the Republic of Kazakhstan – adopted on August 30, 1995 at the republican referendum]. [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> [in Russian 08.09.2024].

2 World Health Organization [Electronic resource]. – URL: <http://www.who.int/disabilities/infographic/ru>

3 Oficial’nyj sajt Bjuro nacional’noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Official website of Bureau of national statistics of Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – URL: <http://www.stat.gov.kz> [in Russian].

4 Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 iyulya 2007 goda № 319-III «Ob obrazovanii» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.01.2024 g.) [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 27, 2007 No. 319-III «About education» with amendments and additions as of 01.01.2024]. [Electronic resource]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747 [in Russian].

5 Dobrovolskaya, T. A., Shabalina, N. B. Invalid i obshchestvo: social’no-psixologicheskaya integraciya [The disabled and society: socio-psychological integration] [Text] / T. A. Dobrovolskaya, N. B. Shabalina // Sociologicheskiye issledovaniya. – 1991. – № 1. – P. 3–8 [in Russian].

6 Myakinina, S. B. Sovremennoe pravovoe regulirovanie inkljuzivnogo obrazovaniya [Modern legal regulation of inclusive education] [Text] / S. B. Myakinina // International scientific journal «Innovative Science». – 2015. – № 11. – P. 180–185 [in Russian].

7 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitija obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan na 2020 - 2025 gody – Postanovlenie Pravitel’sтва Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrja 2019 goda № 988 [About approval of the state program for the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020–2025 – Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 No. 988]. [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> [in Russian].

8 Zakon Respubliki Kazahstan ot 8 avgusta 2002 goda № 345 «O pravah rebenka v Respublike Kazahstan» [Law of the Republic of Kazakhstan dated August 8, 2002 No. 345 «About the rights of the child in the Republic of

Kazakhstan»]. [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345> [in Russian].

9 Zakon Respubliki Kazahstan ot 20 fevralja 2015 goda № 288-V ZRK «O ratifikacii Konvencii o pravah invalidov» [Law of the Republic of Kazakhstan dated February 20, 2015 No. 288-V SAM «About ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities»]. [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000288> [in Russian].

10 Adayeva, N., Satkaliyeva, T. The Innovative Management in the Field of Inclusive Education and its Impact on the Public Health in the Republic of Kazakhstan [Text] / N. Adayeva, T. Satkaliyeva // International Journal of Economics and Financial Issues. – 2016. – № 6 (P8). – P. 370–375.

04.02.25 ж. баспаға түсті.

07.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

30.04.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

Н. А. Адаева¹, А. Т. Бекназарова², *Г. С. Мукина³,

Г. Т. Шахманова⁴, Ж. Б. Кенжин⁵

^{1,2}Университет Туран, Республика Казахстан, г. Алматы

³Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

⁴Международный инженерно-технологический университет, Республика Казахстан, г. Алматы

⁵Академия физической культуры и массового спорта, Республика Казахстан, г. Астана

Поступило в редакцию 04.02.25

Поступило с исправлениями 07.04.25

Принято в печать 30.04.25

ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ИНКЛЮЗИВНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В данной статье обоснована объективная необходимость государственного управления инклюзивным образованием, а также проведен комплексный анализ сложившихся концепций и взглядов вокруг этого вопроса. Поскольку действующая система управления инклюзивным образованием не может справиться с комплексом проблем современной системы образования, элементы управления всесторонне изучены. В ходе анализа стало известно, что сегодня в

стране с каждым годом увеличивается число инвалидов, в том числе детей-инвалидов, а в последние годы появились организации инклюзивного образования, особенно в сфере среднего образования, и их количество увеличивается с каждым годом. Также в статье сделаны выводы и рекомендации по управлению инклюзивным образованием в стране. В работе подчеркивается, что к основным принципам государственной политики в сфере образования относятся равные права всех лиц на получение качественного образования и доступ к образованию для всех слоев населения. Материалы исследования дают наиболее глубокое понимание механизма управления инклюзивным образованием, его методов, инструментов и механизмов воздействия в современной ситуации. Также предусмотрены пути модернизации и развития механизма управления инклюзивным образованием, совершенствования форм, методов и моделей государственного регулирования.

Ключевые слова: государство, общество, законодательство, управление, администрация, инклюзивное образование, инвалиды.

N. A. Adayeva¹, A. T. Beknazarova², *G. S. Mukina³,

G. T. Shahmanova⁴, Zh. B. Kenzhin⁵

^{1,2}Turan University, Republic of Kazakhstan, Almaty

³Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

⁴International Engineering and Technology University, Republic of Kazakhstan, Almaty

⁵Academy of Physical Education and Mass Sports, Republic of Kazakhstan, Astana

Received 04.02.25

Received in revised form 07.04.25

Accepted for publication 30.04.25

FEATURES OF INCLUSIVE EDUCATION PUBLIC MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This article substantiates the objective necessity of public management of inclusive education, as well as a comprehensive analysis of the established concepts and views around this issue. Since the current system of management of inclusive education cannot cope with the complex of problems of the modern education system, the elements of management are comprehensively studied. During the analysis it became known that

today in the country the number of disabled people, including disabled children, is increasing every year, and in recent years organizations of inclusive education, especially in secondary education, have appeared, and their number is increasing every year. Also, the paper draws conclusions and recommendations on the management of inclusive education in the country. The paper emphasizes that the basic principles of state policy in the field of education include equal rights of all individuals to receive quality education and access to education for all segments of the population. The materials of the study provide the deepest understanding of the mechanism of management of inclusive education, its methods, tools and mechanisms of impact in the current situation. The ways of modernization and development of the mechanism of management of inclusive education, improvement of forms, methods and models of state regulation are also envisaged.

Keywords: state, society, legislation, law, governance, administration, inclusive education, persons with disabilities.

SRSTI 82.13.00

<https://doi.org/10.48081/NXUE5693>

A. Amirova¹, *A. Abdanbekov²

^{1,2}Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Republic of Kazakhstan, Astana

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1250-0777>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6801-583X>

*email: a.a.abdanbekov@gmail.com

DIGITAL TRANSFORMATION OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT: A CROSS-COUNTRY PERSPECTIVE

The study conducts a cross-country comparative analysis of digital HRM practices in the Republic of Korea, Japan, and Singapore to formulate practical recommendations for the Kazakhstani civil service. It explores the impact of artificial intelligence, automation, big data analytics, and digital platforms on optimizing HR processes, improving administrative efficiency, and enhancing workforce management. Applying a benchmarking methodology, the research systematically examines best practices in personnel management, recruitment, performance assessment, and professional development across digitally advanced nations.

Despite challenges such as data accessibility limitations and institutional variations, the study offers actionable recommendations for Kazakhstan's public sector, including AI-assisted recruitment, digital HR training platforms, and international knowledge exchange initiatives. The research concludes that integrating global best practices in HR digitalization can significantly improve Kazakhstan's civil service operations, strengthening its efficiency, transparency, and adaptability to contemporary governance demands. For digital transformation, it is proposed to use advanced technologies of artificial intelligence, big data analysis, data-based decision-making, as well as improving the digital literacy of civil servants and citizens.

Keywords: human resource management, ecosystem, centralized services, digitalization, civil service, comparative analysis.

Introduction

The functions of human resource management (HRM) have undergone a continuous evolution, reflecting their inherently dynamic nature. The modernization of HRM has been significantly shaped by technological advancements, particularly the integration of digitization into traditionally labor-intensive HR processes. As automation and artificial intelligence (AI) increasingly assume roles previously managed by HR professionals, the need for adaptable and strategically driven HR functions remains critical to effectively address contemporary workforce management challenges. The global expansion of the labor market and the growing importance of business analytics as a strategic organizational capability have further transformed HRM practices.

This study aims to conduct a cross-country analysis of personnel management system development and its digitalization, with the objective of formulating practice-oriented recommendations for the Kazakhstani civil service. The widespread availability and adoption of emerging technologies have catalyzed profound changes in HRM theories and organizational practices. The literature on HRM has been extensively influenced by technological innovations, underscoring the significance of digital transformation in shaping modern HR strategies.

Historically, the assessment of value in HRM was predominantly determined by the tangible benefits associated with products and services. However, contemporary approaches to value determination have become more intricate, emphasizing customer experience as a pivotal factor. Beyond the mere acquisition of a product or service, the overall convenience and appeal of the purchasing process have gained prominence. Ecosystems are now positioned to offer consumers novel customer experience paradigms, with potential advantages and challenges for individuals and society at large.

The development of competency frameworks is essential for the effective management of human resources, as highlighted in previous research (Midhat Ali et al., 2021) [1, p. 1]. Furthermore, systematic literature reviews have contributed to the theoretical advancement of HRM in the context of digitalization, delineating critical areas for future exploration (da Silva et al., 2022; Garg et al., 2022; Ammirato et al., 2023) [2, p. 109; 3, p. 2]. Within HRM, machine learning applications have demonstrated notable efficacy in recruitment and performance management, with decision trees and text-mining algorithms being widely utilized for classification tasks (Garg et al., 2022) [4, P. 1595].

Given the pivotal role of the workforce in the success of digital transformation, it is imperative to comprehend how digital technologies facilitate fundamental changes in HRM practices (da Silva et al., 2022) [2, p. 111]. AI, in particular, possesses transformative potential in HRM, enhancing efficiency, accuracy,

and data-driven decision-making. AI-driven advancements in recruitment, talent management, learning and development, performance evaluation, and workplace safety have been identified as key areas of impact. The integration of AI into HRM is expected to improve organizational efficiency and effectiveness (Murugesan et al., 2023) [5, p. 3]. Additionally, research has elucidated the extent of AI applications in HRM functions, leading to the development of conceptual models that illustrate AI's role in HR decision-making processes (Qamar et al., 2021) [6, P. 1345].

From a strategic HRM perspective, identifying and addressing research gaps in HR Information Systems (HRIS) is crucial for directing future research agendas (Votto et al., 2021) [7, p. 3]. A comprehensive review of Big Data implications for HRM has revealed that this paradigm shift offers new methodologies for employee data management, presenting significant opportunities alongside technological, methodological, and ethical challenges (Garcia-Arroyo and Osca, 2019) [8, P. 4351].

The systematic examination of HRM technology research has been instrumental in identifying empirical themes and developing conceptual frameworks that highlight the antecedents and outcomes of disruptive technologies in HRM. Studies have empirically validated the determinants of electronic HRM (E-HRM) adoption, demonstrating the positive outcomes associated with communication technology support in HRM functions (Priyashantha, 2023) [9, p. 24]. Additionally, critical factors influencing the adoption of HR analytics, including technological, organizational, environmental, data governance, and individual considerations, have been identified (Shet, 2021) [10, P. 312].

Lastly, literature-based systematization efforts have contributed to an expanded understanding of key concepts and research trajectories in HR analytics. These efforts have delineated multiple avenues for advancing HR analytics as a field, reinforcing its relevance in contemporary HRM discourse (Margherita, 2022) [11, p. 2].

Materials and methods

Aligned with the study's objectives, the central research question is formulated as follows: What advanced digital solutions are most suitable for the Kazakhstani civil service?

To address this inquiry, a cross-country comparative analysis has been employed, focusing on identifying and evaluating best practices in digital HRM implementation. The study examines the experiences of the Republic of Korea, Japan, and Singapore – nations recognized for their leadership in information and communication technology (ICT) development and civil service excellence. The benchmarking methodology underpins this analysis, allowing for the systematic identification of best practices across different national contexts.

Despite inherent challenges in cross-country comparative analysis, such as data availability constraints, cultural variations, and selection bias, the study aims to generate valuable insights into the digitalization of HRM. The research framework is structured into several key phases: defining the research objective, selecting countries for comparison, conducting data collection, choosing an appropriate methodological approach, establishing a comparison framework, performing analysis and interpretation, and formulating conclusions and recommendations.

The subsequent section presents a comparative analysis of three Asian nations: Republic of Korea, Singapore, and Japan, against Kazakhstan's current context. Each case study is examined through a structured lens, considering the following dimensions: (1) an overview of the country's civil service system, (2) the authorized government body responsible for public service management, (3) a brief characterization of the public service framework, and (4) key achievements in the digitalization of public administration.

This analytical approach enables a comprehensive evaluation of digital HRM advancements, offering a basis for deriving practice-oriented recommendations for the Kazakhstani civil service.

Results and discussion

Following the research question above this section examines the experience of key advanced countries in the field of digitization and public sector development. They are: Republic of Korea, Singapore, Japan, and Kazakhstan. The countries take first places in terms of innovativeness of civil service, digital transformation and personnel management initiatives.

CASE 1: Personnel Management System in South Korea

Description: centralized management system.

Authorized body: The Ministry of Personnel Management regulates personnel issues.

Brief description of the public service system:

There are three types of government employees:

- career employees (administrative and other employees) – pass the competitive examination for Civil servants (Gosi);
- political appointees (appointed by election or requires the approval of the National Assembly);
- contract employees (pass the appropriate competition).

In 2005, the Ministry of Personnel Management, in the Law “On Civil Servants”, laid the legal foundations for the active implementation of affirmative action policies in order to achieve genuine gender equality and create opportunities for representatives of social minorities and disadvantaged segments of the population, such as people with disabilities, regional and local talents, people

who have received education in the field of science, technology, engineering and mathematics, as well as low-income individuals. Working conditions are created in which certain persons have the opportunity to fully demonstrate their abilities [12].

Digitalization. The On-nara Business Process System manages the work of the government, standardizes and integrates the business processes of central and local authorities using the BRM-Business Reference Model. Specialized e-government systems are integrated with On-Nara. The system employs more than 362 thousand officials from 154 departments of central and regional importance. Personnel issues and other official documents are managed through this system.

Personnel management system: e-Saram. The system integrates and manages data related to personnel, salaries, performance evaluation, education and training, as well as the service of government employees, and uses IT technologies to automate and optimize related tasks [12]. The system records all the necessary personal and professional data about applicants, which allows you to evaluate performance and make decisions about further promotions, up to retirement. This system provides employees with information about training and professional success. Based on the results achieved, the system automatically plans actions for career growth.

Electronic recruitment system for public service: Government e-Recruitment System. This system is designed to apply for a public position, which ensures transparency through open access to information for all interested citizens, and objectivity through an automated selection process at the initial stage of application [12].

Cloud technology for storing and managing data on government employees: GovHR Cloud. This system ensures transparency of processes by providing data on applicants, employees and their career path.

The platform of the Korean Institute of Public Administration: KIPA e-Learning Platform. The platform allows civil servants to receive training and advanced training on various topics.

Shared Service Center in South Korea. The National Institute for Human Resource Development is focused on the provision of educational services, training and development of civil servants. The Ministry of Personnel Management is the main organization that develops and implements human resource management policy and centralizes HR functions for other government agencies [12].

CASE 2: Personnel Management System in Singapore

Description: advanced.

Authorized body: the Public Service Division under the Office of the Prime Minister, which oversees human resources policy and strategy. The Public Service

Commission deals with appointments, promotions and disciplinary issues for senior positions.

Brief description of the public service system: Singapore's public service system is widely regarded as one of the most efficient, meritocratic and visionary in the world. It is a key element of the country's public administration, ensuring its rapid development and ability to adapt to global challenges [13].

Digitalization. The integration of digital technologies to improve governance, urban life and the provision of public services. Projects such as MyInfo (consolidation of personal data) and SingPass (digital identification) simplify interaction with government services.

GovTech supports the digitalization of human resources management through tools and platforms as part of its Digital Workplace initiative. This package includes applications such as Forums for creating forms, Postman for mass communication and other digital tools that simplify the processes of personnel management and administration. They are accessible through the government's internal network and facilitate smooth cooperation in the public sector [13].

Share Service Center to increase efficiency and introduce innovations in their public service. One of the most striking examples is Vital, the central CSR for the Singapore public sector. It provides back office support in areas such as human resource management, payroll and finance. Vital pays special attention to the standardization and rationalization of these processes, allowing individual institutions to focus on their core functions.

CASE 3: Personnel Management System in Japan

Description: Public service based on the principle of merit accounting.

Authorized body: The National Personnel Authority ensures fairness in the management of personnel in all bodies of the national government.

Brief description of the public service system: the Japanese system is based on both political neutrality and merit-based appointments. However, the system also allows for some political influence, especially in relation to high-ranking officials. Ministers have official authority to appoint civil servants to certain positions [14].

Digitalization. Japan is gradually introducing technologies to optimize and modernize the administrative functions of the civil service. This includes the integration of e-government initiatives and the use of digital platforms for data management and operations of public services, which aims to improve the effectiveness of recruitment, performance assessment and interagency coordination. Digitalization of human resource management in the civil service is part of a larger public sector reform initiated by the creation of a Digital Agency in 2021 [14].

Shared Service Center. In Japan, the concept of shared service centers in the public sector has not been developed, although it is widely used in private companies. Local governments maintain decentralized structures for the management of personnel and other administrative functions.

CASE 4: Personnel Management System in Kazakhstan

Description: a positional model with elements of a career model prevails.

Authorized body: Agency for Civil Service Affairs.

Brief description of the public service system. As of January 1, 2024, the full-time number of civil servants was 90,583, the actual number was 83,009. Civil service is characterized by stability and low turnover. In 2023, the share of net turnover was 4.9 % (in 2022 – 4.7 %, in 2021 – 6.2 %, in 2020 – 5 %). In order to strengthen the capacity of government personnel management services, including personnel needs analysis, the Presidential Academy of Public Administration has established the Institute for Human Resource Management, which began its work on January 1, 2024 and will work in five areas: competence assessment, HR analytics, talent management, information system testing and maintenance [15].

Digitalization. The permanent digitalization of personnel processes in the public sector is inextricably linked to the digital transformation of the public administration system. Kazakhstan's leading positions in the E-Government Development Index and E-Participation Index demonstrate the high level of digital governance in the country. Along with the launch of the e-government portal, the e-Qyzmet information system has been fully operational since 2016 (developed in 2013).

Thus, one of the key objectives of the Concept for the Development of Public Administration until 2030 is to simplify the process of entering civil service, reduce bureaucracy and introduce a new automated personnel selection system. In this regard, if earlier the e-Qyzmet system covered only the internal personnel processes of government agencies, and then in 2023-2024 automated selection procedures for civil service have been launched. The external portal of e-Qyzmet allows participating in the selection remotely and minimizes the human factor due to anonymity.

Currently, selection and admission to public service in the e-Qyzmet system have been successfully implemented in 68 government agencies, and implementation in the remaining 26 government agencies will be completed this year. Since January 1 of this year, work has been underway to connect about 2,400 subordinate organizations of 37 government agencies, which employ more than 500,000 people. In the future, it is planned to use the capabilities of artificial intelligence based on KazLLM at the selection stages [15].

The impact of Covid-19 and the events in January, 2022, when government employees were forced to switch to remote work, there were key factors in the significant shift in the digitalization of personnel management. In addition, an important factor is the political agenda, the global context, as well as the tasks set out in the country's strategic documents.

Thus, the agenda for further development within the framework of the Concept for the Development of the Civil service of the Republic of Kazakhstan for 2024-2029 and the Concept for the development of artificial intelligence for 2024-2029 is the further digitalization of HR processes. Studying global trends and within the framework of the transition to the digital format of personnel selection, the logical step is the introduction of artificial intelligence, the creation of a digital profile of a civil servant, as well as the automation of mentoring, training and other personnel procedures.

Shared Service Center. In 2018, the Agency for Civil Service Affairs established a Common service Center for personnel records management, which increased the labor productivity of one personnel officer by 14 times. So, instead of 30 people, he served more than 400. Personnel operations were supposed to be conducted exclusively in electronic form through the e-Qyzmet system. Also, as the next stage, measures were taken to centralize the field of public procurement and the Agency's legal service. In the future, it was planned to completely centralize the functions of the financial departments of government agencies. However, due to the change of political leadership, as well as the lack of adequate support from government agencies, this project was completed without further development.

Thus, the creation of a unified ecosystem of the civil service will ensure the effectiveness and transparency of personnel management.

Summarization of country comparative analysis is provided in the table 1 and recommendations below.

Table 1 – Comparative analysis of leading foreign practices in the field of human resource management in the civil service

Country	South Korea	Singapore	Japan	Kazakhstan
Basic principles	Development of digital technologies, result orientation	Accountability, high quality of service, flexibility and adaptability	Merit accounting, but political influence remains	Merit based, citizen-centric, positional model

Tools	Automated assessment and planning systems	Advanced digital solutions in the field of personnel management	Technologies are being introduced gradually, and the autonomy of local authorities is maintained	e-Qyzmet is the first informational and analytical tool introduced in the Eurasian space
Technologies	Forecasting using AI, automation of HR processes	Big data analysis, predictive analytics, artificial intelligence	Digital process automation solutions	Digital HR processes, onboarding, talent management
Training and development	Programs using big data to assess skills	A personalized approach	Continuous capacity building	Competency based
Employee engagement	Motivation systems through achievements	Employee engagement through consideration of their needs	A hierarchical approach	Monetary and non-monetary incentives
Inclusivity	Consideration of cultural and professional characteristics	Efforts to ensure that public service reflects the diversity of Singapore's multi-cultural society.	Strictly regulated working conditions and work regulations	Flexible schedule and remote work format
SSC	Centralized services for processing personnel operations	Centralized service for HR and other processes	The SSC has not been developed	Pilot testing. The practice of implementing a SSC has not been continued
Results	Increased productivity, reduced staff turnover	It is given as an example as one of the successful public service systems	Digitalization of the sphere of interaction with citizens	Starting this year, a trend has been set towards modernizing the civil service through digitalization and AI
Table 1 was compiled by the authors on the basis of the official websites of the authorized bodies [12; 13; 14; 15]				

Recommendations based on the results of the comparative analysis:

- integration of HR services. To create one unified digital system for personnel management: selection and recruitment, training, performance assessment, motivation and retention, career growth (South Korea);
- automation of processes through the use of AI for the recruitment process and career planning (South Korea);
- development of training platforms for civil servants and integration of the results with the main system (South Korea);
- development of experience exchange programs for civil servants of Kazakhstan in Korea;
- meeting the growing expectations of the public for greater transparency, inclusivity and high quality of service (Singapore);
- strengthening cybersecurity measures as digital transformation accelerates (Singapore);
- advanced technological modernization (Japan).

Financing information

This research is funded by the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (IRN BR24993258).

Conclusion

The modernization and digital transformation of HRM in the public sector constitute a fundamental dimension of administrative reform, particularly within the context of Kazakhstan's civil service. This study has conducted a rigorous cross-country comparative analysis, systematically examining the best practices of digitally advanced nations, namely, the Republic of Korea, Japan, and Singapore. By leveraging a benchmarking approach, the research has identified critical strategies and technological interventions that hold potential applicability for optimizing Kazakhstan's public administration.

The empirical findings underscore that the integration of advanced digital solutions within HRM frameworks substantially enhances administrative efficiency, institutional transparency, and the overall quality of public service delivery. The study highlights the pivotal role of artificial intelligence, big data analytics, and automation in streamlining HR processes, optimizing workforce management, and facilitating data-driven decision-making. Despite inherent challenges, including limitations in data availability, cross-cultural divergences, and institutional constraints, the comparative analysis yields valuable insights into the prerequisites and enablers of effective digital HRM implementation.

Drawing on the research outcomes, several policy interventions are proposed to enhance the effectiveness of HRM within Kazakhstan's civil service. These recommendations include the adoption of AI-driven HR analytics to support evidence-

based decision-making, the development and deployment of centralized digital HR platforms to facilitate seamless personnel management, and the advancement of digital literacy initiatives for public servants to foster technological competence. Furthermore, establishing a robust governance and regulatory framework is imperative to ensure data security, ethical compliance, and the responsible deployment of digital HRM solutions.

In conclusion, the strategic adaptation of international best practices to Kazakhstan's administrative ecosystem has the potential to drive significant improvements in public sector HRM. By embracing digital transformation and aligning with globally recognized HRM standards, the Kazakhstani civil service can achieve higher levels of operational efficiency, transparency, and responsiveness, thereby reinforcing its capacity to meet contemporary governance challenges.

REFERENCES

- 1 **Midhat Ali, M., Qureshi, S. M., Memon, M. S., Mari, S. I., Ramzan, M. B.** Competency Framework Development for Effective Human Resource Management // Sage Open. – 2021. – Vol. 11(2). – <https://doi.org/10.1177/21582440211006124>
- 2 **da Silva, L. B. P., Soltovski, R., Pontes, J., Treinta, F. T., Leitão, P., Mosconi, E., de Resende, L. M. M., Yoshino, R. T.** Human resources management 4.0: Literature review and trends // Computers & Industrial Engineering. – 2022. – Vol. 168. – P. 108–111. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2022.108111>.
- 3 **Ammirato, S., Felicetti, A. M., Linzalone, R., Corvello, V., Kumar, S.** Still our most important asset: A systematic review on human resource management in the midst of the fourth industrial revolution // Journal of Innovation & Knowledge. – 2023. – Vol. 8(3). – <https://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100403>
- 4 **Garg, S., Sinha, S., Kar, A. K., Mani, M.** A review of machine learning applications in human resource management // International Journal of Productivity and Performance Management. – 2022. – Vol. 71(5). – P. 1590-1610. – <https://doi.org/10.1108/IJPPM-08-2020-0427>
- 5 **Murugesan, U., Subramanian, P., Srivastava, Sh., Dwivedi, A.** A study of Artificial Intelligence impacts on Human Resource Digitalization in Industry 4.0 // Decision Analytics Journal. – 2023. – Vol. 7. – <https://doi.org/10.1016/j.dajour.2023.100249>
- 6 **Qamar, Y., Agrawal, R. K., Samad, T. A., Chiappetta Jabbour, C.J.** When technology meets people: the interplay of artificial intelligence and human resource management // Journal of Enterprise Information Management. – 2021. – Vol. 34(5). – P. 1339-1370. – <https://doi.org/10.1108/JEIM-11-2020-0436>
- 7 **Votto, A. M., Valecha, R., Najafirad, P., Rao H. R.** Artificial Intelligence in Tactical Human Resource Management: A Systematic Literature Review [Text]

// International Journal of Information Management Data Insights. – 2021. – Vol. 1(2). – <https://doi.org/10.1016/j.jjimei.2021.100047>

8 **Arcia-Arroyo, J., Osca, A.** Big data contributions to human resource management: a systematic review [Text] // The International Journal of Human Resource Management. – 2019. – Vol. 32(20). – P. 4337–4362. – <https://doi.org/10.1080/09585192.2019.1674357>

9 **Priyashantha, K. G.** Disruptive technologies for human resource management: a conceptual framework development and research agenda // Journal of Work-Applied Management. – 2023. – Vol. 15(1). – P. 21-36. – <https://doi.org/10.1108/JWAM-10-2022-0069>

10 **Shet, S. V., Poddar, T., Samuel, F. W., Dwivedi, Y. K.** Examining the determinants of successful adoption of data analytics in human resource management – A framework for implications // Journal of Business Research. – 2021. – Vol. 131. – P. 311-326. – <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.03.054>

11 **Margherita, A.** Human resources analytics: A systematization of research topics and directions for future research // Human Resource Management Review. – 2022. – Vol. 32(2). – <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2020.100795>

12 Ministry of Personnel Management of the Republic of Korea. About the Electronic Personnel Management System [Electronic resource]. – <https://www.mpm.go.kr/english/system/infoEsaram/infoEsaram1/>

13 Public service division of Singapore. Overview, structure, functions [Electronic resource]. – <https://www.psd.gov.sg/>

14 The National Personnel Authority of Japan [Electronic resource]. – <https://www.jinji.go.jp/eng.html>

15 Agency for Civil Service Affairs of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet?lang=ru>

Received 06.02.25

Received in revised form 16.04.25

Accepted for publication 02.05.25

Ә. Қ. Әмірова¹, *А. А. Абданбеков²

^{1,2}Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясы, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

06.02.25 ж. баспаға түсті.

16.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

02.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУДЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ: ЕЛАРАЛЫҚ ПЕРСПЕКТИВА

Зерттеуде Қазақстандық мемлекеттік қызметке арналған практикалық ұсынымдарды тұжырымдау мақсатында Корея Республикасында, Жапонияда және Сингапурда персоналды цифрлық басқару практикаларына еларалық салыстырмалы талдау жүргізіледі. Ол жасанды интеллект, автоматтандыру, үлкен деректерді талдау және цифрлық платформалардың персоналды басқару процестерін оңтайландыруға, әкімшілік тиімділікті арттыруға және персоналды басқаруды жақсартуға әсерін зерттейді. Салыстырмалы талдау әдіснамасын пайдалана отырып, зерттеу цифрлық экономикасы дамыған елдерде персоналды басқару, кадрларды іріктеу, тиімділікті бағалау және кәсіби даму саласындағы үздік тәжірибелерді жүйелі түрде талдайды.

Деректерге қол жеткізуді шектеу және институционалдық айырмашылықтар сияқты проблемаларға қарамастан, зерттеуде жасанды интеллект арқылы персоналды іріктеуді, персоналды оқытудың цифрлық платформаларын және білім алмасу жөніндегі халықаралық бастамаларды қоса алғанда, Қазақстанның мемлекеттік секторы үшін практикалық ұсынымдар ұсынылады. Зерттеуде персоналды басқаруды цифрландыру саласындағы үздік әлемдік тәжірибелерді интеграциялау Қазақстанның мемлекеттік қызметінің жұмысын оның тиімділігін, ашықтығын және қазіргі заманғы басқару талаптарына бейімделуін арттыра отырып, айтарлықтай жақсартып алады деген қорытындыға келеді. Цифрлық трансформация үшін жасанды интеллекттің озық технологияларын пайдалану, үлкен деректерді талдау, деректерге негізделген шешімдер қабылдау, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілер мен халықтың цифрлық сауаттылығын арттыру ұсынылды.

Кілтті сөздер: адами ресурстарды басқару, экожүйе, орталықтандырылған қызметтер, цифрландыру, мемлекеттік қызмет, салыстырмалы талдау.

А. К. Амирова¹, *А. А. Абданбеков²

^{1,2}Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Астана

Поступило в редакцию 06.02.25

Поступило с исправлениями 16.04.25

Принято в печать 02.05.25

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ: МЕЖСТРАНОВАЯ ПЕРСПЕКТИВА

В исследовании проводится межстрановой сравнительный анализ практик цифрового управления персоналом в Республике Корея, Японии и Сингапуре с целью формулирования практических рекомендаций для казахстанской государственной службы. В нем исследуется влияние искусственного интеллекта, автоматизации, анализа больших данных и цифровых платформ на оптимизацию процессов управления персоналом, повышение административной эффективности и совершенствование управления персоналом. Используя методологию сравнительного анализа, в исследовании систематически анализируются лучшие практики в области управления персоналом, подбора персонала, оценки эффективности и профессионального развития в странах с развитой цифровой экономикой.

Несмотря на такие проблемы, как ограничения доступа к данным и институциональные различия, в исследовании предлагаются практические рекомендации для государственного сектора Казахстана, включая подбор персонала с помощью искусственного интеллекта, цифровые платформы обучения персонала и международные инициативы по обмену знаниями. В исследовании сделан вывод о том, что интеграция лучших мировых практик в области цифровизации управления персоналом может значительно улучшить работу государственной службы Казахстана, повысив ее эффективность, прозрачность и адаптивность к требованиям

современного управления. Для цифровой трансформации предложено использовать передовые технологии искусственного интеллекта, анализа больших данных, принятия решений, основанных на данных, а также повышение цифровой грамотности государственных служащих и населения.

Ключевые слова: управление человеческими ресурсами, экосистема, централизованные службы, цифровизация, государственная служба, сравнительный анализ.

<https://doi.org/10.48081/RNAQ9607>

***Ф. Г. Альжанова¹, Ф. М. Днишев², Ж. Г. Имангали³**

^{1,2}Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования, Республика Казахстан, г. Алматы

³Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7451-7470>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2196-0441>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7886-048X>

*e-mail: farida.alzhanova@gmail.com

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ, ПРОБЛЕМЫ НЕРАВЕНСТВА И РАСПРЕДЕЛЕНИЯ БОГАТСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Цель исследования – рассмотреть проблемы неравенства в распределении результатов экономического роста через динамику валового внутреннего продукта (ВВП), структуру ВВП по доходам, соотношение доходов и богатства наиболее и наименее обеспеченных групп населения, заработной платы. Задачи исследования: рассмотреть динамику и соотношение ВНД и ВВП Казахстана; изучить тенденции в распределении доходов и чистого богатства между 10 % наиболее и 50 % наименее обеспеченными группами населения; проанализировать структуру образования доходов по факторам производства в ВВП и по видам экономической деятельности; рассмотреть региональные различия в соотношениях медианной и средней заработной платы, медианного и среднего номинально дохода населения. Методы исследования: описательная статистика, структурный, ретроспективный анализ. Основные результаты и выводы получены на основе показателей темпов роста ВВП, валового национального дохода (ВНД), среднегодовых темпов роста физического объема валового регионального продукта (ВРП), структуры вознаграждения на факторы производства, динамики

доходов и распределения чистого богатства между 10 % наиболее обеспеченных и 50 % наименее обеспеченными группами населения.

Сделан вывод, что рост неравенства определяет риски для экономического роста и социальной стабильности общества в Казахстане, а снижение неравенства трудовых доходов является важным фактором снижения бедности и неравенства в целом.

Ключевые слова: ВВП, экономический рост, вознаграждение на факторы производства, неравенство, богатство, Казахстан.

Введение

Исследование проблем замедления экономического роста является одной из наиболее актуальных проблем современности для стран, переживших бурный экономический рост и заметный социальный прогресс. Казахстан в целом успешно справился с задачей сокращения бедности, порожденной шоковой рыночной трансформацией, однако в дальнейшем существенных сдвигов в росте производительности, реальных доходов, душевого ВВП не произошло. В распределении и присвоения результатов экономического роста, национального богатства происходят процессы, которые создают проблемы для социального прогресса.

Материалы и методы

Использованы методы описательной статистики, структурного и ретроспективного анализа. Основные результаты и выводы получены на основе показателей темпов роста ВВП, ВНД, среднегодовых темпов роста физического объема валового регионального продукта (ВРП), структуры вознаграждения на факторы производства, динамики доходов и распределения чистого богатства между 10 % наиболее и 50 % наименее обеспеченными группами населения. Для раскрытия проблемы распределения доходов между факторами производства на макроуровне использован анализ структуры ВВП по доходам. Он показывает, какая доля созданной продукции выплачивается в виде вознаграждения труду и капиталу. При рассмотрении проблемы неравенства рассчитаны соотношения медианных и средних значений доходов и заработной платы, рассчитан Индекс Кейтца (формула 1).

$$MW_t = \frac{m_t}{wt}, \quad (1)$$

где MWt – Индекс Кейтца, %; wt – медианная зарплата; mt – минимальная зарплата.

Результаты и обсуждение

Проблема оценки вклада и справедливого распределения доходов между факторами производства является одной из центральных тем экономической теории. Экономический рост и неравенство взаимосвязаны, и влияние неравенства на экономический рост является сложным. В структуралистских моделях экономическое развитие связывают с теорией «большого толчка» П. Н. Розенштейн-Родана [1]. Схожая позиция у Хиршмана А. [2], который рассматривает естественный путь экономического развития как несбалансированный процесс, а преднамеренное разбалансирование как лучшую стратегию. В странах Латинской Америки и Южной Азии эта теория показала свою ошибочность и привела к еще большим диспропорциям и «технологическому дуализму». Этот же феномен проявился и в Казахстане [3]. Хольц С.А., [4] проверяя гипотезу несбалансированного роста на примере Китая сделал вывод, что для экономического роста важны не наличие условий для экстремально высоких прибылей, а возможности для средних уровней прибыли, чему способствует денежно-кредитная политика Китая [5]. Алесина А., Родрик Д. [6] рассматривая рост, неравенство и бедность через отношение доходов медианного индивида (избирателя) к среднему, сделали вывод, что политика, ориентированная на максимизацию роста, оптимальна только для правительства «чистых капиталистов».

С 2000 г. по 2007 г. Казахстан пережил бурный рост со среднегодовыми темпами роста около 10 %, после глобального кризиса 2008–2009 годов темпы роста замедлились и были ниже в каждом последующем после кризисов периоде, доля ВНД к ВВП снизилась (рисунок 1).

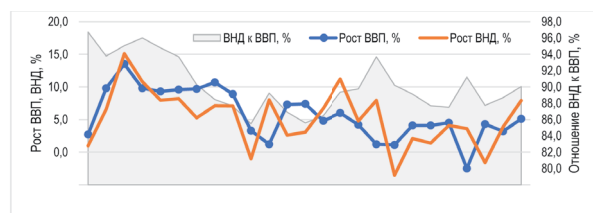

Рисунок 1 – Ежегодный рост и соотношение ВНД и ВВП Казахстана, %

Примечание – Составлено по данным [7; 8]

ВНД на душу населения в Казахстане в 2023 году составил 10730 долл. США и превысил значение этого показателя в группе стран с доходами выше среднего (10563 долл. США), но ниже среднемирового показателя

(13179 долл. США). Среднегодовые темпы роста ВНД Казахстана за период 1999-2023 гг. составили 5,2 %, что ниже, чем в группе стран с доходом выше среднего 5,7 % [9]. Текущая ситуация для Казахстана характеризуется как ловушка среднего дохода и проявляется в замедлении темпов роста, исчерпании прежней модели и факторов роста, стагнации национального дохода на душу населения, низком уровне инвестиций. В выход из нее связан с развитием конкуренции, человеческого капитала, инновациями и новыми технологиями. Картина неравенства в Казахстане противоречива. Многие показатели, такие как индекс Джинни, разрыв в доходах между 10 % наиболее и 50 % наименее обеспеченными снижались. Но разрыв в богатстве между этими же группами рос (рисунок 2).

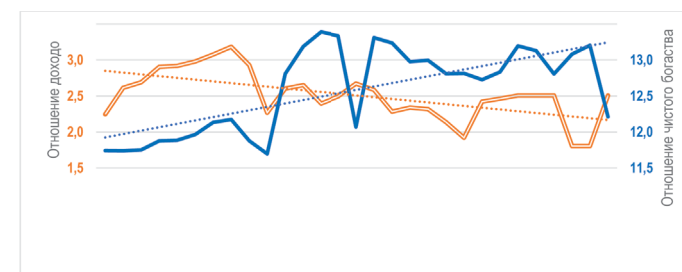

Рисунок 2 – Соотношение доходов и богатства 10 % наиболее и 50 % наименее обеспеченных в Республике Казахстан, раз
Примечание – Составлено по данным [10]

Топ 10 % обеспеченных казахстанцев владеют 60 % богатств страны, в то время как у 50 % наименее обеспеченных – менее 5 % богатства [11]. В Казахстане проявились и тенденции усиления неравенства в распределении доходов между трудом и капиталом. Доля труда и социальных выплат в ВВП по странам имеет большие различия, в наиболее развитых странах эта доля остается высокой от 50 % до 70 %, в Казахстане она одна из низких в постсоветских странах (рисунок 3).

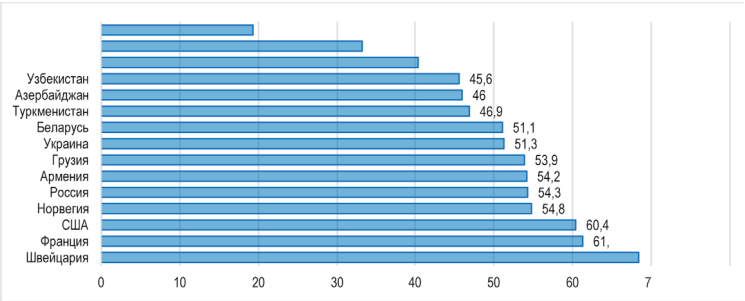

Рисунок 3 – Доля труда в ВВП, включая заработную плату и социальные выплаты, %

Примечание – Источник [12]

В структуре ВВП методом доходов с 2011 года снижалась доля труда и налогов, соответственно возросла доля капитала (рисунок 4).

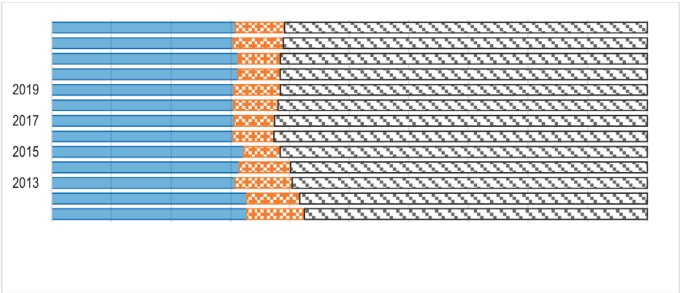
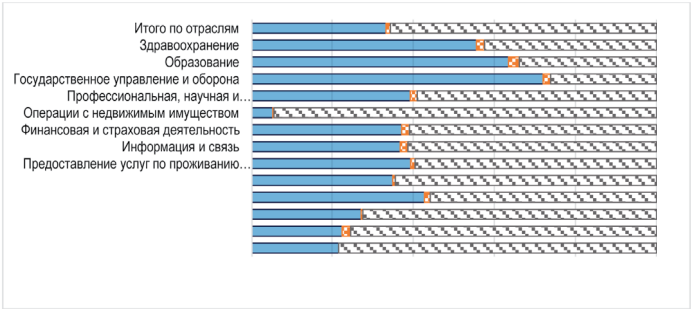

Рисунок 4 – Структура ВВП методом доходов в 2023 г., %
Примечание – составлено по данным [13]

Такое изменение структуры имеет последствия в виде стагнации уровня заработной платы, нехватки налогов для обеспечения социальных обязательств государства. В этом свете обсуждение вопросов развития налоговой системы для перераспределения доходов имеет под собой основу. Стоит обратить внимание на различия в структуре ВДС по видам экономической деятельности (рисунок 5).

Примечание – Рассчитано по данным [14]
Рисунок 5 – Структура образования доходов по видам экономической деятельности в 2023 г., %

Самая большая доля прибыли в ВДС в операциях с недвижимым имуществом, горнодобывающей, обрабатывающей промышленности, сельском хозяйстве. Вместе с тем сельское хозяйство остается отраслью с самой низкой заработной платой. В горнодобывающей промышленности периодически вспыхивают недовольства из-за несправедливой заработной платы. Операции с недвижимым имуществом и торговля имеют самую низкую долю налогов в структуре образования ВДС.

Для исследования проблемы неравенства среди работающих в европейских исследованиях используется Индекс Кейтца [15], который учитывает соотношение минимальной и медианной заработной платы. Для европейских стран индекс Кейтца в среднем составляет и рекомендуется на уровне 60%. В Казахстане этот индекс в 2 раза ниже (таблица 1).

Таблица 1 – Индекс Кейтца

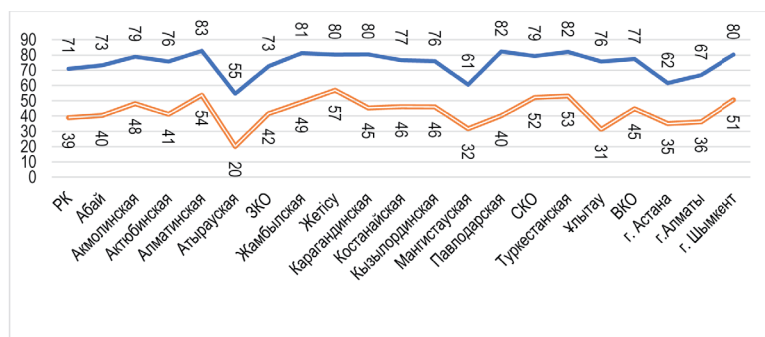
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
М е д и а н н а я заработная плата, тенге	112281	142718	165816	204149	251356	285677
М и н и м а л ь н а я заработная плата, тенге	42500	42500	42500	60000	70000	85000
Индекс Кейтца, %	37,9	29,8	25,6	29,4	27,8	29,8

Авторы доклада отмечают, что минимальная заработная плата на уровне 60 % от медианной заработной платы сократит бедность среди работающих, но будет иметь ограниченное влияние на общую бедность. Однако низкий

показатель означает, что официальный уровень минимального уровня оплаты труда по сравнению со медианной заработной платой занижен.

Поэтому целесообразно рассмотреть соотношение медианных и средних значений заработной платы и доходов. Согласно простой модели эндогенного роста соотношение медианного и среднего дохода отражает уровень неравенства. Это соотношение можно рассмотреть по двум показателям: заработной плате и подушевым доходам (рисунок 6).

Сокращение разрыва позволяет говорить о снижении неравенства, но в разрезе регионов ситуация еще достаточно сильно отличается. В регионах с наиболее высокой средней заработной платой (г.Алматы, г.Астана, Мангистауская, Атырауская области) отношение медианной заработной платы к средней остается самым низким – от 53 % до 66 %.

Примечание – Составлено по данным [16; 17]

Рисунок 6 – Отношение медианной заработной платы к средней заработной плате, медианного дохода к среднему номинальному доходу в регионах Казахстана, %

Вместе с тем неравенство в трудовых доходах определяет и общую ситуацию с неравенством номинальных доходов: в регионах, где разрыв между медианной и средней заработной платой ниже, оказывался ниже разрыв между медианным доходом и номинальным доходом населения и наоборот. Поэтому обеспечение справедливого дохода за труд, снижение неравенства трудовых доходов является важным фактором снижения неравенства в целом.

Информация о финансировании

Статья подготовлена в рамках целевой программы BR21882165 при финансовой поддержке Комитета науки МНВО РК.

Выводы

Проблема неравенства в Казахстане проявляется на разных уровнях. Замедление экономического роста в Казахстане, низкий уровень среднегодовых темпов роста ВНД на душу населения, стагнация и сохраняющееся его значение ниже среднемирового уровня определяет место Казахстана в структуре глобального неравенства. На макроэкономическом уровне она проявляется в снижении доли доходов, приходящихся на труд по сравнению с доходами капитала. Такое изменение структуры имеет последствия в виде стагнации уровня заработной платы, нехватки налогов для обеспечения социальных обязательств государства. Эти же проблемы проявляются в структуре формирования доходов по видам экономической деятельности. Неравенство проявляется в неравенстве доходов и распределении богатства. В Казахстане на фоне снижения неравенства доходов растер неравенство в распределении богатства. В картину формирования неравенства и бедности вносит вклад и неравенство в распределении заработной платы. Уровень минимальной по отношению к медианной оказывает влияние на границы сокращения бедность среди работающих. Неравенство в трудовых доходах определяет и общую ситуацию с неравенством номинальных доходов: в регионах, где разрыв между медианной и средней заработной платой ниже, оказывался и ниже разрыв между медианным доходом и номинальным доходом населения. Поэтому снижение неравенства трудовых доходов является важным фактором снижения бедности и неравенства в целом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Rosenstein-Rodan, P.** Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe // The Economic Journal. – 1943. – 53 (210-211) – P. 202–211. <https://doi.org/10.2307/2226317>
- 2 **Hirschman, A.** The Strategy of Economic Development. New Haven Yale University Press, 1958. – 230 P.
- 3 **Днишев, Ф. М., Альжанова, Ф. Г.** Технологическое развитие экономики Казахстана в условиях глобализации: приоритеты и механизмы. Алматы, Институт экономики КН МОН РК, 2012. – 332 с.
- 4 **Holz, C. A.** The unbalanced growth hypothesis and the role of the state : The case of China's state-owned enterprises // Journal of Development Economics. – 2011. – Т. 96 № 2 – P. 220–238. <https://doi.org/10.1016/j.jdevco.2010.10.007>.

5 Народный банк Китая сохранил базовую процентную ставку на уровне 3,45 % годовых, 20 февраля 2024. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.interfax.ru/business/946873> (Дата обращения 10.06.2024).

6 **Alesina, A., Rodrik, D.** Distributive Politics and Economic Growth. // Quarterly Journal of Economics. – 1994. – 109(2). – P. 465–490. <https://doi.org/10.2307/2118470>.

7 GDP growth (annual %), GNI growth (annual %). World Development Indicators. – URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Дата обращения 10.06.2024)

8 GDP (current US\$), GNI (current US\$). World Development Indicators. – URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Date of the application 19.02.2025).

9 Overview of Kazakhstan. – URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/kazakhstan/overview> (Date of the application 10.11.2023)

The World Inequality Database. – URL: <https://wid.world/> (Date of the application 10.06.2024).

10 Формирование завтрашнего дня: реформы для долгосрочного процветания. Доклад об экономике Казахстана 2023–2024. World Bank, 2024. – 41 с.

11 The World Inequality Database. – URL: <https://wid.world/> (Date of the application 10.06.2024).

12 Labour share of GDP, comprising wages and social protection transfers. [Электронный ресурс]. – URL: <https://w3.unece.org/SDG/en/Indicator?id=30> (Date of the application 10.11.2023)

13 ВВП методом доходов. [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/> (Дата обращения 10.02.2025).

14 Образование доходов по видам экономической деятельности за 2023 год. [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/publications/183433/> (Дата обращения 10.02.2025).

15 **Detragiache E., Ebeke, Cr.H. La-Bhus, Jirasavetakul, F., Kirabaeva K., Malacrino, D., Misch, F., Park, H., Shi, Y.** A European Minimum Wage: Implications for Poverty and Macroeconomic Imbalances. IMF Working Paper No. 2020/059. – 46 p.

16 Заработная плата и условия труда. [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/dynamic-tables/> (дата обращения 10.06.2024)

17 Статистика уровня жизни. [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/dynamic-tables/> (Дата обращения 10.06.2024)

REFERENCES

1 **Rosenstein-Rodan, P.** Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe// The Economic Journal. – 1943. – 53(210-211) – P. 202–211. <https://doi.org/10.2307/2226317>

2 **Hirschman, A.** The Strategy of Economic Development. Yale University Press, New Haven, 1958. – 230 p.

3 **Dnishev, F. M., Al'zhanova, F. G.** Tekhnologicheskoe razvitie ekonomiki Kazakhstana v usloviyah globalizatsii : priority i mekhanizmy [Technological development of the economy of Kazakhstan in the context of globalization : priorities and mechanisms]. Almaty, Institute of Economics of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, 2012. – 332 p.

4 **Holz, C. A.** The unbalanced growth hypothesis and the role of the state : The case of China's state-owned enterprises // Journal of Development Economics. – 2011. – 96 (2). – P. 220–238. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2010.10.007>.

5 Narodnyj bank Kitaya sohranil bazovuyu procentnuyu stavku na urovne 3,45 % godovyh [The National Bank of China kept the base interest rate at 3.45 % per annum], February 20, 2024. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.interfax.ru/business/946873> (Date of the application 10.06.2024)

6 **Alesina, A., Rodrik, D.** Distributive Politics and Economic Growth. // Quarterly Journal of Economics. – 1994. – 109(2). – P.465–490. <https://doi.org/10.2307/2118470>

7 GDP growth (annual %), GNI growth (annual %). World Development Indicators. [Electronic resource]. – URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (date of the application 10.06.2024)

8 GDP (current US\$), GNI (current US\$). World Development Indicators. – URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (date of the application 19.02.2025)

9 Overview of Kazakhstan.[Электронный ресурс]. – URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/kazakhstan/overview> (Date of the application 10.11.2023)

10 Formirovanie zavtrashnego dnja : reformy dlya dolgosrochnogo procvetaniya. Doklad ob ehkonomie Kazakhstana 2023-2024 [Shaping Tomorrow: Reforms for Long-Term Prosperity. Kazakhstan Economic Report 2023-2024]. World Bank, 2024. – 41 p.

11 The World Inequality Database. [Electronic resource]. – URL: <https://wid.world/> (Date of the application 10.06.2024).

12 Labour share of GDP, comprising wages and social protection transfers. [Electronic resource]. – URL: <https://w3.unece.org/SDG/en/Indicator?id=30> (Date of the application 10.11.2023).

13 VVP metodom dohodov [GDP by income method]. [Electronic resource]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/> (Date of the application 10.06.2024)

14 Obrazovanie dokhodov po vidam ehkonomicheskoy deyatel'nosti za 2023 god. [Formation of income by types of economic activity for 2023]. [Electronic resource]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/publications/183433/> (Date of the application 10.02.2025)

15 Detragiache E., Ebeke Cr.H. La-Bhus, Jirasavetakul F., Kirabaeva K., Malacrino D., Misch F., Park H., Shi Y. A European Minimum Wage: Implications for Poverty and Macroeconomic Imbalances. IMF Working Paper No. 2020/059. – 46 p.

16 Zarabotnaya plata i usloviya truda [Wages and working conditions]. – <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/dynamic-tables/> (Date of the application 10.06.2024).

17 Statistika urovnya zhizni [Standard of Living Statistics]. [Electronic resource]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/dynamic-tables/> (Date of the application 10.06.2024).

Поступило в редакцию 28.07.24
Поступило с исправлениями 07.04.25
Принято в печать 02.05.25

*Ф. Ф. Альжанова¹, Ф. М. Дінішев², Ж. Ф. Иманғали³

^{1,2}Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
Ғылым комитетінің Экономика институты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

³Әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

28.07.24 ж. баспаға түсті.

07.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

02.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУ, ТЕҢСІЗДІК ЖӘНЕ БАЙЛЫҚТЫ БӨЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Зерттеудің мақсаты – экономикалық өсім нәтижелерін таратудағы теңсіздік мәселелерін жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) динамикасы, ЖІӨ-нің кірістер бойынша құрылымы, ең көп және ең аз қамтамасыз етілген топтар арасындағы кіріс пен байлық қатынасы, сондай-ақ жалақы деңгейі тұрғысынан қарастыру. Зерттеу міндеттері: Қазақстанның ЖҰӨ мен ЖІӨ динамикасы мен арақатынасын қарастыру; ең көп қамтамасыз етілген 10%-дық және ең аз қамтамасыз етілген 50%-дық топтар арасындағы кіріс пен таза байлықтың таралу тенденцияларын зерттеу; өндіріс факторларына төленетін сыйақы құрылымы мен экономикалық қызмет түрлері бойынша кіріс құрылымын талдау; аймақтық айырмашылықтарды медиана және орташа жалақы, сондай-ақ медиана мен орташа номиналды халық кірісі арасындағы қатынастар тұрғысынан қарастыру. Зерттеу әдістері: сипаттамалық статистика, құрылымдық және ретроспективалық талдау. Негізгі нәтижелер мен қорытындылар жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) өсім қарқыны, жалпы ұлттық өнім (ЖҰӨ), аймақтық өнімнің орта жылдық өсім қарқыны, өндіріс факторларына төленетін сыйақы құрылымы, кіріс динамикасы және ең көп қамтамасыз етілген 10%-дық пен ең аз қамтамасыз етілген 50 %-дық топтар арасындағы таза байлықтың таралу көрсеткіштеріне негізделген. Қорытындылай келе, теңсіздіктің өсуі Қазақстандағы экономикалық өсім мен әлеуметтік тұрақтылыққа тәуекелдерді айқындайды, ал еңбекақы кірістеріндегі теңсіздікті азайту кедейлікті және жалпы теңсіздікті төмендетудің маңызды факторы болып табылады.

Кілтті сөздер: ЖІӨ, экономикалық өсім, өндіріс факторларына төленетін сыйақы, теңсіздік, байлық, Қазақстан.

*F. G. Alzhanova¹, F. M. Dnishev², Zh. G. Imangali³

^{1,2}Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Republic of Kazakhstan, Almaty.

³Al-Farabi Kazak National University, Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 28.07.24

Received in revised form 07.04.25

Accepted for publication 02.05.25

**ECONOMIC GROWTH, INEQUALITY AND WEALTH
DISTRIBUTION PROBLEMS IN KAZAKHSTAN**

The objective of the study is to examine issues of inequality in the distribution of economic growth outcomes through the dynamics of Gross Domestic Product (GDP), the income structure of GDP, the ratio of income to wealth among the most and least affluent population groups, and wages. The research tasks include examining the dynamics and relationship between Kazakhstan's Gross National Income (GNI) and GDP; investigating trends in the distribution of income and net wealth between the top 10 % and the bottom 50% of the population; analyzing the structure of income formation by factors of production within GDP and by types of economic activity; and exploring regional differences in the ratios of median and mean wages, as well as median and mean nominal household incomes. The study employs descriptive statistics, structural analysis, and retrospective analysis. The main results and conclusions are based on indicators of GDP growth rates, GNI, average annual growth rates of the physical volume of Gross Regional Product (GRP), the structure of remuneration for production factors, income dynamics, and the distribution of net wealth between the top 10% and bottom 50 % of the population. It is concluded that rising inequality poses risks to Kazakhstan's economic growth and social stability, and that reducing inequality in labor incomes is a critical factor in alleviating poverty and overall inequality.

Keywords: GDP, economic growth, remuneration for production factors, inequality, wealth, Kazakhstan.

МРНТИ 06.52.13

<https://doi.org/10.48081/TZVO6949>

**Ш. Е. Альпеусова¹, *Ж. С. Булхаирова,
Г. Еркулова³, Б. Исабеков⁴**

^{1,2}Казахский агротехнический исследовательский университет имени С. Сейфуллина, Республика Казахстан, г. Астана

³Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, Республика Казахстан, г. Актау

⁴Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3034-3165>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9744-4104>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4616-5025>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3864-8884>

*e-mail: honeyzhu@mail.ru

**РАЗВИТИЕ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ
НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ**

В данной работе авторы рассматривают современное состояние и проблемы развития зеленой экономики в Казахстане. Современное развитие «зеленой» экономики стало одним из важнейших направлений устойчивого развития страны. Авторы рассмотрели понятие «зеленой экономики», проанализировали основные показатели измерения зеленой экономики, зарубежный опыт ее развития. Стоит отметить, что в период кризиса многие страны пережили рецессию и серьезные потери рабочих мест и, как следствие, активно искали новые формы экономического развития. В Казахстане принята «Концепция перехода страны к зеленой экономике», целью которой является увеличение доли возобновляемых источников энергии в производстве электроэнергии. Авторы также приводят основные этапы развития «зеленой экономики». Проанализирован индекс развития зеленой экономики, который имеет самый высокий индекс зеленого роста с показателем 77,53 из 100 баллов, в то время как у Казахстана он составляет 54,29 балла. Индекс зеленого развития Казахстана значительно отстает от швейцарского индекса. Авторы рассматривают развитие зеленых

финансов в Казахстане, которое осуществляется посредством выпуска в стране инструментов зеленого финансирования. На сегодняшний день наблюдается снижение зеленых кредитов и облигаций в 2023 году по сравнению с 2021 годом: зеленые кредиты с 28,41 млрд. тенге в 2021 году снизились до 0 в октябре 2023 года, а зеленые облигации сократились на 30,5 млрд. тенге за анализируемый период. Авторы, помимо преимуществ развития зеленой экономики, отметили риски и проблемы, которые возникают при реализации перехода страны к зеленой экономике.

Ключевые слова: зеленая экономика, экономика, устойчивое развитие, окружающая среда, природные ресурсы, индекс зеленого роста.

Введение

На современном этапе развития Организация Объединенных Наций дает определение «зеленой» экономики как экономики, которая способствует укреплению здоровья человека и уменьшению экологических рисков. Стоит отметить, что к основным элементам «зеленой экономики» относятся: возобновляемые источники энергии, циркулярная экономика, устойчивое сельское хозяйство, сохранение биоразнообразия, «зеленые» рабочие места и социальная защита [1, с.45-60]. Понятие «зеленая экономика» - обозначает глобальную экономическую систему, которая направлена на содействие глобальному развитию и снижение отрицательного воздействия на окружающую среду. Развитие «зеленой» экономики способствует устойчивому развитию экономики: экономическому росту, социальному благополучию и защите окружающей среды. Зеленая экономика охватывает сектора экономики и виды деятельности, которые способствуют защите окружающей среды, эффективному использованию ресурсов и устойчивому повышению качества жизни населения планеты. В последние годы концепция «зеленой экономики» приобретает все большее значение в связи с растущей необходимостью решения проблем, связанных с последствиями изменения климата, снижения уровня загрязнения окружающей среды и защиты ресурсов [2, с.29-30].

Сегодня развитие и использование возобновляемых источников энергии, таких как ветровая, солнечная, гидроэлектрическая и геотермальная, являются важнейшими элементами развития «зеленой экономики». Многие страны и организации инвестируют в инфраструктуру возобновляемых источников энергии, чтобы сократить выбросы парниковых газов и снизить зависимость от топлива. Меры по повышению энергоэффективности

направлены в первую очередь на снижение энергопотребления в зданиях и сооружениях, на транспорте и в промышленных процессах. Они включают в себя повышение энергоэффективности, использование энергосберегающих продуктов, применение интеллектуальных сетей и внедрение устойчивых видов транспорта, таких как электромобили и экологически чистые автомобили. Ключевыми характеристиками «зеленой» экономики являются: возобновляемые источники энергии, эффективность использования, циркулярная экономика, устойчивое сельское хозяйство, сохранение биоразнообразия, «зеленые» рабочие места и социальная справедливость [3; 4; 5]. Следует отметить, что сегодня каждая стратегия модернизации страны определяет четкие ориентиры для построения устойчивой и эффективной экономической системы, основанной на переходе страны на «зеленый» путь. От этого в конечном итоге зависит ценность выбранного элемента.

Поэтому возникает необходимость развивать современную «зеленую» экономику в Казахстане, которая станет одним из важнейших направлений национального развития. Важно, чтобы правительство государства внесло значительный вклад в достижение целей развития и приняло меры по поддержке этих целей, в том числе по развитию «зеленой экономики» государства. Следует отметить, что «зеленые» природоохранные меры и «зеленая» политика не должны препятствовать решению существующих глобальных экономических проблем и не должны способствовать их решению, создавая глобальные цели экономического развития. 2010 года состоялся III Экономический форум «Зеленый мост» в Астане, который был проведен с целью объединения глобальных усилий в пользу развития «зеленой» экономики. Стоит отметить, что программа «Зеленый мост» является одним из наиболее эффективных решений для развития и расширения «зеленой» экономики в мире [6, с.106-108].

Цель исследования - изучить текущую ситуацию и выявить проблемы в развитии «зеленой» экономики страны. Исходя из указанной цели, авторы поставили следующие задачи исследования: изучить и усовершенствовать существующие в научной литературе и практике методы и концепции «зеленой экономики»; рассмотреть и адаптировать к условиям Казахстана основные показатели, используемые во многих странах для измерения зеленой экономики; провести сравнительный анализ развития зеленой экономики в Казахстане и других странах, например, Швейцарии, отметить важные показатели и рекомендации. На основе анализа существующих данных и тенденций были выявлены основные проблемы и препятствия на пути развития зеленой экономики в Казахстане.

Материалы и методы

В исследовании были использованы как теоретические, так и эмпирические методы, соответствующие существующим концепциям и показателям «зеленой» экономики. Исследование основано на публикациях отечественных и зарубежных ученых, отчетах международных организаций и официальной статистике. Теоретическая база включает анализ концепции «зеленой экономики» и ее ключевых характеристик, таких как устойчивое развитие, возобновляемые источники энергии и экологическое благополучие. Особое внимание уделено анализу Индекса зеленого развития и соответствующих показателей, разработанных в различных странах, в том числе в Казахстане и Швейцарии. Эмпирическая база исследования была сформирована на основе статистических данных из бюллетеней Глобального института зеленого развития, аналитических отчетов МФЦА и GFC, а также данных о зеленом финансировании в Казахстане. В исследовании также рассмотрены тенденции и типы «зеленых» займов и облигаций в стране за последние годы.

Методология исследования основана на методах экономического и статистического анализа, включая:

- комплексный анализ индексов зеленого роста, сравнение профилей Казахстана и Швейцарии.
- сравнительный подход к оценке «зеленого» финансирования в Казахстане, включая его инструменты и сильные стороны.
- графические методы визуализации и интерпретации данных.

Такой подход позволил получить комплексное понимание текущей ситуации и проблем в развитии зеленой экономики в Казахстане, а также определить ключевые направления для ее расширения.

Литературный обзор

Изучение возможностей применения концепции «зеленой экономики» является необходимой частью развития экономики регионов страны [7, с.102-163]. Учитывая существенные различия между странами по региональному экономическому потенциалу, неоднородности инвестиционной деятельности и климатическим условиям, понятно, что единого подхода к созданию «зеленой экономики» быть не может. Следует отметить, что в последнее время многие ученые пытаются сформулировать принципы «зеленой экономики», например Н. Багров, М. Кеннет, Р. Рахманов, Д. Медоуз и т. д.. Стоит отметить, что разработка национальной модели «зеленой» экономики и ее оценка в региональном масштабе не получили достаточного освещения в современных исследованиях. Однако можно рассмотреть интегральные индексы «зеленой экономики», которые уже разработаны в

стране. Например, Н.Багров пишет о том, что «зеленая экономика» меняет представление о рациональном и экономичном использовании природных ресурсов и заставляет нас переосмыслить не только важные вопросы взаимоотношений между природой и обществом, но и роль человека в мире, его место в нем его место в природе, которое зависит от окружающей среды. По сути, «зеленая экономика» обещает экономический прогресс и политическую стабильность за счет интеграции природы в виде природного капитала и производительных сил [8, с.235-238]. Со слов М.Кеннета, «зеленая экономика» способна сбалансировать экономическую систему и примирить потребности людей, окружающей среды и эффективного использования ресурсов [9]. Р.Рахманов говорит о том, что зеленая экономика – это концепция экономической системы, целью которой является содействие устойчивому развитию и снижение негативного воздействия на окружающую среду [9]. Д. Медоуз заложил основы «зеленой экономики», в рамках которой людей предостерегают от нерационального использования ресурсов и сокращения отходов, поскольку это создает экологические риски и снижает долгосрочные экономические возможности [10, с.123-178].

Важно отметить, что рассмотрели различные варианты определения понятия «зеленая экономика» и пришли к следующим выводам: зеленая экономика - это экономическая система, направленная на развитие мира и обеспечение баланса потребностей нынешнего и будущих поколений. Также «зеленая экономика» - это экономическая система, направленная на развитие мира и обеспечение баланса между потребностями нынешнего и будущих поколений.

Поэтому важно отметить, что при изменении обоснования перехода к «зеленой» среде страны необходимо оценить текущий уровень ее формирования. В то же время различия в развитии разных регионов страны требуют рассматривать развитие и оценку «зеленой экономики» с точки зрения местного контекста. С 2014 года в Республике Казахстан тестируется система эколого-экономических индикаторов: Комитет по статистике Министерства национальной экономики совместно с ОЭСР представляет индикаторы «зеленого» развития, включающие 36 показателей для оценки загрязнения воздуха и разрушения озонового слоя, изменения климата, водные и земельные ресурсы, транспорт и энергетика, сельское хозяйство, биоразнообразие, управление отходами [11, с.47-50]. Однако эти показатели определяются только на республиканском уровне и не включают региональный уровень. Также следует отметить, что до сих пор не разработана универсальная и комплексная методика расчета показателей,

которая считалась бы оптимальной для принятия обоснованных решений по ряду показателей.

Результаты и обсуждение

В «зеленой» экономике экономический рост и благосостояние людей достигаются при бережном отношении к окружающей среде и ограниченным ресурсам. Успешное социальное, экономическое и экологическое развитие основано на принципах баланса, защиты окружающей среды и социальной справедливости.

Глобальный экономический кризис высветил огромные диспропорции, возникшие в процессе глобального экономического роста в 1990-х и 2000-х годах. Необходим новый, гибкий и устойчивый путь, способный обеспечить мощный долгосрочный рост. Во время кризиса многие страны столкнулись с экономической рецессией и массовым сокращением рабочих мест и искали новые способы стимулирования экономики. В качестве примера нового типа развития была предложена модель «зеленой экономики», которая должна повысить социальное благополучие и безопасность человека за счет снижения экологических рисков и последствий.

Цели перехода к «зеленой экономике» могут различаться в разных странах и зависеть от национальных условий [12, с.24-30]. Например, развитие «зеленой экономики» в Дании связано с экспортом «зеленых» технологий, глобальным статусом страны и размером ее демографического индекса. Пятилетний «зеленый» план Китая основан на улучшении состояния окружающей среды и международном сотрудничестве.

Важно отметить, что в разных странах существуют различные инструменты управления, процессы и бизнес-среды для обеспечения перехода к «зеленой» экономике. Государственные услуги включают в себя земельные участки, экологическую поддержку или финансовые практики; закупки продукции в соответствии с надлежащей практикой использования; развитие новых секторов экономики, в частности возобновляемых или «зеленых» источников энергии и рост числа энергоэффективных зданий.

Зеленая экономика», отраженная в международных правительственных документах 2000-х годов, представляет собой серьезный сдвиг в сторону устойчивого развития мировой экономики, которое должно учитывать следующие элементы:

– национальные интересы – повышение эффективности использования ресурсов, обеспечение национальной энергетической безопасности, разработка и внедрение новых технологий, предотвращение финансовых, экономических, экологических и социальных проблем;

– политические и общественные интересы – сбор голосов, возможности для новых форм государственно-частного партнерства, глобальная легализация; и

– человеческие потребности – развитие здравоохранения, решение экологических проблем, транспортных проблем;

– потребности бизнеса – использование новых технологий, развитие новых отраслей, новые конкурентные возможности.

Теперь рассмотрим опыт зарубежных стран. Канада была одной из первых стран, принявших модель «зеленой» экономики для своего национального развития: в 1980 году был запущен «Зеленый план». В 1990-х годах в Канаде стала популярна идея реализации устойчивого развития на местном уровне, в рамках конкретного района или сообщества (устойчивые сообщества).

Южная Корея – традиционный сторонник системы национального государства. Южнокорейская модель показывает, что страна играет ключевую роль в развитии своей экономики, что продолжается и в условиях новой экономики и экологического кризиса. В 2008 году президент Южной Кореи Ли Мён Бак объявил о новом «зеленом» подходе к национальному развитию, а в январе 2009 года правительство Южной Кореи приняло план по экологизации экономики и «Президентскую комиссию по зеленому развитию». Кроме того, закон о «зеленом» и низкоуглеродном развитии создал условия для развития «зеленой» экономики, что является частью политики по стимулированию инвестиций в «зеленые» проекты [13].

Что касается Казахстана, то в стратегии «Казахстан 2050», принятой в 2012 году, отражены четкие стратегии построения устойчивой экономики путем перевода страны на путь зеленого развития. В 2013 году была принята концепция перехода к «зеленой экономике», закладывающая основы для устойчивого развития Казахстана и повышения качества окружающей среды и качества жизни граждан Республики Казахстан. Согласно плану, инвестиции, необходимые для перехода к «зеленой экономике», составляют 1% от годового ВВП, или около 3-4 млрд долларов в год. В 2015 и 2016 годах Казахстан ратифицировал Парижское соглашение о значительном сокращении выбросов парниковых газов и внес национально обусловленный вклад (НОД) по сокращению выбросов парниковых газов на 15 % к декабрю 2030 года по сравнению с уровнем 1990 года. В декабре 2020 года Президент Республики Казахстан К. Токаев объявил о новой цели: Казахстан должен достичь углеродной нейтральности к 2060 году, тем самым укрепив обязательства Казахстана по Парижскому соглашению. В феврале 2023 года

план по достижению углеродной нейтральности к 2060 году был утвержден президентом страны.

В 2013 году в Казахстане была принята «Концепция перехода страны к зеленой экономике». Одной из ее целей является увеличение доли возобновляемых источников энергии в производстве электроэнергии до 3 % к 2020 году и 30 % к 2030 году. Кроме того, президент страны своим указом от 2 февраля 2023 года утвердил «План достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан к 2060 году», в котором одним из основных путей достижения углеродной нейтральности является увеличение доли альтернативных углероду источников энергии. Возобновляемые источники энергии и энергоносители.

Согласно «Концепции перехода к «зеленой экономике» Республики Казахстан», переход к «зеленой экономике» будет происходить в следующие этапы:

– 2013-2020 годы – основным приоритетом страны стало улучшение использования природных ресурсов и повышение эффективности природоохранных мероприятий, включая создание эффективной зеленой инфраструктуры;

2020-2030 годы – преобразование глобальной экономики с помощью «зеленой» инфраструктуры с акцентом на эффективность использования водных ресурсов, включая развитие и применение возобновляемых источников энергии и энергоэффективных строительных технологий;

2030-2050 годы - переход глобальной экономики на принципы так называемой «третьей промышленной революции» требует использования ресурсов таким образом, чтобы сохранять и улучшать их качество [14].

Одним из основных стимулов развития «зеленой экономики» в Казахстане является программа ЕБРР по финансированию «зеленой экономики» (GEFF). При поддержке программы GEFF был реализован один из крупнейших проектов по строительству и эксплуатации ветроэлектростанций в Алматинской области – ветроэлектростанция TOO VES Nurlı мощностью 8,45 МВт. Общая стоимость строительства составила \$8,7 млн, из которых \$4,7 млн было профинансировано Банком Центр Кредит. Проект позволил сократить выбросы CO₂ на 14 297 тонн в год.

Теперь рассмотрим индекс «зеленого» развития Казахстана (Таблица 1). Этот индекс основан на Целях устойчивого развития страны, включая Парижское соглашение по климату, цели по сохранению биоразнообразия и т. д.

Таблица 1 – Индекс зеленого роста 2023 г.

№	Название страны	Индекс зеленого роста	Индекс эффективности использования ресурсов и устойчивости	Индекс защиты природного капитала	Индекс зеленых экономических возможностей	Индекс социальной интеграции
1	Швейцария	77,01	82,02	80,12	56,62	94,53
2	Австрия	75,59	79,64	80,41	53,89	94,59
3	Германия	74,32	67,16	82,97	58,6	93,44
4	Дания	75,71	78,42	73,71	60,04	94,67
5	Швеция	73,99	79,49	78,43	50,29	95,59
						
	Казахстан	53,89	51,35	53,86	38,83	78,42

Примечание – Составлено авторами по источнику Глобальный институт зеленого роста [14]

Согласно Индексу зеленого развития, в 2022 году в нем приняли участие 157 стран, в том числе 39 стран Европы, 26 стран Северной и Южной Америки, 43 страны Африки и 45 стран Азии. В 2024 году в данном индексе уже приняли участие 154 страны. Важно отметить, что при анализе этого индекса почти половина стран оказалась в среднем диапазоне: между 40 и 60 баллами, при этом площадь суши планеты составляет примерно 77 миллионов м². Стоит также отметить, что 46 стран набрали значительное количество баллов в диапазоне 60-80, большинство из них находятся в Европе. Африка и Азия имеют более низкие значения - от 20 до 40. Стоит отметить, что Швейцария (таблица 1) имеет самый высокий индекс зеленого развития – 77,53 балла из 100 (2024 год), а Казахстан в 2023 году составил – 53,89 балла.

Рассмотрим индекс зеленого роста в сравнении с профилем Казахстана и Швейцарии, которая находится на первом месте по этому индексу - Рисунок 1.

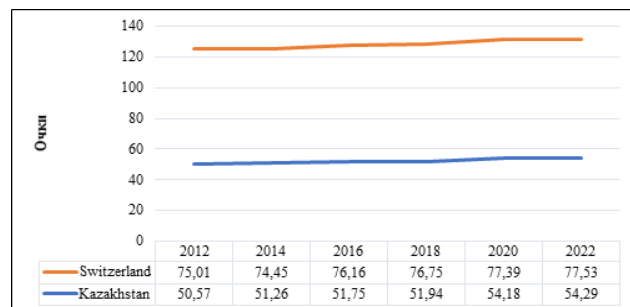

Рисунок 1 – Профиль индекса зеленого роста Казахстана и Швейцарии, 2022 г.

Примечание – Составлено авторами на основе источника [14]

Согласно рисунку 1 индекс зеленого развития Республики Казахстан значительно отстает от индекса Швейцарии, которая в 2022 году занимает первое место среди других стран мира. Стоит отметить, что с 2012 по 2022 год индекс зеленого роста Казахстана вырос незначительно - на 3,72 пункта. Основной рост индекса зеленого роста наблюдается в 2020 году, когда он вырос с 51,94 пункта в 2018 году до 54,18 в 2020 году за счет роста индекса защиты природного капитала, который вырос с 47,71 в 2018 году до 53,2 в 2020 году.

При рассмотрении индекса эффективности использования ресурсов и устойчивости два индекса имеют высокие индексы: индекс эффективности использования материалов 68,26 и индекс устойчивости земель 67,13. В то же время самым низким является индекс эффективной и устойчивой энергии 31,82. Индекс защиты природного капитала: самый высокий рейтинг у индекса качества окружающей среды – 87,64, самый низкий рейтинг - индекс биоразнообразия и защиты экосистем – 20,23. Теперь рассмотрим индекс зеленых экономических возможностей, вы можете увидеть, что индекс зеленой торговли имеет самый высокий рейтинг – 64,07, а индекс зеленых инноваций – самый низкий - 26,82. Еще один индекс – индекс социальной интеграции, где самый высокий индекс - социальное равенство 94,52, а самый низкий – гендерный баланс 59,75.

Также необходимо рассмотреть развитие «зеленой экономики» в Казахстане, которое осуществляется посредством выпуска инструментов зеленого финансирования в Казахстане. Инструменты зеленой тематики, включая зеленые облигации и зеленые займы, составили 66 % от общего объема. На конец 2023 года объем инструментов зеленого финансирования составил 150,2 млрд тенге, из них зеленые облигации составили 112,9 млрд

тенге, а зеленые займы – 37,3 млрд тенге. Объем зеленых займов в Казахстане снизился с 28,41 млрд тенге в 2021 году до 0 в октябре 2023 года, а зеленых облигаций - на 30,5 млрд тенге за указанный период. Согласно отчету об исследовании Международного финансового центра Астаны, наиболее известными эмитентами «зеленых» финансовых инструментов являются :

- Международные финансовые институты, такие как Евразийский банк развития и Азиатский банк развития;
- Энергетические компании: ОАО «KEGOC» и ОАО «Самрукэнерго»;
- местные финансовые институты с государственным участием: ПФО «Даму» и ОАО «Банк развития Казахстана»;
- местные финансовые институты, например, акционерное общество «Xalq Bank».

Таким образом, продвижение «зеленой экономики» в нашей стране является важным и значимым направлением, открывающим широкие возможности. Однако существует и ряд рисков, таких как :

- Финансовые риски: инвестиционные фонды, как правило, не приносят прибыли в краткосрочной перспективе;
- Технологические риски: некоторые инновации и технологии могут быть еще не готовы к глобальному внедрению.
- Социальные риски: необходимость социальной поддержки в связи с воздействием на другие секторы экономики;
- Ресурсозависимость: стихийные бедствия иногда происходят из-за недостаточного использования и нехватки ресурсов.

Построение «зеленой» экономики в Казахстане сталкивается с рядом проблем, которые могут замедлить переход к устойчивой экономике. Основными проблемами являются следующие:

- Финансовые ограничения: инвестиции в «зеленые» технологии и инфраструктуру требуют значительных капитальных затрат. Однако отдача от этих инвестиций зачастую неопределенна и может занять много времени, что создает финансовые риски для инвесторов и страны. Например, количество «зеленых» займов в Казахстане значительно сократилось в последние годы, что отражает ограниченную доступность и привлекательность этих финансовых инструментов.

- Технологические риски: Внедрение технологических инноваций в «зеленую» экономику связано с проблемой подготовки технологии к широкому использованию. Некоторые инновации могут быть несовместимы с существующей инфраструктурой или невозможны в ближайшем будущем, что затрудняет их повсеместное внедрение.

– Социальные вопросы: переход к «зеленой» экономике может привести к негативным социальным последствиям, таким как сокращение рабочих мест в традиционных энергоемких секторах экономики. Это может привести к усилению социальной поддержки и необходимости адаптации людей к новой экономике.

– Ресурсная зависимость: использование дефицитных ресурсов в «зеленых» технологиях также представляет значительные риски. Дефицит этих ресурсов может помешать их масштабному внедрению и привести к повышению стоимости «зеленых» технологий.

– Слабая инновационная система: слабость инновационной системы страны также представляет собой проблему для продвижения «зеленой» экономики.

– Сокращение численности населения и территориальная разбросанность. Эти факторы осложняют внедрение и распространение «зеленых» технологий, которые требуют дополнительных инвестиций в развитие инфраструктуры, особенно в отдаленных и слабо развитых районах.

– Для решения этих задач необходимо разработать и внедрить методы и принципы «зеленого» финансирования и инвестирования с учетом специфики Казахстана. Особое внимание следует уделить изучению зарубежного опыта и новых тенденций в области развития зеленой экономики, а также созданию благоприятной среды для инноваций в бизнесе [15, с.182–186].

Для решения вышеперечисленных задач необходимо тщательное изучение зарубежного опыта и новых тенденций в области зеленой экономики, разработка и организация методов и принципов зеленого финансирования и инвестирования, адаптированных к современным реалиям и глобальной интеграции зеленой экономики.

Выводы

Развитие «зеленой» экономики в Казахстане является ключевым фактором экономического роста и экологической устойчивости. Исследование показало, что, несмотря на значительные усилия, индекс «зеленого» развития Казахстана остается ниже, чем у ведущих стран, таких как Швейцария. Самыми большими проблемами являются неэффективное использование ресурсов, препятствующее устойчивости природных ресурсов и ограниченные экономические возможности в области зеленых технологий.

Однако Казахстан предпринимает активные шаги для обеспечения перехода к «зеленой» экономике, в частности, за счет развития «зеленого» финансирования и поддержки использования возобновляемых источников энергии. Снижение количества «зеленых» займов и облигаций в 2023 году подчеркивает необходимость дальнейшего совершенствования методов

финансирования и привлечения инвестиций в экологически устойчивые проекты.

В заключение следует отметить, что для ускорения перехода к «зеленой» экономике в Казахстане необходимо уделить особое внимание совершенствованию нормативно-правовой базы, стимулированию инноваций и увеличению государственной поддержки экологических программ. Использование эффективных методов и международного опыта позволит Казахстану добиться значительного прогресса в построении «зеленой» экономики, улучшающей жизнь людей и сохраняющей природные ресурсы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Бобылев, С., Захаров, В.** «Зеленая» экономика и модернизация. Эколого – экономические основы устойчивого развития // Бюллетень Института устойчивого развития Общественной палаты РФ. – 2012. – № 60. – 90 с.
- 2 **Рахмонов, Р.** Основные особенности зеленой экономики. Циркуляционная экономика // Universum : экономика и юриспруденция. 2023. – № 7 (106). – С. 29–30.
- 3 **Alsmadi, A. A., Alzoubi, M.** Green Economy: Bibliometric Analysis Approach // International Journal of Energy Economical Policy. – Vol. 12. – № 2. – 2022. doi:10.32479/ijee.12758.
- 4 **Toubes, D. R., Araújo-Vila, N. A.** Review Research on Tourism in the Green Economy// Economies. – Vol. 10. – № 6. 2022. doi:10.3390/economies10060137.
- 5 **Mealy, P., Teytelboym, A.** Economic complexity and the green economy // Research Policy. – Vol. 51. – № 8. – 2022. doi: 10.1016/j.respol.2020.103948
- 6 **Есенбекова, А. Б.** «Зеленая экономика» – новая парадигма мировой экономики // М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – 2015. – № 4 (34). – С. 106–108.
- 7 **Белоусов, Р. А.** Рост экономического потенциала. – М. : Экономика, 1971. – 300 с.
- 8 **Багров, Н. В.** Природный капитал – основа региональной экономики// Культура народов Причерноморья. – 2001. – №21. – С. 235–238.
- 9 **Kennet, M.** What Green Economics? An age of global transformation – An Age of Green Economics. [Электронный ресурс]. – URL: www.greenomics.org.uk (Дата обращения: 23.03.2024)
- 10 **Meadows, D. H. et al.** The limits to growth : A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind. New York, NY : Universe Books. – 1972. – 211 p.

11 **Нурашева, Е. М.** К вопросу о роли эколого-экономического учета в развитии системы государственной статистики в Республике Казахстан // Экономика и статистика. – 2011. – №3. – С. 47–50.

12 **Порфирьев, Б.** «Зеленая» экономика : реалии, перспективы и пределы роста// Carnegie Endowment for International Peace, 2013. - 32 с.

13 Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике». Утвержден указом Президента Республики Казахстан от 30.05.2013 №577. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.akorda.kz/upload/%D0%96%20%E2%84%96577%20%D1%80%D1%83%D1%81.pdf> (Дата обращения: 18.02.2024)

14 Global Institute for Green Growth. Received on March 23, 2024. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://ggindex-simtool.gggi.org/>

15 **Байжолова, Р. А., Орынканова, Ж. М.** Проблемы и перспективы формирования «зеленой экономики» в Казахстане // Вестник университета «Туран». – 2019 (1). – С.182–186.

REFERENCES

1 **Bobylev, S., Zakharov, V.** Zelyonaya ekonomika i modernizaciya . Ekologo-ekonomicheskie osnovy ustojchivogo razvitiya [Green Economy and modernization. Ecological and economic foundations of sustainable development] // Bulletin of the Institute for Sustainable Development of the Public Sector of the Russian Federation, 2012. – № 60. – 90 p.

2 **Rakhmonov, R.** Osnovnye cherty zelenoj ekonomiki. Ekonomika obrashcheniya. Universum [The main features of the green economy. The economics of circulation] //The Universe : Economics and Law. – 2023. – 7 (106). – P. 29–30.

3 **Alsmadi, A. A., Alzoubi, M.** Green Economy: Bibliometric Analysis Approach // International Journal of Energy Economical Policy. – Vol. 12. – № 2. – 2022. doi:10.32479/ijee.12758.

4 **Toubes, D. R., Araújo-Vila, N. A.** Review Research on Tourism in the Green Economy // Economies. – Vol. 10. – № 6. 2022. doi:10.3390/economies10060137.

5 **Mealy, P., Teytelboym, A.** Economic complexity and the green economy // Research Policy. – Vol. 51. – № 8. – 2022. doi: 10.1016/j.respol.2020.103948

6 **Esenbekova, A. B.** «Zelenaya ekonomika» – novaya paradigma mirovoj ekonomiki [«Green economy» – a new paradigm of the world economy] // Bulletin of the Kyrgyz Economic University named after M. Ryskulbekov, 2015. – 4 (34). – P. 106-108.

7 **Belousov, R. A.** Rost ekonomicheskogo potenciala [Growth of economic potential]. Publishing house «Economics», 1971. – 300 p.

8 **Bagrov, N. V.** Prirodnyj kapital – osnova regional'noj ekonomiki [Natural capital – the basis of the regional economy]// Culture of the Black Sea region, 2001. – P. 235–238.

9 **Kennet, M.** What Green Economics? An age of global transformation – An Age of Green Economics. URL: www.greenecomomics.org.uk. Received on 03/23/2024.

10 **Meadows, D. H. et al.** The limits to growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind. New York, NY: Universe Books. – 1972. – 211 p.

11 **Nurasheva, E. M.** O roli ekologo-ekonomicheskogo ucheta v razvitiy sistemy gosudarstvennoj statistiki Respubliki Kazahstan [On the role of environmental and economic accounting in the development of the system of state statistics of the Republic of Kazakhstan] // Economics and statistics, 2011.- №3. – P. 47–50.

12 **Porfiriev, B.** Zelenaya ekonomika: perspektivy, predely rosta i perspektivy [Green Economy : Prospects, limits of Growth and Prospects] // Carnegie Endowment for International Peace, 2013. – 32 p.

13 Koncepciya po perekhodu Respubliki Kazahstan k «zelenoj ekonomike» [The concept of the transition of the Republic of Kazakhstan to a «green economy»]. Approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 30.05.2013, №577. Received on February 18, 2024. [Electronic resource]. – URL: <https://ww.akorda.kz/upload/%D0%96%20%E2%84%96577%20%D1%80%D1%83%D1%81.pdf>

14 Global Institute for Green Growth. Received on March 23, 2024. – [The electron. resource] – URL: <https://ggindex-simtool.gggi.org/>

15 **Baizolova, R. A., Orinkanova, J. M.** Problemy i perspektivy formirovaniya «zelenoj ekonomiki» v Kazahstane [Problems and prospects of the formation of a «green economy» in Kazakhstan] // Bulletin of the Turan University, 2019 (1). – P.182–186.

Поступило в редакцию 02.04.25

Поступило с исправлениями 02.05.25

Принято в печать 05.05.25

Sh. E. Alpeisova¹, *Zh. S. Bulhairova²,
G. Yerkulova³, B. Issabekov⁴

^{1,2}S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University,
Astana, Republic of Kazakhstan

³Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov,
Aktau, Republic of Kazakhstan

⁴Eurasian Nationality named L. N. Families University, Astana,
Republic of Kazakhstan

Received 02.04.25

Received in revised form 02.05.25

Accepted for publication 05.05.25

DEVELOPMENT OF THE GREEN ECONOMY AT THE PRESENT STAGE

In this paper, the authors consider the current state and problems of the development of the green economy in Kazakhstan. The modern development of the «green» economy has become one of the most important directions of the country's sustainable development. The authors examined the concept of a «green economy», analyzed the main indicators of measuring the green economy, and the foreign experience of its development. It is worth noting that during the crisis, many countries experienced a recession and serious job losses and, as a result, actively sought new forms of economic development. Kazakhstan has adopted the «Concept of the country's transition to a green economy», which aims to increase the share of renewable energy sources in electricity production. The authors also cite the main stages of the development of the «green economy». The green economy development index is analyzed, which has the highest green growth index with an index of 77.53 out of 100 points, while in Kazakhstan it is 54.29 points. The green Development Index of Kazakhstan lags far behind the Swiss index. The authors consider the development of green finance in Kazakhstan, which is carried out through the issuance of green financing instruments in the country. To date, there has been a decrease in green loans and bonds in 2023 compared to 2021: green loans from KZT 28.41 billion in 2021 decreased to 0 in October 2023, and green bonds decreased by KZT 30.5 billion over the analyzed period. The authors, in addition to the advantages of developing a green economy, noted the risks and problems that arise when implementing the country's transition to a green economy.

Keywords: green economy, economics, sustainable development, environment, natural resources, green growth index.

Ш. Е. Альпеисова¹, *Ж. С. Булхайрова²,
Г. Еркулова³, Б. Исабеков⁴

^{1,2}С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

³Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг
университеті, Қазақстан Республикасы, Ақтау қ.

⁴Л. Н. Гумилев Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

02.04.25 ж. баспаға түсті.

02.05.25 ж. түзетулерімен түсті.

05.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕ ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУЫ

Бұл мақалада авторлар Қазақстандағы жасыл экономиканың қазіргі жағдайы мен даму мәселелерін қарастырады. «Жасыл» экономиканың қазіргі заманғы дамуы елдің орнықты дамуының маңызды бағыттарының біріне айналды. Авторлар «Жасыл экономика» ұғымын қарастырып, жасыл экономиканы өлшеудің негізгі көрсеткіштерін, оның дамуының шетелдік тәжірибесін талдады. Айта кету керек, дағдарыс кезінде көптеген елдер рецессияға ұшырап, жұмыс орындарының айтарлықтай жоғалуына ұшырады және нәтижесінде экономикалық дамудың жаңа түрлерін белсенді түрде іздеді. Қазақстанда елдің жасыл экономикаға көшу Тұжырымдамасы « қабылданды, оның мақсаты электр энергиясын өндірудегі жаңартылатын энергия көздерінің үлесін ұлғайту болып табылады. Авторлар сонымен қатар «Жасыл экономика» дамуының негізгі кезеңдерін келтіреді. Жасыл экономиканың даму индексі талданды, ол 100 балдың 77,53 көрсеткішімен ең жоғары жасыл өсу индексіне ие, ал Қазақстанда ол 54,29 балды құрайды. Қазақстанның жасыл даму индексі Швейцария индексінен едәуір артта қалды. Авторлар елімізде жасыл қаржыландыру құралдарын шығару арқылы жүзеге асырылатын Қазақстандағы жасыл қаржының дамуын қарастырады. Бүгінгі күні 2021 жылмен салыстырғанда 2023 жылы Жасыл кредиттер мен облигациялардың төмендеуі байқалады:

2021 жылы Жасыл кредиттер 28,41 млрд.теңгеден 2023 жылғы қазанда 0-ге дейін төмендеді, ал жасыл облигациялар талданып отырған кезеңде 30,5 млрд. теңгеге қысқарды. Авторлар жасыл экономиканы дамытудың артықшылықтарынан басқа, елдің жасыл экономикаға көшуін жүзеге асыру кезінде туындайтын тәуекелдер мен проблемаларды атап өтті.

Кілтті сөздер: Жасыл экономика, экономика, тұрақты даму, Қоршаған орта, Табиғи ресурстар, жасыл өсу индексі.

МРНТИ 06.35.35

<https://doi.org/10.48081/FVBH7765>

***Ю. В. Баева¹, К. К. Бельгибаева²**

¹Казахстанский филиал МГУ имени М. В. Ломоносова, Республика Казахстан, г. Астана

²Университет Туран Астана, Республика Казахстан, г. Астана

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1540-4919>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7354-1305>

*e-mail: bayevayv@my.msu.ru

ОЦЕНКА ОПТИМАЛЬНОСТИ СТРУКТУРЫ ЭКОНОМИКИ СТРАН-ЧЛЕНОВ ЕАЭС

В работе представлены результаты оценки оптимальности структуры экономик государств-членов Евразийского экономического союза (ЕАЭС) с использованием коэффициента структурной независимости на основе статистических данных за период с 2011 по 2023 гг. Впервые для стран ЕАЭС проведена проверка выполнимости условия оптимальности, заключающегося в возможности разложения прироста производительности труда на сумму относительных приращений показателей экономической закрытости и сырьевой зависимости.

Результаты анализа указывают на невыполнение данного условия в рассматриваемом периоде, однако в ряде случаев выявлены состояния, близкие к оптимальному. Проведённые расчёты позволили установить ряд специфических черт структурных изменений в экономиках стран ЕАЭС. В частности, в государствах с доминирующим сырьевым экспортом (Казахстан, Россия) наблюдаются низкие темпы диверсификации экспортной структуры, что отражается в незначительной позитивной динамике коэффициента структурной независимости. Напротив, в Беларуси, ориентированной преимущественно на несырьевой экспорт, зафиксированы высокие темпы диверсификации. В Армении и Кыргызстане значения коэффициента структурной независимости оставались относительно стабильными в течение всего исследуемого периода.

Также зафиксированы тенденции в изменении уровня экономической закрытости стран ЕАЭС. В Армении и Кыргызстане наблюдается снижение степени закрытости в сфере внешней торговли, в то время как в Беларуси соответствующие показатели сохраняются на стабильном уровне. Для России, напротив, характерен рост экономической закрытости начиная с 2011 года.

Ключевые слова: оптимальность, структура экономики, страны-члены ЕАЭС, структурная независимость, степень закрытости экономики.

Введение

Оценка оптимальной структуры экономики имеет важное значение при проведении структурной политики государства. Целью такой политики является обеспечение сбалансированного развития экономики, повышение ее устойчивости к внешним шокам, снижение зависимости от уязвимости секторов. Поиск оптимальной структуры экономики – непростая задача: трудность заключается в сложности экономических систем, неоднозначных взаимосвязях между ее структурными элементами, в сложности моделирования экономических процессов и поведения экономических агентов. Тем не менее исследователями предлагаются различные подходы к решению данной задачи. Наиболее распространенным признается подход (и его современные модификации) к оценке оптимальности, разработанный О. С. Сухаревым с использованием коэффициента структурной независимости [1; 2; 3]. В настоящей работе данный подход будет впервые применен для оценки оптимальности структуры экономик стран-членов ЕАЭС.

Целью исследования является выявление характера структуры экономики стран-членов ЕАЭС в части его соответствия оптимальному состоянию. Для достижения цели были решены следующие задачи:

1 проанализированы направления использования метода О. С. Сухарева для оценки оптимальности структуры экономики (сектора) в современной литературе;

2 рассчитаны необходимые для оценки оптимальности коэффициенты, изложенные в разделе «Материалы и методы» для стран-членов ЕАЭС с 2011 по 2023 гг.1;

1 Произвести оценку необходимых коэффициентов за 2024 год на дату публикации статьи не представляется возможным, так как в странах-членах ЕАЭС (в том числе, в Казахстане) не опубликованы данные по валовому выпуску.

3 произведена оценка выполнения условия оптимальности структуры экономики в странах-членах ЕАЭС с 2012 по 2023 гг.;

4 подведены итоги и сформулированы выводы исследования.

Материалы и методы

В работе использованы статистические методы анализа данных (расчет средних и приростных величин), математические методы для проверки условия оптимальности структуры экономики, сопоставительный анализ и обобщение в части полученных результатов, их наглядная интерпретация с помощью рисунков и таблиц. На основе анализа и синтеза выявлены общие и особенные черты в структуре национальных экономик стран-членов ЕАЭС.

При оценке оптимальной структуры экономики стран-членов ЕАЭС использован подход О. С. Сухарева с применением коэффициента структурной независимости. Данный коэффициент рассчитывается по формуле (1):

$$K = \frac{e_1}{e_2}$$

где:

e_1 – объем несырьевого экспорта, в ден. ед.;

e_2 – объем сырьевого экспорта, в ден. ед.

Коэффициент структурной независимости – показатель, отражающий степень сырьевой ориентации экономики (сектора), рассчитываемый как отношение экспорта обрабатывающей промышленности к сырьевому экспорту. Данный показатель может принимать значения как меньше единицы (если объем несырьевого экспорта меньше объема сырьевого), так и больше единицы (в случае преобладания несырьевого экспорта).

Автор подхода Сухарев О.С. отмечает, что данный коэффициент будет расти в условиях переключения экономики с сырьевой ориентации на инновационно-технологическую [2, с. 164]. В этой связи в задаче по оптимизации структуры экономики структурная независимость будет представлена как целевая функция, значение которой предлагается максимизировать. Для этого необходимо ввести некоторые новые показатели и осуществить ряд преобразований. Так, вводятся показатели:

– закрытости экономической системы (Z), отражающий степень закрытости экономики с точки зрения торговых внешнеэкономических отношений и рассчитываемый по формуле (2);

2 Для оценки оптимальности структуры экономики используются приростные величины, в этой связи указан период с 2012 года, а не с 2011.

- уровень валового выпуска на одного занятого (y) – формула (3);
- величина несырьевого экспорта на одного занятого (i_1) – формула (4);
- величина сырьевого экспорта на одного занятого (i_2) – формула (5).

$$Z = \frac{Y}{e_1 + e_2} \quad (2) \quad y = \frac{Y}{P} \quad (3)$$

$$i_1 = \frac{e_1}{P} \quad (4) \quad i_2 = \frac{e_2}{P} \quad (5)$$

где:

Y – объем выпускаемой продукции в экономике (валовой выпуск), в ден. ед.;

P – численность занятых, кол. человек.

Тогда из (3) путем преобразований можно получить (6), а затем – (7):

$$y = \frac{Y}{P} = \frac{Z(e_1 + e_2)}{P} = \frac{Z(i_1 P + i_2 P)}{P} = Z(i_1 + i_2) \quad 6$$

$$K = \frac{e_1}{e_2} = \frac{\frac{1}{P}}{\frac{i_2}{P}} = \frac{i_1}{i_2} = \frac{y - Zi_2}{Zi_2} = \frac{y}{Zi_2} - 1 \Rightarrow \max \quad 7$$

Таким образом, показатель структурной независимости (K) посредством преобразований (6) и (7) был представлен в форме функциональной зависимости от уровня закрытости экономической системы (Z), уровня производительности одного занятого (y) и объема сырьевого экспорта на одного занятого (i_2).

Исследование данной функции на экстремум (8) и (9) позволило автору данного подхода сформулировать теорему (условие) оптимальной структуры экономики (сектора) [2, с. 164]:

$$\frac{dy}{dt} = y \left[\frac{1}{Z} \frac{\partial Z}{\partial t} + \frac{1}{i_2} \frac{\partial i_2}{\partial t} \right] \quad 8$$

$$\frac{1}{y} \frac{dy}{dt} = \frac{1}{Z} \frac{\partial Z}{\partial t} + \frac{1}{i_2} \frac{\partial i_2}{\partial t} \quad 9$$

Оптимальная структура экономики достигается при условии (10), когда изменение производительности на одного занятого ($\Delta y/y$) равно сумме относительных приращений показателя закрытости экономики ($\Delta Z/Z$) и показателя его сырьевой зависимости ($\Delta i_2/i_2$):

$$\frac{\Delta y}{y} = \frac{\Delta Z}{Z} + \frac{\Delta i_2}{i_2} \quad 10$$

Иными словами, разница относительных приращений (W) должна быть равна нулю:

$$W = \frac{\Delta y}{y} - \frac{\Delta Z}{Z} - \frac{\Delta i_2}{i_2} = 0 \quad 11$$

Следует отметить, что данный подход является ретроспективным (ex post анализ). То есть, на основе статистических данных и выполненных расчетов определяется период, когда коэффициент структурной независимости достигает максимума при нулевой разнице относительных приращений.

Источниками данных выступили национальные статистические органы стран-членов ЕАЭС.

Результаты и обсуждение

В современных исследованиях оптимальный уровень структуры экономических систем также находится в фокусе внимания, но в разных контекстах. Так, на статистических материалах Китая [4] авторами Huang Yu., Ye D., Xu S. произведена оценка взаимосвязи оптимальной структуры промышленности и экономического роста. Выявляется значительная положительная взаимосвязь, авторами выведено условия достижения максимальных темпов экономического роста и представлены рекомендации для проведения промышленной политики.

В другом исследовании [5] Liu S., Shen Zh., Mu Yu. на материалах стран ОЭСР осуществлено сопоставление оптимальной и фактической структуры энергетического сектора стран в контексте достижения целей устойчивого развития. Авторами предложены рекомендации по оптимизации энергетического сектора стран.

Оптимизационные задачи встречаются и при анализе масштабов государственного сектора в экономике и его воздействия на экономический рост, например, в исследовании [6] Akram V. V., Rath B. N. Его основой послужил экономический анализ на панельных данных, в результате

получены оценки оптимальной доли государственного сектора в экономике на материалах индийских штатов.

Основу современных теоретических исследований в области анализа оптимальности структуры экономики (сектора) составляют работы О. С. Сухарева [1; 2; 3]. Впервые автор использовал разработанный подход для оценки оптимальной структуры машиностроительного комплекса российской экономики [2] за первое десятилетие XXI века. Автором выявлено неуклонное сокращение коэффициента структурной независимости и степени закрытости машиностроительного комплекса. Данная динамика связывается с увеличением зависимости российской экономики в рассматриваемый период времени от зарубежных средств производства, комплектующих, деталей машин и пр. Автором выявлены оптимальные с точки зрения структуры комплекса периоды времени, которые предлагается исследовать более пристально.

Оценка оптимальности структуры топливно-энергетического комплекса осуществлялась в работе Пашенцева А. И., Финогентовой А. В., Гармидера А. А. [7] на материалах России за 2011 – 2018 гг. Авторы модифицировали показатели структурной независимости и закрытости экономической системы, включив в соответствующие уравнения показатели импорта сырья и готовой продукции. По мнению авторов, это позволяет получить более объективные оценки.

Представленный подход О. С. Сухарева использован для оценки оптимальности структуры экономики стран-членов ЕАЭС. Его применение опирается на статистические данные по следующим показателям:

- экспорт обрабатывающей промышленности (в долл. США);
- экспорт товаров (в долл. США);
- курс доллара США в национальной валюте (единиц национальной валюты за доллар США);
- численность занятых в экономике (человек);
- валовой выпуск в экономике (в единицах национальной валюты).

Республика Казахстан.

Произведем оценку необходимых показателей на примере 2023 года с использованием материалов Республики Казахстан [8; 9]. Аналогичным образом осуществлены все расчеты с 2011 года для Армении, Беларуси, Кыргызстана и России. Источники данных: [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16].

Коэффициенты структурной независимости (К) за рассматриваемый период времени были рассчитаны по формуле (1). Для этого необходимо определить отношение экспорта обрабатывающей промышленности к сырьевому экспорту. В 2023 году данный коэффициент составил (12):

$$K_{2023} = \frac{25,3 \text{ млрд. долл. США}}{(78,6 - 25,3) \text{ млрд. долл. США}} = 0,47 \quad 12$$

Полученный коэффициент меньше единицы, что свидетельствует о сырьевой ориентации товарного экспорта.

Коэффициенты закрытости экономики (Z) рассчитываются по формуле (2). Для этого стоимостное выражение товарного экспорта нужно представить в денежных единицах национальной валюты. Так, для 2023 года коэффициент закрытости экономики равен (13):

$$Z_{2023} = \frac{181,80 \text{ трлн. тенге}}{35,9 \text{ трлн. тенге}} = 5,1 \quad 13$$

Динамика данного коэффициента с 2011 года волатильна. До 2015 года степень закрытости экономики росла: темп роста валового выпуска обгонял темпы роста товарного экспорта. Однако с 2015 года степень закрытости падает.

Для того чтобы применить условие оптимальности структуры экономики, которое отражено в формуле (10) и (11), необходимо рассчитать темпы прироста ряда показателей.

Темпы прироста закрытости экономики ($\Delta Z/Z$). Данный показатель для 2023 года был рассчитан по формуле (14) ниже:

$$\frac{Z_{2023} - Z_{2022}}{Z_{2022}} = \frac{5,07 - 4,34}{4,34} = 0,168 (16,8\%) \quad 14$$

Темпы прироста производительности на одного занятого ($\Delta y/y$). Для 2023 года расчеты будут следующими (15). Определим производительность (y) по формуле (3):

$$y_{2023} = \frac{181,8 \text{ трлн. тенге}}{9,082 \text{ млн. человек}} = 20,0 \text{ млн. тг. на 1 занятого} \quad 15$$

Тогда темп прироста производительности в 2023 году составит (16):

$$\frac{y_{2023} - y_{2022}}{y_{2022}} = \frac{20,0 - 19,0}{19,0} = 0,052 (5,2\%) \quad 16$$

Темпы прироста показателя сырьевого экспорта на одного занятого ($\Delta i_2/i_2$). Показатель сырьевого экспорта на одного занятого рассчитывается по формуле (5). Для 2023 года он будет равен (17):

$$i_{2023} = \frac{24,3 \text{ трлн. тенге}}{9,082 \text{ млн. человек}} = 2,68 \text{ млн. тг. на 1 занятого} \quad 17$$

Тогда темп прироста данного показателя для 2023 года равен (18):

$$\frac{i_{2023} - i_{2022}}{i_{2022}} = \frac{2,68 - 3,00}{3,00} = -0,106 (10,6\%) \quad 18$$

Найдем разницу относительных приращений по формуле (11) для 2023 года (19):

$$W_{2023} = 0,052 - 0,168 - (-0,106) = -0,01 \quad 19$$

Согласно условию (11), разность относительных приращений в оптимальном состоянии должна быть равна нулю. В таблице 1 ниже представлены расчеты разности относительных приращений для оставшихся лет, в том числе и для других стран-членов ЕАЭС. Близкое к нулю значение в Казахстане было достигнуто в 2012, 2014, 2021 и 2023 годах. При этом коэффициент структурной независимости в 2021 и 2023 годах составил 0,49 и 0,47 соответственно.

Остальные страны-члены ЕАЭС

На основе данного подхода был произведен анализ оптимальности структуры экономики с использованием коэффициента структурной независимости для других стран-членов ЕАЭС: Российской Федерации, Республики Беларусь, Республики Армении, Кыргызской Республики.

Анализ коэффициентов структурной независимости позволил выявить следующие тенденции:

– для Республики Казахстан и Российской Федерации коэффициенты меньше единицы, что свидетельствует о преобладании сырьевого экспорта над несырьевым (экспорт обрабатывающей промышленности);

– динамика изменения коэффициентов структурной независимости для России и Казахстана является однонаправленной по причине схожести структуры экспортной корзины товаров. Выявлена обратная взаимосвязь динамики цен на нефть и коэффициентов структурной независимости для данных стран (см. рисунок 1);

– для Республики Беларусь, Республики Армения и Республики Кыргызстан рассматриваемые коэффициенты больше единицы, что

свидетельствует о преобладании несырьевого экспорта над сырьевым (см. рисунок 2). Наиболее высокие показатели отмечаются в Беларуси, где по данным национального статистического органа в структуре экспорта промышленных товаров около 94 % приходится на обрабатывающую промышленность.

Таблица 1 – Динамика коэффициентов структурной независимости (К) и разницы относительных приращений (W) в странах-членах ЕАЭС с 2012 по 2023 гг.

Страна	Армения		Беларусь		Казахстан		Кыргызстан		Россия	
Год	W	K	W	K	W	K	W	K	W	K
2012	0,035	2,4	-0,112	0,92	0,010	0,33	-0,130	3,6	0,001	0,40
2013	0,063	2,6	0,052	1,16	-0,020	0,30	0,098	4,0	-0,001	0,40
2014	-0,177	2,1	-0,128	0,94	-0,007	0,30	0,161	5,0	0,008	0,42
2015	-0,016	2,1	0,970	11,09	-0,064	0,44	0,259	7,2	0,096	0,57
2016	0,181	2,8	0,025	11,15	0,053	0,52	-0,846	3,8	0,052	0,69
2017	-0,213	2,3	0,091	12,27	-0,037	0,47	-0,059	3,5	-0,025	0,65
2018	0,117	2,7	-0,275	9,94	-0,171	0,35	-0,151	2,9	-0,157	0,54
2019	-0,048	2,6	0,317	15,04	0,022	0,37	0,048	3,1	0,024	0,58
2020	-0,146	2,1	-0,204	12,39	0,049	0,48	0,132	3,7	0,166	0,95
2021	-0,029	2,1	-0,113	11,95	0,010	0,49	0,028	4,2	-0,204	0,78
2022	0,519	4,3	0,169	14,54	-0,146	0,46	-0,408	2,7	-0,196	0,51
2023	0,551	8,6	0,061	15,54	-0,011	0,47	0,293	4,04	0,036	0,63

Примечание – составлено авторами на основе собственных расчетов с использованием данных из источников [8; 9; 11; 12; 13; 14; 15; 16].

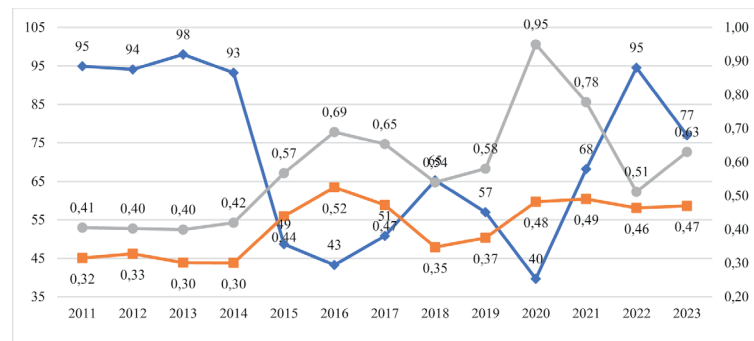

Рисунок 1 – Динамика среднегодовой цены на нефть и коэффициентов структурной независимости в Казахстане и в России с 2011 по 2023 гг.

Примечание – составлено авторами на основе собственных расчетов и статистики цен на нефть [10]

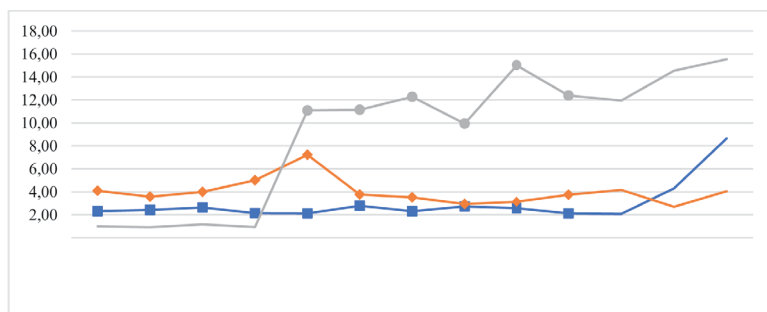

Рисунок 2 – Динамика коэффициентов структурной независимости в Беларуси, Армении и Кыргызстане с 2011 по 2023 гг.

Примечание – составлено авторами на основе собственных расчетов

Анализ коэффициентов закрытости экономики (показывает во сколько раз стоимостное значение валового выпуска превышает стоимость экспорта товаров) по странам показал следующие результаты:

- динамика коэффициента закрытости экономики (см. рисунок 3) для Казахстана и России также имеет схожие тренды и чувствительна к ценам на сырьевые товары;
- схожие тренды наблюдаются в экономиках Армении и Беларуси (см. рисунок 4);

– наиболее высокие показатели отмечаются в Кыргызстане и России, затем – в Казахстане и Армении и наконец – в Беларуси.

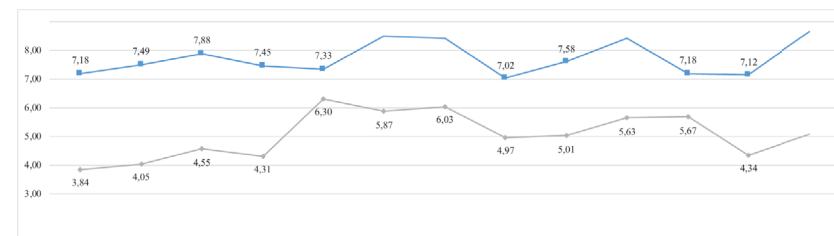

Рисунок 3 – Динамика коэффициентов закрытости экономики в Казахстане и в России с 2011 по 2023 гг.

Примечание – составлено авторами на основе собственных расчетов

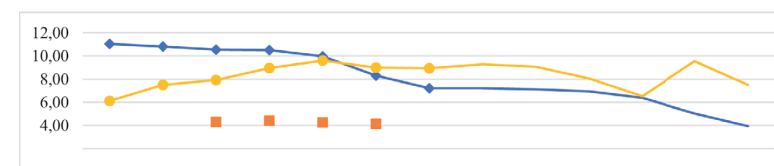

Рисунок 4 – Динамика коэффициентов закрытости экономики в Беларуси, Армении и Кыргызстане с 2011 по 2022 гг.

Примечание – составлено авторами на основе собственных расчетов

Собранные статистические данные, а также самостоятельные расчеты позволяют произвести оценку оптимальности структуры стран-членов ЕАЭС.

Согласно подходу Сухарева О. С., оптимальная структура экономики достигается при условии (см. формула 10), когда изменение производительности на одного занятого ($\Delta y/y$) раскладывается на сумму относительных приращений показателя закрытости экономики ($\Delta Z/Z$) и показателя его сырьевой зависимости ($\Delta i_2/i_2$). То есть, разница указанных относительных приращений должна быть равна нулю (см. формула 11).

В исследуемых странах за рассматриваемый период не наблюдается одновременное выполнение двух условий: достижение коэффициента структурной независимости максимума при нулевой разнице относительных приращений. Однако наблюдается близкие к данному состоянию показатели.

Так, в Казахстане и в России близкое к оптимальному состоянию наблюдаются периоды: 2012-2014 год в обоих странах и 2021, 2023 год

в Казахстане. Коэффициенты структурной независимости в указанные периоды не достигают максимальных значений, но приближены к ним (например, в 2021 году в Казахстане).

В Армении и Беларуси динамика разницы относительных приращений имеет схожие тренды. Минимальное отклонение от нуля наблюдается в 2012-2013, 2021 и 2023 годах. Коэффициенты структурной независимости при этом не достигают максимума в указанные годы, что указывает на то, что состояние в экономике не оптимально, но близко к нему.

Наконец, проанализирована динамика разницы относительных приращений в Кыргызстане, где около нулевые значения наблюдаются в 2017, 2019 и 2021 годах. В данном случае коэффициенты структурной независимости не максимальны, но высоки. Структура не оптимальна.

Информация о финансировании

Статья подготовлена в рамках реализации грантового исследования, финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP19676692 «Структурные изменения в экономике ЕАЭС и их влияние на устойчивое развитие экономики Казахстана»).

Выводы

В данной работе произведена оценка оптимальной структуры стран-членов ЕАЭС с использованием коэффициента структурной независимости. Были получены следующие результаты.

1 Произведена оценка коэффициентов структурной независимости для стран-членов ЕАЭС. Для России и Казахстана значения коэффициентов менее единицы, что свидетельствует о превышении сырьевого экспорта над несырьевым. Динамика коэффициентов в этих странах имеет схожие тренды и тесно коррелирует со среднегодовыми ценами на нефть марки Brent.

Для остальных стран – Армении, Беларуси, Кыргызстана – коэффициенты больше единицы, то есть в этих странах доминирует несырьевой экспорт. Коэффициенты для Армении и Кыргызстана имеют разнонаправленную динамику.

Наиболее высокие коэффициенты структурной независимости наблюдаются в Беларуси. Следует отметить, что в структуре экспорта промышленных товаров Беларуси около 94% приходится на обрабатывающую промышленность.

2 Произведена оценка коэффициентов закрытости экономики для стран-членов ЕАЭС. Наиболее волатильные показатели наблюдаются в России и в Казахстане. По итогам 2023 года в России отношение стоимости валового выпуска к стоимости экспорта товаров составила – 6,64, в Казахстане – 5,07.

Коэффициенты в обеих странах имеют схожие тренды и чувствительны к ценам на сырьевые экспортируемые товары.

Выявляется стабильно снижающийся тренд в динамике коэффициента закрытости экономики в Армении с 11,04 в 2011 году до 3,6 в 2023 году. Темпы роста экспорта товаров опережали темпы роста валового выпуска за рассматриваемый период.

Относительно стабильные показатели коэффициента закрытости экономики наблюдаются в Беларуси. В Кыргызстане значение коэффициента восстановилось после падения в 2020 и 2021 годах.

3 Произведена оценка разницы относительных приращений, так как для условия оптимума прирост уровня валового выпуска на одного занятого должен раскладываться на сумму прироста сырьевого экспорта на одного занятого и прироста показателя закрытости экономики. Иными словами, разница относительных приращений должна быть равна нулю. При этом признаком оптимальности будет максимальное значение коэффициента независимости. Ни для одной страны условие оптимума не определилось за исследуемый период. Однако следует отметить периоды, когда состояние экономики было приближено к оптимальному. Для России и Казахстана разница относительных приращений приближалась к нулю в 2012-2014 и 2017, 2023 гг. только для Казахстана. В Армении и Беларуси выделяются периоды близкие к оптимальному: 2013, 2014, 2021, 2023 гг. В Кыргызстане – 2017, 2019, 2021 гг.

4. Ранее подобные оценки для стран-членов ЕАЭС и экономики ЕАЭС в целом не проводились, в этой связи не представляется возможным сопоставить полученные результаты с результатами аналогичных расчетов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Сухарев, О. С. Структурные исследования современной российской экономической школы : основные подходы и перспективы [Текст] // Вестник Пермского университета. Сер. «Экономика». – 2022. – Т. 17. – № 1. – С. 5 – 26.

2 Сухарев, О. С. Экономическая политика и развитие промышленности [Текст]. – М. : Финансы и статистика, 2011. – 216 с.

3 Сухарев, О. С. Теория структурной динамики экономики [Текст]. – М. : ЛЕНАНД, 2020. – 200 с.

4 Huang, Y., Ye, D., Xu, S. Optimal industrial structure and economic growth : a new measurement method and application [Text] // Kybernetes. – 2023. – Vol. 54. – 1. P. 502 – 521.

5 **Liu, S., Shen, Zh., Mu, Yu.** Measuring the gap between optimal and observed energy structure: Evidence from 36 OECD countries [Text] // Journal of Cleaner Production. – 2024. – Vol. 459.

6 **Akram, V., Rath, B. N.** Optimum government size and economic growth in case of Indian states : Evidence from panel threshold model [Text] // Economic Modelling. – 2020. – Vol. 88. – P. 151 – 162.

7 **Пашенцев, А. И., Финогентова, А. В., Гармидер, А. А.** Исследование оптимальной структуры экономической системы топливно-энергетического комплекса России по коэффициенту структурной независимости [Текст] // Экономика строительства и природопользования. – 2019. – № 2 (71). – С. 29 – 39.

8 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Отраслевая статистика [Электронный ресурс]. – <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/dynamic-tables/>

9 Национальный Банк Республики Казахстан. Официальные курсы валют в среднем за период [Электронный ресурс]. – <https://nationalbank.kz/ru/news/oficialnye-kursy>

10 Crude Oil Prices – 70 Year Historical Chart. Macrotrends LLC [Электронный ресурс]. – <https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart>

11 Банк России. База данных по курсам валют [Электронный ресурс]. – https://www.cbr.ru/currency_base/

12 Национальный Банк Республики Беларусь. Средний официальный курс белорусского рубля по отношению к иностранным валютам. – URL: <https://www.nbrb.by/statistics/rates/avgrate>

13 Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Официальная статистика [Электронный ресурс]. – <https://www.stat.gov.kg/ru/statistics/vneshneekonomicheskaya-deyatelnost/>

14 Национальный статистический комитет Республики Беларусь. Экономическая статистика [Электронный ресурс]. – <https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/natsionalnye-scheta/>

15 Статистический комитет Республики Армения. Национальные счета [Электронный ресурс]. – <https://armstat.am/ru/?nid=202>

16 Федеральная служба государственной статистики. Национальные счета [Электронный ресурс]. – <https://rosstat.gov.ru/statistics/accounts/publications>

REFERENCES

1 **Suharev, O. S.** Strukturnye issledovaniya sovremennoj rossijskoj ekonomicheskoy shkoly : osnovnye podhody i perspektivy [Structural studies of modern Russian economic school : main approaches and prospects] [Text]. In Vestnik Permskogo universiteta. Ser. «Ekonomika». – 2022. – Vol. 17. – № 1. – P. 5 – 26.

2 **Suharev, O. S.** Ekonomicheskaya politika i razvitie promyshlennosti [Economic policy and industrial development] [Text]. – Moscow : Finansy i statistika, 2011. – 216 p.

3 **Suharev, O. S.** Teoriya strukturnoj dinamiki ekonomiki [Theory of structural dynamics of the economy] [Text]. – Moscow : LENAND, 2020. – 200 p.

4 **Huang, Y., Ye, D., Xu, S.** Optimal industrial structure and economic growth : a new measurement method and application [Text] // Kybernetes. – 2023. – Vol. 54. – 1. P. 502 – 521.

5 **Liu, S., Shen, Zh., Mu, Yu.** Measuring the gap between optimal and observed energy structure: Evidence from 36 OECD countries [Text] // Journal of Cleaner Production. – 2024. – Vol. 459.

6 **Akram, V., Rath, B. N.** Optimum government size and economic growth in case of Indian states : Evidence from panel threshold model [Text] // Economic Modelling. – 2020. – Vol. 88. – P. 151 – 162.

7 **Pashencev, A. I., Finogentova, A. V., Garmider, A. A.** Issledovanie optimal'noj struktury ekonomicheskoy sistemy toplivno-energeticheskogo kompleksa Rossii po koefficientu strukturnoj nezavisimosti [Study of the optimal structure of the economic system of the Russian fuel and energy complex according to the coefficient of structural independence] [Text]. In Ekonomika stroitel'stva i prirodnopol'zovaniya. – 2019. – № 2 (71). – P. 29 – 39.

8 yuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. Otraselevaya statistika [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Industry statistics] [Elektronnyy resurs]. – <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/dynamic-tables/>

9 Nacional'nyj Bank Respubliki Kazahstan. Oficial'nye kursy valyut v srednem za period [National Bank of the Republic of Kazakhstan. Official exchange rates on average for the period] [Elektronnyy resurs]. – <https://nationalbank.kz/ru/news/oficialnye-kursy>

10 Crude Oil Prices – 70 Year Historical Chart. Macrotrends LLC [Elektronnyy resurs]. – <https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart>.

11 Bank Rossii. Baza dannyh po kursam valyut [Bank of Russia. Exchange Rates Database] [Elektronnyy resurs]. – <https://www.cbr.ru/>

12 Nacional'nyj Bank Respubliki Belarus'. Srednij oficial'nyj kurs belorusskogo rublya po otnosheniyu k inostrannym valyutam [National Bank of the Republic of Belarus. Average official exchange rate of the Belarusian ruble against foreign currencies] [Elektronny resurs]. – <https://www.nbrb.by/statistics/rates/avgrate>.

13 Nacional'nyj statisticheskij komitet Kyrgyzskoj Respubliki. Oficial'naya statistika [National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. Official statistics] [Elektronny resurs]. – <https://www.stat.gov.kg/ru/statistics/vneshneekonomicheskaya-deyatelnost/>

14 Nacional'nyj statisticheskij komitet Respubliki Belarus'. Ekonomicheskaya statistika [National Statistical Committee of the Republic of Belarus. Economic statistics] [Elektronny resurs]. – <https://www.stat.gov.kg/ru/statistics/nacionalnye-scheta/>.

15 Statisticheskij komitet Respubliki Armeniya. Nacional'nye scheta [Statistical Committee of the Republic of Armenia. National accounts] [Elektronny resurs]. – <https://armstat.am/ru/?nid=202>.

16 Federal'naya sluzhba gosudarstvennoj statistiki. Nacional'nye scheta [Federal State Statistics Service. National accounts] [Elektronny resurs]. – <https://rosstat.gov.ru/statistics/accounts/publications>

Поступило в редакцию 19.04.25
Поступило с исправлениями 23.04.25
Принято в печать 30.04.25

Ю. В. Баева¹, Қ. Қ. Белгібаева²

¹М. В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Қазақстандағы филиалы, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

²Тұран–Астана университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

19.04.25 ж. баспаға түсті.

23.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

30.04.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЕАЭО МҮШЕ ЕЛДЕР ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ОҢТАМАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫН БАҒАЛАУ

Жұмыста 2011 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңдегі статистикалық деректерге негізделген құрылымдық тәуелсіздік коэффициентін пайдалана отырып, Еуразиялық экономикалық

одаққа (ЕАЭО) мүше-мемлекеттер экономикасының құрылымының оңтайлылығын бағалау нәтижелері берілген. ЕАЭО елдері үшін алғаш рет оңтайлылық мүмкіндігін анықтау шартынан тұратын сынақ жүргізілді. еңбек өнімділігінің өсуін экономикалық жақындық пен шикізатқа тәуелділік көрсеткіштерінің салыстырмалы өсімінің қосындысына ыдырату.

Талдау нәтижелері бұл шарттың қарастырылып отырған кезеңде орындалмағанын көрсетеді; дегенмен, бірқатар жағдайларда оңтайлыға жақын жағдайлар анықталды. Жүргізілген есептеулер ЕАЭО елдерінің экономикасындағы құрылымдық өзгерістердің бірқатар ерекше белгілерін анықтауға мүмкіндік берді. Атап айтқанда, шикізат экспорты басым елдерде (Қазақстан, Ресей) экспорт құрылымын әртараптандырудың төмен қарқыны байқалады, бұл құрылымдық тәуелсіздік коэффициентінің елеусіз оң динамикасынан көрінеді. Керісінше, негізінен шикізаттық емес экспортқа бағытталған Беларусь әртараптандырудың жоғары қарқынын тіркеді. Армения мен Қырғызстанда құрылымдық тәуелсіздік коэффициентінің мәндері зерттеу кезеңінде салыстырмалы түрде тұрақты болып қалды.

ЕАЭО елдерінің экономикалық тұйықтық деңгейінің өзгеру тенденциялары да тіркелді. Армения мен Қырғызстанда сыртқы сауда саласындағы жабылу дәрежесінің төмендеуі байқалса, Беларусьте сәйкес көрсеткіштер тұрақты деңгейде қалып отыр. Ресей, керісінше, 2011 жылдан бастап экономикалық жабықтықтың өсуімен сипатталады.

Кілтті сөздер: оңтайлылық, экономикалық құрылым, ЕАЭО-ға мүше елдер, құрылымдық тәуелсіздік, экономиканың жабылу дәрежесі.

ASSESSMENT OF THE OPTIMAL STRUCTURE OF THE ECONOMY OF THE EAEU MEMBER COUNTRIES

The paper presents the results of assessing the optimality of the economic structure of the member states of the Eurasian Economic Union (EAEU) using the structural independence coefficient based on statistical data for the period from 2011 to 2023. For the first time, the feasibility of the optimality condition was checked for the EAEU countries, which consists in the possibility of decomposing the increase in labor productivity into the sum of relative increments of the indicators of economic closeness and raw material dependence. The results of the analysis indicate that this condition was not met in the period under review, but in a number of cases, states close to optimal were identified. The calculations made it possible to establish a number of specific features of structural changes in the economies of the EAEU countries. In particular, in states with dominant raw material exports (Kazakhstan, Russia), low rates of diversification of the export structure are observed, which is reflected in the insignificant positive dynamics of the structural independence coefficient. On the contrary, in Belarus, which is focused mainly on non-resource exports, high rates of diversification were recorded. In Armenia and Kyrgyzstan, the values of the coefficient of structural independence remained relatively stable throughout the entire period under study.

Trends in the change in the level of economic closure of the EAEU countries were also recorded. In Armenia and Kyrgyzstan, there is a decrease in the degree of closure in the sphere of foreign trade, while in Belarus the corresponding indicators remain at a stable level. For Russia, on the contrary, an increase in economic closure is characteristic since 2011.

Key words: optimality, economic structure, EAEU member countries, structural independence, degree of economic closure.

A. A. Barzhaksyyeva¹, Y. Amirbekuly², G. S. Smagulova³

^{1,3}al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan,
Pavlodar, Republic of Kazakhstan

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9994-5062>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6870-4877>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2041-3542>

*e-mail: barzhaksyyeva@gmail.com

THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON YOUTH EMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN

This research inspects the effects of digitization on the youth employment in Kazakhstan, trying to assess how the development of digital infrastructure relates to the labor market outcomes from 2014 until 2023. The analysis uses secondary data obtained from the Bureau of National Statistics in Kazakhstan focusing on five key indicators: youth employment rate (YUR), investment in ICT as a part of GDP (ICTI), Internet penetration (% of population) (IP), education level (TEL), and urban labor market participation rate (ULMP).

To identify the digital factors affecting youth employment, the study used descriptive statistics, correlation analysis, and multiple regressions. The result turns out that among those various digital factors, the most significant predictor of youth employment is Internet penetration. It also correlated negatively with the youth unemployment rate, as shown in $r = -0.939$, $p < 0.001$. The higher the access to the Internet, the more probable it was for a young person to find a job or acquire skills plus participate digitally.

On the contrary, ICT investment and TEL were positively correlated to urban labor market participation. These variables were not shown to have an immediate and significant effect on youth employment, however. These findings also underline the need for a more holistic approach to digitalize infrastructure with education and skills development.

This study finds that increased internet access and digital literacy programming offer real potential for a significant reduction of youth

unemployment in Kazakhstan. Results thus provide critical evidence for policymakers, educators, and industry players in pushing for at inclusive digital transformation strategies resulting in equitable access to employment in the digital economy. Future studies should look into causal mechanisms, sectoral impacts, and geographical differences for a more granular understanding of digitalization and youth employment complexities.

Keywords: Digitalization, Artificial intelligence, ICT investments, youth employment, Internet penetration.

Introduction

Rapid digital technology has changed labor markets worldwide, patterns of employment everywhere, and, thereby, created several challenges and opportunities for youth employment. Digitalization is the third pillar of economic modernization for Kazakhstan, specifically affecting labor markets by digitizing everything the country resorts to in modernizing its economy. Thus, while the country has engaged in a digital economic transition, understanding how digitalization influences youth employment is critical when putting appropriate labor policies and inclusive economic growth into practice.

Difficulties in youth unemployment represent a major socio-economic malaise in Kazakhstan. Young people experience various barriers to entry and retention in the labor market. One possible solution that digital transformation poses promises is to open more work with less physical boundaries and provision for skills development. In part, however, it threatens to pull the job market apart, cause digital exclusion, and worsen the income distribution. Hence, the inquiry into the association between digitization and youth employment is not only timely but also much required for evidence-based policy formulation.

By virtue of this intersection, it is relevant that two key global phenomena are tackled: the digital transformation of economies and persistent youth unemployment. This mostly deals with prosperity as a result of digitalization, but it is little acknowledged when it comes to the developing world's implications for youth employment-the case for Kazakhstan, for example. Thorough research was performed in the developed world, and there are still numerous gaps in their understanding with respect to how the concept applies to transitional economies.

Digital modernization by Kazakhstan is driven by government initiatives such as the "Digital Kazakhstan" program, which targets improved quality of life through initiatives focused on enhancing digital infrastructure and building linkages between innovation and improved quality of life through technology. Increased internet access, ICT investments, and improved telecommunications

infrastructure will not yield clear impacts on youth employment. This research is, therefore, filling that gap: the effect of such digital indicators as internet penetration, ICT investment, education levels, and labor market participation on the youth employment outcome from 2014 to 2023.

The theoretical significance of the study is to boost the evolving discourse on the relation of digitalization and labor markets. It was established in previous cases that digital technologies bear the potential to reshape employment dynamics [1, p. 4; 2]. However, the specifics of how digitalization induces influences on youth employment in developing economies have remained elusive. The experience of Kazakhstan serves as a model for advancing understanding in this regard with respect to transitional economies.

On a practical level, the study also has significant recommendations for policymakers, trainers, and stakeholders in industry. The relationship that prevails between digitalization and youth employment can provide a foundation on which targeted policies could be crafted to influence digital inclusion, skill development, and job creation. For example, if significant results are provided showing that internet penetration reduces youth unemployment, expanding broadband access and digital literacy programs would follow. If ICT investments were found to be attributable to the urban labor market, specific initiatives could be developed to help the youth develop businesses and create jobs via digital means in urban centers.

Youth unemployment remains among the greatest challenges of modernity in Kazakhstan, despite the efforts taken towards a digital revolution. This very development has also been shown to result in substantial regional and socio-economic disparities. While it can be expected that digitalization could be the solution to labor market concerns, the full effect of such on youth employment in Kazakhstan has yet to be recognized in comprehensive studies. The following questions are of critical importance within this knowledge void:

What is the effect of penetration into the internet on the youth employment level in Kazakhstan?

What conditions exist to tell between ICT investments and youth participation in labor markets?

How do education levels and digital skills mediate the relationship between digitalization and employment outcomes?

The study sets out to achieve the following tasks to respond to these queries:

Analyze the relationship between indicators of digitalization (ICT investment, internet penetration, education level, and labor market participation) and youth employment outcomes in Kazakhstan for the years 2014 to 2023.

Identify which of the digital factors most influence youth employment outcomes.

Provide evidence-based recommendations for enhancing digital accessibility to targeted policies for promoting youth employment.

This research adds to the currently existing pool of knowledge through empirical evidence dealing with the effects of digitalization on youth employment in Kazakhstan. It has been established in erstwhile research that digital technologies have the potential of extending a major impact on labor markets, but the findings were on advanced economies and therefore cannot find direct applicability in transitional economies without context-specific analysis. Through this study, with whose analysis the socio-economic and digital landscape of Kazakhstan brings in, invaluable insights will be presented on how digital transformation can help to nibble at certain issues raised concerning youth unemployment.

The significance of integrated development in digital direction was stressed, while the investment in new information technologies should be complemented by initiatives promoting digital literacy and skill development and inclusive economic opportunities.

This will help policymakers, educators, and industry leaders involved in building the above-mentioned environment for sustainable and inclusive growth.

Materials and methods

In this study, quantitative research was adopted to study the effects brought about by digitalization onto youth unemployment in Kazakhstan. The analysis uses secondary data sourced from official statistical documents from the Bureau of National Statistics and the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. In this case, a longitudinal design was employed, extending from 2014 to 2023, considering which trends and relationships between digitalization indicators and youth employment outcomes can be analyzed over time.

This study presents five main variables representing both digitalization and labor market dynamics: youth employment rate (YUR), ICT investment as experienced by GDP (ICTI), internet penetration as of the population (IP), education level (TEL), and urban labor market participation rate (ULMP). These indicators were selected by weighing their pertinence to the objective of the study and the possibility of being sourced from official statistical databases.

Data collection:

The data used in this study were derived from official publications and statistical databases of the Bureau of National Statistics of Kazakhstan. The database consisted of annual observations from 2014 to 2023 on the following major variables:

Youth Unemployment Rate (YUR): It is determined as the rate of employment of people aged 15 to 34 years in the labor force.

ICT Investment (% of GDP) (ICTI): It indicates the proportion of gross domestic product (GDP) going into investments in information and communication technologies.

Internet Penetration (% of Population) (IP): It indicates the percentage of the population with internet access, which gives an idea of digital connectivity.

Education Level (Secondary, Tertiary) (TEL): It is determined as the percentage of the population with secondary or tertiary education.

Unemployment of Labor Market Participation (ULMP): It shows a percentage of the youth who work and who are looking for jobs.

Rate of Computer Users (RCU): An index representing rates of computer users in Kazakhstan.

Analytical methods

The data were collected in raw form from official statistical databases and reports. The following steps were undertaken to prepare the dataset for analysis:

Data Cleaning: Missing values and inconsistencies were addressed using linear interpolation and cross-verification with official reports.

Standardization: All variables were standardized to ensure comparability, especially for percentages and GDP-related indicators.

Descriptive Statistics: Mean, median, standard deviation, minimum, and maximum values were computed to understand the distribution of each variable.

Transformation: Skewed variables were log-transformed to meet the assumptions of normality for regression analysis.

In the research analysis methods were used: 1) Descriptive statistics to summarize the essential characteristics of the dataset, such as measures of central tendency (mean and median) and dispersion (standard deviation and range). This allowed for insights to be garnered about the trends and variations for digitalization indicators and youth employment rate through the study period. 2) Correlation Analysis to examine the strength and direction of the relationships between the independent variables (ICTI, IP, TEL, ULMP, and RCU) and the dependent variable (YUR), Pearson's correlation coefficient was used. This included the identification of possible multicollinearity issues while offering first-hand insights into significant associations, and 3) Multiple Regression Analysis to assess the impact of digitalization indicators on the youth employment rate.

The following regression equation was employed:

$$YUR_t = \beta_0 + \beta_1 ICTI_t + \beta_2 IP_t + \beta_3 TEL_t + \beta_4 ULMP_t + \beta_5 RCU_t + \epsilon_t \quad (1)$$

Where, t is year, β_0 is a constant term and β_i is coefficient of the independent variables, and the last ϵ_t is error terms.

Limitations of the research

Methods applied have shown much promise in building good results into the digitalization and employment nexus, there are certain limitations that they cannot successful anchors:

Sample Size: The dataset consisted only of a ten-year observation (2014-2023), the more years and more significant variables for Kazakhstan weren't available, hence limiting the statistical power of the analyses.

Cross-Sectionality: This study depended on annual aggregated data, so it was not able to grasp short period fluctuations in the levels of employment of young people.

Possible endogeneity: Assume exogeneity for the predictors, but reverse causality and omitted variable bias cannot be ruled out.

The theoretical and literature base for the research paper was academic paper of scholars. The literature table was grouped by the research focus.

Table 1 – Summary of Literature on Digitalization and Youth Employment Policies

Research Focus	Key Themes
Impact of Digitalization on Job Displacement and Creation	– Digital automation replacing the manual job- Fast growing necessity of technical skills [1, p. 4; 2, pp. 265-266; 3, p. 1281; 4 p. 14].
Digital Platforms and Changing Job Market Dynamics	- Automation of CV checking through AI- Increased numbers of tech startups and remote jobs- Flexible job requirements and their insecurity [5, p. 10; 6, p. 22; 7, p. 35; 8, p. 5].
Inequality and the Digital Divide	Inequality on access to digital technology. Disparities in employment [9, p. 310; 10, p. 220; 11, p. 1581; 12, p. 5].
Regional and Policy-Specific Studies	- Regional disparity in job and education opportunities – Response of developing countries to digitalization and its difficulties [13, p. 45; 14, p. 10; 15, p. 5].
Lifelong Learning and Cross-Sector Collaboration	Opportunities of continuing learning and training in universities and job places. Negotiation and collaboration between government, private sector, and education [16, p. 3; 17, p. 748].

The literature gives an appearance to many research gaps concerning the impact of digitization on youth employment. Whereas existing studies have identified the effects of digitization on displaced jobs, skills needed, as well as new job opportunities, little research has been done about how digital transformation impacts socio-economic groups such as rural youth and marginalized communities. Regional disparities remain poorly researched, especially among developing economies outside Central Asia. Most of the studies are focused on short-term transformations and hence lack a longitudinal perspective on either path of career

or the quality of jobs. Similarly, there is little empirical evaluation of how well policies currently address digital skill gaps and whether they lead to equitable employment outcomes. The psychological and social consequences of digitization, such as job insecurity and work-life balance, are underrepresented in literature.

Results and discussion

Descriptive statistics reveal the complete picture of the dataset, including central tendency, variations, and distribution of each variable. Summary statistics for the youth unemployment rate (YUR), ICT investment (ICTI), internet penetration (IP), telecommunications infrastructure (TEL), and urban labor market participation (ULMP) are given in Table 1.

Major Findings:

Youth Unemployment Rate (YUR): has an average of 4.47 % with a standard deviation of 1.0 %, varying between 3.5 % and 6.6 %. **ICT Investment (ICTI):** ICTI has a mean value of 0.66, with a small standard deviation of 0.15, suggesting stability among observations. **Internet Penetration (IP):** This has the highest mean (76.16 %) and standard deviation (18.17 %), demonstrating considerable variability. **Telecommunications Infrastructure (TEL):** TEL has a mean of 54.11 and a moderate standard deviation of 5.39, thus demonstrating moderate variation. **Urban Labor Market Participation (ULMP):** ULMP, meanwhile, averages 12.54 %, with a standard deviation of 2.12.

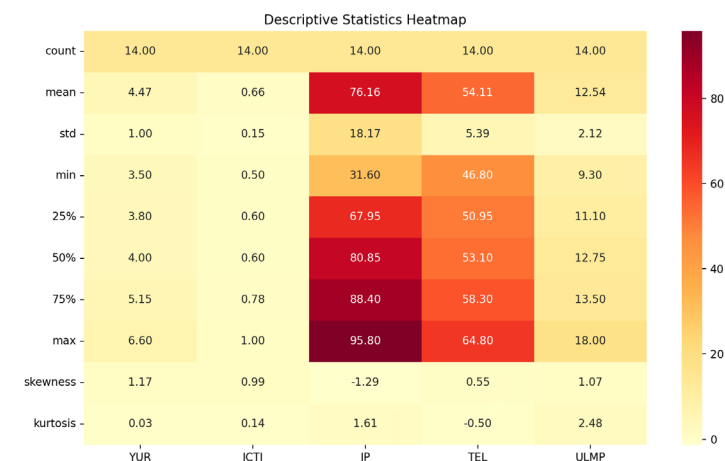

Figure 1 – Descriptive statistics of Key variables
Note- compiled by the author

These statistics suggest that while some variables like ICTI are relatively stable, others such as IP display much variability. These differences could affect the outcomes of the subsequent analyses, including correlation and regression.

The correlation analysis indicates the strength and direction of associations between the variables. Key correlations among the variables are illustrated in Table 2.

The highlights of the relationships include:

YUR vs. IP: The strongest negative correlation ($r = -0.939$, $p < 0.001$) specifies that higher penetration of the internet is associated with lower youth unemployment. This suggests that digital connectivity aids job access and skill enhancement.

ICTI vs. ULMP: A moderate positive correlation ($r = 0.595$, $p < 0.05$) indicates that investment in ICT may help tilt the engagement of the urban labor market.

YUR vs. TEL: A negative correlation ($r = -0.536$, $p < 0.05$) infers that with better telecom infrastructure, youth unemployment becomes lesser.

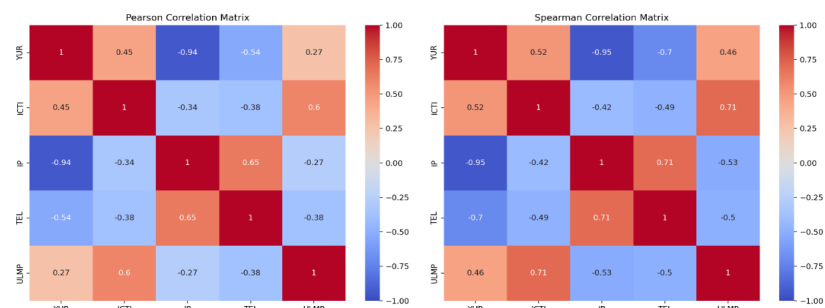

Figure 2 – Correlation Matrix of Variables.

The outcomes put into focus how digital infrastructures determine youth employment outcomes. Internet penetration stands out because it is mainly associated with lowering youth unemployment, and this is consistent with prior studies on digital labor markets [5, pp. 2, 4; 6, P. 45-60].

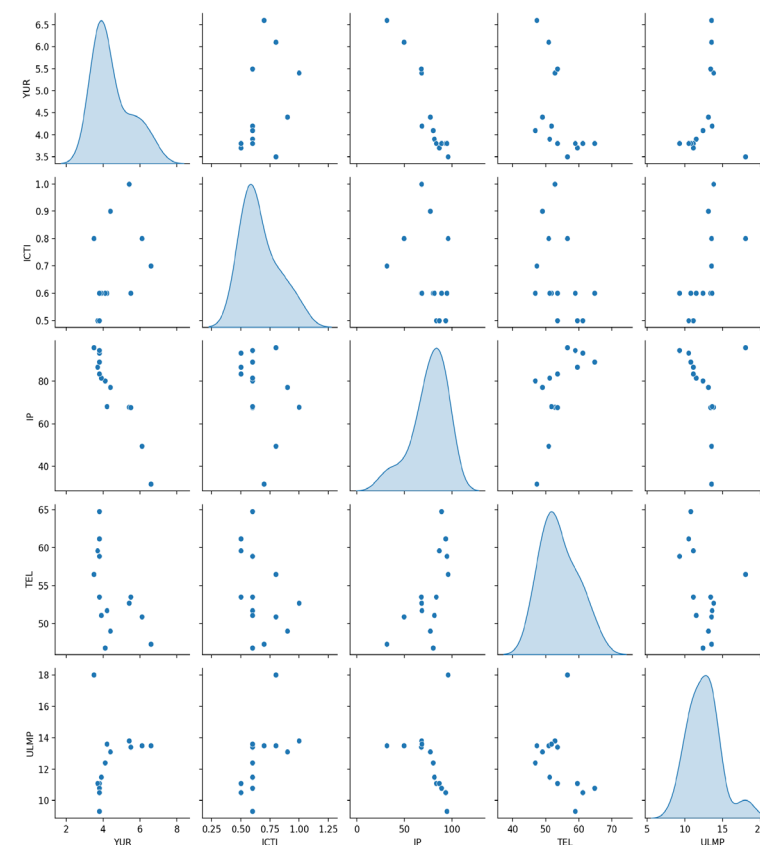

Figure 3 – Scatter plot of variable combinations

The Pearson correlation matrix depicts some strong relationships among a few variables. These associations are confirmed through heatmap and scatterplot visualizations, whereby some variables demonstrate inverse movements compared to others that seem to be in direct proportion to each other. Therefore, this analytical approach gives the consideration of the entire information on the correlations among the economic indicators in the dataset.

The effects of digitalization indicators on youth unemployment have been analyzed by performing a multiple regression with YUR as dependent variable. The results of regression show R-squared: 0.920; this means that model explains 92 % variability in YUR. Adjusted R-squared: 0.885; this demonstrates strong

explanatory power even after adjusting for number of predictors. F-statistic: 25.90 ($p < 0.001$); this indicates statistical significance of the overall model. Durbin-Watson Statistic: 2.375, suggesting that very few worries exist concerning autocorrelation. Insert Table 3 here: Regression Analysis Results.

Key Influencers of Predictors:

Internet Penetration (IP): The highest predictor ($\beta = -0.949$, $p < 0.001$); increased internet access will reduce the incidence of youth unemployment significantly.

ICT Investment (ICTI): A positive and non-significant effect ($\beta = 0.209$, $p = 0.107$) suggests that though ICT investment is important, it becomes indirect or long-run on unemployment.

Telecommunications Infrastructure (TEL): Positive but non-significantly related ($\beta = 0.152$, $p = 0.251$); thus, emphasizing collateral effects.

Urban Labor Market Participation (ULMP): A tiny negative and non-significant effect ($\beta = -0.062$, $p = 0.604$): so, it has very limited direct influence.

These findings further substantiate that internet penetration plays a vital role in reducing youth unemployment. Nonetheless, TEL and ULMP are not significant and indicates their influence might be due to the mediation of other variables.

The outcomes of this research are very important when it comes to explaining the dynamics that exist between digitalization and youth unemployment in Kazakhstan. The results found in the present study show that the increased development of digital infrastructure, especially with internet penetration, connects closely with decreased youth unemployment. This section discusses the findings in implications, reviews them against available literature, and highlights some areas for policy intervention or further research investigation.

1. The Digital Infrastructure Effect on Youth Unemployment

First, the strongest finding of the correlation and regression analyses has been a very strong negative relationship between internet penetration (IP) and the youth unemployment rate (YUR). The coefficient substantial from IP ($\beta = -0.949$, $p < 0.001$) in the regression model indicates that additional access to internet is associated with higher reductions in youth unemployment. So, that everything would match with previous studies referring to the way in which digital platforms transform-job hunting, skill development, and enablement of remote work [5, pp. 2-4; 6, P. 45-46].

This can be explained by increasing remote jobs, online education and improving skills by online courses to get better fit for the job offers in the market. Research findings also support this since digital skills are transitioning into the key competitive elements for youth in the present labor market [3, pp. 1280-1282; 17, P 2-3].

But while this strong negative correlation shows promise in decreasing incidence of youth unemployment due to digitalization, it also emphasizes the digital divide. Internet access is reputedly insufficient in many regions, and youth without it or digital skills are further endangered to exclusion from these opportunities, as Ragnedda et al (2013) noted in their research. Hence, the advocacy here is towards policies in favor of increased penetration of the internet and digital skills enhancement for the regions that have bad internet coverage or less developed to get computers in schools.

2 The Role of ICT Investment and Urban Labor Market Participation

This positive correlation between ICT investment (ICTI) and urban labor markets participation (ULMP) ($r=0.595$, $p<0.05$) indicates that investing in digital infrastructure would help labor markets transform, particularly those in cities. This is also reminiscent of what has been said in reviewed literature that digitalization creates opportunities for employment in cities [11, p. 1583; 15, pp. 3-5].

However, it does not demonstrate significant effects of ICTI in regression models because its contribution as an independent variable in macroeconomic youth unemployment explanations is either not clear or is affected by other factors such as education and digital literacy or economic condition. This is interpreted in the light of previous findings that show the benefits of ICT investment depend on many supportive complementary factors: human capital development and institutional support [1, pp. 4-5; 4, pp. 18-20].

Therefore, even though investment in ICT should be part of sparking improvements, it cannot be separated from other policy initiatives to be accomplished towards developing digital skills and strengthening access to digital platforms and innovation-driven employment. Also, policymakers should ensure that ICT investments would be inclusive and meet individual challenges of youth in urban and rural areas.

3 Policy Implications

Thus, this study has the following crucial policy implications to steer those who are in pursuit of digitally enabled solutions for youth unemployment:

Increase Access to the Internet: There is much justification for increased access to the Internet as a necessary policy priority, especially in unserved areas, given the fact that it inversely correlates with youth unemployment by a big margin. This would require investing in broadband infrastructure, subsidizing Internet access, and making free public Wi-Fi available.

Digital Literacy Promotion: Digital skills training goes hand in hand with enabling young people to take advantage of digital opportunities. It includes making digital literacy an integral part of the education system and vocational training, and it also covers lifelong learning opportunities. This paper recommends

incorporating «Digital literacy» subject to all specializations in schools and universities.

Integrated Digital Strategies: Because of the positive correlation that ICTI shares with TEL, it is recommended that initiatives of digital development should be inter-ministerial in nature. Adopt an integrated approach matching investments in ICT infrastructure with increased collaboration from other sectors and integrated in every step of the way.

Conclusions

This study has evaluated the influence of digitalization in Kazakhstan upon the youth about their unemployment experience by paying special concentration to factors like internet penetration, ICT investment, telecommunications infrastructures, as well as participation in the urban labor market, and found evidence confirming that digital connection, especially the internet access, is very central in the reduction of youth unemployment. Further, the very strong negative correlation between internet penetration and youth unemployment rate ($= -0.939$, < 0.001) as well as the significant negative coefficient in the regression model ($= -0.949$, < 0.001) strongly prove that increased access of the population to digital platforms enrich employment opportunities for young people.

The results from this study confirm the hypothesis that developing digital infrastructure positively relates to youth employment outcomes. This agrees with Bessen (2019) and Heeks (2018), who claimed that digital inclusion promotes skill development, entrepreneurship, and job matching among youths [5, pp. 2–4; 6, P. 45–46, 112–115]. On the other hand, the results indicate that ICT investment and telecommunications infrastructure, while positively correlated with urban labor market participation, do not directly and significantly relate to youth unemployment. This leads to a conclusion where the benefits of digital investments depend on complementary variables like education as well as digital literacy and inclusive economic policies.

On the other hand, this study is scientific proof of furthering the understanding of the relationship between digitalization and labor market results in developing economies like Kazakhstan. Internet access is not only a means of technological development; it is also one of the most important enablers of economic opportunities and social mobility. This research forms part of the wider discussion on the digital economy by underscoring the significance of equitable access to the digital realm, which promotes inclusive growth.

However, it also suggests future research fields. The cross-sectional nature of the study does not allow causal inference, while the small size of the sample ($n=14$) reduces its generalizability. Longitudinal studies, analysis on the sector, and inclusion of further variables such as education levels and economic conditions

should give a better understanding of how digitalization affects youth employment over the course of time.

In short, this study confirms that the provision of digital connectivity is a very potent measure to reduce youth unemployment in a country, depending on an integrated and inclusive approach to digitalization development. Therefore, while Kazakhstan still is moving through the digital transformation, a very important dimension will be to ensure that young people have the skills, access, and opportunities to participate fully in digital economic processes, which will ensure sustainable and inclusive growth. These findings not only validate existing theories but also enhance the scientific understanding of how labor markets in emerging economies respond to digitalization, providing a basis for future investigation as well as evidence-based policy formulation.

REFERENCES

- 1 **Arntz, M., Gregory, T., & Zierahn, U.** The risk of automation for jobs in OECD countries : A comparative analysis. – OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 189, 2016. – Available at: <https://doi.org/10.1787/5jlz9h56dvq7-en>
- 2 **Frey, C. B., & Osborne, M. A.** The future of employment : How susceptible are jobs to computerisation? – Technological Forecasting and Social Change, 114, 2017. – P. 254–280. – Available at: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.08.019>
- 3 **Autor, D. H., Levy, F., & Murnane, R. J.** The skill content of recent technological change: An empirical exploration. – The Quarterly Journal of Economics, 118(4), 2003. – P. 1279–1333. – Available at: <https://doi.org/10.1162/003355303322552801>
- 4 **Bakhshi, H., Downing, J. M., Osborne, M. A., & Schneider, P.** The future of skills : Employment in 2030. – Nesta, 2017. – [Electronic resource]. – Available at: <https://futureskills.pearson.com/research/assets/pdfs/technical-report.pdf>
- 5 **Bessen, J. E.** AI and jobs: The role of demand. – NBER Working Paper No. 24235, 2019. – Available at: <https://www.nber.org/papers/w24235>
- 6 **Heeks, R.** Information and communication technology for development (ICT4D). – Cambridge University Press, 2018. [Electronic resource]. – Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/information-and-communication-technology-for-development>
- 7 **Schwab, K.** The fourth industrial revolution. – Crown Business, 2016. – Available at: <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution>
- 8 **Melián-González, S.** The impact of digital technology on work. – 2019. – Available at: <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.22588.90246>

9 Meinrath, S. D., Losey, J. W., & Lennett, B. Afterword. Internet Freedom, Nuanced Digital Divide, and the Internet Craftsman. – 2013. – Available at: <https://doi.org/10.4324/9780203069769>

10 Trofymenko, M., Bulatova, O., Trofymenko, A., & Vyshniakov, O. Digital Development and Technological Innovations : Inequality and Asymmetry. – Marketing and Management of Innovations, 14(3), 2023. – P. 215–229. [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.21272/mmi.2023.3-19>

11 Lazovic, V., & Durickovic, T. The digital economy in developing countries – challenges and opportunities. – 2014 37th International Convention on Information and Communication Technology, Electronics and Microelectronics (MIPRO), 2014. – P. 1580–1585. [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.1109/MIPRO.2014.6859817>

12 Akhtar, M. S., & Maab, I. Race to Digitalization – Sustainability Challenges for Developing Countries: Sustainability Challenges for Developing Countries. – Int J Front Sci, 6(1), 2022. [Electronic resource]. – Available at: <https://p2024.frontierscienceassociates.com.pk/index.php/tijfs/article/view/100>

13 Brynjolfsson, E., & McAfee, A. The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. – W. W. Norton & Company, 2014. [Electronic resource]. – Available at: <https://wnorton.com/books/9780393239355>

14 Kazakhstan Ministry of Digital Development. Kazakhstan Digital Economy Report 2020. – Government of Kazakhstan, 2020. [Electronic resource]. – Available at: <https://digital.gov.kz/en/>

15 Ragnedda, M., & Muschert, G. W. The Digital Divide : The Internet and Social Inequality in International Perspective. – 2013. [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.4324/9780203069769>

16 Nestic Tomasevic, A. Reshaping the future of work : navigating the impacts of lifelong learning and digital competences in the era of 5.0 industry. – Social Informatics Journal, 2(1), 2023. – P. 1–6. [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.58898/sij.v2i1.01-06>

17 Brouwers, K., van Lelyveld, W., Takács, E., & Abcouwer, T. Lifelong learning through knowledge-sharing and digital collaboration. – Proceedings of the 23rd European Conference on Knowledge Management / Academic Papers, 23(1), 2022. [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.34190/eckm.23.1.748>

Received 17.02.25

Received in revised form 09.04.25

Accepted for publication 13.05.25

А. А. Баржасыева¹, Е. Амирбекулы², Г. С. Смагулова³

^{1,3}Казахский национальный университет имени аль-Фараби,

Республика Казахстан, г. Алматы

²Павлодарский педагогический университет имени Алькея Маргулана,

Республика Казахстан, г. Павлодар

Поступило в редакцию 17.02.25

Поступило с исправлениями 09.04.25

Принято в печать 13.05.25

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА ЗАНЯТОСТЬ МОЛОДЕЖИ В КАЗАХСТАНЕ

В данной статье исследуется влияние цифровизации на занятость молодежи в Казахстане, с акцентом на взаимосвязь между развитием цифровой инфраструктуры и результатами на рынке труда в период с 2014 по 2023 год. Используя вторичные данные Бюро национальной статистики Казахстана, исследование анализирует пять ключевых показателей: уровень занятости молодежи (YUR), инвестиции в ИКТ в процентах от ВВП (ICTI), проникновение интернета (% населения) (IP), уровень образования (TEL) и уровень участия в городском рынке труда (ULMP).

В исследовании применяются описательная статистика, корреляционный анализ и множественная регрессионная модель для выявления наиболее значимых факторов, влияющих на занятость молодежи. Результаты показывают, что проникновение интернета является наиболее значимым предиктором занятости молодежи, демонстрируя сильную отрицательную корреляцию с уровнем безработицы среди молодежи ($r = -0.939$, $p < 0.001$). Более широкий доступ к интернету способствует увеличению возможностей трудоустройства, приобретению навыков и участию в цифровой экономике среди молодежи.

Хотя инвестиции в ИКТ и телекоммуникационную инфраструктуру (TEL) положительно коррелировали с участием в городском рынке труда, их прямое и значительное влияние на занятость молодежи не было выявлено. Эти выводы подчеркивают важность интегрированных стратегий цифровизации, сочетающих развитие инфраструктуры с образовательными программами и инициативами по развитию навыков.

Исследование заключает, что расширение доступа к интернету и продвижение цифровой грамотности могут значительно снизить уровень безработицы среди молодежи в Казахстане. Полученные результаты предоставляют ценные рекомендации для политиков, образовательных учреждений и лидеров отрасли, подчеркивая необходимость инклюзивных стратегий цифровой трансформации, обеспечивающих равный доступ к возможностям трудоустройства в цифровой экономике. Будущие исследования должны сосредоточиться на изучении причинно-следственных связей, отраслевых особенностей и региональных различий, чтобы глубже понять сложные взаимосвязи между цифровизацией и занятостью молодежи.

Ключевые слова: Цифровизация, Искусственный интеллект, Инвестиции в ИКТ, Занятость молодежи, Проникновение интернета.

Ә. А. Баржақсыева¹, Е. Әмірбекұлы², Г. С. Смагулова³

^{1,3}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

²Ө. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

17.02.25 ж. баспаға түсті.

09.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

13.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫЛУЫНА ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ӘСЕРІ

Бұл мақалада Қазақстандағы цифрландырудың жастар жұмыспен қамтылуына әсері зерттеліп, 2014–2023 жылдар аралығында цифрлық инфрақұрылымды дамыту мен еңбек нарығындағы өзгерістер арасындағы байланыс қарастырылады. Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының екінші деректерін пайдалана отырып, зерттеу бес негізгі көрсеткішті талдайды: жастардың жұмыспен қамтылу деңгейі (YUR), ЖІӨ-нің пайыздық үлесі ретінде көрсетілген АКТ инвестициялары (ICTI), интернеттің халық арасындағы таралуы (IP), білім деңгейі (TEL) және қалалық еңбек нарығына қатысу деңгейі (ULMP).

Зерттеу барысында сипаттамалық статистика, корреляциялық талдау және көп факторлы регрессиялық модельдер қолданылып,

жастар жұмыспен қамтылуына әсер ететін негізгі цифрлық факторлар анықталды. Нәтижелер көрсеткендей, интернеттің таралуы жастар жұмыспен қамтылуының ең маңызды көрсеткіші болып табылады, ол жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейімен күшті теріс корреляцияға ие ($r = -0.939$, $p < 0.001$). Интернетке қолжетімділіктің артуы жұмыс мүмкіндіктерін кеңейтіп, дағдыларды дамытуға және жастардың цифрлық экономикаға қатысуына ықпал етеді.

АКТ инвестициялары мен телекоммуникациялық инфрақұрылым (TEL) қалалық еңбек нарығына қатысумен оң байланыста болғанымен, олардың жастар жұмыспен қамтылуына тікелей және елеулі әсері анықталған жоқ. Бұл қорытындылар цифрлық инфрақұрылымды дамыту бағдарламаларын білім беру және дағды қалыптастыру бастамаларымен үйлестірудің маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеу қорытындысы бойынша, интернетке қолжетімділікті кеңейту және цифрлық сауаттылықты дамыту Қазақстандағы жастар арасындағы жұмыссыздықты айтарлықтай төмендетеді. Бұл нәтижелер саясаткерлерге, білім беру ұйымдарына және салалық көшбасшыларға цифрлық экономиканың мүмкіндіктерін кеңінен пайдалану үшін тең қолжетімділікті қамтамасыз ететін инклюзивті цифрландыру стратегияларын әзірлеу бойынша құнды ұсыныстар береді. Болашақ зерттеулер себеп-салдарлық байланыстарды, салалық ерекшеліктерді және аймақтық айырмашылықтарды зерттеуге бағытталуы керек.

Кілтті сөздер: Цифрландыру, Жасанды интеллект, АКТ инвестициялары, Жастарды жұмыспен қамту, интернеттің таралуы.

<https://doi.org/10.48081/RADJ2085>

***А. Н. Бакирова¹, Ж. А. Каусова², Е. А. Краснощекова³,
А. Е. Томашинова⁴, Б. Т. Касымова⁵**

^{1,3,4,5}Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Республика Казахстан, г. Караганда,

²Карагандинский университет имени Е. А. Букетова,
Республика Казахстан, г. Караганда,

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5168-6463>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1963-8476>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7715-6861>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5192-7725>

⁵ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7000-641X>

*e-mail: gulya20.80@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗРАБОТКЕ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ КАЗАХСТАНА

В век ускоряющих темпов масштабной индустриализации и цифровой трансформации бизнес-процессов в разработке маркетинговых стратегий происходит активное внедрение умных технологий в управленческую деятельность промышленных предприятий. В связи с этим, ключевыми направлениями дальнейшей модернизации экономики Республики Казахстан являются: использование цифровых технологий, а именно, облачных с широким и быстрым доступом в Интернет с помощью ИКТ; создание электронных хранилищ большого объема информации; разработка маркетинговых стратегий с использованием AI; внедрение передовых программных продуктов (IoT), обеспечивающих электронный документооборот; применение цифровых платформ в деятельности промышленных предприятий; точечная аналитика бизнес-процессов на базе единой цифровой платформы для взаимодействия глобальных и локальных рынков сбыта. Поэтому облачные технологии и цифровые платформы в будущем позволят значительно снизить издержки

на маркетинговые исследования по двум направлениям: анализ всего процесса цифровизации корпоративного управления; оценка эффективности маркетинговых стратегий в «цифровизирующихся» промышленных организациях Казахстана. В связи с этим, целью нашего исследования стало раскрытие некоторых аспектов проявления феномена цифровизации в разработке маркетинговых стратегий в деятельности промышленных предприятий Казахстана.

Ключевые слова: цифровизация, AI, маркетинговые стратегии, промышленные предприятия, цифровые платформы.

Введение

Теоретическая часть данной статьи посвящена исследованию зарубежного и отечественного опытов применения цифровых платформ и использования искусственного интеллекта в разработке маркетинговых стратегий промышленных предприятий Казахстана.

Как многие фундаментальные теории, которые были выдвинуты в начале 70-х годов прошлого века, влияние процессов цифровизации на общественное развитие оказалось вполне осуществимой идеей ведущих зарубежных ученых постиндустриального и информационного общества.

В начале XXI века в условиях быстрого перехода от теории к практике форсированные процессы цифровизации с проникновением их во все отрасли и области человеческой деятельности, стали необходимостью сегодняшнего бытия. И этот масштабный переход в новый цифровой век в настоящее время приобретает ускоряющий и всеобъемлющий характер [1, с.8]. Так, современное сообщество отечественных промышленных гигантов процессы цифровой трансформации восприняли как новый вызов информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), которые представляют собой совокупность электронных объектов, обменивающиеся информацией между собой с помощью специальных алгоритмов. Основная цель ИКТ передача данных о ходе какого-либо технологического процесса для автоматизации управленческих решений в определении эффективности и целесообразности маркетинговых стратегий в деятельности крупных компаний [2, с.5].

Однако, следует отметить, что в данной теме научной статьи мы не ставили перед собой цель обоснования актуальности и научной новизны цифровой трансформации бизнес-процессов, а хотели, лишь рассмотреть основные тенденции использования цифровых технологий в деятельности промышленных предприятий. Следовательно, для реализации поставленной цели необходимо решение следующих задач:

- рассмотрение текущего положения цифровой трансформации в деятельности промышленных компаний РК за пять лет;
- исследование процессов внедрения цифровых технологий и AI в деятельности крупных промышленных предприятий Казахстана;
- определение нового инструментария в разработке маркетинговых стратегий с использованием цифровых технологий;

В связи с этим, рассмотрим процессы использования цифровых технологий и AI в деятельности крупных промышленных компаний Казахстана за пять лет. В таблице 1 представлена динамика структурных сдвигов использования цифровых технологий в деятельности промышленных предприятий Казахстана за 2020-2024 годы (см. табл. 1).

Таблица 1 – Динамика структурных сдвигов использования цифровых технологий в деятельности крупных промышленных компаний Казахстана за 2020–2024гг.

(в % от общего числа организаций)

Наименование цифровых технологий	Уд. вес используемых на предприятии цифровых технологий и AI				
	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2023 г.	2024г.
Облачные технологии	4,7	4,8	4,9	4,9	4,9
Аналитика веб- и мобильных каналов коммуникации	4,2	4,2	4,2	4,2	3,4
Сообщества и обзоры	4,7	2,4	2,4	2,4	2,1
Цифровые платформы	15,0	15,1	15,3	15,4	15,6
Управление роботами	13,0	13,9	13,3	13,4	13,6
Управление сбытовыми каналами.	11,3	11,5	11,6	11,8	11,9
Технологии сбора, обработки и анализа больших данных	12,5	13,1	13,2	13,3	13,4
Технологии искусственного интеллекта	12,5	12,6	12,6	12,6	12,6
Визуализация экономических показателей и сводок показателей статист. отчет.	7,7	7,8	7,8	7,8	7,8
Бизнес-аналитика, конкурентная разведка маркетинговых стратегий	7,7	7,8	7,8	7,8	7,8
Оценка эффективности маркетинговых стратегий	6,7	6,8	6,9	6,9	6,9

ИТОГО	100	100	100	100	100
Таблица разработана автором на материалах вторичных данных опроса					

По данным таблицы 1 следует, что структурные сдвиги в динамике указывают на то, что основными направлениями использования цифровых технологий за 2020–2024 годы в деятельности промышленных предприятий Казахстана являются цифровые платформы, а именно, от 15 % в 2020 г. до 15,6 % в 2024г. По всем остальным показателям использования цифровых платформ в бизнес-процессах, в среднем наблюдался незначительный рост.

Здесь, следует отметить, что многие современные промышленные компании под цифровыми технологиями понимают, прежде всего, не сбор и обработку больших данных и применение искусственного интеллекта в разработке маркетинговых стратегий, а управление роботами и сбытовыми каналами. Поэтому доля предприятий, ориентированных на применение цифровых технологий для сбора, обработки и анализа больших данных, за период с 2020г. по 2024г. увеличилась лишь, на 7,2% $[(13,4/12,5) * 100 \%,$ а искусственного интеллекта на 0,8 % $[(12,6/12,5) * 100\%]$.

Особо, следует отметить, что в использовании цифровых платформ они также рассматривают только технологическую составляющую, как совокупность технической инфраструктуры, модулей, сети, программ для сбора и обработки больших данных. Поэтому в структурных сдвигах наблюдался такой же незначительный рост их доли.

По представленным вторичным данным опроса во многих промышленных предприятиях Казахстана наблюдалась низкая вовлеченность и в использовании облачных технологий.

Так, их структурные сдвиги в динамике за пять лет показали, что облачные технологии были использованы лишь на 4,2 % $[(4,9/4,7) * 100 \%,$ То есть недостаточно активно и их доля составляла - 4,9 % в 2024 г. против 4,7 % в 2020 году. Хотя использование инструментов облачных технологий на опыте ведущих зарубежных компаний позволяет значительно повысить эффективность маркетинговых стратегий в развитии и продвижении компаний, сократить издержки и повысить узнаваемость [3, с.38].

Поэтому, цифровая трансформация в деятельности крупных отечественных промышленных компаний предполагает активное использование всех цифровых технологий, начиная с облачных технологий, кончая цифровыми платформами и не только для оценки эффективности разработанных маркетинговых стратегий [4, с.12].

Для подтверждения данной гипотезы, рассмотрим применение цифровых технологий в компании АО «Qarmet». На использование данного

вида цифровых технологий в 2020-2024 гг. в соответствии с маркетинговой стратегией компании до 2026 года были ориентированы лишь умные технологии с промышленной роботизацией на основе применения в своей деятельности цифровой платформы «DMMS».

Так, одна из ведущих промышленных компаний Казахстана, АО «Qarmet» в прошлом, известной как АО «ArcelorMittal Temirtau» в настоящее время применяет новейшую программу умных технологий «Умная шахта». Основными характеристиками данной программы по автоматизации системы управленческой деятельности являются функциональные возможности оперативной и эффективной обработки большого массива данных в различных направлениях деятельности компании. Умные технологии уже сегодня позволяют лучше и эффективнее реализовать маркетинговые стратегии для поиска внутренних возможностей с учетом эффективного использования всех ресурсов компании (материальных, производственных, финансовых и человеческих). По итогам анализа процесса реализации маркетинговой стратегии по внедрению данной системы управления в производственный процесс на всех шахтах компании АО «Qarmet» было выявлено, что данная работа завершится только к концу 2025 года [5, с.10].

Таким образом, в компании АО «Qarmet» процессы цифровизации и использования AI в будущем позволят сгенерировать любую идею в разработке маркетинговой стратегии компании до 2036 года по снижению издержек в осуществлении бизнес-процессов за счет своевременной обработки большого массива данных, увеличения скорости обмена и доступности к необходимой информации с учетом соблюдения всех норм международного права в рамках кибербезопасности. Также возможно повысить эффективность производственного процесса с помощью использования умных технологий в других отраслях экономики Республики Казахстан.

Материалы и методы

Методологическая часть научной статьи включает общесистемные методы маркетингового исследования (анкетирование, опрос, интервьюирование и наблюдение), методы SWOT-анализа, контент-анализа, где на основе предложенной модели умных технологий дана оценка произошедшей цифровой трансформации за 2024 год на шахтах компании АО «Qarmet» и выявлен потенциал отдельных компонентов данной модели DMMS на ближайшие десятилетия [6, с. 89].

В процессе нашего исследования были использованы качественные вторичные данные по цифровой трансформации крупных промышленных

предприятий Казахстана за 2020-2024 годы. В качестве основных методов были использованы следующие инструменты:

- поиск и обобщение экономических и статистических данных;
- контент-анализ официальных сайтов крупных промышленных предприятий РК;
- экспертное интервью;
- case-study (метод изучения кейсов)
- моделирование оценки цифровой трансформации промышленного предприятия.

В рамках исследования был проведен анализ данных по вопросам значимости и необходимости внедрения цифровой трансформации в промышленные предприятия. Были изучены основные показатели по внедрению цифровых технологий в деятельности крупных компаний в рамках форсированной индустриализации и цифровизации. На основе полученных данных в процессе нашего анализа использования цифровых технологий в деятельности крупных промышленных компаний Казахстана было выявлено, что до настоящего времени в этой области недостаточно в полном объеме проводились исследования как отечественными, так и зарубежными авторами. Они были посвящены, в основном:

- определению концептуальных подходов в использовании конкретных программных решений;
- разработке необходимого софта для автоматизации определенных функций;
- подбору программных инструментов для разработки долгосрочных маркетинговых стратегий.

Результаты и обсуждение

В настоящее время продвинутая сфера цифровизации достаточно, осваиваемая крупными промышленными предприятиями Казахстана должна быть ключевым направлением развития, которая обеспечит высокую адаптивность в формировании бизнес-моделей и работу производственных процессов посредством интеграции сквозных цифровых технологий. Для любой отрасли промышленности основой успеха, является внедрение цифровых технологий, которое приводит к комплексному повышению эффективности реализации маркетинговых стратегий для создания конкурентных преимуществ предприятия.

Результаты цифровой трансформации крупных компаний промышленности будут наиболее эффективны, когда ее поддержка со всех сторон, станет непрерывной и последовательной на всех уровнях власти – государственном, региональном и отраслевом.

Анализ показал, что цифровая трансформация и автоматизация способны сократить затраты на сбор, обработку и анализ данных, тем самым повысить уровень рентабельности продукции и предприятия. К тому же роботизированные комплексы, информационные технологии и персонал промышленных предприятий тесно связаны между собой, взаимодействуют в режиме реального времени, создавая инновационный более гибкий способ производства.

Таким образом, цифровизация производственных процессов ведет к качественному скачку производительности труда, снижению трудовых затрат и становится одним из важных факторов формирования конкурентоспособности предприятий. Следует также отметить, что ранее добавочной стоимости в условиях механизации системы производства уделяли наименьшее внимание и этот факт, естественно приводил к повышенным затратам производителя.

Однако растущая интеграция цифровой трансформации, ведущая к автоматизации процессов производства, помогла снизить ненужные затраты, сократить циклы разработки инноваций и повысить скорость их внедрения, а также оптимизировать затраты по реализации маркетинговых стратегий. К примеру, такие офисные программные установки для статистической обработки базы данных и ожидаемый прогресс, связанный с дальнейшим развитием дата-майнинг (data mining), больших данных (big data) с использованием искусственного интеллекта способны оперативно и качественно разработать несколько альтернативных стратегий для выбора наиболее эффективного варианта.

В компании АО «Qarmet за 2024 год с внедрением цифровой платформы модели DMMS на смену электронным таблицам программного обеспечения пришли цифровые дисплеи и табло (tableau software). Традиционное статистическое моделирование замещается контент-анализом, обработкой и представлением знаний (data science). Обработка данных трансформировалась в инжиниринг данных (data engineering), а обнаружение данных в технологии аналитики больших данных (big data analytics). Все, эти новшества обусловлены внедрением цифровых платформ для структурирования инфраструктуры передачи данных, а также – совершенствованием технологий понимания различных проявлений естественной человеческой коммуникации и продолжающейся цифровизацией деятельности промышленных компаний через глобальную сеть Интернет [7, с. 10].

К актуальным инструментам цифрового маркетинга в реализации коммуникационной стратегии можно отнести: «digital-marketing», «web-аналитика», «CRM» и «SMM» [8, с. 37].

Современный процесс цифровизации в деятельности промышленных предприятий РК затронул все уровни реализации маркетинговых стратегий. Начиная с самых общих, например, компьютерной инфраструктуры (compute infrastructure), облачных вычислений (cloud computing) и заканчивая развитыми цифровыми платформами: цифровыми рабочими пространствами (the digital workplace), цифровой коммерцией (digital com-) [9, с. 11].

В стадии переосмысления находятся многоканальные маркетинговые хабы (multichannel marketing hubs), маркетинг мобильных кошельков (mobile wallet marketing), маркетинговые платформы на основе аккаунта (account-based marketing platforms), маркетинговые технологии сканирования (scannable marketing). Недавно заявили о себе технологии блокчейн для рекламы (blockchain for advertising) и управление доступом к персональным данным (consent and preference management) [10, с. 5].

Выводы

Исходя из выбранной нами цели исследования, в данной статье были рассмотрены основные аспекты ключевых функциональных возможностей использования цифровых технологий в разработке маркетинговых стратегий промышленных предприятий Казахстана за счет интеграции облачных технологий и цифровых платформ в бизнес-процессы, позволяющие существенно повысить их эффективность. На основе данных проведенного опроса и метода балльной оценки использования цифровых технологий в промышленных компаниях РК за 2020-2024 годы мы пришли к выводу, что облачные технологии и цифровые платформы необходимы для принятия управленческих решений. К тому такие облачные технологии, как системы управления взаимоотношениями с клиентурой (CRM), колл-центры (call center software) и многие другие уже стали естественной технологической средой многих компаний.

Таким образом, не имея возможности подробно обсуждать в статье каждую из представленных технологий, отметим, что общее направление влияния цифровизации сказывается на все большей интегрированности организационных бизнес-процессов. Именно сейчас стали появляться реальные примеры цифровых решений полного и целостного охвата всей системы управления для разработки маркетинговых стратегий промышленных компаний Казахстана:

- в целях повышения конкурентоспособности, как на внутреннем, так и на внешних рынках;
- в поиске новых рыночных ниш, за счет более точного прогноза и анализа потребности клиента;

– в использовании новых цифровых технологий для оптимизации затрат в процессе производства и сбыта продукции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Аманжолова, Г.** Применение AI в промышленных предприятиях: опыт Казахстана [Текст] // Промышленный журнал. – 2021. – № 7. – С. 5–8.

2 **Балахонова, И. В.** Оценка цифровой зрелости как первый шаг цифровой трансформации процессов промышленного предприятия : монография [Текст]. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2021. – 276 с.

3 **Мусин, А.** Будущее маркетинга : AI и цифровые платформы [Текст] // Журнал современных технологий. – 2022. – № 5. – С. 36–39.

4 **Минаев, Д. В.** Стратегический маркетинг. На пути к единой теории [Текст] // Маркетинг на рубеже тысячелетий. СПб: СПбГИЭА, – 2023. – С. 31–38.

5 **Миронова, О. А.** Трансформация маркетинговых инструментов в условиях цифровизации экономики и формирования потребительских предпочтений поколения Z [Текст] // Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ). – 2022. – № 2 (66). – С. 60–72.

6 **Назаров, А. Д.** Инструменты интернет-маркетинга в период цифровизации экономики [Текст] // Наука и бизнес : пути развития. – 2024. – № 10 (88). – С. 100–102.

7 **Чернов, А. А.** Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы – М. : Дашков и К, 2023. – 232 с.

8 **Ilkevich, S. V.** Strategy of digital transformation of industrial enterprises: the effects of the introduction of smart manufacturing technologies [Text] // Strategic decisions and risk management. – 2022 – 13 (3) – P. 210–225.

9 **Holopained, M., Ukko J., Saunila M.** Managing the strategic readiness of industrial companies for digital operations. // Digital Business. – 2022 – V. 2 –2 – P. 1–14

10 **Bashynska, I.** Smartization of business processes of an industrial enterprise : theoretical and methodological aspects. Monograph –Tallinn : Teadmus OÜ, 2023. – 125 p

REFERENCES

1 **Amanzholova, G.** Primenenie AI v promyshlennyh predpriyatiyah : opyt Kazakhstana [Application of AI in industrial enterprises : the experience of Kazakhstan] // Promyshlennyi zhurnal. – 2021. – № 7. – P. 5–8.

2 **Balahonova, I. V.** Ocenka cifrovoj zrelosti kak pervyj shag cifrovoy transformacii processov promyshlennogo predpriyatiya : monografiya [Assessment of digital maturity as the first step in the digital transformation of industrial enterprise processes : monograph] – Penza : Izd-vo PGU, 2021. – 276 p.

3 **Musin, A.** Budushchee marketinga: AI i cifrovy platformy [The future of marketing : AI and digital platforms] // Zhurnal sovremennyh tekhnologii. – 2022. – № 5. – P. 36–39.

4 **Minaev, D. V.** Strategicheskii marketing. Na puti k edinoi teorii [Strategic marketing. On the way to a single theory] // Marketing na rubezhe tysyacheletiya. SPb : SPbGIEA, – 2023. – P. 31–38.

5 **Mironova, O. A.** Transformaciya marketingovyh instrumentov v usloviyakh cifrovizacii ekonomiki i formirovaniya potrebitelskih predpochtenii pokoleniya Z [Transformation of marketing tools in the conditions of digitalization of the economy and formation of consumer preferences of generation Z] // Vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta (RINH). – 2022. – № 2 (66). – P. 60–72.

6 **Nazarov, A. D.** Instrumenty internet-marketinga v period cifrovizacii ekonomiki [Internet marketing tools during the period of digitalization of the economy] // Nauka i biznes: puti razvitiya. – 2024. – № 10 (88). – P. 100–102.

7 **Chernov, A. A.** Stanovlenie globalnogo informacionnogo obshchestva : problemy i perspektivy [The formation of a global information society : problems and prospects] – Moscow : Dashkov i K, 2023. – 232 p.

8 **Ilkevich, S.V.** Strategy of digital transformation of industrial enterprises : the effects of the introduction of smart manufacturing technologies. [Text] // Strategic decisions and risk management. – 2022 – 13(3) – P. 210–225.

9 **Holopained, M., Ukko J., Saunila M.** Managing the strategic readiness of industrial companies for digital operations. // Digital Business. – 2022 – V.2 (2) – P. 1–14

10 **Bashynska, I.** Smartization of business processes of an industrial enterprise : theoretical and methodological aspects. Monograph. –Tallinn : Teadmus OÜ, 2023. – 125 p.

Поступило в редакцию 29.01.25

Поступило с исправлениями 07.04.25

Принято в печать 02.05.25

*А. Н. Бакирова¹, Ж. А. Каусова², Е. А. Краснощекова³

Ә. Е. Томашинова⁴, Б. Т. Касымова⁵

^{1,3,4,5}Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.,

²Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,

²Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

29.01.25 ж. баспаға түсті.

07.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

02.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨНЕРКӘСІПТІК КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ МАРКЕТИНГТІК СТРАТЕГИЯЛАРЫН ӘЗІРЛЕУДЕ ЦИФРЛЫҚ ПЛАТФОРМАЛАР ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Ауқымды индустрияландыру мен бизнес-процестердің цифрлық трансформациясының жеделдетілген қарқыны гасырында маркетингтік стратегияларды әзірлеуде өнеркәсіптік кәсіпорындардың басқару қызметіне ақылды технологияларды белсенді енгізу жүріп жатыр. Осыған байланысты Қазақстан Республикасын одан әрі жаңғыртудың негізгі бағыттары мыналар болып табылады: АКТ пайдалана отырып, Интернетке кең және жылдам қол жетімді бұлтты технологияларды пайдалану; үлкен көлемдегі ақпараттың электрондық репозитарийлерін құру; АІ қолдану арқылы маркетингтік стратегияларды әзірлеу; электрондық құжат айналымын қамтамасыз ететін озық бағдарламалық өнімдерді (IoT) енгізу; өнеркәсіптік кәсіпорындардың қызметінде цифрлық платформаларды қолдану; жаһандық және әсергілікті сату нарықтары арасындағы өзара әрекеттесу үшін бірыңғай цифрлық платформаға негізделген бизнес-процестердің нақты аналитикасын анықтау. Сондықтан бұлтты технологиялар мен цифрлық платформалар болашақта екі бағыт бойынша маркетингтік зерттеулерге кететін шығындарды айтарлықтай төмендетеді: корпоративтік басқаруды цифрландырудың бүкіл процесін талдау; Қазақстанның өнеркәсіптік ұйымдарын «цифрландырудағы» маркетингтік стратегиялардың тиімділігін бағалау. Осыған орай, біздің зерттеу жұмысымыздың мақсаты Қазақстандағы өнеркәсіптік кәсіпорындардың қызметіндегі маркетингтік стратегияларды әзірлеудегі цифрландыру құбылысының көрінуінің кейбір аспектілерін ашу болды.

Кілтті сөздер: цифрландыру, АІ, маркетингтік стратегиялар, өнеркәсіптік кәсіпорындар, сандық платформалар.

*A. N. Bakirova¹, Zh. A. Kausova², E. A. Krasnoshchekova³,

A. E. Tomachinova⁴, B. T. Kasymova⁵

^{1,3,4,5}Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Republic of Kazakhstan, Karaganda

²Karaganda University named after E. A. Buketov,

Republic of Kazakhstan, Karaganda

Received 29.01.25

Received in revised form 07.04.25

Accepted for publication 02.05.25

SOME ASPECTS OF THE USE OF DIGITAL PLATFORMS AND «AI» IN THE DEVELOPMENT OF MARKETING STRATEGIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN KAZAKHSTAN

In the age of accelerating rates of large-scale industrialization and digital transformation of business processes, smart technologies, are being actively introduced into the management activities of industrial enterprises in the development of marketing strategies. In this regard, the key areas of further modernization of the Republic of Kazakhstan are:

the use of cloud technologies with wide and fast access to the Internet using ICT; the creation of electronic storage of large amounts of information; the development of marketing strategies using AI;

the introduction of advanced software products (IoT) that provide electronic document management;

the use of digital platforms in the activities of industrial enterprises; pinpoint analytics of business processes based on a single digital platform for the interaction of global and local sales markets.

Therefore, cloud technologies and digital platforms in the future will significantly reduce the costs of marketing research in two areas: analysis of the entire process of digitalization of corporate management; evaluation of the effectiveness of marketing strategies in the “digitalizing” industrial organizations of Kazakhstan. In this regard, the purpose of our study was to reveal some aspects of the manifestation of the digitalization phenomenon in the development of marketing strategies in the activities of industrial enterprises of Kazakhstan.

Keywords: digitalization, AI, marketing strategies, industrial enterprises, digital platforms.

<https://doi.org/10.48081/CRKV3058>

А. Ж. Баймухаметова

Казахский государственный университет имени аль-Фараби

Республика Казахстан, г. Алматы,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6710-415X>

e-mail: aifer@mail.ru

УПРАВЛЕНИЯ ЖИЗНЕННЫМ ЦИКЛОМ ПРОДУКТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ КАЗАХСТАНСКОЙ ЭКОНОМИКИ

Современные тренды в инновационном предпринимательстве обуславливают наличие гибкой модели управления жизненным циклом для быстрого реагирования на внешние и внутренние изменения.

В статье раскрывается координация жизненного цикла в цифровой экосистеме бизнеса как управление информационным пространством, которое предполагает расширение возможностей управления предприятием, а также устранение затроемких и неэкологичных этапов. Автор рассматривает управление жизненным циклом продукта в современном его понимании, в условиях цифровой экономики. Трансформация этапов жизненного цикла приводит к созданию самоуправляемой системы. Таким образом, управление жизненным циклом продукта в инновационном предпринимательстве сводится к быстрой адаптации к изменениям бизнес-процессов и бизнес-моделей, контролю над выполнением стратегических планов. Исследования показали, что в казахстанской практике освоение цифровых решений в оптимизации жизненного цикла начинается с внедрения комплексной информационной системы, на базе которой происходит дальнейшая автоматизация бизнес-процессов. Адаптация применения инновационных подходов в управлении жизненным циклом происходит в мелкомасштабных проектах, поэтому расширение сфер применения технологий на разных этапах позволило бы увеличить охват автоматизированных процессов, что повысит эффективность деятельности предприятия.

Ключевые слова: жизненный цикл продукта, цифровая трансформация, экономика, технологии, инновационные предприятия.

Введение

Требования, диктуемые современными трендами в инновационном предпринимательстве, обуславливают необходимость повышения уровня экологичности производства, экономии природных ресурсов, обеспечивая тем самым благоприятные условия для социума. С учетом данных фактов неизбежны изменения в конъюнктуре бизнес-процессов и жизненного цикла продуктов, что подразумевает перемену производственной парадигмы. Производственная парадигма предполагает разработку персонализированных продуктов в цифровой экосистеме, а также увеличение жизненного цикла продукта, что лежит в основе циркулярной экономики.

Цифровая экономика внесла изменения в построение экосистемы бизнеса, что расширило значение данного понятия. Большинство коммуникаций осуществляются посредством сети интернет, что увеличивает количество вовлеченных субъектов. Цифровая экосистема бизнеса подразумевает инновационную платформу, функционирующую на базе индустриального интернета вещей, объединяющего множество устройств, которые в свою очередь предоставляют предпринимателю пользовательскую информацию о товаре и услугах, создавая таким образом инновационную схему бизнес-модели и объединяющую агентов с общей целью создания высокотехнологичного продукта или услуги.

Создание цифровой экосистемы проходит несколько этапов, прежде чем стать эффективной и приносить выгоду ее участникам. На данном этапе развития, на наш взгляд, важно иметь модель управления жизненным циклом и гибкую операционную модель для быстрого реагирования на внешние и внутренние изменения, в том числе возможные рискованные события, влияющие на деятельность экосистемы и ее жизненного цикла.

Материалы и методы

При проведении исследования были использованы следующие методы: литературный обзор, ретроспективный анализ, сравнительный анализ, методы дедукции и индукции, наблюдение.

Вышеперечисленные методы позволили провести комплексный анализ и достичь поставленных целей исследования.

Литературный обзор позволил провести структурированный анализ имеющихся результатов исследования, а также позволил выявить нерешенные вопросы, а также противоречия в предыдущих исследованиях.

Благодаря ретроспективному анализу были выявлены основные недочеты имеющейся системы управления жизненным циклом инновационного продукта.

Методы дедукции, индукции и наблюдения использованы для сбора и обобщения полученной информации в ходе качественного метода исследования.

Результаты и обсуждения

Atalay Atasu, Céline Dumas, Luk N. Van Wassenhove в своей статье о бизнес-моделях, применяемых в циркулярной экономике, подчеркивают актуальность и в то же время сложность перехода с традиционной бизнес-модели на инновационную, тем самым позволяющего снизить выбросы и увеличить потребление возобновляемых источников, что является одной из важных идей циркулярной экономики [1].

Согласно исследованиям ученых КазНУ имени аль-Фараби Жидибеккызы А., Калмаковой Д. Т., Амангельдиевой Б.А., научный интерес к понятию циркулярной экономики резко увеличился после 2015 года, когда стал заметен резкий скачок в количестве публикаций. Принципы и нормы циркулярной экономики являются эталоном для большинства стран мира, стремящихся к устойчивому развитию в период технологической трансформации и способствующих проникновению инноваций на предприятия путем получения максимальной отдачи от использованных продуктов и материалов при сохранении природных ресурсов [2]. Помимо этого, Thomas Neumann, профессор инноваций и устойчивого развития, высказал гипотезу о том, что «зеленые» стартапы, которые преследуют цель способствовать устойчивому развитию в большей мере, чем коммерческую выгоду, с большей вероятностью станут инновационными [3].

Раскрывая суть управления жизненным циклом в условиях цифровой трансформации, Федотова А.В. характеризует данный процесс как методологию повышения конкурентоспособности инновационного предприятия за счет качественного менеджмента информационных потоков продукта (PDM), полученных в результате внедрения высоких технологий в производственные процессы [4].

Stark, J., автор ряда книг по теории и практике управления жизненным циклом, утверждает, что традиционное управление жизненным циклом, имеющее место быть в казахстанской практике, подразумевает деление бизнес-процессов по разработке продукта исходя из функционала подразделений (рисунок 1) [5].

Рисунок 1 – Департаментская стратегия управления жизненным циклом продукта

Примечание – Разработано автором на основе источника [5]

На рисунке 1 отражена стратегия управления жизненным циклом продукта, существующая до появления и внедрения системы PLM (Product Lifecycle Management). Содержание стратегии предполагает деление функционала по департаментам, исходя из этапа жизненного цикла. Так, отдел маркетинга занимается исследованием в области рыночного спроса, затем технический отдел разрабатывает продукт, этап изготовления происходит в производственном цеху, отдел продаж реализует и отдел послепродажного обслуживания осуществляет гарантийный сервис. Данная схема традиционного управления жизненным циклом сохраняется в большинстве современных предприятий Казахстана.

В своих исследованиях в книге «Управление жизненным циклом продукта: парадигма реализации продукта в 21 веке» (2005) Stark, J. эксперт в области концепции PLM, раскрывает управление жизненным циклом продукта как предпринимательскую деятельность, нацеленную на эффективное управление продуктами предприятия от его начальной стадии разработки до этапа утилизации [5].

В исследовании цифрового жизненного цикла продукта современный польский ученый Skala A. выделяет 3 новых периода деления жизненного цикла: ранняя стадия, расширение и созревание. Изменение жизненных циклов предприятия объясняется появлением новых форм и структурным изменением организации [6].

Обобщив знания, полученные из различных литературных источников, мы пришли к выводу, что инновационные программы по оптимизации жизненного цикла позволяют в первую очередь исключить устаревшие затратно-емкие фазы, не приносящие добавленную стоимость предприятию. Инновационное управление жизненным циклом подразумевает расширение возможностей для управления предприятием. Необходимость трансформации управленческих подходов жизненного цикла возникла в связи с появлением новых функций, связанных с производством продуктов качественно нового

уровня, неизбежностью снижения затрат природных ресурсов и повышения уровня производительности.

Изменение процессов управления жизненным циклом является неотъемлемой частью для инновационного предпринимателя в контексте цифровой трансформации предприятия. Для более детального анализа взаимосвязи управления жизненным циклом и внедрения инновационных решений необходимо раскрыть практическое значение жизненного цикла и его управления в инновационном предприятии. Стоит заметить, что ограниченное количество исследований посвящено необходимости автоматизации жизненного цикла инновационного предпринимательства с появлением парадигмы цифровой трансформации. Несмотря на значительный рост потенциальных возможностей с появлением интернета вещей, при неправильном управлении жизненным циклом продукта также происходит увеличение различных рисков на предприятии: изменение конъюнктуры рынка, уровня управления, кредитный риск. Жизненный цикл продукта (Product lifecycle management) в классическом понимании означает период времени, в ходе которого продукт проходит все стадии своего развития на рынке: внедрение, рост, зрелость, спад [7].

Ранняя стадия жизненного цикла отличается ограниченными ресурсами, идентификацией рыночных проблем и спроса. На стадии расширения происходит быстрый рост и на стадии зрелости это гипермасштабируемая организация. Под гипермасштабируемостью в жизненном цикле продукта подразумевается возможность расширения применения технологий и повышение эффективности предприятия при снижении затрат. Как правило, данные фазы характерны для стартапов. На первоначальной стадии количество стартапов значительно больше, чем на стадии зрелости. Ввиду рискованного характера высокотехнологичных предприятий малая доля доходит до стадии, когда предприятие находит рабочую бизнес-модель т.е. гипермасштабирует свои разработки [8].

В результате развития цифровой экосистемы инновационных предприятий, а также под влиянием проникновения искусственного интеллекта в производственных процессах инновационных компаний произошли глобальные изменения в управлении жизненным циклом продукта. Цифровой жизненный цикл предприятия (Digital product lifecycle management) подразумевает в первую очередь трансформацию его стадий. DPLM-концепция цифрового управления жизненным циклом сочетает в себе такие элементы как: дополненная и виртуальная реальность, имитационное моделирование, 3D печать, граничный интеллект, блокчейн. Все эти

понятия – новая возможность цифровых технологий, позволяющих обновить производственные процессы [9].

Концепция DPLM признана эффективной на начальных этапах перехода предприятий на автоматизированное производство в процессе внедрения цифровых технологий в промышленных предприятиях. Таким образом концепция DPLM могла бы быть внедрена как часть стратегии долгосрочного развития в казахстанской практике.

Переход к DPLM нужен, если есть необходимость преобразовать устаревшие продукты в «живые» устройства и внедрить новые цифровые технологии в существующие процессы разработки продукта, чтобы достичь высокого уровня эффективности. Внедрение таких технологий позволяет сократить сроки разработки, бюджеты на разработку и производственные затраты примерно на 40%.

Трансформация жизненного цикла под воздействием цифровых технологий приводит к самоуправляемой системе, которую мы попытались схематично отобразить (рисунок 2).

Рисунок 2 – Жизненный цикл инновационного предприятия
Примечание – Разработано автором на основе источника [9]

На рисунке 2 отображены необходимые компоненты, участвующие в цифровом жизненном цикле продукта, а также этапы, формирующиеся и

трансформирующиеся в процессе появления новых парадигм, сопутствующих внедрению инновационных подходов на предприятии.

Инновационный подход в управлении жизненным циклом продукта (PLM) подразумевает наличие следующих компонентов: подключенность, интеллект, скорость, масштабируемость. Все составляющие дополняют друг друга и при этом выполняют определенную функцию, что в результате выстраивает алгоритм жизненного цикла предприятия. Такая характеристика, как скорость, является ключевым элементом жизненного цикла. Информация о рабочих процессах передается от одного звена «умного» устройства к другому, в результате образовав целый пул аналитических данных о продукте, что дает возможность предприятию максимально быстро создавать эффективный продукт, затратив минимальное количество времени.

Таким образом, глобальной задачей PLM является объединение всех вовлеченных сторон, участвующих в создании добавленной стоимости. Интеграция партнеров в систему проходит в короткие сроки. Система позволяет предприятиям быстро адаптироваться к изменениям бизнес-процессов и бизнес-моделей, детально отслеживать выполнение стратегических планов и управление внутренних проектов, способствует быстрому обмену данных [10].

На данный момент в Казахстане автоматизированное управление жизненным циклом является средой повышенного интереса в связи с развитием и внедрением инновационных бизнес-моделей, разработкой программы «Цифровой Казахстан». Происходит частичное осваивание фрагментов участков цифрового жизненного цикла на тех предприятиях, которые в большей мере готовы к оцифровке производственных процессов.

Автоматизация способствует снижению издержек, однако стоит отметить и маркетинговые затраты у предприятий. Конкуренция издержек смещается в сторону готовности создавать нестандартные решения – креативной политике. Использование больших данных и цифровых технологий в режиме реального времени обеспечивают индивидуализацию взаимодействия с клиентами, что способствует повышению капитализации бренда современных инновационных предприятий. Большинство подобных алгоритмов строится на основе анализа cookies, информационных следов, которые оставляет клиент, просматривая те или иные сайты [11]. Электронные устройства анализируют потребности, формируют личную экосистему человека, при этом передавая его обезличенные данные цифровой интерактивной среде. Данные технологии при грамотном их применении в инновационном предпринимательстве решают проблему трудности отбора значимой информации при ее избытии для клиента [12].

На основе автоматически обработанной информации формируются сегменты рынка, позволяющие доносить адресную информацию и максимально персонализировать ее. В данном аспекте ключевую роль в описываемом компоненте бизнес-модели играет автоматизация и использование программного обеспечения системного управления взаимоотношения с клиентами (CRM, Customer Relationship Management). В данном аспекте цифровизация становится способом обработки информации, представленной в цифровой форме. Максимальную трудность для бизнеса представляет определение объема информации, обработка которой и позволит получать максимальный эффект. Рекламная информация совершенствуется искусственным интеллектом и становится адресной офертой покупателю.

На основе приведенного выше алгоритма, сопровождающего цифровизацию производственных процессов, можно сделать вывод, что имеется как ряд преимуществ, так и издержек. Безусловно, повышение производительности и снижение ресурсных издержек как материальных, так и человеческих, несет в себе основную идею и смысл феномена цифровизации, но с другой стороны, одним из главных недостатков данного процесса становится ликвидация личных границ и отсутствие конфиденциальной информации. Та информация, которую предоставляет пользователь, является достоянием предприятия, выпускающего те или иные продукты, использующего ее в личных целях. А далее навязчивым образом в виде рекламы пытаются предложить потребителю, которому, возможно, уже не нужен продукт.

Несмотря на появление многочисленных инновационных подходов и инструментов, приведенных выше, большая часть которых была адаптирована и на казахстанских предприятиях, на наш взгляд, говорить об успешном опыте технологической трансформации еще рано. Подтверждением этому являются слова Президента РК К.Токаева, который на расширенном заседании правительства по реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» 4 марта 2020 года отметил слабые темпы развития цифровизации предприятий Казахстана [13].

Согласно мнению Шевченко С.Ю., доктора экономических наук, профессора Санкт-Петербургского государственного университета экономики и финансов, управление жизненным циклом инновационного предприятия осуществляется в первую очередь через менеджмент внутренних параметров жизненного цикла. Так как жизненный цикл есть отражение распределения денежных потоков во времени, следовательно, денежные потоки и время будут управляемыми подсистемами, отражающими динамику жизненного цикла. Рассматривая жизненный цикл инновационного

продукта, профессор Шевченко С.Ю. поставил вопрос о различии таких понятий как жизненный цикл инновации и товара, и стоит ли их различать. В своем исследовании он развивает идею о том, что есть четкое разделение между жизненными циклами этих двух форм продукта [14].

Однако, по нашему мнению, различия между жизненным циклом инновации и товара размываются ввиду того, что результат предпринимательской деятельности, вследствие глобального тренда всеобщей цифровизации предприятий, априори носит инновационный характер. В строгом смысле жизненные циклы любого продукта, в том числе инновационного – это период времени между зарождением идеи до момента ее реализации и снятия с производства. В том числе мы поддерживаем мнение о том, что важным моментом в технологической трансформации предприятий является именно то, как проходит организация и управление процессами жизненного цикла наравне с адаптацией.

Концепция жизненного цикла имеет высокое практическое значение в принятии управленческих решений предприятия, так как объясняет причины изменения объемов продаж, а, следовательно, и прибыли в течение определенного периода времени. В зависимости от того, на какой стадии жизненного цикла находится продукт, формируются стратегии по его развитию, а также методы по продлению жизнедеятельности продукта на рынке.

Развивающийся рынок Казахстана, по опыту зарубежного внедрения инноваций, начинает освоение технологий цифрового пространства с мелкомасштабных проектов, имеющих ограниченное количество подключенных устройств с относительно легкой адаптационной программой к существующим процессам и минимальной сложностью. Однако даже небольшие инновационные проекты могут привести к значительным рискам. Интеллектуальные системы управления жизненным циклом продукта способствуют раскрытию потенциала созданных продуктов и существуют для сглаживания последствий потенциальных рисков.

В то же время чем больше существует стандартизированных процессов на предприятии, тем более комплексным и трудоемким становится оцифровка предприятия и жизненного цикла продукта. Так, одной из причин отставания большинства системообразующих предприятий в технологическом развитии является многослойность бизнес-процессов и, как следствие, большой масштаб оцифровки (PLM 4/0), что является во многом причиной формирования догоняющей модели экономического развития.

Республика Казахстан, следуя по пути стран с догоняющей экономикой, также имеет преимущественно сырьевую экономическую направленность

с высокой долей расходов природных ресурсов и выбросов в атмосферу загрязняющих веществ. Вопросы экологичности производственных процессов на данный момент являются приоритетным направлением развития инновационного предпринимательства как в мировой практике, так и в Казахстане. Структура природного капитала многообразна и определяет степень конкурентных возможностей бизнеса и национальной экономики в целом. До недавнего времени считалось, что чем богаче природные запасы государства, тем выше уровень его конкурентоспособности. Однако коммерческие интересы экономических субъектов приводят к истощению невозпроизводимой их части, подрывая устойчивость экономики как отдельных стран, так и мирового хозяйства.

В странах развивающегося рынка качество жизни человека ухудшается, равно как и общий уровень здоровья населения, что проявляется в снижении продолжительности жизни. В значительной мере причина тому – загрязнение окружающей среды. Ввиду повышения актуальности данных проблем еще большую значимость приобретает инновационное предпринимательство, главной задачей которого становится не только качественное улучшение производимых товаров, но и экологичная реализация всех этапов жизненного цикла, не приносящего вред ни человеку, ни окружающей среде.

Результаты исследования показали, что при сохранении модели роста за счет эксплуатации природных ресурсов новые поколения ближайшего будущего достигнут демографического и экономического коллапса, что приведет систему к глобальной катастрофе. Ученые обосновали необходимость построения новой модели развития человечества, которую назвали парадигмой «Устойчивого развития». Особенность этой модели развития в том, что экономический рост на каждом этапе сопровождается сокращением невозпроизводимых ресурсов, каждое последующее поколение вносит свой вклад в повышение уровня благосостояния человечества.

Мы определили те элементы дизайна IoT, с точки зрения стратегии PLM, которые могут в короткие сроки повысить эффективность и экологичность бизнеса. Интеграция в производственные процессы все больше модулей и устройств, жизненные циклы продуктов меняются, и необходимо учитывать взаимозависимости между всеми компонентами и сетевыми инфраструктурами. Кроме того, при разработке стратегии PLM необходимо учитывать постоянно меняющиеся потребности рынка. Отзывы, требования и ожидания важны для разработки индивидуальных решений.

Выводы

Автоматизация бизнес-процессов и применение в казахстанской практике инновационных подходов и технологий в предпринимательстве

способствуют технологической интеграции национальных предприятий во всемирную цифровую экосистему. Агенты вынуждены синхронизировать свой жизненный цикл между собой и с экосистемой, имеющей многообразие связей внутри. Масштабирование и расширение сфер применения новых технологий на различных этапах жизненного цикла, а также на предприятиях различных отраслей и секторов обеспечило бы ускоренное развитие инновационного предпринимательства в Казахстане.

Отстающие темпы развития национальной экономики, отражающиеся на институционально-экономической среде, оказывают негативный эффект на развитие инновационного предпринимательства. Однако следование своевременным мировым трендам в области трансформации бизнес-процессов, заимствование опыта в адаптации новейших бизнес-моделей с учетом национальных особенностей развития, поиск новых точек роста, позволило бы сократить экономическое неравенство. Развитие данного сценария способствовало бы увеличению доходности организаций, а значит и развитию инновационных направлений в структуре всего предприятия. Так, например, PLM (самоуправляемая система) является новейшим инструментом, содействующим реализации краткосрочных и долгосрочных стратегий в инновационном предпринимательстве в целом и в управлении инновационными процессами в частности. Такого рода преобразования традиционных подходов могут дать толчок в преодолении несовершенств институционально-экономической среды и дать толчок к созданию благоприятных условий для развития инновационного предпринимательства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Atasu, A., Dumas, C., Wassenhove, L.** «The Circular Business Model // Harvard Business Review. – 2021. – vol 99(4). – P. 72–81.
- 2 **Zhidebekkyzy, A., Kalmakova, D., Amangeldiyeva, B.** Implementation of circular economy principles across countries// Central Asian Economic Review. - 2021; – vol (6). – P. 43–62.
- 3 **Neumann, T.** Are greener start-ups of superior quality? The impact of environmental orientation on innovativeness, growth orientation, and international orientation // Journal of Innovation and Entrepreneurship. -2023.- № 60. <https://doi.org/10.1186/s13731-023-00330-y>
- 4 **Федотова, А. В.** Системы управления жизненным циклом продукции нового поколения, основанные на знаниях // Инженерный вестник. –2016.– № 11.– С. 531–539.

- 5 **Stark, J.** Product Lifecycle Management : 21st Century Paradigm for Product Realisation// Springer Science, Berlin. – 2011.
- 6 **Skala, A.** Digital Startups in Transition Economies : Challenges for Management, Entrepreneurship and Education // Springer International Publishing. -2018. DOI: 10.1007/978-3-030-01500-8
- 7 **Райзберг, Б. А., Лозовский, Л. Ш., Стародубцева, Е. Б.** Жизненный цикл товара. Современный экономический словарь. 5-е издание – М : ИНФРА-М, 2007. – С. 495.
- 8 **Шеффер, Э. Индустрия Х.О.** Преимущества цифровых технологий для производства – Москва: Издательская группа «Точка», 2019.- С. 320.
- 9 Deloitte product lifecycle management (DPLM). [Электронный ресурс]. – <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Technology/gx-cons-tech-dsc-deloitte-product-lifecycle-management-dplm.pdf>
- 10 Using product lifecycle management to foster manufacturing innovation [Электронный ресурс]. – <https://www.plm.automation.siemens.com/global/en/our-story/glossary/product-lifecycle-management-plm-software/12506>
- 11 **Hagberg, J., Kjellberg, H.** Digitalized markets. Consumption Markets & Culture. -2020.- vol 23(2). - P. 97-109, DOI: 10.1080/10253866.2020.1694209.
- 12 **Visser, M., Sikkenga, B., Berry, M.** Digital Marketing Fundamentals (1st ed.)//Noordhoff Uitgevers. – 2018.- P. 640. <https://doi.org/10.4324/9781003021674>.
- 13 Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» – [Электронный ресурс]. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>
- 14 **Шевченко, С. Ю.** Управление жизненным циклом инновационного продукта [Электронный ресурс]. <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-zhiznennym-tsiklom-innovatsionnogo-produkta>

REFERENCES

- 1 **Atasu, A., Dumas, C., Wassenhove, L.** «The Circular Business Model // Harvard Business Review. – 2021. – vol 99(4). – P. 72–81.
- 2 **Zhidebekkyzy, A., Kalmakova, D., Amangeldiyeva, B.** Implementation of circular economy principles across countries// Central Asian Economic Review. – 2021. – vol (6). – P. 43–62.
- 3 **Neumann, T.** Are greener start-ups of superior quality? The impact of environmental orientation on innovativeness, growth orientation, and international orientation// Journal of Innovation and Entrepreneurship. – 2023. – № 60. <https://doi.org/10.1186/s13731-023-00330-y>

4 **Fedotova, A. V.** Sistemy upravleniya zhiznennym tsiklom produktii novogo pokoleniya, osnovannyye na znaniyakh [Next-generation knowledge-based product lifecycle management systems] // Engineering Bulletin. – 2016. – № 11. – P. 531–539.

5 **Stark, J.** Product Lifecycle Management : 21st Century Paradigm for Product Realisation // Springer Science, Berlin. – 2011.

6 **Skala, A.** Digital Startups in Transition Economies : Challenges for Management, Entrepreneurship and Education. - Springer International Publishing. -2018. DOI: 10.1007/978-3-030-01500-8

7 **Rayzberg, B. A., Lozovskiy, L. Sh., Starodubtseva, E. B.** Zhiznennyy tsikl tovara. Sovremennyy ekonomicheskyy slovar'. 5-ye izdaniye. [Life cycle of goods. Modern economic dictionary. 5th edition] – Moscow : INFRA-M, 2007. – P. 495.

8 **Sheffer, E. Industriya X.O.** Preimushchestva tsifrovoykh tekhnologiy dlya proizvodstva [Advantages of digital technologies for production] – Moscow: Izdatel'skaya gruppa «Tochka», 2019. – P. 320.

9 Deloitte product lifecycle management (DPLM). [Electronic resource]. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Technology/gx-cons-tech-dsc-deloitte-product-lifecycle-management-dplm.pdf>

10 Using product lifecycle management to foster manufacturing innovation. [Electronic resource]. – <https://www.plm.automation.siemens.com/global/en/our-story/glossary/product-lifecycle-management-plm-software/12506>

11 **Hagberg, J., Kjellberg, H.** Digitalized markets. Consumption Markets & Culture. – 2020. – vol 23(2). – P. 97-109, DOI: 10.1080/10253866.2020.1694209.

12 **Visser, M., Sikkenga, B., Berry, M.** Digital Marketing Fundamentals (1st ed.) // Noordhoff Uitgevers. – 2018. – P. 640. <https://doi.org/10.4324/9781003021674>.

13 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoy programmy «Tsifrovoy Kazakhstan» [On approval of the State Program «Digital Kazakhstan»]. [Electronic resource]. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>

14 **Shevchenko, S. U.** Upravleniye zhiznennym tsiklom innovatsionnogo produkta [Life cycle management of an innovative product] [Electronic resource]. <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-zhiznennym-tsiklom-innovatsionnogo-produkta>

Поступило в редакцию 15.04.25
Поступило с исправлениями 23.04.25
Принято в печать 13.05.25

А. Ж. Баймухаметова

өл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

15.04.25 ж. баспаға түсті.

23.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

13.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА ӨНІМНІҢ ӨМІРЛІК ЦИКЛІН БАСҚАРУ

Инновациялық кәсіпкерліктегі заманауи трендтер сыртқы және ішкі өзгерістерге жылдам әрекет ету үшін өмірлік циклді басқарудың икемді моделін талап етеді.

Мақалада кәсіпорынды басқару мүмкіндіктерін кеңейту, сондай-ақ шығынды қажет ететін және экологиялық емес кезеңдерді жоюды көздейтін ақпараттық кеңістікті басқару ретінде цифрлық бизнес экосистемінде өмірлік циклді үйлестіру қарастырылады. Автор өнімнің өмірлік циклін басқаруды цифрлық экономика контекстінде қазіргі кезеңдегі түсінік аясында қарастырады. Өмірлік цикл кезеңдерінің өзгеруі өзін-өзі басқару жүйесін құруға әкеледі. Осылайша, инновациялық кәсіпкерліктегі өнімнің өмірлік циклін басқару бизнес-процестер мен бизнес-модельдердің өзгеруіне тез бейімделуге және стратегиялық жоспарлардың орындалуын бақылауға әкеледі. Зерттеу жұмысы нәтижесінде қазақстандық тәжірибеде өмірлік циклді оңтайландыруда цифрлық шешімдерді әзірлеу кешенді ақпараттық жүйені енгізуден басталатынын көрсетті, соның негізінде бизнес-процестерді одан әрі автоматтандыру жүзеге асады. Өмірлік циклді басқарудың инновациялық тәсілдерін қолдануды бейімдеу шағын жобаларда орын алады, сондықтан әртүрлі кезеңдердегі технологияларды қолдану аясын кеңейту автоматтандырылған процестерді қамтуды жосарлатады, бұл өз кезегінде кәсіпорын қызметінің тиімділігін арттырады.

Кілтті сөздер: өнімнің өмірлік циклі, цифрлық трансформация, экономика, технология, инновациялық кәсіпорындар.

Zh. Baimukhametova

al-Farabi Kazakh National university, Almaty, Republic of Kazakhstan

Received 15.04.25

Received in revised form 23.04.25

Accepted for publication 13.05.25

PRODUCT LIFE CYCLE MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE KAZAKH ECONOMY

Modern trends in innovative entrepreneurship require a flexible life cycle management model for rapid response to external and internal changes.

The article reveals the coordination of the life cycle in the digital business ecosystem as information space management, which involves expanding the capabilities of enterprise management, as well as eliminating cost-intensive and non-ecological stages. The author considers product life cycle management in its modern sense, in the context of the digital economy. Transformation of life cycle stages leads to the creation of a self-governing system. Thus, product life cycle management in innovative entrepreneurship comes down to rapid adaptation to changes in business processes and business models, control over the implementation of strategic plans. Research has shown that in Kazakhstani practice, the development of digital solutions in life cycle optimization begins with the introduction of an integrated information system, on the basis of which further automation of business processes occurs. Innovative approaches adaptation in life cycle management occurs in small-scale projects, therefore, expansion application areas of technologies at different stages would increase the coverage of automated processes, which will increase the efficiency of the enterprise.

Keywords: product life cycle, digital transformation, economics, technology, innovative enterprises.

МРНТИ 81.79.11

<https://doi.org/10.48081/RKUH1304>

***С. В. Беспалый¹, А. Ж. Мусина², А. А. Петренко³,
Ю. Ю. Колесников⁴**

^{2,3,4}Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

¹Инновационный Евразийский университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7462-5340>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3893-316X>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8906-5956>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2900-4390>

*e-mail: sergeybesp@mail.ru

ИНТЕГРАЦИЯ ЦУР В ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАЗАХСТАНА: ПОДГОТОВКА КАДРОВ ДЛЯ УСТОЙЧИВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассмотрены вопросы интеграции Целей устойчивого развития (ЦУР) в систему высшего образования Казахстана в контексте подготовки кадров для устойчивой экономики. Актуальность исследования обусловлена необходимостью ускорения прогресса в достижении ЦУР, особенно на фоне снижения позиции Казахстана в Индексе ЦУР в 2023 году и роста социального неравенства и дефицита водных ресурсов. Целью работы выступает изучение уровня информированности преподавателей и студентов казахстанских университетов относительно ЦУР, выявление различий по профилям подготовки, также настоящее исследование направлено на выявление эффективных способов внедрения принципов устойчивого развития в структуру образовательных дисциплин и учебных программ. Проведен обзор научных источников, посвящённых проблематике образования для устойчивого развития и формированию сквозных (трансверсальных) компетенций. Анкетирование прошли более 200 студентов и преподавателей по четырём направлениям подготовки: педагогическому, медицинскому, социо-гуманитарному и инженерно-техническому. Проведён сравнительный анализ осведомлённости респондентов с применением описательной

статистики в среде SPSS. Результаты исследования показали, что студенты инженерно-технических направлений демонстрируют наибольший уровень осведомлённости и профессионального интереса к ЦУР. При этом большинство преподавателей признают актуальность устойчивого образования, однако лишь часть систематически включает соответствующую тематику в учебные курсы. Выявлена необходимость институционального продвижения ЦУР в университетах, включая разработку междисциплинарных курсов, повышение квалификации преподавателей и стимулирование стартапов. Полученные результаты способны стать отправной точкой для формирования стратегий образовательной политики, ориентированной на устойчивое развитие в Республике Казахстан.

Ключевые слова: устойчивое развитие, цели устойчивого развития, высшее образование, подготовка кадров, учебные программы, междисциплинарный подход.

Введение

В условиях глобальных вызовов, включая изменение климата, рост социального неравенства и истощение природных ресурсов, устойчивое развитие становится приоритетным направлением для национальных стратегий, включая образовательную сферу. Казахстан, занявший в 2023 году 66-е место из 166 стран в Индексе ЦУР со снижением на семь позиций по сравнению с 2021 годом, сталкивается с рядом проблем, включая дефицит водных ресурсов и усиливающееся социальное неравенство. Это свидетельствует о необходимости более глубокой интеграции принципов устойчивого развития в сферу высшего образования, играющего ключевую роль в формировании человеческого капитала для устойчивой экономики [1].

Развитие трансверсальных (сквозных) компетенций, способствующих формированию устойчивого мышления, способности к критической оценке и социальной ответственности, обозначено как одно из ключевых направлений Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. Тем не менее, в практике высшего образования Казахстана сохраняется низкий уровень осведомлённости как среди студентов, так и среди преподавателей относительно задач и содержания Целей устойчивого развития. Кроме того, междисциплинарные подходы внедряются фрагментарно и не приобрели системного характера.

Настоящее исследование направлено на анализ осведомлённости студентов и преподавательского состава казахстанских университетов в отношении ЦУР, с акцентом на различия по профилям подготовки. Кроме

того, в рамках работы разрабатываются рекомендации по эффективному включению тематики устойчивого развития в образовательные траектории с учётом актуальных запросов устойчивой экономики.

Задачи исследования включают: анализ научной литературы по вопросам образования для устойчивого развития, изучение трансверсальных компетенций, проведение социологического опроса среди студентов и преподавателей различных направлений, интерпретацию различий в восприятии ЦУР, формулирование практических рекомендаций.

Методология исследования базируется на количественном подходе. Были использованы анкетные опросы, разработанные с учётом подходов ЮНЕСКО, и проведён сравнительный анализ данных по направлениям подготовки: педагогическое, медицинское, социо-гуманитарное и инженерно-техническое. Статистическая обработка результатов осуществлялась с применением описательной статистики и сравнительного анализа (SPSS Statistics, версия 27.0).

Материалы и методы

Основной задачей настоящей работы являлась оценка степени информированности преподавателей и студентов по вопросам внедрения ЦУР, а также разработка научно обоснованных предложений по включению модулей, связанных с устойчивым развитием, в образовательные программы высших учебных заведений.

Для сбора данных использовался метод структурированного интервью, проведённого очно на базе учебных заведений и рабочих мест респондентов. В опросе приняли участие 519 студентов и 93 преподавателя, что составило итоговую выборочную совокупность. При формировании выборки учитывались такие параметры, как пол, возраст, уровень образования, регион проживания, место работы или обучения, что обеспечило её репрезентативность.

Исследование охватывало все области Республики Казахстан, что позволило получить обобщённое представление о ситуации в стране. В выборку вошли представители инженерно-технических, медицинских, педагогических и социально-гуманитарных специальностей казахстанских вузов.

Предмет исследования включал:

- уровень информированности студентов и преподавателей о ЦУР;
- особенности интерпретации и понимания ключевых идей повестки УР;
- степень включения преподавателями тематических модулей по устойчивости в образовательный процесс.

Полевой этап был проведён в период с октября по декабрь 2023 года. В качестве основного инструмента использовался анкетный опрос, а

последующая обработка собранных данных осуществлялась с применением программы IBM SPSS Statistics, версия 27.

Результаты и обсуждение

На сегодняшний день система высшего образования играет важную роль в продвижении ЦУР, поскольку именно в университетской среде закладываются не только профессиональные компетенции, но и формируются мировоззренческие ориентиры будущих специалистов. Одним из ключевых условий реализации повестки устойчивого развития является развитие сквозных (трансверсальных) навыков – таких как системное мышление, критический анализ, умение к коллективному взаимодействию и социальная ответственность.

Высшие учебные заведения обладают широкими возможностями для интеграции ЦУР в образовательный процесс: от включения соответствующих тем в учебные дисциплины до внедрения проектного обучения и поддержки студенческих инициатив. Тем не менее, ряд исследований указывает на то, что действующие практики внедрения устойчивого развития в университетах зачастую носят несистемный характер. Отсутствие четкой институциональной стратегии и методологической поддержки затрудняет включение принципов устойчивости в содержание курсов и организационную культуру вузов [2; 3; 4; 5; 6].

Международный опыт подчеркивает необходимость комплексного подхода к интеграции устойчивого развития в университетскую среду, включая пересмотр учебных планов, развитие междисциплинарных программ, а также признание роли неформального и внеаудиторного образования [7; 8; 9; 10].

Внедрение ЦУР в систему высшего образования Казахстана приобретает все большую значимость для подготовки специалистов, способных эффективно работать в условиях устойчивой экономики. Несмотря на предпринимаемые шаги по внедрению принципов устойчивого развития в учебные планы вузов, результаты исследований указывают на существенные пробелы в знаниях студентов о глобальных целях устойчивого развития [11].

Университеты Казахстана предпринимают шаги по включению тематики устойчивого развития в учебные планы. Например, Казахский национальный университет имени аль-Фараби интегрирует вопросы ЦУР в преподавание английского языка, способствуя развитию у студентов глобального мышления и ответственности за окружающую среду. Однако для достижения более значимых результатов необходимы системные изменения в образовательных стандартах и программах [12].

Важным аспектом является сотрудничество между высшими учебными заведениями и работодателями для разработки учебных программ, соответствующих требованиям устойчивой экономики. Это позволит выпускникам быть более подготовленными к решению современных экологических и социальных задач. Таким образом, интеграция ЦУР в высшее образование Казахстана требует комплексного подхода, включающего повышение осведомленности студентов, обновление учебных программ и активное взаимодействие с рынком труда для подготовки востребованных кадров [13].

Результаты опроса демонстрируют ограниченный уровень осведомленности студентов казахстанских вузов о глобальной повестке устойчивого развития. На вопрос: «Знаете ли вы о глобальных Целях устойчивого развития, принятых 193 мировыми лидерами на саммите ООН в сентябре 2015 года?», 56,2 % респондентов дали отрицательный ответ, указав, что им не известна такая информация.

Ещё более выражен дефицит знаний относительно количественных и временных характеристик ЦУР. Так, 56,5 % участников опроса сообщили, что не владеют сведениями о сроках реализации целей, а 60 % затруднились назвать их общее количество и хотя бы одну из формулировок.

Сравнительный анализ по направлениям подготовки выявил существенные различия. Наименее информированными оказались студенты педагогического и социо-гуманитарного профилей: 66 % и 64 % соответственно не смогли указать ни количество целей, ни примеры. Напротив, студенты инженерно-технических и медицинских направлений продемонстрировали несколько более высокий уровень осведомленности: 44 % и 46% из них, соответственно, смогли назвать одну из целей устойчивого развития и указать их общее число.

Источники получения информации о ЦУР также говорят о недостаточной интеграции темы в формальное образование. Только 17 % студентов заявили, что узнали о ЦУР в рамках учебного процесса в школе или вузе, тогда как 33 % назвали основными каналами социальные сети и интернет-ресурсы.

Кроме того, участники опроса показали слабую осведомленность о деятельности организаций, продвигающих устойчивое развитие на региональном уровне. 71 % респондентов указали, что им не известны такие структуры в их городе или области.

Однако в некоторых регионах зафиксированы более позитивные тенденции. Так, 50 % студентов из Чимкента, 45 % из Актобе и 37 % из Тараза сообщили, что знают о существовании подобных организаций. Наиболее часто упоминаемыми структурами стали проекты ООН, предприятия ERG и Enactus.

Проведённое исследование показало, что большинство преподавателей, принявших участие в опросе, осведомлены о глобальных Целях устойчивого развития. Так, на вопрос, касающийся знания о ЦУР, утверждённых 193 мировыми лидерами в сентябре 2015 года на саммите ООН, 62% респондентов сообщили, что обладают соответствующей информацией.

Также стоит отметить, что 66 % опрошенных преподавателей подтвердили знание временных рамок реализации Целей устойчивого развития. Несколько меньшее число – 56 % – продемонстрировало осведомлённость о числе целей и смогло назвать хотя бы одну из них.

Сравнительный анализ по профилям преподавательской подготовки выявил, что преподаватели инженерно-технических и социо-гуманитарных направлений информированы лучше, чем их коллеги из педагогической и медицинской сфер. Так, 71 % представителей инженерно-технической подготовки и 65 % социо-гуманитарных смогли корректно указать одну из целей и общее их количество, тогда как 59 % преподавателей педагогических и 50% медицинских направлений ответили, что не владеют этими сведениями.

Источниками информации о ЦУР для преподавателей, как и для студентов, в основном выступают неформальные каналы: 42 % респондентов указали социальные сети и Интернет как основное средство получения знаний о повестке устойчивого развития. Лишь 9 % преподавателей сообщили, что столкнулись с тематикой ЦУР в процессе разработки собственных учебных курсов – как лекционных, так и практических.

Кроме того, значительная часть преподавательского состава (58 %) не осведомлена о наличии в их регионе организаций или структур, занимающихся продвижением устойчивого развития. Среди респондентов, подтвердивших участие в мероприятиях, связанных с ЦУР, были названы такие структуры, как местные органы власти (акиматы), представительства ООН, предприятия группы ERG и Казахстанский институт экономических исследований.

Что касается студентов, большинство из них интерпретируют устойчивое развитие как процесс, в котором гармонично сочетаются использование природных ресурсов, инвестиционные и технологические решения, развитие человеческого потенциала и институциональные изменения. Такую трактовку поддержали 67% опрошенных.

Также была зафиксирована выраженная склонность студентов к ориентации на заботу о будущих поколениях. На утверждение о необходимости учитывать интересы потомков при использовании природных ресурсов полностью согласились 30 %, ещё 44 % – скорее согласны, а несогласие выразили лишь 7 %. Оставшиеся 17% затруднились с ответом.

Наибольший интерес у студентов вызывают следующие ЦУР: ликвидация нищеты (ЦУР 1), здоровье и благополучие (ЦУР 3), качественное образование (ЦУР 4), обеспечение чистой воды и санитарии (ЦУР 6), достойная занятость и экономический рост (ЦУР 8), а также мир, правосудие и эффективные институты (ЦУР 16).

Оценивая прогресс в достижении ЦУР за последние два года, большинство респондентов отметили его стагнацию. Однако 33 % студентов указали на положительные сдвиги в доступе к качественному образованию, в то время как 25 % зафиксировали ухудшение ситуации в обеспечении чистой водой и санитарией.

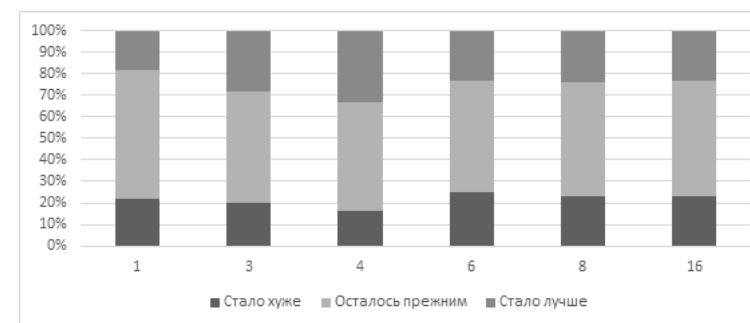

Рисунок 1 – Оценка ситуации за последние 2 года в 6-ти целях, выбранных студентами как значимые

Оценки студентов относительно влияния их личного образа жизни на достижение ЦУР продемонстрировали разнонаправленные суждения. Более трети опрошенных выразили скептицизм, считая, что их повседневные действия не оказывают значимого влияния на реализацию ЦУР. Примерно треть респондентов заняла нейтральную позицию, затруднившись с категоричной оценкой, в то время как оставшиеся студенты — около трети — проявили уверенность в том, что их образ жизни способен вносить вклад в устойчивое будущее.

Аналогичная тенденция наблюдается и в восприятии связи между профессиональной подготовкой и повесткой устойчивого развития. Более 33% участников опроса не видят никакой взаимосвязи между своей будущей профессией и задачами, сформулированными в ЦУР. Примерно треть студентов заняла нейтральную позицию, не высказывая однозначного мнения. Менее трети опрошенных убеждены в том, что их профессиональная

траектория непосредственно связана с целями устойчивого развития (рисунок 2).

Аналогичные тенденции прослеживаются при анализе мнений студентов относительно содержания образовательных программ: более 30 % опрошенных отметили, что в процессе обучения не сталкивались с тематикой устойчивого развития. Ещё треть опрошенных указали на отсутствие ярко выраженного отношения, а только менее трети студентов отметили, что темы, связанные с ЦУР, действительно рассматривались в рамках их учебных дисциплин.

Несмотря на то, что 55 % казахстанских студентов считает, что все важные проблемы человечества должны быть решены в первую очередь, исследование показывает, что большую озабоченность у студентов все-таки вызывают экологические проблемы – 21 %, за ними следуют экономические проблемы – 11 %, социальные – 10 %. Политические и культурные проблемы выбрали менее 1 %, ещё 3 % затруднились ответить.

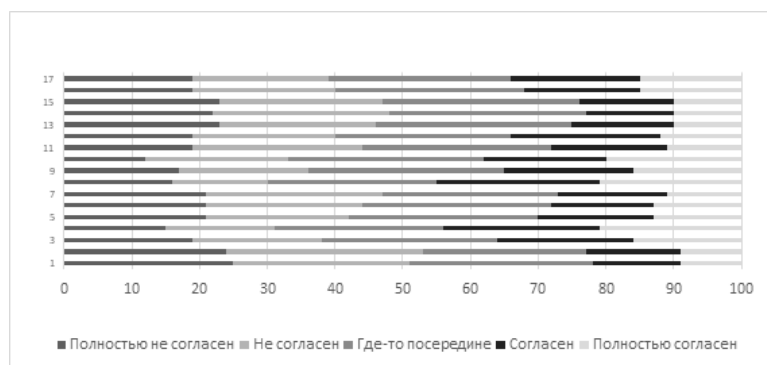

Рисунок 2 – Оценка связи профессии с ЦУР

Несмотря на то, что низкий процент (9 %) казахстанских студентов отрицательно ответили на вопрос: «По вашему мнению, зависит ли что-нибудь от вас в решении этих проблем?», а 32% могут позаботиться об окружающей среде, всего 12 % опрошенных чувствуют личную ответственность за решение глобальных проблем, а 40 % не уверены в том, что оказывают значительное влияние на их решение. Ещё 7 % затруднились ответить.

Итоги опроса показывают, что, несмотря на осознание важности личной ответственности перед будущими поколениями, значительная доля студентов Казахстана ощущает ограниченность своего влияния на глобальные

процессы. Так, 51 % участников считают, что их вклад в решение мировых проблем минимален. Лишь 26 % уверены в своей способности повлиять на изменения, тогда как 10 % убеждены в полной невозможности такого влияния. Ещё 13 % респондентов затруднились с ответом.

В то же время в студенческой среде прослеживаются положительные тенденции. Почти половина опрошенных студентов – 42% – заявили о готовности изменить собственное поведение и образ жизни в целях содействия решению глобальных вызовов. Кроме того, 21 % студентов выразили готовность не только лично участвовать в решении задач, но и вовлекать в соответствующие инициативы других людей.

Преподаватели вуза, как показывает исследование, в целом демонстрируют высокую степень понимания концепции устойчивого развития. Так, 80 % опрошенных согласились с определением, согласно которому устойчивое развитие представляет собой сбалансированный процесс, включающий рациональное использование природных ресурсов, инвестиции, развитие научно-технического потенциала, личности и институциональных структур с целью удовлетворения потребностей настоящего и будущего поколений.

Наибольший интерес среди преподавателей вызывают такие направления, как ликвидация нищеты (ЦУР 1), здоровье и благополучие (ЦУР 3), качественное образование (ЦУР 4), чистая вода и санитария (ЦУР 6), достойный труд и экономический рост (ЦУР 8), индустриализация и инновации (ЦУР 9).

Анализ преподавательских оценок динамики достижения ЦУР за последние два года показывает, что большинство из них считают прогресс в данной области недостаточным. При этом 39 % отметили позитивные сдвиги в инновационном развитии страны, а 32 % – ухудшение состояния сферы здравоохранения.

Несмотря на то, что лишь 9 % преподавателей используют темы, связанные с ЦУР, в процессе разработки своих учебных курсов, значительная часть опрошенных признаёт актуальность данной тематики. Так, на вопрос о степени значимости образования в интересах устойчивого развития для их профессиональной деятельности, 80 % преподавателей дали положительный ответ.

Следует подчеркнуть, что примерно половина преподавательского состава уже включает, в той или иной форме, темы, связанные с ЦУР, в свои лекционные и практические занятия. Остальные либо пока не затрагивают подобную проблематику, либо занимают нейтральную позицию.

Информация о финансировании

Данное исследование выполнено в рамках реализации грантового проекта AP19677552 «Разработка и интеграция модулей по устойчивому развитию в профильные образовательные дисциплины университетов», финансируемого Министерством науки и высшего образования Республики Казахстан.

Выводы

Анализ полученных данных позволяет утверждать, что значительная часть студентов казахстанских вузов не располагает достаточным уровнем знаний о ЦУР. В то же время, преподаватели, несмотря на общую осведомлённость о содержании и значении ЦУР, лишь в ограниченной степени интегрируют соответствующую тематику в образовательные курсы. Указанное обстоятельство свидетельствует о наличии разрыва между признанием значимости устойчивого образования и его реальным присутствием в учебных планах и содержании дисциплин.

Для обеспечения качественной подготовки кадров, способных эффективно решать задачи устойчивого развития, требуется системный подход к включению ЦУР во все уровни высшего образования. Одним из ключевых направлений является разработка образовательных модулей, направленных на формирование как профессиональных, так и трансверсальных компетенций – экологического и социального мышления, навыков критического анализа, стратегического планирования, а также понимания принципов экономической устойчивости.

Реализация подходов к устойчивому образованию должна начинаться с первых курсов и быть интегрирована как в общеобразовательные, так и в профильные дисциплины. Существенным условием для этого является повышение педагогической компетентности преподавателей, включая освоение современных методик и подходов к преподаванию тематики устойчивого развития.

В целях модернизации образовательного процесса предлагается

- разработка и внедрение курсов междисциплинарного характера, ориентированных на ЦУР, для студентов всех специальностей;
- регулярное повышение квалификации профессорско-преподавательского состава;
- проектирование образовательных траекторий с учётом запросов устойчивого развития экономики;
- стимулирование студенческой активности в виде инициатив, исследований и стартапов по тематике устойчивого развития;

– закрепление принципов устойчивости в стратегических и образовательных документах вузов.

Таким образом, университеты должны стать активными участниками формирования кадрового потенциала страны, способного обеспечивать переход к устойчивой экономике и устойчивому обществу.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: learning objectives [Text]. – 2017. – 62 p. – URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247444_rus
- 2 SDSN Australia/Pacific. Getting started with the SDGs in universities – 2017.[Электронный ресурс]. – URL: <https://resources.unsdsn.org/getting-started-with-the-sdgs-in-universities> (Дата обращения: 05.02.2025).
- 3 Lertpratchya, A., Besley, J., Zwickle, A., Takahashi, B., & Whitley, C. Assessing the role of college as a sustainability communication channel // International Journal of Sustainability in Higher Education. – 2017. – № 18 (7). – P. 1060–1075. – DOI: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-09-2016-0172>
- 4 Verma, A., Singh, A., Lughofer, E., Cheng, X., & Abualsaud, K. Multilayered-quality education ecosystem (MQEE) : An intelligent education modal for sustainable quality education // Journal of Computing in Higher Education. – 2021. – № 33. – P. 551–579. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s12528-021-09291-1>
- 5 Owens, T. L. Higher education in the sustainable development goals framework // European Journal of Education. – 2017. – № 52 (4). – P. 414–420. – DOI: <https://doi.org/10.1111/ejed.1223>
- 6 Biasutti, M., De Baz, T., & Alshawa, H. Assessing the infusion of sustainability principles into university curricula // Journal of Teacher Education for Sustainability. – 2016. – № 18 (2). – P. 21–40. – DOI: <https://doi.org/10.1515/jtes-2016-0012>
- 7 Kapitulčinová, D., Atkisson, A., Perdue, J., & Will, M. Towards integrated sustainability in higher education – Mapping the use of the Accelerator toolset in all dimensions of university practice // Journal of Cleaner Production. – 2018. – № 172. – P. 4367–4382.
- 8 Avery, H., & Nordén, B. Working with the divides [Text] // International Journal of Sustainability in Higher Education. – 2017. – № 18 (5). – P. 666–680.
- 9 Leal Filho, W., Will, M., Salvia, A. L., Adomssent, M., Grahl, A., & Spira, F. The role of green and Sustainability Offices in fostering sustainability

efforts at higher education institutions [Text] // Journal of Cleaner Production. – 2019. – № 232. – P. 1394–1401. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.05.27>

10 **Caldana, A. C. F., Eustachio, J. H. P. P., Lespinasse Sampaio, B., Gianotto, M. L., Talarico, A. C., & Batalhão, A. C. D. S.** A hybrid approach to sustainable development competencies: The role of formal, informal and non-formal learning experiences // International Journal of Sustainability in Higher Education. – 2021. – (ahead-of-Print). – DOI: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-10-2020-0420>

11 **Беспалый, С. В., Альназарова, Г. Ж., Капцов, А. А., Петренко, А. А., Бутенов, Ж. С.** Цели устойчивого развития в университете : международный опыт реализации в студенческой среде // Grand Altai Research & Education. – 2024. – № 1(21). – DOI: 10.25712/ASTU.2410-485X.2024.01

12 **Беспалый, С. В., Альназарова, Г. Ж., Капцов, А. А., Петренко, А. А., Бутенов, Ж. С.** Высшее образование и цели устойчивого развития : реализация в развивающихся странах // Grand Altai Research & Education. – 2023. – № 2(20). – DOI: 10.25712/ASTU.2410-485X.2023.02

13 **Беспалый, С. В., Колесников, Ю. Ю., Кашук, Л. И., Капцов, А. А.** Тұрақты даму мақсаттарын іске асыру үшін университеттерді басқару : әлемдік үрдістер [Текст] // Вестник Торайғыров университета. – 2024. – № 4. – С. 120–133.

REFERENCES

1 UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: learning objectives [Text]. – 2017. – 62 p. – URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247444_rus

2 SDSN Australia/Pacific. Getting started with the SDGs in universities [Text]. – 2017. [Electronic resource]. – URL: <https://resources.unsdn.org/getting-started-with-the-sdgs-in-universities> (дата обращения: 05.02.2025).

3 **Lertpratchya, A., Besley, J., Zwickle, A., Takahashi, B., & Whitley, C.** Assessing the role of college as a sustainability communication channel [Text] // International Journal of Sustainability in Higher Education. – 2017. – № 18(7). – P. 1060–1075. – DOI: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-09-2016-0172>

4 **Verma, A., Singh, A., Lughofer, E., Cheng, X., & Abualsaud, K.** Multilayered-quality education ecosystem (MQEE) : An intelligent education modal for sustainable quality education // Journal of Computing in Higher Education. – 2021. – № 33. – P. 551–579. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s12528-021-09291-1>

5 **Owens, T. L.** Higher education in the sustainable development goals framework [Text] // European Journal of Education. – 2017. – № 52 (4). – P. 414–420. – DOI: <https://doi.org/10.1111/ejed.1223>

6 **Biasutti, M., De Baz, T., & Alshawa, H.** Assessing the infusion of sustainability principles into university curricula // Journal of Teacher Education for Sustainability. – 2016. – № 18(2). – P. 21–40. – DOI: <https://doi.org/10.1515/jtes-2016-0012>

7 **Kapitulčínová, D., Atkisson, A., Perdue, J., & Will, M.** Towards integrated sustainability in higher education – Mapping the use of the Accelerator toolset in all dimensions of university practice // Journal of Cleaner Production. – 2018. – № 172. – P. 4367–4382.

8 **Avery, H., & Nordén, B.** Working with the divides [Text] // International Journal of Sustainability in Higher Education. – 2017. – № 18 (5). – P. 666–680.

9 **Leal Filho, W., Will, M., Salvia, A. L., Adomssent, M., Grahl, A., & Spira, F.** The role of green and Sustainability Offices in fostering sustainability efforts at higher education institutions // Journal of Cleaner Production. – 2019. – № 232. – P. 1394–1401. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.05.27>

10 **Caldana, A. C. F., Eustachio, J. H. P. P., Lespinasse Sampaio, B., Gianotto, M. L., Talarico, A. C., & Batalhão, A. C. D. S.** A hybrid approach to sustainable development competencies : The role of formal, informal and non-formal learning experiences // International Journal of Sustainability in Higher Education. – 2021. – (ahead-of-Print). – DOI: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-10-2020-0420>

11 **Bespalyy, S. V., Alnazarova, G. Zh., Kaptsov, A. A., Petrenko, A. A., Butenov, Zh. S.** Celi ustojchivogo razvitiya v universitete: mezhdunarodnyj opyt realizacii v studencheskoj srede [Sustainable Development Goals in the University : International Experience of Implementation in Student Environment] // Grand Altai Research & Education. – 2024. – № 1 (21). – DOI: 10.25712/ASTU.2410-485X.2024.01.

12 **Bespalyy, S. V., Alnazarova, G. Zh., Kaptsov, A. A., Petrenko, A. A., Butenov, Zh. S.** Vysshee obrazovanie i celi ustojchivogo razvitiya: realizaciya v razvivayushchihsya stranah [Higher Education and the Sustainable Development Goals : Implementation in Developing Countries] // Grand Altai Research & Education. – 2023. – № 2 (20). – DOI: 10.25712/ASTU.2410-485X.2023.02

13 **Bespalyy, S. V., Kolesnikov, Yu. Yu., Kashuk, L. I., Kaptsov, A. A.** Turaqty damu maqsattaryn iske asyru ushin universitetterdi basqaru : alemdik urdister [University Governance for the Implementation of the Sustainable Development Goals : Global Trends] // Vestnik Toraihyrov Universiteta. – 2024. – № 4. – P. 120–133.

Поступило в редакцию 09.04.25
Поступило с исправлениями 23.04.25
Принято в печать 13.05.25

*С. В. Беспалый¹, А. Ж. Мусина², А. А. Петренко³, Ю. Ю. Колесников⁴

^{2,3,4}Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

¹Инновациялық Еуразия университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

09.04.25 ж. баспаға түсті.

23.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

13.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДА ЖОҒАРЫ БІЛІМГЕ ТДМ-ДЫ ЕНГІЗУ: ТҰРАҚТЫ ЭКОНОМИКА ҮШІН КАДРЛАР ДАЯРЛАУ

Мақалада Қазақстанның жоғары білім жүйесіне Тұрақты даму мақсаттарын (ТДМ) интеграциялау мәселелері қарастырылады. Зерттеу өзектілігі 2023 жылы Қазақстанның ТДМ индексындағы көрсеткішінің төмендеуі, әлеуметтік теңсіздіктің артуы және су ресурстарының тапшылығы аясында ТДМ-ға қол жеткізу қарқынын жеделдету қажеттілігімен негізделеді. Зерттеудің мақсаты — Қазақстан ЖОО-ларындағы студенттер мен оқытушылардың ТДМ туралы хабардар болу деңгейін бағалау, мамандықтар бойынша айырмашылықтарды анықтау және білім беру бағдарламаларына тұрақты даму принциптерін енгізу жолдарын айқындау. Зерттеу барысында тұрақты даму мүддесіндегі білім беру және трансверсальды (кешенді) құзыреттер мәселелері бойынша ғылыми әдебиеттерге талдау жүргізілді. Анкеталық сауалнама әдісі арқылы педагогикалық, медициналық, әлеуметтік-гуманитарлық және инженерлік-техникалық бағыттар бойынша 200-ден астам студент пен оқытушы қамтылды. SPSS бағдарламасы арқылы респонденттердің хабардарлық деңгейіне сипаттамалық статистикалық салыстырмалы талдау жасалды. Зерттеу нәтижелері инженерлік-техникалық бағыттағы студенттердің ТДМ бойынша хабардарлығы мен кәсіби қызығушылығының жоғары екенін көрсетті. Көптеген оқытушылар тұрақты дамуға бағытталған білім берудің өзектілігін мойындайды, алайда тек аз бөлігі ғана бұл тақырыпты жүйелі түрде оқу курстарына енгізеді. Университеттерде ТДМ-ды институционалдық деңгейде ілгерілету

қажеттілігі анықталды, оның ішінде пәнаралық курстарды әзірлеу, оқытушылардың біліктілігін арттыру және тұрақты даму бағытындағы стартаптарды қолдау қажет. Алынған мәліметтер Қазақстанда тұрақты даму саласындағы білім беру саясатын одан әрі жоспарлау үшін негіз бола алады.

Кілтті сөздер: тұрақты даму, тұрақты даму мақсаттары, жоғары білім, кадр даярлау, оқу бағдарламалары, пәнаралық тәсіл

*S. V. Bespalyy¹, A. Zh. Mussina², A. A. Petrenko³, Yu. Kolesnikov⁴

^{2,3,4}Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

¹Innovative University of Eurasia, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

Received 09.04.25

Received in revised form 23.04.25

Accepted for publication 13.05.25

INTEGRATING THE SDGS INTO HIGHER EDUCATION IN KAZAKHSTAN: DEVELOPING WORKFORCE FOR A SUSTAINABLE ECONOMY

The article explores the integration of the Sustainable Development Goals (SDGs) into the higher education system of Kazakhstan in the context of training professionals for a sustainable economy. The relevance of the study is driven by the need to accelerate progress in achieving the SDGs, especially in light of Kazakhstan's decline in the SDG Index ranking in 2023 and the growing challenges of social inequality and water scarcity. The aim of the research is to assess the level of awareness among students and faculty members in Kazakhstani universities regarding the SDGs, identify differences across academic disciplines, and determine ways to incorporate sustainable development into educational programs. The study includes an analysis of academic literature on education for sustainable development and transversal (cross-cutting) competencies. A questionnaire survey was conducted among more than 200 students and faculty from four academic areas: pedagogy, medicine, social sciences and humanities, and engineering. A comparative analysis of respondents' awareness was carried out using descriptive statistics in SPSS. The results indicate that engineering students demonstrate the highest level of awareness and professional interest in the SDGs. While most faculty members acknowledge the relevance of sustainable education, only a

portion consistently integrates SDG-related topics into their curricula. The study reveals the need for institutional advancement of the SDGs within universities, including the development of interdisciplinary courses, faculty training, and the promotion of start-ups focused on sustainability. The findings can serve as a foundation for further planning of education policies related to sustainable development in Kazakhstan.

Keywords: sustainable development, Sustainable Development Goals, higher education, workforce training, curricula, interdisciplinary approach

FTAMP 06.71.51

<https://doi.org/10.48081/FHND3783>

Е. Ә. Болатбек¹, Т. И. Какижанова², *Г. К. Андабаева³

^{1,2,3}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7229-7977>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2475-0573>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7458-8711>

*e-mail: andabayeva.gulmira@kaznu.kz

КРЕАТИВТІ ЭКОНОМИКАНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Креативті экономика соңғы он жылдықта экономиканы әртараптандырушы күш ретінде қарастырылады. Адамдардың зияткерлік қабілеті, стандартты емес ойлау, шығармашылық қабілеттерді қолдану арқылы креативті қызметтер мен креативті тауарларды өндіру мүмкіндіктері қазіргі таңда экономиканы түрлендіруші күшке айнауда. Бұл зерттеу жұмысында Қазақстан Республикасындағы креативті экономиканың және креативті экономика салаларының даму жағдайы сипатталып, креативті қызметтердің даму перспективалары қарастырылған. Креативті экономикадағы шағын және орта бизнес бірліктерінің үлесі мен қай қызмет түрінің салық түсімдері көп екені анықталды. Креативті экономиканың түрлі көрсеткіштерінің ҚР экономикасының дамуына ықпал көптік регрессия теңдеуі арқылы бағаланып, эконометрикалық модель құрылды. Модель нәтижесінде негізгі капиталға салынатын инвестициялардың теріс, ал қалған айнымалылардың оң байланысы бар екені анықталды. Қазақстан Республикасындағы креативті экономиканың даму бағыты көп жағдайда ой-сауық пен және ақпараттық технологиялар мен гейм девелопмент салаларында қарқынды дамуда. Енді креативті экономиканың тауар өндіруші және өңдеуші салаларына басымдық беру өзекті мәселеге айналып отыр. Креативті экономиканың «білім экономикасы» сипатын жан-жақты дамыту, ғылыми-зерттеу жұмыстарының, инновациялардың, новаторлық істердің де креативті экономиканың бір бөлігі екенін түсіндіру және қоғамға сіңіру елдің «креатив» сөзін

тек ақпараттық технологиялар мен өнер жағзына байланыстырмай, толыққанды түсінігіне ықпал етеді.

Кілтті сөздер: креативті экономика, креативті индустрия, креативті тауарлар, шығармашылық капитал, жаһандық инновациялар индексі, эконометрикалық модель.

Кіріспе

2020 жылы БҰҰ өз резолюциясында 2021 жылды «Тұрақты даму мақсаттарындағы креативті экономика жылы» деп жариялаған болатын [1]. «Креативті экономика» түсінігін алғаш рет Джон Хокинс өзінің «Креативті экономика. Идеяларды қалай ақшаға айналдыруы керек туралы» кітабында қолданды [2]. Автор креативті экономиканың 21 ғасыр экономикасының негізі формасы деген идеяны алға тартады. Мемлекеттің экономикалық дамуы енді ресурстар мен технологиядан емес, адамдардың таланттарына байланысты болады делінген. Креативті өнім – адам шығармашылығынан және жаасампаздығынан туындаған тауар немесе қызмет. Тағы бір америкалық экономист Ричард Флорида өзінің «креативті класс» кітабында ғалымдардан бастап, дизайнерлер, инженерлерге дейін жаңа креативті тапты жұмыс табымен қатар қояды. Автор осы креативті адамдар табын мойындағанда ғана, біз қоғамдағы өзгерістер табиғатын түсіне аламыз дейді [3]. Креативті экономика ұлттық ЖІӨ ажырамас бір бөлігі және тек экономикалық тұрғыдан емес, сондай-ақ мәдени, коммерциялық маңызы бар [4]. Креативті экономикада ең маңыздысы – адамның ақыл-ой жұмысы. Сол себепті адам дамуына инвестиция құю болашақта қайтарымы бар деп есептеген жөн. Яғни оқу-ағарту, денсаулық салаларына жете көңіл бөлу, қоғам мәдениетін дамыту бұл кезекте өте өзекті орынға ие. Креативті экономиканы дамыту білім сол себепті бірінші орынға шықпақ [5]. Қазақстан Республикасы 1991 жылы тәуелсіздігін алып, өміршіл-өкімшіл жүйеден нарықтық экономикаға көшіп, өзіндік даму жолын ұстанып келе жатқан мемлекет. Жаһандану үрдісі әлемнің түкпір-түкпірінде жүріп жатқандықтан, әлемде пайда болып жатқан барлық дерлік үрдістер Қазақстанды да жанамай өтпейді. Сол сияқты креативті салалар мен креативті экономика түсінігі біздің елде де өзекті. Мысал ретінде, Қазақстандағы креативті экономиканың нақты объектілеріне тоқтала кетейік. Қазақстандағы креативті экономиканың дамуының дәлелі ретінде қоршаған ортаны қолдауға бағытталған, пластмасса өңдеу арқылы ұзақ мерзімді қолданылатын ерекше бұйымдарды жасайтын алматылық Rocket Plastic компаниясының қызметін атап кетуге болады. Музыкалық және білім беру бастамаларын белсенді түрде алға тартатын QARA Studios түсірген «Қаш» фильмі халықаралық танымалдылыққа ие

болып, 2023 жылғы Шанхай кинофестивалінде Азиялық жаңа таланттар сыйлығына номинациясына ие болды. «Qazaq-One» орталығы көне халық өнері мен қолөнерін дамытумен айналысса, MOST бизнес-инкубаторы ақпараттық технология саласындағы жас кәсіпкерлерге қажетті білім, тәлімгерлік, қаржы сияқты мүмкіндіктерге қол жеткізуге көмектеседі. «Movie Service» агенттігі Қазақстандағы Disney және Sony Pictures кинотеатрлық шығарылымдарының маркетингі және PR жылжытумен, сондай-ақ қазақстандық фильмдермен жұмыс істейтін бөлімшелердің стратегиясы мен брендингін қалыптастырумен айналысты. Елімізде креативті индустриядағы басқа да кәсіпорындар саны жыл сайын көбейе түсуде.

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасының үкіметі креативті экономика салаларына баса мән беруде [6]. Р.Флорида айтқан «креативті тап» өкілдері де заманауи қазақ қоғамында жетіп жатыр. Бұған кино, анимация, бейнеойын саласындағы қызметкерлерді жатқызуға болады. Бірақ креативті экономиканың ойын-сауық саласымен шектелмейтінін еске түсірелік. Оған ғалымдар, дәрігерлер, мұғалімдер, инженерлер де кіреді. Креативті экономиканың жақсы дамуы елдегі адам капиталына, адамның дамуы деңгейіне, олардың ой-өрісіне, сауаттылығына да байланысты. Қазақстан Республикасы әлем бойынша адам даму индексі жоғары елдердің бірі. Соңғы деректерге сүйенсек, Қазақстанда креативті экономика саласында 133 мыңдай адам қызмет етуде, ал креативті салалардағы бизнес бірліктер саны шамамен 39 мыңдай [7]. Дегенмен, бұл көрсеткіштің Қазақстан бойынша біркелкі емес екендігін айта кеткендігі жөн. Креативті салалар көбінесе қалалар мен қала агломерацияларында шоғырланған. Яғни, халық тығыздығы біркелкі емес және аймақтық дамуда алшақтық бар Қазақстан үшін креативті экономиканы бүкіл аумағы бойынша біркелкі тарату мәселеге айналмақ. Аймақтардың креативті экономикада үлесі арттыру үшін жергілікті әлеуетке негізделген стратегияларды қабылдаған маңызды [8]. Халық миграциясына, инфрақұрылымына, бизнес-инкубаторлардың қолжетімділігіне қарай әр аймақтың әлеуеті әртүрлі болуы мүмкін. Аймақтардың әлеуеті сол жерлердегі креативті кластерлердің және салалардың дамуына алғышарт болып табылады. Креативті кластерлерді құру аймақтардың брендтік имиджін қалыптастыруға ықпал етеді [9]. Себебі әр аймақтың мәдени ерекшеліктері, салт-дәстүрі, тарихи тұрғыдан қалыптасқан маманданған салалары, табиғи ерекшеліктері, қазба байлықтарының шоғырлануы – осының бәрі креативті салаларды қалыптастырудағы қағидалар бола алады.

Зерттеу жұмысы Қазақстандағы креативті экономиканың даму барысына және ағымдағы жағдайларға талдау жасай отырып, жалпы даму бағыт-бағдарына баға беруге бағытталған.

Материалдар мен әдістері

Айнымалылар арасындағы байланысты анықтау мақсатында регрессиялық талдау жүргізілді.

Алдыңғы бөлімдегі шолулар нәтижелерінің ескере отырып, біз 2011–2022 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасындағы креативті экономиканың елдің экономикасына әсерін анықтау мақсатында, демек GDP per capita (GDPPC) мен түсіндіруші факторлар арасындағы байланысты тексеру үшін келесі эконометриялық модель қолданамыз:

$$GDPPC_t = f(ICT_t, CII_t, INVCI_t), \quad (1)$$

мұндағы барлық анықтамалар мен өлшемдер 1-кестеде берілген.

Айнымалыларды ADF тестінің көмегімен стационарлыққа тексергеннен кейін, сызықтық ARDL моделі бағаланды және айнымалылар арасындағы байланыстардың ұзақ және қысқа мерзімді талдаулары орындалды.

$$\begin{aligned} \Delta GDPPC_t = & \beta_0 + \sum_{k=1}^m \beta_1 \Delta GDPPC_{t-k} + \sum_{k=0}^n \beta_2 \Delta ICT_{t-k} \\ & + \sum_{k=1}^p \beta_3 \Delta CII_{t-k} + \sum_{k=0}^q \beta_4 \Delta INVCI_{t-k} + \gamma_1 ICT_{t-i} + \\ & \gamma_2 CII_{t-i} + \gamma_3 INVCI_{t-i} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (2)$$

1-кестеде зерттеу айнымалылары, олардың анықтамалары мен дерек көздерінің тізімі келтірілген.

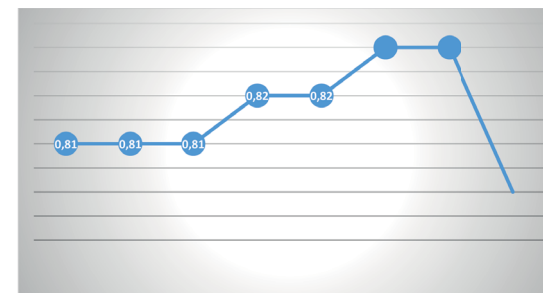
1– кесте – Модель айнымалылары және дереккөздер

Айнымалылар	Анықтамалары	Көздері
GDPPC	GDP per capita (current US\$)	World Bank
ICT	ICT service exports (% of service exports, BoP)	World Bank
GII	Global Innovation Index	World Bank
INVCI	Пайдалану бағыттары бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялар (Креативті индустрияға қатысты қызметтердің жеке түрлері бойынша)	ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі
Ескерту: авторлар құрастырған		

Зерттеу жұмысы Қазақстандағы креативті экономиканың даму барысына және ағымдағы жағдайларға талдау жасай отырып, жалпы даму бағыт бағдарына баға беруге бағытталған.

Нәтижелер және талқылау

Қазіргі таңда елімізде экономикалық өсудің маңызды саласы болып табылатын креативті индустрияның дамуына қызығушылық артуда. 3 млн шаршы км жуық аумақты алып жатқан ҚР 17 облыс және республикалық маңызы бар 3 қаладан тұрады [10]. 2021 жылдың 30 қарашасында ҚР Үкіметінің «Креативті индустрияларды дамытудың 2021 - 2025 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» қаулысы қабылданған болатын [11]. Қаулыда креативті секторларды жіктеу бойынша бірінғай әдіснаманың жоқтығы баяндала келе, БҰҰ қолданыстағы тәсілдеріне сәйкес креативті индустрияларға 14 бағыт: дизайн, өнер, сән, кино, музыка, медиа, компьютерлік графика, білім беру және зияткерлік қызметке негізделген басқа да бағыттар жататыны айтылған. Бұл бағыттардың барлығы дерлік Қазақстан Республикасында бар. Жоғарыдағы әдебиетке шолуда, кей авторлардың креативті экономиканың дамуында адам потенциалының маңызы айтылған.

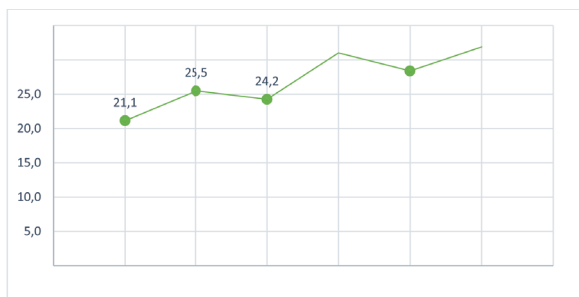
1-сурет – Қазақстан Республикасындағы адам даму индексі
Ескерту: [12] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

1-суреттен көріп отырғанымыздай, ҚР адам потенциалы өте жоғары деңгейде және бұл креативті экономиканың дамуына айтарлықтай мүмкіндік бар екенін көрсетіп отыр.

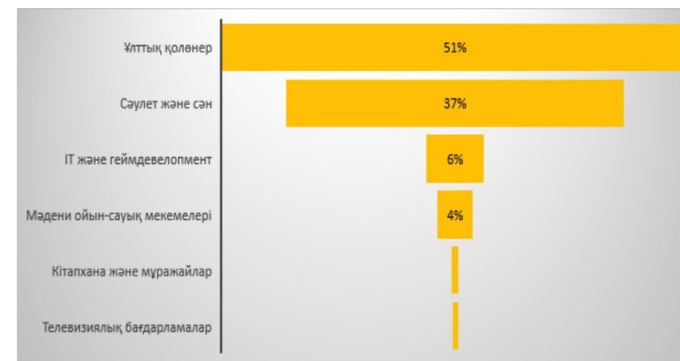
2-сурет – ҚР креативті экономикадағы бизнес бірліктер саны
Ескерту: [12] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Сонымен қатар, жоғарыдағы 2-суретке қарасақ, креативті экономиканың 6 жыл ішінде 121,8 пайызға қарқынды өскенін байқаймыз. Бұл салада тіркелген бизнес-бірліктер саны екі есе дерлік өскен. Яғни, біз пайымдап отырғанымыздай, креативті экономика саласы Қазақстанда қарқынды даму үстінде.

3-сурет – ҚР креативті экономикадағы ШОБ салық түсімдері, млрд тг
Ескерту: [13] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

3-суретке қарасақ, соңғы 6 жыл ішінде креативті экономика салаларында қызмет атқаратын шағын және орта бизнес өкілдерінен келіп түскен салық 21,1 млрд теңгеден 31,9 млрд теңгеге дейін өскен. Бұл салықтың алты жылдағы өсімі жуықпен үштен бірді құрап отыр.

4-сурет – ҚР креативті экономикадағы ШОБ салық түсімдері, млрд тг
Ескерту: [13] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстан Республикасының Global Innovation Index-2024 (GII) индексіне «Креативті тауарлар мен қызметтер» санатында 95-орыннан 65-орынға бірден көтерілуі де [14], креативті экономиканың дамуының белгісі. Дегенмен, креативті экономика қатты дамып келе жатқан Алматы, Астана және Шымкент қалалары, яғни басқа аймақтардағы бұл экономика түрінің дамуына алшақтық орын алып отыр.

4-суреттен көріп отырғанымыздай, салық түсімдерінен үлесі ең көп салаларға қолөнер, сәулет және сән IT және ойын әзірлеу салалары алғашқы үштікті құрап, тиісінше 51 %, 37 %, 6 % пайызды құраса, мәдени ойын-сауық мекемелері 4 %, ал кітапхана мен мұражайлар және телевизиялық бағдарламалар 1 % пайызды үлесті алып отыр. Айта кетерлік жайт, соңғы кездері салық төлеудегі мөлдірлік пен көптеген салаларды көлеңкелі экономикадан шығару бойынша мемлекет тарапынан бірқатар іс-әрекеттер қолға алынып жатыр. Осы мақсатта реестрге креативті қызметтің 40 түрі енгізілген және олар арнайы салық режиміне өте алады, сол себепті бірінғай салық төлейді [15].

Соңғы жылдары тіркелген бизнес-бірліктердің санының өсуіне де осы әрекеттердің ықпал еткені сөзсіз.

2018 жылы British Council, Лондон университеті мен «Нархоз» университеті Қазақстандағы ұлттық креативті индустрияларды картадаға түсірді. 2020 жылы Қазақстандағы креативті салалардың ЖҚҰ үлесі ЖІӨ-нің 2,3 %-ын құрады, креативті салаларға салынған инвестициялардың үлесі барлық инвестициялардың 2,3 %-ын құрады. Сонымен бірге, ЮНКТАД мәліметтері бойынша креативті индустрияның жаһандық экономикаға қосқан үлесі 3%-ды құрайды, яғни тұтастай алғанда әлемде бұл көрсеткіш

Қазақстанға қарағанда жоғары. ЕО және Азия-Тынық мұхиты аймағындағы 9 елдің креативті салаларында жұмыс істейтін адамдардың үлесі халықтың шамамен 7 % құрайды. Сонымен қатар, бұл елдерде креативті сектордағы жұмыспен қамту үлесі тұрақты өсіп келеді. 2020 жылы Қазақстандағы креативті салаларда жұмыспен қамтылғандардың үлесі барлық жұмыспен қамтылғандардың 3,6 %-ын (барлығы 310 мың адам) құрады, бұл постиндустриалды экономикамен салыстырғанда 2 есе төмен. Қазақстандағы креативті салалардағы орташа айлық жалақы 203,6 мың теңгені құрады (бұл жалпы экономикадан 4,3 %-ға төмен) [16]. 2018 жылы ЮНКТАД конференциясының қорытындысы бойынша жарияланған мәліметтерге сәйкес, креативті тауарлардың сыртқы сауда балансы Қазақстанда көптеген жылдар бойы тапшылықтың болғанын және әлі де бар екенін көрсетеді, ол басқа елдерден креативті тауарлар импорты есебінен жабылады.

Кесте 2 – ҚР креативті экономиканың құрылымын

Жылдар	Креативті индустрияға қатысты қызметтердің негізгі капиталына бағытталған инвестиция	Мәдени-ойын-сауық ұйымдардың саны	Экономика бойынша ҚР-қызмет етіп жатқан заңды тұлғалар (өнер, ойын-сауық, демалыс)	Креативті индустриялар бойынша ЖҚЖ	ЖІӨ-дегі креативті индустриялар бойынша ЖҚЖ үлесі	Экономика-ның креативті салаларында қызмет ететін адамдар саны
	Млн тенге	Бірлік	Бірлік	Млн тенге	%	Бірлік
2018	78 866 190	3 136	4 468	594 469,6	0,96	110213
2019	47 870 640	3 092	4 708	601 506,1	0,87	106700
2020	143 040 065	3 077	4 907	619 498,5	0,88	112877
2021 34 611 274 3 098			5 337	768 219,7	0,92	117606
2022	66 926 529	3 102	6 067	954 957,1	0,92	121104
2023	65 963 300	3 069	6 658	1 202 175,3	1,00	133385
2018 - 2023 ж. а. өзгерісі, %	-16	-2	49	102	4	21

Ескерту: [16] дерек- көз негізін де авторлар- м е н құрасты- рыл- ған						
---	--	--	--	--	--	--

«Креативті индустрия» термині қамтитын секторлар алуан түрлі, Креативті экономиканың құрылымын талдау барысында, жалпы қосылған құн (ЖҚЖ) зерттелетін экономиканың тиімділігі мен өнімділігін бағалаудың ең маңызды аналитикалық көрсеткіші болғандықтан, ЖҚЖ көлемінің әр сектор бойынша үлесін анықтадық (4 сурет). Қазақстандағы ішкі креативті экономика бизнес ауқымының жіктелуіне сүйене отырып, ЖҚЖ ең жоғары креативті экономиканың ішкі секторы 38% болатын ІТ және геймдевелопмент (ойын дамыту) секторы, одан кейін 24 пайызбен сәулет және сән секторы болып табылады. Мәдени-демалыс мекемелері 11 пайыз болады.

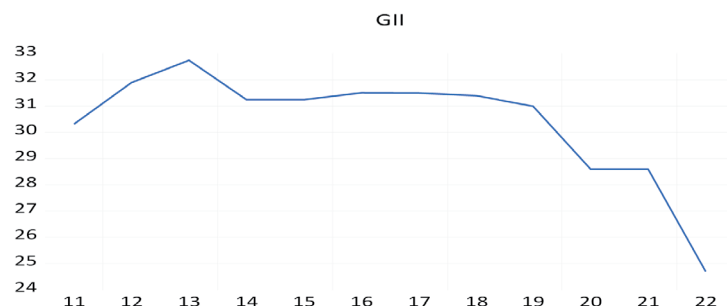
Бұдан басқа, ең аз пайызды құрайтын бірнеше ішкі секторлар бар, соның ішінде зергерлік бұйымдар, музыка, фото және мәдени мұра, олардың әрқайсысында 1 пайыздан аспайтын үлес бар. Жалпы қосылған құнға ең көп ІТ және ойын дамыту секторы (458,586 млрд. тг), одан кейін пайызбен сәулет және сән секторы (286,175 млрд.тг) және Мәдени-демалыс мекемелері (132,244 млрд.тг) үлес қосты. Ал зергерлік бұйымдар, музыка, фото және мәдени мұраның сәйкесінше қосымша құны 1,439; 1,697; 14,263 және 1,526 миллиард млрд.теңгені құрайды [17].

5-сурет – ҚР креативті индустрияның экономикалық қызметтерінің ЖҚК көлеміне қатысты құрылымы, %, 2023 жыл

Ескерту: [17] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Жаһандық инновациялар индексі елдің инновациялық ел экономикасының инновациялық қызметінің элементтері кіреді: (1) институттар, (2) адам капиталы және зерттеу, (3) инфрақұрылым, (4) нарықтың кешенділігі, (5) бизнес кешенділігі, (6) білім мен технология нәтижелері және (7) креативті қызмет нәтижелері.

6-сурет – Қазақстан үшін Жаһандық инновациялар индексінің динамикасы (2011–2022)

Ескерту: [17] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Зерттеуде нәтижелер бойынша сызықтық ARDL (2-теңдеу) бағаланды және айнымалылар арасындағы байланыстың ұзақ мерзімді және қысқа

мерзімді талдауын жүргізу үшін алынған нәтижелер: келесі 6-кестеде көрсетілген.

Модель үшін коинтеграциялық F-статистикасы – 12, 3328 1 %-10 % мәнділік деңгейінде 4,84 жоғарғы шегінен асып, статистикалық мәнді екенін көрсетеді. Нәтижелер Қазақстан жағдайында таңдалған айнымалылар арасындағы ұзақ мерзімді байланыс табылғанын көрсетеді.

Таңдалған айнымалылар ұзақ мерзімді перспективада коинтеграцияланғанын ескере отырып, біз ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді коэффициенттерді бағалауды талап ететін келесі қадамға өтуге болады. Сызықтық ARDL бірінші айырмашылықты пайдаланып бағаланды, түсіндірме айнымалылардағы 1 бірлік өзгеріс ұзақ және қысқа мерзімді кезеңде тәуелді айнымалыға қалай әсер ететінін бағалай аламыз.

Кесте 3– ARDL моделінің нәтижелері (2011-2022)

estimation D (GDPPC)				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Short Run				
GDPPC (-1)*	-0.769820	0.183526	-4.194612	0.0524
GII**	259.3654	62.63365	4.140991	0.0537
INVC(-1)	-2.26E-05	5.29E-06	-4.280116	0.0505
ICT(-1)	752.7236	138.4600	5.436396	0.0322
D(INVC)	-1.85E-05	4.06E-06	-4.558190	0.0449
D(ICT)	-212.9877	223.3414	-0.953642	0.4409
Long Run				
GII	336.9168	26.74478	12.59748	0.0062
INVC	-2.94E-05	8.16E-06	-3.603378	0.0691
ICT	977.7913	214.1537	4.565840	0.0448
1) коэффициенттер ***1%, **5%, *10% мәнділік деңгейінде статистикалық мәнді. 2) авторлар құрастырған.				

Қазақстанда ұзақ мерзімді перспективада креативті индустрияға қатысты негізгі капиталға инвестициялар (INVC) басқа тең жағдайларда, жан басына шаққандағы ЖІӨ-мен (GDPPC) теріс байланыста(-2.94E-05). Алынған нәтижелер қалған түсіндіруші айнымалылардың GII, ICT (сәйкесінше 336.9168, 977.7913) GDPPC оң корреляциясын көрсетеді.

Ал қысқа Қазақстанда қысқа мерзімді перспективада GII мөлшері де 259.3654 коэффициентімен GDPPC-мен оң корреляцияланғанын көрсетеді. Сонымен қатар, ICT мен INVC өсімдері (D(ICT), D(INVC)) қысқа мерзімді

перспективада GDPPC-ге теріс әсер етеді, сәйкес коэффициенттері -212.9877 және -1.85E-05.

Сонымен қатар, қысқа мерзімде t кезеңіндегі GDPPC деңгейінің $t-1$ кезеңіндегі GDPPC(-1) лаг айнымалысының теріс әсері дәлелденсе (0.287357), INVC(-1) көрсеткішінің теріс (-2.26E-05), ал ICT(-1) көрсеткішінің оң (752.7236) тәуелділігі расталды.

Қорытынды

Зерттеу барысында салалық талдау, кәсіп түрлерін талдау және креативті тауарлар мен қызметтер саудасы негізінде Қазақстандағы креативті экономика мен креативті индустрияны сандық өлшеу үшін теориялық және әдістемелік негіз және статистикалық жіктеу жүйесі қалыптастырылды. Креативті экономиканың даму ауқымына, құрылымына және динамикасына эмпирикалық бағалар берілген. Алынған нәтижелер ҚР және басқа елдердегі креативті экономиканың параметрлерін статистикалық бақылау және ғылыми негізделген экономикалық бағалауды қалыптастыру үшін негіз бола алады. Осы саладағы зерттеулерді дамыту креативті салаларды жіктеу тәсілдерін жетілдірумен, сондай-ақ олардың параметрлерін сандық бағалаудың баламалы әдістерін әзірлеумен, соның ішінде үлкен деректерді талдау арқылы байланысты болуы мүмкін.

Креативті экономика әлемдегі ең қарқынды дамып келе жатқан экономикалардың бірі. Оның негізі салмақ үлесі ақпараттық технологиялар қолданылатын және мәдени салаларға тиесілі. Себебі бұл салаларда креативті қызмет не тауарды шығаруға кететені шығын, мысалы, ғылым сияқты саламен салыстырғанда, азырақ. Елдегі креативті экономиканы дамыту тек біржақты қарастырылмауы керек. Креативті экономика елдің экономикасын өндіріс пен өңдеу жағынан көтере алатындай бағыттарға басымдық берген жөн, себебі бұндай салалар экономиканы өртараптандыруға қолғабыс етеді.

Креативті экономиканы дамыту үшін өнер саласы болсын, заманауи цифрлық технологиялар бағытында да кәсіптік іскерлік білімі бар сала мамандарының тапшылығын азайту мақсатында, білім беру жүйесіне көзқарастарды өзгерту. Мектептегі алғашқы жылдардан бастап, бірте-бірте мұғалімдер және жұмыс берушілер арасында ынтымақтастық пен бірлестіктер құру арқылы, жоғары білім беру жүйесіне көшу қажет. Креативті индустрия саласы дамыған елдерге білім алушыларды білім мен тәжірибе алу мақсатында оқуға, тағылымдарға жіберу. Креативті салаларда шағын бизнесті құруды кеңінен насихаттау. Креативті индустрия секторын және осы саладағы кәсіпкерлікті дамытуды мемлекеттік қолдау шараларын енгізу, кәсіпкерлерге қажетті бухгалтерлік және қаржылық, тағы басқа маңызды сұрақтар бойынша құнды кәсіби кеңеске қол жеткізуге мүмкіндік

беретін арнайы центрлер құру. Ең бастысы, креативті салада көптеген жобалар, стартаптар тікелей жеке инвестиция арқылы жүзеге асып жатады. Сондықтан, көптеген жеке инвесторлар туралы ақпараттар алу қиынға түседі, демек креативті саладағы кәсіпкерлерге инвесторлар табуға көмектесетін арнайы қорлар құру қажет.

Қазақстан жағдайында креативті қызметтермен қоса, креативті тауарлар өндіріс және соны өндірумен айналысатын кәсіптерді қолдауға бағытталған бағдарламаларды қолдауға басымдық беру керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 БҰҰ бас ассамблеясының 74-ші сессиясы. Күн тәртібінде 17-тармақ. [Электронный ресурс] – URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n19/433/87/pdf/n1943387.pdf> (Қаралған күні: 17.01.2025)

2 Polishchuk, O. & Gracheva, N. & Dushkina, V. & Kovaleva, M.. (2025). The state and development trends of the creative economy. Proceedings of the Southwest State University. Series : Economics. Sociology. Management. 14. – P. 105-119. <https://doi.org/10.21869/2223-1552-2024-14-6-105-119>

3 Argynbekov, Maxat & Zeynelgabbidin, Altay. (2024). Issues of development of the creative economy in the republic of Kazakhstan. Public Administration and Civil Service. 91. 86–105. <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2024-1242>

4 Purwoharsojo, Purwadi & Sampelliling, Alexander & Syaharuddin, Syaharuddin. (2024). Mapping of Creative Economy Commodities Sourced from Local Wisdom; Case in Mahakam Ulu. Pakistan Journal of Life and Social Sciences. 22. 100242-100258. <https://doi.org/10.57239/PJLSS-2024-22.2.00773>

5 Fuxia, Zou & Dehrashid, Atefeh & Cifci, Mehmet Akif. (2025). Exploring the dynamics of creative tourism: A tourist-centric perspective to achieve economic sustainable development. Journal of Mountain Science. 22. 278–295. <https://doi.org/10.1007/s11629-024-9069-y>

6 Widya, Tiara & Supriati, Eny & Wibawanto, Alwan. (2024). Disability Economic Empowerment: The Role of Creative Industries in Improving the Welfare of People with Disabilities. Journal of Economics, Finance And Management Studies. 07. <https://doi.org/10.47191/jefms/v7-i12-57>

7 ҚР Президентінің ресми сайты. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.akorda.kz/ru/republic_of_kazakhstan/kazakhstan (Қаралған күні: 10.01.2025)

8 Қазақстанның ақпарат телеарнасы «24KZ». [Электронный ресурс]. – URL: <https://24.kz/ru/news/social/item/637357-kak-razvivaetsya-kreativnaya-industriya-v-kazakhstan> (Қаралған күні: 18.01.2025)

9 Dzhakisheva, Urazgul & Cherep, Alla & Kanabekova, Meruert & Meldebekova, Aigul. (2024). Creative economy as a key to solving economic issues of modern society. Journal of Economic Research & Business Administration. 148. 32-42. <https://doi.org/10.26577/be.2024-148-b2-03>

10 V, Yudenko & A, Yudenko. (2023). Creative economy: evolution of approaches to the formation of the concept. Economic Bulletin of Dnipro University of Technology. 84. 21-27. <https://doi.org/10.33271/ebdut/84.021>

11 Kamalova, Anara. (2023). Creative Economy and Modern Advertising in Kyrgyzstan. 491-496. <https://doi.org/10.36880/C15.02722>

12 World bank (2025). The World Bank in Kazakhstan: Development news, research, data. The world bank, Kazakhstan, 2025, [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.worldbank.org/en/country/kazakhstan> (Қаралған күні: 11.02.2025)

13 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы. [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz> (Қаралған күні: 10.02.2025)

14 Kuznetsova, Nataliya & Tkachuk, Viacheslav & Obikhod, Svitlana & Vlasenko, Tetiana & Samborska, Oksana & Chorna, Lyubov. (2022). Human capital development in a creative economy. Revista Amazonia Investiga. 11. 349-356. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.33>

15 Hadziq, Achmad & Yunia, Noorma & Firdaus, Dedi. (2023). Optimization of the Creative Economy in Improving the Welfare of Society from the Perspective of Islamic Economics. Journal of Economy, Accounting and Management Science (JEAMS). 5. 69-75. <https://doi.org/10.55173/jeams.v5i1.56>

16 Bukhari, Muh & Alam, Ryan. (2022). Creative economy and its role in preventing corruption in Indonesia. Scientium Law Review (SLR). 1. 109–122. <https://doi.org/10.56282/slr.v1i3.478>

17 ҚР Әділет министрлігі, Заңнама және құқықтық акпарат институты. [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000860> (қаралған күні: 15.01.2025)

REFERENCES

1 BÜÜ bas asambleiasynyň 74-şy sesiasy. Kün tärtıbynde 17-tarmaq [74 th session of the UN General Assembly. Agenda item 17] Available at: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n19/433/87/pdf/n1943387.pdf> (Accessed: 17.01.2025)

2 Polishchuk, O. & Gracheva, N. & Dushkina, V. & Kovaleva, M.. (2025). The state and development trends of the creative economy. Proceedings of the

Southwest State University. Series : Economics. Sociology. Management. 14. 105-119. <https://doi.org/10.21869/2223-1552-2024-14-6-105-119>

3 Argynebekov, Maxat & Zeynelgabbidin, Altay. (2024). Issues of development of the creative economy in the republic of Kazakhstan. Public Administration and Civil Service. 91. 86-105. <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2024-1242>

4 Purwoharsojo, Purwadi & Sampeliling, Alexander & Syaharuddin, Syaharuddin. (2024). Mapping of Creative Economy Commodities Sourced from Local Wisdom; Case in Mahakam Ulu. Pakistan Journal of Life and Social Sciences. 22. 100242-100258. <https://doi.org/10.57239/PJLSS-2024-22.2.00773>

5 Fuxia, Zou & Dehrashid, Atefeh & Cifci, Mehmet Akif. (2025). Exploring the dynamics of creative tourism: A tourist-centric perspective to achieve economic sustainable development. Journal of Mountain Science. 22. 278–295. <https://doi.org/10.1007/s11629-024-9069-y>

6 Widya, Tiara & Supriati, Eny & Wibawanto, Alwan. (2024). Disability Economic Empowerment: The Role of Creative Industries in Improving the Welfare of People with Disabilities. Journal of Economics, Finance And Management Studies. 07. <https://doi.org/10.47191/jefms/v7-i12-57>

7 QR Prezidentiniñ resmi saity [Official website of the President of the Republic of Kazakhstan]. Available at: https://www.akorda.kz/ru/republic_of_kazakhstan/kazakhstan (Accessed: 10.01.2025)

8 Qazaqstannyñ aqparat telearnasy «24KZ» [Kazakhstan's news television channel «24KZ»]. Available at: <https://24.kz/ru/news/social/item/637357-kak-razvivaetsya-kreativnaya-industriya-v-kazakhstane> (Accessed 18.01.2025)

9 Dzhakisheva, Urazgul & Cherep, Alla & Kanabekova, Meruert & Meldebekova, Aigul. (2024). Creative economy as a key to solving economic issues of modern society. Journal of Economic Research & Business Administration. 148. 32-42. <https://doi.org/10.26577/be.2024-148-b2-03>

10 V, Yudenko & A, Yudenko. (2023). Creative economy: evolution of approaches to the formation of the concept. Economic Bulletin of Dnipro University of Technology. 84. 21–27. <https://doi.org/10.33271/ebdut/84.021>

11 Kamalova, Anara. (2023). Creative Economy and Modern Advertising in Kyrgyzstan. 491-496. <https://doi.org/10.36880/C15.02722>

12 World bank (2025). The World Bank in Kazakhstan: Development news, research, data. The world bank, Kazakhstan, 2025. Available at: <https://www.worldbank.org/en/country/kazakhstan> (Accessed:11.02.2025)

13 Kazakstan Respublikasy Strategiyalyk zhosparlau zhane reformalar agenttiginin Ulttyk statistika byurosy [Bureau of National Statistics of the Agency

for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://stat.gov.kz> (accessed: 10.02.2025)

14 Kuznetsova, Nataliya & Tkachuk, Viacheslav & Obikhod, Svitlana & Vlasenko, Tetiana & Samborska, Oksana & Chorna, Lyubov. (2022). Human capital development in a creative economy. Revista Amazonia Investiga. 11. 349-356. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.33>

15 Hadziq, Achmad & Yunia, Noorma & Firdaus, Dedi. (2023). Optimization of the Creative Economy in Improving the Welfare of Society from the Perspective of Islamic Economics. Journal of Economy, Accounting and Management Science (JEAMS). 5. 69–75. <https://doi.org/10.55173/jeams.v5i1.56>

16 Bukhari, Muh & Alam, Ryan. (2022). Creative economy and its role in preventing corruption in Indonesia. Scientium Law Review (SLR). 1. 109-122. <https://doi.org/10.56282/slr.v1i3.478>

17 QR Әділет министрлігі [Ministry of justice of the RK]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000860> (Accessed: 15.01.2025)

04.02.25 ж. баспаға түсті.

07.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

30.04.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

Е. А. Болатбек¹, Т. И. Какижанова², *Г. К. Андабаева³

^{1,2,3}Қазақский национальный университет имени аль-Фараби,

Республика Казахстан, г. Алматы

Поступило в редакцию 04.02.25

Поступило с исправлениями 07.04.25

Принято в печать 30.04.25

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОЙ ЭКОНОМИКИ В КАЗАХСТАНЕ

В последнее десятилетие креативная экономика рассматривалась как движущая сила экономической диверсификации. Способность людей производить креативные услуги и товары посредством использования своих интеллектуальных способностей, нестандартного мышления и творческих способностей в настоящее время становится движущей силой экономики. В данной научной работе описывается состояние развития креативной экономики и секторов креативной экономики в Республике Казахстан, а

также рассматриваются перспективы развития креативных услуг. Определена доля малого и среднего бизнеса в креативной экономике и какие виды деятельности приносят наибольшие налоговые поступления. С помощью уравнения множественной регрессии оценено влияние различных показателей креативной экономики на развитие экономики Республики Казахстан и создана эконометрическая модель. Результаты моделирования показали, что инвестиции в основной капитал имеют отрицательную связь, тогда как остальные переменные имеют положительную связь. Направление развития креативной экономики в Республике Казахстан во многом обусловлено бурным развитием секторов развлечений, информационных технологий и разработки игр. Теперь приоритетное внимание к производственным и перерабатывающим секторам креативной экономики становится актуальной проблемой. Всестороннее развитие сущности креативной экономики как «экономики знаний», разъяснение и внедрение в общество того, что исследования, инновации и инновационная деятельность также являются частью креативной экономики, будет способствовать более полному пониманию страны, а не только ассоциации слова «креативный» с информационными технологиями и искусством.

Ключевые слова: креативная экономика, креативные индустрии, креативные товары, творческий капитал, глобальный индекс инноваций, эконометрическая модель.

Y. A. Bolatbek¹, T. I. Kakizhanova², *G. K. Andabayeva³

^{1,2,3}al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty

Received 04.02.25

Received in revised form 07.04.25

Accepted for publication 30.04.25

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE CREATIVE ECONOMY IN KAZAKHSTAN

In the last decade, the creative economy has been considered as a driving force of economic diversification. The ability of people to produce creative services and goods through the use of their intellectual abilities, out-of-the-box thinking and creativity is currently becoming the driving force of the economy. This research paper describes the state of

development of the creative economy and creative economy sectors in the Republic of Kazakhstan, and considers the prospects for the development of creative services. The share of small and medium businesses in the creative economy and which activities generate the largest tax revenues are determined. Using the multiple regression equation, the impact of various indicators of the creative economy on the development of the economy of the Republic of Kazakhstan is assessed and an econometric model is created. The modeling results showed that investment in fixed assets has a negative relationship, while other variables have a positive relationship. The direction of development of the creative economy in the Republic of Kazakhstan is largely due to the rapid development of the entertainment, information technology and game development sectors. Now, priority attention to the production and processing sectors of the creative economy is becoming an urgent problem. Comprehensive development of the essence of the creative economy as a «knowledge economy», explanation and introduction into society of the fact that research, innovation and innovative activity are also part of the creative economy, will contribute to a more complete understanding of the country, and not just the association of the word «creative» with information technology and art.

Keywords: creative economy, creative industries, creative products, creative capital, Global Innovation Index, econometric model.

FTAMP 06.51.51

<https://doi.org/10.48081/FIGI6749>

**Ж. Жұман¹, *Б. Өмірзақов², Ә. У. Хамзаева³,
А. Т. Макулова⁴, Э. А. Сапарбаева⁵**

^{1,2,3}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

⁴НАРХОЗ университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

⁵Ташенев университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5925-6603>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3781-5435>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3467-8453>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0144-0844>

⁵ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6429-205X>

*e-mail: bakhdaulet.98@gmail.com

ҚАЗАҚСТАННЫҢ УРАН САЛАСЫНЫҢ ЭКСПОРТТЫҚ ӘЛЕУЕТІ

Бұл зерттеу Қазақстандағы уран өнеркәсібінің қазіргі жағдайын кешенді түрде талдау, оның негізгі даму үрдістерін анықтау және қазақстандық уранның экспорттық әлеуетін әлемдік сұраныс пен экономикалық факторлар тұрғысынан бағалауға бағытталған. Қазақстан табиғи уран өндіру көлемі бойынша әлемдік көшбасшылардың бірі болып табылады, сондықтан оның уран саласын дамыту мен экспорттық саясатын жетілдіру маңызды мәселелердің бірі болып қала береді. Зерттеу аясында Қазақстанның уран нарығындағы орнын нығайтуға мүмкіндік беретін негізгі факторлар қарастырылып, оның бәсекелестік артықшылықтары мен кездесетін кедергілері талданады. Жұмыста экономикалық-математикалық модельдеу әдістері, статистикалық талдау, экспорттық динамиканың орташа өлшенген индекстері қолданылды. Сонымен қатар, әлемдік уран нарығының құрылымдық өзгерістері мен Қазақстанның уран өнеркәсібіне ықпалы ғылыми және публицистикалық әдебиеттерге шолу жасау арқылы зерттелді. Зерттеу барысында халықаралық ұйымдардың статистикалық деректері мен әлемдік уран нарығының негізгі ойыншыларының

көрсеткіштері қарастырылды. Ядролық энергетика саласындағы жаһандық үрдістер мен геосаяси факторлардың Қазақстанның уран өнеркәсібіне ықпалы кеңінен талданды. Уран өндірісіндегі жаңа технологиялар, олардың Қазақстандағы қолданылу мүмкіндіктері, сондай-ақ экспорттық саясатты жетілдіру жолдары қарастырылды. Қазақстанның әлемдік нарықтағы позициясын нығайту үшін ұсыныстар жасалды. Қазақстанның уран өндіру, өңдеу және экспорттау саласындағы қазіргі жағдайына талдау жасалды. Зерттеу нәтижесінде Қазақстанның табиғи уран жеткізудегі көшбасшылық рөлін сақтап отырғаны, алайда әлемдік сұраныс құрылымындағы өзгерістер, нарықтағы бәсекелестіктің артуы және өткізу нарықтарын әртараптандыру қажеттілігі сияқты мәселелердің туындап отырғаны анықталды. Сонымен қатар, Қытай, Франция, АҚШ, Ресей сынды ірі импорттаушы елдермен ынтымақтастықтың даму перспективалары қарастырылды. Қазақстанның уран саласын дамыту және оның экспорттық әлеуетін арттыру бағытында кешенді шаралар ұсыну зерттеудің басты нәтижелерінің бірі болып табылады.

Кілтті сөздер: уран өнеркәсібі, әлемдік уран нарығы, экспорт, Қазақстан, атом энергетикасы, экономикалық даму.

Кіріспе

Уран өнеркәсібінің дамуымен көптеген елдерде уран өндіру, өңдеу және тасымалдаудың халықаралық тізбегі біртіндеп жақсарып келеді. Уранның тұрақты жеткізілімін қамтамасыз ету мәселелері энергетикалық қауіпсіздікке және саланың тұрақты дамуына әсер ететін әлемдік атом энергетикасында шешуші рөл атқарады. Сұраныс үлгілерінің өзгеруі, геосаяси тұрақсыздық және уран бағасының ауытқуы әлемдік нарыққа айтарлықтай әсер етеді.

Уран нарығының дамуына әсер ететін негізгі факторлар:

– Энергиямен қамтамасыз ету: әлемдік атом энергетикасы уранды сенімді жеткізуді талап етеді және көптеген елдер осы ресурстың импортына сүйенеді;

– Тасымалдау және логистика: уран жеткізу халықаралық санкцияларға, сауда шектеулеріне және саяси тұрақсыздыққа ұшырайды, экспортты әртараптандырудың тиімді тетіктерін талап етеді;

– Уран бағасы: бағаны орталықтандырылған реттеудің болмауы уран құнының айтарлықтай ауытқуына әкеледі, бұл саладағы инвестициялық шешімдерге әсер етеді;

– Ядролық энергетиканы дамыту: елдердің жаңа атом электр станцияларын салу және қолданыстағы реакторлардың қызмет ету мерзімін ұзарту жоспарлары уранға әлемдік сұраныс деңгейін анықтайды.

Қазақстан әлемдік сұранысты қанағаттандыруда шешуші орынды иелене отырып, әлемдегі ең ірі табиғи уран өндіруші болып табылады. Дегенмен, жоғары экспорттық әлеуетке қарамастан, қазақстандық уран нарығы бірқатар міндеттерге тап болып отыр, оның ішінде экспорттық бағыттарды әртараптандыру, өнімнің қосылған құнын арттыру және әлемдік атом энергетикасы саласындағы өзгерістерге бейімделу қажет.

Осыған байланысты бұл зерттеу Қазақстандағы уран нарығының қазіргі жағдайын талдауға, оның келешегін зерделеуге және саланың болашақ дамуын айқындайтын негізгі факторларды анықтауға бағытталған. Халықаралық ынтымақтастық мәселелеріне, экспорттық стратегияларға және Қазақстанның әлемдік уран нарығындағы бәсекелестік артықшылықтарына ерекше назар аударылады.

Материалдар мен әдістері

Бұл зерттеуде қолданылған әдістемелік құралдар Қазақстанның уран саласындағы экономикалық және саяси факторлардың экспорттық стратегияға әсерін талдауға мүмкіндік берді. Зерттеуде пайдаланылған мәліметтер негізінен Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының жылдық есептерінен, Халықаралық атом энергиясы агенттігінің (IAEA) деректерінен және Халықаралық энергетикалық агенттіктің (IEA) жылдық есептерінен алынған.

Зерттеудің негізгі қағидалары мен қорытындылары келесі ғылыми тәсілдерге сүйене отырып жасалды: жүйелік, жағдайлық, логикалық, диалектикалық және функционалдық. Сонымен қатар, мақалада келесі ғылыми әдістер қолданылды: статистикалық бақылау; салыстырмалы талдау; экономикалық-математикалық модельдеу; көпөлшемді статистикалық талдау; аналогия; синтез; формализация; статистикалық деректерді топтау және жинақтау; абсолюттік және салыстырмалы статистикалық көрсеткіштерді есептеу; сараптамалық бағалау; ретроспективті талдау.

Нәтижелер және талқылау

Уран өнеркәсібі және оның экспорттық әлеуеті 20 ғасырдың ортасында уран кен орындары белсенді түрде игеріле бастаған кезде қалыптаса бастады. Әлемдегі ең үлкен уран қоры бар Қазақстан әлемдік уран шикізаты нарығында шешуші рөл атқарады. Соңғы онжылдықтарда әртүрлі елдерде атом энергетикасының дамуына байланысты уранға сұраныстың артуы байқалды.

Қазіргі кезеңде уранның негізгі кен орындары Қазақстанда, Канадада, Австралияда шоғырланған, ал негізгі импорттаушылар Қытай, АҚШ, Франция және Ресей болып табылады [1]. Уранның халықаралық саудасының негізгі бөлігі табиғи уран (U_3O_8) және байытылған уран отыны түрінде болады (Кесте 1).

«Қазатомөнеркәсіп» Ұлттық атом компаниясы (бұдан әрі - Қазатомөнеркәсіп) өзінің еншілес, тәуелді және бірлескен кәсіпорындарымен бірге Қазақстан Республикасында 14 тау-кен активіне біріктірілген 26 аймақты игеруде.

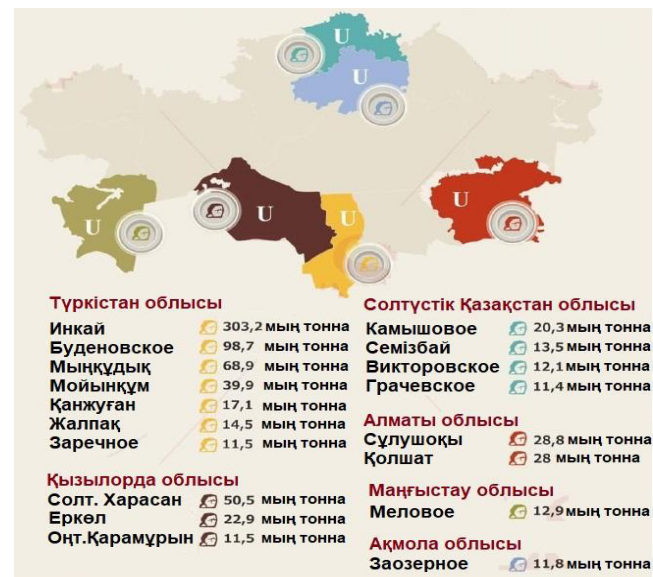
1-Кесте – Қазақстандағы уран қоры және өндірісі

Жыл	2019	2020	2021	2022	2023
Уран қоры (тонна U)	906 800	883 992	864 515	842 696	821 469
Жыл	2019	2020	2021	2022	2023
Уран өндірісі (тонна)	22 808	19 477	21 819	21 227	21 112
Ескерту – [2] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.					

Қазатомөнеркәсіп өзінің басты бәсекелестерінен алға шығып, 2022 жылы жерасты шаймалау (ISR) әдісі арқылы жалпы көлемі 21,2 мың тонна (100 % негізде), оның ішінде 11,4 мың тонна уран өндіріп, жаһандық уран өндірісінің 22 %-ын қамтамасыз етті. Осылайша, компания ISR әдісін қолдануда абсолютті көшбасшы мәртебесіне ие болды. Қазақстанның ISR әдісімен уран өндіруге қолайлы бірегей геологиялық жағдайлары Қазатомөнеркәсіпке айтарлықтай бәсекелестік артықшылық береді. Компания өндіретін уранның 100 %-ы жерасты шаймалау әдісімен алынады [3].

Геологиялық барлау және уран қоры. Қазақстан уран қоры мен ресурстары бойынша әлемдегі жетекші елдердің бірі болып табылады. Уран кен орындарының геологиялық құрылымы және экономикалық маңызы жағынан әртүрлі. Оларды ортақ геологиялық, генетикалық және аумақтық ерекшеліктеріне қарай алты негізгі уран провинциясына топтастыруға болады: Шу-Сарысу, Сырдария, Солтүстік Қазақстан, Каспий маңы, Балқаш, Іле (Сурет 1).

Қазіргі таңда уранның баланстық қоры бар 56 барланған кен орнының 14-і өндірісте, ал 42-сі резервте сақталуда (Кесте 2).

1-сурет – Қазақстандағы ірі уран кен орындарының баланстық қорлары
Ескерту – [4] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

Демек, Компания әлемдегі ең ірі дәлелденген және болжамды уран қорын қоса алғанда, бірегей шикізат базасына ие.

Кесте 2 – Қазақстанның уран кен орындарындағы өндіріс көлемі (тонна)

Аймақ	Кен орындар	2019	2020	2021	2022
Шығыс Шу Сарысу	Төрткүдық, Солт. Мойынкүм	3252	2833	2840	2564
	Оңт. Мойынкүм	1541	1230	1493	1273
Солтүстік Шу Сарысу	Уванас, Ш.Мынкудық	0	0	0	0
Орталық Мынкудық					
1694					
1308					
1579					
1650					
	Батыс Мынкудық	800	633	805	830
	Инкай 1, 2, 3	3209	2693	3449	3201
	Инкай 4	1601	2260	2321	2225
	Ақдала	800	2260	2321	2225

Аймақ	Кен орындар	2019	2020	2021	2022
	Буденовское 1, 3 & 4	1550	1363	1545	1545
	Буденовское 2	2600	2460	2561	2560
Батыс Сырдария	Қарамұрын	864	660	800	830
	Еркөл	960	753	962	940
	Харасан 1	1599	1455	1579	1580
	Харасан 2	1560	1181	1230	1315
О. Сырдария	Заречное	778	648	655	741
Солт. Ақмола	Семізбай	0	0	0	0
	РУ-1	0	0	0	0
Барлығы		22,808	19,477	21,819	21,227
Ескерту – [5] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.					

Уран тасымалдау оны өндіру мен өндеудің өсуімен қатар дамып келеді. Уран концентраты (U_3O_8) сияқты уран қосылыстары теміржол, теңіз және автомобильді қоса алғанда әртүрлі көлік түрлерімен тасымалданады. Қазіргі уақытта уран өнімдерін әлемдік нарыққа жеткізудің негізгі әдістері теміржол және теңіз көлігі болып табылады. 2022 жылы халықаралық уран жеткізілімдерінің жалпы көлемі шамамен 60 мың тоннаны құрады.

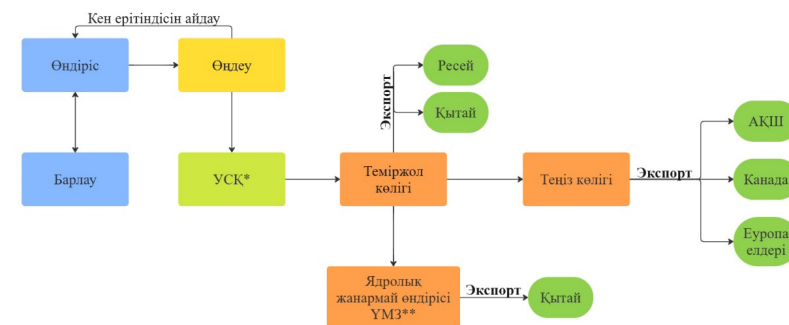
Қазақстандағы уран өнеркәсібінің функционалдық схемасы 2 суретте көрсетілген. Уран өнеркәсібінің тізбегін шартты түрде үш бөлікке бөлуге болады: жоғарғы ағын – геологиялық барлау, уран өндіру және бастапқы қайта өңдеу, орта ағын – табиғи уранды тасымалдау және оның әрі қарайғы экспорты, төменгі ағын – ядролық отын өндірісі және экспорты.

Жоғарғы ағын уранның барлау, өндіру және бастапқы өңдеу кезеңдерін қамтиды. Қазақстан – әлемдегі уран өндіру бойынша көшбасшы, оның қоры миллиондаған тоннаға бағаланады. Негізгі өндіруші кәсіпорындар – Қазатомөнеркәсіп және шетелдік серіктестермен бірлескен кәсіпорындар. Өндіру негізінен жерасты ұңғымалық шаймалау (ISR) әдісімен жүзеге асырылады, бұл өзіндік құнның төмен болуын және қоршаған ортаға минималды әсерді қамтамасыз етеді.

Орта ағын табиғи уранның концентраты (U_3O_8) түрінде тасымалдануы мен экспортын білдіреді. Қазақстан уранды Қытай, Еуропа, АҚШ және Канадаға экспорттайды. Тасымалдау негізінен теміржол арқылы, сондай-ақ Ресей порттары арқылы теңіз жолдарымен жүзеге асырылады.

Төменгі ағын ядролық отын өндірісі мен экспортын қамтиды. Қазақстан уранды терең қайта өңдеу инфрақұрылымын белсенді түрде дамытып келеді. Қытайдың CGNPC корпорациясымен серіктестікте «Үлбі металлургия зауыты» АҚ базасында жылу бөлгіш құрамалар (ЖБҚ) шығаратын зауыт салынды. 2020 жылдың желтоқсанында пайдалануға берілген бұл зауыт

француздық Framatome компаниясымен сертификатталған және жылына 200 тонна уранды ЖБҚ түрінде өндіре алады. Алғашқы ЖБҚ партиясы 2022 жылдың желтоқсанында Қытай АЭС-теріне сәтті жеткізілді [6].

2-сурет – Қазақстанның уран өнеркәсібінің функционалдық жүйесі
Ескерту – [7] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

Осылайша, Қазақстан уран өндірудегі көшбасшылығын сақтап қана қоймай, оны одан әрі өңдеу инфрақұрылымын да белсенді түрде дамытып, әлемдік ядролық энергетика нарығындағы позициясын күшейтіп келеді.

1 Жүйенің жоғарғы ағыны

Ұлттық ресурстық статистика деректеріне сәйкес, Қазақстандағы уран қоры әлемдегі ең ірі қорлардың бірі болып табылады. Дәлелденген және ықтимал уран қорлары 2,7 млн тоннадан асады, ал негізгі кен орындары Шу-Сарысу, Сырдария және Солтүстік Қазақстан уран провинцияларында орналасқан. Қазақстанда уран қорының таралуын талдай отырып, кен орындарының көпшілігі оңтүстік және батыс аймақтарда шоғырланғанын байқауға болады, бұл негізгі тұтыну орталықтарынан алшақ орналасқан. Барлау және өндіру технологияларының дамуына байланысты Қазақстандағы уран өндіру көлемі тұрақты өсіп келеді және 2024 жылы 21,2 мың тоннаны құрады. Қазақстан әлемдегі ең ірі уран өндіруші мемлекет болып қала береді және жаһандық өндірістің шамамен 43%-ын қамтамасыз етеді (Сурет 3).

Ядролық энергетика саласындағы маңызды жеткізуші ретінде Қазақстан уран экспортына тәуелді. 2022 жылы Қазақстанның жалпы уран экспорты 16,5 мың тоннаны құрады. Негізгі экспорттық бағыттар – Қытай, Еуропа, АҚШ және Канада [8].

3-сурет – Әлемдегі уран өндірісі, елдер бойынша үлесі
Ескерту – [5] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

2) Жүйенің орта ағыны

Орта ағын уран өндіру мен оны бастапқы өндеуден кейінгі кезеңді қамтиды, яғни табиғи уран концентратын (U_3O_8) тасымалдау және экспорттау процестерін білдіреді. Қазақстан – әлемдегі ең ірі уран экспорттаушы елдердің бірі, оның негізгі тұтынушылары Қытай, Еуропа, АҚШ және Канада болып табылады.

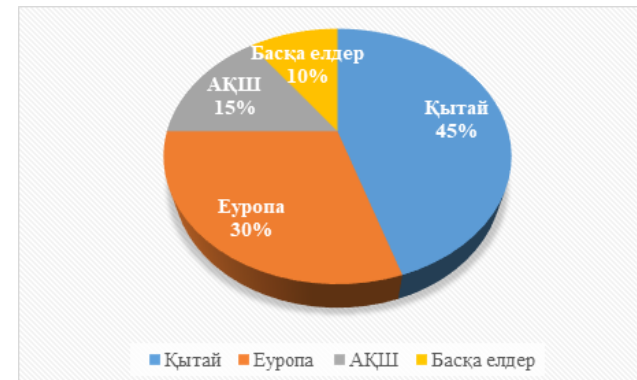
Қазақстанда уранды тасымалдау жүйесінің негізгі бағыттары:

Теміржол арқылы Қытайға және Ресейге жеткізу

Теңіз жолымен Ресей порттары арқылы Еуропа мен Солтүстік Америкаға тасымалдау

Транскаспий халықаралық көлік дәлізі арқылы балама маршруттарды дамыту

Теміржол көлігі уран тасымалының ең сенімді және тиімді әдісі болып табылады [9]. Сонымен қатар, теңіз тасымалы логистикалық шығындарды төмендетуге және жаңа нарықтарға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Қазақстанның уран жеткізілім құрылымында ішкі тұтыну үлесі өте төмен, ал экспорттың негізгі бөлігін келісімшарттар бойынша ұзақ мерзімді жеткізілімдер құрайды. 2022 жылы экспорттың 45%-ы Қытайға, 30%-ы Еуропаға, 15%-ы АҚШ-қа және 10%-ы басқа елдерге жөнелтілді (Сурет 4).

4-сурет – Қазақстанның 2022 жылғы уран экспортының құрылымы
Ескерту – [5] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

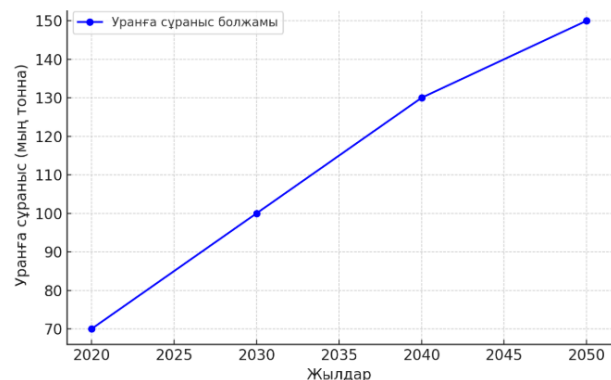
Бұл көрсеткіштер Қазақстанның уран нарығындағы жетекші рөлін және оның әлемдік жеткізілім тізбегіндегі маңыздылығын көрсетеді. Орта ағын инфрақұрылымын дамыту экспорттың тұрақтылығын қамтамасыз етіп, Қазақстанның уран өнеркәсібін жаһандық деңгейде одан әрі нығайтуға ықпал етеді.

2 Жүйенің төменгі ағыны

Қазатомөнеркәсіп өзінің серіктесі Қытайдың бас ядролық-энергетикалық корпорациясы CGNPC-мен бірлесіп, «Үлбі металлургия заводы» (ҮМЗ) АҚ-ның базасында ҚХР атом станцияларында ядролық отын ретінде пайдалану үшін жылу бөлетін құрамалар өндіретін зауыт салу жобасын іске асырды. Зауыт 2020 жылғы желтоқсанда зауыт пайдалануға беріліп, 2021 жылғы қарашада салтанатты ашылуы өтті. 2022 жылғы желтоқсанда «Үлбі-ЖБК» ЖШС ҚХР атом станциясына жылу бөлетін құрамалардың алғашқы партиясын сәтті жеткізді. Қазіргі уақытта зауыт жылына 200 тонна уран түріндегі толық жобалық қуатына кезең кезеңімен шығу сатысында тұр және ядролық отын өндірісін штаттық режимде жалғастыруда [6].

Әлемдік энергетикалық көшу үрдісінде уран мен ядролық отын маңызды рөл атқаруда. Көптеген елдер төмен көміртекті энергетиканы дамыту мақсатында ядролық энергетикаға бет бұрып, уранға деген сұранысты арттыруда. Халықаралық энергетикалық агенттіктің (IEA) және Дүниежүзілік ядролық қауымдастықтың (WNA) болжамдарына сәйкес, 2030 жылға қарай жаһандық уранға сұраныс қазіргі деңгейден 40%-ға артып, шамамен 100 мың тоннаға жетеді. Ал 2050 жылға қарай ядролық реакторлардың көбеюімен

бұл көрсеткіш 130-150 мың тоннаға дейін өсуі мүмкін [10]. Сұраныстың болжамы 5 суретте көрсетілген.

5-сурет – 2050 жылға дейін жаһандық уранға сұраныстың болжамы

Қазақстан – әлемдік уран жеткізіліміндегі жетекші ойыншы ретінде осы сұранысты қамтамасыз етуде негізгі рөл атқарады. Елдің экспорттық әлеуеті артып, қосылған құны жоғары ядролық отын өндірісіне көшуі оны халықаралық нарықта стратегиялық серіктеске айналдырады. Жаһандық трендтерге сәйкес, Қазақстанның уран өндірісі мен қайта өңдеу саласына инвестициялар тарту және жаңа технологияларды енгізу өзекті бола түсуде. Уранға деген сұраныстың өсуі Қазақстан үшін жаңа мүмкіндіктер ашқанымен, ол нарықтағы тұрақсыздық, геосаяси факторлар және ұзақ мерзімді келісімшарттардың тиімділігі сияқты мәселелерді ескеруді қажет етеді. Осыған байланысты, Қазақстан өзінің экспорттық стратегиясын әртараптандырып, ядролық отын өндірісін кеңейту арқылы жаһандық жеткізу тізбегінде өз орнын нығайтуға ұмтылуда. Қазақстанның уран өнеркәсібі нарығының масштабын кеңейту, инвестицияларды ұлғайту және уран өндіру мен өңдеу инфраструктурасын жақсарту, сондай-ақ мемлекеттік қолдауды күшейту салаға жаңа даму мүмкіндіктерін ашады.

Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша, Қазақстанның уран өндірісі 2012 жылғы 21,2 мың тоннадан 2022 жылы 27,5 мың тоннаға дейін өсті [1].

Қазақстандағы уран саласының жылдам дамуының негізгі факторлары: әлемдік декарбонизация стратегиясы аясында атом энергетикасына деген сұраныстың өсуі; уран өндіру және өңдеу инфрақұрылымын жаңғырту; саланы цифрландыру және технологиялық жаңғырту.

Талдау көрсеткендей, Қазақстанның уран экспорты тізбегі уранды өндіруден, қайта өңдеуден, сауда-саттықтан және шетелдік тұтынушыларға жеткізуден тұрады. Экспорттық жеткізілімдердің қауіпсіздік көрсеткіштерін талдау келесі бағыттар бойынша жүргізілуі мүмкін: жеткізілімдердің тұрақтылық индексі, экономикалық және логистикалық тұрақтылық индексі, ресурстық тәуекел индексі, саяси тәуекел индексі және баға тәуекелінің индексі.

Экономикалық-математикалық модель экспорттық жеткізілімдер тізбегіне негізделген және уран экспортының қауіпсіздік индекстерін талдау объектілері ретінде қолданады. Бұл үлестерді анықтау үшін өлшеу әдісін қолданып, қауіпсіздік факторларын және негізгі тәуекел факторларын зерттейді, сондай-ақ болашақ ынтымақтастықты жақсарту факторларын анықтайды [11]:

Ресурстарды жеткізу индексі: уран - қазба байлық ретінде шектеулі ресурс болып табылады. Экспорттаушы елдер үшін шектеулі қорлар мен өсіп келе жатқан тұтыну жеткізілімдердің қысқаруына немесе тоқтатылуына әкелуі мүмкін. Жеткізу индексі келесі формуламен есептеледі:

$$RS_i = \frac{(NGP_i - NGC_i)}{NGR_i} \quad (1)$$

Мұндағы, RS_i – i елінің ресурстарды жеткізу индексі; NGP_i – i еліндегі табиғи уран өндіру көлемі; NGC_i – i еліндегі уранды тұтыну көлемі; NGR_i – i еліндегі уран қорының көлемі.

Жеткізуші елдің қауіпсіздік индексі: халықаралық экономикалық қызмет мемлекеттердің егемендік әрекеттерінен туындаған мәмілелер бойынша дефолттар немесе саясат пен ережелердегі өзгерістер нәтижесінде халықаралық саудада шығындарға әкелуі мүмкін. Бұл ұлттық факторларға саяси тұрақтылық, үкіметтің тиімділігі, инвестициялық климат және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жатады. ICRG (Елдік тәуекелдердің халықаралық анықтамалығы) – The PRS Group компаниясы саяси, экономикалық және әлеуметтік айнымалы көрсеткіштерді ескере отырып есептейтін елдің тәуекелінің кешенді көрсеткіші. ICRG мәні неғұрлым жоғары болса, көрсеткіштер соғұрлым тұрақты болады.

$$SC_i = \frac{100}{ICRG_i} \quad (2)$$

мұндағы, SC_i – жеткізуші елдің қауіпсіздік индексі; $ICRG_i$ – i жеткізуші елдің ICRG көрсеткіші.

Уран бағасының өзгеру индексі: уранға деген сұраныс пен ұсыныстың арасындағы сәйкессіздік халықаралық уран саудасы процесінде, жеткізілімдердің үзілуі немесе сұраныстың айтарлықтай өсуі жағдайында бағаның күрт құбылуына әкеледі. Баға өзгерісінің индексі мына формуламен есептеледі:

$$PC_i = \frac{1}{5} \sum_{t=1}^5 \ln \left(\frac{P_{t+1}^i}{P_t^i} \right)^2 \quad (3)$$

мұндағы, PC_i – i елінің уран бағасының өзгеру индексі; P_t^i – t уақытында i еліне уран экспортының бағасы.

Тасымалдау қауіпсіздігінің индексі: тасымалдау қауіпсіздігіне әсер ететін факторларға тасымалданатын уранның көлемі, тасымалдау қашықтығы және уран өтетін елдердің әскери қауіпсіздігі жатады.

$$TS_i = \frac{ING_i}{TNG} \cdot \frac{6}{MP_i} \quad (4)$$

мұндағы, TS_i – уран тасымалдау қауіпсіздігінің индексі; ING_i – i еліне экспортталатын уранның көлемі; TNG – экспортталатын уранның барлық көлемі MP_i – i елінің әскери қауіпсіздік көрсеткіші.

Уранға деген сұраныс индексі: бұл көрсеткіш әлемдік уран тұтындағы Қазақстаннан экспортталатын уранның үлесін көрсетеді. Индекс мына формуламен есептеледі:

$$DR_i = \frac{ING_i}{TNGC} \quad (5)$$

мұндағы, DR_i – уранға деген сұраныс индексі, ING_i – i еліне экспортталатын уранның көлемі; $TNGC$ – уранды тұтыну көлемі.

Әр түрлі жылдардағы көрсеткіштерді салыстыру үшін, статистикалық нәтижелер уақыт айнымалысын қосу және өлшеу әдісін қолдану арқылы талданады. Сондықтан көрсеткіштер стандартталуы керек:

$$eX_{tj}^i = \frac{X_{tj}^i}{X_{mid}} \quad (6)$$

мұндағы, eX_{tj}^i – көрсеткішті стандарттағаннан кейінгі нәтиже; X_{tj}^i – i жеткізуші елдердің j көрсеткіш индексінің t кезеңіндегі мәні; X_{mid} – индекс көрсеткіштерінің орташа мәні.

Көрсеткіштердің салмағын анықтау:

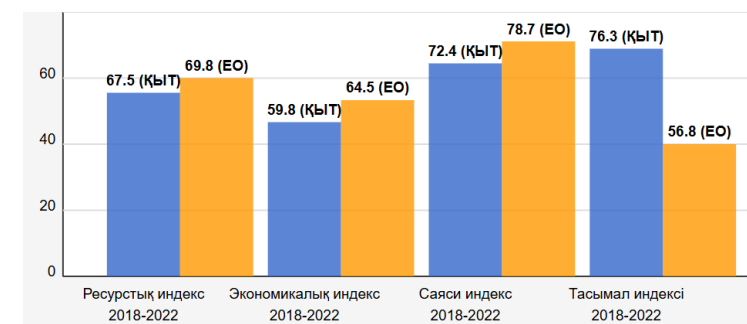
$$W_{tj}^i = \frac{eX_{tj}^i}{\sum_t \sum_j X_{tj}^i} \quad (7)$$

мұндағы, W_{tj}^i – көрсеткішті салыстыру нәтижесі.

Қазақстан уран экспортының қауіпсіздік индекстері (1) – (7) формулалары бойынша 2018-2022 жылдар аралығында жинақталған деректер негізінде есептелді. Алынған нәтижелер 6 және 7-суреттерде көрсетілген.

Зерттеу нәтижелері Қазақстанның әртүрлі елдерге уран экспортының әртүрлі күшті және әлсіз жақтары бар екенін көрсетеді. Біріншіден, Қазақстан – әлемдегі ең ірі уран өндіруші ел ретінде өзінің ресурстық потенциалы мен тұрақты өндіріс көлемімен ерекшеленеді. 2022 жылғы деректер бойынша Қазақстан әлемдік уран өндірісінің 43 % қамтамасыз етті. Қазақстан уран экспортының негізгі бағыттары – Қытай мен Еуропалық Одақ елдері. Қытай бағытында Қазақстан тұрақты саяси жағдайымен және тасымалдау тәуекелінің төмендігімен ерекшеленеді. Алайда, соңғы жылдары Қытайға уран экспорты бәсекелестердің арқасында үлестік көрсеткіштері төмендеуде.

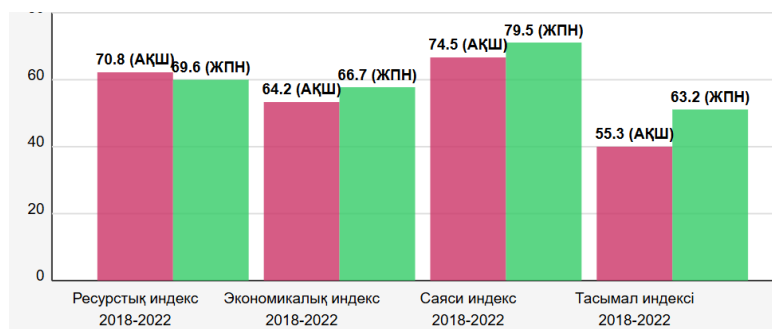
Еуропалық Одақ елдеріне уран экспорты тұрақты өсіп келеді. Қазақстан Франция, Германия және Ұлыбританияға уранның маңызды жеткізушісі болып табылады. Бірақ тасымалдау қашықтығының алыстығы және үшінші елдер арқылы жеткізу қажеттілігі Қазақстан мен ЕО елдері арасындағы уран саудасында көлік қауіпсіздігі мәселелерін туғызады (Сурет 6).

6-сурет – Қазақстаннан Қытай мен ЕО елдеріне уран экспортының қауіпсіздік индекстері

Ескерту – (1) – (7) негізінде авторлармен құрастырылған.

АҚШ нарығы Қазақстан үшін перспективалы бағыт болып табылады. Қазақстан уранының АҚШ нарығындағы үлесі 2018 жылғы 12 %-дан 2022 жылы 18 %-ға дейін өсті. Геосаяси тұрақтылық пен ресурстық әлеует индексі Қазақстанның АҚШ пен Канада сияқты елдерге қарағанда жоғары бәсекелестік артықшылығын қамтамасыз етеді. Жапония мен Оңтүстік Корея нарықтары Қазақстан үшін стратегиялық маңызды. Фукусима апатынан кейін Жапония атом энергетикасын қалпына келтіріп жатқан кезде, Қазақстан осы елге уран жеткізудің сенімділігін көрсете білді (Сурет 7).

7-сурет – Қазақстаннан АҚШ пен Жапонияға уран экспортының қауіпсіздік индекстері

Ескерту – (1) – (7) негізінде авторлармен құрастырылған.

Қазақстанның уран экспорты тұрақты өсім мен әртараптандыру үрдісін көрсетеді, алайда әр нарықтың өзіндік ерекшеліктері бар. Қытай бағыты бәсекелестіктің күшеюіне байланысты өзгерістерге ұшыраса, Еуропалық Одақпен сауда тасымалдау қауіпсіздігіне тәуелді. АҚШ нарығындағы үлес артып, стратегиялық серіктестік нығая түсуде, ал Жапония мен Оңтүстік Корея Қазақстан үшін маңызды экспорттық бағыттар болып қала береді. Ұзақ мерзімді перспективада көлік инфрақұрылымын дамыту мен жеткізу қауіпсіздігін қамтамасыз ету елдің уран нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін сақтаудың басты шарттары болмақ.

Қорытынды

Қазақстан уран экспортының тұрақты дамуы үшін елдің ресурстық әлеуетін тиімді пайдалану, жаңа нарықтарға шығу және халықаралық ынтымақтастықты кеңейту стратегиялық маңызға ие. Уран тасымалының қауіпсіздігі мен тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін көлік инфрақұрылымын дамыту және логистикалық шығындарды оңтайландыру қажет. Әлемдік атом энергетикасының дамуы Қазақстан уранына деген сұраныстың артуына

ықпал етеді, бұл елдің экспорттық әлеуетін одан әрі нығайтуға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері Қазақстан уран экспортының негізгі бағыттары – Қытай, Еуропалық Одақ және АҚШ нарықтарында әртүрлі күшті және әлсіз жақтары бар екенін көрсетті. Қытайға уран жеткізу тұрақты саяси жағдаймен және тасымалдау тәуекелінің төмендігімен ерекшеленсе, Еуропалық Одақ елдерімен ынтымақтастық көлік қауіпсіздігі тұрғысынан қиындықтар тудырады. АҚШ нарығы Қазақстан үшін перспективалы бағыт болып қала береді, ал Жапония мен Оңтүстік Корея ядролық энергетика саласындағы стратегиялық серіктестер ретінде маңызды рөл атқарады.

Осыған байланысты Қазақстан уран экспортының қауіпсіздігі мен тиімділігін арттыру үшін көлік логистикасын жетілдіру, жаңа технологияларды енгізу және инвестициялық жобаларды дамытуға баса назар аударуы қажет. Сонымен қатар, халықаралық серіктестермен ұзақ мерзімді келісімшарттар жасасу арқылы экспорттық нарықтағы тұрақтылықты қамтамасыз ету маңызды. Бұл Қазақстанның әлемдік уран нарығындағы жетекші орнын сақтап қалуға және жаһандық энергетикалық қауіпсіздікке үлес қосуға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Национальное бюро статистики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/>
- 2 Министерство энергетики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/energo?lang=ru>.
- 3 АО «НАК Казатомпром». Добыча природного урана [Электронный ресурс]. – URL: https://www.kazatomprom.kz/kz/page/dobicha_prirodnogo_urana.
- 4 NEA, IAEA. Uranium 2022: Resources, Production and Demand. – Paris : OECD Publishing, 2023. – № 11. – С. 101–111.
- 5 АО «НАК Казатомпром». Геологоразведка [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.kazatomprom.kz/kz/page/geologorazvedka>.
- 6 АО «НАК Казатомпром». Продукция ядерно-топливного цикла [Электронный ресурс]. – URL: https://www.kazatomprom.kz/kz/page/produksiya_yatts.
- 7 Сушко, С. М., Шишков, И. А., Вершков, А. Ф. Уранодобывающая отрасль Казахстана и перспективы её развития // Известия Национальной Академии наук Республики Казахстан. Серия геологии и технических наук. – 2013. – № 5. – С. 61–68.

8 АО «НАК Казатомпром». Годовой отчет за 2022 год [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.kazatomprom.kz/upload/iblock/2bf/annual-report-2022.pdf>.

9 Мировое ядерное сообщество. Рынок урана и глобальная цепочка поставок, 2023 [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.world-nuclear.org/our-association/publications/uranium-market>.

10 Даль, К. Эластичность спроса и предложения энергии // Энергетическая политика. – 2009. – № 72. – С. 80–84.

11 Жұман, Ж., Сюань, Ч., Макулова, А. Т. Современное состояние и перспективы газового рынка Китая // Central Asian Economic Review. – 2023. – № 6. – С. 53-65. DOI: 10.52821/2789-4401-2023-6-53-65.

REFERENCES

1 Natsional'noe byuro statistiki Respubliki Kazakhstan [National Bureau of Statistics of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/>

2 Ministerstvo energetiki Respubliki Kazakhstan [Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/energo?lang=ru>.

3 АО «NAK Kazatomprom». Dobicha prirodnogo urana [Mining of natural uranium] [Electronic resource]. – URL: https://www.kazatomprom.kz/kz/page/dobicha_prirodnogo_urana.

4 NEA, IAEA. Uranium 2022: Resources, Production and Demand. – Paris : OECD Publishing, 2023. – No. 11. – P. 101-111.

5 АО «NAK Kazatomprom». Geologorazvedka [Geological exploration] [Electronic resource]. – URL: <https://www.kazatomprom.kz/kz/page/geologorazvedka>.

6 АО «NAK Kazatomprom». Produktsiya yaderno-toplivnogo tsikla [Nuclear fuel cycle products] [Electronic resource]. – URL: https://www.kazatomprom.kz/kz/page/produktsiya_yatts.

7 Sushko, S. M., Shishkov, I. A., Vershkov, A. F. Uranodobivayushchaya otrasl' Kazakhstana i perspektivy yeye razvitiya [Uranium mining industry of Kazakhstan and its development prospects] // Izvestiya Natsional'noi Akademii nauk Respubliki Kazakhstan. Seriya geologii i tekhnicheskikh nauk. – 2013. – No. 5. – P. 61-68.

8 АО «NAK Kazatomprom». Godovoi otchet za 2022 god [Annual report for 2022] [Annual report for 2022] [Electronic resource]. – URL: <https://www.kazatomprom.kz/upload/iblock/2bf/annual-report-2022.pdf>.

9 Mirovye yadernoe soobshchestvo. Rynok urana i global'naya tsepochnka postavok, 2023 [Uranium market and global supply chain, 2023] [Electronic resource]. URL: <https://www.world-nuclear.org/our-association/publications/uranium-market>.

10 Dal', K. Elastichnost' sprosa i predlozheniya energii [Elasticity of energy demand and supply] // Energeticheskaya politika. – 2009. – No. 72. – P. 80-84.

11 Zhūman, Zh., Syuan', Ch., Makulova, A. T. Sovremennoe sostoyanie i perspektivy gazovogo rynka Kitaya [Current state and prospects of China's gas market] // Central Asian Economic Review. – 2023. – No. 6. – P. 53–65. DOI: 10.52821/2789-4401-2023-6-53-65.

21.02.25 ж. баспаға түсті.

04.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

02.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

Ж. Жұман¹, *Б. Омирзаков², А. В. Хамзаева³, А. Т. Макулова⁴, Э. А. Санарбаева⁵
^{1,2,3}Казахский национальный университет имени аль-Фараби,

Республика Казахстан, г. Алматы,

⁴Университет НАРХОЗ, Республика Казахстан, г. Алматы,

⁵Университет Ташенев, Республика Казахстан, г. Шымкент

Поступило в редакцию 21.02.25

Поступило с исправлениями 04.04.25

Принято в печать 02.05.25

ЭКСПОРТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ УРАНОВОЙ ОТРАСЛИ КАЗАХСТАНА

Целью данного исследования является комплексный анализ текущего состояния урановой отрасли Казахстана, выявление основных тенденций ее развития, а также оценка экспортного потенциала казахстанского урана с точки зрения мирового спроса и экономических факторов. Казахстан является одним из мировых лидеров по добыче природного урана, поэтому развитие урановой промышленности и совершенствование экспортной политики остается одним из важнейших вопросов. В исследовании рассматриваются ключевые факторы, которые позволят Казахстану укрепить свои позиции на рынке урана, а также анализируются его конкурентные преимущества и препятствия. В работе использованы методы экономико-математического

моделирования, статистического анализа, средневзвешенные показатели динамики экспорта. Кроме того, посредством обзора научной и публицистической литературы изучены структурные изменения на мировом рынке урана и их влияние на урановую отрасль Казахстана. В исследовании рассмотрены статистические данные международных организаций и показатели основных игроков мирового рынка урана. Детально проанализировано влияние мировых тенденций в сфере атомной энергетики и геополитических факторов на урановую отрасль Казахстана. Были рассмотрены новые технологии в добыче урана, возможности их применения в Казахстане, а также пути совершенствования экспортной политики. Даны рекомендации по укреплению позиций Казахстана на мировом рынке. Проведен анализ текущего положения Казахстана в сфере добычи, переработки и экспорта урана. Исследование показало, что Казахстан сохраняет лидирующую роль в поставках природного урана, но сталкивается с такими проблемами, как изменение структуры мирового спроса, усиление рыночной конкуренции и необходимость диверсификации рынков сбыта. Кроме того, рассматривались перспективы развития сотрудничества с крупнейшими странами-импортерами, такими как Китай, Франция, США и Россия. Одним из основных результатов исследования является рекомендация комплексного комплекса мер по развитию урановой отрасли Казахстана и повышению ее экспортного потенциала.

Ключевые слова: урановая промышленность, мировой рынок урана, экспорт, Казахстан, атомная энергетика, экономическое развитие.

*J. Juman¹, *B. Omirzakov², A. V. Khamzayeva³, A. T. Makulova⁴, E. A. Saparbaeva⁵*

^{1,2,3}Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty,

⁴NARXOZ University, Republic of Kazakhstan, Almaty,

⁵Tashenev University, Republic of Kazakhstan, Shymkent,

Received 21.02.25

Received in revised form 04.04.25

Accepted for publication 02.05.25

EXPORT POTENTIAL OF THE URANIUM INDUSTRY OF KAZAKHSTAN

This study is aimed at comprehensively analyzing the current state of the uranium industry in Kazakhstan, identifying its main development trends, and assessing the export potential of Kazakhstan's uranium in terms of global demand and economic factors. Kazakhstan is one of the world leaders in terms of natural uranium production, therefore, improving its uranium industry and export policy remains one of the most important issues. The study examines the main factors that allow Kazakhstan to strengthen its position in the uranium market, analyzes its competitive advantages and obstacles. The work used economic and mathematical modeling methods, statistical analysis, and weighted average indices of export dynamics. In addition, structural changes in the world uranium market and their impact on the uranium industry of Kazakhstan were studied by reviewing scientific and journalistic literature. The study reviewed statistical data from international organizations and indicators of the main players in the world uranium market. The impact of global trends in the field of nuclear energy and geopolitical factors on the uranium industry of Kazakhstan was widely analyzed. New technologies in uranium production, their application in Kazakhstan, as well as ways to improve export policy were considered. Recommendations were made to strengthen Kazakhstan's position in the world market. The current situation of Kazakhstan in the field of uranium production, processing and export was analyzed. As a result of the study, it was found that Kazakhstan retains a leading role in the supply of natural uranium, however, problems such as changes in the structure of global demand, increased competition in the market and the need to diversify sales markets are emerging. In addition, the prospects for the development of cooperation with major importing countries such as China, France, the USA, and Russia were considered. One of the main results of the study is

the proposal of comprehensive measures to develop the uranium industry of Kazakhstan and increase its export potential.

Keywords: uranium industry, world uranium market, export, Kazakhstan, nuclear energy, economic development.

FTAMP 44.01.79

<https://doi.org/10.48081/DQYX5380>

***Г. Е. Кабакова¹, А. Азимхан², Г. Н. Доғалова³,
М. Г. Қайырғалиева⁴, Р. А. Есберген⁵**

¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қазақстан Республикасы, Қызылорда қ.

²Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

³Экономикалық зерттеулер институты, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

⁴Баишев Университеті, Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ.

⁵ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясының
Ақтөбе облысы бойынша филиалы, Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2534-6967>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4397-3561>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6574-2281>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0289-9115>

⁵ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3894-8254>

*e-mail: k.gul82@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МҰНАЙ КӘСІПОРЫНДАРЫНДА КАДР ӘЛЕУЕТІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕСЕРІ

Мақалада Қазақстан Республикасының мұнай кәсіпорындарында кадрлық әлеуетті қалыптастыру және дамыту ерекшеліктері қарастырылады. Мұнайгаз кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігі өндірістерді үнемі техникалық қайта жарақтандырумен ғана емес, сонымен қатар компанияның табысты даму факторы болып табылатын тиімді кадр саясатымен де анықталады. Ғылыми мақаланың мақсаты - Қазақстанның мұнай саласындағы кадрлық әлеуеттің ағымдағы жай-күйіне талдау жүргізу, негізгі проблемаларды анықтау және салалық дамудың қазіргі заманғы сын-қатерлері мен басымдықтарын ескере отырып, оны нығайту бағыттарын ұсыну. Саланың кадрлық құрамының ағымдағы жай-күйі талданады, білікті мамандардың жетіспеушілігімен байланысты негізгі проблемалар анықталады. Мұнай секторының тұрақты дамуын қамтамасыз етуде мемлекеттік саясаттың, білім

беру мекемелерінің және персоналды даярлаудың корпоративтік бағдарламаларының рөліне ерекше назар аударылады. Елдің мұнай компанияларының бәсекеге қабілеттілігі мен технологиялық тұрақтылығын арттыру үшін қызметкерлерді даярлау және олардың біліктілігін арттыру жүйесін жетілдіру жөнінде ұсыныстар келтіріледі. Авторлар қазіргі кездегі кадр тапшылығының себептерін, кәсіптік білім беру мен кадрларды даярлау жүйесінің проблемаларын талдап, сонымен қатар, саладағы адами капиталды дамытуға бағытталған ұсыныстарды ұсынады. Зерттеу нәтижелері мұнай саласындағы кадр саясатын жетілдіруге бағытталған тиімді шешімдер қабылдауға септігін тигізуі мүмкін.

Кілтті сөздер: кадр әлеуеті, мұнай өнеркәсібі, адам ресурстары, кәсіби оқыту, кадрлар даярлау, персоналды басқару

Кіріспе

Әлемдік еңбек нарығы технологиялық прогрестің, «жасыл» ауысудың, сондай-ақ экономикалық және демографиялық факторлардың әсерінен айтарлықтай өзгерістерге ұшырайды. Мамандықтардың мазмұны өзгеруде, экономикадағы құрылымдық өзгерістер бірқатар мамандықтардың жойылуына және бұрын болмаған жаңа мамандықтардың пайда болуына әкеледі. Жаһандық бәсекелестіктің күшеюі, цифрландыру және жаңа технологиялық құрылымдарға көшу жағдайында қызметкерлерді кәсіби даярлауға және адам ресурстарын басқару жүйесіне қойылатын талаптар айтарлықтай артып келеді [1].

Кадрлық әлеует - бұл кәсіпорынның алға қойған мақсаттарына жету қабілетін анықтайтын қызметкерлердің білімі, дағдылары, тәжірибесі мен жеке қасиеттерінің жиынтығы. Мұнай саласында ол өндірістің жоғары технологиялық күрделілігіне, қауіпсіздік стандарттарын сақтау қажеттілігіне және сыртқы сын-қатерлерге төзімділікке байланысты ерекше маңызға ие болады [2].

Мұнай компанияларының ұзақ мерзімді табысы бүгінде өндіріс көлемімен және жаңа жабдықтардың болуымен ғана емес, негізінен адами ресурстармен және олардың қызметінің тиімділігімен анықталады.

Материалдар мен әдістері

Қазақстанның мұнай кәсіпорындарының кадрлық әлеуетін зерттеу барысында сандық және сапалық талдау әдістері қолданылды. Ақпараттың негізгі көздері Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің статистикалық деректері, ҚР Энергетика

министрлігінің есептері, ірі мұнай-газ компанияларының ресми материалдары мен талдамалық шолулары, т.б. болып табылды.

Зерттеу үшін мазмұнды талдау корпоративтік құжаттарда ұсынылған персоналды дамыту стратегияларын зерттеу; салыстырмалы талдау – Қазақстан аумағында жұмыс істейтін отандық және халықаралық компаниялар арасындағы кадрлық қамтамасыз етудегі айырмашылықтарды бағалау жүргізілді.

Нәтижелер және талқылау

Экономиканың жаһандануы жағдайында, шығарылатын және сатылатын өнім сапасының өсіп келе жатқан мәні, еңбек нарығындағы әлеуметтік өзгерістер, инвестициялық тартымдылықты қамтамасыз ету, бәсекелестік жағдайында мұнай компанияларының өндірісінде технологиялық инновацияларды енгізу жағдайында келесі негізгі артықшылықтар бар, олардың ішінде:

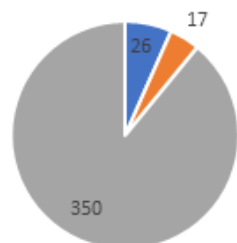
- персоналдың (жұмыс күшінің) құрамын өзгерту;
- персоналдың (жұмыс күшінің) сапасына қойылатын талаптарды өзгерту;
- бизнес-процестер қызметінің тиімділігі.

Қазақстан Республикасының мұнайгаз саласы тұтастай алғанда үш бағытқа бөлінеді:

- көмірсутек шикізатын барлау және өндіру (upstream);
- көмірсутек шикізатын магистральдық құбырлар және басқа да көліктермен тасымалдау (midstream) және сақтау;
- көмірсутек шикізатын қайта өңдеу және оларды қайта өңдеу өнімдерін сату (downstream) [3].

Қазақстанда 2024 жылдың 01 сәуірінде шикі мұнай және табиғи газ өндірумен айналысатын 393 компания тіркелген. Жалпы санына қатысты мұнайгаз компаниялар төмендегідей бөлінеді:

- ірі кәсіпорындар (250 - ден астам қызметкер) – 26;
- орта кәсіпорындар (101 - ден 250 адамға дейін) – 17;
- шағын кәсіпорындар (5 - тен 100 адамға дейін) – 350.

1 – сурет – Қазақстандағы мұнайгаз компаниялары

Мұнай-газ саласының тартымдылығы саладағы жалақының бәсекеге қабілеттілігінің тиісті деңгейіне байланысты әлі де жоғары.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Статистика бюросының ресми статистикалық ақпараты бойынша 2023 жылғы IV тоқсанда тау-кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу бір қызметкерінің орташа айлық жалақысы 798 424 мың теңге құрады. Осы көрсеткіш бойынша еліміздің барлық өнеркәсібі бойынша 1-ші орында тұр.

Бүгінгі таңда Қазақстанның мұнайгаз өнеркәсібі «ҚазМұнайГаз» АҚ, «Теңізшевройл» ЖШС, NCOC және т.б. сияқты ірі ұлттық және халықаралық компаниялармен әрекет етуімен сипатталады. Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігінің деректеріне сәйкес, әсіресе бұрғылау, инженерия, процестерді автоматтандыру және экологиялық менеджмент сияқты бағыттарда орта және жоғары буын мамандарының тапшылығы байқалады. Кадрлардың қартаюы тағы бір маңызды мәселе: техникалық мамандықтар қызметкерлерінің орташа жасы 45-50 жасты құрайды. Бұл жас мамандардың ағыны жеткіліксіз болуымен, сонымен қатар, ЖОО түлектерінің дайындық деңгейі көбінесе жұмыс берушілердің талаптарына сәйкес келмейді, бұл білім беру жүйесі мен саланың қажеттіліктері арасындағы алшақтықты көрсетеді [4].

Тиімді кадрлық әлеуетті қалыптастыру бірқатар факторларға байланысты. Білім беру және кадрларды даярлау жүйесі - бейінді жоғары оқу орындары мен колледждердің болуына қарамастан, мамандарды даярлау сапасы көбінесе тәжірибеге бағытталған тәсілдің аздығымен, ал оқу бағдарламалары саладағы технологиялық өзгерістерге сәйкес жаңартылмауымен сипатталады.

Корпоративтік оқыту бағдарламаларын кейбір компаниялар өздерінің біліктілігін арттыру, тәлімгерлік және дуальды білім беру жүйелерін

енгізуде. Мысалы, «Теңізшевройл» және NCOC университеттермен белсенді ынтымақтасады және жастар бағдарламаларын дамытуға инвестиция салады.

Еңбек жағдайлары және әлеуметтік саясат бәсекеге қабілетті жалақы, мансаптық өсу мүмкіндігі және еңбек жағдайлары қызметкерлерді ұстап қалуда маңызды рөл атқарады. Мұнай кен орындары орналасқан шалғай аймақтарда тұрғын үй және әлеуметтік инфрақұрылым мәселелері де маңызды рөл атқарады [5].

Қазақстан Республикасының отын – энергетикалық кешенін дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасына сәйкес мұнай кешенін дамытудың негізгі мақсаттары барлау мен өндіруді ынталандыру жолымен ресурстық базаны дамыту, сондай-ақ ішкі нарықтың қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін жұмыс істеу тиімділігін арттыру және экономиканың өсу қарқынын ұстап тұру үшін көмірсутек шикізатының экспорты есебінен капиталдың жеткілікті ағынын қамтамасыз ету болып табылады.

Мұнай кешенін дамытудың стратегиялық міндеттері:

1 геологиялық барлауға инвестициялар тарту және мұнай өндіруді тиімді технологиялық дамыту;

2 мұнай өнімдерінің негізгі түрлері бойынша энергия қауіпсіздігін қамтамасыз ету, мотор отындары мен майлау материалдарына ішкі сұранысты толық жабу;

3 мұнай өңдеу мен мұнай өнімдері нарығын дәйекті лықтандыру;

4 халықаралық бірлестіктерге интеграциялауға жәрдемдесу, бірыңғай экономикалық кеңістікке интеграциялауға дайындық;

5 мұнай-газ бағытының кадрлық әлеуетін дамыту.

Мұнай мен газды барлау мен өндірудегі ірі жұмыс берушілер «ТШО» ЖШС, «НКОК Н.В.», «КПО Б.В.», «Өзенмұнайгаз» АҚ, «Ембімұнайгаз» АҚ, «Маңғыстаумұнайгаз» АҚ, «Қаражанбасмұнай» АҚ, «СНПС-Ақтөбемұнайгаз» АҚ, «ҚазГерМұнай» БК» ЖШС, «Қазақтүрікмұнай» ЖШС, «ҚазақОйлАқтөбе» ЖШС, «Петро Қазақстан Құмкөл Ресурсиз» АҚ, «Торғай Петролеум» АҚ және басқалар.

Мұнай-газ компаниялары бұрғылау инженерлері, Мұнай және газ өндіру жөніндегі инженер-технологтар, Мұнай және газ кен орындарын игеру жөніндегі инженерлер, экология және қоршаған ортаны қорғау мәселелері жөніндегі инженерлер, еңбекті қорғау және қауіпсіздік техникасы жөніндегі инженерлер, оның ішінде халықаралық нормалар мен стандарттарды білетіндер сияқты мамандарға қажеттілікті сезінеді. Теңіз кен орындарында бұрғылау және пайдалану тәжірибесі бар инженерлер, менеджерлер жетіспейді. Жақында автоматика, телемеханика, радиоэлектроника, Ақпараттық технологиялар және т.б. салалардағы мамандарға қажеттілік

туындады және үнемі артып келеді. сонымен қатар, халықаралық жобаларға қатысу тәжірибесі бар және ағылшын тілін жетік білетін мұнайшылардың барлық дерлік санаттары ерекше сұранысқа ие [6].

Мамандарға деген қажеттілікті арттыратын факторлардың ішінде өндіріс көлемінің ұлғаюы, инвестициялар ағыны, мұнай-газ бизнесінің шағын нысандарының дамуы басым болып табылады. Төмендегілердің қатарында сарқылған кен орындарындағы жұмыс орындарын жою, инвестицияларды қысқарту, энергия тасымалдаушыларға әлемдік бағалардың төмендеуі, жаңа технологияларды кеңінен қолдану, еңбек өнімділігін арттыру бар. Шетелдік капиталы бар компаниялар өздерінің жергілікті әріптестеріне қарағанда қиынырақ, себебі – техникалық лауазымдарға үміткерлердің тілдік білімінің әлсіздігі. Ірі мұнай компанияларында жобаларда тәжірибесі бар көптеген білікті мамандар бар, бірақ олардың аз бөлігі ағылшын тілінде дұрыс деңгейде сөйлейді.

Кесте 1— Қазақстанның мұнайгаз саласының кадр әлеуетіне SWOT-талдау

Күшті жақтары (Strengths)	Әлсіз жақтары (Weaknesses)
- Қызметкерлерді оқыту мен дамытудың корпоративтік мәдениеті дамыған ірі ұлттық және халықаралық мұнай компанияларының болуы - Саланы, оның ішінде білім беру және кәсіптік бағдарлау саласындағы мемлекеттік қолдау - Өндірістік оқытудың дамыған инфрақұрылымы (оқу полигондары, тағылымдама базалары) - Еңбек қауіпсіздігі мен сапа стандарттарына көбірек көңіл бөлу - Тағылымдамалар мен тәлімгерліктің корпоративтік бағдарламаларының болуы	- Түлектерді даярлаудың өндіріс талаптарына сәйкес келмеуі - Кадрлардың қартаюуы және жастардың саладан кетуі - Персоналдың бір бөлігі арасында тұрақты оқуға және өзін-өзі жетілдіруге деген төмен мотивация - Жоғары оқу орындары мен жұмыс берушілер арасындағы әлсіз байланыс - Халықаралық біліктілікті арттыру бағдарламаларына шектеулі қолжетімділік
Мүмкіндіктер (Opportunities)	Қауіп-қатерлер (Threats)

- Жаңа құзыреттерді талап ететін цифрлық технологиялар мен автоматтандыруды дамыту - Білім және ғылым саласындағы халықаралық серіктестіктерді дамыту - Дуальды білім беруді енгізу және білім беру бағдарламаларын жаңарту - Корпоративтік оқыту және біліктілікті арттыру бағдарламаларын кеңейту - Саланың инвестициялық тартымдылығын және әлеуметтік кепілдіктерді арттыру	- Шетелдік компаниялар тарапынан білікті кадрлар үшін бәсекелестіктің өсуі - «Мидың ағып кетуі» қаупі — мамандардың шетелге кетуі - Еңбек нарығындағы және жалпы экономикадағы тұрақсыздық - Жас ұрпақ арасында көмірсутек өндіру саласындағы мамандықтардың тартымдылығының төмендеуі - Жүйелі қайта даярлаусыз білім мен дағдылардың ескіруі
---	--

Бүгінгі таңда сала аса маңызды проблемаға – жоғары білікті мамандардың жетіспеушілігіне тап болып отыр. Техника мен технологияның қарқынды дамуы компаниялардың барлық кадрлық құрамын ауқымды оқытуды және қайта оқытуды талап етеді. Жас маманның компанияға жұмысқа келетін білім деңгейі компаниялардың оқу орындарының түлектерінің біліктілігіне қойылатын талаптары мен оқу бағдарламаларының мазмұны арасындағы теңгерімсіздікті көрсетеді [7].

Қазақстанда елдің мұнай-газ саласында кадрлық толықтыруды қамтамасыз ететін бірқатар жоғары оқу орындары жұмыс істейді. Бүгінгі таңда мұнай компаниялары еліміздің бейінді жоғары оқу орындарымен – ҚБТУ, ҚазҰТЗУ (Satbayev University), С.Өтебаев атындағы Атырау Мұнай және газ университеті, Ш.Есенов атындағы Ақтау мемлекеттік университеті, Л. Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Болашақ» Маңғыстау университеті, Шымкент инновациялық колледжі, Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетімен ынтымақтастықта жұмыс жасайды.

Қазақстанның мұнай-газ саласының жаңа кәсіптері мен құзыреттерінің атласын құру жөніндегі жобаны іске асыру Қазақстан Республикасының Энергетика министрлігі, «KAZENERGY» Қауымдастығы, «BTS Education» ЖШС және «ARG Group LTD» ЖШС арасында қол қойылған ынтымақтастық және өзара іс-қимыл туралы меморандум шеңберінде жүзеге асырылады.

Жобаның барлық кезеңдерінде Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігінің жетекшілік ететін департаменттерінің басшылары, негізгі мұнай-газ компаниялары мен кәсіпорындарының менеджерлері мен жетекші мамандары (барлау, өндіру (бұрғылау), тасымалдау (сақтау), қайта өңдеу (өткізу), мұнай сервистік кәсіпорындары, KAZENERGY мүшелері мен серіктестері, сала ардагерлері, білім беру ұйымдарының өкілдері (ЖОО, колледждер) және кәсіптік одақтар тартылады.

Мұнай-газ саласындағы 11 жаңа кәсіптер атласына сәйкес «болашақ» мамандықтары: «мұнай өңдеу зауыттарының цифрлық қосарларын құру жөніндегі инженер дизайнер», «цифрландыру жөніндегі сервистік инженер (Big Data сәулетші)», «кен орындарын игерудегі дрондарды басқару жөніндегі маман (Геология, геодезия, маркшейдерия)» және т.б.

Алдағы перспективада негізгі кәсіптер мұнай мен газды барлаумен (барлау ұңғымаларын бұрғылауды, геологиялық геофизикалық жұмыстарды және т.б. қоса алғанда), өндіру тиімділігін арттырумен (оның ішінде жаңа технологиялар есебінен және мұнай беруді ұлғайту әдістерін қолдану арқылы) байланысты болады. Алдағы онжылдықтарда пайдалы қазбаларға сұраныс айтарлықтай жоғары болып қалады. Сондықтан бұл салалар жоғары білікті кадрларға деген қажеттілікті сақтайды. Сонымен қатар дамудың қазіргі кезеңінің екі ерекшелігі бар [8].

Біріншіден, дәстүрлі мұнай, газ және басқа ресурстар кен орындары таусылып, өндіруші компаниялар барған сайын күрделі кен орындарына, сондай-ақ мұнай құмдары, тақтатас газы, қайраң және терең су кен орындары сияқты ресурстардың жаңа түрлеріне көшуге мәжбүр. Бұл автоматтандырылған және роботты игеру жүйелері, кен орындарын қашықтықтан барлау және басқару әдістері сияқты жаңа технологиялық шешімдерді қажет етеді. Екіншіден, пайдалы қазбаларды тасымалдау кезінде, сондай-ақ кен орындарын жабу кезінде өндірудің экологиялық тазалығына, қоршаған ортаны қорғауға қойылатын талаптар артып келеді [9].

Қорытынды

Қазақстанның мұнай саласында кадрлық әлеуетті дамыту ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі, өндірісті технологиялық жаңғырту және сыртқы сын-тегеуріндерге тұрақтылық тікелей тәуелді болатын маңызды стратегиялық бағыт болып табылады [10].

Мұнай кешені кәсіпорындарының кадрлық әлеуетін арттыру мақсатында мұнай компаниялары мысалында персоналды оқыту жүйесін жетілдіруді, персоналды бекіту бойынша іс-шараларды әзірлеуді, сондай-ақ еңбек өнімділігін барынша арттыруға ұмтылуды ұсынуға болады, бұл мынаны білдіреді:

- біліктілігі жоғары мамандарды жедел даярлау;
- салада жас жігерлі және жақсы дайындалған мамандарды ұстап тұру үшін қаржы қаражатын шоғырландыру (персоналдың ауысу көрсеткіштерін төмендету);
- персоналды болжау, бағдарламалау және жоспарлау;
- басшы лауазымдарға әлеуеті жоғары жас мамандардың резервін қалыптастыру және іріктеу;

- жұмысқа қабылданған жас мамандарды кәсіби бағдарлау, бейімдеу және дамыту;
- перспективалы жас мамандардың мансаптық өсуін жоспарлау және іске асыру.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Армстронг, М., Тейлор, С.** Практика управления человеческими ресурсами [Текст]. – Санкт-Петербург : Питер, 2018. – 1039 с.
- 2 **Афанасьева, Л. А.** Развитие кадров и кадрового потенциала как приоритетное направление кадровой политики предприятия // Управленческий учет. – 2024. – № 4. – С. 35–40.
- 3 **Гайфуллина, М. М., Будников, М. Е.** СМАРТ-метод оценки кадрового потенциала нефтяной компаний // Вестник экономики и менеджмента. – 2019. – № 3-4. – С. 80–85.
- 4 **Сулейманова, А. М., Исхакова И. И., Лисицких Р. Ф.** Кадровый потенциал в контексте обеспечения и сохранения долгосрочного и устойчивого развития нефтяной компании (на примере ПАО «Татнефть») [Текст] // Современные технологии в нефтегазовом деле. – 2022. – С. 607–611
- 5 **Исаева, Б. К., Тлесова Э. Б.** Инновационное развитие кадрового потенциала нефтяных компаний Республики Казахстан [Текст] // Вестник Института дружбы народов Кавказа (Теория экономики и управления народным хозяйством). Экономические науки. – 2014. – № 4 (32). – С. 3.
- 6 **Beisembina, A. N., Dugalova, G. N., Jussibaliyeva, A. K., Yesbergen, R. A., Imangaliyeva, I. T** Methodological approaches to the functioning of the labour market in the context of ensuring employment of the population [Текст] // Вестник Торайғыров университета. Экономическая серия. №3 (2024). – С. 50-60
- 7 **Егембердиева, С. М., Исаева, Б. К.** Инновационная политика и инструменты развития кадрового потенциала нефтяных компаний Казахстана // Вестник КазЭУ. – 2014. – № 5(100). – С. 28–36.
- 8 **Dairov, Z., Syzdykov, M., & Miskimins, J.** (2020, October). Lessons Learned in Developing Human Capital for The Oil and Gas Industry in Kazakhstan. In SPE Annual Technical Conference and Exhibition? (p. D041S041R002). SPE.
- 9 **Шакуликова, Г. Т.** К вопросам кадрового обеспечения в нефтегазовой отрасли Казахстана [Текст] // Universum : технические науки. – 2020. – №. 3.1 (72.1). – С. 4–6.

10 **Beisembayev, G., Akhmetkyzy, A.** Assessment of ESG Efficiency of Oil and Gas Sector in Kazakhstan // Eurasian Journal of Economic and Business Studies. – 2025. – Vol. 69. – №. 1. – P. 18–31.

REFERENCES

1 **Armstrong, M., Tejlor, S.** Praktika upravljenija chelovecheskimi resursami [Human resource management practice] [Text]. – Sankt-Peterburg : Piter, 2018. – 1039 p.

2 **Afanas'eva, L.A.** Razvitie kadrov i kadrovogo potentsiala kak prioritnoe napravlenie kadrovoj politiki predpriyatija [Personnel and human resources development as a priority area of the company's personnel policy] [Text] // Upravlencheskij uchët. – 2024. – № 4. – P. 35–40.

3 **Gajfullina, M.M., Budnikov, M.M.** SMART-metod ocenki kadrovogo potentsiala nefjtjanoy kompanij [SMART method for assessing the human resource potential of oil companies] [Text] // Vestnik jekonomiki i menedzhmenta. – 2019. – № 3-4. – P. 80–85.

4 **Sulejmanova, A. M., Ishakova I.I., Lisickih R.F.** Kadrovyy potentsial v kontekste obespechenija i sohraneniya dolgosrochnogo i ustojchivogo razvitiya nefjtjanoy kompanii (na primere PAO «Tatneft'») [Human resources potential in the context of ensuring and maintaining the long-term and sustainable development of an oil company (using the example of PJSC Tatneft)] [Text] // Sovremennye tehnologii v neftegazovom dele. – 2022. – P. 607–611

5 **Isaeva, B.K., Tlesova Je.B.** Innovacionnoe razvitie kadrovogo potentsiala nefjtjanyh kompanij Respubliki Kazahstan [Innovative development of human resources of oil companies of the Republic of Kazakhstan] [Text] // Vestnik Instituta družby narodov Kavkaza (Teorija jekonomiki i upravlenija narodnym hozjajstvom). Jekonomicheskie nauki. – 2014. – № 4(32). – P. 3.

6 **Beisembina, A. N., Dugalova, G. N., Jussibaliyeva, A. K., Yesbergen, R. A., Imangaliyeva, I. T.** Methodological approaches to the functioning of the labour market in the context of ensuring employment of the population [Text] // Vestnik Torajgyrov universitet. Jekonomicheskaja serija. №3 (2024). – P. 50–60

7 **Egemberdieva, S. M., Isaeva, B. K.** Innovacionnaja politika i instrumenty razvitiya kadrovogo potentsiala nefjtjanyh kompanij Kazahstana [Innovation policy and tools for the development of human resources of oil companies in Kazakhstan] [Text] // Vestnik KazJeU. – 2014. – № 5(100). – P. 28–36.

8 **Dairov, Z., Syzdykov, M., & Miskimins, J.** (2020, October). Lessons Learned in Developing Human Capital for The Oil and Gas Industry in Kazakhstan. In SPE Annual Technical Conference and Exhibition? (p. D041S041R002). SPE.

9 **Shakulikova, G. T.** K voprosam kadrovogo obespechenija v neftegazovoj otrasli Kazahstana [On the issues of staffing in the oil and gas industry of Kazakhstan] [Text]//Universum: tehnicheskie nauki. – 2020. – №. 3.1 (72.1). – P. 4–6.

10 **Beisembayev, G., Akhmetkyzy, A.** Assessment of ESG Efficiency of Oil and Gas Sector in Kazakhstan //Eurasian Journal of Economic and Business Studies. – 2025. – Vol. 69. – №. 1. – P. 18–31.

30.04.25 ж. баспаға түсті.

30.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

05.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Г. Е. Кабакова¹, А. Азимхан², Г. Н. Догалова³,

М. Г. Каирғалиева⁴, Р. А. Есберген⁵

¹Кызылординский университет имени Коркыт Ата,

Республика Казахстан, г. Кызылорда

²Торайғыров Университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

³Институт экономических исследований, Республика Казахстан, г. Астана

⁴Баишев Университет, Республика Казахстан, г. Актобе

⁵Филиал Академии государственного управления при Президенте РК

по Актюбинской области, Республика Казахстан, г. Актобе

Поступило в редакцию 30.04.25

Поступило с исправлениями 30.04.25

Принято в печать 05.05.25

ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА НА НЕФТЯНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются особенности формирования и развития кадрового потенциала на нефтяных предприятиях Республики Казахстан. Конкурентоспособность нефтегазовых предприятий определяется не только постоянным техническим перевооружением производств, но и эффективной кадровой политикой, которая является фактором успешного развития компании. Цель научной статьи-провести анализ текущего состояния кадрового потенциала в нефтяной отрасли Казахстана, выявить основные проблемы и предложить направления его укрепления с учетом современных вызовов и приоритетов отраслевого развития. Анализируется текущее состояние кадрового состава

отрасли, выявляются основные проблемы, связанные с нехваткой квалифицированных специалистов. Особое внимание уделяется роли государственной политики, образовательных учреждений и корпоративных программ подготовки персонала в обеспечении устойчивого развития нефтяного сектора. Приводятся предложения по совершенствованию системы подготовки и повышения квалификации работников для повышения конкурентоспособности и технологической устойчивости нефтяных компаний страны. Авторы проанализируют причины современного дефицита кадров, проблемы системы профессионального образования и подготовки кадров, а также предложат рекомендации, направленные на развитие человеческого капитала в отрасли. Результаты исследования могут способствовать принятию эффективных решений, направленных на совершенствование кадровой политики в нефтяной отрасли.

Ключевые слова: кадровый потенциал, нефтяная промышленность, человеческие ресурсы, профессиональное обучение, подготовка кадров, управление персоналом

*G. E. Kabakova¹, A. Azimkhan², G. Dugalova³, M. G. Kairgalieva⁴, R. Yesbergen⁵

¹Korkyt Ata Kyzylorda University, Republic of Kazakhstan, Kyzylorda

²Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

³Institute of Economic Research, Republic of Kazakhstan, Astana

⁴Baishev University, Republic of Kazakhstan, Aktobe

⁵Branch of the of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in Aktobe region, Republic of Kazakhstan, Aktobe

Received 30.04.25

Received in revised form 30.04.25

Accepted for publication 05.05.25

ISSUES OF ENSURING HUMAN RESOURCES AT OIL ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article discusses the specifics of the formation and development of human resources at oil enterprises of the Republic of Kazakhstan. The competitiveness of oil and gas enterprises is determined not only by the constant technical re-equipment of production facilities, but also by an effective personnel policy, which is a factor in the successful development

of the company. The purpose of the scientific article is to analyze the current state of human resources in the oil industry of Kazakhstan, identify the main problems and suggest ways to strengthen it, taking into account modern challenges and priorities of industry development. The current state of the industry's workforce is analyzed, and the main problems associated with the shortage of qualified specialists are identified. Special attention is paid to the role of government policy, educational institutions and corporate staff training programs in ensuring the sustainable development of the oil sector. Proposals are made to improve the system of training and advanced training of employees to increase the competitiveness and technological stability of the country's oil companies. The authors will analyze the causes of the current shortage of personnel, the problems of the vocational education and training system, and also offer recommendations aimed at developing human capital in the industry. The results of the study can contribute to making effective decisions aimed at improving personnel policy in the oil industry.

Keywords: human resources, oil industry, human resources, professional training, personnel training, personnel management

<https://doi.org/10.48081/NKHZ2303>

***А. К. Кембаев¹, С. К. Тажикенова²**

^{1,2} Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0689-7605>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7858-5094>

*e-mail: azamatkembayev@gmail.com

ҚАРЖЫЛЫҚ АШЫҚТЫҚ ПЕН СЕНІМДІЛІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ІШКІ АУДИТ ҚЫЗМЕТТЕРІНІҢ РӨЛІ

Аталған мақалада қаржылық ашықтық пен сенімділікті қамтамасыз етудегі ішкі аудит қызметтерінің рөлі мен маңызы бойынша жан-жақты талдау ұсынылған. Сонымен бірге, ішкі аудит қызметтері Қазақстан Республикасында бюджет қаражатын пайдаланудың ашықтығы мен тиімділігін арттыруға, сонымен қатар заңнама талаптары сақталуына ықпал етуші маңызды құрал ретінде айқындалған.

Бұл ретте, зерттеу барысы аясында ішкі аудит қызметтерінің 2023 жылғы атқарған жұмыстарының негізгі қызмет нәтижелері бойынша талдау жасалып, аудиторлық іс-шараларды жүргізу барысында анықталған заң бұзушылықтардың сипаты мен көлеміне баса назар аударылып отыр.

Осыған байланысты, ішкі аудит қызметтерімен аудиторлық іс-шараларды жүргізу нәтижесі бойынша жалпы сомасы 301,23 млрд теңге көлемін құрайтын қаржылық және рәсімдік бұзушылықтар анықталып, анықталған бұзушылықтарға байланысты қалтына келтірілген, өтелген, есепке алу бойынша көрсетіліп, сәйкестікке келтірілген қаражат көлемі нақты деректер негізінде ұсынылып отыр.

Сонымен қатар, аталған мақалада ішкі аудит қызметтерімен жүргізілген аудиторлық іс-шаралар материалдарының сапасын бақылау бойынша нәтижелері бағаланып, ішкі аудит қызметтерінің мемлекеттік басқару тиімділігіне тигізетін оң әсері мен оның қаржылық тәртіпті нығайтудағы маңызы ерекше атап өтіледі.

Кілтті сөздер: ішкі аудит қызметі, бюджет қаражаты, орталық мемлекеттік орган, жергілікті атқарушы орган, полиция департаменті, мемлекеттік аудит, бұзушылықтар.

Кіріспе

Ішкі мемлекеттік аудит қызметтері (бұдан әрі – ІАҚ) Қазақстан Республикасында бюджет қаражатын пайдаланудың ашықтығын, тиімділігін және заңдылығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Олар мемлекеттік ресурстардың жұмсалуды қадағалау және бақылау функциясын орындайды, осылайша елдің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Бұл мақалада біз бюджет қаражатын басқару кезінде Қазақстандағы ішкі мемлекеттік аудит қызметтерінің рөлін қарастырамыз.

Ішкі мемлекеттік аудит мемлекеттік басқару жүйесінің ажырамас бөлігі ретінде бюджет қаражатын, мемлекет пен квазимемлекеттік сектор субъектілері активтерін пайдаланғаны үшін тиімділікті, жауапкершілікті арттыруға бағытталған.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы ішкі аудит қызметтерінің бюджет қаражатының тиімді басқарылуы мен пайдаланылуына әсерін айқындау болып табылады.

Зерттеудің мақсаты – бюджет қаражатын пайдалану кезіндегі ішкі аудит қызметтері жұмысының маңыздылығын ашып көрсету.

Материалдар мен әдістері

Бақылау бақылаудағы нысандардың жағдайын объективті түрде көрсететін жедел ақпарат алуға, олардың қызметінің мемлекеттің мүдделеріне сәйкестігін анықтауға, қабылданған шешімдердің мазмұнындағы кемшіліктерді, мемлекеттік аппараттың жұмысын ұйымдастырудағы және стиліндегі олқылықтарды анықтауға, сондай-ақ оның қызметкерлерінің сапасын зерделеуге мүмкіндік береді [1].

Д. Н. Бахрахтың пікірі бойынша, бақылау «қызметтің заңдылығы мен мақсаттылығын қадағалауды, оны құқықтық, ғылыми, әлеуметтік-саяси, ұйымдастырушылық-техникалық тұрғыдан бағалауды қамтиды», ал қадағалау – бұл құқықтық нормалардың сақталуын қадағалау, «шектеулі, тарылған бақылау» болып табылады [2].

Ю. М. Козлов қадағалау ұйымдық бағыныштылықтың болмауын және құқықтық нормалардың орындалуын тексеруді болжайтыны туралы жалпы пікірді қолдай отырып, қосымша критерий енгізеді: бақылау мен қадағалау қызметінің құқықтық салдары. Бақылауға тәртіптік жауапкершілікті қолдану және ведомстволық ұйымдардың (лауазымды тұлғалардың) құқықтық

актілерін жою мүмкіндігі төн, ал қадағалау үшін – әкімшілік мәжбүрлеу шараларын (ескерту, тоқтату, жаза қолдану) қолдану төн [3].

В. П. Беляевтің пікірінше, «бақылау мен қадағалаудың негізгі айырмашылықтары келесідей: кейбір жағдайларда бақылау бағынышты органдарға қатысты жүзеге асырылады; бақылаушылар бақылаудағы нысанның жедел-шаруашылық қызметіне араласуға құқылы; бақылау нысанның қызметін тек заңдылық тұрғысынан ғана емес, сондай-ақ мақсаттылық тұрғысынан да бағалауды болжайды; бақылау органдарының лауазымды тұлғалары құқық бұзушыларды өз бетінше жауапкершілікке тартуға құқылы» [4].

Ішкі бақылау – бұл жоғары тұрған органдар мен лауазымды тұлғалардың ұйымдастырушылық, үйлестірушілік және басқарушылық қызметінің құрамдас және қосалқы бөлігі. Ол «жоғары тұрған органдардың басқаруындағы маңызды элемент болып табылады». Сонымен қатар, ішкі бақылауға ұшырайтын ұйымдар мен лауазымды тұлғалардың өздері мемлекеттік саясатты іске асыру тетігінің бір бөлігі екенін ұмытпау керек, ал бақылау қызметі түптеп келгенде тиісті салада мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталған. Мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін қажетті деңгейде ұстап тұру ішкі бақылаудың негізгі мақсаты болып табылады [5].

Мемлекеттік аудиттің сапасы мемлекет пен қоғамның тиімді жұмыс істеуінде маңызды рөл атқарады. Сапалы жүргізілген аудит не халықаралық стандарттарға сәйкес жүргізілген аудит тиісті ұйымдарға ақпараттың, болжамдардың және ескертулердің уақтылы берілуін қамтамасыз етеді.

Аудиторлар үшін сапалы аудит – бұл мемлекеттік аудит органы бекіткен белгіленген стандарттар мен ережелерге сәйкес жүргізілген аудиторлық іс-шаралар [6].

Де Анжелонның пікірінше, аудиттің сапасы аудитордың жүйедегі бұзушылықты анықтау және ол туралы хабарлау ықтималдығымен анықталады [7].

Нәтижелер және талқылау

Ішкі аудит тәуелсіз, яғни ішкі аудиттің өз міндеттерін риясыз орындауға қауіп төндіруі мүмкін жағдайларға бағынбайтын еркін, сондай-ақ объективті болуы керек. Объективтілік аудиторларға ішкі аудитті риясыз орындауға, соның ішінде аудиторлық пікірдің объективті болуына және өзге тұлғалардың пікіріне бағынбауына мүмкіндік беретін нұсқама болып табылады [8].

Ішкі аудит қызметтері өз қызметін жүзеге асырған кезде міндетті түрде мемлекеттік аудиттің қағидаттарын басшылыққа алуы керек (1-сурет) [9].

1-сурет – Мемлекеттік аудиттің негізгі қағидаттары
Дереккөз: [9] негізінде құрастырылды

ІАҚ басқа құрылымдық бөлімшелерден тәуелсіз, орталық мемлекеттік орган немесе оның ведомствосындағы бірінші басшыға, облыс пен республикалық маңызы бар қала әкіміне бағынатын және есеп беретін мемлекеттік орган бөлімшесі болып саналады [10].

«Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Заңының 10-бабына сәйкес, мемлекеттік органдардағы ішкі аудит қызметтері жүйесіне келесілерді жатқызамыз [11]:

Орталық мемлекеттік органдардың (бұдан әрі – ОМО) ІАҚ;
жергілікті атқарушы органдарының (бұдан әрі – ЖАО) ІАҚ;

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің ведомстволық бағынысты аумақтық органдарының, яғни Полиция департаменттерінің (бұдан әрі – ПД) ІАҚ.

Зерттеу шеңберінде ІАҚ-нің 2023 жылғы атқарылған жұмыстары бойынша негізгі қызмет нәтижелеріне талдау жүргізілді.

ОМО, ЖАО және ПД ІАҚ-терінің есептік деректері бойынша 2023 жылы барлығы 553 аудиторлық іс-шара өткізілді (1-кесте), оның ішінде [12]:

Кесте 1 – ІАҚ-мен өткізілген аудиторлық іс-шаралар

Сәйкестік аудиті	Тиімділік аудиті	Тиімділік аудиті және сәйкестік
203	95	255
36,7%	17,2%	46,1%
Дереккөз: [12] негізінде құрастырылды		

Аудиторлық іс-шаралар шеңберінде 2 684,6 млрд.теңге бюджет қаражаты мен мемлекет активтері қамтылды. Жүргізілген аудит нәтижелері бойынша жалпы сомасы 301,23 млрд. теңгеге немесе қамтылған қаражаттың 13,9%-на Қазақстан Республикасының бюджет және өзге де заңнамасын бұзушылықтар анықталды (2-кесте), оның ішінде [12]:

Кесте 2 – ІАҚ-мен анықталған бұзушылықтар сомасы
млрд. теңге

ІАҚ	Барлық бұзушылық	Оның ішінде:		Олардың ішінде есепке алу бойынша өтеуге, қалпына келтіруге және көрсетуге жататын	Қалпына келтірілді, өтелді, есепке алу бойынша көрсетілді және сәйкестікке келтірілді
		Қаржылық бұзушылық	Рәсімдік бұзушылық		
ОМО ІАҚ	230,29	14,42	215,87	14,42	10,72
ЖАО ІАҚ			65,02	5,98	5,14
70,41 5,38					
ПД ІАҚ	0,53	0,03	0,49	0,03	0,03
Барлығы	301,23	19,83	281,38	20,43	15,89
Дереккөз: [12] негізінде құрастырылды					

Аудиторлық іс-шаралардың қорытындысы бойынша аудит объектілеріне анықталған бұзушылықтарды жоюға 551 шешім (ұйғарым) енгізілді.

Жіберілген бұзушылықтар үшін аудит объектілерінің 760 лауазымды тұлғасы тәртіптік жауапкершілікке тартылды, 233 адам әкімшілік жауапкершілікке тартылды, 70 аудит материалы құқық қорғау органдарына берілді.

Ішкі аудит қызметтерінің аудит материалдарының сапасына бақылау жүргізуді қамтамасыз ету операциялық жоспардың көрсеткіші бойынша аудиторлық іс-шаралар материалдарының жалпы санының жоспарлы мәнінен 50 пайызы яғни барлығы 288 материалы сапа бақылаумен қамтылған (3-кесте), оның ішінде ОМО ІАҚ – 148, ЖАО ІАҚ – 130, ПД ІАҚ – 10, оның ішінде [12]:

Кесте 3 – ІАҚ-нің аудит материалдары сапасына жүргізілген бақылау нәтижелері

ІАҚ	М А Қ Б жалпы стандарттарына сәйкес келеді	МАҚБ жалпы стандарттарына ескертулермен сәйкес келеді	М А Қ Б жалпы стандарттарына сәйкес келмейді
ОМО ІАҚ	2	142	4
ЖАО ІАҚ	13	108	9
ПД ІАҚ	2	8	–
Барлығы	17	258	13
Дереккөз: [12] негізінде құрастырылды			

Қорытынды

Қорыта айтқанда, ІАҚ Қазақстан Республикасында бюджет қаражатын пайдаланудың қаржылық орнықтылығы мен тиімділігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Олардың функцияларына бюджет қаражатын бақылау, бюджеттік бағдарламалардың тиімділігін бағалау, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және нормативтік актілерді сақтау кіреді. Ішкі мемлекеттік аудит қызметінің тәуелсіздігі олардың жұмысы бюджеттік операцияларды объективті және бейтарап аудит жүргізуді қамтамасыз етеді. Олардың жұмысының нәтижелері бюджет қаражатын басқаруды жақсарту және қаржылық процестердің ашықтығын арттыру үшін қолданылады. Осылайша, ІАҚ Қазақстанда қаржылық тәртіпті сақтауда және бюджетті тиімді басқаруда маңызды рөл атқарады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Горшенев, В. М., Шахов, И. Б. Контроль как правовая форма деятельности. М., 1987.
- 2 Бахрах, Д. Н., Россинский, Б. В., Старилов, Ю. Н. Административное право: учебник
- 3 Козлов, Ю. М. Административное право. М., 2005.
- 4 Беляев, В. П. О проблемах эффективности государственного контроля // Правоведение. 2006. № 2.
- 5 Студеникина, М. С. Государственный контроль в сфере управления. М. : Юридическая литература, 1974. с. 15.
- 6 Knechel, W. R., Krishnan, G. V., Pevzner, M., Shefchik, L. B., Velury, U.K. (2012). Audit Quality : Insights from the Academic Literature. Auditing: A Journal of Practice & Theory, vol. 32, № 1, P. 385–421.

7 **DeAngelo, L. E.** (1981). Auditor Size and Audit Quality. Journal of accounting and economics, vol. 3, № 3, P. 183–199.

8 **Жанбыршин, Қ. Е., Әбдібеков, Н. Қ., Годунова, Н. Н., Нөгербеков, С. Н., Зейнельгабдин А. Б., Ақпомбаев И. Л.** Мемлекеттік аудит теориясы / Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің және «Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығы» ЖШС-ның ұжымы. – Астана : Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті, 2018. – 328 б.

9 «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 12 қарашадағы № 392-V Заңы – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392>

10 Ішкі аудит қызметтері туралы үлгілік ережені бекіту туралы Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 599 бұйрығы. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012544>

11 **Алибекова, Б. А., Зейнельгабдин, А. Б., Карыбаев, А. А.-Қ., Мақыш, С. Б., Мұхаметкәрім, А. М., Нөгербеков, С. Н., Нурхалиева, Д. М., Тажикенова, С. К., Түребекова, Б. О., Жанбыршин, К. Е.** Мемлекеттік аудит : Оқулық / редакциясымен; Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігі, Л. Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. – Астана: Л. Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 2018ж. – 360 б.

12 Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Ішкі мемлекеттік аудит комитетінің ресми интернет-ресурсы – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga?lang=kk>

REFERENCES

1 **Gorshenev, V. M., Shakhov, I. B.** Kontrol' kak pravovaya forma deyatel'nosti [Control as a legal form of activity]. Moscow, 1987.

2 **Bakhrakh, D. N., Rossinskii, B. V., Starilov, YU. N.** Administrativnoe parvo : uchebnik [Administrative Law : textbook]

3 **Kozlov, YU. M.** Administrativnoe pravo [Administrative Law]. Moscow, 2005.

4 **Belyaev, V. P.** O problemakh ehffektivnosti gosudarstvennogo kontrolya [On the problems of the effectiveness of state control] // Pravovedenie. – 2006. – № 2.

5 **Studenikina, M. S.** Gosudarstvennyi kontrol' v sfere upravleniya. Moscow: Yuridicheskaya literature [State control in the field of management. Moscow : Legal literature], 1974. p. 15.

6 **Knechel, W. R., Krishnan, G. V., Pevzner, M., Shefchik, L. B., Velury, U.K.** (2012). Audit Quality : Insights from the Academic Literature. Auditing: A Journal of Practice & Theory, Vol. 32, № 1, pp. 385–421.

7 **DeAngelo, L. E.** (1981). Auditor Size and Audit Quality. Journal of accounting and economics, vol. 3, № 3, P. 183–199.

8 **Jaňbyrşin, Q. E., Äbdibekov, N. Q., Godunova, N. N., Nögerbekov, S. N., Zeinelgabdin, A. B., Aqpombaev, İ. L.,** Memlekettik audit teoriyası [Theory of state audit] / Respublikalyq büdjettiň atqaryluyn baqylau jönindegi esep komitetiniň jáne «Zertteuler, taldau jáne tiimdilikti bağalau ortalıyǵy» JŞS-nyň űjymy. – Astana : Respublikalyq büdjettiň atqaryluyn baqylau jönindegi esep komiteti, 2018. – P. 328.

9 «Memlekettik audit jáne qarjylyq baqylau turaly» Qazaqstan Respublikasynyň 2015 jylǵy 12 qaraşadaǵy № 392-V Zaňy [Law of the Republic of Kazakhstan dated November 12, 2015 № 392-V «On state audit and financial control»] – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392>

10 Işkı audit qyzmetteri turaly űlgilik erejeni bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Qarjy ministriniň 2015 jylǵy 30 qaraşadaǵy № 599 bűirýǵy [Order of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan dated November 30, 2015 № 599 on approval of the model regulation on internal audit services] . – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012544>

11 **Alibekova, B. A., Zeinelgabdin, A. B., Karybaev, A. A.-Q., Maqys, S. B., Műhametkärım, A. M., Nögerbekov, S. N., Nurhalieva, D. M., Tajikenova, S. K., Turebekova, B. O., Jaňbyrşin, K. E.** Memlekettik audit : Oqulyq [State Audit: Textbook] / redaksiyasymen; Qazaqstan Respublikasynyň bilim jáne ğylym ministrlyǵı, L.N. Gumilyov atyndaǵy Eurazia űlttyq universiteti. – Astana : L.N. Gumilyov atyndaǵy EŬU, 2018j. – P. 360.

12 Qazaqstan Respublikasy Qarjy ministrlyǵı Işkı memlekettik audit komitetiniň resmi internet-resursy [The official Internet resource of the Internal State Audit Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan]. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga?lang=kk>

23.02.25 ж. баспаға түсті.

07.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

30.04.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

*А. К. Кембаев¹, С. К. Тажикенова²

^{1,2}Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Астана

Поступило в редакцию 23.02.25

Поступило с исправлениями 07.04.25

Принято в печать 30.04.25

РОЛЬ СЛУЖБ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ФИНАНСОВОЙ ПРОЗРАЧНОСТИ И НАДЕЖНОСТИ

В данной статье представлен всесторонний анализ роли и значимости службы внутреннего аудита в обеспечении финансовой прозрачности и надежности. Особое внимание уделяется тому, что службы внутреннего аудита являются важным инструментом повышения открытости и эффективности использования бюджетных средств в Республике Казахстан, а также соблюдения требований законодательства.

Так, в рамках исследования проведен детальный анализ основных результатов деятельности служб внутреннего аудита за 2023 год, с особым вниманием к характеру и масштабу выявленных нарушений законодательства в ходе проведения аудиторских мероприятий.

Вместе с тем, по результатам аудиторских мероприятий, проведенных службами внутреннего аудита, выявлены финансовые и процедурные нарушения на общую сумму 301,23 млрд тенге. В этой связи в статье представлены конкретные данные о восстановленных, возмещенных, учтенных и приведенных в соответствие суммах в связи с выявленными нарушениями.

Кроме того, в статье оцениваются результаты контроля качества материалов аудиторских мероприятий, проведенных службами внутреннего аудита, и особо подчеркивается их положительное влияние на эффективность государственного управления, а также их важность для укрепления финансовой дисциплины.

Ключевые слова: служба внутреннего аудита, бюджетные средства, центральный государственный орган, местный исполнительный орган, департамент полиции, государственный аудит, нарушения.

*А. К. Kembayev¹, S. K. Tazhikenova²

^{1,2}L. N. Gumilyov Eurasian national University,

Republic of Kazakhstan, Astana

Received 23.02.25

Received in revised form 07.04.25

Accepted for publication 30.04.25

THE ROLE OF INTERNAL AUDIT SERVICES IN ENSURING FINANCIAL TRANSPARENCY AND RELIABILITY

This article presents a comprehensive analysis of the role and significance of internal audit services in ensuring financial transparency and reliability. Special attention is given to the fact that internal audit services serve as a crucial tool for enhancing openness and efficiency in the use of budgetary funds in the Republic of Kazakhstan, as well as for ensuring compliance with legal requirements.

As part of the study, a detailed analysis was conducted on the key performance results of internal audit services for the year 2023, with a particular focus on the nature and scale of identified legal violations during audit activities.

Furthermore, the audit activities carried out by internal audit services revealed financial and procedural violations amounting to a total of 301.23 billion tenge. In this regard, the article provides specific data on the amounts recovered, reimbursed, accounted for, and adjusted in connection with the identified violations.

Additionally, the article evaluates the results of quality control over audit materials produced by internal audit services and emphasizes their positive impact on the effectiveness of public.

Keywords: internal audit service, budgetary funds, central government agencies, local executive bodies, police departments, state audit, violations.

<https://doi.org/10.48081/NYMW7621>

**А. Б. Кусаинова¹, Д. О. Калдыбаева², Г. А. Болсынбекова³,
*М. Б. Молдажанов⁴, А. С. Койчубаев⁵**

^{1,2,3,4,5} Alikhan Bokeikhan University, Республика Казахстан, г. Семей

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3745-341X>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4370-4126>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8925-3041>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0872-5797>

⁵ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2814-9419>

*e-mail: mmarat84@inbox.ru

ОЦЕНКА ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ ЦИРКУЛЯРНОЙ ЭКОНОМИКИ В ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА

Данное исследование посвящено анализу внедрения принципов циркулярной экономики в пищевой промышленности Казахстана, с особым фокусом на переработку пищевых отходов. Актуальность работы обусловлена растущим глобальным интересом к циркулярной экономике как альтернативе традиционной линейной модели экономики. Методология исследования включает анализ статистических данных, научных публикаций и результатов международных стажировок в рамках проекта Erasmus+ 101129169.

В работе представлен сравнительный анализ проблем реализации принципов циркулярной экономики в Европе, Казахстане и научном сообществе, проанализированы объемы общих и пищевых отходов в Казахстане за 2022-2023 годы, выявлен устойчивый рост объемов пищевых отходов. Рассмотрены перспективы развития циркулярной экономики в пищевом секторе и прогнозы роста добавленной стоимости на глобальном уровне.

Предложено использование оценки жизненного цикла (LCA) для изучения воздействия переработки излишков хлеба на окружающую среду в Казахстане. Результаты исследования подчеркивают необходимость развития национальной базы данных по экологическим показателям и адаптации международных методологий к местным

условиям. Исследование вносит вклад в развитие теоретических и практических аспектов внедрения циркулярной экономики в пищевой промышленности Казахстана.

Ключевые слова: циркулярная экономика, экономика пищевой промышленности, хлебные отходы, переработка отходов, оценка жизненного цикла, устойчивое развитие Казахстана.

Введение

Экономика замкнутого цикла (международное наименование – Циркулярная экономика) во втором десятилетии 21 века приобрела значительную популярность как альтернатива традиционной линейной модели экономики, направленная на максимально эффективное использование ресурсов, минимизацию отходов и снижение негативного воздействия на окружающую среду [1, с. 180-183; 2, с. 22; 3, с. 167–168].

Циркулярная экономика демонстрирует стремительное развитие в глобальном масштабе, особенно в странах Европейского Союза. Согласно прогнозам, к 2030 году ее экономический потенциал может достичь 4,5 триллиона долларов США. По оценкам Всемирного экономического форума, переход к циркулярной экономике к 2030 году обеспечит глобальный рост на 4,5 триллиона долларов США и поможет восстановить природные системы отдельных стран. Многие государства и международные организации активно имплементируют принципы циркулярной экономики, включая принятие Европейским Союзом Нового плана действий в 2020 году и амбициозные цели Нидерландов по полному переходу к циркулярной модели к 2050 году [4, с. 17–21]. Трансформация экономики в циркулярную форму открывает широкие перспективы, такие как создание миллионов новых «зеленых» рабочих мест, существенное сокращение выбросов парниковых газов и повышение эффективности использования ресурсов [5, с. 28–33; 6, с. 8-59; 7 с. 8-44].

Исследование имеет высокую актуальность, так как ее результаты будут иметь важную роль в реализации программы грантового финансирования на 2023-2025 годы Erasmus+ 101129169 «CirculEC Development of innovative curricula and modules in Circular Economy and Sustainable Development»³.

Целью Проекта является распространение принципов циркулярной экономики в странах Центральной Азии, в том числе и Казахстана.

³ Данный проект финансируется при поддержке европейской комиссии. Содержание данной публикации/материала является предметом ответственности автора и не отражает точку зрения европейской комиссии. Комиссия не может нести ответственность за использование информации, которая в ней содержится.

Исполнителем проекта является PhD Молдажанов Марат и PhD Койчубаев А.С. (соавторы настоящей статьи).

Благодаря такой тенденции автор настоящей статьи Кусаинова Алия (докторант 1 курса ОП Докторантуры), выбрала исследование циркулярной экономики в пищевой промышленности, как тему докторского исследования.

По оценке авторов тенденции свидетельствуют об эффективном потенциале циркулярной экономики в решении глобальных экологических проблем, но, как следствие, порождает множество проблем в исследовании циркулярной экономики и дальнейшем его применении на практике.

Циркулярная экономика в пищевой промышленности Казахстана, включая область Абай, сталкивается с множеством нерешенных проблем, которые требуют внимания исследователей и практиков. В настоящей статье будет исследовано влияние принципов циркулярной экономики на пищевую промышленность.

Материалы и методы

Эмпирическими данными для организации исследования выбраны показатели ведущей онлайн-платформы статистических данных и бизнес-аналитики «Statista», статистические данные Бюро национальной статистики. Методологическая база настоящего исследования опирается на анализ научных публикаций, индексируемых в международных базах данных Web of science и/или Scopus, опубликованные не ранее 2018 года и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан и других научных работ зарубежных ученых. Исследование проводилось на основе методов логического обобщения (авторского видения проблемы), систематизации и группировки статистической и научной информации, а также критического анализа эмпирических данных, использование которых позволило определить влияние принципов циркулярной экономики на пищевую промышленность.

Для анализа зарубежных публикаций авторы обратились к платформе «ResearchGate», так как поисковик Scopus.com выдавал некорректные результаты (статьи/обзоры не относились к теме исследования). Кроме того, для эффективного поиска публикаций использовался искусственный интеллект интернет платформы «google scholar», при этом анализ публикаций авторы делали самостоятельно и результаты исследования получены уникально, без применения онлайн-нейротехнологий. Для поиска публикаций на просторе русскоязычного и отечественных авторов использовался поисковик базы РИНЦ «elibrary». Для поиска использовались ключевые слова «Circular economy in bread production/Циркулярная экономика в производстве

хлеба», «Circular economy in food industry/Циркулярная экономика в пищевой промышленности» и «Circular economy trends/Перспективы циркулярной экономики». Из представленных поисковыми системами публикаций были выбраны наиболее полезные труды, анализ которых представлен ниже.

В статье Dinh Chien Truong, Khoa Huu Dang Nguyen, Dinh Toan Nguyen и Linh Truong (2024), авторы показывают, что исследование, проведенное во Вьетнаме на выборке из 513 респондентов, выявило ключевые факторы, влияющие на отношение и намерение потребителей участвовать в циркулярной экономике в пищевой промышленности. Результаты структурного моделирования уравнений (SEM) показали, что экологическая осведомленность ($\beta=0,255$, $p<0,001$), мотивация и выгоды от внедрения циркулярной экономики ($\beta=0,232$, $p<0,001$), нормативно-правовая база и репутация ($\beta=0,208$, $p<0,001$), а также доверие и убеждения ($\beta=0,382$, $p<0,001$) оказывают значительное положительное влияние на отношение к циркулярной экономике. Отношение, в свою очередь, влияет на намерение участвовать в моделях циркулярной экономики ($\beta=0,399$, $p<0,001$). Интересно, что демографические факторы не играли значимой роли в формировании поведения потребителей. Исследование также выявило, что наличие инфраструктуры и доступность информации являются более важными факторами, чем маркетинговые кампании или личный имидж, для стимулирования участия в циркулярной экономике [8 с. 7536-7549].

В статье Aloke Saha (2023) представлен обзор стратегий циркулярной экономики для устойчивого управления отходами в пищевой промышленности, в которой представлены результаты: около трети (1,3 миллиарда тонн) производимой в мире пищи теряется или выбрасывается ежегодно; пищевые отходы ответственны за более чем 8% глобальных выбросов парниковых газов; экономические потери от пищевых отходов оцениваются в 1 триллион долларов США ежегодно; стратегии циркулярной экономики, такие как компостирование, анаэробное сбраживание и переработка упаковки, могут значительно сократить объемы отходов и выбросы парниковых газов. Кроме того в статье представлены 6 успешных примеров которые демонстрируют потенциал циркулярной экономики для решения проблем отходов в пищевой промышленности [9 с.1–15].

Данная статья показала важность того, что на первом этапе надо проанализировать показатели отходов пищевой промышленности.

В статье Tiago Hennemann Hilario da Silva & Simone Sehnem (2025) было проведено исследование, посвященное изучению внедрения технологий Индустрии 4.0 для продвижения циркулярной экономики в бразильских фудтех-компаниях с точки зрения вовлечения заинтересованных сторон.

Были выявлены ключевые стейкхолдеры: клиенты, поставщики, сотрудники, сообщество и инвесторы. Ключевые технологии Индустрии 4.0 - мобильные устройства, интегрированные системы, хранение энергии, автоматизация, большие данные, биотехнологии и облачные вычисления. Конкретные примеры использования этих технологий включают онлайн-мониторинг производства, отслеживаемость через RFID и QR-коды, использование солнечных панелей, автоматизацию производственных линий и анализ больших данных для оптимизации продаж и производства. Основные преимущества внедрения технологий Индустрии 4.0 для циркулярной экономики - повышение эффективности и устойчивости операций, улучшение прозрачности в цепочке поставок, оптимизация использования ресурсов и сокращение отходов, улучшение взаимодействия со стейкхолдерами. Ключевые вызовы при внедрении включают высокие первоначальные затраты, необходимость развития инфраструктуры и обучения персонала. Исследование показало, что фудтех-компании активно внедряют технологии Индустрии 4.0 для продвижения принципов циркулярной экономики, вовлекая различных стейкхолдеров в этот процесс. Это способствует повышению устойчивости и эффективности в пищевой промышленности Бразилии [10 с. 129-161].

Например, Fatemeh Mostashari-Rad Marianne Thomsen (2023) исследует экологические и экономические последствия переработки излишков хлеба в Словакии. Эффективное управление отходами хлеба важно для окружающей среды и экономики. Переработка предлагает решение для превращения отходов в ценные продукты, способствуя развитию экономики замкнутого цикла и повышению эффективности ресурсов. Исследование подчеркивает необходимость комплексной оценки экологической устойчивости и экономической целесообразности для общей выгоды. Используется оценка жизненного цикла (LCA) для оценки воздействия процесса на окружающую среду. Область применения включает весь жизненный цикл переработки, от включения хлебных отходов в производственный процесс до конечного продукта BetaFerm. Функциональная единица определяется как переработка одной тонны излишков хлеба, а для экологической характеристики на промежуточных уровнях применяется иерархия ReCiPe 2016. В заключение, подчеркивается важность интеграции экологических оценок, таких как LCA, в стратегии управления отходами для разработки более экологичных методов и поддержки экономики замкнутого цикла [11 с. 27-29].

Miloš B. Rajković, Minić Dušanka Popović, Danijel Milinčić, Milena Zdravković (2020) в своем исследовании утверждают, что отходы пищевой

промышленности не являются отходами, а служат сырьем для циркулярной экономики [12, с. 229–250].

Qingyu Zhang, Amandeep Dhir, Puneet Kaur (2022) провели анализ циркулярной экономики в контексте пищевого сектора. Циркулярная экономика рассматривается как альтернатива линейной экономике, основанная на принципах регенерации природных систем, сокращения отходов и загрязнения, а также направлена на предотвращение деградации окружающей среды при одновременном обеспечении экономического и социального благополучия нынешнего и будущих поколений [13, с. 655–668].

Все публикации показали важность переосмысления исследуемой темы и основали «фундамент» для получения новых результатов в изучении цифровой экономики и внедрения ее принципов в экономику Казахстана

Результаты и обсуждение.

В период реализации второго года проекта Erasmus+ 101129169 соавторы Молдажанов Марат и Койчубаев Александр посетили три университета Европы:

Университет прикладных наук для малого и среднего бизнеса (FHM) Билефельд (Германия);

Университет Сантьяго-де-Компостела (Испания);

Университет Федерико-2, Неаполь (Италия).

В результате проведенной научно-исследовательской стажировки был осуществлен комплексный анализ целей устойчивого развития (ЦУР) Организации Объединенных Наций и технологий циркулярной экономики, применяемых в странах Европейского союза. На основе полученных эмпирических данных и теоретических знаний были разработаны и интегрированы в образовательные программы Alikhan Bokeikhan University новые учебные дисциплины, отражающие современные тенденции в области устойчивого развития и циркулярной экономики. Кроме того, был сформирован перечень актуальных исследований для докторантов, поступивших на образовательную программу 8D041 «Экономика» в 2024 году. Данные направления учитывают глобальные тренды в сфере устойчивого развития и внедрения принципов циркулярной экономики в Казахстане.

По результатам первичных исследований в период с сентября 2024 году по январь 2025 года были выявлены проблемы циркулярной экономики в разрезе Европы, Казахстана и научного сообщества (таблица 1).

Таблица 1 – Проблемы реализации принципов Циркулярной экономики (актуально на 01.01.2025 год).

Европа	Казахстан	Наука
Низкий уровень материальной циркулярности (11.8% в 2023 году)	Недостаточная эффективность инвестиций в инфраструктуру переработки отходов	Сложность управления множественными парадоксами и вызовами одним исследователем
Высокий уровень потребления ресурсов и генерации отходов на душу населения	Быстрый рост объемов генерации отходов, опережающий темпы переработки	Необходимость междисциплинарного и системного подхода к исследованиям
Стагнация объемов переработки и использования материалов с 2014 года	Недостаточная осведомленность населения о правильных практиках переработки	Сложность экспериментирования и мониторинга различных компромиссов при переходе от линейной к циркулярной экономике
Увеличение глобального воздействия на окружающую среду от потребления в Европе	Отсутствие комплексных образовательных программ по циркулярной экономике	Конфликты между научными идеями и бизнес-интересами при внедрении циркулярных решений
Недостаточное масштабирование циркулярных бизнес-моделей	Сложности в сборе точных и репрезентативных данных от различных заинтересованных сторон	Необходимость учета сложных системных эффектов и взаимосвязей в циркулярной экономике
Примечание: составлено авторами на основе исследования, а также на основе источников [14; 15; 16, с. 1-5].		

Так как внедрение принципов циркулярной экономики фактически является элементами изменений в процессы производства товаров и услуг предприятий, утилизации отходов населением и другими «производителями» отходов, внедрения культуры экологически дисциплинированного общества, исследование инициатив, которые ведут нас в направлении циркулярной экономики, повышают актуальность проектов циркулярной экономики во всех жизненных циклах общества в целом.

Но реальность такова, что мы всё ещё далеки от необходимых нам системных изменений. По этой причине, в целях диссеминации инициатив и ускорения процессов развития циркулярной экономики разработана платформа «РАСЕ», которая инициирована Всемирным экономическим форумом в 2018 году и фактически, является глобальным механизмом государственно-частного сотрудничества, направленный на стимулирование перехода к циркулярной экономике посредством реализации проектов,

обмена знаниями и мобилизации лидерства. В настоящее время платформа базируется в Институте мировых ресурсов (WRI) в Гааге (Нидерланды) и управляется полноценной командой и функционирует как центр кластеризации между государственным и частным секторами, объединяя глобальных лидеров изменений (реформаторов в экономике) и их организации для ускорения перехода к циркулярной экономике.

Для анализа объема отходов и доли объемов пищевых отходов в структуре, а также общий объем отсортированных, переработанных отходов и переданных отходов сторонним организациям исследованы актуальные данные по Казахстану и области Абай за 2022-2023 годы (информация за 2024 год на момент исследования официально не представлена), (таблица 2):

Таблица 2 – Общий объем собранных отходов и показатели его утилизации, в тоннах.

Года	2023		2022	
Показатели	Казахстан	Область Абай	Казахстан	Область Абай
Общий объем собранных отходов, с учетом отходов самовывозящих предприятий	4 142 952	62 388	3 822 820	67 370
В том числе пищевые отходы	60 399	9 390	84 156	9 130
Доля пищевых отходов в структуре общего объема, в %	1,46	15,05	2,20	13,55
Число организаций, занимающихся, сортировкой, утилизацией и захоронением отходов, единиц	261	7	39	2
Объем отсортированных отходов	1 307 785		45 172	0
	13 348			
Объем отходов для переработки	358 892	3 440	9 503	0
Объем отходов для захоронения	862 293	9 908	8 345	0
Объем отходов на прочие цели	41 772	0	12 880	0
Переработано для получения продукции (вторичного сырья)	31 168	0	2 011	0
Доля переработанных отходов для получения продукции (вторичного сырья), в %	0,75	0	0,05	0
Проектная мощность оборудования для переработки, тонн в год	163 811	0	4 580	0
Примечание: составлено авторами				

Данные показывают, что Казахстан демонстрирует устойчивый рост объемов пищевых отходов, что указывает на необходимость срочных мер по развитию перерабатывающего производства. Такие показатели связаны с увеличением производства и потребления товаров и услуг, а также недостаточно эффективными мерами по переработке отходов для получения продукции (вторичного сырья), при этом показатели в 2023 году увеличились в 15 раз по сравнению с аналогичным периодом прошлого года, что для текущих показателей «производства» отходов не достаточно.

Эмпирические данные по Европе показывают растущую эффективность циркулярной экономики в пищевом секторе. По прогнозам ожидается, что мировой доход от циркулярной экономики вырастет до 712,74 млрд. долларов США в 2026 году. Аналогично G7 ожидает рост до 510,93 млрд. долларов США с темпом роста 0,86%.

По прогнозам БРИКС динамика роста добавленной стоимости достигнет до 427,31 млрд. долларов США в 2025 году с ежегодным темпом роста 1,91 % до 2029 года. В РФ ожидается, что добавленная стоимость в пищевой отрасли составит 25,32 млрд. долларов США в 2025 году, при этом прогнозируется ежегодный рост на 0,47 % до 2029 года.

Благодаря активному внедрению принципов циркулярной экономики 28% компаний стран Европейского союза уже интегрировали циркулярный дизайн в инновационные стратегии, а 39 % компаний планируют сделать это уже в 2025 году. Однако для достижения целей Европейского союза по переработке 65 % отходов к 2035 году требуются дополнительные усилия.

По данным платформы «Statista» на 2025 год, показатели переработки отходов пищевой промышленности значительно различаются в зависимости от региона и типа отходов. Так, в США в 2019 году 42,58 % отходов пищевого производства перерабатывалось методом анаэробного сбраживания, а 34,23% использовалось в качестве корма для животных. В Сингапуре уровень переработки пищевых отходов достиг 18 % в 2023 году. В Китае планируется увеличить уровень повторного использования твердых промышленных отходов до 79 % к 2025 году согласно плану «Сделано в Китае 2025».

Как показало исследование в стоимостной структуре производства в 2023 году по всем странам, наибольший удельный вес приходится на производство булочных, мучных и кондитерских изделий (16,2 %).

Таким образом, можно сделать однозначный вывод о необходимости исследования внедрения принципов циркулярной экономики в сфере пищевого производства и производства булочных, мучных и кондитерских изделий. Однако следует изучить ключевые аспекты, которые необходимо

учитывать для успешного внедрения принципов циркулярной экономики в данной сфере.

Эффективное использование излишков хлеба крайне важно из-за значительного экологического и экономического ущерба, связанного с утилизацией излишков хлебобулочных изделий. Неправильное обращение с отходами хлеба приводит к увеличению количества отходов и неэффективному использованию ресурсов. Однако внедрение методов переработки предлагает ценное решение, позволяющее превращать излишки хлеба в ценные продукты. Такой подход не только снижает негативное воздействие отходов хлеба на окружающую среду, но и способствует более устойчивой и замкнутой экономике. Внедряя эффективные методы переработки, можно решить проблемы, связанные с обращением с хлебными отходами, что приведет к более эффективному использованию ресурсов, сокращению образования отходов и потенциальным экономическим преимуществам. Хотя утилизация, как правило, считается полезной для сокращения отходов и повышения эффективности использования ресурсов, важно проводить комбинированные оценки экологической устойчивости и экономической жизнеспособности для обеспечения экологически устойчивых экономических инвестиций, подразумевающих, что потенциальные непреднамеренные последствия или негативное воздействие не упускаются из виду. Эта оценка имеет неоценимое значение для принятия решений, позволяя определить области, требующие улучшения, и реализовать стратегии, направленные на повышение устойчивости методов повторного использования.

В докторском исследовании докторанта Кусаиновой Алии будет проведена Оценка жизненного цикла (LCA) хлебобулочных изделий, которая представляет собой инструмент экологического анализа, обеспечивающий комплексную основу для оценки воздействия на окружающую среду, связанного со всем жизненным циклом методов переработки. Целью данного исследования является изучение воздействия на окружающую среду переработки излишков хлеба в Казахстане. Границы системы определяются от момента включения хлебных отходов в производственный процесс до конечного производства продукта переработки. Функциональной единицей исследования является переработка одной тонны излишков хлеба. На следующем этапе будут рассчитаны и зарегистрированы все энергозатраты, выбросы и материалы для составления реестра жизненного цикла. Затем проведена экологическая оценка с использованием методологии, адаптированной к казахстанским условиям и соответствующей международным стандартам.

Результаты интерпретируются с учетом специфики казахстанской пищевой промышленности и обсуждаются краткосрочные и долгосрочные решения, применимые в контексте экономики Казахстана. В заключение, можно сделать вывод, что интеграция экологической оценки, в частности LCA, в процесс управления отходами хлеба в Казахстане будет способствовать развитию более экологичных практик и переходу к циркулярной экономике. Это исследование также подчеркивает необходимость развития национальной базы данных по экологическим показателям и адаптации международных методологий к местным условиям для повышения точности и релевантности оценок жизненного цикла в Казахстане.

На сегодня есть ряд международных и национальных стандартов, ориентированных на циркулярную экономику. Ключевой из них – стандарт, разработанный Британским институтом стандартов (BSI), опубликованный в 2017 году и называется «BS 8001:2017 Framework for implementing the principles of the circular economy in organizations – Guide» («Руководство по внедрению принципов циркулярной экономики в организациях»). Стандарт определяет, как внедрить принципы циркулярной экономики в организацию, чтобы создать ценность благодаря процессным, продуктовым, сервисным инновациям или новым бизнес-моделям (Рисунок 1)

Краткий обзор структуры BS 8001

Рисунок 1. Краткий обзор структуры BS 8001*

Рисунок 1 – Краткий обзор BS 8001:2017

Примечание: составлено автором на основе данных Британского института стандартов (BSI)

На данный момент в Казахстане действует 88 стандартов в области управления отходами, но отдельных стандартов в области циркулярной экономики не утверждено. С целью развития циркулярной экономики в 2023 году создан технический комитет по стандартизации ТК 122 «Циркулярная экономика. Устойчивое производство и потребление», базовой организацией которого является Ассоциация KazWaste.

Анализ действующих проектов по переработке пищевых отходов (например, в Аккольском районе Акмолинской области), а также новые инициативы, их влияние на Циркулярную экономику Казахстана и оценка экономического эффекта будут проведены в дальнейших исследованиях.

Информация о финансировании

Публикация подготовлена в рамках реализации проекта ERASMUS+ППВО «CirculEC – Разработка инновационных учебных программ и модулей в области циркулярной экономики и устойчивого развития», финансируемый программой Европейского Союза.

Выводы.

Проведенное исследование подтверждает актуальность и значимость внедрения принципов циркулярной экономики в пищевой промышленности, особенно в контексте производства хлеба и управления хлебными отходами. Анализ данных по объемам отходов в Казахстане за 2022–2023 годы выявил устойчивый рост объемов пищевых отходов в Казахстане, что указывает на острую необходимость внедрения эффективных мер по реализации принципов циркулярной экономики. Средняя доля пищевых отходов в общем объеме отходов варьируется от 1,5 % до 1,76 % в исследуемом периоде, что подчеркивает значительный потенциал для оптимизации и переработки в пищевом секторе.

Исследование также выявило ряд проблем, связанных с реализацией принципов циркулярной экономики в Европе, Казахстане и научном сообществе. Среди ключевых вызовов отмечаются низкий уровень материальной циркулярности, недостаточная эффективность инвестиций в инфраструктуру переработки отходов, а также сложность управления множественными парадоксами и необходимостью междисциплинарного подхода в исследованиях. Эти проблемы требуют комплексного решения и согласованных усилий со стороны государства, бизнеса и научного сообщества.

Предложенная методология оценки жизненного цикла (LCA) для изучения воздействия на окружающую среду переработки излишков хлеба

в Казахстане представляется перспективным инструментом для развития более экологических практик и перехода к экономике замкнутого цикла. Интеграция экологической оценки в процесс управления отходами хлеба может способствовать не только снижению негативного воздействия на окружающую среду, но и открыть новые экономические возможности. Важно отметить необходимость адаптации международных методологий к местным условиям и развития национальной базы данных по экологическим показателям для повышения точности и релевантности оценок жизненного цикла в Казахстане.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Оспанова, А. К., Закирова, Д. И.** Экологическая политика в формировании циркулярной экономики [Текст] // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 3. – С. 180-186. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-180-186>
- 2 **Ильина, Е. А.** Циркулярная экономика : концептуальные подходы и механизмы их реализации [Текст] // Организатор производства. – 2022. – № 3. – С. 7-17. https://elibrary.ru/download/elibrary_49510163_73828866.pdf
- 3 **Moshkal, M. A., Akhapor, E. A., Ogihara, A.** The concept of circular economy in relation to sustainable development goals [Text] // Bulletin of «Turan» University. – 2022. – № 3. – P. 161-174. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-161-174>
- 4 **Акимов, Ю. А., Коваленко, Е. Г.** Нидерланды : опыт в области развития циркулярной экономики [Текст] // Фундаментальные исследования. – 2021. – № 12. – С. 17-21. – DOI: <https://doi.org/10.17513/fr.43147>
- 5 Chief Economists Outlook // World Economic Forum : [Electronic resources]. – URL: https://reports.weforum.org/docs/WEF_Chief_Economists_Outlook_January_2025.pdf (дата обращения: 28.01.2025).
- 6 The Global Circularity Gap Report 2023 // Circle Economy Foundation : [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.circularity-gap.world/2023> (дата обращения: 10.01.2025).
- 7 The Global Circularity Gap Report 2022 // Circle Economy Foundation : [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.circularity-gap.world/2022> (дата обращения: 10.01.2025).
- 8 **Truong, D. C., Nguyen, K. H. D., Nguyen, D. T., Truong, L.** Determinants influencing attitude, intention and engagement toward circular economy : Empirical evidence in food industry [Text] // Edelweiss Applied Science and Technology. –

2024. – Vol. 8, № 6. – P. 7536-7549. – DOI: <https://doi.org/10.55214/25768484.v8i6.3636>

9 **Saha, A.** Circular Economy Strategies for Sustainable Waste Management in the Food Industry [Text] // Journal of Recycling Economy & Sustainability Policy. – 2023. – Vol. 2, № 2. – P. 1-15. https://www.researchgate.net/publication/372909748_Circular_Economy_Strategies_for_Sustainable_Waste_Management_in_the_Food_Industry

10 **Silva, T. H. H., Sehnem, S.** The utilization of Industry 4.0 technologies to enhance the circular economy through the engagement of stakeholders in Brazilian food technology companies [Text] // Business Strategy and the Environment. – 2025. – Vol. 34, № 1. – P. 129-161. – DOI: <https://doi.org/10.1002/bse.3954>

11 **Mostashari-Rad, F., Thomsen, M.** Economic and environmental sustainability assessment of recycling versus upcycling surplus bread [Text] // RETASTE : Rethink Food Resources, Losses, and Waste : Conference Proceedings. – Athens : Harokopio University of Athens. – 2023. – P. 27-29 – DOI: https://retaste.gr/pdf/abstract_2023.php?id=535

12 **Rajković, M. B., Minić, D. P., Milinčić, D., Zdravković, M.** Circular economy in food industry [Text] // Zastita Materijala. – 2020. – Vol. 61, № 3. – P. 229-250. – DOI: <https://doi.org/10.5937/zasmat2003229R6>

13 **Zhang, Q., Dhir, A., Kaur, P.** Circular economy and the food sector: A systematic literature review [Text] // Sustainable Production and Consumption. – 2022. – Vol. 32. – P. 655-668. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.05.010>

14 Europe's circular economy in facts // European Environment Agency: [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/europes-circular-economy-in-facts> (дата обращения: 26.01.2025).

15 Circular economy in Kazakhstan: how the government might be on the verge of committing an expensive // STEAR Think Tank : [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.stearthinktank.com/post/circular-economy-in-kazakhstan-how-the-government-might-be-on-the-verge-of-committing-an-expensive> (дата обращения: 26.01.2025).

16 **Arnold, M.** Challenges and Paradoxes in Researching in Circular Economy [Text] // Circular Economy Journal. – 2023. – Vol. 1, № 1. – P. 1-5 – DOI: <https://doi.org/10.55845/oemk9774>

REFERENCES

- 1 **Ospanova, A. K., Zakirova, D. I.** Ekologicheskaya politika v formirovanii tsirkuliarnoi ekonomiki [Environmental policy in the formation of a circular

economy] [Text] // Vestnik universiteta «Turan». – 2021. – № 3. – P. 180–186. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-180-186> [in Kazakh]

2 **Ирина, Е. А.** TSirkuliarnaya ekonomika: kontseptual'nye podkhody i mekhanizmy ikh realizatsii [Circular economy: conceptual approaches and mechanisms for their implementation] [Text] // Organizator proizvodstva. – 2022. – №3. – P. 7–17. https://elibrary.ru/download/elibrary_49510163_73828866.pdf [in Russian]

3 **Moshkal, M. A., Akhapov, E. A., Ogihara, A.** The concept of circular economy in relation to sustainable development goals [Text] // Bulletin of «Turan» University. – 2022. – №3. – P. 161–174. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-161-174> [in Russian]

4 **Akimova, I. U., Kovalenko, E. G.** Niderlandy : opyt v oblasti razvitiia tsirkuliarnoi ekonomiki [Netherlands : experience in the development of circular economy] [Text] // Fundamental'nye issledovaniia. – 2021. – №12. – P. 17–21. – DOI: <https://doi.org/10.17513/fr.43147> [in Russian]

5 Chief Economists Outlook // World Economic Forum: [Electronic resources]. – URL: https://reports.weforum.org/docs/WEF_Chief_Economists_Outlook_January_2025.pdf (Accessed: 10.01.2025).

6 The Global Circularity Gap Report 2023 // Circle Economy Foundation: [Electronic resources]. – URL: <https://www.circularity-gap.world/2023> (Accessed: 10.01.2025).

7 The Global Circularity Gap Report 2022 // Circle Economy Foundation : [Electronic resources]. – URL: <https://www.circularity-gap.world/2022> (Accessed: 10.01.2025).

8 **Truong, D. C., Nguyen, K. H. D., Nguyen, D. T., Truong, L.** Determinants influencing attitude, intention and engagement toward circular economy : Empirical evidence in food industry [Text] // Edelweiss Applied Science and Technology. – 2024. – Vol. 8, №6. – P. 7536–7549. – DOI: <https://doi.org/10.55214/25768484.v8i6.3636>

9 **Saha, A.** Circular Economy Strategies for Sustainable Waste Management in the Food Industry [Text] // Journal of Recycling Economy & Sustainability Policy. – 2023. – Vol. 2, №2. – P. 1–15. https://www.researchgate.net/publication/372909748_Circular_Economy_Strategies_for_Sustainable_Waste_Management_in_the_Food_Industry

10 **Silva, T. H. H., Sehnem, S.** The utilization of Industry 4.0 technologies to enhance the circular economy through the engagement of stakeholders in Brazilian food technology companies [Text] // Business Strategy and the Environment. – 2025. – Vol. 34, №1. – P. 129–161. – DOI: <https://doi.org/10.1002/bse.3954>

11 **Mostashari-Rad, F., Thomsen, M.** Economic and environmental sustainability assessment of recycling versus upcycling surplus bread [Text] // RETASTE : Rethink Food Resources, Losses, and Waste: Conference Proceedings. – Athens: Harokopio University of Athens. – 2023. – P. 27–29 – DOI: https://retaste.gr/pdf/abstract_2023.php?id=535

12 **Rajković, M. B., Minić, D. P., Milinčić, D., Zdravković, M.** Circular economy in food industry [Text] // Zastita Materijala. – 2020. – Vol. 61, №3. – P. 229–250. – DOI: <https://doi.org/10.5937/zasmat2003229R6>

13 **Zhang, Q., Dhir, A., Kaur, P.** Circular economy and the food sector: A systematic literature review [Text] // Sustainable Production and Consumption. – 2022. – Vol. 32. – P. 655–668. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.05.010>

14 Europe's circular economy in facts // European Environment Agency: [Electronic resources]. – URL: <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/europes-circular-economy-in-facts> (accessed: 26.01.2025).

15 Circular economy in Kazakhstan: how the government might be on the verge of committing an expensive // STEAR Think Tank: [Electronic resources]. – URL: <https://www.stearthinktank.com/post/circular-economy-in-kazakhstan-how-the-government-might-be-on-the-verge-of-committing-an-expensive> (Accessed: 26.01.2025).

16 **Arnold, M.** Challenges and Paradoxes in Researching in Circular Economy [Text] // Circular Economy Journal. – 2023. – Vol. 1, №1. – P. 1–5 – DOI: <https://doi.org/10.55845/oemk9774>

Поступило в редакцию 07.02.25

Поступило с исправлениями 12.02.25

Принято в печать 31.03.25

А. Б. Кусаинова¹, Д. О. Калдыбаева², Г. А. Болсынбекова³,

**М. Б. Молдажанов⁴, А. С. Койчубаев⁵*

^{1,2,3,4,5} Alikhan Bokeikhan University, Қазақстан Республикасы, Семей қ.

07.02.25 ж. баспаға түсті.

12.02.25 ж. түзетулерімен түсті.

31.03.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАМАҚ ӨНЕРКӘСІБІНДЕГІ АЙНАЛМАЛЫ ЭКОНОМИКАНЫҢ АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ БАҒАЛАУ

*Бұл зерттеу азық-түлік қалдықтарын қайта өңдеуге ерекше
назар аударатын, Қазақстанның тамақ өнеркәсібінде айналым*

экономика принциптерін енгізуге талдау жасайды. Жұмыстың өзектілігі дәстүрлі сызықтық экономикалық модельге балама ретінде айналмалы экономикаға әлемдік қызығушылықтың артуына байланысты. Зерттеу әдістемесі 101129169 Эразмус+ жобасы аясында статистикалық мәліметтерді, ғылыми жарияланымдарды және халықаралық тағылымдамадан өту нәтижелерін талдауды қамтиды.

Жұмыста Еуропадағы, Қазақстандағы және ғылыми қоғамдастықтың айналмалы экономика қағидаттарын енгізу мәселелерінің салыстырмалы талдауы берілген, Қазақстандағы 2022-2023 жылдарға арналған жалпы және азық-түлік қалдықтарының көлеміне талдау жасалған, сондай-ақ өндіріс көлемінің тұрақты өсуі анықталған. Азық-түлік секторындағы айналмалы экономиканың даму перспективалары және әлемдік деңгейде қосылған құнның өсу болжамдары қарастырылады.

Қазақстандағы артық нанды қайта өңдеудің қоршаған ортаға әсерін зерттеу үшін өмірлік циклді бағалауды (LCA) пайдалану ұсынылады. Зерттеу нәтижелері экологиялық көрсеткіштер бойынша ұлттық деректер қорын әзірлеу және халықаралық әдістемелерді жергілікті жағдайларға бейімдеу қажеттілігін көрсетеді. Зерттеу Қазақстанның тамақ өнеркәсібінде айналмалы экономиканы жүзеге асырудың теориялық және практикалық аспектілерін дамытуға ықпал етеді.

Кілтті сөздер: айналмалы экономика, тамақ өнеркәсібі экономикасы, нан қалдықтары, қалдықтарды қайта өңдеу, өмірлік циклді бағалау, Қазақстанның тұрақты дамуы.

A. B. Kusainova¹, D. O. Kaldybayeva², G. A. Bolsynbekova³,

*M. B. Moldazhanov⁴, A. S. Koichubayev⁵

^{1,2,3,4,5} Educational institution «Alikhan Bokeikhan University», Semey, Republic of Kazakhstan

Received 07.02.25

Received in revised form 12.02.25

Accepted for publication 31.03.25

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF THE CIRCULAR ECONOMY IN THE FOOD INDUSTRY OF KAZAKHSTAN

This study is devoted to the analysis of the implementation of the principles of circular economy in the food industry of Kazakhstan, with a special focus on the processing of food waste. The relevance of the work is due to the growing global interest in the circular economy as an alternative to the traditional linear model of the economy. The research methodology includes the analysis of statistical data, scientific publications and the results of international internships within the framework of the Erasmus+ 101129169 project.

The paper presents a comparative analysis of the problems of implementing the principles of circular economy in Europe, Kazakhstan and the scientific community, analyzes the volume of total and food waste in Kazakhstan for 2022-2023, and reveals a steady increase in food waste. The prospects for the development of a circular economy in the food sector and forecasts for the growth of value added at the global level are considered.

The use of a life cycle assessment (LCA) has been proposed to study the environmental impact of processing excess bread in Kazakhstan. The results of the study emphasize the need to develop a national database on environmental indicators and adapt international methodologies to local conditions. The research contributes to the development of theoretical and practical aspects of the introduction of circular economy in the food industry of Kazakhstan.

Keywords: circular economy, food industry economics, grain waste, waste recycling, life cycle assessment, sustainable development of Kazakhstan.

<https://doi.org/10.48081/JLCC9020>

***О. В. Мишулина¹, Н. С. Горелова², М. Т. Кулубеков³,
А. Ж. Кулубекова⁴, С. Е. Сулейменова⁵**

^{1,2}Челябі мемлекеттік университетінің Қостанай филиалы,
Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.

^{3,4}Міржақып Дулатов атындағы Қостанай инженерлік–экономикалық
университеті, Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.

⁵Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті,
Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1953-8842>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7179-3456>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1123-1085>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3166-4987>

⁵ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9075-7460>

*e-mail: olga_mishulina@mail.ru

КӘСІПОРЫННЫҢ ШЫҒЫНСЫЗ ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БОЛЖАУ

Бұл мақалада шығынсыздықты талдаудың пәндік саласы мен компоненттік құрамы (CVP талдау), оның кәсіпорынды басқаруға арналған функционалдығы қарастырылады. Бұл әдіс шығын мәндерін, өнімді сату (өндіру) көлемін және пайданы болжауға көмектеседі. Зерттеудің мақсатты бағыты болып кәсіпорынның даму бағыттарын негіздеу үшін шығынсыздықты талдаудың құралдары мен функционалдық мүмкіндіктерін пайдалану табылады. Шығынсыздық теориясының мақсаты көрсетілген, CVP талдауының тақырыптық бағыттары жүйеленген, оның мазмұнын көрсететін төрт тәсіл бөліп көрсетілген, келесідей пәндік саланың негізгі элементтерінің мазмұны ашылған: маржалық кірістің, қамту ставкаларының, шығынсыздық нүктесінің (рентабельділік шегі), қаржылық беріктік қорының және жұмыс тұтқасының. Ауыл шаруашылығы ұйымының мысалында шығынсыздыққа талдау жүргізілді, оның шаруашылық қызметінің табыстылығын арттыру бағыттары негізделді. CVP талдауының қызметтік мүмкіндігін кеңейту және ауыл шаруашылық ұйымының қызметін болжау үшін

сезімталдықты талдауды, қаржылық нәтижелерді жоспарлау матрицасы және шығынсыздықты басқару, сондай-ақ басқару шешімдерін қабылдау кезінде пайда табудың балама нұсқаларын таңдау үшін сценарийлік әдісті қолдану ұсынылды. Кәсіпорынның шығынсыз қызметіне талдау және болжау жүргізудегі қиындықтар анықталды, олар «директ-костинг» жүйесі бойынша шығындарды есептеудің нормативтік-құқықтық реттелмеуімен, маржалық кірісті есептеу әдістемесімен және басқарушылық есепке алу жүйесін қалыптастырумен байланысты.

Кілтті сөздер: пайда, шығынсыз қызмет, басқарушылық шешім, жоспарлау, шығынсыздық нүктесі, жұмыс тұтқасы, сезімталдық талдауы, сценарийлік әдіс.

Кіріспе

Нарықтық экономика жағдайындағы кәсіпорындардың ішкі және сыртқы ортасының қарқыны, ең алдымен, икемділік пен экономикалық орындылық қағидаттарына негізделген басқарудың жаңа тәсілдерін талап етеді. Кәсіпорындардың экономикалық қызметін басқарудың сапалы жаңа деңгейінің осындай әдістерінің бірі - пайда мен өнімді сату көлемінің және шығындардың өзара байланысына негізделген шығынсыздықты талдау [1, 213-б.]. Шығынсыздықты талдау қаржылық нәтижелердің өсуін немесе төмендеуін, экономикалық қызметті жүзеге асырудың қауіпсіздік аймағына кіру немесе шығу ықтималдығын болжауға мүмкіндік беретін диагностикалық құрал ретінде қарастырылады. Шығынсыздықты талдаудың рөлінің артуы мұндағы қаржылық мақсаттарды, кәсіпорынның функционалдық даму стратегияларын жоспарлау және іске асыру кезінде бақылау нүктелері арқылы оларға жету жолдарын оқшаулаумен түсіндіріледі. Қазіргі уақытта кәсіпкерлік субъектілері қызметінің қолайлы қаржылық нәтижелерін қалыптастырумен байланысты көптеген проблемалар бар және оларға қол жеткізу сатылған өнімнің бағасы, шығындары, көлемі мен құрылымы арасындағы өзара тәуелділікті, өзара байланысты анықтауды көздейді. Шығынсыздықты талдау қызметтің қазіргі қаржылық нәтижелерін бағалауға ғана емес, сонымен қатар болашақта тиімді экономикалық қызметтің нұсқаларын негіздеу және таңдау үшін сыртқы және ішкі орта факторларының әсерін біріктіруге мүмкіндік береді. Бұл таңдалған зерттеу тақырыбының өзектілігін дәлелдейді.

Сонымен қатар, шығынсыздықты талдау теориясы мен практикасы белсенді зерттеудің тақырыбы емес. Шаруашылық жүргізуші субъектінің сыни немесе сыни емес жағдайы туралы аналитикалық ақпарат алу, оның

қызметінің қаржылық нәтижелерін болжау шығынсыздықты талдаумен және басқару шешімдерін негіздеумен тікелей байланысты. Зерттеудің мақсаты - ауыл шаруашылығы ұйымдарының шығынсыз қызметінің бағыттарын негіздеу. Зерттеу объектісі – аграрлық тауар өндірушінің шаруашылық қызметінің қаржылық нәтижелері, ал зерттеу пәні – шығынсыздықты талдау негізінде шаруашылық қызметтің табыстылығын бағалау және арттыру жолдары. Сыртқы ортаның жағымсыз факторларының әсерін еңсеру және шығынсыз әрекеттерді жүзеге асырудың ресурстық әлеуетін іске асыру, пайданың қалыптасуы және оның көлемін болжау процесін басқару үшін оларды бағалаудың кешенді және жүйелі әдістері қажет. Олардың ішінде дамудың тактикалық және стратегиялық бағыттарын қабылдау мен іске асыруда аграрлық менеджменттің қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын шығынсыздық тұжырымдамасын және оның құралдарын пайдалануға ерекше мән беріледі.

Материалдар мен әдістері

Зерттеу пәндік саланың проблемалары, құрамдас бөліктері, сондай-ақ кәсіпорынның шығынсыз қызметі факторлары бойынша отандық және шетелдік экономикалық ғылым өкілдерінің теориялық тұжырымдамаларына негізделген. Зерттеуде Қостанай облысының ауыл шаруашылығы ұйымының ақпараттық деректері пайдаланылды. Шаруашылық қызметтің қаржылық нәтижелерін бағалау және болжау үшін экономикалық талдаудың дәстүрлі әдістерімен қатар (орташа шамалар әдісі, аналитикалық кестелер құру, салыстыру) шығынсыздықты талдау құралдары қолданылды: сезімталдықты талдау, ауылшаруашылық ұйымының даму перспективаларын негіздеуге сценарийлік тәсіл. Пайданы жүйелі, кешенді факторлық зерттеудің логикалық дәйектілігі және одан туындайтын жалпылау сезімталдықты талдауды қолдана отырып, CVP талдауының функционалдығын кеңейтуге мүмкіндік берді, операциялық шығындар мен пайда мөлшерінің сатылған өнім көлемінің динамикасына реакциясы ретінде, ситуациялық тәсіл арқылы оның шамасы мен қаржылық нәтижелерінің өзгеру жағдайларын модельдеуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Шығынсыздықты талдаудың (CVP талдау) тақырыптық фокусы мәселесі әлі де даулы күйінде қалып отыр. Бастапқыда шығынсыздықты талдау экономикалық және өндірістік көрсеткіштердің шекаралық немесе кедергі мөндерін зерттеуге бағытталған. Көрсеткіштің кедергі немесе шекаралық мәні деп оның шамасы (критикалық деңгейі) түсініледі, одан ауытқу теріс немесе оң экономикалық нәтижеге әкеледі [2, 9-б.]. CVP талдауының мақсаты - қазіргі уақытта шаруашылық қызметтің тұрақты

кірістілігіне қалай қол жеткізуге болатындығын анықтау, сонымен қатар болашақта кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Бұл ақпарат кәсіпорынды басқару үшін өте маңызды, өйткені ол өнімді шығарудың (сатудың) маңызды деңгейлерін түзетуге және кәсіпорынның экономикалық қызметіндегі оқиғаларды дамытудың балама нұсқаларын ұсынуға мүмкіндік береді [3, 60-б.].

CVP талдауының тақырыптық бағыттарын жүйелеу оның мазмұнын анықтауда төрт тәсілді бөлуге мүмкіндік берді. Бірінші науқанның өкілдері талдаудың бұл түрін ішкі басқарушылық талдаудың элементі ретінде қарастырады, шығынсыздықты талдауды «кілтке» дейін төмендетеді (шығынсыздық нүктесі мен рентабельділік шегі, яғни өнімді сатудан түскен кіріс барлық шығындардың сомасына тең болатын сатылым көлемі), оның көмегімен кәсіпорындағы нақты шаруашылық жағдай ашылады [4, 53-б; 5, 80-б.].

Экономист ғалымдардың екінші тобы CVP талдауын кәсіпорындағы шығындарды басқару әдістерінің біріне дейін азайтады, оларды айнымалы және тұрақты бөліктерге бөледі және олардың шамасын басқарады, шекті кіріс санатын бөледі [6, 142-б.]. Үшінші тәсіл аясында авторлар CVP талдауы олардың өсу резервтерін анықтау үшін детерминирленген факторлық пайда мен рентабельділікті талдаудың заманауи аналитикалық әдісі болып табылады, оны басқару шешімдерін негіздеу үшін пайдалануды елемейді деп санайды [7, 196-198 бб.]. Төртінші бағыт өкілдері кәсіпорынның шаруашылық қызметін болжау және өндіріс (сату) көлеміне, сату бағасына, тұрақты шығындар мөлшеріне, пайдаға, пайда болу ықтималдығына және операциялық төуекел деңгейін бағалауға, өндірістік бағдарлама мен ассортимент саясатының негіздемесіне, аутсорсингке, технологияға және жабдыққа қатысты әртүрлі басқару шешімдерін қабылдау үшін шығынсыздық нүктесін есептеу формулаларын өзгерту керек деп санайды [8].

Қарастырылып отырған талдаудың тақырыптық мақсатына қатысты осы төрт тәсілді біріктіретін жалпы нәрсе-динамикадағы өнімді сатудан түскен пайданы бағалау, шығындардың мінез-құлық теориясы (тұрақты және ауыспалы) негізінде қызметтің қаржылық нәтижелерін болжау және берілген шектеулер бойынша шекті кіріс, яғни шығынсыздықты басқару. CVP талдауының дәстүрлі моделі жиынтық кірістер мен шығындардың дамуының сызықтық барысының болуын, өндіріс пен сату көлемінің теңдігін және шығындар-көлем-пайда қатынасына әсер ететін факторлардың өзгермейтіндігін болжайды. Оның пәндік өрісін көрсететін шығынсыздықты талдаудың құрамдас бөлігі шекті кіріс, кірістілік шегі (шығынсыздық

нүктесі), өндірістік тұтқасы және қаржылық қауіпсіздік маржасымен ұсынылған [9, 48-б.].

Шығынсыздықты талдаудың практикалық аспектісі ретінде Қостанай облысының ауыл шаруашылығы ұйымы мысал ретінде келтірілген, негізгі қызмет түрі дәнді дақылдарды өсіру болып табылатын (кесте 1).

Кесте 1 – Кәсіпорын қызметінің шығынсыздық талдауы

Көрсеткіштер	2020-2021 жж.	2022-2023 жж.
Астықты өткізу көлемі, ц	8129	9523
Астық сатудан түскен ақшалай түсім, мың теңге	68527	87269
Тұрақты шығындар, мың теңге	22985	32668
Маржалық пайда, мың теңге	45624	53638
Операциялық пайда, мың теңге	22639	20970
Сату бағасы 1 ц, теңге	8430	9164
Айнымалы шығындар 1 ц астыққа, теңге	2817	3532
Маржалық табыс 1 ц астыққа, теңге	5613	5632
Маржалық табыс коэффициенті	0,666	0,615
Шығынсыздық нүктесі:		
ц	4095	5800
мың теңге	34512	53119
Қауіпсіздік маржасы:		
ц	4034	3723
мың теңге	34015	34150
%	49,6	39,1
Жұмыс тұтқасының күші	2,01	2,56
Шығынсыздық коэффициенті	1,98	1,64
Ескерту: Кәсіпорынның мәліметтері бойынша авторлармен есептеген		

Пайда ауытқуларының едәуір амплитудасы ақшалай түсімдегі маржалық пайданың жоғары үлесімен түсіндіріледі, бұл астық өндіру мен сату көлемінің өзгеру динамикасын және астық нарығының конъюнктурасын көрсетеді. Талданған кезеңдегі ақшалай түсімнің сыни мәні (рентабельділік шегі) 35,0 % - ға өсті. Рентабельділік шегінің ұлғаюы астық өнімдерінің сату бағасының (+ 8,7%) және өнімді өндіру мен өткізуге жұмсалған шығындардың сомасының (+44,5 %) өсуіне байланысты болады. Осыған ұқсас жағдай шығынсыздық нүктесінің көрсеткіші бойынша (астықты заттай түрде өткізу көлемі) – 41,6 % - ға өсу байқалады. Осының салдарынан қаржылық беріктік қоры 10,5 тармақшаға төмендеді. Бұл кәсіпорынның

нөлдік пайда нүктесінде болуы үшін өнімді сатудың 39,1% - ға төмендеуіне әкеледі. Бұл көрсеткіштер астық өндіру тиімділігінің төмендегенін көрсетеді.

Астық өндірісіндегі пайда көрсеткіштеріне ағымдағы шығындар әсер етті, бұл өндіріс тұтқасының әсерінен көрінді: іс жүзінде 9523 ц-қа тең көлемге қатысты астықты өткізу көлемінің кез келген өсімі астық өндірісіндегі пайданың 2,56-дан астамына алып келеді. Жалпы алғанда, шығынсыздық коэффициенті экономикалық қызметтің қаржылық тұрақтылығын көрсетеді, бірақ оның динамикадағы мәні төмендегендіктен, бұл пайда табуға байланысты проблемалардың пайда болуын көрсетеді. Іс-әрекеттің балама нұсқаларын таңдауға байланысты шығынсыздықты талдау негізінде қабылданған шешімдердің екі ерекшелігі бар: олар қысқа мерзімді кезеңге арналған және айнымалы шығындар өзекті болып табылады. Шешімнің бұл түрін қабылдаудағы негізгі мақсат - өнімді сату көлемі, сату бағасы, меншікті айнымалы және жиынтық тұрақты шығындар арасындағы ең тиімді қатынастарды таңдау. Оңтайлы шешімді таңдау маржалық табыс көрсеткішінің максималды мәніне (жалпы немесе үлес) және оның ақшалай түсімдегі үлесіне негізделеді. Бұл параметр тұрақты шығындарды сіңіруге және пайда табуға қабілетті өнім, жұмыс, қызмет туралы ақпарат береді. Шығынсыздықты талдауды пайданың сезімталдығын және (немесе) шығынсыздық нүктелерін оның факторларының әрқайсысының жеке-жеке 1%-ға өзгеруіне қолдана отырып кеңейтуге болады және мұндай өзгерістердің ықтимал салдарын бағалауға, ең күшті әсер ететін параметрді бөліп көрсетуге, кәсіпорынның экономикалық қызметін жетілдірудің ең перспективалы бағыттарын анықтауға болады [10, 51-б.].

2 кестеде сезімталдықты талдау нәтижелері бойынша ауыл шаруашылығы ұйымындағы қаржылық нәтижелерді жоспарлау және қызметтің шығынсыздығын басқару матрицасы жасалды.

Кесте 2 – Ұйымдағы шаруашылық қызметтің пайдасы мен шығынсыздығын жоспарлаудың негізгі бағыттары

Қаржылық нәтижелердің өзгеруіне әсері	Жоспарлаудың негізгі бағыттары		
	ай н ы м а л ы шығындардың 1 % өзгеруі	т ұ р а қ т ы шығындардың 1 % өзгеруі	сату көлемінің 1 % өзгеруі
Шығынсыздық нүктесінің өзгеруі	+, - 0,6 %	+, - 0,9%	+, - 1,4%
Операциялық пайданың өзгеруі	+, - 1,6%	+, - 1,5 %	+, 3,7%
Ескерту: Кәсіпорынның мәліметтері бойынша авторлармен есептеген			

Пайда мөлшеріне әсер ету дәрежесі бойынша сату көлемі, өзгермелі шығындар, тұрақты шығындар деп төмендеу тәртібімен жүреді.

Шаруашылық басшысы сату саясатына және ағымдағы шығындарды басқару мәселелеріне көп көңіл бөлуі керек, бұл өндірістік левередждің әсерінен көрінеді, өйткені бұл тиімділікті қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, астыққа сұраныс пен нарықтық бағаға қатысты қолайсыз нарықтық жағдайда операциялық тәуекелдер пайда болады, өнімді сатудан түскен пайда мөлшері айтарлықтай азаяды. Аграрлық тауар өндіруші өз қызметін нарықтық баға деңгейіне әсер ете алмайтын, бірақ оны нарық тарапынан берілген ретінде ғана қабылдай алатын бәсекелестіктің жоғары деңгейі жағдайында жүзеге асырады. Сондықтан кәсіпорынның қаржылық тиімділігін арттырудың негізгі нұсқалары шығындарды басқару болып табылады – операциялық тұтқа механизмін есепке алу арқылы басқарудың өзгертін жағдайларында олардың арақатынасын жедел өзгерту, сонымен қатар өндіріс пен өнімді сату көлемінің өсуі. Бұл кәсіпорын менеджментінің қарамағында оның шаруашылық қызметін бақылау және реттеу бойынша негізделген ұсыныстарға ие болуға мүмкіндік береді.

Сценарийлік тәсілді қолдана отырып, экономикадағы астық өндірісінің пайдасы мен рентабельділігін болжау үшін операциялық тұтқа күшінің көрсеткішін қолданамыз (3-кесте).

Кесте 3 – Астық өндірісінің келешектегі табыстылығын есептеу

Көрсеткіштер	2022-2023 жж орташа.	Сценарий 1	Сценарий 2
Астық өнімділігі 1 га, ц	11,3	8,1	14,6
Өткізу көлемі, ц	9523	6494	12656
Сатудан түскен ақшалай түсім, мың теңге	87269	59511	115980
Өнімді сатудан түскен түсімнің өзгеруі, %	100,0	68,1	132,8
Ақшалай түсімнің өсу (төмендеу) қарқыны, %	-	-31,9	+32,8
Жұмыс тұтқасының күші	2,56		
Шығынсыздық нүктесі, ц	5800		
Пайданың өзгеру қарқыны, %	-	-81,7	+84,0
Операциялық пайда, мың теңге	20970	3838	38585
Толық өзіндік құны, мың теңге	66299	55673	77395
Рентабельділік деңгейі, %	31,6	6,8	49,8
Қауіпсіздік маржасы, %	39,1	10,6	54,1
Ескерту: Кәсіпорынның мәліметтері бойынша авторлармен есептеген			

Өндірістік тұтқаның әсері астықты сату көлемінің өзгеруіне қарағанда экономикалық қызметтің қаржылық нәтижелері мен экономикалық қауіпсіздігінің өзгеруінен көрінеді. Ең ықтимал сценарийден (2022-20223 жж. орташа есеппен) пессимистік сценарийге көшу кезінде қаржылық беріктік қоры 28,5 тармақшаға, ал пайда мөлшері – 17132 мың теңгеге азаяды. Шаруашылық қызметті жүргізудің оптимистік нұсқасымен шаруашылықта астық өндірудің қауіпсіздік маржасы мен рентабельділік деңгейі тиісінше 15,0 т. және 18,2 т. өседі. Сату көлемінің өсуінің әрбір келесі пайызы пайда сомасының өсу қарқынына әкеледі. Зерттеу барысында шаруашылық қызмет тәжірибесінде шығынсыздықты талдауды қолданумен байланысты негізгі проблемалар анықталды:

– CVP талдауы ұйымдастырушылық – әдістемелік аспектілері қазақстандық заңнаманың құқықтық реттеуінде көрсетілмеген «директ-костинг» жүйесін пайдалана отырып, шығындар есебінде негізделуі керек

– «direct-costing» жүйесі, сондай-ақ шығынсыздықты талдау ішкі басқарудың әдістері мен құралдары ретінде қарастырылады және экономикалық субъектінің өз қызметінің мақсаттары мен міндеттері және оларға қол жеткізу тәсілдері туралы өз идеяларына сүйене отырып жүзеге асырылуы мүмкін;

– шығындарды толық сіңіру әдісі бойынша бухгалтерлік (қаржылық) және салықтық есепке алу шеңберінде нормативтік реттеуге сәйкес шығындар мен қаржылық нәтижені қалыптастыру қажеттілігіне байланысты шығындарды тұрақты және ауыспалы шығындарға бөлудегі қиындықтар;

– шартты түрде тұрақты және ауыспалы шығындардың мінез-құлқы мен саралануы өндіріс көлеміндегі өзгерістерге негізделген, бұл өндіріс шығындарының салалық сипатын, сондай-ақ технологиялық процеске тікелей байланысты шығындарды және оны жүзеге асыру шарттары болып табылатын шығындарды ескеруге мүмкіндік бермейді;

– ауыл шаруашылығы өндірісіндегі экономикалық теорияға сәйкес шекті табысты есептеудің күрделілігі;

– кәсіпорында менеджменттің ақпараттық жүйесі ретінде басқару есебінің болмауы.

Қорытынды

CVP талдауының тақырыптық мақсатына қатысты ғылыми көзқарастарды жүйелеу оның белгілі бір шектеулер кезіндегі шығындардың мінез-құлқы (тұрақты және ауыспалы) және шекті кіріс теориясына негізделген уақыт бойынша өнімді сатудан түсетін пайданы бағалауға, қаржылық нәтижелерді болжауға болатынын көрсетеді, яғни шығынсыздықты басқару.

Залалсыздыққа талдау жүргізу кезінде шаруашылық жүргізуші субъект қызметінің қаржылық нәтижелеріне объективті баға алу үшін ескерілуі тиіс бірқатар жорамалдар қабылданады.

Оның пәндік өрісін көрсететін шығынсыздықты талдаудың құрамдас бөлігі маржалық табыс, рентабельділік шегі (шығынсыздық нүктесі), өндірістік тұтқа және қаржылық қауіпсіздік маржасымен ұсынылған. Оңтайлы шешімді таңдау маржалық табыс көрсеткішінің максималды мәніне (жалпы немесе үлес) және оның ақшалай түсімдегі үлесіне негізделеді. Бұл параметр тұрақты шығындарды сіңіруге және пайда табуға қабілетті өнім, жұмыс, қызмет туралы ақпарат береді.

Шығынсыздықты талдаудың функционалдық мүмкіндіктері пайданың оның негізгі параметрлеріне сезімталдығын талдау арқылы сценарийлік тәсілмен және кәсіпорынның шығынсыз қызметін бағалау мен болжауға өндірістік тұтқаның көріну механизмін ескере отырып кеңейтіледі. Бұл қаржылық нәтижелердің әртүрлі комбинацияларын модельдеуге, қауіпсіздік ауқымын бақылауға, тәуекелді бағалауға, бизнес субъектісі қызметінің қолда бар баламалы нұсқаларының ішінен неғұрлым тиімдісін және нәтижелісін таңдауға мүмкіндік береді. Ұйымда шығынсыздық тұжырымдамасын іс жүзінде жүзеге асырумен байланысты проблемалар әдістемелік сипатта болады және оның негізгі көрсеткіштерін есептеу тәртібімен байланысты. Оларды шешу үшін шығынсыздықты талдаудың ақпараттық базасы ретінде өндірістік және басқарушылық есеп жүйесін құру қажет.

ПАЙДАЛАНАЛАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Sintha, L.** Importance of break-even analysis for the micro, small and medium enterprises [Text] // International Journal of Research – GRANTHAALAYAH. – 2020. – v 8 (6). – P.212–218. – <https://doi.org/10.29121/granthaalayah.v8.i6.2020.502>

2 **Джанабаяев, Е.** Точка безубыточности – кромка безопасности [Текст] // Norwegian Journal of development of the International Science. – 2021. – № 76. – С.9-12. – [https:// DOI: 10.24412/3453-9875-2021-76-2-9-12](https://DOI: 10.24412/3453-9875-2021-76-2-9-12)

3 **Здоровец, И. Ю.** Использование CVP-анализа для управления эффективностью производства сельскохозяйственной продукции [Текст] // Инновации в АПК : проблемы и перспективы. – 2018. – № 4 (20). – С.59–64.

4 **Пестрякова, Т. П.** Механизм управления безубыточностью производства на предприятии [Текст] // Экономический анализ: теория и практика. – 2023. – №4. – С.52–56.

5 **Дорошук, А. И.** Маржинальный анализ состояния производства культур растениеводства [Текст] // Новая наука : теоретический и практический взгляд. – 2023. – №4-1(75). – С.78–85.

6 **Трясицина, Н. Ю.** Развитие управленческого анализа затрат как инструмента повышения эффективности агробизнеса [Текст] // Экономика и управление : проблемы, решения. – 2022. – № 5. – Т.2. – С. 141–146. – <https://doi.org/10.36871/ek.up.p.r.2022.05.02.021>.

7 **Куркина, С. М.** Маржинальный анализ финансовых результатов деятельности предприятия [Текст] // Международный научный журнал «Инновационная наука». – 2022. – № 4. – С.196-198.

8 **Гамулинская, Н. В., Рогожникова, О. И.** Понятие, история и этапы маржинального анализа [Текст] // Электронный научный журнал «ВЕКТОР ЭКОНОМИКИ». – 2023. – №12. – [https:// DOI 10.51691/2500-3666_2023_12_13](https://DOI 10.51691/2500-3666_2023_12_13).

9 **Mishulina, O. V., Alybaev, D. B., Gorelova, N. S.** Efficiency of agricultural production : situation analysis [Text] // Проблемы агробизнеса. – 2024. – №4. – С.46-54. – <https://doi.org/10.46666/2024-4.2708-9991.04>.

10 **Кальницкая, И. В., Васина, И. В.** Расширение функциональных возможностей CVP-анализа [Текст] // Управленческий учет. – 2024. – №2. – С. 49-54. – <https://DOI: 10.25806/uu2202449-54>

REFERENCES

1 **Sintha, L.** Importance of break-even analysis for the micro, small and medium enterprises. International Journal of Research – GRANTHAALAYAH. – 2020. – v 8(6). – P. 212–218. – <https://doi.org/10.29121/granthaalayah.v8.i6.2020.502>

2 **Dzhanabayev, E.** Tochka bezubytochnosti – kromka bezopasnosti [Break-even point - the margin of safety] [Text] // Norwegian Journal of development of the International Science. – 2021. – №76. – P.9-12. – [https:// DOI: 10.24412/3453-9875-2021-76-2-9-12](https://DOI: 10.24412/3453-9875-2021-76-2-9-12)

3 **Zdorovec, I. Ju.** Ispol'zovanie CVP-analiza dlia upravleniya jeffektivnost'ju proizvodstva sel'skhozajstvennoj produkcii [Using CVP Analysis to Manage Agricultural Production Efficiency] [Text] // Innovacii v APK : problemy i perspektivy. – 2018. – №4 (20). – P.59–64.

4 **Pestryakova, T. P.** Mehanizm upravleniya bezubytochnost'ju proizvodstva na predpriyatii [Mechanism for managing production breakeven at an enterprise] [Text] // Jekonomicheskij analiz: teorija i praktika. – 2023. – № 4. – P.52–56.

5 **Doroshuk, A. I.** Marzhinal'nyj analiz sostojanija proizvodstva kul'tur rastenievodstva [Marginal analysis of the state of production of crops] [Text] // Novaja nauka : teoreticheskij i prakticheskij vzgljad. – 2023. – №4-1(75). – P.78–85.

6 **Trjasicina, N. Ju.** Razvitie upravlencheskogo analiza zatrat kak instrumenta povyshenija jeffektivnosti agrobiznesa [Development of management cost analysis as a tool for increasing the efficiency of agribusiness] [Text] // Jekonomika i upravlenie: problemy, reshenija. – 2022. – № 5. – T.2. – P. 141–146. – <https://doi.org/10.36871/ek.up.p.r.2022.05.02.021>.

7 **Kurkina, S. M.** Marzhinal'nyj analiz finansovyh rezul'tatov dejatel'nosti predpriyatija [Marginal analysis of financial results of the enterprise's activities] [Text] // Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal «Innovacionnaja nauka». – 2022. – №4. – P.196–198.

8 **Gamulinskaja, N. V., Rogozhnikova, O. I.** Ponjatie, istorija i jetapy marzhinal'nogo analiza [Concept, history and stages of marginal analysis] [Text] // Jelektronnyj nauchnyj zhurnal «VEKTOR JeKONOMIKI». – 2023. – №12. – https://doi.org/10.51691/2500-3666_2023_12_13.

9 **Mishulina, O. V., Alybaev, D. B., Gorelova, N. S.** Efficiency of agricultural production: situation analysis [Text] // Problemy agrorynka. – 2024. – №4. – P. 46–54. – <https://doi.org/10.46666/2024-4.2708-9991.04>.

10 **Kal'nickaja, I. V., Vasina, I. V.** Rasshirenie funkcional'nyh vozmozhnostej CVP-analiza [Expanding the functionality of CVP analysis] [Text] // Upravlencheskij uchët. – 2024. – №2. – P. 49–54. – <https://DOI: 10.25806/uu2202449-54>

20.03.25 ж. баспаға түсті.

09.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

30.04.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

*О. В. Мишулина¹, Н. С. Горелова², М. Т. Кулубеков³,

А. Ж. Кулубекова⁴, С. Е. Сулейменова⁵

^{1,2}Костанайский Филиал Челябинского государственного университета, Республика Казахстан, г. Костанай

^{3,4}Костанайский инженерно-экономический университет имени М. Дулатова, Республика Казахстан, г. Костанай

⁵Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы, Республика Казахстан, г. Костанай

Поступило в редакцию 20.03.25

Поступило с исправлениями 09.04.25

Принято в печать 30.04.25

АНАЛИЗ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ БЕЗУБЫТОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В данной статье рассмотрены предметная область и компонентный состав анализа безубыточности (CVP-анализ), его функциональные возможности для управления предприятием. Данная методика помогает прогнозировать значения издержек, объема реализации (производства) продукции и прибыли. Целевая направленность исследования заключается в использовании инструментов и функциональных возможностей анализа безубыточности для обоснования направлений развития предприятия. Показано предназначение теории безубыточности, систематизированы тематические области CVP-анализа, выделены четыре подхода к его содержанию, раскрыто наполнение ключевых элементов предметной области: маржинального дохода, ставки покрытия, точки безубыточности (порога рентабельности), запаса финансовой прочности и операционного рычага. На примере сельскохозяйственной организации проведен анализ безубыточности, обоснованы направления повышения прибыльности ее хозяйственной деятельности. Для расширения функциональных возможностей CVP-анализа и прогнозирования деятельности сельскохозяйственной организации предложено использование анализа чувствительности, матрицы планирования финансовых результатов и управления безубыточностью, а также сценарный подход для выбора альтернативных вариантов получения прибыли при принятии управленческих решений. Выявлены трудности в проведении анализа и прогнозирования безубыточной деятельности предприятия, которые связаны с отсутствием нормативно-правового регулирования учета затрат по системе «директ-костинг», методикой расчета маржинального дохода и формированием системы управленческого учета.

Ключевые слова: прибыль, безубыточная деятельность, управленческие решения, планирование, точка безубыточности, операционный рычаг, анализ чувствительности, метод сценариев.

*O. V. Mishulina¹, N. S. Gorelova², M. Kulubekov³,

A. Kulubekova⁴, S. E. Suleimenova⁵

^{1,2}Kostanay branch of Chelyabinsk State University, Kostanay,
Republic of Kazakhstan

^{3,4}Kostanay Engineering and Economics University named after M. Dulatov,
Kostanay, Republic of Kazakhstan

⁵Kostanay Regional University named after
Akhmet Baitursynuly, Kostanay, Republic of Kazakhstan

Received 20.03.25

Received in revised form 09.04.25

Accepted for publication 30.04.25

ANALYSIS AND FORECASTING OF BREAK-EVEN ACTIVITIES OF AN ENTERPRISE

This article examines the subject area and component composition of the break-even analysis (CVP analysis), its functionality for enterprise management. This technique helps to forecast the values of costs, sales (production) volumes and profits. The target focus of the study is to use the tools and functionality of break-even analysis to justify the directions of enterprise development. The purpose of the break-even theory is shown, the subject areas of CVP analysis are systematized, four approaches to its content are identified, the content of the key elements of the subject area is disclosed: marginal income, coverage rate, break-even point (break-even point), financial strength margin and operating leverage. Using the example of an agricultural organization, a break-even analysis is carried out, directions for increasing the profitability of its business activities are substantiated. To expand the functionality of CVP analysis and forecasting the activities of an agricultural organization, it is proposed to use sensitivity analysis, a matrix of financial results planning and break-even management, as well as a scenario approach to select alternative options for obtaining profit when making management decisions. Difficulties in analyzing and forecasting the break-even activity of an enterprise are identified, which are associated with the lack of legal regulation of cost accounting under the direct costing system, a methodology for calculating marginal income and the formation of a management accounting system.

Keywords: profit, break-even activity, management decisions, planning, break-even point, operating leverage, sensitivity analysis, scenario method.

SRSTI 06.81.23

<https://doi.org/10.48081/MLPF8609>

*D. M. Mukhiyayeva¹, A. Yesseikyzy², A. K. Kabikenov³

^{1,2,3}L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Astana

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7141-724X>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4829-4526>

³ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6637-3491>

*e-mail: dinara_muhiyayeva@mail.ru

BEYOND THE PROJECT PLAN: DYNAMICS SUCCESS ON THE CASE OF HEALTHCARE PROJECTS

Project management has become an indispensable tool for achieving organizational goals, yet traditional methodologies often focus exclusively on explicit processes and tools, overlooking the implicit factors that significantly impact project outcomes. This study explores implicit patterns, such as informal communication, emotional dynamics, and adaptive strategies, within multi-organizational project teams. Using qualitative data collected from professionals across diverse organizational contexts, the analysis uncovers critical challenges and opportunities in integrating these intangible elements into established frameworks like PMBOK and PRAM.

The findings highlight the pivotal role of informal communication channels and emotional intelligence in fostering team cohesion and adaptability. Cross-organizational dynamics reveal the complexity of aligning varied workflows and objectives, while cultural influences demonstrate the importance of tailoring project management practices to regional and organizational contexts. Furthermore, the study identifies a disconnect between traditional risk management practices and evolving project needs, emphasizing the necessity of iterative and inclusive risk management approaches.

This research contributes to the field by addressing significant literature gaps, particularly in understanding implicit patterns, cross-organizational collaboration, and cultural nuances in project management. Practical recommendations include integrating implicit factors into project frameworks, fostering collaboration in multi-stakeholder environments, and

enhancing adaptive risk management strategies. These insights provide a foundation for advancing project management practices in diverse and dynamic settings, enabling organizations to achieve sustained project success.

Keywords: Project management, implicit patterns, cultural influences, informal communication, PMBOK, PRAM.

Introduction

Project management is a cornerstone of organizational success, enabling teams to deliver complex initiatives within predefined constraints of time, cost, and quality. Over the years, frameworks such as the Project Management Body of Knowledge (PMBOK) and Project Risk Analysis and Management (PRAM) have provided structured methodologies for managing projects effectively [1; 2]. However, while these frameworks excel in formalizing explicit processes, tools, and techniques, they often overlook the implicit patterns—unspoken behaviours, emotional dynamics, and informal practices—that profoundly influence project outcomes. This research delves into these implicit dimensions, offering novel insights into their role in enhancing project management efficiency.

The scientific novelty of this study lies in its exploration of the intangible elements that drive project success. While traditional research emphasizes explicit methodologies, this study uncovers how implicit factors such as emotional intelligence, informal communication, and adaptive strategies shape team dynamics and decision-making processes. Moreover, the research extends the scope of project management by investigating these factors across diverse organizational and cultural contexts, addressing a significant gap in existing literature.

Practical utility is a cornerstone of this research, as it provides actionable recommendations to improve project management practices especially in implementing projects within healthcare context such as a Primary Health Care (PHC) center, a Cardiac Surgery Department, and an outpatient clinic with radiation diagnostics. By integrating implicit patterns into established frameworks, organizations can enhance adaptability, foster collaboration, and build resilience in complex, multi-stakeholder environments. The findings are particularly relevant for cross-organizational and culturally diverse teams, offering strategies to bridge organizational silos and align varied stakeholder expectations.

The research is grounded in qualitative data collected from professionals involved in multi-organizational projects across various sectors. This approach allows for a nuanced understanding of the implicit and explicit dynamics that influence project outcomes. By identifying recurring themes and providing

practical guidance, this study contributes to both the theoretical advancement and the practical application of project management methodologies.

This paper is structured as follows: the literature review synthesizes existing knowledge on project management frameworks, implicit patterns, and cross-organizational dynamics. The methodology section outlines the study's qualitative approach, including data collection and analysis techniques. The discussion highlights key findings, emphasizing their implications for both theory and practice. Finally, the conclusion summarizes the study's contributions and offers directions for future research.

By exploring the intersection of implicit patterns, cross-organizational dynamics, and cultural influences, this study aims to broaden the understanding of project management practices. Its findings not only address critical gaps in the literature but also provide organizations with innovative strategies to navigate complexity and achieve sustained project success.

Material and methods

The theoretical underpinnings of project management are encapsulated within established frameworks such as the Project Management Body of Knowledge (PMBOK) by PMI and Project Risk Analysis and Management (PRAM). These frameworks emphasize structured methodologies and best practices for achieving project success by addressing critical areas such as scope, schedule, cost, quality, and risk management. PMBOK's process-based approach has been instrumental in standardizing project management practices across industries; however, its emphasis on explicit processes often overlooks the nuances of dynamic team interactions and cultural variability [3].

In contrast, PRAM highlights risk management as a continuous and integral part of project execution, advocating iterative risk reviews to navigate uncertainty. While PRAM supplements PMBOK by addressing risk adaptability, both frameworks largely prioritize operational efficiency over softer, implicit elements, such as emotional intelligence and adaptive team strategies.

Emerging literature points to the critical role of implicit patterns—unspoken and informal practices that drive team dynamics and project outcomes. For example, Müller et al. discuss the emotional intelligence, team morale, and informal communication are increasingly recognized as pivotal factors in project success yet remain underexplored in mainstream frameworks [4]. Implicit factors often manifest in the decision-making processes and conflict resolution strategies within project teams [5]. Neglecting these elements can lead to misalignment between project objectives and stakeholder expectations, particularly in cross-cultural settings, which has been studied in earlier works of Yesseykyzy and frequently discussed by academicians and practicing project managers [6; 7].

The complexity of managing projects involving multiple organizations introduces unique challenges that are often underrepresented in the literature. Cross-organizational projects require collaboration across diverse cultures, workflows, and organizational hierarchies, yet many frameworks fail to adequately address the fluidity and adaptability required in such settings as stated by Martinsuo et al. [8]. Effective communication and trust-building mechanisms are essential in these scenarios, as the lack of cohesion among team members from different organizations can hinder project progress and outcomes.

Moreover, cultural diversity plays a significant role in shaping project management practices, yet much of the existing literature remains focused on Western contexts. This oversight limits the applicability of project management methodologies in non-Western or transitional economies, where cultural norms, resource availability, and regulatory environments differ substantially which was studied by Mukhiyayeva et al. [9]. Studies by Müller and Turner demonstrate that leadership styles and decision-making preferences vary significantly across cultural settings, influencing project outcomes in nuanced ways.

For instance, in transitional economies such as Kazakhstan, the integration of ESG (Environmental, Social, Governance) principles into project management reflects evolving organizational priorities, but challenges persist in aligning these practices with global standards [10]. Understanding these cultural and contextual dimensions is crucial for creating adaptable project management strategies that accommodate diverse stakeholder needs.

Traditional project performance metrics—time, cost, and quality—often fail to capture the broader impact of projects, particularly in complex, high-stakes environments. Korhonen et al. argue for a more holistic approach to performance measurement that aligns short-term project outcomes with long-term organizational objectives, [11]. Similarly, Derakhshan et al. advocate for stakeholder-centric success criteria, emphasizing the importance of understanding diverse stakeholder expectations in defining project success [12].

Despite the advancements in project management methodologies, significant gaps remain in addressing implicit patterns and their impact on project success [13]. Current research largely overlooks:

Implicit Patterns, non-tangible factors like informal communication, emotional intelligence, and adaptive decision-making, which play a critical role in team dynamics and project execution.

Cross-Organizational Dynamics, interactions and dependencies among multiple organizations that require tailored strategies for coordination and collaboration.

Cultural and Contextual Influences, the impact of cultural diversity and regional specificities on project management practices and stakeholder relationships.

This research seeks to fill existing gaps by examining the often-unseen drivers that shape project outcomes, evaluating their impact on delivery efficiency and stakeholder satisfaction, and translating these findings into useful, actionable guidance. In doing so, it aims to expand the current understanding of project management beyond narrow industry silos and Western-centric models, thereby formulating a more inclusive framework that can be applied across diverse organizational settings. By uncovering these implicit patterns and illustrating their influence, the study aspires not only to advance theoretical insights but also to equip organizations with practical strategies for navigating complexity and achieving enduring project success.

This study employed a qualitative research design utilizing thematic analysis to explore implicit patterns in project management within healthcare projects. The focus was on identifying recurring themes and underlying issues that influence the efficiency and success of project delivery and management.

Participants were selected using purposive sampling to ensure they had direct experience with the healthcare projects under investigation. The sample consisted of eight individuals (referred to as Respondent 1 through Respondent 8) who were part of a single project team but represented several different organizations involved in three healthcare projects: a Primary Health Care (PHC) center, a Cardiac Surgery Department, and an outpatient clinic with radiation diagnostics.

The inclusion criteria for participants were:

Direct involvement in at least one of the three healthcare projects.

Holding a role that provided insights into project management practices.

Willingness to provide informed consent for participation and audio recording of interviews.

Data were collected over a four-week period through semi-structured interviews conducted via Google Meet. Each interview lasted between 60 to 90 minutes, allowing for in-depth exploration of participants' experiences and perspectives.

The interviews followed a semi-structured format, guided by an interview protocol that included open-ended questions related to project implementation, challenges faced, team dynamics, risk management practices, and perceptions of project success.

All interviews were audio-recorded with the participants' consent to ensure accurate capture of information. The recordings were subsequently translated and transcribed verbatim by the authors to facilitate thorough analysis.

Participants were informed about the purpose of the study, the voluntary nature of their participation, and their right to withdraw at any time. Confidentiality was assured by anonymizing personal identifiers and referring to participants as Respondent 1 (R1) through Respondent 8 (R8).

Data Analysis

Thematic analysis was conducted following the six-phase framework outlined by Braun and Clarke [14]:

Familiarization with the Data: Researchers immersed themselves in the data by reading and re-reading the transcripts to become intimately familiar with the content.

Generating Initial Codes: Significant statements and phrases were identified, and initial codes were assigned to meaningful segments of data across all transcripts.

Searching for Themes: Codes were collated into potential themes, gathering all relevant data for each potential theme.

Reviewing Themes: Themes were reviewed and refined to ensure they accurately reflected the data and were distinct from one another.

Defining and Naming Themes: Each theme was clearly defined, and sub-themes were identified to provide detailed insights into specific aspects of the data.

Producing the Report: A coherent narrative was developed, linking the themes to the research questions and supporting them with direct quotes from participants.

NVivo software was utilized to assist in organizing and managing the qualitative data, enhancing the rigor of the analysis.

To ensure the credibility and reliability of the findings, participants were given the opportunity to review and validate the transcriptions and interpretations of their interviews.

Key ethical considerations included the following actions:

Participants were provided with detailed information about the study and signed informed consent forms acknowledging their voluntary participation and agreement to be audio-recorded.

Personal identifiers were removed from transcripts, and participants were referred to by codes (R1–R8) to protect their identities.

Audio recordings and transcripts were securely stored on password-protected devices accessible only to the research team.

Results and discussion

This section presents a refined analysis of the key themes emerging from interviews with eight respondents involved in three healthcare projects—a Primary Health Care (PHC) center, a Cardiac Surgery Department, and an outpatient clinic offering radiation diagnostics. By examining implicit patterns and challenges,

this analysis provides a deeper understanding of how planning, communication, leadership, and resource management collectively influence project efficiency and outcomes.

Ten major themes were identified through thematic analysis, illustrating a broad spectrum of interconnected challenges in healthcare project management. These themes encompass issues related to implementation, budgeting, planning, team cohesion, risk management, leadership, supplier relations, human resources, technology, and regulatory compliance. As shown in Table 1, these themes varied in frequency and emphasis yet consistently impacted project success.

Table 1 – Frequency of Identified Themes and Sub-Themes

Theme	Sub-Themes	Frequency (Number of Respondents)	Frequency (Number of Mentions)
Implementation Challenges	Rushed Execution, Quality Issues	7	15
Budget Constraints	Misaligned Goals, Inefficient Use	5	14
Planning Quality	Ad-Hoc Decisions, Lack of Roadmaps	7	12
Team Dynamics	Unclear Roles, High Turnover	6	10
Risk Management Practices	Informal Processes, Overconfidence	5	9
Leadership and Governance	Turnover, Governance Gaps	5	8
Supplier Management	Delays, Quality Problems	4	7
Human Resource Planning	Staffing Shortages, Skill Gaps	4	6
Technology and Equipment Use	Over-Purchasing, Underutilization	3	5
Regulatory Compliance	Ignoring Regulations, Penalties	3	4

Before exploring the specific themes that emerged from the analysis, it is important to recognize that these challenges are interconnected and often stem from underlying systemic issues. The following sections detail key areas where inefficiencies and misalignments became evident, highlighting how factors like unrealistic timelines, financial constraints, weak planning, fragmented communication, inadequate risk management, leadership turbulence, supplier complications, staffing shortfalls, mismanaged technology, and lax regulatory compliance collectively impede project success. Each theme not only carries its own set of implications but also interacts with others, creating a complex web of

influences that must be addressed through integrated strategies and thoughtful, proactive management.

Theme 1 Implementation Challenges and Inefficiencies

Participants reported that healthcare projects were frequently executed under unrealistic timelines and shifting project specifications. Such haste often led to overlooked details, suboptimal work quality, and downstream inefficiencies. Without clearly defined milestones and adequate time for quality assurance, teams operated in a reactive mode, increasing the likelihood of costly rework and delays.

Theme 2 Budget Constraints and Financial Misalignment

Financial limitations and unrealistic budgeting were frequently cited as factors that constrained resource allocation and planning. Projects were often launched with high expectations but without adequate funds, forcing teams to make compromises. This misalignment led to unnecessary expenditures, unused equipment, and heightened risk, underscoring the need for thorough financial planning and stakeholder engagement.

Theme 3 Inadequate Planning and Documentation

Insufficient planning and sporadic documentation practices emerged as critical challenges. Changes in layouts, unclear project roadmaps, and constant revisions in scope caused confusion and tension. More systematic planning and rigorous documentation standards would reduce miscommunication, project delays, and cost overruns.

Theme 4 Team Dynamics and Communication Barriers

High staff turnover, unclear roles, and poor communication channels undermined team cohesion. The absence of a unified project management structure and well-defined responsibilities resulted in fragmented decision-making and limited accountability. Establishing clear communication protocols and investing in stable, well-structured teams can foster trust and continuity.

Theme 5 Inadequate Risk Management Practices

Risk identification and mitigation were largely reactive rather than proactive. Without formal risk management frameworks or dedicated personnel, teams struggled to foresee and address potential issues. Embracing a structured risk management approach and training key team members can prevent problems before they escalate.

Theme 6 Leadership and Governance Issues

Frequent leadership changes and weak governance structures led to strategic misalignment and operational inefficiencies. Inconsistent leadership priorities confused teams and stakeholders, causing uncertainty and slowing progress. Providing stable leadership, clear decision-making authorities, and robust governance frameworks can ensure a more consistent and strategic direction.

Theme 7 Supplier and Contractor Management

Delays in deliveries, quality issues, and misaligned expectations with suppliers and contractors hindered project timelines and outcomes. Strengthening supplier selection criteria, maintaining open communication channels, and enforcing contractual safeguards are crucial to improving reliability and quality in project execution.

Theme 8 Human Resource Planning and Capacity Building

Shortages of qualified personnel and skills mismatches hampered project continuity and performance. Overworked staff, frequent turnover, and limited training opportunities contributed to inefficiencies. Investing in workforce planning, staff development, and retention strategies would help build a stable, skilled team capable of meeting project demands.

Theme 9 Technology and Equipment Management

Inefficient procurement and underutilization of technology resulted in wasted resources and unnecessary costs. Lack of end-user involvement in the selection process led to equipment that did not meet clinical needs. Implementing user-centered procurement strategies, asset management systems, and lifecycle planning ensures that technology investments align with project requirements.

Theme 10 Regulatory Compliance and Quality Standards

Non-compliance with regulations and insufficient attention to quality standards posed legal and ethical risks. Poor oversight and the pursuit of cost savings at the expense of compliance diminished patient safety and service quality. Adhering to relevant regulations, implementing quality assurance processes, and fostering an organizational culture prioritizing safety and ethics are essential.

Interrelationships Among Themes

The identified themes were not isolated; rather, they influenced each other in complex ways. For instance, inadequate planning amplified implementation challenges, while budget constraints restricted human resource capacity and supplier quality. Weak leadership destabilized team dynamics, and poor risk management practices left organizations vulnerable to compliance failures. Figure 1 and Table 2 illustrate these interconnections and causal pathways, highlighting how improvement in one area (e.g., leadership stability) could have cascading positive effects on other domains (e.g., planning quality, team cohesion).

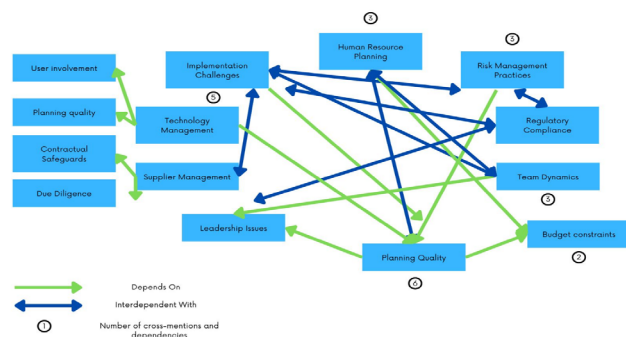

Figure 1– Interdependency and Hierarchical Structure of Themes

This figure visually depicts the dependencies identified in Table 2. Each theme is represented as a node, with arrows illustrating how certain themes rely on foundational elements like planning quality, leadership stability, and team dynamics. For example, Implementation Challenges and Risk Management Practices both stem from the strength of planning quality and team cohesion, while Budget Constraints and Overconfidence/Expertise Gaps arise due to insufficient foresight in planning and skill development. By mapping these dependencies, Figure 1 underscores that improving one area—such as leadership stability—can strengthen team dynamics and, in turn, enhance planning quality and reduce implementation risks.

Table 2 – Networked Connections and Causal Pathways Among Themes

Cause Theme	Effect Theme	Nature of Relationship
Inadequate Planning	Implementation Challenges	Poor planning leads to execution inefficiencies
Leadership Issues	Team Dynamics	Leadership instability weakens team cohesion
Budget Constraints	Human Resource Planning	Limited funds result in staffing shortages
Lack of Risk Management	Regulatory Compliance	Unmanaged risks lead to non-compliance
Supplier Management Issues	Technology Management	Delays affect equipment availability and use
Overconfidence	Risk Management Failures	Overlooking risks due to perceived infallibility

Table 2 expands on the relational dynamics presented in Table 3, offering a more intricate view of how themes interact and influence each other's outcomes. In this networked visualization, lines connect related themes, with descriptions of how one factor impacts another. For instance, poor planning quality leads directly to heightened implementation challenges, while robust team dynamics contribute to more effective planning and risk management. The figure emphasizes the cascading effects that occur when key areas—such as supplier performance, leadership stability, or training gaps—are addressed. By demonstrating these cause-and-effect linkages, Table 2 highlights opportunities to intervene strategically at pivotal points, ultimately steering healthcare projects toward more efficient and sustainable outcomes.

These findings suggest that healthcare project efficiency could be bolstered through integrated project management frameworks, comprehensive risk management plans, stable leadership, improved communication strategies, effective supplier management, and ongoing compliance checks. By embracing continuous improvement, organizations can learn from these insights and align their internal processes, resources, and governance models to achieve more consistent, high-quality healthcare project outcomes.

This refined thematic analysis underscores that healthcare project management efficiency is shaped by a web of interdependent factors, including leadership stability, risk management rigor, adequate planning, robust communication channels, and alignment of financial and human resources. Addressing these foundational areas and following the recommended action steps can significantly enhance project delivery, ultimately improving patient care and organizational resilience.

The findings from this study underscore the critical role of implicit patterns—such as informal communication, emotional dynamics, and unspoken practices—in shaping project outcomes. These factors, often neglected in traditional frameworks like PMBOK, APMBOK and PRAM, emerged as pivotal in ensuring alignment within multi-organizational teams. For example, emotional intelligence among project leaders was frequently cited as a determinant of team cohesion and conflict resolution. This aligns with Müller and Turner's assertion that leadership competency profiles significantly influence project success, particularly in culturally diverse teams.

Implicit patterns also manifested in adaptive strategies, where team members relied on informal networks and quick decision-making to address unforeseen challenges. While these practices demonstrate the resilience and resourcefulness of project teams, they highlight a gap in traditional methodologies, which often prioritize formalized processes over flexibility. Integrating such adaptive practices

into existing frameworks could enhance their applicability to dynamic, high-uncertainty projects.

Cross-organizational project teams bring diverse expertise and perspectives but also introduce unique challenges, particularly in communication and decision-making. The study revealed that misaligned objectives and fragmented workflows are common in multi-organizational settings, often leading to inefficiencies and delays. This finding resonates with Martinsuo et al., who noted that cross-functional collaboration requires robust coordination mechanisms and shared accountability [8].

Interestingly, successful projects in this study leveraged informal communication channels to bridge organizational silos. These channels facilitated real-time problem-solving and fostered trust among team members. However, the reliance on informal practices also raises concerns about accountability and transparency, suggesting a need for balanced approaches that integrate formal and informal mechanisms [6].

Cultural and contextual factors emerged as significant determinants of project management practices. Participants operating in transitional economies, such as Kazakhstan, highlighted the challenges of aligning global standards with local realities. For instance, the integration of ESG principles into project management practices often clashed with resource constraints and regulatory complexities, echoing the findings of Mukhiyayeva et al. These challenges underscore the importance of tailoring project management frameworks to accommodate regional and cultural nuances.

Moreover, the study revealed that cultural attitudes toward hierarchy and decision-making significantly influenced team dynamics. In settings with a high-power distance, decision-making processes were often centralized, which slowed responses to emerging risks. Conversely, teams with flatter hierarchies demonstrated greater agility and adaptability. These insights suggest that fostering culturally aware leadership and adaptive decision-making processes could enhance project outcomes in diverse settings.

One of the most striking findings was the persistent disconnect between risk management and project execution. While frameworks like PRAM emphasize the integration of risk management across project phases, this study found that risk assessments were often conducted in isolation and not revisited as projects evolved. This disintegration aligns with the critique by Smith and Merritt, who argue that risk management is frequently treated as a compliance exercise rather than a dynamic, value-adding process.

The study also highlighted the limitations of existing risk management practices in capturing non-tangible risks, such as those related to team morale and

informal workflows. Addressing these limitations requires a shift in perspective, viewing risk management as an enabler of project agility rather than merely a safeguard against failure. Practical measures, such as iterative risk reviews and stakeholder-inclusive risk assessments, could bridge this gap and enhance project resilience.

The insights from this study have several practical implications for improving project management practices. First, integrating implicit patterns into project management frameworks could provide a more holistic approach to achieving project success. This includes formalizing adaptive strategies, fostering emotional intelligence, and leveraging informal communication networks while maintaining accountability.

Second, cross-organizational projects require tailored coordination mechanisms that balance the benefits of diversity with the need for alignment and cohesion. Establishing shared objectives, creating joint decision-making frameworks, and promoting cultural awareness among team members could mitigate common challenges in these settings.

Lastly, enhancing the integration of risk management into project workflows is essential. This involves expanding the scope of risk assessments to include non-tangible factors and ensuring that risk management remains a continuous, iterative process throughout the project lifecycle. These measures could enable teams to navigate complexity more effectively and adapt to changing circumstances.

This study contributes to addressing the literature gaps identified earlier by providing empirical evidence on the role of implicit patterns, cross-organizational dynamics, and cultural influences in project management. By broadening the focus beyond specific industries and Western contexts, the findings offer valuable insights into how these factors operate across diverse organizational settings. Furthermore, the study's emphasis on actionable recommendations bridges the gap between theory and practice, supporting organizations in enhancing their project management approaches.

Conclusion

This study sheds light on the often-overlooked implicit patterns, cross-organizational dynamics, and cultural influences that significantly shape project management outcomes. Traditional frameworks like PMBOK and PRAM provide robust tools for managing explicit processes, but they fall short in addressing the nuanced, informal, and adaptive practices that are critical in real-world project environments. By identifying these gaps, the research emphasizes the importance of a more holistic approach to project management—one that integrates both tangible and intangible factors.

Reflecting on the purpose outlined at the start of this research, the evidence indicates that the paper accomplished what was set out to achieve. The thematic analysis brought to light ten closely linked themes from rigorous planning and steady leadership to effective supplier oversight, which quietly but powerfully shape how healthcare projects unfold. These insights support our initial hypothesis: project success rests as much on informal organizational routines and day-to-day behaviors as on formal processes. Every interim objective such as mapping dependencies, tracing cause-and-effect pathways, and presenting them in clear visual form were completed in full. Taken together, the study not only meets its original goals but also offers a solid foundation for future investigations and practical improvements in healthcare project management.

Key findings reveal that informal communication, emotional intelligence, and team adaptability play crucial roles in project success, particularly in multi-organizational and culturally diverse settings. While these implicit factors enhance collaboration and resilience, their lack of formal integration into project management practices poses challenges for accountability and consistency. Furthermore, the study underscores the need to adapt global frameworks to align with regional and cultural realities, as evidenced by the unique challenges observed in transitional economies like Kazakhstan.

The disconnect between risk management and project execution was another critical finding. The study highlights the limitations of traditional risk management practices in addressing non-tangible risks and adapting to evolving project dynamics. Bridging this gap requires a shift toward iterative, inclusive, and context-sensitive risk management approaches.

In conclusion, this research contributes to the broader understanding of project management by emphasizing the importance of implicit patterns, cross-organizational dynamics, and cultural adaptability. By addressing these dimensions, organizations can enhance their project management practices, achieving greater efficiency and success. The study's findings offer actionable insights for integrating these elements into existing frameworks, paving the way for more resilient and inclusive project management methodologies. Future research should continue exploring these implicit dimensions across diverse industries and organizational contexts to further enrich the field.

REFERENCES

1 Project Management Institute (PMI). A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide). 7th Edition. Project Management Institute, 2021.

2 **Chapman, C., & Ward, S.** Managing Project Risk and Uncertainty : A Constructively Simple Approach to Decision Making. Wiley, 2020.

3 Association for Project Management (APM). APM Body of Knowledge. 7th Edition. Association for Project Management, 2019.

4 **Müller, R., & Turner, R.** Leadership Competency Profiles of Successful Project Managers. International Journal of Project Management, 2020, 38 (4), 312–325.

5 Axelos. Managing Successful Projects with PRINCE2. 2017.

6 **Yesseikyzy, A.** Assessment of the Integration of Risk Management Principles into Business Processes of Project Management Based on Healthcare Projects in Kazakhstan : MSc Dissertation. University of Warwick, 2023. 120 p.

7 **Derakhshan, R., Turner, R., & Mancini, M.** Project Governance and Stakeholders : A Literature Review. International Journal of Project Management, 2019, 37(1), 98–116.

8 **Martinsuo, M., Korhonen, T., & Laine, T.** Beyond Projects: The Transition to Operations and the Impact on Project Management Practices. Project Management Journal, 2022, 53 (3), 245–261.

9 **Mukhiyayeva, D., Kabikenov, A., & Nurkenova, M.** State of the Innovation Investment and Innovation Management in SMEs of Kazakhstan. Economic Series of the Bulletin of the L. N Gumilyov ENU, 2024, (2), 201–216.

10 **Mukhiyayeva, D., Sembiyeva, L., & Zhagyparova, A.** Evaluating ESG Frameworks: A Comparative Analysis of Global Standards and Their Application in Kazakhstan. Economic Series of the Bulletin of the L.N Gumilyov ENU, 2024, 245–261.

11 **Korhonen, T., Jääskeläinen, A., Laine, T., & Saukkonen, N.** How Performance Measurement Can Support Achieving Success in Project-Based Operations. International Journal of Project Management, 2023, 41 (2), 102–429.

12 **Hillson, D.** Extending the Risk Process to Manage Opportunities. International Journal of Project Management, 2002, 20 (3), 235–240.

13 **Smith, N., & Merritt, G.** Managing Risk in Projects: Best Practices for Project Management. Journal of Risk Management in Projects, 2019, 14 (2), 89–102.

14 **Braun, V., & Clarke, V.** Using Thematic Analysis in Psychology. Qualitative Research in Psychology, 2006, 3(2), 77–101.

Received 22.01.25

Received in revised form 05.05.25

Accepted for publication 12.05.25

*Д. М. Мухияева¹, А. Есейқызы², А. К. Кабикенов³

^{1,2,3}Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Астана қ., Қазақстан Республикасы

22.01.25 ж. баспаға түсті.

05.05.25 ж. түзетулерімен түсті.

12.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЖОБАЛЫҚ ЖОСПАРДАН ТЫС: ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖОБАЛАРЫ САЛАСЫНДАҒЫ ТАБЫС ДИНАМИКАСЫ

Жобаларды басқару ұйымның даму және қаржылық мақсаттарға қол жеткізудің ажырамас құралына айналды, бірақ дәстүрлі әдіснамалар көбінесе тек нақты процестер мен құралдарға шоғырланып, жобаның нәтижелеріне елеулі әсер ететін жасырын факторларды елемейді. Бұл зерттеу көп ұйымды қамтитын жоба командаларындағы бейресми коммуникация, эмоционалдық динамика және бейімделу стратегиялары сияқты жасырын үлгілерді зерттейді. Әртүрлі ұйымдық контекстердегі мамандардан жиналған сапалы деректерді талдау арқылы осы материалдық емес элементтерді PMBOK және PRAM сияқты қолданыстағы әдіснамаларға біріктірудің негізгі қиындықтары мен мүмкіндіктері анықталады.

Зерттеу нәтижелері командалық үйлесімділік пен бейімделуді нығайтуда бейресми коммуникация арналары мен эмоционалдық интеллекттің маңызды рөлін көрсетеді. Ұйымаралық динамика әртүрлі жұмыс процестері мен мақсаттарын үйлестірудегі күрделілікті көрсетсе, мәдени әсерлер жобаларды басқару тәжірибелерін өңірлік және ұйымдық контекстерге бейімдеудің маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеу дәстүрлі тәуекелдерді басқару тәжірибелері мен жобалардың өзгермелі қажеттіліктері арасындағы ашақтықты анықтап, итеративті және инклюзивті тәсілдердің қажеттілігін көрсетеді.

Бұл зерттеу жобаларды басқару саласына жасырын үлгілерді, ұйымаралық ынтымақтастықты және мәдени ерекшеліктерді түсіну тұрғысынан елеулі үлес қосады. Практикалық ұсыныстарға жасырын факторларды жобаларды басқару әдіснамаларына біріктіру, көпжақты топтарда ынтымақтастықты дамыту және тәуекелдерді басқарудың бейімделу стратегияларын жетілдіру кіреді. Бұл тұжырымдар әртүрлі және серпінді жағдайларда

жобаларды басқару тәжірибесін жақсарту үшін негіз жасайды, ұйымдарға тұрақты жоба табысына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Кілтімі сөздер: жобаларды басқару, жасырын үлгілер, мәдени әсерлер, бейресми коммуникация, PMBOK, PRAM.

*Д. М. Мухияева¹, А. Есейқызы², А. К. Кабикенов³

^{1,2,3}Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

г. Астана, Республика Казахстан

Поступило в редакцию 22.01.25

Поступило с исправлениями 05.05.25

Принято в печать 12.05.25

ЗА ПРЕДЕЛАМИ ПЛАНА ПРОЕКТА: ДИНАМИКА УСПЕХА НА ПРИМЕРЕ ПРОЕКТОВ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Управление проектами стало неотъемлемым инструментом достижения организационных целей, однако традиционные методологии зачастую сосредотачиваются исключительно на явных процессах и инструментах, упуская из виду неявные факторы, которые существенно влияют на результаты проектов. Данное исследование изучает неявные паттерны, такие как неформальная коммуникация, эмоциональная динамика и адаптивные стратегии, в командах, работающих над проектами с участием нескольких организаций. На основе качественных данных, собранных у профессионалов из разных организационных контекстов, анализ выявляет ключевые вызовы и возможности интеграции этих нематериальных элементов в существующие методологии, такие как PMBOK и PRAM.

Результаты исследования подчеркивают важную роль неформальных каналов коммуникации и эмоционального интеллекта в укреплении командной сплоченности и адаптивности. Межорганизационная динамика демонстрирует сложность согласования различных рабочих процессов и целей, тогда как культурные влияния подчеркивают необходимость адаптации практик управления проектами к региональным и организационным условиям. Кроме того, исследование выявляет разрыв между традиционными практиками управления рисками и изменяющимися

потребностями проектов, подчеркивая необходимость итеративных и инклюзивных подходов к управлению рисками.

Данное исследование вносит вклад в область управления проектами, устраняя значительные пробелы в литературе, особенно в понимании неявных паттернов, межорганизационного сотрудничества и культурных особенностей. Практические рекомендации включают интеграцию неявных факторов в методологии управления проектами, развитие сотрудничества в многосторонних командах и улучшение адаптивных стратегий управления рисками. Эти выводы создают основу для совершенствования практик управления проектами в разнообразных и динамичных условиях, что позволяет организациям достигать устойчивого успеха проектов.

Ключевые слова: управление проектами, неявные паттерны, культурные влияния, неформальная коммуникация, PMBOK, PRAM.

FTAMP 06.71.07

<https://doi.org/10.48081/RRFC7903>

***Ж. А. Назикова¹, Д. А. Джунусова², Г. Т. Тулеева³,
Г. К. Амирова⁴, С. Т. Абилдаев⁵**

^{1,2,3,4,5}М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6962-5672>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5710-0841>

³ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3820-8480>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1904-0187>

⁵ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7525-5097>

*e-mail: zanagul_73@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ШАРУА ҚОЖАЛЫҚТАРЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ МЕН ҚЫЗМЕТТЕРІНІҢ ТАЛДАУЫ

Ұсынылған мақалада авторлар Қазақстан Республикасындағы шаруа (фермер) қожалықтарының дамуын қарастырады. Мақаланың өзектілігі Қазақстанның агроөнеркәсіп кешінің еліміз үшін стратегиялық сала болып табылатындығы, ал шаруа (фермер) кәсіпорындары көптеген ғалымдар мен мемлекет қайраткерлері мойындаған осы саланың іргетасы екендігімен ерекше атап өтіледі. Мақалада басқа елдердің әртүрлі ғалымдарының көзқарастары қарастырылып, Ресейдің шаруа (фермер) қожалықтарын дамытудағы тәжірибесі ұсынылып, проблемаларды тауып, қазақстандық қызметтерде қолдануға болатын шешімдерді ұсынады. Ұсынылған мақаланың әдістемесі айтарлықтай түсінікті, жүйелі көзқарас пен салыстырмалы талдау авторлармен кеңінен қолданылады. Мақалада пәнаралық зерттеулерге сілтеме жасалған, тәжірибелік бөлім теориялық ережелермен жалпыланған. Авторлар Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросының статистикалық деректеріне салыстырмалы талдау жүргізді. атап айтқанда, шаруа (фермер) қожалықтары қызметінің негізгі көрсеткіштеріне талдау жүргізілді, республика облыстары

бөлінісінде егістік алқаптарына талдау жасалды, оларды пайдалану проблемалары анықталды. Мақалада, сондай-ақ, республиканың аграрлық секторындағы шаруа-фермер қожалықтарының маңыздылығы ашылады, агроөнеркәсіптік кешендегі шаруа (фермер) қожалықтарын ынталандыру мен дамытудың, басым бағдарламалық тәсілге негізделген мемлекеттік қолдаудың маңызды бағыттары көрсетіледі. Сондай-ақ, даму тенденциялары мен оларды шаруа қожалықтарына кедергі келтіретін мәселелер, оларды шешу жолдары айқындалды.

Кілтті сөздер: Қазақстан, шаруа (фермер) қожалықтары, фермерлік шаруашылық, агроөнеркәсіп, ауыл шаруашылық өнімдері, ауыл шаруашылығы, табыс алу, өндіріс.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы экономикасының стратегиялық салаларының бірі – ауыл шаруашылығы. Елдің әл-ауқаты мен барлық қазақстандықтардың өмір сүру деңгейі көбінесе оның табысты дамуына байланысты. Еуразия кеңістігінде ғана емес, жаһандық ауқымда геосаяси жағдайдың өзгеруінен кейін әлемдік ауыл шаруашылығы нарығындағы дәстүрлі бәсекелестеріміз Ресей мен Украина екі ел әскери қақтығысқа түсті. Қазақстандық ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері әлемдік нарықта көптеген позицияларда қатты астық, ұн, ет және басқа да ауыл шаруашылығы өнімдерін экспорттауда көшбасшы болу мүмкіндігіне ие болды. «Ковид-2019» пандемиясы кезінде Қазақстан билігі шағын және орта бизнесті қолдау бойынша тендессіз шаралар қабылдады, Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша шағын және орта бизнесті жеңілдетілген несиелендіру құралдары кеңейтілді, заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлер үшін мүлік салығы нөлдік болды. Ірі сауда объектілері, мәдениет және спорт объектілері үшін – туризм, қоғамдық тамақтандыру және қонақ үй қызметтері саласында жұмыс істейтін денсаулық сақтау және спорт объектілері. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге және ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге нөлдік жер салығы. Ұсынылған шаралардың барлығы Қазақстандағы шаруа (фермер) шаруашылықтарының дамуына серпін берді. «Шаруа (фермер) шаруашылығы туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 31 наурыздағы N 214 Заңына сәйкес шаруа (фермер) шаруашылығы жеке кәсіпкерлікті жүзеге асыру адамдардың отбасылық-еңбек бірлестігі ауылшаруашылық жерлерін ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру үшін пайдалану, сондай-ақ осы өнімді қайта өңдеу және өткізуге байланысты ажырамас бөлігіне айналды [1, 1-6.]. Олардың қызметінің негізгі бағыттары

– өсімдік шаруашылығы мен қазақтар үшін дәстүрлі мал шаруашылығы. Климаттық жағдайлар жаздық бидай, сұлы, арпа және басқа да дәнді дақылдарды өсіруге қолайлы, сонымен қатар көкөніс шаруашылығын, бақша дақылдарын дамытуға және бірқатар техникалық дақылдарды – күнбағыс, бұйра зығыр, темекі және т.б. ірі қара мал өсіруге мүмкіндік береді. .

Материалдар мен әдістері

Шаруа (фермер) шаруашылығының дамуын анықтаудың көптеген тәсілдері бар.

Бұл қазіргі уақытта өте маңызды, агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындары үнемі өз капиталының жетіспеушілігін сезініп жатыр және өздерінің экономикалық жағдайын жақсарту мақсатында әр түрлі қосалқы цехтар мен қолөнер шеберханаларын ұйымдастыруға тырысып жатыр [2, 382-433-бб.].

Экономикалық әдебиеттерде соңғы онжылдықта посткеңестік кеңістіктегі шаруа (фермер) шаруашылығының мәселелері мен келешегі тақырыбы жиі зерттелді, бірақ бұл мәселені шешу көптеген қарама қайшылықтарды туындатады. Ал шаруа қожалықтарының табысты жұмыс істеп, өнімділігін арттырып, барынша көп пайда алу үшін оларды ынталандыру қажет, бұл үдеріске мемлекеттік қолдау шаралары арқылы, сондай-ақ кооперативтер құру, ауылдағы ұсақ шаруашылықтарды біріктіру арқылы қол жеткізіледі.

Таңдалған тақырыпты зерттеу танымның келесі әдістерінің көмегімен жүзеге асырылды: диалектикалық әдіс, теориялық талдау және әдебиеттің әртүрлі көздерін синтездеу әдісі, статистикалық әдіс, осы жұмыста алынған мәліметтер мен материалдарды жалпылау әдісі.

Нәтижелер және талқылау

Сонымен Beigi M., Shirmohammadi M. мақаласында ауылдағы шаруашылықтың осы түрлерінің қазіргі жағдайын былайша сипаттады: «Бүгінгі күнге дейін шаруа (фермер) қожалықтары көп құрылымды ауыл шаруашылығы өндірісінде белгілі бір орынды иеленіп, өздерін аграрлық сектордағы фермерлікті шын мәнінде бар жаңа нысан ретінде жариялады» [2, 382-433-бб.].

Andersén J. шаруа қожалықтарының проблемаларын атап көрсетті. Шаруа (фермер) қожалықтарында бизнес-жоспардың болмауы. Бизнес-жоспарлау экономикалық қатынастарды ретке келтіруге, өндірістік мақсаттар мен мүмкіндіктерді салыстыруға, сондай-ақ оларға қол жеткізудің қолайлы перспективалары мен құралдарын анықтауға ықпал етеді [3, 1-33-бб.].

Vuillot C., Coron N., Calatayud F., Sirami C., Mathevet R., Gibon A. тағы бір проблеманы – баға белгілеу және ауыл шаруашылығы өндірісінің рентабельділігін қамтамасыз ету мәселесін атап көрсетті. Басты себеп –

ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлікке сұраныстың жоқтығы емес, тиімді маркетингтік инфрақұрылымның жоқтығы. Сондықтан шаруа күзде делдалдарға өз өнімін өзіндік құнымен сатуға мәжбүр [4].

Агроөнеркәсіптік кешендегі шаруа (фермер) қожалықтарын ынталандыру мен дамытудың маңызды бағыты бірнеше басым бағыттар бойынша басым бағдарламалық тәсілге негізделген мемлекеттік қолдау болып табылады:

Шаруа (фермер) қожалықтары мен олар құрған ауыл шаруашылығы кооперативтері үшін несие ресурстарының қолжетімділігін кеңейту;

2 Сатып алу және жабдықтау және маркетинг құрылымдарын құруды ынталандыру, несиелік кооперацияны дамыту [5, 3805-3824-бб.].

Шаруа (фермер) қожалықтары өндірістің шоғырлану және мамандану деңгейі бойынша, жер еңбегін пайдалану дәрежесі бойынша, фермерлер кооперациясының ауқымы бойынша жіктеледі. Шаруа (фермер) қожалықтарын тиімді дамыту үшін мынадай бірқатар негізгі факторларды ескеру қажет:

1 Табиғи - биологиялық-максималды табиғи бейімделу.

2 Экономикалық-өнім бірлігін өндіруге арналған материалдық және еңбек шығындарының минимумы.

3 Техникалық және технологиялық - әр түрлі өнімдердің бірліктен максималды шығуы, тұрақтылықты арттыру.

4 Нарық - шаруа қожалықтарының максималды кірістілігі, кәсіпкерлік тәуекелдің минимумы, өзара тиімді мүдделерді іске асыру.

5 Әлеуметтік - өмір сүру мен әлеуметтік қамсыздандырудың жоғары деңгейі, сондықтан жерді, өсімдіктер мен жануарларды тиімді пайдалану үшін ең қолайлы жағдайлар жасалды [6, 36-41-бб.].

Шаруа қожалығы кооперативтік, мемлекеттік және шаруашылық жүргізудің өзге де нысандарымен қатар агроөнеркәсіптік салада шаруашылық жүргізудің тең құқылы және дербес нысаны болып табылады. Ол өз қызметінің бағытын, өндірістің құрылымы мен көлемін, өнімді өткізу арналарын дербес айқындайды, бірлескен қызмет бойынша серіктестерді, оның ішінде шетелдіктерді таңдайды, өндірістік процесті ұйымдастырады.

Шаруа қожалықтарды ұйымдастыру кезінде келесі принциптерді басшылыққа алу қажет:

Өз еркімен құру, шаруашылық серіктестіктерді таңдау, яғни шаруашылық иесі жерді пайдалану түрін өзі анықтайды;

Жерді қожалық иесіне жеке меншікке беру, өмір бойына иемденуіне немесе жалға алу;

Табыс алуда өндіріс құрылымы мен өнімді өндіруде толық өз еркіне беру;

Мемлекеттің экономикалық қолдауы;

Нақты саяси, экономикалық, әлеуметтік және құқықтық қорғау.

Мемлекеттік және басқа кәсіпорындармен және ұйымдармен, жеке шаруа қожалықтарымен экономикалық қатынастар шарттар, қолма-қол және қолма-қол ақшасыз есеп айырысу бойынша сауда операциялары, белгіленген салықтарды, бюджетке төлемдерді енгізу, әлеуметтік сақтандыру қоры және т. б. негізінде жүзеге асырылады, сондай-ақ бағалы қағаздарды сатып алу және сату.

Шаруа (фермер) қожалықтардың түрлері:

– Жалпы меншіктер негізіндегі отбасылық түрдегі фермерлік шаруашылық;

– Жеке кәсіп ретіндегі фермердік шаруашылық;

– Келісім шарт негізіндегі үлестік меншік негізінде ұйымдастырылған фермерлік шаруашылық.

АӨК ҚР экономикасының стратегиялық маңызды секторларының бірі болып табылады, табысты және жемісті даму үшін мемлекет салық салу саласында да қолдау көрсетеді.

Ауыл шаруашылығы саласында жұмыс істейтін субъектілер үшін кәсіпорындарды ұйымдастырудың екі нысаны бар – бұл шаруа қожалықтары мен ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, сондай-ақ ауыл шаруашылығы кооперативтері.

Ауыл шаруашылығы кәсіпкерлік субъектілері салық салудың бірнеше режимінің бірін, оның ішінде шағын бизнес үшін арнаулы салық режимін, шаруа және фермер қожалықтары үшін арнаулы салық режимін, ауыл шаруашылығы өндірушілері – заңды тұлғалар мен селолық тұтыну кооперативтері үшін арнаулы салық режимін және жалпыға бірдей белгіленген салық салу режимін пайдалана алады. Шаруа немесе фермер қожалықтары үшін арнаулы салық режимі бірыңғай жер салығын төлеу негізінде бюджетпен есеп айырысу тәртібін көздейді. Бұл жағдайда салық салу объектісі жер учаскесінің құны болып табылады.

Бұл ретте бірыңғай жер салығын төлеушілер келесілерді төлемейді:

шаруа немесе фермер қожалығының табыстарына салынатын жеке табыс салығы;

қоршаған ортаға эмиссия үшін төлемақы;

– өндірістік қызметте пайдаланылатын ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдаланғаны үшін жер салығы және (немесе) төлем;

– көлік құралдарына салынатын салық – өндірістік қызметте пайдаланылатын объектілер бойынша;

– мүлік салығы – өндірістік қызметте пайдаланылатын объектілер бойынша.

Бірыңғай жер салығын төлеушілер ай сайын әлеуметтік салық сомасын әрбір қызметкер, сондай-ақ шаруа (фермер) қожалығының басшысы мен мүшелері үшін айлық есептік көрсеткіштің 20% ставкасы бойынша есептейді [6, 36-41-бб.; 7, 28-35-бб.].

Фермерлердің күш-жігерін біріктіруге ықпал ететін негізгі себептердің қатарына мыналар жатады: экономиканың қалыпты жұмыс істеуі үшін қажетті материалдық және қаржылық қаражаттың болмауы; негізгі өндіріс құралдарының тым жоғары бағасы, біліктіліктің жеткіліксіздігі; білім мен тәжірибенің жетіспеушілігі; дамыған инфрақұрылымның болмауы; ауылшаруашылық өнімдерін сатып алу бағасының төмендігі; бағалардың сәйкессіздігі және басқалары. Себептердің атауы бір-бірімен тығыз байланыста болғандықтан олардың ең маңыздыларын ажырату мүмкін емес.

Алайда, қазіргі уақытта мұндай кооперативтің құрылуы мен дамуы мемлекет пен жергілікті билік тарапынан фермерлердің қолдауымен ғана мүмкін болады. Фермерлік кооперацияны дамытуды мемлекеттік қолдаудың екі нұсқасы болуы мүмкін:

1 кемінде бес жыл мерзімге пайызсыз несие бөлу;

2 өндірісті оның рентабельділігімен дотациялау және жеңілдетілген несие бөлу.

Машина – технологиялық станциялардың (МТС) дамуы ерекше назар аударуға тұрарлық. Ауылдық тауар өндірушілердің қаржылық ресурстары мен мемлекеттің инвестициялық мүмкіндіктері шектеулі болған жағдайда, капиталды шоғырландыру негізінде ауылшаруашылық өндірісінің техникалық қарулануын арттыру мәселесін шешуге болады.

Фермерлердің экономикалық жағдайы ауылшаруашылық өнімдерін көтерме сатып алушылардың төлем қабілетсіздігімен күрделене түседі, нәтижесінде олар бірнеше ай бойы сатылған өнімдер үшін ақша ала алмайды.

Дағдарыс жағдайында фермерлер әртүрлі ауылшаруашылық емес қызметпен айналысуға мәжбүр. Олар үшін өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы өнімдерін, ең алдымен астықты, күнбағыс пен көкөністерді қайта өңдеу, сондай-ақ сауда, құрылыс материалдарын өндіру, ауыл шаруашылығы техникасы мен автомобильдерін жөндеу басым болып қала береді.

Фермерлікті дамыту өңірлерде тиімді өндірістік және өткізу инфрақұрылымын құруды көздейді, бұл нарықтық жағдайларға тезірек бейімделуге мүмкіндік береді.

Әлемдік тәжірибе шаруа және фермер қожалықтарындағы елеулі айырмашылықтарды айғақтайды. Шаруа қожалықтары негізінен отбасының

қажеттіліктеріне сәйкес келетін көлемде өнім өндіру үшін құрылады. Олар нарыққа көптеген өнімдерді жеткізеді, сондықтан оны сатудан түскен қаражат қажетті өндіріс құралдары мен үй заттарын сатып ала алады. Олар жер учаскесіне меншік құқығына және оны жалға алуға негізделген және отбасының барлық еңбекке қабілетті мүшелерін жұмыспен қамтамасыз етеді.

Фермерлік шаруашылықтар, керісінше, бастапқыда нарықта жұмыс істеу, ірі тауар өндірісін жүзеге асыру үшін құрылады. Олар жұмыс күшін жалдаусыз (әдетте тұрақты негізде), заманауи жоғары өнімді механикаландыру құралдары мен өнеркәсіптік технологияларды белсенді пайдаланбай жасай алмайды.

Жерге жеке меншікке (немесе жер учаскесін жалға алуға) негізделген фермерлік типтегі отбасылық шаруашылықтар және негізінен олардың мүшелерінің жеке еңбегі үшін басқа да өндіріс құралдары кең таралған. Жер учаскесіне ие болған отбасылық экономика қажет болған жағдайда және экономикалық тұрғыдан орынды болса, қосымша жер учаскесін жалға ала алады (мемлекеттен және т.б.) немесе өз жерінің бір бөлігін жалға ала алады. Шаруашылық қызметінің нәтижесінде алынған өнім мен табыс оның мүшелерінің ортақ мүлкі болып табылады және олардың арасындағы келісім бойынша пайдаланылады.

Отбасылық шаруашылықтармен қатар әртүрлі отбасы мүшелері арасындағы келісім бойынша бірлескен шаруашылықтар құрылуы мүмкін. Олардың иелігіндегі ресурстарды (жер, өндіріс құралдары, жұмыс күші) біріктіру нәтижесінде олар қысқа мерзімде өндірістік қуаттарды құрады және игереді. Кірістерді бөлу олардың арасында жасалған келісімде айқындалған арақатынаста жүргізіледі. Өз табиғаты бойынша мұндай фермалар отбасына қарағанда аз төзімді.

Іс жүзінде қауымдастықта отбасылық және бірлескен фермаларды біріктіруге ықпал ететін себептер аз емес: техниканың болмауы, жұмысшылардың біліктілігінің төмендігі, ауыл шаруашылығында жұмыс тәжірибесінің болмауы. Қауымдастықтағы бірлестік ауылдағы өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылым объектілерін жақсы пайдалануға мүмкіндік береді.

Шаруа (фермер) қожалықтары жұмыскерлердің ауыл шаруашылығы кәсіпорнынан шығуы арқылы не жұмыс істеу үшін ауыл шаруашылығы өндірісімен таныс, ауыл шаруашылығы кәсібі бар немесе арнайы кәсіптік даярлықтан өткен қала тұрғындарының ауылға кетуі арқылы құрылуы мүмкін. Тұрақтылық тұрғысынан, әрине, ауылшаруашылық кәсіпорындарының бұрынғы қызметкерлері құрған шаруашылықтарға

артықшылық беріледі. Көбінесе отбасылық шаруашылықтар жеке қосалқы шаруашылықтар негізінде құрылады.

Жоғары өнімді бәсекеге қабілетті шаруа (фермер) қожалығын құру үшін мынадай жағдайлар қажет.

1 Жер учаскелерін бөлудің сенімді механизмі, ол экономиканы кім құратынына байланысты ерекшеленеді: жұмыс істеп тұрған ауылшаруашылық кәсіпорнының құрамынан өзінің жер үлестерімен және мүлктік үлестерімен шыққан қызметкер немесе ауылшаруашылық кәсіпорнының мүшесі емес қызметкер. Соңғы жағдайда қызметкер жерді осы әкімшілік ауданда қалыптасқан орташа жер үлесінің шегінде аудан әкімшілігі құрған жерді қайта бөлу қорынан тегін алады, ал қосымша алаң (аудан әкімшілігі белгілеген нормалар шегінде) ақы ала алады.

2 Қаражаттың жеткілікті көздері. Шаруа көп немесе аз қолайлы мерзім ішінде тек өз қаражаты есебінен бәсекеге қабілетті ферма құра алатынына сенудің қажеті жоқ. Әдетте, ол қолайлы шарттарда берілетін несиелерге, демеушілердің көмегіне және т.б. ауыл шаруашылығы кәсіпорнының құрамынан шыққан қызметкерлер үшін бастапқы капиталдың маңызды көзі мүлктік пай болып табылады.

3 Фермерді техникамен және басқа да өндірістік ресурстармен қамтамасыз ету және оларды еркін сатып алу мүмкіндігі.

4 Шаруашылықпен қамтамасыз етілудің және кадрларды кәсіби даярлаудың жеткілікті еңбек деңгейі. Іс жүзінде жер учаскесін беру нысаны (меншікке, жалға алуға және т.б.) туралы мәселені шешу кезінде отбасының барлық мүшелерінің, әсіресе оның басшысының біліктілігі ескеріледі. Бұл, егер алынып тасталмаса, тиімсіз инвестициялар қаупін едәуір азайтуға мүмкіндік береді.

Шаруа (фермер) қожалығының ұтымды мамандандырылуын негіздеу кезінде, ең алдымен, мамандандыруға әсер ететін факторлар кешенін ескере отырып, салалардың ықтимал құрамына ұйымдастырушылық бағалау жүргізілуге тиіс. Мысалы, халық тығыз орналасқан аймақтар үшін, яғни сыйымдылығы жоғары нарығы бар аймақ үшін ауылшаруашылық өнімдерінің барлық түрлері, барлық жағдай тең болған кезде (еңбек, материалдық-техникалық және қаржылық ресурстармен қамтамасыз ету деңгейі) нақты шаруашылықтың мамандануына оның осы нарықтан алыс болуы әсер етеді. Ірі қалалар мен өнеркәсіптік орталықтардың жанында орналасқан шаруашылықтар үшін, әдетте, көкөністер (ең алдымен жасыл), жидектер мен гүлдер өндіруге маманданған жөн (әсіресе қала маңындағы аудандарда жер үлесі әрдайым аз болады және әр ферма үшін жер аз бөлінеді); қаладан үлкен қашықтықта шаруашылықтар мамандандырылады:

өсімдік шаруашылығында- (аз дәрежеде) сүт және ет өндірісіне; ең шалғай шаруашылықтар үшін картоп, астық, ірі қара мал (немесе шошқа) еті мен сүт (жақын жерде ет және сүт өңдеу кәсіпорындары болған жағдайда) өндіруге мамандану қолайлы болуы мүмкін.

Шаруа (фермер) қожалықтарының табысты дамуы үшін жер, су және еңбек ресурстары қажет. 1-кестеде негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының нақтыланған егіс алаңы келтірілген

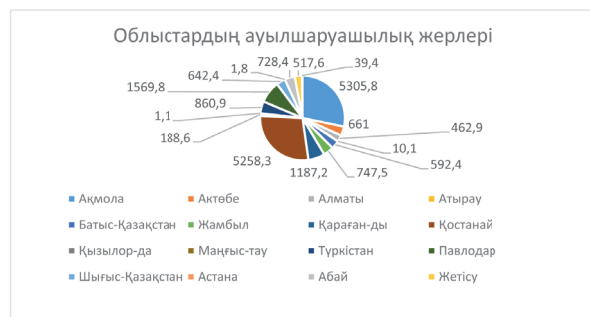
Кесте 1 – Облыстар бойынша негізгі ауылшаруашылығына анықталған жерлер

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Абс. ауытқ. (+,-)	Отн. ауытқ. %
Қазақстан Республикасы	21190,7	21271,0	21244,6	21022,9	21473,6	21839,9	21899,4	22135,8	22582,3	22925,7	23162,1	1971,40	109,30
Ақмола	4758,5	4724,4	4832,2	4687,5	4844,2	4884,2	4888,8	4993,3	4951,2	5126,3	5305,8	547,30	111,50
Ақтөбе	719,5	650,6	623,8	501,4	563,9	650,0	738,1	780,9	763,9	796,9	661	-58,50	91,87
Алматы	889,7	910,9	921,1	926,2	932,2	947,9	954,3	961,6	968,5	972,8	462,9	-426,80	52,03
Атырау	5,2	6,0	6,5	6,8	7,4	8,5	8,0	7,6	9,3	9,5	10,1	4,90	194,23
Батыс-Қазақстан	592,0	542,6	509,5	488,2	457,2	491,4	517,1	522,6	550,7	567,2	592,4	0,40	100,07
Жамбыл	527,3	543,4	580,5	587,7	589,6	629,3	662,2	686,6	721,7	750,9	747,5	220,20	141,76
Қарағанды	959,1	996,9	1030,3	994,7	1070,8	1123,0	1148,5	1157,2	1207,4	1231,9	1187,2	228,10	123,78
Қостанай	5148,2	5222,8	5086,2	5088,0	5143,3	5198,0	5143,3	5053,8	5266,8	5241,1	5258,3	110,10	102,14
Қызылорда	159,8	157,5	158,4	167,8	168,1	180,7	178,9	183,1	184,3	188,6	188,6	28,80	118,02
Маңғыстау	0,8	0,4	1,6	1,6	0,9	1,0	0,9	0,9	0,9	0,8	1,1	0,30	137,50
Оңтүстік-Қазақстан	742,2	774,3	782,4	775,8	788,8	826,3	-	-	-	-	-	-	-
Түркістан	-	-	-	-	-	-	813,5	829,1	847,9	845,5	860,9	-	-
Павлодар	970,8	1082,3	1042,6	1145,0	1231,6	1260,1	1270,3	1327,2	1431,5	1455,0	1569,8	599,00	161,70
Солтүстік-Қазақстан	4497,5	4362,4	4346,2	4372,4	4371,4	4322,0	4230,6	443,1	4283,2	4332,8	-	-4497,5	-
Шығыс-Қазақстан	1217,7	1294,3	1321,7	1278,0	1301,6	1316,4	1318,2	1360,5	1367,4	1378,7	642,4	-575,30	52,76
Астана	2,1	2,0	1,3	1,4	1,6	0,5	0,5	1,7	1,8	1,8	1,8	-0,30	85,71

Алматы қ.	0,6	0,2	0,3	0,4	1,0	0,6	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,00	100,00
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-	25,7	26,2	25,2	25,4	24,6	-	-
Абай	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	728,4	-	-
Жетісу	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	517,6	-	-
Ұлытау	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	39,4	-	-
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-	25,7	26,2	25,2	25,4	24,6	-	-

Ескерту - кестені авторлар ҚР стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің ұлттық статистика бюросы мәліметтер негізінде құрастырған [8]

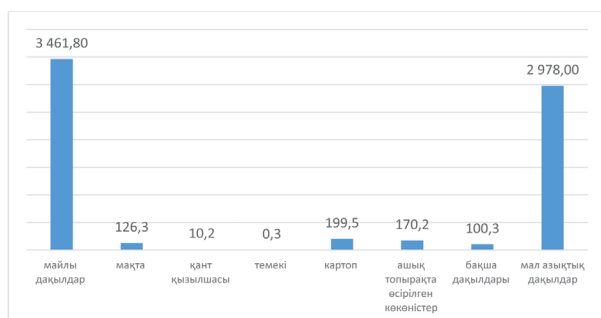
1-кестеде көріп отырғанымыздай, Қазақстан Республикасының негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының нақтыланған егіс алаңы 2022 жылы 23162,1 мың га құрады, ең көп алаңды Қостанай, Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстарының тың облыстары алып жатыр.

1-сурет – Облыстардың ауылшаруашылық жерлері

Ескерту – диаграмманы авторлар ҚР стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің ұлттық статистика бюросы мәліметтер негізінде құрастырған [9]

Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес республикада 2022 жылға арналған негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының нақтыланған егіс алаңы мынадай болып көрінеді.

2-сурет – Ауылшаруашылық дақылдарының нақтыланған егіс алқабы

Ескерту – диаграмманы авторлар ҚР стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің ұлттық статистика бюросы мәліметтер негізінде құрастырған [8]

2-суреттен көріп отырғанымыздай, дәстүрлі түрде Қазақстан әлемдік нарықта қатты сұрыптағы астықты экспорттаушылардың бірі ретінде танымал болды. Осы көрсеткіш бойынша 2022 жылы дәнді дақылдар (күрішті қоса алғанда) мен бұршақ дақылдарының нақтыланған егіс алаңы 16114,4 мың гектарды құрайды, соңғы 5 жылда (2018-2022) Қазақстанның егіс алаңдары 964,4 мың гектарға азайды. Азықтық дақылдарға бөлінген егіс алқаптарының жартысына жуығы (48,4%) еліміздің 4 өңіріне тиесілі: Ақмола (11,1%), Қостанай (16,8%), Солтүстік Қазақстан (11,0%) және Павлодар (9,6%) облыстары. Жем-шөп дақылдарына бөлінген алқаптардың 50,7%-ын шаруа, фермер қожалықтары, 48,9%-ын ауыл шаруашылығы кәсіпорындары пайдаланады. Табиғи жағдайларға байланысты Маңғыстау және Атырау облыстарында, сондай-ақ Нұр-сұлтан, Алматы және Шымкент қалаларында мәдениеттің осы түріне арналған егіс алаңдары іс жүзінде жоқ.

Климаты тым континенттік, яғни ауа температурасы жазда 40 градусқа жететін жерлерде ауыл шаруашылығын жүргізу үшін су ресурстары қажет. БҰҰ мәліметтері бойынша, үшінші мыңжылдықта су шешуші рөл атқарады. Егер 2000 жылы ауыл шаруашылығы және өнеркәсіптік мұқтаждықтарды қоса алғанда, тұщы су тапшылығы жылына 230 млрд текше метрге бағаланса, 2025 жылға қарай жер шарында бұл тапшылық жылына 1,3-2,0 трлн текше метрге дейін ұлғаяды. Суаруға жарамды тұщы су жердің жалпы су ресурстарының тек 2,5% құрайды. Тұщы су тек суаруға ғана емес, сонымен қатар көптеген елдерде ісуге де жетпейді. Қазақстанда тұщы су ресурстары 539 текше км немесе ауыл шаруашылығын қамтамасыз ететін барлық әлемдік Тұщы су ресурстарының 1,5% – ын құрайды. Сонымен қатар, су аз болған кезде оның тапшылығы байқалады. Оны жою мақсатында Қазақстанда алдыңғы қатарлы ылғал сақтағыш технологиялардың тұтас кешені пайдаланылады: атыздар бойынша суарудың тарақты тәсілі, ауыл шаруашылығы дақылдарын ұсақ дисперсті жаңбырлату, атыздар бойынша суарудың дискретті технологиясы, тамшылатып және оазистік суару.

2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша республика халқының саны 19 832, 737 мың адамды құрады. Оның ішінде қала халқы – 12 260,185 мың адам (61,8 %), ауыл халқы – 7 572, 5 мың адам (38,2 %). Осылайша, республикада шаруа (фермер) қожалықтарын дамыту үшін барлық жағдай жасалған, оның негізгі шарттары кең аумақтар, жер, су және еңбек ресурстарының болуы болып табылады. Қала халқының ең көп үлесі Қарағанды (81,3 %), Ұлытау (79,1 %) және Ақтөбе (74,6 %), ал ең аз үлесі - Алматы (16,2%), Түркістан (24,5%) және Жамбыл (43,3 %) облыстарында байқалды.

Пандемия жағдайына қарамастан, ауыл шаруашылығы саласында оң динамика байқалады. Бұл үрдіс ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді, оның ішінде Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған бағдарламасы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі № 423 қаулысымен бекітілген) шеңберінде мемлекет тарапынан шаруа және фермер қожалықтарын мемлекеттік қолдаудың арқасында орын алып отыр. Мал шаруашылығы нарығындағы субсидиялау бағдарламасы басым бағыттар бойынша саланы мемлекеттік қолдау шараларының барынша тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған.

Мысал ретінде мемлекеттік қолдау шараларын келтіруге болады. Мал шаруашылығында, атап айтсақ ауыл шаруашылығы саласы Қазақстанға дәстүрлі түрде төлі бар аналық мал басы шығу пайызына субсидияланады. Сүт бағытындағы асыл тұқымды төлді, шошқалардың асыл тұқымды төлін, төуліктік балапандарды және ата-енелік және ата-тектік нысандағы асыл тұқымды жұмыртқаны субсидиялау нормативтері ұлғайтылды. Өңірлерді мамандандыру схемасын ескере отырып, өңірлік маңызы бар мал шаруашылығы салалары (түйе шаруашылығы, жылқы шаруашылығы, марал шаруашылығы, бал ара шаруашылығы, ешкі шаруашылығы) субсидияланады.

Статистикалық деректерге сәйкес 2022 жылы жалпы Республика бойынша ауыл, орман және балық шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымы 9 521 млрд. теңгені құрады, бұл өткен жылға қарағанда 9,1 %-ға жоғары.

Қазақстан Республикасының шаруа (фермер) қожалықтарының 2016-2023 жылдардағы даму серпінін қарастырайық (кесте 2).

Кесте 1 – Шаруа (фермер) қожалықтардың негізгі көрсеткіштерінің өзгерісі

Көсеткіштер	Өлшем бірлігі	2016	2017	2018	2019	2020	2023	2020 жылмен салыстырылған дағы ауытқуы
Шаруа (фермер) қожалықтар								
1 Тіркелген шаруашылықтар саны	бірлік	1857 54	194 987	205 235	221 291	225 435	247 693	22 258
2 Нақты жұмыс атқаратындар саны	-/-	1778 84	187 527	198 268	213 457	216 715	239 908	23 193
3 Жалпы ауылшаруашылығындағы нақты шаруашылықтардың үлесі	%	96,4	96,2	96,4	96,6	96,6	96,9	0,3
4 Өнім шығару	млн тг	1043,7	1152,5	1317,3	1607,8	2033,6	3658,8	1625,1
5 Жалпы ауылшаруашылық өніміне үлесі	%	23,2	24,6	24,0	25,7	27,5	29,3	1,8
6 Шаруашылықтағы адам саны	адам	276401	286038	280525	296786	300505	30417	3912
Елдің ЖІӨ-дегі өнімнің үлесі								
1. Шаруа (фермер) қожалықтар	%	2,0	2,4	1,6	2,1	2,8	3,2	0,4
Ескерту - ақпарат ҚР стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің ұлттық статистика бюросынан алынған [8]								

2-кестенің деректері бойынша, қарастырылып отырған кезеңде шаруа (фермер) қожалықтарының дамуында аз ғана оң өзгерістер бар, бірақ оны жоғарлатуға мүмкіншіліктер бар.

Шаруа (фермер) қожалықтары қызметінің нәтижелері өте қарапайым. Елдің жалпы ЖІӨ-де олардың үлес салмағы төмен. Егер 2016 жылы олар

өндіретін өнімнің үлесі 2,0 % – ға тең болса, 2023 жылы ол 3,2 % деңгейіне дейін өсті.

Қорытынды

Осылайша, жүргізілген зерттеулер негізінде келесі қорытынды жасауға болады:

– Қазақстанда шаруа (фермер) қожалықтарын дамыту үшін барлық мүмкіндіктер бар. Бұл-жер, су және еңбек ресурстарының болуы;

– соңғы жылдары шаруа (фермер) қожалықтарының дамуында барлық өндірістік көрсеткіштердің тұрақты өсу үрдісі байқалуда. Дәлірек айтқанда, 2016-2023 жылдар аралығындағы уақыт кезеңінде тіркелген шаруашылықтар санының 22258 бірлікке өсуі байқалады, сондай-ақ жұмыс істеп тұрған шаруа фермерлік шаруашылықтар санының 23193 бірлікке ұлғаяды, сондай-ақ осы салада жұмыс істейтіндердің саны 304417 адамға ұлғаяды, бұл шаруа (фермер) қожалықтарының өнім шығаруының 1625172,6 млн теңгеге ұлғаяуына әкеледі. %;

– елдің жалпы ЖІӨ-дегі шаруа (фермер) қожалықтары өнімінің үлесі өте төмен. Қарастырылып отырған кезеңде ол 2,0 %-ден 3,2 %-ге дейін [10];

– ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруде зор әлеуетке ие бола отырып, орасан зор ауыл шаруашылығы алаңдарына ие бола отырып, Қазақстан Республикасының мемлекеттік билігі ауыл шаруашылығы өндірісінің кәсіпорын құрудан бастап өнім экспортына дейінгі барлық кезеңдерінде аграршыларға жан-жақты қолдау көрсетеді;

– кәсіпорынды құру кезеңінде мемлекет бірқатар басқа салықтардан босатыла отырып, салық мөлшерлемелерін төмендеті отырып, салық салудың әртүрлі нысандарын енгізді;

– жергілікті атқарушы органдар деңгейінде жер телімдерін беруге көмек көрсетіледі;

– көктемгі егіс жұмыстарын жүргізу кезінде мемлекет жанар-жағармай материалдарын төмендетілген бағамен ұсынады, элиталық тұқым материалын сатып алуға көмек көрсетеді, 50%-ға дейін органикалық-минералды тыңайтқыштарды сатып алу субсидияланады, егістікті зиянкестерден қорғау үшін заттарды пайдалану субсидияланады;

– ауыл шаруашылығы өнімдерін сақтау, өңдеу және жөнелту өндірістерін құру ынталандырылады. Мал өсіру, ет пен сүтті қайта өңдеу, өсімдік шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу, жүнді қайта өңдеу жөніндегі кәсіпорындарды құруға жұмсалған шығындардың 20-50% - ын мемлекет ынталандырады;

– ауыл шаруашылығы өндірісінің рентабельділігін қамтамасыз ету мақсатында, сондай-ақ қайта өңдеушілерді шикізатпен қамтамасыз ету

үшін мемлекет қайта өңдеу кәсіпорындарының аграрлық сектор өнімдерін белгіленген бағалар бойынша сатып алуын субсидиялайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Закон Республики Казахстан от 31 марта 1998 г. N 214 «О крестьянском (фермерском) хозяйстве».

2 **Beigi, M., & Shirmohammadi, M.** Qualitative research on work-family in the management field: A review [Текст] // *Applied Psychology*. – 2017. – № 66 (3) – 382–433.

3 **Andersén, J.** Resource orchestration of firm-specific human capital and firm performance—the role of collaborative human resource management and entrepreneurial orientation // *The International Journal of Human Resource Management*. – 2019. – 1–33.

4 **Vuillot C, Coron N, Calatayud F, Sirami C, Mathevet R, Gibon A** Ways of farming and ways of thinking: do farmers' mental models of the landscape relate to their land management practices? *Ecology and Society*.-2016, 21(1) 1 <http://dx.doi.org/10.5751/ES-08281-210135>.

5 **Christley A F R and Campe A** Invited review: Examining farmers' personalities and attitudes as possible risk factors for dairy cattle health, welfare, productivity, and farm management: A systematic scoping // *A systematic scoping review. J. of Dairy Sci.* - 2019, 102(5) 3805 <https://doi.org/10.3168/jds.2018-15037>.

6 **Әбілдаев, С., Тулеева, Ф.** Корпоративтік табыс салығының мөлшерлемесін төмендету арқылы өңірлік кәсіпкерлерді салық төлеуге ынталандыру бағыттары [Текст] // *Экономика и статистика*. – 2022. – №1 – с.36–41.

7 **Наурызбаев, А., Бухарбаева, А., Наурызбаев, А.** Обеспечение диверсификации занятости и механизмы поддержки инициатив населения сельских территорий в Республике Казахстан [Текст] // *Экономика и статистика*. – 2022. - №1 - с.28-35.

8 Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан 2018-2022 Статистический сборник. Агентство по стратегическому планированию и реформам РК. Бюро национальной статистики.

9 Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан 2018-2022 Статистический сборник. Агентство по стратегическому планированию и реформам РК. Бюро национальной статистики.

10 Маркетинговые исследования сельского хозяйства Казахстана Анализ инвестиционной привлекательности рынка <https://marketingcenter.kz/20/rynok-selskoe-khoziaistvo-kazakhstan.html>.

REFERENCES

1 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 31 marta 1998 g. N 214 «O krestianskom (farmerskom) khoziaistve» [Law of the Republic of Kazakhstan dated March 31, 1998 N 214 «On Peasant (Farm) Economy»].

2 **Beigi, M., & Shirmohammadi, M.** (2017). Qualitative research on work-family in the management field: A review [Text]. Applied Psychology, 66(3), 382–433.

3 **Andersén, J.** Resource orchestration of firm-specific human capital and firm performance—the role of collaborative human resource management and entrepreneurial orientation // The International Journal of Human Resource Management, 2019, 1–33.

4 Vuillot C, Coron N, Calatayud F, Sirami C, Mathevet R, Gibon A Ways of farming and ways of thinking: do farmers' mental models of the landscape relate to their land management practices? [Text] // Ecology and Society 21(1) 2016 <http://dx.doi.org/10.5751/ES-08281-210135>.

5 Christley A F R and Campe A 2019 Invited review: Examining farmers' personalities and attitudes as possible risk factors for dairy cattle health, welfare, productivity, and farm management: A systematic scoping // A systematic scoping review. J. of Dairy Sci. 102(5) 3805 <https://doi.org/10.3168/jds.2018-15037>

6 **Abildaev, S., Tuleeva, G.** Korporativtik tabys salygynyn mjlsherlemesin tomenetu arqyly onirlik kasipkerlerdi salyq toleuge yntalandyru bagyttary [Directions of stimulating regional entrepreneurs to pay taxes by reducing the corporate income tax rate] [Text] // Ehkonomika i statistika.–2022.1 P.36-41.

7 **Nauryzbaev, A., Bukharbaeva, A., Nauryzbaev, A.,** Obespechenie diversifikatsii zanyatosti i mekhanizmy podderzhki initsiativ naseleniya sel'skikh territorii v Respublike Kazakhstan [Providing diversification of employment and mechanisms to support rural population initiatives in the Republic of Kazakhstan] [Text] // Ehkonomika i statistika. 2022, 1 P.28–35.

8 Maloe i srednee predprinimatel'stvo v Respublike Kazakhstan 2018–2022 [Small and medium-sized enterprises in the Republic of Kazakhstan 2018–2022] Statisticheskii sbornik. Agentstvo po strategicheskemu planirovaniyu i reformam RK. Byuro natsional'noi statistiki.

9 Sel'skoe, lesnoe i rybnoe khoziaistvo v Respublike Kazakhstan 2018–2022 [Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan 2018–2022] Statisticheskii sbornik. Agentstvo po strategicheskemu planirovaniyu i reformam RK. Byuro natsional'noi statistiki.

10 Marketingovyie issledovaniya sel'skogo khoziaistva Kazakhstana Analiz investitsionnoi privlekatel'nosti rynka [Kazakhstan Agriculture Market Research

Market Investment Attractiveness Analysis] <https://marketingcenter.kz/20/rynok-selskoe-khoziaistvo-kazakhstan.html>.

27.01.25 ж. баспаға түсті.

15.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

30.04.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Ж. А. Назикова¹, Д. А. Джунусова², Г. Т. Тулеева³,

Г. К. Амирова⁴, С. Т. Абилдаев⁵

^{1,2,3,4,5}Таразский университетимени М. Х. Дулати,

Республика Казахстан, г. Тараз

Поступило в редакцию 27.01.25

Поступило с исправлениями 15.04.25

Принято в печать 30.04.25

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КРЕСТЬЯНСКИХ (ФЕРМЕРСКИХ) ХОЗЯЙСТВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В представленной статье авторы рассматривают вопросы развития крестьянских (фермерских) хозяйств в Республике Казахстан. Актуальность статьи подчеркивает то, что АПК Казахстана является стратегической отраслью для страны, а крестьянские (фермерские) хозяйства являются фундаментом данной отрасли, что признано многими учеными и государственными деятелями. В статье рассмотрены точки зрения различных ученых из других стран, представлен опыт России в развитии Крестьянских (фермерских) хозяйств, найдены проблемы и предложены пути решения, которые могут быть применены в казахстанской действительности. Методология представленной статьи достаточно ясна, рассмотрены авторами широко применяется системный подход, сравнительный анализ. Статья относится к междисциплинарным исследованиям, обобщает практическую часть с теоретическими положениями. Авторами проведен сравнительный анализ статистических данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. в частности проведен анализ основных показателей деятельности крестьянских(фермерских) хозяйств, анализ посевных площадей в разрезе областей республики,

выявлены проблемы их использования. В статье, авторами, также раскрывается значимость крестьянско-фермерских хозяйств в аграрном секторе республики, показаны важные направления стимулирования и развития крестьянских (фермерских) хозяйств в агропромышленном комплексе, государственной поддержки, основанная на приоритетном программном подходе. Также выявлены тенденции развития и проблемы, их сдерживающие КФХ, и пути их решения.

Ключевые слова: Казахстан, сельское хозяйство, крестьянские(фермерские) хозяйства, агропромышленный комплекс, сельскохозяйственная продукция, сельское хозяйство, получение дохода, производство.

*Zh. A. Nazikova¹, D. A. Junussova², G. T. Tuleyeva³,
G. K. Amirova⁴, S. T. Abildaev⁵
^{1,2,3,4,5}Dulaty University, Republic of Kazakhstan, Taraz

Received 27.01.25

Received in revised form 15.04.25

Accepted for publication 30.04.25

ANALYSIS OF THE MAIN INDICATORS OF THE ACTIVITY OF PEASANT (FARM) FARMS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

In the presented article, the authors consider the issues of the development of peasant (farm) farms in the Republic of Kazakhstan. The relevance of the article emphasizes that the agro-industrial complex of Kazakhstan is a strategic industry for the country, and peasant (farmer) farms are the foundation of this industry, which is recognized by many scientists and political leaders. The article examines the points of view of various scientists from other countries, presents Russia's experience in the development of peasant (farm) farms, finds problems and suggests solutions that can be applied in Kazakhstan's reality. The methodology of the presented article is quite clear, and the authors widely apply a systematic approach, comparative analysis. The article relates to interdisciplinary research, summarizes the practical part with theoretical provisions. The authors conducted a comparative analysis of statistical data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of

the Republic of Kazakhstan. in particular, an analysis of the main indicators of the activity of peasant (farmer) farms, an analysis of sown areas in the context of the regions of the republic was carried out, problems of their use were identified. The article, by the authors, also reveals the importance of peasant farms in the agricultural sector of the republic, shows important areas of stimulation and development of peasant (farmer) farms in the agro-industrial complex, state support based on a priority program approach. Also, the development trends and problems constraining the farms and ways to solve them are identified.

Keywords: Kazakhstan, agriculture, peasant (farm) farms, agro-industrial complex, agricultural products, agriculture, income generation, production.

<https://doi.org/10.48081/RNUM9180>

**A. B. Nizamov¹, *A. N. Ramashova², T. A. Aidarov³,
A. S. Daribayeva⁴, B. Siyazbekkyzy⁵**

¹Bukhara Institute of Engineering and Technology,
Republic of Uzbekistan, Bukhara

^{2,3,4,5}M. O. Auezov South Kazakhstan University,
Republic of Kazakhstan, Shymkent

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7765-1475>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7370-563X>

³ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8404-9535>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5230-4869>

⁵ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4375-8059>

*e-mail: r.aissulu87@mail.ru

RESEARCH ON POVERTY AND ITS CAUSES

Object of the article is to study the causes and factors causing poverty, identify the main directions for solving the problem and taking measures to reduce it in the Bukhara region of the Uzbekistan Republic, taking into account local conditions and opportunities. The article describes the results of a study of the poverty causes and factors, in particular, the social causes, individual human factors affecting the level of poverty, identifies the problems and the segment of the population standing on the poverty «Threshold», as well as the necessary measures and actions fighting poverty. This study reveals the concept of poverty, the problem of which was raised in the country only in the late 2000s.

Methods: literature review, questionnaires, interviews, statistical analysis and forecasting.

The measures taken by the government to reduce the level of population poverty are analyzed and the author's approach to solving the problem is proposed, taking into account local conditions and opportunities. The results of the study will make it possible to choose measures to reduce poverty, taking into account the division of the poor into categories depending on the causes of their manifestation.

Approach will make it possible to provide targeted and potential-based support to the poor, as well as eliminate identified gaps in the measures taken by the government to overcome poverty in the country.

Keywords: poverty, poverty level, causes and factors of poverty, poverty threshold, poverty categories, poverty reduction, poverty reduction measures.

Introduction

Despite the positive trends achieved due to the deepening of the processes of globalization and the expansion of mutually beneficial cooperation between states, as well as a result of ongoing socio-economic reforms aimed at achieving the goals adopted in the United Nations (UN) development programs, the problem of poverty in the world remains acute. Especially in the aftermath of the coronavirus pandemic, the negative social consequences of poverty are becoming more and more noticeable.

Research on the phenomenon of «poverty» is relevant for almost all countries, regardless of their level of socio-economic development. Theoretical approaches to understanding the nature of poverty have undergone significant changes in the process of social development. Thus, we can say that poverty is a category that is always subject to evolution and variability. In practice, three poverty reduction tools are used, such as creating a permanent source of income for low-income families, improving the quality of human capital and directly supporting the poor. The problem of poverty reduction is in the focus of the new policy of both Kazakhstan and Uzbekistan, the level of which remains quite high: 15-16 %. Currently, strategic short- and long-term poverty reduction measures are being implemented in these countries, which are based on widely used methods in world practice. We believe that in order to enhance the effectiveness of the measures applied, it is necessary to investigate the origins of poverty.

For many years, the concept of «poverty» has been a closed topic in post-Soviet countries, and previously the concept of «low-income» was used, softening the meaning of this category. Economic dictionaries, even the National Encyclopedia, do not describe the concept of «poverty». In scientific research, scientists have tried to avoid in-depth study of it as a separate problem, veiling research with other issues related to the standard of living of the population.

For the first time, the problem of poverty was raised only in the late 2000s, and since then this topic has become the main agenda of the country's socio-economic policy. In this regard, the head of state put forward such a specific approach, according to which «reducing poverty does not mean increasing the amount of monthly benefits or pensions, mass lending. To do this, first of all,

it is necessary to introduce a system of professional training of the population, improving financial literacy, awakening people's sense of entrepreneurship, improving infrastructure, educating their children, quality treatment, and paying targeted benefits.» These circumstances have caused the need for scientific research on this topical issue today.

Literature review

There are two directions in the study of the problem of poverty: socio-Darwinian and socially equalizing, egalitarian (French egalitarianism – equality).

For the first time, approaches to the definition of poverty were reflected in the works of representatives of classical political economy, who were supporters of the direction of social Darwinism. Economists in this field include A. Smith, D. Ricardo, T. Malthus, G. Spencer, J. Proudhon. Representatives of classical political economy adhered to the principle of individual responsibility for the financial condition of the family, denying the possibility of social equality.

Representatives of the socially equalizing (egalitarian) trend (K. Marx, F. Engels and E. Reclu) considered poverty as a socially vicious phenomenon. They believed that the main cause of poverty lay in the division of society into classes due to the dominance of private ownership of the means of production. They believed that the equal distribution of all material goods and services among all classes of society would help overcome poverty.

In the seventies of the 20th century, a new approach to defining the phenomenon of poverty appeared. Families or individuals are recognized as poor in a given society due to insufficient means of livelihood. Scientists who have studied this problem express different opinions. While one of the directions of poverty is to limit the means necessary for a person to meet his basic needs, another argues that the means possessed by a family or an individual should fully allow them to participate in society. The main role in the creation of this direction was played by A. Marshall and P. Townsend.

The Nobel Laureate takes a special position on the means of eliminating poverty. In his book «Progress as Freedom», he poses a number of important questions [1]. Before A. Sen, concepts were based on setting the poverty line as a certain proportion of the average income in society. Amartya Sen emphasizes that it is necessary to take into account not only the state of availability of money, but also the opportunity to buy something with this money. He suggests that when measuring poverty, its scale (low incomes and the possibility of using them), depth (the size of the missing resources for poverty eradication) and intensity (where poverty is concentrated - near the poverty line or far beyond it) should be taken into account. Changes in all these parameters are now taken into account in the

poverty index (the sum of indicators), which is a common tool for comparative poverty analysis.

The main conclusions of A. Sen can be explained as follows: an individual's abilities are a key component of achieving equality, that is, in order to overcome poverty, an individual needs to create opportunities for self-education, provide freedom, and change education and health systems.

As a result of the joint efforts of States, as well as socio-economic reforms carried out within the framework of United Nations (UN) development programs aimed at solving the problem of poverty, positive trends have been achieved. But despite this, the problem of poverty reduction remains one of the most important for all countries. The particularly negative social consequences of poverty are becoming more acute due to the coronavirus pandemic that has spread around the world. For example, the poverty rate in Uzbekistan has increased by about 1.5 times during the pandemic.

In this regard, the study of poverty reduction issues has again aroused great interest among scientists from many countries of the world, both developed and developing countries, whose geography is increasingly expanding. In particular, in the studies of scientists from the USA [2; 3], China [4; 5; 6], Europe [7; 8], Brazil [9], Vietnam [10], Ghana [11], Kenya [12], Indonesia [13] and others are studying not only the effectiveness of the application, there are well-known concepts of poverty reduction in these countries, but also non-traditional new approaches based on the sensitivity of various factors to poverty eradication are proposed.

Today, the problem of poverty is also widely discussed among scientists, whose representatives are T. M. Akhmedov, Sh. I. Mustafakulov, B. R. Sanakulova, B. Khamidov, R. R. Khasanov. The need for scientific research on this issue in the country became even more acute in the post-pandemic period, the consequences of which significantly affected the well-being of the population. The measures taken by the Government to reduce poverty, namely ensuring macroeconomic stability through inclusive economic growth, improving the quality of healthcare and social protection, creating conditions for obtaining competitive professions, creating new jobs through the formation of an entrepreneurial environment based on market principles, using the available resources of the regions and their balanced development, have reduced poverty after the pandemic to 14 percent by 2022. The strategy «Uzbekistan – 2030» outlines specific areas of reforms to be implemented in this direction in our country in the near future. In particular, it is planned to reduce poverty by 10 percent through individual programs designed to lift families out of poverty. It is planned to employ 180,000 members of low-income families permanently, provide 320,000 with preferential loans and subsidies, train 100,000 people in professional and entrepreneurial skills, and reimburse 1,500 thousand

students for higher education and contract fees. However, strengthening social protection is not the main argument in eradicating poverty in the regions. In the scientific research of A. Nizamov, U. Zakhidova says that one of the directions of poverty reduction in the regions is seen in the development of entrepreneurship, especially traditional family business, which will allow women to increase employment [14; 15].

Materials and methods

The review and comparative analysis of conceptual approaches to the study of the category of poverty and models for solving this problem, which is always subject to evolution and variability, are presented. The results of the study are based on the analysis of a questionnaire survey conducted among the population of the Bukhara region, which made it possible to determine the main directions of poverty reduction.

Results and discussion

In order to study the causes and factors causing poverty, we conducted a survey among the population of Turkestan and Bukhara regions, consisting of 25 questions. The questions covered all aspects contributing to the classification, analysis and identification of poverty reduction measures. 1,340 citizens took part in the survey, of which 44 % were women. 51.5 % of the respondents have secondary, 27.6 % have specialized secondary and 20.9 % have higher education. Among the participants, 36.5 percent live in the regional center, 28.3 % in cities, 35.1 % in rural areas. 2 % of the respondents consider themselves poor, 15.8 % poor, and 9.8 % on the poverty line.

About 30 percent of respondents gave an optimistic answer to the question: «How do you assess the state of poverty in Kazakhstan (Uzbekistan)?» 38.8 percent said that this problem exists, but measures are being taken. But 13.4 % of the participants replied that this problem is not being solved, and 17.9 % admitted that poverty is growing. This situation indicates that the measures taken in the region are insufficient and there are shortcomings in the dissemination of information.

In general, the respondents assessed the causes of poverty as follows: 47.7 % are related to internal causes, 5.9 % – to global causes, 24.6 % – to the corruption situation in the country, 21.6 % – to personal reasons. This situation indicates that 24.6 percent of participants do not trust the current policy, and 21.6 percent do not trust themselves.

The participants' answers to the question «What, in your opinion, are the main social causes of poverty?» were distributed as follows (Table 1). To this question, participants were given the right to choose five of the proposed answers.

Table 1 – The main social causes of poverty

The main social causes of poverty	Distribution of responses, %
Insufficient professional training	36.6
Social inequality, stratification by high income	35.8
High taxes	35.8
Corruption	35.1
Lack of jobs, low incomes in rural areas	35.1
Unemployment	34.3
High prices	31.3
Low wages in some sectors of the economy	31.3
Migration	30.6
Low labor productivity	28.4
Low level of education	25.4
“Shadow”/ “covered” economy	25.4
Low salary/allowance/scholarship	17.9
Unbalanced regional development	17.9
High incidence rate	10.4
Alcoholism/drug addiction	10.4
Other:	28.2
Note – Compiled by the authors	

As can be seen from the table, the main social causes of poverty were insufficient vocational training (36.6), social inequality, wage stratification and high taxes (35.8), corruption and lack of jobs in rural areas (35.1). High morbidity and alcoholism/drug addiction (10.4) were rated by the participants as the lowest causes. However, 25.4 percent of participants identify the «shadow»/ «hidden» economy as an indicator of the relevance of this problem.

The answers of the survey participants to the question «What, in your opinion, personal and human factors affect the level of poverty» are analyzed in Table 2.

Participants were given the right to choose five answers to this question.

Table 2 – Individual human factors influencing the level of poverty

Individual human factors influencing the level of poverty	Distribution of responses, %
Lack of information	72.4
Lack of necessary knowledge	62.7

Belonging to a group in need of social protection (pensioners, single mothers, survivors, the disabled, etc.)	62.7
Laziness	58.2
Lack of desire to improve their condition	56.7
Dependent attitude, the habit of living at the expense of others	35.8
Family / pedigree	34.3
Emergency situations (illness, absence from work, etc.)	25.4
Health status	10.4
Other	21.3
Note – Compiled by the authors	

From the data in table 2, it can be seen that among the personal human causes affecting the level of poverty, respondents consider a lack of information (72.4 %), lack of necessary knowledge and belonging to a group in need of social protection (62.7 %), laziness (58.2 %), not striving to improve their own situation (56.7 %), dependent the attitude, the habit of living at the expense of others (35.8 %), a high place is given to family and ancestry (34.3%). Emergencies (25.4 %) and health status (10.4 %) have little impact on the personal human causes of poverty in the eyes of participants.

The respondents' answer to the question «What problems are causing poverty in Uzbekistan?» was as follows (Table 3). Participants were given the right to choose five answers to this question.

Table 3 – Problems causing poverty

Problems causing poverty	Distribution of responses, %
Lack of support from family and relatives	55.2
Inability to plan your life and expenses	48.5
Lack of access to quality education	36.1
Own laziness, idleness	31.3
The presence of children or elderly people in need of care in the family	30.6
Lack of initiative, not to mention	30.1
Bad luck, bad luck, adverse situations	28.4
Problems with work (unemployment, violation of labor rights)	26.1
Insufficient state support in emergency situations	19.4

Limited economic opportunities of the population	13
Economic stagnation	9
Bad habits: alcoholism, drug addiction	8.7
Lack of a home of your own	5.2
Poor health, disability	3.7
The economic situation in the city and the region is bad.	2.2
Other	17.6
It's hard for me to answer	9.0
Note – Compiled by the authors	

The table shows that 55.2 % of the survey participants consider the problems causing poverty to be the lack of support from family and relatives, 48.5% – inability to plan their lives and expenses, 36.1 % – lack of access to quality education, 31.3 % – their own laziness, idleness, 30.6 % – the presence of children or elderly people in need of care in the family, 28.4 % – failure, bad luck, unfavourable situations, 26.1% highly appreciated the problems of employment. Poor economic situation in the city, region (2.2 %), lack of own home (5.2%), poor health, disability (3.7 %), bad habits: alcoholism, drug addiction (8.7%), economic stagnation (9.0 %) respondents rated low as problems causing poverty. The fact that 19.4 % of the participants stated that State support in emergency situations is insufficient indicates that the measures taken by the authorities are insufficiently targeted.

«Which segment of the population, in your opinion, is on the «threshold» of poverty?» The participants' answers to the question are analyzed in Table 4. Participants were given the right to choose five answers to this question.

Table 4 – The stratum of the population standing on the «threshold» of poverty

The stratum of the population standing on the «threshold» of poverty	Distribution of responses, %
People who grew up in poor families	66.4
People without higher education	56.7
The villagers	56
Residents of «backward» regions	53.7
Unemployed	51.5

Migrants	43.3
Large families	41.8
Students	28.4
Families with members with serious illnesses/ disabilities	19.4
Pensioners	17.9
Single parents	17.9
Orphaned children	10.4
Other	26.6
Note – Compiled by the authors	

According to the table 4, 66.4 % of respondents believe that people who grew up in poor families are the part of the population that is on the «threshold» of poverty. According to 56.7 % of the participants, people without higher education are also on the poverty line.

Rural residents (56.0 %), residents of «backward» regions (53.7 %), the unemployed (51.5 %), migrants (43.3 %), and large families (41.8 %) were also included in this stratum. Respondents believe that pensioners, single parents (17.9 %), families with members with serious illnesses/disabilities (19.4 %), orphans (10.4 %) are not on the «threshold» of poverty. In fact, this part of the population is under state social protection, and they are provided with appropriate care. This indicates a high level of trust in the Government, since assistance to this segment is targeted. The fact that 28.4 % of respondents believe that students are on the «border of the threshold» of poverty means that measures must be taken to provide them with targeted work and temporary employment during their studies.

The participants of the questionnaire were asked: «How do you think it is necessary to fight poverty?» Participants were also asked to choose five of the suggested answers to this question. The results are presented in table 5.

Table 5 – Actions to combat poverty

Actions to combat poverty	Distribution of responses, %
Production development	35.8
Redistribution of income between rich and poor	14.2
Improving the convenience and quality of education	43.3
Development of villages and small towns	17.9
The fight against alcoholism and drug addiction	20.9
Payment of benefits	23.9

Attracting low-income citizens to paid community service	33.6
Job creation	44.0
Creating opportunities to provide food resources and infrastructure to low-income citizens	20.1
Strengthening social protection for vulnerable populations	19.4
Revision of the tax system	35.1
Development of socially oriented entrepreneurship	43.3
Creating conditions for the realization of their abilities, doing business	42.5
Family business development 50.7	
Raise the minimum wage	17.9
Increase the cost of living and the cost of the consumer basket	21.6
Other	15.7
Note – Compiled by the authors	

As measures to combat poverty, respondents focused on the development of family entrepreneurship (50.7 %), job creation (44.0 %), improving the convenience and quality of education and the development of socially oriented entrepreneurship (43.3 %), creating conditions for the realization of their own abilities, the introduction of business (42.5 %), the development of production (35.8 %), revision of the tax system (35.1 %), attraction of low-income citizens to paid public works (33.6 %). The respondents rated low the redistribution of income between rich and poor (14.2 %), the development of villages and small towns and an increase in the minimum wage (17.9 %), Strengthening social protection for vulnerable segments of the population (19.4 %), Creating opportunities to provide food resources and infrastructure to low-income citizens (20.1 %). This situation indicates that the worldview of the population on poverty reduction is changing from dependent towards the development of entrepreneurship.

To the question «Do you consider yourself and your family poor?» 91.0 % of the survey participants answered «Definitely not» and «In general, no» 9.0 % replied «In general, yes».

The questionnaire included the question: «Are most of your friends rich, poor, or have an average income?» 46.3 % of the participants replied that their acquaintances have an average income, while the remaining 53.3 % said they found it difficult to answer. This situation indicates that the criteria for poverty among the population of the region are not clear or that our people do not recognize poverty as a problem.

13.4 % of respondents believe that there are more men among the poor, 15.7 % of women and 35.8 % of respondents believe that equally. The others found it difficult to answer. This shows that poverty is higher among women.

32.1 % of the survey participants stated that poverty is more common among middle-aged people, 20.9 % among the elderly and 23.1 % said that it does not depend on age. 23.9 percent of respondents found it difficult to answer. No one has acknowledged the existence of youth poverty. This situation is related to the mentality of our people and is explained by the fact that adults take responsibility for the problems of youth.

To the question «Are the poor more likely to be married or single?» 19.4 % of the participants answered that they were married, 28.4% among single people and 20.1 % approximately equally. 32.1 percent of respondents found it difficult to answer.

32.1 percent of respondents noted that there are many poor people among the rural population.

The respondents were asked an opening question: «What do you think are the causes of poverty? Why are people poor? Many replied that they did not know, and some repeated the reasons given in the questionnaire. The most significant answers are the following;

- income is not evenly distributed. There is a monopoly and a hidden economy;
- personal development, the art of money management and the culture of business relations are not taught in schools;
- the main reason is laziness or living on someone's money. except for people with low income due to illness or disability. If a person has a desire to live well, he will try to avoid poverty;
- every responsible employee must do his job in good faith, corruption should not be allowed;
- low wages in some cases. The literacy rate of the population is relatively low. Corruption still exists;
- does not have the profession of his dreams;
- very low wages relative to the length of working hours and volume of work, high unemployment, a large number of documents, high taxes, lack of freedom, high taxes for entrepreneurs. Corruption;
- lack of knowledge, laziness and low self-esteem;
- the interest rate on the loan is very high. If we lower interest rates on loans and educate the population in small business, there will be no stratification among the population. I think there are many cases of corruption in government agencies and official organizations:

- because the salary is small, prices and utilities are expensive, there are not enough salaries, which are spent only on food and drink;
- apathy, unwillingness to work;
- ignorance and lack of practice, financial illiteracy;
- due to the lack of industrial zones in many areas and insufficient infrastructure, entrepreneurs carry out production in the city;
- if job openings for acquaintance are reduced, opportunities for strong personnel will open up, which will help reduce poverty;
- lack of vocational training and retraining, extremely low quality of education;
- unemployment and poverty can be eliminated if each region of the region is carefully developed;
- unemployment among the uneducated population in rural areas;
- a person makes himself poor, if he tries hard, he will never become poor.

It follows from the study that although there is not a large decrease in poverty in the region, the measures taken in the region are considered insufficient, there is a lack of targeting of measures taken by the authorities, and there are also shortcomings in the dissemination of information, as evidenced by the responses of 24.6 % of participants who expressed uncertainty about the policy.

Most of the respondents are determined to develop their entrepreneurial potential, provided that certain types of support are provided by the state and society.

An interesting fact is that 21.6 % of respondents express self-doubt. It is likely that this is a group of households that cannot engage in entrepreneurship, but could find their place in the labor market and a source of income if they were helped to find a certain profession or retrain.

The study shows that one of the causes of poverty in the region is the “secret”/ “hidden” economy. Apparently, poverty reduction is directly related to the scale of the shadow economy in the region. The severity of this problem requires additional study.

It is encouraging that the dependent mood of the population, instilled in the conditions of the communist regime, is changing towards the development of entrepreneurship. Although the worldview on poverty reduction does not remain the same for a large part of the population, who are accustomed to rely on social assistance from the state. In our opinion, such a category of people exists in all countries, even in developed ones. We believe that this is the category of people who need a special mechanism of targeted influence to get out of the poverty threshold.

In accordance with our chosen approach to reducing poverty in the region through the development of family entrepreneurship, 128 representatives of family businesses also participated in the survey. The survey allowed us to identify the factors and the degree of influence of family business development on poverty reduction. The survey results were processed using the Stata 16 program, which allowed us to identify the factors that have the most significant impact on poverty reduction in the region. As a result, the following regression equation was obtained:

$$Y=0,35+0,159x_1+0,135x_2+0,324x_3+0,159x_4$$

where, Y is poverty reduction through the development of a family business;

x_1 – location of the business;

x_2 – legislative framework;

x_3 – package of benefits provided;

x_4 – is a transfer to the next generation.

The regression equation shows which factors of family business development can have a significant impact on poverty reduction in the region. In particular, the location of a family business involves the development of master plans for a particular area, which can act as drivers for the development of family entrepreneurship and poverty reduction. Modeling of master plans in the context of the Mahali region provides for the development of relevant regulatory documents, the provision of benefits and the sustainability of the family business, which determines the future direction of our research.

Conclusion

These provisions allowed us to conclude that in order to solve the problem of poverty reduction and support them, it is necessary to divide the poor and their families into three groups: those who have entrepreneurial potential, but do not have the means to realize their potential; those who do not have certain professions, providing family income; those who have a dependent mood and are not confident in myself. In accordance with these categories, it is necessary to develop a targeted family support program covering comprehensive measures to combat poverty. Our further research is devoted to this topic.

REFERENCES

1 Сен, А. Развитие как свобода [Текст] – М : Новое издательство Либер миссия, 2004. – 430 с.

2 Yeldell, S.D. Impact of Microfinance Institutions for Female Entrepreneurs : Evidence from Philadelphia. PhD Dissertation. – Pennsylvania, 2019. – 97 p. [Electronic resource]. – <http://cdm16002.contentdm.oclc.org/cdm/ref/collection/p245801coll10/id/563112>.

3 Baker, T., Evans, J., Hennigan, B. Investable poverty : Social investment states and the geographies of poverty management // Progress in Human Geography. –2020. – № 44 (3). – P. 534–554. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1177/0309132519849288>.

4 Cheng, X., Wang, J., Chen, K. Z. Elite capture, the «follow-up checks» policy, and the targeted poverty alleviation program : Evidence from rural western China // Journal of Integrative Agriculture. – 2021. – № 20 (4). – P. 880–890. [Electronic resource] [https://doi.org/10.1016/S2095-3119\(20\)63444-X](https://doi.org/10.1016/S2095-3119(20)63444-X).

5 Leng, G., Feng, X., Qiu, H. Income effects of poverty alleviation relocation program on rural farmers in China // Journal of Integrative Agriculture. –2021. – №20 (4). – P. 891–904. [Electronic resource]. – [https://doi.org/10.1016/S2095-119\(20\)63583-3](https://doi.org/10.1016/S2095-119(20)63583-3).

6 Gu, R., Nie, F. Does empowering women benefit poverty reduction? Evidence from a multi-component program in the Inner Mongolia Autonomous Region of China // Journal of Integrative Agriculture. – 2021. – №20 (4). – P. 1092–1106. [Electronic resource]. – [https://doi.org/10.1016/S2095-3119\(20\)63436-0](https://doi.org/10.1016/S2095-3119(20)63436-0).

7 Masset, E., Garcí'a-Hombrados, J. Sensitivity matters. Comparing the use of multiple indicators and of a multidimensional poverty index in the evaluation of a poverty eradication program // World Development. – 2021. – № 137. – P. 1–17. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105162>.

8 Gamboa, G., Mingorri'a, S., Scheidel, A. The meaning of poverty matters: Trade-offs in poverty reduction programmes // Ecological Economics. – 2020. – № 169. – P. 106–450. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106450>.

9 Cunha, F.B.F., Mousinho, M. C.A.M., Carvalho, L., Fernandes, F., Castro, C., Silva, M. S., Torres, A. E. Renewable energy planning policy for reducing poverty in Brazil : Lessons from Juazeiro [Text] // Environment, Development and Sustainability. –2020. – № 23 (7). – P. 9792–9810. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1007/s10668-020-00857-0>.

10 Lam, M. C. Centralised–decentralisation : State program of poverty reduction for ethnic minorities in Vietnam's northern upland region [Text] // Australian Journal of Anthropology. –2020. – №31(3). – P. 303–318. <https://doi.org/10.1111/taja.12372>.

11 **Appiah-Kubi, J.** Poverty alleviation programs for female slum dwellers in Ghana: The case of Ashaiman // *Global Social Welfare*. – 2021. – № 8 (3). – P. 221–229. <https://doi.org/10.1007/s40609-021-00202-x>.

12 **Odhiambo, J. O., Wakibia, J., Sakwa, M. M.** Effects of monitoring and evaluation planning on implementation of poverty alleviation mariculture projects in the coast of Kenya [Text] // *Marine Policy*. – 2020. – № 119. – P. 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2020.104050>.

13 **Nugroho, A., Amir, H., Maududy, I., Marlina, I.** Poverty eradication programs in Indonesia : Progress, challenges and reforms // *Journal of Policy Modeling*. – 2021. – № 43 (6). – P. 1204–1224. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2021.05.002>.

14 **Nizamov, A. B., Zakhidova, U. F., Babamuradov, Q.** Problems of regional poverty and its reduction on the basis of the development of entrepreneurship [Text] // *Scientific and technical journal «Development of Science and Technology»*. – 2022. – № 5. – P. 316–328.

15 **Nizamov, A. B., Zakhidova, U. F.** The importance of family entrepreneurship in poverty reduction in region // *Business, Management and Economics Engineering*. – 2024. – Volume 22 Issue 01. – P. 1656–1666. <https://businessmanagementeconomic.org/article/view-2024/1656.html>.

REFERENCES

1 **Sen, A.** Razvitie kak svoboda [Development as the freedom] [Text] – M. : Novoe izdatel'stvo, 2004. – 432 p.

2 **Yeldell, S. D.** Impact of Microfinance Institutions for Female Entrepreneurs : Evidence from Philadelphia. Diss., Temple University Libraries – Pennsylvania, 2019. – 97 P. [Electronic resource]. – <http://cdm16002.contentdm.oclc.org/cdm/ref/collection/p245801coll10/id/563112>.

3 **Baker, T., Evans, J., & Hennigan, B.** Investable poverty: Social investment states and the geographies of poverty management. *Progress in Human Geography*. – 2020. – № 44 (3). – P. 534–554. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1177/0309132519849288>.

4 **Cheng, X., Wang, J., & Chen, K. Z.** Elite capture, the ‘«follow-up checks»’ policy, and the targeted poverty alleviation program: Evidence from rural western China. *Journal of Integrative Agriculture*. – 2021. – № 20(4). – P. 880–890. [Electronic resource]. – [https://doi.org/10.1016/S2095-3119\(20\)63444-X](https://doi.org/10.1016/S2095-3119(20)63444-X).

5 **Leng, G., Feng, X., & Qiu, H.** Income effects of poverty alleviation relocation program on rural farmers in China. *Journal of Integrative Agriculture*.

– 2021. – № 20(4). – P. 891–904. [Electronic resource]. – [https://doi.org/10.1016/S2095-119\(20\)63583-3](https://doi.org/10.1016/S2095-119(20)63583-3).

6 **Gu, R., & Nie, F.** (2021). Does empowering women benefit poverty reduction? Evidence from a multi-component program in the Inner Mongolia Autonomous Region of China. *Journal of Integrative Agriculture*. – 2021. – № 20(4). – P. 1092–1106. [Electronic resource]. – [https://doi.org/10.1016/S2095-3119\(20\)63436-0](https://doi.org/10.1016/S2095-3119(20)63436-0).

7 **Masset, E., & Garcí'a-Hombrados, J.** Sensitivity matters. Comparing the use of multiple indicators and of a multidimensional poverty index in the evaluation of a poverty eradication program. *World Development*. – 2021 – № 137. – P. 1–17. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105162>.

8 **Gamboa, G., Mingorri'a, S., & Scheidel, A.** The meaning of poverty matters: Trade-offs in poverty reduction programmes. *Ecological Economics*. – 2020 – № 169. – P. 106450. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106450>.

9 **Cunha, F.B.F., Arrais de Miranda Mousinho, M. C., Carvalho, L., Fernandes, F., Castro, C., Santana Silva, M., & Andrade Torres, E.** Renewable energy planning policy for reducing poverty in Brazil: Lessons from Juazeiro. *Environment, Development and Sustainability*. – 2021 – № 23 (7). – P. 9792–9810. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1007/s10668-020-00857-0>.

10 **Lam, M. C.** Centralised–decentralisation: State program of poverty reduction for ethnic minorities in Vietnam's northern upland region. *Australian Journal of Anthropology*. – 2020 – № 31(3). – P. 303–318. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1111/taja.12372>.

11 **Appiah-Kubi, J.** Poverty alleviation programs for female slum dwellers in Ghana: The case of Ashaiman. *Global Social Welfare*. – 2021 – № 8 (3). – P. 221–229. <https://doi.org/10.1007/s40609-021-00202-x>.

12 **Odhiambo, J. O., Wakibia, J., & Sakwa, M. M.** Effects of monitoring and evaluation planning on implementation of poverty alleviation mariculture projects in the coast of Kenya. *Marine Policy*. – 2020 – № 119. – P. 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2020.104050>.

13 **Nugroho, A., Amir, H., Maududy, I., & Marlina, I.** Poverty eradication programs in Indonesia: Progress, challenges and reforms. *Journal of Policy Modeling*. – 2021 – № 43(6). P. 1204–1224. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2021.05.002>.

14 **Nizamov, A. B., Zakhidova, U. F., Babamuradov, Q.** Problems of regional poverty and its reduction on the basis of the development of entrepreneurship. *Scientific and technical journal [Development of Science and Technology]*. – 2022 – № 5. – P. 316–328.

15 Nizamov, A. B., Zakhidova, U. F. The importance of family entrepreneurship in poverty reduction in region. Business, Management and Economics Engineering. [Text] – 2024 – Volume 22 Issue 01. P. 1656 – 1666. <https://businessmanagementeconomic.org/article/view-2024/1656.html>.

Received 26.02.25

Received in revised form 07.04.25

Accepted for publication 19.05.25

А. Б. Низамов¹, *А. Н. Рамашова², Т. А. Айдаров³,

А. С. Дарибаева⁴, Б. Сиязбекқызы⁵

¹Бұхара инженерлік-технологиялық институты,

Өзбекістан Республикасы, Бұхара қ.

^{2,3,4,5}М. О. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,

Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

26.02.25 ж. баспаға түсті.

07.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

19.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

КЕДЕЙЛІКТІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Мақаланың мақсаты-кедейлікті тудыратын себептер мен факторларды зерттеу, проблеманы шешудің негізгі бағыттарын анықтау және жергілікті жағдайлар мен мүмкіндіктерді ескере отырып, Өзбекістан Республикасының Бұхара облысында кедейлікті азайту бойынша шаралар қолдану.

Мақалада кедейлікті тудыратын себептер мен факторларды, атап айтқанда кедейліктің әлеуметтік себептерін, кедейлік деңгейіне әсер ететін жеке адам факторларын зерттеу нәтижелері сипатталған, кедейлікті тудыратын мәселелер және кедейліктің «шегінде» тұрған халықтың қабаты, сондай-ақ кедейлікпен күресудің қажетті шаралары мен әрекеттері анықталған. Бұл зерттеу кедейлік ұғымын ашады, оның проблемасы елде 2000 жылдардың аяғында ғана көтерілді.

Жұмыста әдебиеттерге шолу, сауалнама, сұхбат, статистикалық талдау және болжау әдістері қолданылды.

Халықтың кедейлік деңгейін төмендету үшін Үкімет қабылдайтын шаралар талданды және жергілікті жағдайлар мен мүмкіндіктерді ескере отырып, мәселені шешудің авторлық тәсілі ұсынылды. Зерттеу нәтижелері халықтың кедей топтарын олардың көріну себептеріне қарай санаттарға бөлуді ескере отырып, кедейлікті азайту жөніндегі шараларды таңдауға мүмкіндік береді.

Осы тәсіл халықтың кедей топтарына атаулы және әлеуметті ескере отырып қолдау көрсетуге, сондай-ақ елдегі кедейлікті еңсеру үшін Үкімет қолданатын шаралардағы анықталған олқылықтарды жоюға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: кедейлік, кедейлік деңгейі, кедейліктің себептері мен факторлары, кедейлік шегі, кедейлік категориялары, кедейлікпен күресу, кедейлікті азайту шаралары.

А. Б. Низамов¹, *А. Н. Рамашова², Т. А. Айдаров³,

А. С. Дарибаева⁴, Б. Сиязбекқызы⁵

¹Бухарский инженерно-технологический институт, Республика

Узбекистан, г. Бухара

^{2,3,4,5}Южно-Казахстанский университет имени М. О. Ауэзова,

Республика Казахстан, г. Шымкент

Received 26.02.25

Received in revised form 07.04.25

Accepted for publication 19.05.25

ИССЛЕДОВАНИЕ БЕДНОСТИ И ПРИЧИН ЕЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Целью статьи является исследование причин и факторов, вызывающих бедность, определение основных направлений решения проблемы и принятия мер по сокращению бедности в Бухарской области Республики Узбекистан с учетом местных условия и возможностей.

В статье описываются результаты исследования причин и факторов, вызывающих бедность, в частности, социальные причины бедности, индивидуальные человеческие факторы, влияющие на уровень бедности, выявлены проблемы, вызывающие бедность и слой населения, стоящий на «пороге» бедности, а также, необходимые меры и действия по борьбе с бедностью. В данном исследовании

раскрывается понятие бедности, проблема которой в стране была поднята лишь в конце 2000-х годов.

В работе использованы методы обзора литературы, анкетирования, интервью, статистического анализа и прогнозирования.

Проанализированы меры, принимаемые правительством для сокращения уровня бедности населения и предложен авторский подход решения проблемы с учетом местных условия и возможностей. Результаты исследования позволят выбрать меры по сокращению бедности с учетом разделения бедных слоев населения на категории в зависимости от причин их проявления.

Настоящий подход позволит адресно и с учетом потенциала оказать поддержку бедным слоям населения, а также устранить выявленные пробелы в мерах, применяемой правительством для преодоления бедности в стране.

Ключевые слова: бедность, уровень бедности, причины и факторы бедности, порог бедности, категории бедности, борьба с бедностью, меры по сокращению бедности.

SRSTI 06.77.02

<https://doi.org/10.48081/HINV6594>

**S. T. Okutayeva¹, *A. S. Mukanova²,
Z. K. Smagulova³, G. K. Baibash⁴**

^{1,2,3,4} Astana International University, Astana, Republic of Kazakhstan

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9442-8416>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5581-857X>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3759-5741>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3213-2281>

*e-mail: as_ardashka_89@mail.ru

INCLUSIVE EMPLOYMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This study analyzes the inclusive labor market in the Republic of Kazakhstan, highlighting the main difficulties faced by persons with disabilities in job searching and employment. The research identifies key factors limiting the employment of persons with disabilities, such as lack of accessible environments and education. The study also proposes the establishment of an intermediary body to facilitate interaction between employers and persons with disabilities. The study demonstrates that inclusive employment and the creation of workplaces that take into account the needs of people with disabilities contribute not only to their financial independence, but also to an increase in the overall standard of living in society. It is substantiated that the integration of people with disabilities into work is still one of the priority social tasks of our time. The work emphasizes that the development of inclusive employment contributes to the formation of a more tolerant and conscious society, where differences are seen as a value and not a barrier. The findings emphasize the need for a comprehensive approach involving the state, society, and the business sector to improve the employment conditions for persons with disabilities.

Keywords: Inclusive labor market, employment, persons with disabilities, Kazakhstan, accessibility, education, intermediary body.

Introduction

Employment is vital for sustainable development, boosting productivity, reducing poverty, and fostering social stability. Inclusive employment, particularly for people with disabilities, promotes financial independence, social integration, and self-actualization while contributing to a diverse and innovative workforce. Harnessing the potential of every individual is essential to achieve balanced growth, aligning with the Sustainable Development Goals of reducing inequality and fostering equity.

In Kazakhstan, integrating people with disabilities into the labor market remains a significant challenge due to societal and legal barriers. Despite legislation supporting equal opportunities, a systemic approach is needed to overcome these obstacles and transform inclusive policies into tangible workplace realities.

The issues of employment for persons with disabilities have been thoroughly examined by both Kazakhstani and international scholars. Veerle Garrels and Hanne Marie Høybråten Sigstad emphasize the importance of employment for individuals with intellectual disabilities, while noting barriers such as limited educational attainment and inconsistent workplace support [1, P. 1001]. They highlight the need for better coordination between education and the labor market to address these challenges. Similarly, Lisa Schur, Douglas Kruse, and Peter Blanck argue that changing corporate and societal attitudes is essential for fostering workplace inclusion for persons with disabilities [2, P. 68-73].

In Kazakhstan, despite legal principles ensuring equal treatment, researchers like Asset Adibayev, Mart Susi, and others identify insufficient state oversight and employer non-compliance as ongoing barriers. Zhanabayeva J. K. and Aktureeva E.A. underline the need for improved workplace accessibility and better qualification programs for disabled individuals. Furthermore, E.B. Aimagambetov and A.M. Tazhbayeva identify legislative and employer-related obstacles, advocating for enhanced state measures to support employment equality [3, p. 210-215; 4, P. 101-103; 5, P. 33; 6, P. 79-81].

Across regions, vague definitions of disability and reasonable accommodations, as noted by Ebuanyi et al. in Eastern Africa and Favalli and Ferri in the European Union, hinder the implementation of inclusive employment policies. Studies also highlight those fears of losing benefits and inadequate workplace adaptations, as discussed by O.V. Tarabana, E. Abbasova, and others, deter employment interest among disabled individuals. Comprehensive legal reforms and individualized workplace adaptations are essential for creating inclusive labor markets globally [7, P. 235; 8, P.12–21; 9, P. 14–150; 10, P. 49; 11, P. 328–329].

Materials and methods

This research analyzed the employment issues of persons with disabilities and the state policies aimed at their inclusion, using statistical and analytical methods to assess the labor market in Kazakhstan from 2020 to 2023. Data on the number, age, education level, and employment of persons with disabilities were processed and visualized through graphs and tables, highlighting regional trends and sectoral dynamics.

A descriptive and comparative analysis provided insights into the structure of the disabled workforce, comparing their labor market participation to general employment indicators. By combining diverse data sources and methodological approaches, the study offered a comprehensive view of the employment landscape for persons with disabilities in Kazakhstan.

Results and Discussion

The inclusive labor market represents a comprehensive approach to employment relations, aiming to ensure equality of opportunities and the inclusion of all societal layers in employment processes and professional development. It differs from the traditional labor market not only in its focus on diversification and inclusion but also in the presence of systemic measures aimed at overcoming barriers that hinder the full realization of all workers' potential [12, p. 221-225].

The hypothesis of this research is that persons with disabilities face significant challenges in job searching and employment due to various obstacles. To analyze the inclusive labor market in Kazakhstan, we conducted a detailed analysis of the number of persons with disabilities by region over four years. Figure 1 shows that the Turkestan region has the largest number of people with disabilities – 96783 people, and the smallest number – in the West Kazakhstan region, namely 24351 people.

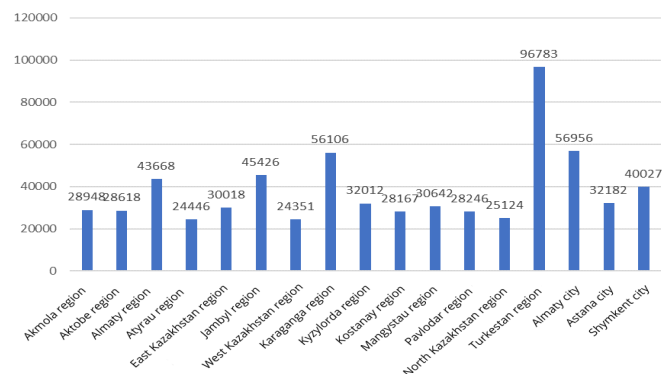

Figure 1 – Number of people with disabilities in 2023 by regions of Kazakhstan
Note: compiled by the authors based on [13, p 47]

The structure of persons with disabilities by age, presented in Figure 2, shows the percentage of persons with disabilities of working age, of retirement age, and children.

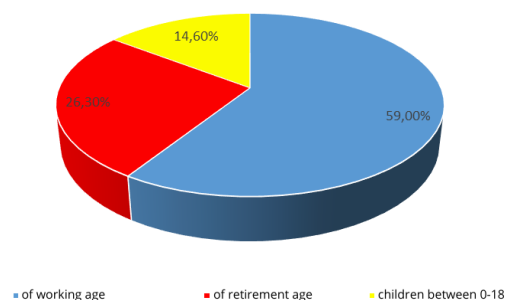

Figure 2 – Structure of persons with disabilities as of January 1, 2024, %
Note: compiled by the authors based on [13, p.58-61]

As shown in Figure 2, within the structure of persons with disabilities, 59 % are of working age; 26.3 % are persons with disabilities of retirement age; children with disabilities account for 14.6 % of the population. Next, it is deemed necessary to examine the employment indicators among persons with disabilities of working age over a 4-year period – from 2020 to 2022 (Figure 3).

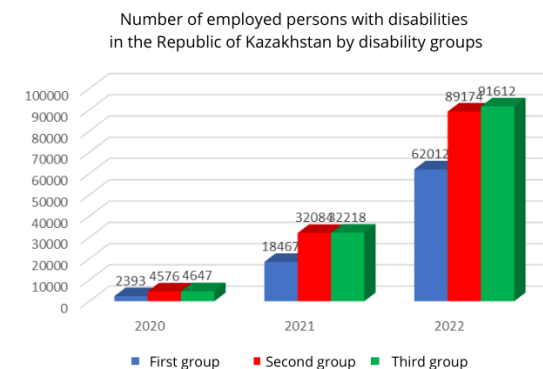

Figure 3 – Number of employed persons with disabilities by groups
Note: compiled by the authors based on [13, P. 78]

Figure 3 illustrates the number of employed persons with disabilities in Kazakhstan according to disability groups from 2020 to 2022. As can be seen from the figure, there is a sharp increase in the number of working people with disabilities in 2022 compared to 2020 and 2021. For instance, the number of working individuals with Group 1 disabilities in 2020 was 2,393 people; this indicator increased to 14,467 people in 2021, and in 2022 – to 62,012 people. In 2023, this number continued to rise to 70,000 people. Similarly, the number of employed individuals with Group 2 disabilities increased from 4,576 in 2020 to 18,467 in 2021, and then to 89,172 in 2022, reaching 95,000 in 2023. The number of people with Group 3 disabilities rose from 4,647 in 2020 to 22,218 in 2021, and then to 91,612 in 2022, reaching 100,000 in 2023.

The data presented in table 2 on the number of people with disabilities in the Republic of Kazakhstan indicate that the general trend shows an increase in the number of these people over the years 2020 – 2023.

Table 2 – Number and structure of persons with disabilities in the Republic of Kazakhstan for 2020-2023

Indicator	2020	2021	2022	2023	2023 vs. 2020, %
Total Persons with Disabilities (PwD), people	695,131	696,825	711,786	720,000	103.6
of which, of working age	419,880	417,820	420,005	425,000	101.2
of retirement age	180,591	180,751	187,521	190,000	105.2

children aged 0 to 18 years	94,660	98,254	104,260	105,000	111.0
Note: compiled by the authors based on [13, p.81]					

The total number of people with disabilities in Kazakhstan has been gradually increasing, with 695,131 individuals registered in 2020, 696,825 in 2021, 711,786 in 2022, and 720,000 in 2023. Despite minor changes in these figures, a relative increase in the number of persons with disabilities can be noted year over year, with a change of 3.6 % from 2020 to 2023, and approximately 1.2 % from 2022 to 2023. These small, but positive percentage changes indicate some growth in the number of people with disabilities in the country. Such changes could be the result of various factors, including more effective methods of identifying disabilities, as well as demographic and medical trends in society.

Figure 4 shows that the number of employed persons with disabilities in the regions of Kazakhstan among persons with disabilities of working age equals 30.6 %, which is a low indicator.

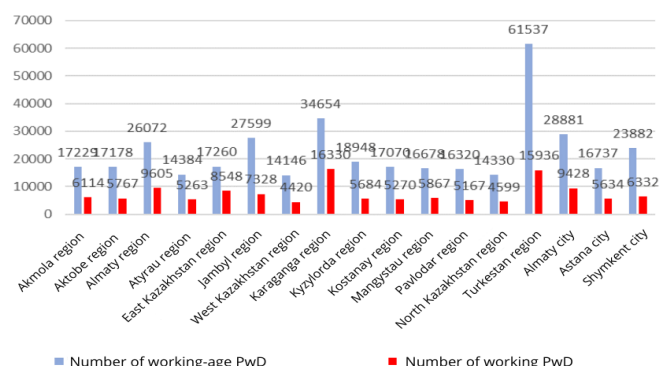

Figure 4 – Ratio of the number of employed persons with disabilities in Kazakhstan in comparison with the number of persons with disabilities of working age, people.

Note: compiled by the authors based on [13, P. 89-92]

The population with disabilities is more vulnerable to employment problems than normotypical people, due to the fact that, as a rule, people with disabilities do not have full opportunities to obtain higher or vocational education. Employers primarily prefer employees with higher or vocational education and work

experience. From childhood, a person with disabilities is limited in their ability to receive education, sometimes even unable to finish school. Our research confirms this fact, as among the interviewed people with disabilities there were people who spoke negatively about the education system in Kazakhstan, namely about the approach to children with disabilities.

In addition, the survey of people with disabilities showed that they face the problem of access to the place of work. Many organisations in Kazakhstan lack basic ramps and other facilities for people with disabilities. In addition, people travelling in wheelchairs are limited and feel restricted in terms of access to buildings, not everywhere there are ramps. That is, not all companies and organisations provide access and do not adapt workplaces for people with disabilities. Often people with disabilities experience difficulties even in public transport. These factors, of course, have a negative impact on the percentage of employed people with disabilities.

In the Republic of Kazakhstan, the government endeavours to create equal conditions for all people; this is one of the goals of the country's social policy. State social policy is aimed at creating equal opportunities and eliminating barriers and obstacles for people with disabilities in the employment process. Various state programmes are being implemented to involve people with disabilities in the labour market. These include state measures for the education and vocational training of persons with disabilities and the adaptation of workplaces, i.e. the state provides certain subsidies for those employers who create jobs for persons with disabilities and create an accessible environment for them. Tax benefits for employers who hire people with disabilities can also be attributed to state measures.

But despite all these measures proposed by the state for the inclusion of people with disabilities in the labour market, there are still problems. The article's authors structured the problems inherent in the inclusive labor market (Figure 6).

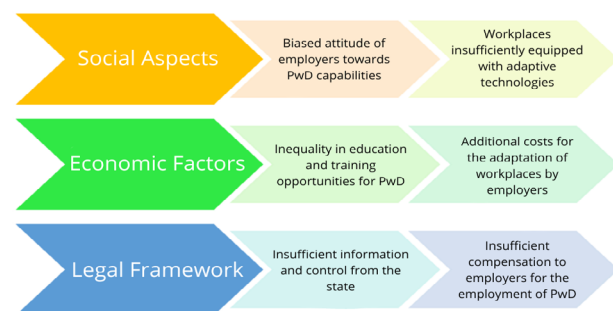

Figure 5 – Social, economic and legal problems of an inclusive labor market in Kazakhstan

Note: compiled by the authors based on [14, p.184-186]

Labor integration of persons with disabilities remains one of the key social tasks in modern society. In Kazakhstan, as in many other countries, this issue remains current and requires systematic consideration. Despite a wide range of legal norms and programs aimed at ensuring equal opportunities for persons with disabilities, numerous problems and challenges related to their employment persist.

Social aspects of employment for persons with disabilities. The reasons for the low percentage of employment of people with disabilities in the Republic of Kazakhstan also include the negative attitude of society towards such people. In our country there are still many people, among whom, of course, there are employers, who have negative and prejudiced attitudes towards people with disabilities. In the opinion of some people, a person with disabilities cannot fully work and, accordingly, bring profit to the organisation. Thus, in their opinion, the productivity of a disabled person is much lower than a normotypical person. Consequently, if there is a choice between a person with a disability and a healthy person, all other things being equal, the employer will favour the healthy person. This certainly affects the future willingness of a person with a disability to look for a new job. People with disabilities, faced with such injustice, sometimes stop trying to find a new job [15, P. 42–45].

Economic factors. Economic aspects also play a significant role in the labor integration of persons with disabilities. Inequality in education and training opportunities creates barriers to obtaining qualifications and competitiveness in the labor market. Additional costs for workplace adaptation and training of organizational employees can also become financial burdens for employers.

Legal framework and its implementation. Despite the existence of legislative acts aimed at protecting the rights of persons with disabilities and their labor integration, the effectiveness of their implementation remains a challenge. Insufficient awareness and control on the part of the state, as well as insufficient compensation to employers for employing persons with disabilities, limit progress in this area.

Financing information

The research was conducted with financial support from the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan within the framework of the grant funding project No. AP19676100 «Development and testing of a methodology for the employment of socially vulnerable layers of the population».

Conclusion

Having analyzed the inclusive labor market in the Republic of Kazakhstan and identified the main difficulties in job searching for persons with disabilities, we have come to the opinion that in the context of the rights of persons with disabilities and other vulnerable groups, the principle of “nothing about us without us” is often used, where decisions concerning these groups are made without their participation and consent, leading to discrimination, misunderstanding, and violation of their rights.

Employment for persons with disabilities in Kazakhstan remains a complex and multifaceted problem requiring a comprehensive approach. Attention must be paid to social and economic aspects, as well as improving legal regulation and its implementation. Only through joint efforts of the state, society, and the business sector can significant progress be made in this area.

The conducted research on the inclusive labor market allows us to conclude that the main factors limiting the employment of persons with disabilities in Kazakhstan are the lack of an accessible environment and education. Furthermore, in our opinion, the main problem is the absence of a single intermediary body between employers and persons with disabilities. Such a body should facilitate interaction and collaboration between these groups to ease employment and adaptation in the workplace. Functions of such a body could include assistance in developing inclusive workplaces, conducting training for employers and workers with disabilities, resolving disputes and conflicts, assisting in job searching, and establishing contacts between employers and potential employees with disabilities. Such an intermediary body plays a vital role in ensuring inclusion in the labor market and helps parties achieve mutually beneficial outcomes.

REFERENCES

- 1 **Garrels, V.** Employment for persons with intellectual disability in the Nordic countries : A scoping review / Garrels, V., Høybråten-Sigstad, H. M. // Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities. – 2021. – № 34 (4), – P. 993–1007. – <https://doi.org/10.1111/jar.12880>
- 2 **Schur, L.** Corporate Culture and the Employment of Persons with Disabilities. Behavioral Sciences and the Law. / Schur, L., Kruse, D., Blanck, P. – 2005. – № 23(1) – [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1002/bsl.624>
- 3 **Adibayev, A.**, Protection of the rights of persons with disabilities to work: Kazakhstan's experience from the perspective of international law and EU law. Pravni Zapisi. / Adibayev, A., Susi, M. – 2023. – № 14 (1), – P. 179–215. – <https://doi.org/10.5937/pravzap1-41081>
- 5 **Ebuenyi, I. D.** Legal and policy provisions for reasonable accommodation in employment of persons with mental disability in East Africa : A review. / Ebuenyi, I. D., Regeer, B. J., Nthenge, M., Nardodkar, R., Waltz, M., Bunders-Aelen, J. F. // International Journal of Law and Psychiatry, – 2019. – № 64, – P. 99–105. – <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2019.01.005>
- 6 **Favalli, S.** Tracing the boundaries between disability and sickness in the European Union: Squaring the circle? / Favalli, S., Ferri, D. // European Journal of Health Law. – 2016. – № 23(1), – P. 5–35. – <https://doi.org/10.1163/15718093-12341392>
- 7 **Жанабаева, Ж. К.** Проблемы занятости в Республике Казахстан / Жанабаева, Ж. К., Актуреева, Э. А. // Вестник КазНУ Серия Экономическая. – 2016. – № 1 (2). – С. 79–81. – <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/1590/1533>
- 8 **Аймағамбетов, Е. Б.** Нестандартные формы занятости населения: мировой опыт, проблемы и перспективы / Аймағамбетов, Е. Б., Тажбаева, А. М. // Вестник университета Туран. – 2022. – № 1. С.228–237. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-227-237>
- 9 **Мануилова, Н.** Трудоустройство людей с инвалидностью – роль цифровых навыков / Мануилова, Н. // Программа для молодых исследователей в области публичной политики. 2023. – С. 9–23. – <https://www.soros.kz>
- 10 **Байдыбекова, С. К.** Рынок труда и проблемы формирования занятости в Республике Казахстан / Байдыбекова, С. К., Сауранбай, С. Б., Сыздыкова, Э. Ж. // Вестник Карагандинского университета. – 2023. – № 1 (109). – С. 140–151. – <https://doi.org/10.52260/2304-7216>

- 11 **Аббасова, Е. В.** Инвалиды на рынке труда : проблемные вопросы, пути их решения // Вестник ЮУрГУ. – 2017. – № 2 (17). – С. 47–50. – <https://doi.org/10.14529/law170208>
- 12 **Тарабан, О. В.** Проблемы реализации занятости инвалидов : мнение экспертов / Тарабан, О.В., Седых, О.Г. // Экономика труда. – 2022. – № 2. – С. 322–329. – <https://doi.org/10.18334/et.9.2.114194>
- 13 **Аймағамбетов, Е. Б.** Развитие системы социальной защиты лиц с ограниченными возможностями : обеспечение доступности зданий, инклюзивное образование, профессиональная реабилитация, специальные услуги на дому / Аймағамбетов, Е. Б., Алимбаев, А. А., Притворова Т.П. // Монография. – 2012. – С. 22–229.
- 14 **Keenan, C.** Accommodation-based interventions for individuals experiencing, or at risk of experiencing, homelessness. Campbell Systematic Reviews / Keenan, C., Miller, S., Hanratty, J., Pigott, T., Hamilton, J., Coughlan, C., Mackie, P., Fitzpatrick, S., Cowman, J. // – 2021. – № 17(1). – [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1002/cl2.1165>
- 15 Ministry of Labor and Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan. Retrieved from // – 2023. – [Electronic resource]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek?lang=en>
- 16 **Сокира, Т. С.** Актуальные проблемы занятости лиц с инвалидностью в Республике Казахстан / Сокира, Т. С., Мышбаева, З. Т. // Central Asian Economic Review. – 2020. – № 5. – С. 32–45. – <https://caer.narxoz.kz/jour/article/view/18>

REFERENCES

- 1 **Garrels, V.** Employment for persons with intellectual disability in the Nordic countries : A scoping review [Text] / Garrels, V., Høybråten-Sigstad, H. M. // Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities. – 2021. – № 34(4), – P. 993–1007. – <https://doi.org/10.1111/jar.12880>
- 2 **Schur, L.** Corporate Culture and the Employment of Persons with Disabilities. Behavioral Sciences and the Law [Text] / Schur, L., Kruse, D., Blanck, P. – 2005. – № 23(1) – [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1002/bsl.624>
- 3 **Adibayev, A.** Protection of the rights of persons with disabilities to work: Kazakhstan's experience from the perspective of international law and EU law. Pravni Zapisi. [Text] / Adibayev, A., Susi, M. – 2023. – № 14(1), – P. 179–215. – <https://doi.org/10.5937/pravzap1-41081>
- 4 **Ebuenyi, I. D.** Legal and policy provisions for reasonable accommodation in employment of persons with mental disability in East Africa: A review [Text]

/ Ebuenyi, I. D., Regeer, B. J., Nthenge, M., Nardodkar, R., Waltz, M., Bunders-Aelen, J. F. // International Journal of Law and Psychiatry, – 2019. – № 64, – P. 99-105. – <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2019.01.005>

5 **Favalli, S.** Tracing the boundaries between disability and sickness in the European Union : Squaring the circle? [Text] / Favalli, S., Ferri, D. // European Journal of Health Law. – 2016. – № 23(1), – P. 5–35. – <https://doi.org/10.1163/15718093-12341392>

6 **Zhanabayeva, Zh. K.** Problemy zanyatosti v Respublike Kazakhstan [Employment issues in the Republic of Kazakhstan] / Zhanabayeva, Zh. K., Actureeva, E. A. // Bulletin of KazNU Economic Series. – 2016. – № 1 (2). – P. 79–81. – <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/1590/1533>

7 **Aimagambetov, E. B.** Nestandartnye formy zanyatosti naseleniya : mirovoy opyt, problemy i perspektivy [Non-standard forms of employment: global experience, problems, and prospects] / Aimagambetov, E. B., Tazhbaeva, A. M. // Bulletin of the University of Turan. – 2022. – No. 1. P. 228–237. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-227-237>

8 **Manuilova, N.** Trudoustroystvo lyudey s invalidnost'yu – rol' tsifrovyykh navykov [Employment of people with disabilities – the role of digital skills] / Manuilova, N. // Program for young researchers in the field of public policy. 2023. – P. 9-23. – <https://www.soros.kz>

9 **Baydybekova, S. K.**, Rynok truda i problemy formirovaniya zanyatosti v Respublike Kazakhstan [Labor market and employment issues in the Republic of Kazakhstan] / Baydybekova, S.K., Sauranbai, S.B., Syzdykova, E.J. // Bulletin of Karaganda University. – 2023. – № 1 (109). – P. 140–151. – <https://doi.org/10.52260/2304-7216>

10 **Abbasova, E. V.** Invalidy na rynke truda: problemnye voprosy, puti ikh resheniya [People with disabilities in the labor market : problematic issues and solutions] // SUSU Bulletin. – 2017. – № 2 (17). – P. 47–50. – <https://doi.org/10.14529/law170208>

11 **Taraban, O. V.** Problemy realizatsii zanyatosti invalidov: mnenie ekspertov [Employment issues of persons with disabilities : expert opinions] / Taraban, O. V., Sedykh, O. G. // Labor economics. – 2022. – No. 2. – P. 322–329. – <https://doi.org/10.18334/et.9.2.114194>

12 **Aimagambetov, E. B.** Razvitie sistemy sotsial'noy zashchity lits s ogranichennymi vozmozhnostyami : obespechenie dostupnosti zdaniy, inkluzivnoe obrazovanie, professional'naya rehabilitatsiya, spetsial'nye uslugi na domu [Development of the social protection system for persons with disabilities : ensuring accessibility of buildings, inclusive education, professional rehabilitation,

and special home services] / Alimbayev, A. A., Pritvorova T. P. // Monograph. - 2012. – P. 221–229.

13 **Keenan, C.** Accommodation-based interventions for individuals experiencing, or at risk of experiencing, homelessness. Campbell Systematic Reviews / Keenan, C., Miller, S., Hanratty, J., Pigott, T., Hamilton, J., Coughlan, C., Mackie, P., Fitzpatrick, S., Cowman, J. // – 2021. – № 17 (1). – [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1002/cl2.1165>

14 Ministry of Labor and Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan. Retrieved from // – 2023. – [Electronic resource]. – <https://www.gov.kz/memleket>

15 **Sokira, T. S.** Aktual'nye problemy zanyatosti lits s invalidnost'yu v Respublike Kazakhstan [Current issues of employment of persons with disabilities in the Republic of Kazakhstan] / Sokira, T. S., Myshbaeva, Z. T. // Central Asian Economic Review. – 2020. – No. 5. – P. 32–45. – <https://caer.narxoz.kz/jour/article/view/18>

Received 05.02.25

Received in revised form 15.04.25

Accepted for publication 05.05.25

*С. Т. Окутаева¹, *А. С. Муканова², З. К. Смагулова³, Г. К. Байбаш⁴*

^{1,2,3,4}Астана Халықаралық университеті,

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

05.02.25 ж. баспаға түсті.

15.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

05.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ИНКЛЮЗИВТІ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ

Бұл зерттеуде Қазақстан Республикасындағы инклюзивті еңбек нарығы талданып, мүмкіндігі шектеулі адамдардың жұмыс іздеу және жұмысқа орналасу кезіндегі негізгі қиындықтары көрсетіледі. Зерттеуде мүмкіндігі шектеулі адамдардың жұмыспен қамтылуын шектейтін негізгі факторлар, атап айтқанда, қолжетімді ортаның және білімнің жоқтығы анықталған. Сондай-ақ, жұмыс берушілер мен мүмкіндігі шектеулі адамдар арасындағы өзара әрекетті жеңілдету үшін делдал орган құру ұсынылады. Зерттеу мүгедектердің қажеттіліктерін ескеретін инклюзивтік жұмыспен қамтылуы және жұмыс орындарын құру олардың қаржылық тәуелсіздігіне ғана

емес, сонымен бірге қоғамдағы жалпы өмір сүру деңгейіне де ықпал ететіндігін көрсетті. Мүгедектігі бар адамдарды еңбек қызметіне интеграциялау қазіргі заманның басымдылықты әлеуметтік міндеттерінің бірі болып табылатыны негізделді. Жұмыста инклюзивті жұмыспен қамтуды дамыту айырмашылықтар кедергі емес, құндылық ретінде қарастырылатын толерантты және саналы қоғамның қалыптасуына ықпал ететіндігі атап көрсетілген. Зерттеу нәтижелері мүмкіндігі шектеулі адамдардың жұмысқа орналасу жағдайларын жақсарту үшін мемлекет, қоғам және бизнес секторын қамтитын кешенді тәсілдің қажеттілігін атап көрсетеді.

Кілтті сөздер: Инклюзивті еңбек нарығы, жұмыспен қамту, мүмкіндігі шектеулі адамдар, Қазақстан, қолжетімділік, білім, делдал орган.

С. Т. Окутаева¹, *А. С. Муканова², З. К. Смагулова³, Г. К. Байбаи⁴

^{1,2,3,4}Международный университет Астана, Республика Казахстан, г. Астана

Поступило в редакцию 05.02.25

Поступило с исправлениями 15.04.25

Принято в печать 05.05.25

ИНКЛЮЗИВНАЯ ЗАНЯТОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В исследовании анализируется инклюзивный рынок труда в Республике Казахстан, выделяя основные трудности, с которыми сталкиваются лица с инвалидностью при поиске работы и трудоустройстве. В исследовании определены ключевые факторы, ограничивающие занятость лиц с инвалидностью, такие как отсутствие доступной среды и образования. В работе также предлагается создание посреднического органа для облегчения взаимодействия между работодателями и лицами с инвалидностью. В исследовании продемонстрировано, что инклюзивное трудоустройство и создание рабочих мест, учитывающих потребности людей с инвалидностью, способствуют не только их финансовой независимости, но и повышению общего уровня жизни в обществе. Обосновано, что интеграция людей с инвалидностью в трудовую деятельность по-прежнему является одной из приоритетных социальных задач современности. В работе

подчеркивается, что развитие инклюзивной занятости способствует формированию более толерантного и сознательного общества, где различия рассматриваются как ценность, а не барьер. Результаты подчеркивают необходимость комплексного подхода с участием государства, общества и бизнес-сектора для улучшения условий занятости лиц с инвалидностью.

Ключевые слова: Инклюзивный рынок труда, занятость, лица с инвалидностью, Казахстан, доступность, образование, посреднический орган.

<https://doi.org/10.48081/RGGB1250>

***G. K. Rakhimzhanova¹, M. K. Assanova²,
Zh. Vladimarov³, M. R. Gazizova⁴**

^{1,2,4}Karaganda University of the name of academician E. A. Buketov,
Republic of Kazakhstan, Karaganda

³Sofia University St. Kliment Ohridski, Republic of Bulgaria, Sofia

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0947-9782>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8092-5879>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0435-6827>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7149-5130>

*e-mail: rgk8484@gmail.com

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF HOUSEHOLDS' ECONOMIC BEHAVIOR RESEARCH

The article identifies the main research trends in the field of household economic behavior, as well as the definition of the structure and interrelation of the categorical apparatus used in this field. The study involved collecting, analyzing, visualizing, and interpreting data. For this purpose, metadata from 2,800 publications of the Web of Science scientometric database in the subject area of the study from 1976 to 2024, as well as 279 publications of the Scopus database from 1973 to 2024 were used. Visualization, structuring and clustering of metadata was carried out using VOSViewer and Biblioshiny applications. As a result of the analysis, trends in the area under study were identified, scientific interest was assessed, and a thesaurus of the most frequently used words was formed. The authors' productivity and influence on publication activity were assessed, and the historiography of citations was identified. In particular, 10 words were identified as forming the categorical apparatus of the study.

The conducted research allows concluding that there is a growing level of scientific interest in the field of economic behavior of households. The categorical apparatus of the topic under study covers a wide range of interdisciplinary concepts, which indicates a fairly wide range of the material under study and requires further research into issues of economic behavior of households.

Keywords: economic behavior, households, metadata, VOSViewer, Biblioshiny, Web of Science, Scopus, trends.

Introduction

Households are one of the economic entities that form the basis of the economy as a whole. Households are not only consumers, but also owners of production factors. Studying their behavior can help determine the direction of the country development. Economic behavior is one of the key components determining the economic well-being of households in any country. In turn, economic well-being determines the level of social tension in society.

Also, in modern conditions, the economic behavior of households forms a significant part of supply and demand in the domestic market. In this regard, this paper will investigate the theoretical foundations of household behavior, the categorical structure of this field using available data from scientific works.

Materials and methods

The very concept of «economics» implies the study of the laws of household management, i.e., household issues are always at the head of this science. At the same time, households are the subject of research in sociology, psychology, pedagogy and other sciences.

According to the history of economic teachings, classical and Keynesian theories actively considered issues of consumption and savings and identified their models, patterns of household behavior [1]. However, these models and patterns required further development in connection with the changing economic situation.

Households and their economic behavior have been actively studied since the 50s-60s of the 20th century. One of the important contributions and additions was the «Life Cycle Theory» of F. Modigliani and R. Brunberg, describing the rational distribution of income for consumption during life, taking into account future income [2]. At the same time, M. Friedman drew attention to the distribution of household expenses and savings in conditions of unstable income [3].

The theories above emphasized the rational behavior of households, but in the 70's Daniel Kahneman and Amos Tversky concluded that households can act irrationally and become emotionally driven, thus creating risks [4].

Richard Thaler in his works considered the issues of distribution of household income across various categories of expenses based on their consumption goals.

Also, attention can be paid to the works of Angus Deaton, who considered the issues of household behavior in the crisis and uncertainty of the economy of the country and the world as a whole [5].

Issues of the working class and consumption are covered in the article by T. Amos, M. Cartier [6]. Authors D. Cohen, F. Shin drew attention to the influence

of cultural characteristics of Protestants on the formation of household debts [7]. Of particular note is the article by Alexander Engel with a historical analysis of consumer behavior of households in Western countries in the 18th and 19th centuries for 116 years, taking into account the growth of prices and incomes [8]. Many authors in their studies note the special role of consumer preferences in the economic behavior of households [9; 10; 11].

The views discussed above are only the tip of the iceberg of the issues considered in this research theme. The whole array of studies requires systematization and further elaboration.

In this regard, the aim of this article is to identify the main trends in research in the field of household economic behavior, as well as to determine the structure and interrelation of the categorical apparatus used in this area.

The methods that were chosen to conduct the bibliographic analysis include several stages of research work, and consist of quantitative and qualitative analysis of data from the scientometric databases Web of Science and Scopus. Data processing was performed using the VOSViewer and Biblioshiny applications.

At the first stage of the research, a sample of data from the Web of Science and Scopus databases was formed using a set of keywords «economic behavior» and «households».

At the second stage, the sample was processed for each database with the exclusion of synonyms and country names from the keywords using an additional thesaurus, thereby improving the quality of the study.

At the third stage, the dynamics of annual publications and citations was built using Biblioshiny based on Web of Science data for 1979-2024, Scopus for 1973-2024.

A map of the geographical coverage was constructed and the areas of sciences of household economic behavior research were identified at the fourth stage.

At the fifth stage, the authors' productivity was assessed and a historiographic connection between them was built.

At the sixth stage, maps of keywords were constructed with the designation of clusters and relevant areas.

At the seventh stage, conclusions were drawn from the conducted research and important scientific trends in the field of household economic behavior were identified.

The main information about the analyzed data on the Web of Science and Scopus databases is presented in Table 1.

Table 1 – Main information on samples

Main information about the data	Web of Science	Scopus
Time interval	1979:2024	1973:2024
Sources (magazines, books, etc.)	85	239
Documents	93	279
Keywords	297	801
Authors	212	579
<i>Note - Compiled by the authors based on the Web of Science and Scopus databases</i>		

Results and discussion

Bibliometric analysis of household economic behavior studies was performed on the basis of articles metadata of Web of Science (WOS) and Scopus databases using Biblioshiny (based on Bibliometrix package of R language) and VOSViewer applications. During the analysis, the metadata of 93 articles in the Web of Science database, as well as 279 articles in the Scopus database, were selected using the keyword search algorithm “economic behavior” and «household». The period of the analyzed articles in Web of Science covered 1979-2024, in Scopus – 1973-2024 (data for 2024 is incomplete). As can be seen from Figure 1, over the past ten years there has been an increase in scientific interest in the research topic in both databases, the growth rate has increased over the past five years.

Based on the figure constructed using the Web of Science database data, three stages of publication activity can be distinguished:

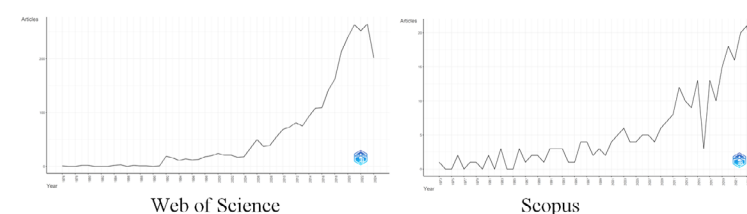

Figure 1 – Dynamics of annual scientific publications

Note – Compiled by the authors based on the Web of Science and Scopus databases

Stage 1 includes a time period from 1979 to 2001, and is characterized by low interest in the topic under study, with annual publications ranging from 0 to 3 articles.

Stage 2 includes a time period from 2002 to 2019, and is characterized by a heterogeneity of scientific interest in the subject under study, with annual publications for this period ranging from 1 to 5 articles.

Stage 3 includes a time period from 2019 to 2024, and is characterized by an intensive growth of scientific interest in the subject under study, with annual publications averaging 8 articles per year over this period.

According to Scopus, three stages of publication activity can also be considered:

Stage 1 includes the time period from 1973 to 2001, and is characterized by a relatively low interest in the research theme, annual publications vary from 0 to 4 articles.

Stage 2 includes the time period from 2002 to 2018, and is characterized by an uneven growth of scientific interest, annual publications on average for this period are 10 articles per year.

Stage 3 includes the time period from 2018 to 2024, and is characterized by an intensive growth of scientific interest in the research theme, annual publications on average for this period are 20 articles per year.

According to the data in Figure 2, that is, the average citation per year is heterogeneous in both databases. The most average citations per year according to Web of Science were in 2012 (7.9), according to Scopus in 2014 (11.9).

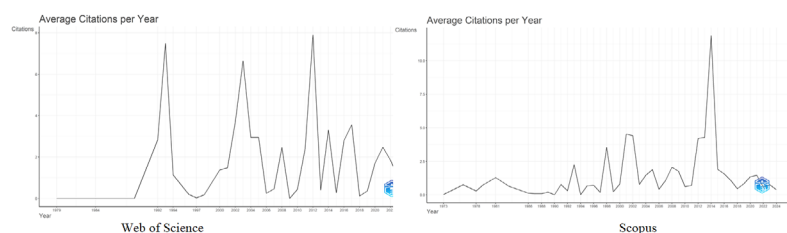

Figure 2 – Dynamics of average citations per year for the periods under study

Note - Compiled by the authors based on the Web of Science and Scopus databases

Countries that study household economic behavior have a fairly extensive list, and are highlighted in blue (Figure 3). The darker the color, the higher the publication activity of the country. Gray areas indicate the absence of publications. According to the Web of Science, a total of 26 countries have publications on this topic, of which the leaders are the USA (69 publications), Russia (24), China (21), Indonesia (12). Domestic authors have 1 publication.

According to Scopus data, a total of 52 countries have publications in the field of household economic behavior, of which the leaders are: the USA (132 publications), China (53), Indonesia (39), Spain (27), Germany (26), Great Britain (22), the Netherlands (18), Chile (14), Australia (12), Japan (12). 6 publications are by domestic authors. In the country context, there are discrepancies in the data for the two bases. The matching countries are the USA, China, UK, Germany, Netherlands and Japan.

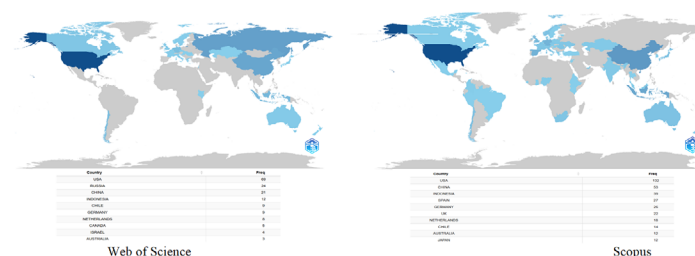

Figure 3 – Geographical coverage of household economic behavior studies

Note – Compiled by the authors based on the Web of Science and Scopus databases

This research topic covers various fields of science, which indicates its interdisciplinary nature (Figure 4). According to the Web of Science, mainly publications from the field of economics (46 documents – 23.7 %), sociology (10 documents – 16.6 %), business (8 documents – 12.2 %), business and finance (7 documents – 11.8 %), agricultural economics and politics (6 documents – 7.9 %) and others. According to Scopus, publications relate to the fields of social sciences (144 documents – 27.9%), economics (136 documents – 26.4 %), business and management (53 documents – 10.3 %), environmental sciences (36 documents – 7 %), arts and humanities (28 documents – 5.4 %) and other fields of science.

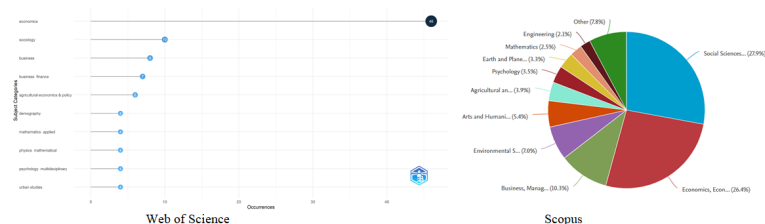

Figure 4 – Areas of science that encompass the study of economic behavior

Note – Compiled by the authors based on the Web of Science and Scopus databases

According to historiography, the earliest author cited is based on the data provided by both scientometric databases. – («Reversing the question: Does happiness affect consumption and savings behavior?», 2012 r) (Figure 5).

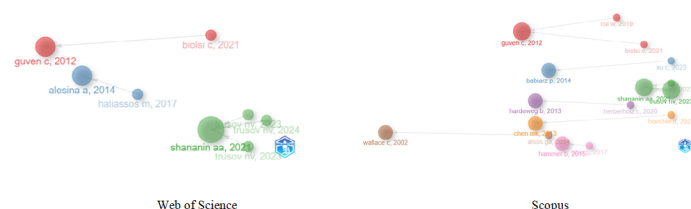

Figure 5 – Historiography of Author Citations

Note - Compiled by the authors based on the Web of Science and Scopus databases

VOSviewer application was used for visualization, structuring and clustering of keywords. The Co-occurrence: Author keywords method was chosen for the analysis, based on which a terminological array of 297 keywords in the existing 94 publications on the studied topic of the Web of Science database was analyzed. The frequency of keywords in the proposed sample did not exceed 2, and similar terms were combined. The analysis showed a high relationship between keywords. The final categorical apparatus consisted of 76 words, which were divided into 9 clusters (Figure 6).

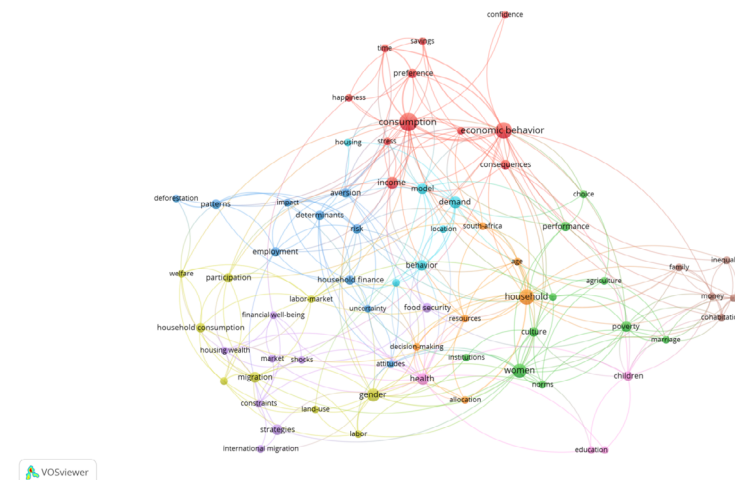

Figure 6 – Visualized and structured keyword map

Note - Compiled by the authors based on the Web of Science database

The red cluster included 11 keywords that are directly related to the economic behavior of households. The green cluster has compiled 10 keywords related to the role of social institutions and women in the economy. The blue cluster has compiled 10 keywords that reflect the factors and consequences of household behavior. The yellow cluster covers the field of gender-specific economic behavior, and contains 9 keywords. The purple cluster is dedicated to household financial well-being and risks, and consists of 8 keywords. The blue cluster examines 6 key words of behavior in the housing market. The orange cluster consisted of 5 words and is associated with age-related features of economic behavior. The brown cluster looks at household finances, and the purple cluster looks at children's well-being.

According to Scopus, 58 words were selected from 801 keywords by excluding and taking into account the frequency of repetition (value 2). The map is provided in Figure 7.

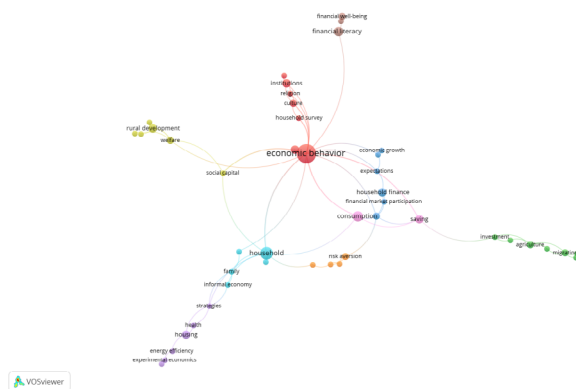

Figure 8 – Visualized and structured keyword map

Note - Compiled by the authors based on the Scopus database

The keywords were divided into 9 clusters: «socio-economic behavior of households (red cluster)», «factors of economic behavior (green cluster)», «financial behavior of households (blue cluster)», «economic behavior in rural areas (yellow cluster)», «strategies of economic behavior (purple cluster)», «informal economy and households (blue cluster)», «models of household behavior (orange cluster)», «financial literacy of households (brown cluster)», «consumer behavior of households (purple cluster)».

The next stage of the study was to identify the most relevant areas of research into the economic behavior of households with extensive scientific material (Figure 8).

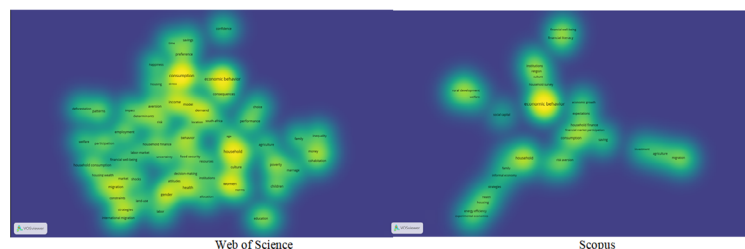

Figure 8 – Current areas

Note – Compiled by the authors based on the Web of Science and Scopus databases

According to the Web of Science, the study of household issues, poverty and consumer behavior can be identified as the most relevant topics, including the topic of households and their economic behavior in the Scopus database.

Of the total number of 297 keywords in the Web of Science database, the 10 most frequently used keywords were identified and their frequency of use is shown in Figure 9. The most frequently used words include the following words: consumption (9), women (6), demand (5), economic behavior(5), health (5), households (5), gender (4), migration (4), strategies (4), rejection (3).

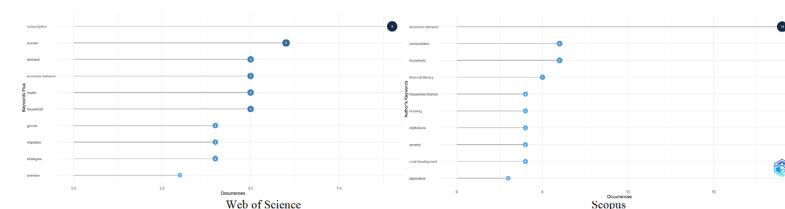

Figure 10 – Most frequently used keywords

Note - Compiled by the authors based on the Web of Science and Scopus databases

According to Scopus, the 10 most frequently used words were identified from 801 keywords: economic behavior (19), consumption (6), households (6), financial literacy (5), household finances (4), housing (4), institutions (4), poverty (4), rural development (4). There is a discrepancy in the top 10 keywords, but this provides an opportunity to supplement further theoretical research in categorical terms. These keywords are closely related and form the categorical basis of household economic behavior concepts.

Conclusions

The conducted research made it possible to systematize, structure and cluster the selected metadata of the proposed sample. Which made it possible to substantiate the relevance, globality, interdisciplinarity and versatility of research in the field of economic behavior of households. In particular, general trends and the influence of authors on these trends within the framework of the topic under study were identified.

According to the study, the economic behavior of households touches on various aspects of human life, from everyday to global (for example, from consumer behavior to environmental). Many aspects of economic behavior have been studied as separate topics, but their overall picture has not been sufficiently identified. In particular, economic behavior can vary from country to country and

determining the overall picture can be difficult, which makes it possible to identify various models of economic behavior of households.

For Kazakhstan, it is especially important to understand how households respond to changes in the economy, which can help in developing effective government support measures aimed at stabilizing and developing the country's economy. In this regard, further research is required on the features of the economic behavior of households in Kazakhstan.

REFERENCES

- 1 **Keynes, J. M. Mr. Keynes's consumption function : reply** // The Quarterly Journal of Economics. – 1938. – Vol. 52. – №. 4. – P. 708–709.
- 2 **Modigliani, F., Brumberg, R.** Utility analysis and the consumption function : An interpretation of cross-section data // Franco Modigliani. – 1954. – Vol. 1. – №. 1. – P. 388–436.
- 3 **Friedman, M.** Theory of the consumption function. – 2018.
- 4 **Kahneman, D., Tversky, A.** Prospect theory : An analysis of decision under risk // Handbook of the fundamentals of financial decision making: Part I. – 2013. – P. 99–127.
- 5 **Deaton, A.** Understanding consumption. – Oxford University Press, 1992.
- 6 **Amossé, T., Cartier, M.** Si je travaille, c'est pas pour acheter du premier prix! // Sociétés contemporaines. – 2019. – Vol. 114. – №. 2. – P. 89–122.
- 7 **Cohen, D., Shin, F., Lawless, R. M.** Attitudes, behavior, and institutional inversion: The case of debt // Journal of personality and social psychology. – 2021. – Vol. 120. – №. 5. – P. 1117.
- 8 **Engel, A.** Patterns of Everyday Exchange: Big Historical Data and the Case of the Basel Advertisement Paper, 1729–1844 // Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte / Economic History Yearbook. – 2023. – Vol. 64. – №. 1. – P. 143–178.
- 9 **Genicot, G., Ray, D.** Aspirations and economic behavior // Annual Review of Economics. – 2020. – Vol. 12. – №. 1. – P. 715–746.
- 10 **Ding, Y. et al.** Memory of famine : The persistent impact of famine experience on food waste behavior // China Economic Review. – 2022. – Vol. 73. – P. 101795.
- 11 **Dominko, M., Verbič, M.** The effect of subjective well-being on consumption behavior // Journal of Consumer Affairs. – 2022. – Vol. 56. – №. 2. – P. 876–898

Received 10.04.25

Received in revised form 16.04.25

Accepted for publication 13.05.25

*Г. К. Рахимжанова¹, М. К. Асанова²,

Ж. Владимиров³, М. Р. Газизова⁴

^{1,2,4}Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

³Әулие Клемен Охридский атындағы София университеті, Болгария Республикасы, София қ.

10.04.25 ж. баспаға түсті.

16.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

13.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҮЙ ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТӘРТІБІ ЗЕРТТЕУЛЕРІНІҢ БИБЛИОМЕТРИЯЛЫҚ ТАЛДАМАСЫ

Мақалада үй шаруашылықтарының экономикалық тәртібі саласындағы зерттеулердің негізгі тенденциялары, сондай-ақ осы салада қолданылатын категориялық аппараттың құрылымы мен байланысын анықтау анықталды. Зерттеу барысында деректерді жинау, талдау, оларды визуализациялау және интерпретациялау жүргізілді. Ол үшін 1979-2024 жылдар аралығында зерттеудің пәндік саласының Web of Science ғылымиометрикалық базасының 94 басылымының метадеректері, сондай-ақ 1973-2024 жылдар аралығында Scopus базасының 279 басылымының методедектері пайдаланылды. Метадеректерді визуализациялау, құрылымдау және кластерлеу VOSviewer және Biblioshiny қосымшалары арқылы жүзеге асырылды. Қорытынды: Талдау нәтижесінде зерттелетін саладағы трендтер анықталды, ғылыми қызығушылыққа баға берілді, жиі қолданылатын сөздердің тезисі қалыптастырылды. Авторлардың жарияланым белсенділігіне тиімділігі мен әсері бағаланып, дәйексөздердің тарихнамасы анықталды. Оның ішінде категориялық зерттеу аппаратын құрастырушы 10 сөз бөлініп көрсетілді. Жүргізілген зерттеу үй шаруашылықтарының экономикалық мінез-құлқы саласындағы ғылыми қызығушылықтың өсіп келе жатқаны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Зерттелетін тақырыптың категориялық аппараты пәнаралық ұғымдардың кең спектрін қамтиды, бұл зерттелетін материалдың жеткілікті кең

спектрін қамтитынын көрсетеді және үй шаруашылықтарының экономикалық мінез-құлқы мәселелерін одан әрі зерттеуді қажет етеді.

Кілтті сөздер: экономикалық тәртіп, үй шаруашылықтары, метадеректер, VOSVwer, Biblioshiny, Web of Science, Scopus, трендтер.

*Г. К. Рахимжанова¹, М. К. Асанова²,

Ж. Владимиров³, М. Р. Газизова⁴

^{1,2,4}Қарагандинский университет имени академика Е. А. Букетова,
Республика Казахстан, Караганда

³Софийский университет имени Святого Клементя Охридского,
Республика Болгария, София

Поступило в редакцию 10.04.25

Поступило с исправлениями 16.04.25

Принято в печать 13.05.25

БИБЛИОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЙ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ

В статье выявлены основные тренды исследований в области экономического поведения домашних хозяйств, а также определение структуры и взаимосвязи категориального аппарата применяемого в данной области. В рамках исследования был произведен сбор данных, их анализ, визуализация и интерпретация. Для этого были использованы метаданные из 94 публикаций наукометрической базы Web of Science предметной области исследования в период с 1979 по 2024 года, а также 279 публикаций базы Scopus в период с 1973 по 2024 года. Визуализация, структурирование и кластеризация метаданных производилась с помощью приложений VOSVwer и Biblioshiny. В результате анализа были определены тренды в исследуемой области, дана оценка научного интереса, сформирован тезаурус наиболее часто применяемых слов. Была оценена результативность и влияние авторов на публикационную активность, и выявлена историография цитирований. В том числе были выделены 10 слов, как образующих категориальный аппарат исследования. Проведенное исследование позволяет сделать вывод о растущем уровне научного интереса в области экономического поведения домашних хозяйств.

Категориальный аппарат исследуемой темы охватывает широкий спектр междисциплинарных понятий, что указывает на достаточно широкий спектр исследуемого материала и требует дальнейшего исследования вопросов экономического поведения домашних хозяйств.

Ключевые слова: экономическое поведение, домохозяйства, метаданные, VOSVwer, Biblioshiny, Web of Science, Scopus, тренды.

<https://doi.org/10.48081/TTVL3502>

***M. U. Rakhimberdinova¹, S. N. Suieubayeva²,
S. S. Urgusheva³**

^{1,2,3}D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University,
Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9009-8686>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0290-6290>

³ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7768-643X>

*e-mail: MRakhimberdinova@edu.ektu.kz

COMPETITIVENESS OF BANKS AND METHODS OF ITS ASSESSMENT

In the current climate of heightened competition within the banking sector, there is a growing recognition of the importance of enhancing the competitiveness of banks as the primary link in the financial sector of the economy. This is particularly relevant in the context of globalisation and digitalisation of the economy, which have led to the expansion of financial institutions. In light of these developments, this article aims to contribute to the ongoing discourse by exploring the main methods for assessing the competitiveness of the banking system in the context of further financial globalisation. It also seeks to shed light on the features of the methods employed in our country, with the understanding that these approaches may vary significantly across different contexts. It was determined that a number of domestic and foreign methods may not fully consider all aspects of the competitiveness of commercial banks. Recommendations on the determination of a composite indicator of the competitiveness of a commercial bank are offered.

The purpose of this study is to analyze the primary methodologies employed in the evaluation of commercial bank competitiveness, with a focus on their respective strengths and limitations. At present, there is an absence of a unifying approach for the assessment of bank competitiveness. Consequently, the identification and implementation of a comprehensive methodology for the evaluation of a commercial bank's competitiveness is of paramount importance.

Methodology: the article uses the methods of comparative analysis, systematization and classification.

Keywords: commercial bank competitiveness, interbank competitiveness, commercial bank, factors of competitiveness, methods of competitiveness assessment.

Introduction

The establishment of an efficient banking system constitutes a priority within the national policy framework of the Republic of Kazakhstan, with the objective of ensuring sound social and economic development. In order to facilitate long-term growth within the banking sector, it is essential to prioritize enhancing the competitiveness of bank management and the identification of competitive advantages for relevant entities. Consequently, the assessment of the current level of competitiveness is imperative as a foundation for initiating changes that will lead to the creation of a sustainable competitive advantage.

In light of the prevailing economic circumstances in the nation, it is recommended to integrate supervisory approaches by the regulatory authority with mechanisms that foster the development of competition. The correct definition of banking competition is as a form of rivalry among participants in the financial market. A distinctive characteristic of banking sector competition is its diverse and heterogeneous composition of competition participants.

Materials and methods

It is important to note the absence of consolidated opinions on the assessment of the competitiveness of commercial banks. In the contemporary context, characterized by the advent of digital technologies, wireless data exchange, and the imperative of cybersecurity, the assessment of competitiveness and the attainment of competitive advantages for financial institutions such as second-tier banks have become pivotal concerns. In turn, the presence of different methods and approaches to competitiveness is monitored, which can be found as sources of advantages of such sources of the internal environment as: innovations, marketing policy, digital technologies of Industry 4.0. The main approaches to competitiveness assessment, as well as data sources for methodological analysis, are identified. The optimal combination of these areas and indicators will allow not only to measure the level of bank competitiveness, but also to identify the key criteria that determine its sustainability, solvency and development.

Results and discussion

In the context of secondary data analysis, a range of technologies and approaches to assessing competitiveness in the banking sector were identified. The foundation of these approaches is the selection of a particular set of indicators

intended to reflect the prevailing level of competitiveness. However, significant variations in the definition of a particular set of such parameters have been observed. This article also considers the issue of defining a comprehensive methodology for quantitatively assessing the competitiveness of a commercial bank. The following areas were identified: liquidity, reliability, image, Internet presence, and bank network size. However, not all the examined methods are applicable by banks in the market, since most of the methods are based on unavailable information, etc.

The available disparate methods of assessment are based on analyses according to a certain set of economic metrics [1, P. 50–72].

In the context of a bank's competitiveness assessment, it is imperative to acknowledge the significance of ascertaining its strengths and weaknesses. This facilitates a more profound comprehension of strategic prospects for the long-term enhancement of its competitive advantage. Concurrently, the flexibility and adaptability of this approach should be contemplated, as commercial banks function within a dynamic market and encounter rapidly evolving circumstances. Figure 1 provides a synopsis of the primary components of a bank's competitiveness assessment methodology.

Figure 1 – Components of the methodology for assessing the competitiveness of a commercial bank

It is imperative to acknowledge the interdependence of four constituent components: the marketing research system, the collection and analysis of external information, and the internal reporting system. Elements pertaining to external factors are contingent upon external information systems, with the marketing research information base serving as the foundation. In the context of a commercial bank, confronted with rapidly evolving circumstances, it is of paramount importance to assess the efficacy and consistency of existing processes within the ambit of the analytical marketing function. In this context, the state of

factors in the immediate and distant environment is assessed, thereby determining the future potential for working with external information.

The collection, processing and analysis of external information must also be developed at a high level if competitive advantage is to be ensured on a sustainable basis. It is important not only to conduct research according to a certain methodology, to know the goals and objectives, but also to interpret the results correctly, in other words, to transform large data sets into useful information.

The internal reporting system is generally associated with the preparation of various types of reports, including those pertaining to strategy, accounting, statistics, credit, sectoral and regional analysis.

The competitiveness of a given banking institution is influenced by a number of internal and external factors. The external environment sets the conditions within which the bank must develop and adapt. In contrast, internal factors are subject to the influence of the banking institution itself. Consequently, the credit institution has the opportunity to gain and maintain competitive advantages by changing the conditions of its internal processes [2, P. 2-8].

Factors can also be categorized as either qualitative or quantitative. Quantitative factors are those that can be measured, while qualitative factors are non-quantitative and represent the internal qualities, characteristics and features of the objects being studied (Figure 2).

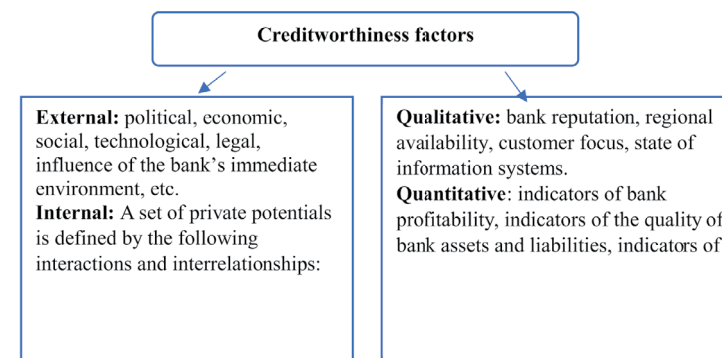

Figure 2 – Factors of competitiveness of the banking system

In approaching the issue of defining competition in the banking sector, it is important to consider interbank competition from two perspectives. This will provide a balanced and objective view of the problem. Competition in this context is undoubtedly an element of rivalry for resources (people, time, money, etc.) [3, p. 137; 4, p. 14-21]. However, it should also be seen as a constant process of

compromise and cooperation. This dualistic perspective is pivotal in harmonizing the divergent perspectives and interests of the nation's citizens and the banking sector.

A significant component of competitive analysis, encompassing comparative analysis and benchmarking, pertains to the methodology employed in evaluating competitiveness. In the context of the bank's operations within market conditions, this process is inherently intertwined with indicators of economic efficiency and profitability. As posited by A. M. Tavasiev, the concept of competition is regarded as a form of economic activity characterized by the presence of rivalry between financial organizations [5].

The National Bank of the Republic of Kazakhstan (NBRK) implements a regulatory framework encompassing a system of prudential norms. These play a pivotal role in ensuring the stability of the financial sector. Non-compliance with these ratios results in the revocation of a banking license. These requirements maintain the financial stability of banks and minimize systemic risks. The mandatory ratios and capital limits include the following: minimum authorized and equity capital; liquidity ratios, liquidity coverage and stable funding ratios; maximum permissible level of risk per borrower; the norm of placement of part of the bank's funds in internal assets; borrower's debt burden ratio; the level of capitalization of banks in respect of liabilities to non-residents of Kazakhstan equity capital adequacy ratio [6, p. 2-9].

Assessing the competitiveness of commercial banks involves a range of methods, each with unique strengths and limitations. Quantitative methods and direct estimation provide rigor and objectivity, qualitative approaches capture customer-centric factors, and hybrid strategies offer a balanced perspective. The best method—or combination of methods—depends on the assessment's purpose, the dimensions of competitiveness prioritized, and practical constraints like data and resources. By carefully distinguishing methods based on accuracy, comprehensiveness, and feasibility, and tailoring selections to specific needs, stakeholders can gain actionable insights into a bank's competitive position, ensuring resilience and success in an evolving industry. It is important to note the high level of complexity involved in evaluating the competitiveness of the bank. In order to assess the competitiveness of the bank, it is necessary to combine elements of quantitative and qualitative assessment, as well as considering nuances of conflicts of interest, research ethics and many other aspects [7].

In the field of evaluating the financial health of commercial banks, we can see the development of methodologies by experts in the field of financial institutions, rating agencies and consulting companies. Several prominent systems and methodologies play a key role in financial analysis, including the CAMELS framework, the Bank

of England's RATE methodology, the Bank of Russia's approach, and the rating models crafted by agencies like Fitch, Standard & Poor's, Moody's, Bank-rates, Markswobb Rank&Report, and Expert RA, among others. Notably, a wide range of these financial evaluation techniques owe at least part of their foundation to the principles established by the American CAMELS system [8].

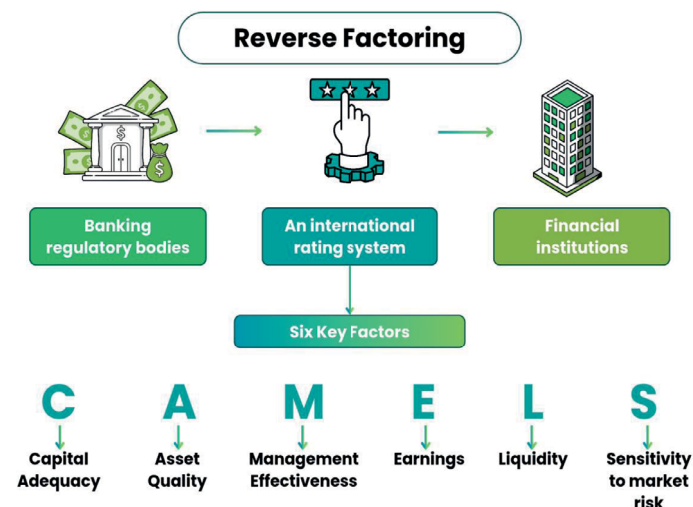

Figure 3 – Factors of competitiveness of the banking system

Notwithstanding the ease and utility of use, the CAMELS system is not immune to subjectivity. Consequently, it is imperative to maximize the utilization of objective expert assessments when calculating the parameters of this framework. In an effort to enhance the objectivity of calculations (independent inspections), the time and cost of analyses increases, which may present a challenge for some banking institutions.

A team of specialists, guided by Kromonov V. [9], crafted a methodology to evaluate bank performance, relying on the computation of several critical financial ratios. These ratios include:

- general reliability ratio;
- instant liquidity ratio;
- cross ratio;
- general liquidity ratio;
- capital protection ratio;
- stock capitalization profit ratio.

A defining feature of these metrics is that higher values reflect stronger performance. After calculation, each ratio is assigned a specific weight and combined to produce a composite reliability index. While this approach is straightforward and practical, it carries an element of subjectivity, particularly in how the weights are determined. Additionally, the methodology incorporates the «Kromonov filter»— a set of eligibility criteria that banks must meet to be included in the rating. This filter has sparked debate, with critics questioning its fairness and overall validity.

The purpose of the calculated indicators is to determine the reliability index N of a commercial bank. This is achieved by means of the following formula:

$$N = 45k_1 + 20k_2 + \frac{10}{3} k_3 + 15k_4 + 5k_5 + \frac{5}{3} k_6 \quad (1)$$

where k_1 is the general reliability coefficient, equal to the ratio of equity capital to the sum of operating assets;

k_2 is the instant liquidity ratio, equal to the ratio of liquid assets to demand liabilities;

k_3 is the cross-coefficient equal to the ratio of the bank's total liabilities to the volume of loans issued;

k_4 is the general liquidity ratio, which is the ratio of liquid assets and protected capital to the total liabilities of the bank;

k_5 is the capital protection coefficient, defined as the ratio of the bank's protected capital to its equity capital;

k_6 is the ratio of equity capitalization of profits, equal to the ratio of equity capital to the size of the authorized capital.

It is understood that the index obtained in the course of the calculations is intended to characterize the current competitiveness of the bank. If the author's recommendations are to be taken as correct, then the optimal value would be 100.

Quantitative methodologies form the backbone of many evaluation frameworks, providing a structured and measurable way to assess financial health. These methods are particularly valued for their objectivity and comparability, making them essential for regulatory and investor analysis. These quantitative methods offer precision and comparability, but they often overlook the nuanced, non-financial factors that influence a bank's long-term success, such as customer trust and market perception. This limitation underscores the need for complementary approaches.

Suvorov A.I. [10, p. 21-23] presents a methodology for evaluating the financial status of an institution, which involves the categorization of quantitative

indicators into six distinct domains. Suvorov's approach categorizes financial indicators into six key domains: balance sheet composition, income statement analysis, capital adequacy, credit risk, market risk, and liquidity risk. By comparing these metrics across banks and aggregating them into a composite score, Suvorov's method offers a clear ranking of institutions based on their relative performance. This benchmarking against competitors ensures a relative assessment, useful for identifying industry leaders and laggards. Designed for accessibility, the banks-rate rating agency's simplified model [11] leverages three years of balance sheet data to generate integrated indicators. It allows for monthly tracking of critical metrics such as total assets, net assets, loans, and equity, offering stakeholders a dynamic view of a bank's operational efficiency and growth potential. This approach is particularly useful for ongoing monitoring, providing insights into trends over time.

Shifting the focus to the optimal utilization of liabilities, Maslennikov and Komanov's methodology is grounded in the fundamental balance sheet equation «Assets = Liabilities.» It emphasizes the delicate balance between profitability and liquidity, highlighting the importance of resource management in achieving sustainable financial performance [12, p. 18-23]. This perspective is crucial for understanding how banks deploy their liabilities to maximize returns while maintaining solvency.

Creditimpex Bank's method takes a deeper dive into the composition of assets and liabilities, examining the timing of fund inflows and outflows [13, p. 14-19]. By calculating various ratios, it assesses key aspects such as liquidity, reliability, and profitability, culminating in a synthetic coefficient that encapsulates the bank's overall financial strength. This coefficient, which considers both static and dynamic aspects, provides a holistic view within the quantitative realm.

Qualitative methodologies address the gaps left by quantitative methods by incorporating expert judgment and non-financial factors. These approaches are particularly valuable for understanding the softer, yet critical, aspects of bank performance, such as organizational culture and customer relationships. They provide depth and context, but also can be subjective and harder to standardize, posing challenges for consistent application across different banks. This subjectivity highlights the need for integration with more objective, data-driven approaches.

The method developed by Bankir.ru combines various indicators to assign banks to different reliability tiers, reflecting their ability to meet financial obligations [14]. It provides a nuanced view of a bank's solvency and stability while also considering qualitative factors, making it a valuable tool for stakeholders seeking a comprehensive assessment. Like any other holistic frameworks, it strives to capture the full spectrum of a bank's performance, but their complexity can

make them challenging to implement, requiring significant resources for data collection and analysis.

Kapustin S.N.'s expert-driven predictive approach combines quantitative data with predictive analytics, employing non-linear estimation techniques to classify banks as «stable» or «unstable.» By splitting data into training and testing sets, it offers a forward-looking assessment of financial health, leveraging expert analysis to identify economic patterns. This method is particularly useful for forecasting potential risks and opportunities [15].

In the field of banking, the assessment of commercial bank stability has been a subject of considerable research interest. One notable methodology was developed by Zakharyan A.G. [16, p. 17-20], who proposed an expert-based approach. This methodology involves the analysis of several key indicators to evaluate the stability of commercial banks. Proposing a broader view, Zakharyan A.G.'s multidimensional stability map encompasses a wide range of factors, including capital robustness, financial health, organizational coherence, structural soundness, transparency, technological capabilities, commercial viability, and service effectiveness [16, p. 17-20]. It underscores the interconnectedness of internal stability and external market competitiveness, highlighting how internal operations align with market demands.

Consequently, the methodology proposed by Buzdalin A.V. [17, P. 15-23] is based on a multi-criteria assessment, where the main indicators are: total assets; the amount of liabilities; the amount of own funds of the bank; the amount of deposits of individuals; the size of budget accounts. Buzdalin A.V. posits the notion of a statistical dependence between the indicators in question, proposing that a high value of one criterion should be accompanied by growth of others. However, this approach is subject to limitations in its applicability, as it is predicated exclusively on balance sheet data, thus precluding a comprehensive evaluation of the bank's competitive position.

The rating agency Expert RA [18, p. 63-69] posits that the foundation for the analysis is the bank's internal data set, as illustrated in Figure 4.

Figure 4 – Sources of internal information

The expert RA rating agency employs a unique methodology that has been developed in-house to assess the financial soundness of banks. This methodology involves a comprehensive financial analysis of the banks' activities, a thorough evaluation of their current solvency, and a qualitative assessment of their risk characteristics. The aim of this multifaceted approach is to provide a comprehensive and nuanced assessment of the overall stability of the banking sector. Nikonova and Shamgunov's competitive edge criteria method argues that a bank's competitiveness is shaped by both economic and non-economic factors, extending beyond traditional financial metrics. It identifies twenty qualitative criteria, such as staff expertise, brand reputation, service quality, and branch network development, which play a crucial role in shaping investor confidence and customer loyalty. These non-financial aspects are vital for understanding a bank's market position and long-term viability [19, p. 131-137].

As the banking sector continues to evolve, driven by technological advancements, regulatory changes, and shifting customer expectations, the need for robust and comprehensive evaluation frameworks becomes even more critical. By leveraging the strengths of both quantitative and qualitative approaches, stakeholders can gain a deeper understanding of a bank's financial stability and competitive positioning. This, in turn, fosters a more resilient and innovative banking industry, better equipped to navigate the challenges of the future. Rykova and Chernyshev's dual-focus approach evaluates stability through subgroups like reliability, liquidity, and profitability, while also incorporating consumer preferences and external factors such as interest rate parity [20]. It highlights the importance of understanding customer perceptions and market dynamics

in assessing a bank's competitive edge, suggesting that external factors play a significant role in overall performance.

The main directions for assessing creditworthiness are presented in Table 1.

Table 1 – Main Approaches to Assessing Bank Creditworthiness
Top of Form Bottom of Form

Competitive advantage	Brief content
Type of idea	
The perspective of corporate clients	Reliability, guarantees, stability, bank's level of recognition, reputation, availability of remote services
The perspective of individual clients	Cost of banking services, the development of the branch network, operating hours, the quality of customer service, the range of banking services offered, and participation in the deposit insurance system.
Bank's activities	
Economic	Banking operation and service fees, client time costs, effectiveness of using the operation (service)
Non-economic	Providing advisory services to the client, ensuring security and confidentiality of deposits
Primary external characteristics	
Reputation	Bank perception, market position, bank status in the region, trademark, recognition, reputation
Territorial availability	Availability of bank branches at clients' registered locations and their convenient positioning
Investment attractiveness	Investment programs for private and corporate clients, proposals for managing capital and assets of the enterprise as a whole, availability of own mutual investment funds
Tariff policy	The size of commissions, the procedure for providing services depending on various criteria, discount systems
Level of competence	
External competencies	Clients and their needs, communication with shareholders, investors, government agencies and the National Bank of the Republic of Kazakhstan
Internal competencies	Organizational structure, qualified personnel, technical equipment, availability of internal regulations, rules and instructions
Dynamic competencies	Speed of innovation and operations, growth rates of economic indicators, speed of management decision-making

This approach does not in any way impact the qualitative attributes of the institution.

An analysis of banking services, in particular consumer loan, installment plan and deposit, was conducted by means of a questionnaire survey, and an average

assessment for each bank was derived. The assessment scale is in the range from 0 to 6. It should be noted that the survey was conducted among 24 users of banking services, but not all users were able to assess the indicators for each bank (table 2).

Table 2 – Number of Surveyed Clients

Name of the second-tier bank	Halyk Bank of Kazakhstan JSC	Eurasian Bank JSC	Kaspi Bank JSC	ForteBank JSC	BankCenter-Credit JSC
Consumer loan	19	13	23	19	12
Payment by installments	18	11	22	18	11
Deposit account	18	11	22	18	11

The results of the average satisfaction rating of bank clients with consumer credit are shown in Figure 5.

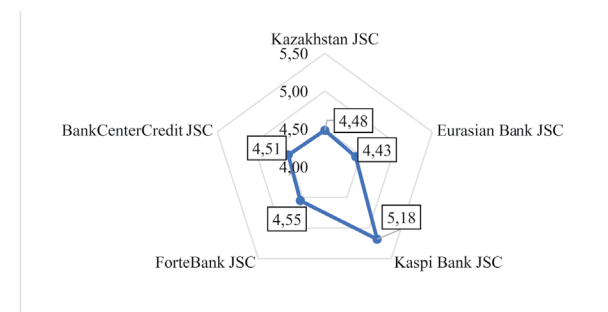

Figure 5 – Matrix of average satisfaction rating with consumer credit

Thus, according to the results of the survey, preference is given to Kaspi Bank JSC with the highest rating - 5.18. In second place is ForteBank JSC with a rating of 4.55, and with a slight lag in third place is Bank Center Credit JSC with a rating of 4.51. The results of the survey on satisfaction with consumer credit are reflected in Table 3.

Table 3 – Survey results on a consumer loan

Rating	Assessment level		1	2	3	4	5
Name of the second-tier bank	Halyk Bank of Kazakhstan JSC		Eurasian Bank JSC	Kaspi Bank JSC	Forte-Bank JSC	Bank-Center-Credit JSC	
Consumer loan	0	6	4,48	4,43	5,18	4,55	4,51
Options for services offered	few	many	86	60	123	94	59
Early repayment option	probably no	probably yes	89	54	123	72	54
Access to services through digital devices	probably no	probably yes	95	63	132	91	47
Pressure from bank employees	not present	present	81	56	91	70	44
Accessibility	negative	positive	97	64	127	104	66
Confidence	negative	positive	88	58	120	98	61
Favorable % rate	not satisfied	satisfied	80	60	103	75	59
Personal preferences	negative	positive	76	52	114	77	54
Service level of staff or call center	negative	positive	78	53	125	87	55
Ease of use of the site (portal, application)	negative	positive	82	56	134	97	42

An analysis was also conducted on the banking product of installment plans. The results showed that Kaspi Bank JSC is the most popular among clients, with an average rating of 4.93 (Figure 6).

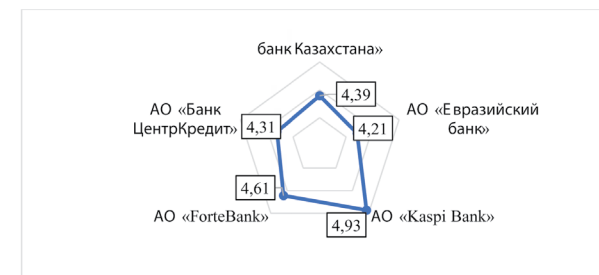

Figure 6 – Matrix of average satisfaction rating with bank installment plan

According to Figure 5, it is clear that the second place was taken by Forte Bank JSC – 4.61, the third place was taken by Halyk Bank of Kazakhstan JSC – 4.39, and Eurasian Bank JSC scored the lowest number of points. The results of the survey on satisfaction with installment payments are reflected in Table 4.

Table 4 –Results of a survey on installment payments

Rating	Assessment level		1	2	3	4	5
Name of the second-tier bank	Halyk Bank of Kazakhstan JSC		Eurasian Bank JSC	Kaspi Bank JSC	Forte-Bank JSC	Bank-Center-Credit JSC	
Payment by installments	0	6	4,39	4,21	4,93	4,61	4,31
Options for services offered	few	many	84	54	110	92	49
Early repayment option	probably no	probably yes	76	43	117	83	54
Access to services through digital devices	probably no	probably yes	79	52	124	91	51
Pressure from bank employees	not present	present	75	43	81	62	41
Accessibility	negative	positive	91	45	109	79	41
Confidence	negative	positive	77	45	101	91	42
Favorable % rate	not satisfied	satisfied	76	46	94	72	46

Personal preferences	negative	positive	77	45	110	84	50
Service level of staff or call center	negative	positive	79	48	114	87	52
Ease of use of the site (portal, application)	negative	positive	77	42	125	89	48

According to the data in Table 4, it can be concluded that Kaspi Bank JSC has relatively good conditions for this type of banking product. All surveyed clients give rather high scores. The conditions of Eurasian Bank JSC are less attractive.

Deposits represent a vital resource for commercial banks. The classification of deposit accounts can vary considerably, with the categorization undertaken on the basis of criteria including the sources of deposits, their intended purpose, and profitability.

Figure 7 presents a matrix for evaluating satisfaction indicators with the deposit conditions of second-tier banks.

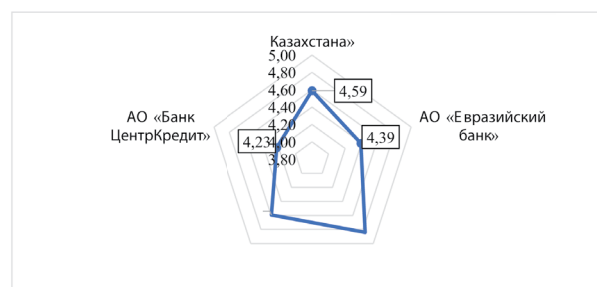

Figure 7 – Matrix of assessment of satisfaction with deposit account conditions

Based on the results of the questionnaire survey and the presented matrix analysis of the results, the highest result was revealed for Kaspi Bank JSC - 4.84, the second place was shared between Forte Bank JSC and Halyk Bank of Kazakhstan JSC with a result of 4.59. In third place was Eurasian Bank JSC - 4.39. It is worth noting that the highest possible score was 6 points. The average score for consumer loans among the analyzed banks was 4.63 points, for installment plans 4.49 points, and for deposits 4.53 points. Figure 9 presents a matrix of the overall customer satisfaction indicator for bank services.

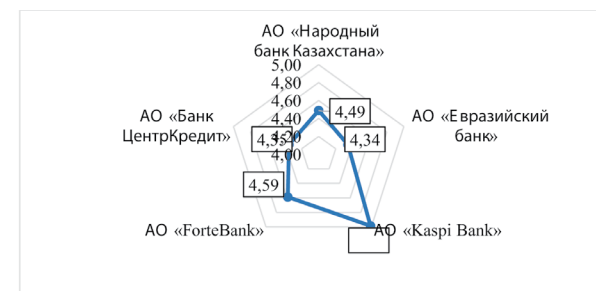

Figure 9 – Matrix of the generalized indicator of assessment of bank clients' satisfaction

The highest result according to the survey audience is for Kaspi Bank JSC - 4.99, in second place, with a significant gap, is Forte Bank JSC - 4.59, and in third place is Halyk Bank of Kazakhstan JSC. Bank Center Credit JSC and Eurasian Bank JSC have an insignificant difference in the final assessment, only 0.01 points. Based on the results of each analysis, the undisputed leader among second-tier banks was determined to be Kaspi Bank JSC.

It is worth noting that according to the results of the National Bank of the Republic of Kazakhstan in 2023, the leader among second-tier banks in terms of loan portfolio, assets and deposits is Halyk Bank of Kazakhstan JSC, followed by Kaspi Bank JSC, BankCenterCredit JSC and in last place is Eurasian Bank JSC.

Conclusions

It is therefore suggested that the proposed questionnaire and matrix analysis method be used to evaluate the position of each bank and its respective product. This method has the advantage of providing both a general summary result and an individual assessment, and it could be applied by each user (consumer) as needed to evaluate their own preferences. It is also suggested that banks and products be adjusted according to consumer interests. This evaluation method could also enable the second-tier bank itself to assess its market position among competitors, identify its strengths and weaknesses, and subsequently conduct an internal analysis of its capabilities to improve its rating among consumers, which could potentially lead to adjustments in interest rates or the introduction of new products or services.

REFERENCES

1 Хандруев, А. А., Чумаченко, А. А. Конкуренция в банковской сфере : тенденции и подходы к регулированию / А. А. Хандруев, А. А. Чумаченко

// Журнал ЭТАП : экономическая теория, анализ и практика. – 2011. – № 1. – С. 50–72.

2 **Валиева, Е. Н.** Конкуренция на рынке банковских услуг : теория и практика / Е. Н. Валиева. – 2014. – № 40. – С. 2–8.

3 **Тавасиев, А. М.** Антикризисное управление кредитными организациями [Текст] / А. М. Тавасиев. – Москва. – 2010. – 543 с.

4 **Чернова, С. А., Алиева, М. Ю.** К вопросу о сущности банковской конкуренции и конкурентоспособности // Финансы и кредит. – 2012. – № 23 (503). – С. 14–21.

5 Банковские рейтинги: Методика В. Кромонова [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: http://www.cfin.ru/finanalysis/banks/bank_рейтинги.shtml#42.

6 **Суворов, А. В.** Сравнительный анализ показателей и оценка устойчивости и эффективности финансовой деятельности банка / А. В. Суворов. – 2001. – № 16. – С. 2–9.

7 Банковский менеджмент : учебник / под ред. Е. Ф. Жуковой. – М. : Юнити-Дана. – 2012. – 319 с.

8 Рейтинг банков агентства-rate [Электронный ресурс] // Banks-Rate.ru [Сайт]. – 2021. – URL: <http://www.banks-rate.ru>

9 **Маслеченков, Ю. С.** Оценка деятельности коммерческого банка на основе балансовых соотношений / Ю. С. Маслеченков, В. А. Команов. – 1996. – № 30. – С. 4–5.

10 **Донцов, С.** Банковская система Казахстана – крупнейший институциональный инвестор национального фондового рынка [Текст] / С. Донцов. – 2015. – № 12. – С. 21–23.

11 Факторы оценивания кредитного рейтинга «Bankir.ru» [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.bankir.ru/bank/rating>.

12 **Капустин, С. Н.** Анализ финансовых показателей банка. Надежен ли ваш банк? // Финансы и кредит. – 2003. – № 24. – С. 18–23.

13 **Захарьян, А. Г.** Экспертная оценка комплексной устойчивости коммерческого банка [Текст] / А. Г. Захарьян. – 2004. – № 9. – С. 14–19.

14 **Буздалин, А. В.** Рейтинги значимости банков [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.buzdalin.ru/rating1.htm>.

15 Методология применения рейтингов кредитоспособности банкам [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.raexpert.ru/ratings/bankcredit/метод>.

16 **Бэр, О. Д.** Анализ банковского кредита и рейтинга [Текст] / О. Д. Бэр. – 2010. – № 19. – С. 17–20.

17 **Андрианова, Ю. Р.** Минимизация кредитного риска [Текст] / Ю. Р. Андрианова. – 2016. – № 6. – С. 15–23.

18 **Рыкова, И. Н.** Электрические факторы, определяющие конкурентоспособность банковских услуг / И. Н. Рыкова, А. А. Чернышев // Финансы и кредит. – 2003. – № 20. – С. 63–69.

19 **Викулов, В. С.** Инновационная деятельность кредитных организаций / В. С. Викулов. // Менеджмент в России и за рубежом – 2001. – № 1. – С. 131–137.

20 Рейтинговая система CAMELS [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <http://www.investopedia.com/terms/c/camelrating.asp>

REFERENCES

1 **Handruev, A. A., Chumachenko, A. A.** Konkurenciya v bankovskoj sfere : tendencii i podhody k regulirovaniyu. [Competition in the banking sector: trends and approaches to regulation] / A. A. Khandruev, A. A. Chumachenko // Journal ETAP : Economic Theory, Analysis, and Practic. – 2011. – № 1. – P. 50–72.

2 **Valieva, E. N.** Konkurenciya na rynke bankovskih uslug: teoriya i praktika. [Competition in the banking services market: theory and practice] // E. N. Valieva. – 2014. – № 40. – P. 2–8.

3 **Tavasiev, A. M.** Antikrizisnoe upravlenie kreditnymi organizacijami. [Anti-crisis management of credit institutions] / A. M. Tavasiev. – Moscow. – 2010. – 543 p.

4 **Chernova, S. A., Alieva, M. Yu.** K voprosu o sushchnosti bankovskoj konkurencii i konkurentosposobnosti [On the issue of the essence of banking competition and competitiveness]. // Finance and Credit]. – 2012. – № 23(503). – P. 14–21.

5 Bankovskie rejtingi : Metodika V. Kromonova. [Bank ratings: V. Kromonov's methodology] // [Electronic resource]. – 2021. – URL: http://www.cfin.ru/finanalysis/banks/bank_ratings.shtml#42.

6 **Suvorov, A. V.** Sravnitel'nyj analiz pokazatelej i ocenka ustojchivosti i effektivnosti finansovoj deyatel'nosti banka [Comparative analysis of indicators and assessment of sustainability and efficiency of financial activities of the bank] / A. V. Suvorov. – 2001. – № 16. – P. 2–9.

7 Bankovskij menedzhment. [Banking management] : textbook / edited by E. F. Zhukov. – Moscow : Unity-Dana. – 2012. – 319 p.

8 Rejting bankov agentstva-rate. [Rating of agency Banks-rate] [Electronic resource] // Banks-Rate.ru [Web-site]. – 2021. – URL: <http://www.banks-rate.ru>

9 **Maslechenkov, Yu. S.** Ocenka deyatel'nosti kommercheskogo banka na osnove balansovyh uravnenij. [Evaluation of the activities of a commercial bank

based on balance sheet ratios]. / Yu. S. Maslechenkov, V. A. Komanov. –1996. – № 30. – P. 4-5.

10 **Doncov, S.** Bankovskaya sistema Kazahstana – krupnejshij institucional’nyj investor nacional’nogo fondovogo rynka. [The banking system of Kazakhstan is the largest institutional investor in the national stock market] // S. Dontsov. – 2015. – № 12. – P. 21–23.

11 Faktory ocenivaniya kreditnogo rejtinga «Bankir.ru» [Credit Rating Evaluation Factors] – [Electronic resource]. – URL: <http://www.bankir.ru/bank/rating>.

12 **Kapustin, S. N.** Analiz finansovyh pokazatelej banka. Nadezhen li vash bank? [Analysis of bank financial indicators. Is your bank reliable?] [Finance and Credit]. – 2003. – № 24. – P. 18–23.

13 **Zahar’yan, A. G.** Ekspertnaya ocenka kompleksnoj ustojchivosti kommercheskogo banka [Expert assessment of the comprehensive sustainability of a commercial bank] / A. G. Zakharyan. – 2004. – № 9. – P. 14-19.

14 **Buzdalın, A. V.** Rejtingi znachimosti bankov. [Bank Importance Ratings] [Electronic resource]. – URL: <http://www.buzdalın.ru/rating1.htm>.

15 Metodologiya prisvoeniya rejtingov kreditosposobnosti bankam [Methodology for applying credit ratings to banks] [Electronic resource]. – URL: <http://www.raexpert.ru/ratings/bankcredit/method>.

16 **Baer, O. D.** Analiz bankovskogo kredita i rejtinga / D. Baer. – 2010. – № 19. – P. 17-20.

17 **Andrianova, Yu. R.** Minimizaciya kreditnogo riska [Minimizing credit risk] – 2016. – № 6. – P. 15–23.

18 **Rykova, I. N.** Elektoral’nye faktory, opredelyayushchie konkurentosposobnost’ bankovskih uslug. [Electrical factors determining the competitiveness of banking services] / I. N. Rykova, A. A. Chernyshev // Finance and Credit. – 2003. – № 20. – P. 63–69.

19 **Vikulov, V. S.** Innovacionnaya deyatel’nost’ kreditnyh organizacij. [Innovative activities of credit institutions] / V. S. Vikulov. // Management in Russia and Abroad. – 2001. – № 1. – P. 131–137.

20 Рейтинговая система CAMELS. [CAMELS Rating System] – [Electronic resource]. – 2020. – URL: <http://www.investopedia.com/terms/c/camelrating.asp>

Received 11.11.24

Received in revised form 15.04.25

Accepted for publication 19.05.25

**М. У. Рахимбердинова¹, С. Н. Сүйеубаева², С. С. Урғушева³*

^{1,2,3}Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті

Қазақстан Республикасы, Өскемен қ.

11.11.24 ж. баспаға түсті.

15.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

19.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

БАНКТЕРДІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ

Банк секторының субъектілері арасындағы бәсекелестік күрестің шиеленісуі жағдайында экономиканың қаржы секторының негізгі буыны ретінде банктердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселелері экономиканың жаһандану және цифрландыру процестерімен, қаржы институттарының өсуімен байланысты ерекше маңызға ие болады. Осыған сүйене отырып, бұл мақалада қаржылық жаһандану жағдайында банк жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін бағалаудың негізгі әдістері қарастырылады және біздің елде қолданылатын әдістердің ерекшеліктері ашылады. Нәтижесінде, отандық және шетелдік әдістердің көпшілігі коммерциялық банктердің бәсекеге қабілеттілігінің барлық аспектілерін ескермейді деген қорытындыға келді. Сондай-ақ, барлық әдістемелерді банктер мен мүдделі тұлғалар қолдана алмайды, өйткені әдістердің көпшілігі қол жетімсіз ақпаратқа негізделген. Коммерциялық банктің бәсекеге қабілеттілігінің жиынтық көрсеткішін анықтау бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Зерттеудің мақсаты - коммерциялық банктердің бәсекеге қабілеттілігін бағалаудың негізгі әдістерін, олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін қарастыру. Қазіргі уақытта банктік бәсекелестікті бағалаудың бірыңғай әдісі жоқ, сондықтан коммерциялық банктің бәсекеге қабілеттілігін бағалау әдістемесін іздеу және қолдану мүмкіндігі өте өзекті болып табылады, ол оның қызметінің маңызды бағыттарын талдауды қамтиды және қаржы нарығының мүдделі субъектілері үшін әмбебап болып табылады.

Әдістеме-мақалада салыстырмалы талдау, жүйелеу және жіктеу әдістері қолданылады.

Кілтті сөздер: Коммерциялық банктің бәсекеге қабілеттілігі, банкаралық бәсекеге қабілеттілік, коммерциялық банк, бәсекеге қабілеттілік факторлары, бәсекеге қабілеттілікті бағалау әдістері.

*М. У. Рахимбердинова¹, С. Н. Сүйеубаева², С. С. Урғушева³

^{1,2,3}Восточно-Казахстанский технический университет имени

Д. Серикбаева, Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск

Поступило в редакцию 11.11.24

Поступило с исправлениями 15.04.25

Принято в печать 19.05.25

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ БАНКОВ И МЕТОДЫ ЕЕ ОЦЕНКИ

В условиях обострения конкурентной борьбы между субъектами банковского сектора вопросы повышения конкурентоспособности банков как основного звена финансового сектора экономики приобретают особую важность, что связано с процессами глобализации и цифровизации экономики, ростом финансовых институтов. Исходя из этого, в данной статье рассмотрены основные методики оценки конкурентоспособности банковской системы в условиях дальнейшей финансовой глобализации и раскрыты особенности методик, применяемых в нашей стране. В результате сделан вывод о том, что большинство отечественных и зарубежных методик не учитывают всех аспектов конкурентоспособности коммерческих банков. А также, не все методики могут применяться банками и заинтересованными лицами, так как большинство методик базируется на недоступной информации. Предложены рекомендации по определению сводного показателя конкурентоспособности коммерческого банка.

Цель исследования – рассмотреть основные методы оценки конкурентоспособности коммерческих банков, их преимущества и недостатки. В настоящее время не существует единого метода оценки банковской конкуренции, поэтому, весьма актуальным является поиск и возможность применения методики оценки конкурентоспособности коммерческого банка, которая включала бы анализ важнейших направлений его деятельности и являлась универсальной для заинтересованных субъектов финансового рынка.

Методология – в статье использованы методы сравнительного анализа, систематизации и классификации.

Ключевые слова: конкурентоспособность коммерческого банка, межбанковская конкурентоспособность, коммерческий банк, факторы конкурентоспособности, методы оценки конкурентоспособности.

FTAMP 06.73.55

<https://doi.org/10.48081/NAGT1195>

***А. Сабыржан¹, З. У. Джубалиева²,
Е. Д. Орынбасарова³, Г. И. Жолдасова⁴**

¹Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

³Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

^{2,4}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8910-4572>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4849-9042>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5577-6434>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6260-1766>

*e-mail: alisher-aliev-79@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАНК СЕКТОРЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОЛДАНУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақала жаңа технологиялардың әсерінен белсенді трансформация сатысында тұрған Қазақстанның банк секторында жасанды интеллекттің қолданылуын зерттеуге арналған. Зерттеу барысында клиенттерге қызмет көрсету процестерін автоматтандыруды, несиелеу сапасын жақсартуды және тәуекелдерді басқаруды қоса алғанда, банк саласында жасанды интеллектті пайдаланудың негізгі тенденциялары талданады. Банктердің операциялық қызметінің тиімділігін арттыру үшін, сондай-ақ, қаржылық қызметтерді ұсынуға неғұрлым дербестендірілген тәсілді қамтамасыз ету үшін жасанды интеллект жүйелерін енгізу мүмкіндіктері бағаланды. Қазақстанның қаржы ұйымдарында жасанды интеллектті пайдалану кезінде деректердің қауіпсіздігі және нормативтік талаптардың сақталуы мәселелеріне ерекше назар аударылады. Үлкен деректермен жұмыс істеді оңтайландыру және қаржы ағындарын болжау үшін жасанды интеллект әлеуеті қарастырылуда, бұл экономиканың тұрақсыздығы жағдайында шешім қабылдауды едәуір жақсарты алады. Мақалада сондай-ақ, білікті мамандардың тапшылығы мен

технологиялық инновацияларға жоғары шығындарды қоса алғанда, жасанды интеллектті енгізу кезінде қазақстандық банктердің алдында тұрған қиындықтар талданады.

Ғылыми мақаланың мақсаты - Қазақстанның банк секторында жасанды интеллект технологияларын енгізу мен қолданудың өзекті мәселелерін зерттеу, сондай-ақ, олардың қаржы операцияларының тиімділігіне әсерін талдау, клиенттік сервистерді дамыту және экономиканы цифрландыру жағдайында банк мекемелерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады. Жаһандық трендтер мен ұлттық экономиканың ерекшеліктерін ескере отырып, елдің банк секторында жасанды интеллекттің дамуына қатысты болжамдар ұсынылған.

Кілтті сөздер: жасанды интеллект, цифрландыру, банк, инновация, қаржы нарығы, тәуекел, трансформация.

Кіріспе

Заманауи экономикалық шындықтар мен технологиялардың қарқынды дамуы әртүрлі салаларды, соның ішінде банк секторын трансформациялау үшін жаңа көзқарастар ашады. Жасанды интеллект – бұл банк саласындағы қолданыстағы процестерді айтарлықтай өзгерте алатын ең перспективалы және қарқынды дамып келе жатқан технологиялардың бірі. Банктердің қызметіне жасанды интеллектті енгізу клиенттерге қызмет көрсету сапасын жақсартуға, ішкі операциялардың тиімділігін арттыруға, сондай-ақ, қаржылық тәуекелдерді дәлірек болжауға кең мүмкіндіктер ұсынады. Жаһандану және экономиканы цифрландыру жағдайында Қазақстан инновациялық шешімдерді белсенді түрде енгізуде, бұл жергілікті қаржы институттарының бәсекеге қабілеттілігін едәуір жақсарту үшін әлеует туғызады [1].

Алайда, елдің банк секторында жасанды интеллект кеңінен қолдану жолында ұлттық экономиканың нақты жағдайларына бейімделу қажеттілігі, деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету және нормативтік стандарттарды сақтау мәселелері, сондай-ақ, білікті кадрлардың тапшылығы сияқты елеулі қиындықтар туып отыр. Қазақстанның банк саласында жасанды интеллектті қолдану тақырыбы егжей-тегжейлі зерттеуді талап етеді, өйткені ол тек технологиялық аспектілерді ғана емес, сонымен қатар, заңнама, этика және қаржы нарықтарының тұрақты дамуы мәселелерін де қозғайды. Мақалада Қазақстанның банк секторында жасанды интеллектті пайдаланудың негізгі бағыттары қарастырылады, сондай-ақ, қазіргі экономикалық және

технологиялық үрдістер контекстінде оны интеграциялау үшін мүмкіндіктер мен кедергілер талданады.

Материалдар мен әдістері

Қазақстанның банк секторында жасанды интеллектті қолдануды зерттеу үшін теориялық және эмпирикалық әдістер қолданылды. Жұмыстың теориялық негізі шетелдік және отандық тәжірибеде қаржы институттарына жасанды интеллектті енгізуге қатысты қолданыстағы ғылыми басылымдар мен тәжірибелік зерттеулерді талдауды қамтиды. Осы тәсіл шеңберінде технологиялардың банк процестеріне әсері, сондай-ақ, оларды Қазақстан экономикасының ерекшелігі жағдайында енгізу мәселелері мен болашағы зерттелді. Қаржы саласында жасанды интеллектті пайдалануды реттейтін нормативтік-құқықтық аспектілерге, сондай-ақ, деректер қауіпсіздігі мен клиенттердің құпиялылығына қатысты этикалық мәселелерге ерекше назар аударылады.

Зерттеудің эмпирикалық бөлігі банк секторының сарапшыларымен сұхбат арқылы алынған бастапқы деректерді жинауға және талдауға, сондай-ақ, жасанды интеллект-технологияларды белсенді қолданатын ірі қазақстандық банктердің есептілігі мен корпоративтік деректерін зерделеуге негізделді. Әдістеме тұтынушыларға қызмет көрсету, тәуекелдерді басқару және операцияларды автоматтандыру процестеріне жасанды интеллектті енгізу туралы бар деректерді статистикалық талдауды қамтиды. Жасанды интеллектті қолдану тиімділігін бағалау үшін операциялық тиімділік пен қызмет көрсету сапасы сияқты банктердің негізгі көрсеткіштеріндегі өзгерістерді анықтау үшін салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. **Зерттеу шеңберінде Қазақстанның банк** саласындағы технологияларды дамытудың ағымдағы трендтері мен болашағы туралы деректерге негізделген болжау әдісі де қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Жасанды интеллект банк секторына айтарлықтай әсер етеді, оны тек технологиялық тұрғыдан ғана емес, операциялық және стратегиялық тұрғыдан да өзгертеді. Соңғы жылдары банк мекемелері бизнес-процестерді оңтайландыру, клиенттік сервисті жақсарту және қауіпсіздікті арттыру үшін жасанды интеллект негізіндегі шешімдерді белсенді түрде енгізуде. Атап айтқанда, машиналық оқыту алгоритмдерін пайдалану қаржылық тәуекелдерді болжаудың дәлдігін едәуір арттыруға, сондай-ақ, клиенттерге олардың адалдығын нығайтуға және банктің кірістілігін арттыруға ықпал ететін жеке ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді [2].

Банк саласында жасанды интеллектті қолдану сонымен қатар транзакцияларды өңдеу, несиелік өтінімдерді тексеру және алаяқтық

әрекеттерді анықтау сияқты көптеген күнделікті тапсырмаларды автоматтандыруға мүмкіндік береді. Алгоритмдер деректердің үлкен көлемін талдай алады және нақты уақыт режимінде шешім қабылдай алады, бұл процестерді едәуір жылдамдатады және адам қателігінің ықтималдығын азайтады. Бұл, әсіресе, қызмет көрсету жылдамдығы мен тәуекелдерді азайту сәттіліктің маңызды факторларына айналатын банк секторына бәсекелестік пен қысымның артуы жағдайында өте маңызды [3].

Сонымен қатар, банктің қауіпсіздігі саласында жасанды интеллектті пайдалану аномальды транзакцияларды уақтылы анықтауға, деректердің бұзылуын болдырмауға және Клиенттің қаражатын кибершабуылдардан қорғауға мүмкіндік береді. Заманауи жасанды интеллект жүйелері пайдаланушылардың мінез-құлқын талдай алады және ықтимал қауіпті әрекеттерді анықтай алады, бұл тұтынушылардың қорғанысы мен сенімін арттырады. Осылайша, жасанды интеллект банктердің тиімділігін арттыру құралына ғана емес, сонымен қатар нарықта бәсекеге қабілеттілік пен тұрақтылықты қамтамасыз ете отырып, олардың стратегиялық дамуының ажырамас бөлігіне айналады [4].

Банк секторында жасанды интеллектті қолданудың шетелдік тәжірибесі қаржы институттарының тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін кең мүмкіндіктерді көрсетеді. АҚШ, Ұлыбритания және Сингапур сияқты бірқатар елдерде банктер үлкен деректерді талдау және қаржылық трендтерді болжай алатын, тәуекелдерді азайтатын және несиелік процестерді оңтайландыратын алгоритмдерді әзірлеу үшін жасанды интеллектті белсенді түрде енгізуде. Машиналық оқытуды қолдану клиенттердің мінез-құлқын талдауға ғана емес, сонымен қатар, олардың қажеттіліктерін болжауға мүмкіндік береді, бұл жеке қаржылық өнімдер мен қызметтерді құруға ықпал етеді. Бұл өз кезегінде клиенттердің адалдығын арттырады және қаржы ұйымдарының кірістілігін арттырады.

Оңтүстік Корея мен Жапония сияқты цифрлық инфрақұрылымы дамыған елдерде жасанды интеллект тұтынушыларға қызмет көрсетуді автоматтандыру үшін де белсенді қолданылады. Жасанды интеллект негізінде жұмыс істейтін роботтық кеңес беру және чатботтар банктерге тәулік бойы қолдау көрсетуге, клиенттердің сұрауларына жауап беруге және адамның қатысуынсыз стандартты сұрақтарды шешуге көмектеседі. Кейбір елдерде жасанды интеллект шот ашуға, несиелік рәсімдеуге және басқа операцияларды жүргізуге көмектесетін толық автоматтандырылған филиалдар қолданылады. Бұл банктерге персонал шығындарын едәуір азайтуға және қызмет көрсету жылдамдығын арттыруға мүмкіндік береді, бұл қаржы нарықтарындағы бәсекелестіктің артуы жағдайында ерекше маңызға ие [5].

Шетелдік банктерде жасанды интеллектті қолдану қауіпсіздік мәселелеріне де қатысты. Еуропалық Одақ пен Австралия елдерінде жасанды интеллект алаяқтықпен күресу және тұтынушылардың деректерін қорғау деңгейін арттыру үшін белсенді қолданылады. Машиналық оқыту алгоритмдері пайдаланушылардың мінез-құлық үлгілерін талдау және ықтимал қауіптерге жедел жауап беру арқылы күдікті транзакцияларды анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай елдерде жасанды интеллект банк процестерінің ішкі тиімділігін арттыру құралына ғана емес, сонымен қатар клиенттер мен мемлекеттің сенімін нығайтуға ықпал ететін қаржылық операциялардың сенімділігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі маңызды элементке айналады [6].

Қазақстанның банк секторында жасанды интеллектті қолдану тиімділікті арттыруға, қызмет көрсету сапасын жақсартуға және операциялық шығындарды азайтуға бағытталған қаржы саласын трансформациялаудағы маңызды кезең болып табылады. Жасанды интеллект клиенттердің сұраныстарын өңдеуден бастап несиелік тәуекелдерді бағалау және алаяқтықпен күресу сияқты күрделі тапсырмаларға дейінгі көптеген процестерді автоматтандыруға ықпал етеді. Қарқынды дамып келе жатқан экономика мен жаһандану жағдайында жасанды интеллектті пайдалану банктердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және олардың нарықтағы тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін қажетті құралға айналууда. Жасанды интеллект технологияларын енгізу клиенттерге жекелендірілген және ыңғайлы шешімдерді ұсына отырып, қаржылық қызметтердің сапасын едәуір жақсартуға мүмкіндік береді.

Жасанды интеллектті қолдану тәуекелдерді басқару саласында ерекше маңызға ие, мұнда жасанды интеллектті қаржылық және операциялық тәуекелдерді жоғары дәлдікпен болжай отырып, деректердің үлкен көлемін талдай алады. Бұл банктерге несиелік шешімдер қабылдауға көмектеседі, бұл кешіктіру мен жоғалту мүмкіндігін азайтады. Айта кету керек, жасанды интеллект технологиялары алаяқтық пен кибершабуылдан тиімді қорғауды қамтамасыз ете отырып, қауіпсіздік шараларын күшейтуге ықпал етеді. Бұл салада жасанды интеллектті қолдану банктердің ішкі процестерін жақсартуға ғана емес, сонымен қатар, қазіргі цифрлық экономика жағдайында үлкен маңызға ие клиенттердің сенімін арттыруға мүмкіндік береді [7].

Қазақстанда банк саласында жасанды интеллектті қолдану цифрлық қаржы өнімдері мен қызметтерге қажеттіліктің өсуі аясында ерекше өзекті болып отыр. Елдің банк мекемелері ауылдық және шалғай өңірлерді қоса алғанда, халықтың әртүрлі топтары үшін қаржылық қызметтердің қолжетімділігін арттыруға бағытталған инновациялық шешімдерді белсенді

өзірлейді және енгізеді. Жасанды интеллект қызмет көрсетудің қол жетімділігі мен жылдамдығын едәуір жақсартуға, сондай-ақ, клиенттермен өзара әрекеттесуді оңтайландыруға мүмкіндік береді, оларға онлайн платформалар арқылы 24/7 кеңес пен қызмет алуға мүмкіндік береді. Бұл Қазақстанның жаһандық қаржы эокжүйесіне интеграциялануына ықпал етеді, бұл оның халықаралық нарықтардағы позициясын нығайтады.

Қазақстанның банк саласында жасанды интеллектті пайдаланудың негізгі үрдістерін талдау технологияларды енгізудің ағымдағы және болжанатын көрсеткіштерін егжей-тегжейлі қарауды, сондай-ақ, осы өзгерістердің банктердің операциялық тиімділігіне, қызмет көрсету сапасына және қаржылық тұрақтылығына әсерін бағалауды талап етеді. Зерттеу барысында еліміздің банк секторында және негізгі қолдану бағыттары бойынша цифрлық деректерді қамтитын кесте пайдаланылды, бұл технологияларды енгізу динамикасын және олардың негізгі көрсеткіштерге әсерін талдауға мүмкіндік берді. Ұсынылған деректер ірі қазақстандық банктерде жасанды интеллектті пайдаланудың табысты мысалдарын да, жаңа технологияларды интеграциялау кезінде қаржы мекемелері тап болатын негізгі қиындықтарды да қамтиды.

1 кесте клиенттерге қызмет көрсетуді автоматтандыру, тәуекелдерді басқару және транзакцияларды өңдеуді қоса алғанда, банктік қызметтің әртүрлі салаларына жасанды интеллектті енгізудің ағымдағы тенденциялары туралы жиынтық ақпарат болып табылады. Атап айтқанда, деректер соңғы жылдары жүйелерді белсенді пайдаланатын және клиенттердің несиелік қабілеттілігін бағалау үшін банктер санының өскенін көрсетеді, бұл несиелерді қайтармау тәуекелдерін азайтады және шешім қабылдау дәлдігін арттырады. Сондай-ақ, қаржы секторындағы кибершабуылдар мен алаяқтық қаупінің артуына байланысты деректерді қорғау және қорғау үшін жасанды интеллектті пайдалануға көп көңіл бөлінеді.

Кесте 1 – Қазақстанның банк саласында жасанды интеллектті пайдаланудың негізгі бағыттары

Бағыт	К ө р с е т к і ш т е р (банктердің жалпы санынан - %)	Негізгі көрсеткіштерге әсері
Несиелік қабілетті бағалау	45%	Бағалау дәлдігін арттыру, мерзімі өтке н несиелердің үлесін төмендету
Клиенттерге қызмет көрсетуді автоматтандыру	60%	Қызмет көрсету жылдамдығын арттыру, тұтынушы тәжірибесін жақсарту
Тәуекелдерді басқару	50%	Операциялық тәуекелдерді азайту, болжау тиімділігін арттыру

Бұл деректер Қазақстанда жасанды интеллектті енгізу банктердің операциялық қызметін оңтайландыруға және олардың бәсекеге қабілеттілігін жақсартуға айтарлықтай әсер етеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Клиенттерге қызмет көрсетуді автоматтандыру үшін жасанды интеллект технологияларын қолдану өте маңызды, бұл қаржылық қызметтердің қол жетімділігін арттырудағы және клиенттермен қарым-қатынасты жақсартудағы маңызды қадам болды. Сонымен қатар, жасанды интеллектті енгізудің жоғары қарқыны білікті кадрлардың жетіспеушілігі, деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігі және қазақстандық нарықтың ерекшелігіне бейімделу қажеттілігі сияқты белгілі бір қиындықтарсыз аяқталмайды.

Кестедегі мәліметтерге сүйене отырып, жасанды интеллектті қолдану ең айқын әсер ететін негізгі бағыттарды бөліп көрсетуге болады. Осылайша, несиелеу процестерін жақсартуға көп көңіл бөлінеді, бұл банктерге тәуекелдерді тиімді басқаруға ғана емес, сонымен қатар, өтінімдер бойынша шешім қабылдау мерзімдерін қысқартуға мүмкіндік береді. Болашақта бұл тенденциялар күшейеді деп болжануда, бұл банктерден инновациялық шешімдерді белсенді түрде енгізуді және тиімділік пен тұтынушылардың қанағаттануын арттыру үшін цифрлық қызмет көрсету арналарын кеңейтуді талап етеді.

Қазақстандағы банктердің операциялық қызметінің тиімділігін арттыру үшін, сондай-ақ, қаржылық қызметтерді ұсынуда неғұрлым дербестендірілген тәсілді қамтамасыз ету үшін жасанды интеллект жүйелерін енгізу мүмкіндіктерін талдау осы процеске әсер ететін негізгі факторларды бағалауды талап етеді. Ол үшін банктердің әртүрлі операциялық процестеріне жасанды интеллектті енгізудің ағымдағы деңгейі туралы, сондай-ақ, осы

технологиялардың тұтынушыларға қызмет көрсету сапасын жақсартуға әсері туралы деректерді қамтитын кесте пайдаланылды. Ұсынылған ақпарат жасанды интеллектті өз жұмысына белсенді түрде біріктіретін елдің ірі банктерінің цифрлық деректерін талдауға, сондай-ақ, болашақта осы технологияларды пайдалану перспективаларын бағалауға негізделген.

2 кесте күнделікті операцияларды автоматтандыру, қаржылық қызметтерді дербестендіру, тәуекелдерді болжау сапасын арттыру және клиенттермен өзара іс-қимылды оңтайландыру сияқты аспектілерге назар аударып, қазақстандық банктердің операциялық қызметінде жасанды интеллект жүйелерін пайдаланудың ағымдағы үрдістерін көрсетеді. Осы салаларда жасанды интеллектті қолдану қызмет көрсету процестерін едәуір жылдамдатуға, шешім қабылдаудың дәлдігін арттыруға және клиенттерге икемді және жеке қаржылық шешімдер ұсынуға мүмкіндік береді. Сонымен, деректер жасанды интеллектті ең сәтті қолдану операцияларды автоматтандыру және қызмет көрсетуді жекелендіру саласында байқалатынын көрсетеді, бұл операциялық шығындардың төмендеуіне және тұтынушылардың қанағаттанушылығының артуына әкеледі.

Кесте 2 – Қазақстанның банк саласында операциялық тиімділікті арттыру және қызмет көрсетуді дербестендіру үшін жасанды интеллектті енгізу мүмкіндіктері

Жасанды интеллектті енгізу бағыты	Енгізу көрсеткіштері (%)	Тиімділікке әсер ету күтімі
Күнделікті операцияларды автоматтандыру	70%	Операциялық шығындарды азайту, транзакцияларды өңдеу жылдамдығын арттыру
Қаржылық қызметтерді жекелендіру	65%	Клиенттердің тәжірибесін жақсарту, адал клиенттердің санын көбейту
Тәуекелдерді болжау және несиелік қабілетті бағалау	60%	Шешім қабылдау дәлдігін арттыру, несиелік бойынша дефолт деңгейін төмендету
Чат-боттар мен виртуалды кеңесшілер арқылы қызмет көрсету сапасын жақсарту	55%	Персоналға жүктемені азайту, 24/7 сервистердің қолжетімділігін жақсарту

Осы негізгі салаларға жасанды интеллектті енгізу қазақстандық банктердің операциялық қызметіне кешенді әсер етеді. Біріншіден, бұл несиелік өтінімдерді өңдеу сияқты күнделікті тапсырмаларды орындау

уақытының қысқаруына, сондай-ақ, тұтынушыларға қызмет көрсету сапасының жақсаруына байланысты, бұл тұтынушылардың қалауы мен қажеттіліктері туралы деректерді пайдаланатын жекелендірілген тәсілдің арқасында мүмкін болады. Тәуекелдерді болжауда жасанды интеллектті пайдалану несиелік бағалаудың дәлдігін арттыруға мүмкіндік береді, бұл қайтарылмайтын несиелер санын азайтады және банктердің қаржылық тұрақтылығын арттырады.

Бұл ретте деректер Қазақстанның банк саласында жасанды интеллектті енгізу процесі әлі аяқталмағанын және білікті мамандарға қажеттілік, технологияларды интеграциялауға арналған қаржылық шығындар және деректер қауіпсіздігінің нормативтік стандарттарын сақтай отырып мәселелер сияқты бірқатар қиындықтарға тап болып отырғанын көрсетеді. Дегенмен, операциялық тиімділікті арттыру және жекелендірілген тұтынушы тәжірибесін құру үшін жасанды интеллект әлеуеті жоғары бағалануда. Келешекте жасанды интеллектті қолдану саласының едәуір кеңеюін күтуге болады, бұл өз кезегінде Қазақстан банктерін халықаралық аренада бәсекеге қабілеттіліктің неғұрлым жоғары деңгейіне қол жеткізу үшін жаңа мүмкіндіктермен қамтамасыз етеді.

Қазақстан экономикасының тұрақсыздығы жағдайында үлкен деректермен жұмысты оңтайландыру және қаржы ағындарын болжау үшін жасанды интеллект әлеуеті банк жүйесінің тиімділігін арттыру және оның сыртқы және ішкі экономикалық күйзелістерге тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін маңызды элемент болып табылады. Мұнай бағасының ауытқуын, валюталық ауытқуларды және сыртқы саяси факторлардың әсерін қоса алғанда, қаржыны өзгеріп отыратын экономикалық шындықтар жағдайында деректердің үлкен көлемін жылдам және дәл талдау қабілеті банктер үшін өте маңызды болып отыр. Жасанды интеллект өз кезегінде қаржы институттарына неғұрлым негізделген шешімдер қабылдауға көмектесетін жасырын үлгілер мен трендтерді алу арқылы деректердің үлкен массивтерін тиімді өңдеуге және талдауға мүмкіндік береді.

Қаржылық ағымдарды болжауда жасанды интеллектті пайдалану несиелік сұраныстың, дефолт деңгейінің, қаржы нарықтарындағы өзгерістердің және басқа да негізгі көрсеткіштердің ықтимал өзгерістерін дәл болжауға мүмкіндік береді, бұл әсіресе экономикалық белгісіздік жағдайында тәуекелдерді жоспарлау және басқару үшін маңызды. Жасанды интеллект тұтынушылардың қалауы, макроэкономикалық көрсеткіштер, транзакциялар тарихы және тіпті саяси жағдай немесе әлемдік экономикадағы өзгерістер сияқты сыртқы факторлар туралы ақпаратты өңдеуге қабілетті және соның негізінде қаржылық жоспарлау мен стратегияларды түзетуді

айтарлықтай жақсартатын болжамдар жасауға қабілетті. Осылайша, жасанды интеллект банктер үшін сыртқы ортаның өзгеруіне жедел жауап беріп қана қоймай, сонымен қатар, елдің банк жүйесінің қаржылық тұрақтылығы мен тұрақтылығын жақсартуға ықпал ететін ұзақ мерзімді қаржылық тенденцияларды дәлірек болжауға мүмкіндік беретін маңызды құралға айналады [8].

Сонымен қатар, үлкен деректерді өңдеудегі жасанды интеллект мүмкіндіктері жүйеде ықтимал тәуекелдер мен осалдықтарды анықтай алатын және шешім қабылдаудың балама сценарийлерін ұсына алатын жетілдірілген машиналық оқыту және сараптамалық алгоритмдерді қолдануды қамтиды. Бұл, әсіресе, шикізат ресурстарының экспортына байланысты экономика айтарлықтай ауытқуларға ұшырайтын Қазақстан үшін өте маңызды. Мұндай жағдайда жасанды интеллектті қолдану тәуекелдерді тиімдірек басқаруға, несие портфельдері мен қаржы ағындарын оңтайландыруға, сондай-ақ, макроэкономикалық көрсеткіштерді болжау дәлдігін арттыруға көмектеседі, бұл қаржылық шығындарды айтарлықтай азайтады және банктердің тұрақсыз экономикалық жағдайларға бейімделуін күшейтеді. Осылайша, жасанды интеллект технологиялық жаңашылдықты ғана емес, сонымен қатар, экономикалық тұрақсыздық жағдайында Қазақстанның банк секторының тұрақтылығы мен тиімділігін арттырудың стратегиялық құралы болып табылады.

Жасанды интеллектті енгізу кезінде қазақстандық банктердің алдында тұрған қиындықтарды талдау қаржы секторын цифрландыру процесін бәсеңдететін және оның тиімділігін төмендететін кедергілерді түсіну үшін маңызды болып табылады. Кестеде көрсетілген цифрлық деректерді пайдалану білікті мамандардың тапшылығы, технологиялық инновацияларға жоғары шығындар, сондай-ақ, инфрақұрылым мен нормативтік-құқықтық базаның жеткіліксіз дайындығы сияқты негізгі мәселелерді неғұрлым нақты анықтауға мүмкіндік береді. Жасанды интеллектті енгізудің ағымдағы деңгейі және онымен байланысты қиындықтар туралы ақпаратты қамтитын кесте осы факторлардың қаржылық тұрақтылыққа және банктердің жаңа технологияларға бейімделу қабілетіне әсерін бағалауға көмектеседі [9].

3 кесте жасанды интеллект-технологияларды интеграциялау кезінде өртүрлі қиындықтарға тап болған қазақстандық банктердің пайыздық арақатынасын көрсетеді, сондай-ақ, олардың банктердің операциялық қызметіне әсерін бағалайды. Деректер жасанды интеллектті сәтті енгізудің негізгі кедергілері технологияға жұмсалатын шығындардың жоғары деңгейі және жаңа жүйелермен тиімді жұмыс істей алатын мамандардың тапшылығы екенін көрсетеді. Бұл мәселе әсіресе қаржылық ресурстардың шектеулі

жағдайында, банктер жаңа шешімдерді әзірлеуге және енгізуге қомақты қаражат салуға мәжбүр болған кезде өткір сезіледі. Сонымен қатар, осы қиындықтарға қарамастан, жасанды интеллектті енгізу бойынша белсенді жұмыс істейтін банктердің саны өсуде, бұл қаржы процестерін жақсарту үшін технологиялардың жоғары әлеуетін көрсетеді.

Кесте 3 – Қазақстанның банк секторында жасанды интеллектті енгізу кезіндегі қиындықтар

Қиындық	Банктердің жалпы санынан көрсеткіштер (%)	Жасанды интеллектті енгізу процесіне әсер ету күтімі
Білікті мамандардың тапшылығы	68 %	Технологияларды енгізуді кешіктіру, қызметкерлерді оқыту қажеттілігі
Технологиялық инновацияларға жоғары шығындар	72 %	Көптеген банктер үшін қаржылық мүмкіндіктерді шектеу
Жасанды интеллектті енгізу үшін жеткіліксіз инфрақұрылым	55 %	Жаңа шешімдерді қолданыстағы жүйелерге біріктірудегі қиындықтар
Нормативтік-құқықтық базаның жеткіліксіздігі	50 %	Іске асыру процестерінің баяулауы, нақты реттеуші шенберлердің болмауы

Кесте жасанды интеллектті енгізуге білікті мамандардың тапшылығы мәселелері мен технологиялық инновацияларға жоғары шығындар әсер ететінін көрсетеді. Ақпараттық технологиялар және жасанды интеллект саласындағы кадрлардың тапшылығы жаңа технологияларды тиімді қолдану мүмкіндіктерін шектейді, өйткені ол мамандарды тартуды және оқытуды талап етеді, бұл жобаларды іске асыруға уақытты арттырады. Жасанды интеллект технологиясын енгізудің жоғары шығындары шағын және орта банктер үшін үлкен кедергі болып табылады, өйткені олар жаңа инфрақұрылымдарға, Бағдарламалық жасақтамаға және қызметкерлерді оқытуға айтарлықтай инвестицияларды қажет етеді. Осыған қарамастан, Қазақстанның ірі банктері жасанды интеллектті дамытуға инвестиция салуды жалғастыруда, бұл технологияларды бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін стратегиялық қажеттілік ретінде қарастырады.

Осылайша, цифрлық деректерді талдау жасанды интеллектті енгізу кезінде қазақстандық банктер үшін негізгі қиындықтар технологияларға жоғары бастапқы шығындар және білікті мамандардың жетіспеушілігі болып табылатынын көрсетеді. Бұл мәселелерді шешу білім беру базасын жақсартуды, инфрақұрылымды дамытуды және нормативтік-құқықтық

ортаны бейімдеуді қамтитын кешенді тәсілді талап етеді. Осы кедергілерді ойдағыдай еңсерген жағдайда, жасанды интеллектті пайдалану банктердің операциялық тиімділігін айтарлықтай арттырып, ұсынылатын қаржылық қызметтердің сапасын жақсарты алады.

Жаһандық трендтер мен ұлттық экономиканың ерекшелігін ескере отырып, Қазақстанның банк секторында жасанды интеллектті дамыту болжамы осы технологиялардың банк тәжірибесінде үздіксіз интеграциялануын айғақтайды. Жаһандық цифрландыру және деректердің маңыздылығының артуы жағдайында жасанды интеллект операциялық тиімділікті арттыруға, тұтынушыларға қызмет көрсетуді жақсартуға және тәуекелдерді азайтуға мүмкіндік беретін банк секторының ажырамас бөлігіне айналады. Қазақстанның экономикалық ерекшелігін, оның шикізат ресурстарына тәуелділігін, сыртқы нарықтардың ауытқуын және халықаралық саясаттағы өзгерістерді ескере отырып, банк саласындағы жасанды интеллект банктердің өзгермелі жағдайларға бейімделуін арттыру үшін пайдаланылатын болады.

Кестеде келтірілген цифрлық деректер алдағы бірнеше жылда жасанды интеллект үлкен деректерді өңдеудің және қаржы ағымдарын болжаудың негізгі құралы болатынын көрсетеді. Қазақстандық банктер несиелеуді жақсарту, тәуекелдерді бағалаудың дәлдігін арттыру және қаржы ағымдарындағы өзгерістерді болжау үшін жасанды интеллектті белсенді түрде енгізетін болады, бұл банктерге экономикалық және саяси күйзелістерге неғұрлым тиімді жауап беруге көмектеседі. Тұрақсыз экономика және жасанды интеллекттің сыртқы белгісіздігі жағдайында қаржы нарықтарындағы және макроэкономикадағы өзгерістерді дәлірек болжауға мүмкіндік береді, бұл шешім қабылдау сапасын едәуір арттырады. Сонымен қатар, Қазақстанда да даму клиенттерге қызмет көрсетуді автоматтандыруды және қаржылық ұсыныстарды дербестендіруді қоса алғанда, сервистерді жетілдіруге ықпал ететін болады, бұл қаржы қызметтері нарығындағы өсіп келе жатқан бәсекелестік тұрғысынан да маңызды аспект болып табылады [10].

4 кесте алдағы жылдары Қазақстанның банк саласында жасанды интеллектті пайдаланудың ұлғаю процесін растайтын цифрлық деректерді көрсетеді. Деректер тәуекелдерді басқару, операцияларды автоматтандыру және үлкен деректерді өңдеу және талдау сияқты бағыттарға көп көңіл бөлінетінін көрсетеді. 2028 жылға қарай Қазақстанның ірі банктерінің көпшілігі несиелік тәуекелдерді талдау, операциялардың қауіпсіздігін арттыру және қаржы нарықтарындағы өзгерістерді болжау үшін жасанды интеллектті пайдаланатын болады деп болжануда. Жасанды интеллектті

енгізу ұлттық инфрақұрылымды дамытумен, білім беру стандарттарын жақсартумен және қазіргі заманғы реттеуші нормаларды енгізумен тығыз байланысты болады, бұл елдің банк саласындағы технологиялық өзгерістердің жылдамдығы мен тереңдігіне тікелей әсер етеді.

Кесте 1 – Қазақстанның банк саласында жасанды интеллекттің даму болжамы (2025-2030 жж.)

Жасанды интеллектті енгізу бағыты	Болжамды өсу (%)	Банк қызметіне әсері
Процестер мен операцияларды автоматтандыру	70%	Операциялық шығындарды азайту, транзакцияларды өңдеу жылдамдығын арттыру
Тұтынушыларға қызмет көрсетуді жекелендіру	60%	Клиенттің адалдығын арттыру, клиенттің тәжірибесін жақсарту

Болашақты болжай отырып, Қазақстанның банк секторына жасанды интеллектті енгізудің табыстылығын айқындайтын бірнеше негізгі факторларды бөліп көрсетуге болады. Олардың ішінде – техникалық және білім беру инфрақұрылымын жақсарту, сондай-ақ, деректердің қауіпсіздігі мен құпиялылығының халықаралық стандарттарының сақталуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін жасанды интеллектті пайдалану саласын тиімді реттеу. Ұзақ мерзімді перспективада жасанды интеллект банктердің жұмыс тиімділігін арттырып қана қоймай, әлемдік экономиканың белгісіздігі жағдайында қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етудің маңызды элементіне айналады деп күтілуде. Атап айтқанда, Қазақстан дамушы экономика ретінде өзінің қаржылық болжамдарын едәуір жақсартуға және банк қызметтерін нақты клиенттердің қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік алады, бұл отандық банктердің халықаралық аренада бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға көмектеседі.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде Қазақстанның банк секторына жасанды интеллектті енгізу операциялық тиімділікті айтарлықтай жақсартуға, шығындарды азайтуға және клиенттерге қызмет көрсету сапасын арттыруға ықпал етеді деген қорытынды жасауға болады. Жасанды интеллект технологиялары несие беру процестерін автоматтандыруға, тәуекелдерді бағалау жүйесін жақсартуға және қаржы ағымдарын болжауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде банк жүйесінің сенімділігінің артуына ықпал етеді. Жасанды интеллекттің жоғары әлеуетіне қарамастан, технологияларды сәтті интеграциялау үшін кадрлардың біліктілігін арттыру және нормативтік-

құқықтық базаны жетілдіру қажеттілігі сияқты бірқатар қиындықтарды жеңу қажет. Сондай-ақ, банктерде жасанды интеллектті пайдалануды шектейтін киберқауіпсіздік пен деректерді қорғауға байланысты тәуекелдерді ескеру маңызды. Жалпы, жасанды интеллект қарқынды цифрландыру жағдайында банктердің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың қуатты құралы болып табылады, бірақ енгізу мен реттеуге кешенді көзқарасты талап етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Buha, V., Bjegović, M.** Application of artificial intelligence in the banking sector //Bezbednost, Beograd. – 2023. – Т. 65. – №. 1. – С. 87–106.
- 2 **Iakovleva, M. N.** Application of artificial intelligence in the banking sector //Право, экономика и управление: актуальные вопросы. – 2020. – С. 113–115.
- 3 **Баймухамедов, М. Ф., Аймурзинов, М. С., Трифанов, В. Д.** Роль и значение искусственного интеллекта и робототехники в современном развитии общества //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2020. – №. 4–2. – С. 23–26.
- 4 **Ибадов, И.** Развитие цифровой экономики: цифровизация финансовых услуг и новые технологии // Вестник науки. – 2024. – Т. 5. – №. 12 (81). – С. 1088–1111.
- 5 **Болонин, А. И., Асрян, А. С.** Риски внедрения искусственного интеллекта в банковский сектор //Инновации и инвестиции. – 2024. – №. 2. – С. 288–291.
- 6 **Зорин, Г. Е.** Искусственный интеллект и его применение в банковской сфере // Вестник Российского университета кооперации. – 2020. – №. 1 (39). – С. 31–36.
- 7 **Семеко, Г. В.** Искусственный интеллект в банковском секторе: возможности и проблемы // Социальные новации и социальные науки. – 2021. – №. 2 (4). – С. 81–97.
- 8 **Шитов, В. Н., Юртаева, А. И.** Применение искусственного интеллекта в банковских технологиях // Проблемы и перспективы экономических отношений предприятий авиационного кластера. – 2023. – С. 63–66.
- 9 «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы.
- 10 Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің мәліметтері.

REFERENCES

- 1 **Buha, V., Bjegović, M.** Application of artificial intelligence in the banking sector //Bezbednost, Beograd. – 2023. – Vol. 65. – №. 1. – P. 87–106.
- 2 **Iakovleva, M. N.** Application of artificial intelligence in the banking sector // Law, economics and management: current issues. – 2020. – P. 113–115.
- 3 **Baymukhamedov, M. F., Aimurzinov, M. S., Trifonov, V. D.** Rol' i znachenie iskusstvennogo intellekta i robototekhniki v sovremennom razvitiі obshhestva. [The role and importance of artificial intelligence and robotics in the modern development of society] //Current scientific research in the modern world. – 2020. – No. 4-2. – P. 23–26.
- 4 **Ibadov, I.** Razvitie cifrovoy e'konomiki: cifrovizaciya finansovy'x uslug i novy'e tekhnologii. [Development of the digital economy: digitalization of financial services and new technologies] // Bulletin of Science. – 2024. – Vol. 5. – No. 12 (81). – P. 1088–1111.
- 5 **Bolonin, A. I., Asryan, A. S.** Riski vnedreniya iskusstvennogo intellekta v bankovskij sector. [The risks of introducing artificial intelligence into the banking sector] //Innovation and investment. – 2024. – №. 2. – P. 288–291.
- 6 **Zorin, G. E.** Iskusstvenny'j intellekt i ego primenenie v bankovskoj sfere. [Artificial intelligence and its application in the banking sector] // Bulletin of the Russian University of Cooperation. – 2020. – №. 1 (39). – P. 31–36.
- 7 **Semeko, G. V.** Iskusstvenny'j intellekt v bankovskom sektore: vozmozhnosti i problemy'. [Artificial intelligence in the banking sector: opportunities and challenges] // Social innovations and social sciences. – 2021. – №. 2 (4). – P. 81–97.
- 8 **Shitov, V. N., Yurtaeva, A. I.** Primenenie iskusstvennogo intellekta v bankovskix tekhnologiiya. [Application of artificial intelligence in banking technologies] // Problems and prospects of economic relations of aviation cluster enterprises. – 2023. – P. 63–66.
- 9 «Cifrlı'k Kazakstan» memlekettik bagdarlamasy'. Kazakstan Respublikasy' Ykimetinın 2017 zhy'lgı' 12 zheltoksandary' № 827 kaulı'sy'. [State program «Digital Kazakhstan». Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 827.]
- 10 Kazakstan Respublikasy'ny'n Ultty'k bankinin malimetteri. [Information of the National Bank of the Republic of Kazakhstan.]

05.02.25 ж. баспаға түсті.

12.02.25 ж. түзетулерімен түсті.

12.03.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

А. Сабыржан¹, З. У. Джубалиева², Е. Д. Орынбасарова³ Г. И. Жолдасова⁴

¹Карагандинский университет имени Е. А. Букетова,

Республика Казахстан, г. Караганда

³Карагандинский университет Казпотребсоюза,

Республика Казахстан, г. Караганда

^{2,4}Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

Республика Казахстан, г. Алматы

Поступило в редакцию 05.02.25

Поступило с исправлениями 12.02.25

Принято в печать 12.03.25

ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ КАЗАХСТАНА

Статья посвящена изучению применения искусственного интеллекта в банковском секторе Казахстана, который находится на стадии активной трансформации под влиянием новых технологий. В исследовании анализируются основные тенденции использования искусственного интеллекта в банковской сфере, включая автоматизацию процессов обслуживания клиентов, улучшение качества кредитования и управление рисками. Оценивались возможности внедрения систем искусственного интеллекта для повышения эффективности операционной деятельности банков, а также для обеспечения более персонализированного подхода к предоставлению финансовых услуг. Особое внимание уделяется вопросам безопасности данных и соблюдения нормативных требований при использовании искусственного интеллекта в финансовых организациях Казахстана. Рассматривается потенциал искусственного интеллекта для оптимизации работы с большими данными и прогнозирования финансовых потоков, что может значительно улучшить принятие решений в условиях нестабильности экономики. В статье также анализируются проблемы, с которыми сталкиваются казахстанские банки при внедрении искусственного интеллекта, включая дефицит квалифицированных специалистов и высокие затраты на технологические инновации.

Целью научной статьи является изучение актуальных проблем внедрения и применения технологий искусственного интеллекта в банковском секторе Казахстана, а также анализ их влияния на

эффективность финансовых операций, развитие клиентских сервисов и повышение конкурентоспособности банковских учреждений в условиях цифровизации экономики. С учетом глобальных трендов и особенностей национальной экономики представлены прогнозы относительно развития искусственного интеллекта в банковском секторе страны.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровизация, банк, инновации, финансовый рынок, риск, трансформация.

A. Sabyrzhan¹, Z. U. Dzhubalieva², Y. D. Orynassarova³, G. I. Zholdassova⁴

¹Karaganda Buketov University, Republic of Kazakhstan, Karaganda

³Karaganda University Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, Karaganda

^{2,4}Kazakh National Pedagogical University named after Abai,

Republic of Kazakhstan, Almaty

Received 05.02.25

Received in revised form 12.02.25

Accepted for publication 12.03.25

ISSUES OF APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE BANKING SECTOR OF KAZAKHSTAN

The article is devoted to the study of the use of artificial intelligence in the banking sector of Kazakhstan, which is at the stage of active transformation under the influence of new technologies. The study analyzes the main trends in the use of artificial intelligence in the banking sector, including automation of customer service processes, improvement of credit quality and risk management. The possibilities of implementing artificial intelligence systems to improve the operational efficiency of banks, as well as to ensure a more personalized approach to the provision of financial services, were evaluated. Particular attention is paid to data security and compliance with regulatory requirements when using artificial intelligence in financial institutions in Kazakhstan. The potential of artificial intelligence for optimizing work with big data and forecasting financial flows is considered, which can significantly improve decision-making in an unstable economy. The article also analyzes the problems faced by Kazakhstani banks when implementing artificial intelligence, including a shortage of qualified specialists and high costs of technological innovations.

The purpose of the scientific article is to study the current problems of the introduction and application of artificial intelligence technologies in the banking sector of Kazakhstan, as well as to analyze their impact on the efficiency of financial transactions, the development of customer services and increasing the competitiveness of banking institutions in the context of the digitalization of the economy. Taking into account global trends and the peculiarities of the national economy, forecasts regarding the development of artificial intelligence in the banking sector of the country are presented..

Keywords: artificial intelligence, digitalization, bank, innovation, financial market, risk, transformation.

FTAMP 06.56.51

<https://doi.org/10.48081/GRVF7745>

**Г. М. Сагиндыкова¹, Г. С. Тусибаева², *М. А. Баяндин³,
Г. А. Рахимова⁴, А. К. Жумагулова⁵**

^{1,2}Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

³Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

⁴С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

⁵Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Қазақстан Республикасы, Көкшетау қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0819-237X>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6004-3569>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2158-4370>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6950-7879>

⁵ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4989-5477>

*e-mail: mbayandin.71@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ АШЫҚТЫҒЫН АРТТЫРУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ

Мақала осы құрылымның ашықтығын нығайту жөніндегі шараларға баса назар аудара отырып, Қазақстан Республикасы Бюджеттік тетігінің ағымдағы жағдайын жария етеді. Қазақстанның қазіргі даму кезеңінде негізгі бағыт экономиканың ұзақ мерзімді тұрақтылығын нығайту, Мемлекеттік қаржыны басқаруды оңтайландыру және бюджетті бөлудің нәтижелілігін айтарлықтай арттыру саласындағы бюджеттік стратегияны белсенді жаңғырту болып табылады. Бұл мақалада бюджеттік жүйе құрылымының негізгі элементтері, оның ішінде республикалық және жергілікті бюджеттер арасында қаржы ресурстарын бөлу механизмі талданады. Сондай-ақ мемлекеттік бюджеттен тыс қорлардың бюджетті қалыптастырудың жалпы процесіне әсері қарастырылады. Табиғи шикізаттан түсетін салықтық түсімдер

мен экспорттық түсімдер, сондай-ақ халықты әлеуметтік қолдауға, инфрақұрылымдық жобаларға арналған бюджеттік шығындарды құрылымдау және әлеуметтік-экономикалық қалпына келтіруді ынталандыру ұсынылған мемлекеттің қаржы ағындарын егжей-тегжейлі зерттеуге ерекше назар аударылады. Негізгі міндеттердің бірі Бюджеттік сектордың ашықтығын айтарлықтай арттыру болып табылады. Жұмыста қаржыны басқаруды оңтайландыру бойынша бастамалар егжей-тегжейлі сипатталған: электрондық оқу процесін енгізуден бастап бағдарламалық-мақсатты жоспарлау әдістерін енгізуге және теріс пайдаланудың алдын алу мақсатында бақылау-аудиторлық қызметті күшейтуге дейін. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды, салық саясатын жетілдіруді қозғайтын реформалардың стратегиялық бағытына ерекше назар аударылады.

Кілтті сөздер: қаржылық жүйе, Қазақстан, ашықтық, Қаржылық шығыстар, кірістер, реформалар, электронды қаржыландыру.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының қаржылық жүйесі макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуде, шектеулі Мемлекеттік ресурстарды тиімді бөлуде және өзекті әлеуметтік мәселелерді шешуде маңызды рөл атқарады. Оның жұмыс істеуі халықтың өмір сүру деңгейіне, инфрақұрылымның дамуына, инвестициялық климатқа және сайып келгенде, елдің әлемдік аренадағы бәсекеге қабілеттілігіне тікелей әсер етеді. Соңғы жылдары Қазақстан қаржы процесін жаңғыртуға бағытталған реформаларды белсенді түрде жүргізіп келеді, оны үздік халықаралық тәжірибелерге жақындатады. Бұл қайта құрулардың негізгі бағыттары ашықтық пен есептілікті арттыруды, қаржыны жоспарлау мен атқару жүйесін жетілдіруді, мемлекеттік сатып алуды бақылауды күшейтуді және ақша қоры қаражатын басқарудың тиімділігін арттыру үшін заманауи ақпараттық технологияларды енгізуді қамтиды. Қаржы қорының шығыстарының тиімділігін арттыру үшін реформа жүйесінде қаржыландырудың заманауи әдістемелерін және бағдарламалық-нысаналы тәсілді енгізуге ерекше назар аударылды.

Бұл жұмыста тұжырымдалған болжам Қазақстандағы қаржы қоры үдерісінің ашықтығы мен айқындығын арттыру мемлекеттік қаржыны басқару процесін жақсартып қана қоймай, азаматтардың мемлекеттік органдарға деген сенімін едәуір арттырады, бұл қаржы қорының қаражатын неғұрлым тиімді пайдалануға әкелуі мүмкін.

Осы баптың мақсаты – Қазақстанның қаржы қоры жүйесінің жай-күйі мен даму жүйесін қарастыру, оның жұмыс істеуіндегі негізгі проблемаларды анықтау және жүйенің ашықтығы мен айқындығын арттыру мақсатында оларды шешу жолдарын анықтау. Сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада қаржы қорының тұрақты және тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін қаржылық басқаруды жетілдіру жолдарын қарастыру қажет.

Материалдар мен әдістері

Экономикалық Тұжырымдаманың қиындықтары, сондай-ақ оның ашықтығы шетелдік және отандық академиялық әдебиеттерде тез зерттеледі. Үкіметтік экономикалық басқару, сондай-ақ қаржыландыру тұжырымдамалары жалпымемлекеттің негізгі құрамдас бөлігі болып қала береді. Экономикалық тұжырымдамалардың қиындықтарымен айналысатын шетелдік ғалымдардың ішінен Martynenko, онда Еуропа мемлекеттерінің үлгісіндегі үнемді іс-әрекеттердегі ашықтықтың маңыздылығы талданады. Ғалым қаржы қоры үдерісінің қолжетімділігі үнемді ақшаны барынша тиімді қолдануға, сыбайлас жемқорлық дәрежесін азайтуға, сондай-ақ қаржылық жағдайларды жақсартуға ықпал ететінін мәлімдейді [1].

Америка Құрама Штаттарының тәжірибесін зерттей отырып, Nachmany, Fankhauser, Townshend және Collins технологияларды қаржы қоры үдерісіне біріктірудің маңыздылығын атап көрсетеді. Авторлар электрондық қаржыландыру және ашық деректер сияқты цифрлық құралдарды пайдалану, ашықтықты арттыруға және қаржылық шешімдер қабылдауды жеделдетуге ықпал ететінін көрсетеді. АҚШ-тың әртүрлі Штаттарының мысалдарын пайдалана отырып, авторлар нақты уақыттағы деректерді қолдану және шығындар туралы ақпаратқа қол жеткізу демократиялық процестерді күшейтуге және мемлекеттік органдардың есептілігін арттыруға қалай қабілетті екенін көрсетеді [2].

Бұған қоса, Math Н. экономикалық үдеріс пен қаржылық үдерістің ашықтық деңгейі арасындағы байланысты талдайды. Ол бюджеттің ашықтығы жоғары мемлекеттерде теңсіздік пен кедейлікті азайтуға көмектесетін экономикалық өсім мен ресурстардың ұтымды бөлінуі байқалады деп мәлімдейді [3].

Отандық әдебиеттерде қаржылық үдерістің аспектілері мен оның ашықтығы белсенді түрде қарастырылады. Ш.Д. Салимбаева мен Е.Н. Валиеваның зерттеулерінде Қазақстанның қаржы қоры жүйесінің қазіргі жай-күйіне талдау жүргізіледі. Авторлар мемлекеттік ресурстарды неғұрлым тиімді және мақсатты жұмсауға ықпал ететін бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру қағидаттарын енгізудің маңыздылығын атап көрсетеді. Олар сондай-ақ қаржылық үдерістегі ашықтықтың төмен деңгейі қаржыны

пайдалану мониторингін қиындататынын және сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің ықтималдығын арттыратынын атап көрсетеді [4; 5].

З. К. Есімханова, З. М. Сәкенова, А. Е. Жуанышева және Н. А. Сәкенова жұмысында Қазақстандағы қаржылық басқаруды цифрландыру процесі егжей-тегжейлі зерттелуде. Зерттеушілер халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, ашық қаржы қорының электрондық жүйелері мен технологияларын пайдалану мемлекеттік қаржыны басқарудың ашықтығы мен тиімділігін айтарлықтай жақсартып алады деген қорытындыға келді. Бұл өз кезегінде шығындардың ашықтығын арттырады және сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің ықтималдығын азайтады, өйткені Бюджеттік шығындар туралы мәліметтер нақты уақыт режимінде көпшілікке қол жетімді болады [6].

Д. К. Қалиева мен К. Б. Тәжібаеваның зерттеулерінде елдің қаржы жүйесінің ашықтығын арттырудың басты драйвері ретінде қоғамдық және парламенттік бақылауды күшейтудің орталық рөлі ерекшеленеді. Зерттеушілер қаржылық операциялардың ашықтығы сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне тосқауыл болып қана қоймай, сонымен қатар халыққа көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыруға тікелей әсер ететініне назар аударады. Талдау аясында Д. К. Қалиева, К. Б. Тәжібаева Қазақстанда ішкі аудит жүйесін жетілдіру бойынша қосымша шараларды енгізу, сондай-ақ сыртқы бақылау-тексеру қызметін күшейту қажеттілігіне ерекше назар аударылады [7].

Қазақстандық бюджеттің жай-күйін талдау және оның ашықтығын арттыру үшін теориялық және эмпирикалық зерттеулерді қамтитын көп аспектілі тәсіл қолданылды. Бюджеттік басқару саласындағы Қазақстанның нормативтік базасы қаралады, қаржы жүйесінің ашықтығын қамтамасыз ету үшін заңнамалық актілер мен олардың тиімділігі талданады. Open Budget Index сияқты ресми деректер мен халықаралық индекстерді деректі және мазмұнды талдау әдістері қолданылады, сонымен қатар АҚШ, Германия және ЕО елдерінің табысты бюджеттік тәжірибелеріне салыстырмалы талдау жасалады. Кейс әдісі Қазақстанда бағдарламалық-нысаналы бюджеттеу мен ашық бюджеттерді енгізуді зерделеуге мүмкіндік береді [8]. Сарапшылар мен ҰЕҰ өкілдерімен жүргізілген сауалнамалар мен сұхбаттар азаматтар арасында бюджеттің ашықтығын қабылдауды бағалауға көмектеседі. Зерттеу нәтижелері елдегі бюджеттік басқаруды жақсарту бойынша ұсыныстар береді.

Нәтижелер және талқылау

2018–2023 жылдардағы республикалық қаржы қорының негізгі параметрлерін қарастырайық (1-кесте).

Кесте 1– Республикалық қаржы қорының негізгі параметрлері, млрд, теңге

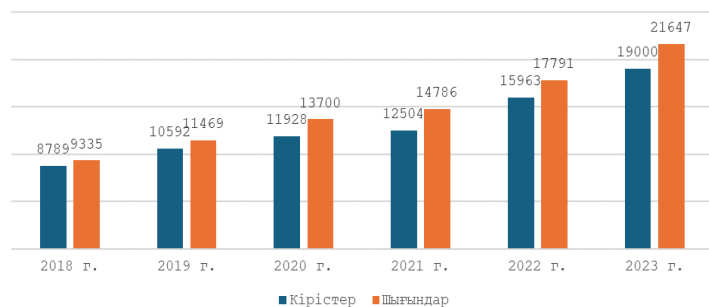
Атауы	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2023ж.
Жалпы ішкі өнім	61820	69 533	70 714	80 302,1	65 487,8	119 251,2
Кірістер	8 789	10 592	11 928	12 504	15 963	19 300
Шығындар	9 335	11 469	13 700	14 786	17 791	21 647
Бюджет тапшылығы (профициті)	-729	-1 296	-2 185	-2 526	-2 390	-1 680
Бюджет тапшылығы (профициті) ЖІӨ-ге %	-1,2	-1,9	-3,1	-3,6	-3,2	-2,4

Ескерту – дереккөз бойынша құрастырылған [9]

2018–2023 жылдар аралығында Қазақстан экономикасы керемет өзгерістерді көрсетуде. Жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) 61820 млрд теңге деңгейінен әсерлі 119 251,2 млрд теңгеге дейін өсті, бұл 73 % өсімге тең. ЖІӨ-нің орташа жылдық өсу қарқыны айтарлықтай 11,7 % құрады. Бұл қарқынды өрлеу негізгі салалар бойынша өндірістік көрсеткіштерде Елеулі өрлеулерге әкелді: сауда 107,6 %-ға, өнеркәсіп 104,1 %-ға өсті, көлік секторы 104,6 %-ға өсті, байланыс 102,6 %-ға дейін өсті, құрылыс 104,1 %-ға өсті, ал ауыл шаруашылығы 103,4 %-ға өсті. Бұл деректер Қазақстан экономикасының тұрақты және тұрақты серпінін айғақтайды. Мұнайдың әлемдік бағасының өсуі және американдық доллардың бағамдық тұрақтылығының сақталуы да осы табысқа қосқан үлесі болды. 2018 жылдан 2023 жылға дейін Қазақстанның қаржылық көрсеткіштерінің айтарлықтай өзгеруі байқалады: республикалық табыс кезең басында 8 789 млрд теңге деңгейінен әсерлі 19,3 триллионға дейін өсті (екі есеге жуық өсім). Сонымен қатар, шығыстар 9 335 млрд теңгеден 21 647 млрд теңгеге дейін өсті-өсім 2,8 есеге жуық. Осы өзгерістердің нәтижесінде бюджет тапшылығы айтарлықтай өсті: кезең басында -0,7 триллионнан (2018 ж.) 2023 жылы – 1,68 триллион теңгеге дейін. Алайда, бұл ретте ЖІӨ-ге қатысты бұл тапшылықтың үлесі тұрақты болып қалды және тіпті жақсарды – 1,2 %-дан 2,4 %-ға дейін, аталған кезеңде елдің серпінді экономикалық өсуі аясында мемлекеттік қаржыны тиімді басқаруға баса назар аударып отырып.

Республикалық қаржының кірістері мен шығыстарының серпіні 1-суретте көрсетілген. Экономикадағы кірістердің өсуі өндіріс секторының дамуын және өңдеудің кейінгі кезеңдерін бәсеңдететін бірқатар маңызды факторлармен шектеледі. Өндіріс көлемінің қалыпты өсуі және қайта өңдеу салаларының жеткіліксіз дамуы өндіріс көлемінің және сәйкесінше сатудан түсетін кірістің өсу мүмкіндіктерін шектейді. Бұл белгілі бір тауарлардың

ішкі тұтыну бағасының төмен деңгейіне байланысты, бұл өз кезегінде ішкі нарықтағы төлем қабілеттілігінің жеткіліксіздігінен туындайды [10].

1 – сурет – Республикалық қаржы қорының кірістері мен шығыстары, млрд тенге

Ескерту – дереккөз бойынша құрастырылған [9]

Бір жағынан, бұл сату көлемінің ұлғаюына және өндірістің кеңеюіне жол бермейді, екінші жағынан, өндірушілер ресурстардың, әсіресе шикізаттың жоғары бағасына тап болады, бұл олардың кірістілігін айтарлықтай төмендетеді және өндіріс секторына инвестицияларды аз тартымды етеді. Өндірістің кеңеюіне және сатылымның ұлғаюына байланысты шектеулер жағдайында қаржы түсімдерінің ұлғаюына баса назар аудару салықтық өкімшілендіруді жақсартуға көбірек ауысуда. Бұл қысқа мерзімді нәтиже беруі мүмкін, бірақ бұл салада мүмкіндіктер шектеулі. Өндірісті әртараптандыруға және дамытуға бағытталған экономикадағы елеулі құрылымдық өзгерістерсіз қаржы кірістерінің тұрақты ұзақ мерзімді өсуін қамтамасыз ету қиын [11]. Мемлекеттің қаржылық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қаржы қорының кіріс бөлігін нығайтуға назар аудару қажет. 2018–2023 жылдардағы Қазақстан Республикасы республикалық бюджетінің кіріс динамикасын талдаймыз (2-кесте).

Кесте 1 – Қазақстан Республикасы республикалық қаржы қорының кіріс бөлігінің құрылымы, млрд тенге

Атауы	2018ж.		2019ж.		2020ж.		2021ж.		2022ж.		2023ж.	
	млрд тенге	%	млрд тенге	%	млрд тенге	%	млрд тенге	%	млрд тенге	%	млрд тенге	%
Барлық кірістер	8789	100	10592	100	11928	100	12504	100	15963	100	19300	100
Салық түсімдері, оның ішінде:	5695	64,8	6836	64,5	5576	46,7	7057	56,4	10026	62,8	14279	75,2
Салықтық емес түсімдер	151	1,7	279	2,6	983	8,2	295	2,4	438	2,7	381,8	2,0
Негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер	2	0,0	10	0,1	2	0,0	6	0,05	7	0,04	1,3	0,01
Трансферт-тер түсімдері	2940	33,5	3468	32,7	5368	45,0	5144	41,1	5491	34,4	4432	22,7

Ескерту – дереккөз бойынша құрастырылған [9]

2018-2023 жылдар аралығында Қазақстанның республикалық бюджетінің кіріс бөлігінің құрылымы экономикалық саясатты Ел ішіндегі және шетелдегі экономикалық жағдайларға бейімдеу нәтижесінде елеулі өзгерістерге ұшырады. Деректерді талдау бюджет кірістерінің ауытқуы экономикалық факторлардың кең ауқымын көрсететінін көрсетеді. Республикалық бюджетке түсетін түсімдердің жалпы көлемі 2018 жылдан бастап 8 789 млрд тенгеге дейін, 2023 жылы – 19 300 млрд тенгеге дейін ұлғайып, талданып отырған кезеңде 119,5 %-дан астам ұлғайды. Бұл өсім елдің экономикалық базасын нығайту және салықтық және салықтық емес түсімдерді ұлғайту жөніндегі күш-жігердің тиімділігін көрсетеді. Мемлекеттік бюджетке түсетін түсімдердің негізгі көзі салық түсімдері болып табылады, 2023 жылы – 14 279 млрд тенге, бұл түсімдердің жалпы көлемінің 75,2 % құрайды.

Енді 2018 жылдан 2023 жылға дейінгі Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік шығыстардың динамикасын қарастырайық (3-кесте).

Кесте 3 – Қазақстан Республикасы республикалық бюджетінің шығындар динамикасы, млрд теңге

Атауы	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
Барлығы шығындар	9335	11469	13700	14786	17791	21647
Жалпы сипаттағы мемлекеттік қызметтер	442	563	688	645	1047	1163
Қорғаныс	517	710	641	715	1073	1107
Қоғамдық тәртіп, қауіпсіздік, құқықтық, сот, қылмыстық-атқару қызметі	648	685	835	808	1074	1290
Білім	474	611	955	1382	1976	1287
Денсаулық сақтау	1071	1197	1664	2095	1971	2216
Әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру	2579	3270	3870	3883	4339	4660
Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық	221	328	350	399	396	594
Мәдениет, спорт, туризм және ақпараттық кеңістік	151	136	150	172	240	265
Отын-энергетика кешені және жер қойнауын пайдалану	78	85	80	99	153	189
Ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, қоршаған ортаны және жануарлар дүниесін қорғау, жер қатынастары	269	371	369	406	505	387
Өнеркәсіп, сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі	9	19	53	49	48	55
Көлік және коммуникация	553	628	559	595	838	832
Басқалар	155	604	621	435	561	795
Қарызға қызмет көрсету	586	678	762	977	1297	1809
Трансферттер	1582	1584	2104	2120	2265	4995
Ескерту – дереккөз бойынша құрастырылған [9]						

2018 жылдан 2023 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының бюджетіндегі шығыстардың өзгеруін зерттеу мемлекеттік шығыстардың жалпы ұлғаюын да, экономика мен әлеуметтік саланың әртүрлі секторлары арасында қаражатты қайта бөлуді де көрсетеді. 2018 жылы шығыстардың 9 335 млрд теңгеден және 2023 жылы 21 647 млрд теңгеге дейін ұлғаюы мемлекеттің міндеттемелерінің кеңеюін және елдің дамуындағы стратегиялық маңызды бағыттарды қаржылық қолдаудың ұлғаюын көрсетеді. Республикалық бюджеттегі шығыстардың басым бағыттарының бірі Денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру, мәдениет және спортты қамтитын әлеуметтік сала болып табылады. Соңғы жылдары

Қазақстан шығындарды абсолютті және салыстырмалы түрде арттыра отырып, білімге көбірек көңіл бөлуде. Білім беру шығындары 2018 жылғы 474 млрд теңгеден 2023 жылы 1 287 млрд теңгеге дейін 3 есеге ұлғайды. Сондай-ақ денсаулық сақтауда қаржыландырудың айтарлықтай өсуі байқалады, ол көрсетілген кезеңде 1 071 млрд теңгеден 2 216 млрд теңгеге дейін өсті, бұл ұлттың денсаулық сақтау мәселелеріне көбірек көңіл бөлуді көрсетеді. Зейнетақылар мен жәрдемақылар сияқты әлеуметтік төлемдер де айтарлықтай өсті – 2 579 млрд теңгеден 4 660 млрд теңгеге дейін, бұл мемлекеттің әлеуметтік қолдауды күшейту жөніндегі белсенді шараларын айғақтайды. Сондай-ақ қорғаныс және қауіпсіздік шығындарының 2018 жылғы 517 млрд теңгеден 2023 жылы 1 107 млрд теңгеге дейін өсуі байқалады. Қоғамдық тәртіпке, құқықтық жүйеге және сот органдарына арналған шығыстар да 648 млрд теңгеден 1 290 млрд теңгеге дейін өсті. Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық және инфрақұрылым саласында да 221 млрд теңгеден 594 млрд теңгеге дейінгі шығыстардың тұрақты өсуі байқалады. Көлік және коммуникация шығындары 2018 жылы 553 млрд теңгеден 2023 жылы 832 млрд теңгеге дейін ұлғайды, бұл инфрақұрылымдық объектілердің дамуын көрсетеді. Мемлекеттік қарызға қызмет көрсету шығындарында айтарлықтай өсім байқалады, олар 586 млрд теңгеден 1 809 млрд теңгеге дейін өсті, бұл сыртқы және ішкі қарыздарға қызмет көрсету бойынша өсіп келе жатқан жүктемені көрсетеді. Сондай – ақ ауыл шаруашылығы мен қоршаған ортаны қорғауға жұмсалатын шығыстардың өсуі байқалады-269 млрд теңгеден 387 млрд теңгеге дейін, бұл орнықты даму мен экологиялық мәселелерге назар аударады. 2023 жылы бюджет шығыстарындағы өзгерістер шығыстардың жалпы көлемінің үштен бірін құрады, бұл 2021 жылғы көрсеткіштен едәуір жоғары (19 %), бұл өзгермелі экономикалық жағдай жағдайында бюджет саясатының неғұрлым белсенді түзетілгенін көрсетеді. Мемлекеттік қаржыны басқарудағы негізгі проблемалардың бірі бюджет қаражатын жүйелі түрде игермеу болып табылады және 2022 жыл пайдаланылмаған қаражаттың едәуір көлемінің қалыптасуына ықпал ететін бірнеше негізгі факторларды анықтап, ерекшелік болған жоқ.

Осылайша, талдау көрсеткендей, қаржылық тәртіпті нығайту және бюджеттік процестің барынша ашықтығын қамтамасыз ету қажет. Бюджеттің ашықтығы азаматтардың мемлекеттік органдарға деген сенімін нығайтуға, мемлекеттік қаражатты пайдалану тиімділігін арттыруға және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға ықпал етеді. Қазақстандағы бюджет процесінің ашықтығы мен ашықтығын арттыру стратегиясы шеңберінде Үкімет бірқатар маңызды бастамалар мен бағдарламаларды іске асыруда. Негізгі құжаттардың бірі Қазақстан Республикасының мемлекеттік

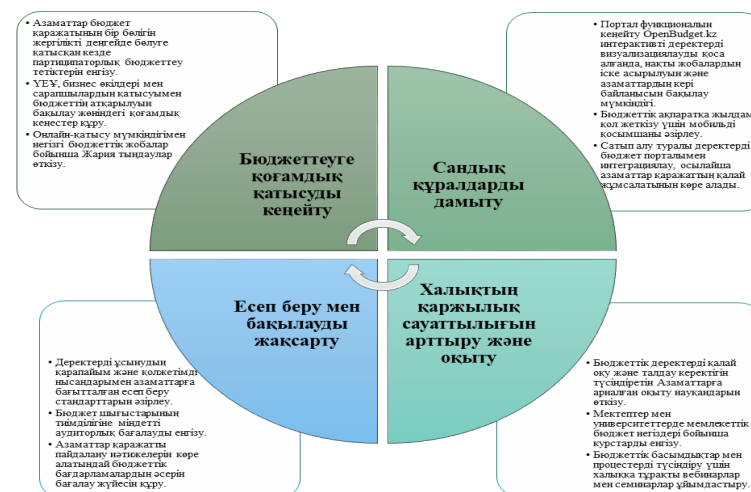
қаржыны басқару жүйесінің даму бағыттарын айқындайтын 2030 жылға дейінгі мемлекеттік қаржыны басқару тұжырымдамасы болып табылады. Осы Тұжырымдама шеңберінде бюджеттік жоспарлауды жетілдіру, бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігін арттыру және мемлекеттік органдардың есептілігін күшейту жөніндегі шаралар көзделген. Бұл құжат елдің қаржы жүйесін ұзақ мерзімді дамытуға және азаматтардың сенімін арттыруға негіз болады.

Реформалардың маңызды бөлігі бюджеттік процестерді жеңілдетуге және олардың тиімділігін арттыруға бағытталған жаңа Бюджет кодексін әзірлеу болып табылады. Жаңа кодекс мемлекеттік органдарға қаржы қаражатын жоспарлау және пайдалану кезінде икемділік пен дербестікті арттыруға мүмкіндік беретін блоктық бюджетті енгізуді қамтиды. Бұл өзгерістер бюджетаралық қатынастарды жақсартуға және мемлекеттік қаржыны жақсы басқаруға ықпал етеді. Бюджеттік процестің ашықтығын қамтамасыз ету үшін азаматтарға бюджеттік бағдарламалар мен мемлекеттік органдардың есептілігі туралы ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ететін «Ашық бюджеттер» платформасы құрылды. Бұл құрал бюджет қаражатын бөлуге байланысты шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықты тартуға ықпал етеді және мемлекеттік органдар жұмысының ашықтық деңгейін арттырады. Бұдан басқа, Парламент пен жоғары аудиторлық Палатаның ұсынымдарын қамтитын бюджеттік жоспарлау мен мемлекеттік қаржының тиімділігін жақсарту жөніндегі жол картасы әзірленді. Бұл құжат бюджеттік шығыстарды оңтайландыруға, Мемлекеттік сатып алу жүйесін жетілдіруге және жергілікті бюджет қаражатын бөлуге қоғамдық қатысу тетіктерін енгізуге бағытталған. Жол картасы мемлекеттік қаражатты неғұрлым ұтымды пайдалануды және олардың тиімділігін арттыруды қамтамасыз етуге арналған. Бұл бастамалардың барлығы азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін нығайтуға және Мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға ықпал ететін ашық және ашық бюджеттік процесті құруға бағытталған. Мұндай шараларды енгізу Қазақстанның орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуына маңызды қадам болып табылады.

2-суретте осы мақсаттарға қол жеткізуге көмектесетін ұсыныстар берілген.

Біздің ойымызша, Қазақстандағы бюджеттік процестің ашықтығы мен ашықтығын арттыру азаматтардың белсенді қатысуын, ақпарат сапасын жақсартуды және институттарды нығайтуды қамтитын кешенді тәсілді талап етеді. Ұсынылған ұсынымдарды іске асыру халықтың сенімін күшейтуге, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға және Мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Ашық және ашық бюджет

экономикалық өсудің құралы ғана емес, сонымен қатар әрбір азаматтың игілігіне бағдарланған орнықты қоғам құрудағы маңызды қадам болады.

2 сурет – Қазақстанның бюджет процесінің ашықтығы мен ашықтығын арттыруға арналған ұсынымдар

Ескерту – дереккөз бойынша құрастырылған [12]

Қорытынды

Қазақстанда бюджет процесінің ашықтығы мен ашықтығын арттыру азаматтардың сенімін нығайтуға және қаржы ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыруға бағытталған мемлекеттік саясаттың маңызды бөлігі болып табылады. 2030 жылға дейінгі мемлекеттік қаржыны басқару тұжырымдамасы, жаңа Бюджет кодексін әзірлеу және «ашық бюджеттер» платформасын енгізу сияқты стратегиялық құжаттарды іске асыру мемлекеттің бюджетті басқарудың заманауи тетіктерін құруға ұмтылысын айғақтайды. Блоктық бюджетті енгізу және бюджеттік жоспарлауды жақсарту үшін Жол картасын әзірлеу сияқты бюджеттік жоспарлау құралдарын үнемі жетілдіру мемлекеттік органдарға шығындарды оңтайландырып қана қоймай, олардың есептілігін арттыруға мүмкіндік береді. Бюджеттік процестің ашықтығын қамтамасыз ету азаматтарды қаржы ресурстарын бөлуге тартуға ықпал етеді, бұл өз кезегінде мемлекеттік басқару сапасын жақсартады. Бұл қадамдар Қазақстанның халықаралық стандарттарға сәйкес келетін тұрақты, ашық және тиімді қаржы жүйесін құру жөніндегі ұзақ

мерзімді мақсаттарын көрсетеді. Жаңа технологияларды енгізу, құқықтық базаны жетілдіру және қоғамды белсенді тарту елдің одан әрі әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін негіз болады. Осылайша, бюджет процесінің ашықтығын арттыру цифрландыруды, азаматтарды тартуды, ақпарат сапасын жақсартуды және институционалдық тетіктерді күшейтуді қамтитын кешенді тәсілді талап етеді. Бұл қадамдар халықтың мемлекеттік органдарға деген сенімін нығайтып қана қоймай, елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Martynenko, V.** Study of international experience in the implementation of fiscal policy in the context of financial decentralization [Electron. resource]. – 2018. – URL: <https://www.researchgate.net/publication/334487124> (Дата обращения 10.2024).

2 **Nachmany, M., Fankhauser, S., Townshend, T., Collins, M.** The GLOBE Climate Legislation Study A Review of Climate Change Legislation in 66 Countries [Электронный ресурс]. – 2014. – URL: <https://www.researchgate.net/publication/273698465> (Дата обращения 11.2024).

3 **Matt, H. Evans** Improving the budget process [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: https://exinfm.com/board/improve_budgeting_process.htm. (Дата обращения 11.2024).

4 **Салимбаева, Ш. Д.** Анализ расходов бюджета Республики Казахстан // Сибирская финансовая школа. – 2024. – № 3. – С. 81–91.

5 **Салимбаева, Ш. Д., Валиева, Е. Н.** Современное состояние бюджетной системы Республики Казахстан в условиях мирового кризиса // Вестник Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета. – 2021. – №1 (17). – С. 86–1.

6 **Есымханова, З. К., Сакенова, З. М., Жуанышев, А. Е., Сакенов, Н. А.** Некоторые тенденции функционирования бюджетной системы Казахстана [Текст] // Национальная ассоциация ученых. – 2020. – №51-1(51). – С.50–52.

7 **Калиева, Д. К., Тажиева, К. Б.** Государственные финансы Казахстана: современное состояние и перспективы реформирования [Текст]. – Алматы : НДО «Экономика и финансы». – 2022. – 230 с.

8 **Абдикаликов, Н. А.** Государственные финансы и налоговая политика Республики Казахстан – Алматы : «Атамұра». – 2019. – 270 с.

9 Открытая база данных о госбюджете Казахстана. [Электронный ресурс]. – 2024. – URL: <https://openbudget.kz> (Дата обращения 09.2024).

10 **Gordeev, V. Y., Krivtsov, D. Y.** Fiscal Transparency and Budgetary Reforms in Central Asia – London : Routledge. – 2020. – 320 с.

11 **Гусев, И. Н.** Экономика публичного сектора: бюджетный процесс и его реформы [Текст]. – Алматы : «Деловая книга». – 2020. – 245 с.

12 **Додонов, В. Ю.** Государственные финансы Казахстана: тенденции и влияние на уровень жизни населения [Электронный ресурс]. – 2024. – URL: https://www.researchgate.net/publication/359400022_Gosudarstvennye_finansy_Kazahstana_tendencii_i_vlianie_na_uroven_zizni_naselenia (Дата обращения 10.2024).

REFERENCES

1 **Martynenko, V.** Study of international experience in the implementation of fiscal policy in the context of financial decentralization [Electronic resource]. – 2018. – URL: <https://www.researchgate.net/publication/334487124> (Data obrashcheniya 10.2024).

2 **Nachmany, M., Fankhauser, S., Townshend, T., Collins, M.** The GLOBE Climate Legislation Study A Review of Climate Change Legislation in 66 Countries [Electronic resource]. – 2014. – URL: <https://www.researchgate.net/publication/273698465> (Data obrashcheniya 11.2024).

3 **Matt, H. Evans** Improving the budget process [Electronic resource]. – 2020. – URL: https://exinfm.com/board/improve_budgeting_process.htm. (Data obrashcheniya 11.2024).

4 **Salimbaeva, Sh.D.** Analiz raskhodov byudzheta Respubliki Kazakhstan [Analysis of budget expenditures of the Republic of Kazakhstan] // Sibirskaya finansovaya shkola. – 2024. – (3). – P. 81–91.

5 **Salimbaeva, Sh.D., Valieva, E.N.** Sovremennoe sostoyanie byudzhetoj sistemy Respubliki Kazakhstan v usloviyah mirovogo krizisa [The current state of the budget system of the Republic of Kazakhstan in the context of the global crisis] [Text] // Vestnik Zapadno-Kazahstanskogo innovacionno-tekhnologicheskogo universiteta. – 2021. – №1 (17). – P. 86-91.

6 **Esymhanova, Z. K., Sakenova, Z. M., Zhuanyshev, A. E., Sakenov, N. A.** Nekotorye tendencii funkcionirovaniya byudzhetoj sistemy Kazahstana [Some trends in the functioning of the budget system of Kazakhstan] [Text] // Nacional'naya asociaciya uchenyh. – 2020. – № 51-1(51). – P. 50–52.

7 **Kalieveva, D. K., Tazhibaeveva, K. B.** Gosudarstvennye finansy Kazahstana : sovremennoe sostoyanie i perspektivy reformirovaniya [Public finances of Kazakhstan: current state and prospects of reform] – Almaty : NDO «Ekonomika i finansy». – 2022. – 230 p.

8 **Abdikalikov, N. A.** Gosudarstvennye finansy i nalogovaya politika Respubliki Kazakhstan [Public finance and tax policy of the Republic of Kazakhstan] – Almaty : «Atamyra». – 2019. – 270 p.

9 Otkrytaya baza dannyh o gosbyudzhete Kazakhstana [Open database on the state budget of Kazakhstan] [Electronic resource]. – 2024. – URL: [//https://openbudget.kz](https://openbudget.kz) (Data obrashcheniya 09.2024).

10 **Gordeev, V. Y., Krivtsov, D. Y.** Fiscal Transparency and Budgetary Reforms in Central Asia – London : Routledge. – 2020. – 320 p.

11 **Gusev, I. N.** Ekonomika publichnogo sektora: byudzhethnyj process i ego reform [Public sector economics : the budget process and its reforms] Almaty : «Delovaya kniga». – 2020. – 245 p.

12 **Dodonov, V. Yu.** Gosudarstvennye finansy Kazakhstana: tendencii i vliyanie na uroven' zhizni naseleniya [Public finances of Kazakhstan : trends and impact on the standard of living of the population] [Electronic resource]. – 2024. – URL: https://www.researchgate.net/publication/359400022_Gosudarstvennye_finance_Kazakhstan_tendencii_i_vlianie_na_uroven_zizni_naselenia (Data obrashcheniya 10.2024).

02.02.25 ж. баспаға түсті.

04.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

02.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

Г. М. Сагиндыкова¹, Г. С. Тусибаева², *М. А. Баяндин³, Г. А. Рахимова⁴,
А. К. Жумагулова⁵

^{1,2}Казахский университет технологии и бизнеса имени К. Кулажанова,
Республика Казахстан, г. Астана

³Международный Таразский инновационный институт имени
Шерхана Муртазы, Республика Казахстан, г. Тараз

⁴Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина,
Республика Казахстан, г. Астана

⁵Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова,
Республика Казахстан, г. Кокшетау

Поступило в редакцию 02.02.25

Поступило с исправлениями 04.04.25

Принято в печать 02.05.25

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРОЗРАЧНОСТИ БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА

Статья освещает текущее положение бюджетного механизма Республики Казахстан с акцентом на меры по укреплению открытости данной структуры. На современном этапе развития Казахстана ключевым направлением является активная модернизация бюджетной стратегии в области укрепления долгосрочной стабильности экономики, оптимизации управления государственными финансами и существенного повышения результативности распределения бюджета. В данной статье анализируются основные элементы структуры бюджетной системы, в том числе механизм распределения финансовых ресурсов между республиканскими и местными бюджетами. Также рассматривается влияние государственных внебюджетных фондов на общий процесс формирования бюджета. Особый акцент ставится на детальном исследовании финансовых потоков государства, которые представлены налоговыми поступлениями и экспортной выручкой от природного сырья, а также структурирование бюджетных затрат на социальную поддержку населения, инфраструктурные проекты и стимулирование социально-экономического восстановления. Одной из ключевых задач является существенное повышение транспарентности бюджетного сектора. В работе подробно описываются инициативы по оптимизации управления финансами: от введения электронного учетного процесса до внедрения методов программно-целевого планирования и усиления контрольно-аудиторской деятельности с целью предотвращения злоупотреблений. Особое внимание уделяется стратегическим направлениям реформ, затрагивающим противодействие коррупции, совершенствование налоговой поли

Статья посвящена анализу ключевых проблем и разработке предложений по оптимизации бюджетной системой Республики Казахстана и расширению экономического разнообразия страны в долгосрочной перспективе. Для решения этой проблемы было предложено обеспечить открытый доступ к бюджетным данным в удобном для понимания формате, включая не только сводные показатели, но и детализированную информацию о конкретных расходах по проектам и программам, а также внедрение современных технологий, таких как открытые данные и интерактивные

онлайн-платформы, позволит гражданам отслеживать движение бюджетных средств и контролировать эффективность их использования.

Ключевые слова: бюджетная система, Казахстан, прозрачность, бюджетные расходы, доходы, реформы, электронное бюджетирование.

G. Sagindykova¹, G. Tussibayeva², *M. Bayandin³, G. Rakhimova⁴,
A. Zhumagulova⁵

^{1,2}K. Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business,
Republic of Kazakhstan, Astana

³Sherkhan Murtaza International Taraz Innovation Institute,
Republic of Kazakhstan, Taraz

⁴S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University,
Republic of Kazakhstan, Astana

⁵Abai Myrzakhmetov Kokshetau University,
Republic of Kazakhstan, Kokshetau

Received 02.02.25

Received in revised form 04.04.25

Accepted for publication 02.05.25

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF INCREASING TRANSPARENCY OF KAZAKHSTAN'S BUDGET SYSTEM

The article highlights the current situation of the budget mechanism of the Republic of Kazakhstan with an emphasis on measures to strengthen the openness of this structure. At the current stage of Kazakhstan's development, the key direction is the active modernization of the budget strategy in the field of strengthening the long-term stability of the economy, optimizing public finance management and significantly improving the effectiveness of budget allocation. This article analyzes the main elements of the budget system structure, including the mechanism for allocating financial resources between national and local budgets. The impact of state extra-budgetary funds on the overall budget formation process is also being considered. Special emphasis is placed on a detailed study of the financial flows of the state, which are represented by tax revenues and export earnings from natural raw materials, as well as the structuring of budget expenditures for social support of the population, infrastructure projects and stimulating socio-economic recovery. One of the key tasks is

to significantly increase the transparency of the budget sector. The paper describes in detail initiatives to optimize financial management: from the introduction of an electronic accounting process to the introduction of program-oriented planning methods and the strengthening of control and auditing activities in order to prevent abuse. Special attention is paid to strategic areas of reforms related to combating corruption and improving tax policy.

The article is devoted to the analysis of key problems and the development of proposals for optimizing the budget system of the Republic of Kazakhstan and expanding the economic diversity of the country in the long term. To solve this problem, it was proposed to provide open access to budget data in an easy-to-understand format, including not only summary indicators, but also detailed information on specific expenditures on projects and programs, as well as the introduction of modern technologies such as open data and interactive online platforms, which will allow citizens to track the movement of budget funds and control the effectiveness of their use.

Keywords: budget system, Kazakhstan, transparency, budget expenditures, revenues, reforms, electronic budgeting.

<https://doi.org/10.48081/HJGA4289>

***М. С. Степанов¹, А. А. Легостаева²,
Ж. К. Косе³, С. К. Ержанова⁴**

^{1,2,3}Қарағандық университет Қазпотребсоюзы,
Республика Қазақстан, г. Қарағанды

⁴Қарағандық университет іні Е. А. Букетова,
Республика Қазақстан, г. Қарағанды

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0031-7951>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7057-7652>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4259-595X>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3033-9764>

*e-mail: misha_stepanov.1997@mail.ru

СФЕРА РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТОВ ГЧП В КАЗАХСТАНЕ: ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье проведена оценка текущего состояния развития сферы проектов государственно-частного партнерства (ГЧП) в Республике Казахстан. Под сферой реализации представляется совокупность отраслей экономики и общественной деятельности, в которых применяются механизмы партнерства между государством и частным бизнесом для создания, модернизации и эффективного управления объектами социальной инфраструктуры и предоставления общественно значимых услуг. Сфера реализации проектов ГЧП в Казахстане определяется приоритетами социально-экономического развития страны и регулируется законодательной базой. На основе анализа 1320 проектов выявлены ключевые тенденции, динамика изменений, особенности правового регулирования сферой и основные проблемы развития.

Особое внимание уделено основным отраслям применения ГЧП, таким как образование, здравоохранение, энергетика и ЖКХ, где наблюдается доминирующая доля проектов. Авторы подчеркивают значительный прогресс в развитии институциональной и нормативно-правовой базы, начиная с 2006 года, однако отмечают, что реализация

ГЧП сталкивается с проблемами, включая административные барьеры, финансовые риски и недостаток прозрачности.

В заключение акцентируется динамика развития рынка: стабильный рост числа проектов и совершенствование правовых механизмов сопровождаются необходимостью адаптации к новым вызовам, что позволяет рассматривать рынок ГЧП в Казахстане как перспективный и быстро развивающийся инструмент для решения социально-экономических задач. Однако ввиду необходимости совершенствования и развития сферы, авторами предлагаются возможные варианты решения выявленных проблем.

Ключевые слова: государство, бизнес, партнерство, рынок, проекты ГЧП

Введение

В новых глобальных экономических условиях, когда ограниченные государственные бюджеты и недостаточные частные инвестиции создают проблемы для развития, государственно-частное партнерство (ГЧП) становится благоприятной моделью сотрудничества.

Тема государственно-частного партнерства является крайне актуальной в связи с тем, что данная модель сотрудничества государства и частных лиц имеет большой практический потенциал для социально-экономического развития.

Тан [1] утверждает, что государственное управление играет ключевую роль в создании правовой и экономической основы для ГЧП и в эффективном функционировании их систем управления подчеркивает решающую роль государственного управления в определении стратегических целей и приоритетов государственных проектов, при этом государство определяет области для развития и создает условия для участия частного сектора на основе национальных и общественных потребностей Шах (2022) [2] Спахиу (2023) подчеркивает важность межведомственной координации и взаимодействия для максимального повышения эффективности выполнения проекта [3].

В рамках ГЧП, государственное управление выполняет такую важную функцию, как определение стратегических целей и приоритетов государственных проектов. Государство, исходя из национальных интересов и потребностей общества, определяет сферы, в которых требуется развитие, и создает условия для привлечения частного сектора. Оно также обеспечивает межведомственное взаимодействие и координацию, чтобы достичь максимальной эффективности и результативности в реализации проектов.

Кроме того, государственное управление играет ключевую роль в обеспечении финансовой устойчивости ГЧП-проектов. Это включает в себя разработку механизмов финансирования, поиска и привлечения дополнительных инвестиций, а также контроля за расходованием средств. Опыт государственного управления в области финансового планирования и управления бюджетом является неотъемлемой составляющей успешного внедрения ГЧП-проектов.

В ходе исследования были проанализированы отечественные и зарубежные труды.

Государственно-частное партнерство (ГЧП) является распространенной практикой сотрудничества между государственными и частными секторами, характеризующейся разнообразными моделями и формами взаимодействия, отмечает в своей работе А.С.Бедняков. В контексте финансового инструмента, ГЧП часто рассматривается как механизм, направленный на реализацию инфраструктурных проектов, обеспечивающий возврат капитала через генерацию денежных потоков, происходящих от самого проекта. При этом основное внимание уделяется структурированию проекта, обеспечению его безопасности, разработке экономических и финансовых планов, а также формированию соглашений, определяющих механизмы возврата инвестиций частному партнеру [4].

Государственно-частное партнерство (ГЧП) становится все более важным инструментом для достижения государственных целей и реализации крупных проектов в различных областях, таких как инфраструктура, образование, здравоохранение и технологическое развитие. В контексте государственного управления и регулирования, эти проекты требуют особого внимания к управлению и координации между государственными органами и частными компаниями [5].

Привлечение частных ресурсов в инфраструктуру с использованием модели ГЧП имеет особое значение в текущий период в связи с истощением государственных фондов и снижением уровня прямых иностранных инвестиций [6].

Понимание множества проблем и барьеров, связанных с ГЧП, подчеркивает необходимость поиска эффективных решений на всех уровнях организации. Эти аспекты будут рассмотрены далее в ходе исследования.

Целью данного исследования является оценка текущего состояния сферы реализации проектов государственно-частного партнерства (ГЧП) в Республике Казахстан, выявление основных особенностей и предложение мер для ее совершенствования.

Материалы и методы

Исследование основано на комбинированном подходе, включающем как количественные, так и качественные методы включающие логический анализ и синтез, методы индукции и дедукции, методы формализации, логической интерпретации, методы логического обоснования, метод графического представления полученных результатов.

На первом этапе были рассмотрены зарубежные и отечественные научные публикации, отчеты и программные документы, относящиеся к механизму ГЧП. Была проанализирована база проектов государственно-частного партнерства и обработан большой объем данных по 1320 проектам, включая финансовые параметры, типы проектов и их этапы. Источниками информации стали правительственные статистические базы данных и финансовые отчеты, содержащиеся в открытом доступе.

Также авторы обращались в ходе исследования к правовым и нормативным актам, касающиеся законов о проектах ГЧП в Республике Казахстан.

Результаты и обсуждение

Опыт Казахстана в области государственно-частного партнерства (ГЧП) преимущественно связан с секторами предоставления государственных услуг, а именно образования, здравоохранения, энергетики и ЖКХ, а также транспорта, информационно-коммуникационных технологий (ИКТ).

Правительство Казахстана разработало соответствующую нормативную и институциональную базу, отражающую его приверженность использованию ГЧП в качестве механизма для реализации различных проектов и закупок.

В последние десятилетия было приложено много усилий для развития ГЧП путем постоянного совершенствования правовых механизмов ГЧП, развития институциональной структуры и разработки пилотных проектов. Концепция государственно-частного партнерства как метода закупок не использовалась в Казахстане до 2006 года. В 2015 году Казахстан формализовал свой подход к государственно-частному партнерству (ГЧП), приняв Закон «О государственно-частном партнерстве» [7]. Правительство также создало ряд институтов для поддержки развития ГЧП.

Эволюция системы ГЧП в Казахстане все еще сопровождается серьезными проблемами. Основные сложности связаны с согласованием интересов государства и бизнеса, а также с выбором наиболее эффективных моделей сотрудничества.

В Казахстане модель государственно-частного партнерства (ГЧП) характеризуется законодательным укреплением в соответствующем отраслевом законодательстве. Она представлена в законодательстве как

инструмент взаимодействия между государством и частным сектором. Ключевую роль в координации и методологическом руководстве сферой выполняет Министерство национальной экономики.

Министерство национальной экономики действует как центр межотраслевой координации и методологического руководства в области ГЧП. Центр развития государственно-частного партнерства как элемент системы анализирует практику реализации проектов, учитывает предложения экспертного сообщества и формулирует методологические рекомендации для развития данного механизма.

Стоит заметить, что за период действия закон о ГЧП претерпевал как значительные, так и неощутимые изменения. В большей степени они касались основных нормативно-правовых актов относящихся прямо или косвенно к механизму. Обратная корреляционная связь между количеством внесенных поправок в закон и количеством заключенных договоров указывает на то, что изменения в законодательстве могут оказывать влияние на принятие решений о реализации проектов.

По данным на 1 ноября 2024 года общее количество проектов составляет 1320, 1072 из которых уже находятся в стадии активной реализации на общую стоимость более 4 трлн тенге. Но учитывая потребности государства, а также цели и задачи, требуется в десятки раз больше инвестиций. Статистика заключенных договоров показывает, что 90 % из них в количественном отношении приходится на три основные отрасли: образование, здравоохранение, энергетика и ЖКХ. Тем не менее, если смотреть в стоимостном выражении, 40% приходится на транспорт и энергетику.

На рисунке 1 отображены этапы развития ГЧП в Казахстане.

Рисунок 1 – Этапы развития ГЧП в Казахстане

Очевидно, что на этапе подготовки создавались предпосылки для реализации ГЧП в Казахстане. С этого периода берет начало нормативно-правовая база, анализируются возможности и риски, определяются приоритетные проекты и формируются институты для управления ГЧП.

Следующий этап логически следует из предыдущего: без нормативной базы невозможно внедрение. В рамках которого акцент делается на расширение сферы применения ГЧП, поиск финансирования, устранение законодательных барьеров и создание целостной системы взаимодействия.

Совершенствование направлено на развитие методических рекомендаций, улучшение моделей ГЧП, механизмов финансирования и повышение квалификации госслужащих.

Стоит заметить, что на каждом этапе наблюдается усиление институциональной зрелости системы ГЧП. Таким образом эффективное развитие ГЧП требует долгосрочного планирования и структурированного подхода

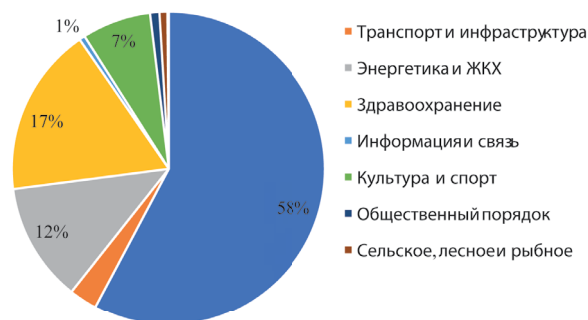

Рисунок 2 – Анализ проектов ГЧП по отраслям на 2024 г.

По рисунку 2 можно сказать, что наибольшее количество проектов государственно-частного партнерства реализуется в сфере образования – 58 %, а также в здравоохранении – 17 % [8]. Это может быть обусловлено несколькими факторами. В сфере образования, вероятно, имеется высокий спрос на модернизацию и расширение инфраструктуры, вызванный увеличением числа учащихся и студентов. Кроме того, государственные учреждения в этой области могут столкнуться с ограниченным финансированием, что стимулирует поиск частных инвестиций для улучшения услуг и условий обучения.

Для подтверждения приведенных доводов обратимся к рисунку 3 на котором демонстрируется классификация проектов по виду объекта.

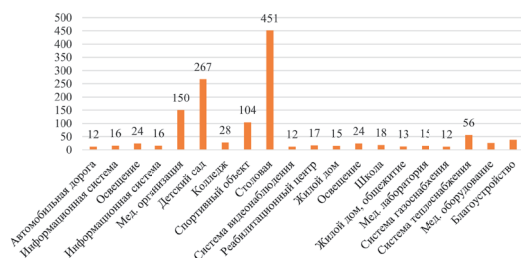

Рисунок 3 – Анализ проектов ГЧП по объектам ГЧП на 2024 г.

Исходя из представленного можно заметить, что большинство проектов – это социальные организации, а именно – столовые, медицинские организации, детские сады и спортивные объекты.

Общий тренд роста проектов государственно-частного партнерства в образовании и здравоохранении может быть связан с устойчивым стремлением к улучшению качества услуг и инфраструктуры в этих ключевых сферах общественной деятельности.

Характеризуя финансовый механизм ГЧП в социальной сфере, который представляет собой инновационный способ совместного (государство и частный сектор) финансирования определенного инвестиционного проекта следует выделить специфику реализации проектов ГЧП в данной сфере:

преобладание социальной составляющей, выраженной в совершенствовании и расширении объектов социальной инфраструктуры;

– наличие различных целевых установок у участников.

Ориентация органов публичной власти на решение общественных задач, а представителей бизнеса – на получение экономической выгоды за счет предоставления услуг или товаров наивысшего качества. Это обуславливает необходимость четкого разделения функций и разработки прозрачных условий сотрудничества, соответствующих заявленным целям;

– потенциал для внедрения инновационных подходов в социальной сфере, позволяющих партнерам эффективно решать наиболее актуальные общественные проблемы и удовлетворять потребности населения путем консолидации доступных ресурсов;

– фактор значительной зависимости подобных проектов государственно-частного партнерства от своевременного и полноценного финансирования из государственного бюджета на всех стадиях их реализации;

– преодоление относительно низкой инвестиционной привлекательности социальных объектов представляет собой вызов для частных инвесторов с точки зрения получения коммерческой отдачи от участия в подобных проектах [9].

В здравоохранении также наблюдается повышенный спрос на модернизацию медицинских учреждений и обновление медицинского оборудования. Частные партнеры могут проявлять интерес к участию в таких проектах с целью получения доступа к рынку здравоохранения и внедрения инновационных технологий или методов лечения [10].

На рисунке 3 показано количество проектов в регионе, центральном государственном органе.

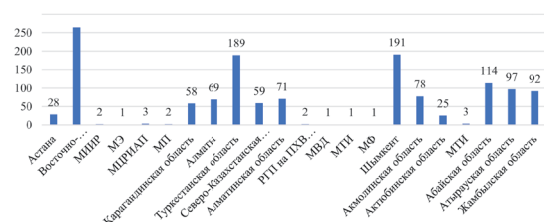

Рисунок 4 - Количество проектов в разрезе региона, центрального

Рисунок 4 – Количество проектов в разрезе региона, центрального государственного органа

По рисунку 4 наблюдается, что наибольшее число проектов осуществлялось с 2015 – 2023 г. в Восточно-казахстанской области – 265 проектов, в Туркестанской области – 189 проектов, в Астане – 28, в Шымкенте – 191 и Абайской области – 114. Однозначно определить закономерность распределения проектов по областям очень сложно.

Малая активность и безынициативность некоторых регионов вполне может свидетельствовать о низком уровне развития и продвижения механизма ГЧП в данных регионах. Количество проектов также может коррелировать с уровнем дохода в разных регионах.

В виду отсутствия на первых этапах становления контроля данной сферы и отличия трактовки законодательства и объектов ГЧП в регионах, допускаем наличие нецелесообразных и порой даже абсурдных проектов. Это указывает в первую очередь на несостоятельность и отсутствие понимания основных принципов ГЧП, в ряде государственных органов, ответственных за управление проектами ГЧП.

Можно отметить, что в ВКО за рассматриваемый период активно внедрялся по передачи в доверительное управление столовых помещений в школах и медицинских учреждениях области. В других же областях данное решение практиковалось меньше. В Шымкенте и Туркестанской области реализовали большое количество проектов по открытию частных дошкольных учреждений с государственным заказом.

Рисунок 5 – Статус проектов ГЧП на 2024 г.

По рисунку 5 можно сказать, что из общего числа проектов с 2015–2023 г. планируемые составляют 4 %, реализуемые – 56 %, это указывает на то, что в это время было запланировано лишь незначительное количество новых проектов. Реализуемые проекты составляют 56 % от общего числа. Это говорит о том, что большинство проектов, запланированных в указанный период, были успешно реализованы или находятся в процессе выполнения.

Наибольшая часть проектов, а именно 63 % находится на стадии реализации или, иными словами, в пост инвестиционном периоде. По 79 договор был расторгнут, что означает они были прерваны или отменены по каким-то причинам. Проекты, которые проходят одну из наиболее важных стадий планирования, составляют 262 проекта или 23 %. Развитие социальной инфраструктуры – приоритетное направление

Подавляющее большинство проектов (более 800) связано именно с этим сектором. Это как уже отмечалось объясняется высоким уровнем социальной потребности и государственным финансированием.

Большое количество проектов на стадии постинвестирования, что может указывать на долгосрочную эксплуатацию или сложность завершения проектов. А нахождение проектов в процессе конкурса говорит о бюрократических барьерах, сложностях в поиске инвесторов или нехватке финансирования.

Причинами относительно высокого уровня расторгнутых договоров могут быть неэффективное управление, наличие финансовых рисков несопоставимых с ожидаемым эффектом или недостаточное обоснование проектов.

На рисунке 6 отображено количество заключенных договоров с 2015-2024 г.

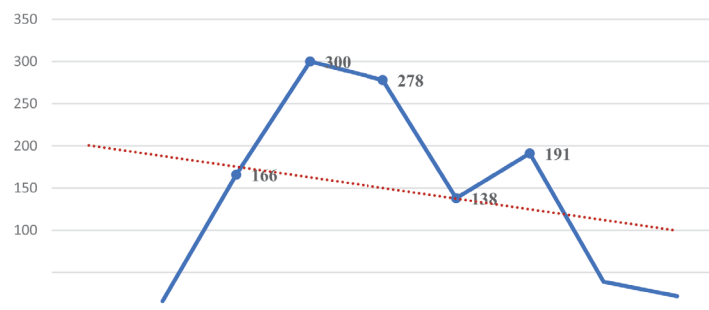

Рисунок 6 – Динамика заключенных договоров с 2015–2023 г.

Как видно по графику 6 пик заключенных договоров приходится на 2018–2019 г., а наименьшее количество наблюдается с 2022 г. – 2023 гг. Это объясняется вводом так называемого механизма ЧФИ или частной финансовой инициативы, которой в данный период злоупотребляли местные исполнительные власти, после критики которого он был полностью преобразован, что подтверждается резким снижением интереса и динамики заключения договоров.

На рисунке 7 отображена средняя стоимость проектов в разрезе годов.

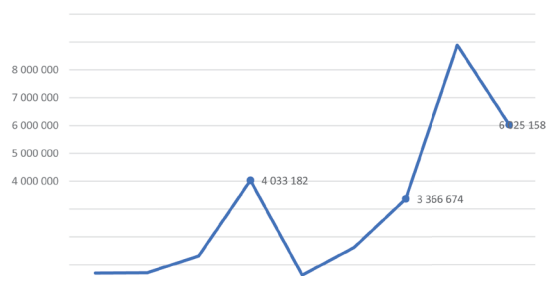

Рисунок 7 – Средняя стоимость проектов ГЧП в разрезе годов в тыс.тг.

Если брать во внимание показатели средней стоимости проектов ГЧП в разрезе годов, можно заметить определенную закономерность с показателями

рисунка 7, демонстрирующего динамику заключаемых в данный период договоров. Снижение количества договоров повлияло на рост средней их стоимости, что говорит о том, что приоритет реализации отдается крупным инфраструктурным проектам с существенными инвестициями. Так, например в 2019 году было инициирована реализация 278 договоров, средняя стоимость которых составила всего 627,1 миллионов тенге. Когда как в 2022 году на 39 инициированных проектов их усредненная стоимость составляла 8,9 млрд. тенге.

Такая существенная стоимость также объясняется наличием таких крупных проектов как «Строительство и эксплуатация автомобильной дороги Большая Алматинская кольцевая автомобильная дорога», «Обеспечение широкополосным доступом сельских населённых пунктов РК по технологии волоконно-оптических линий связи ««Строительство многопрофильной больницы на 630 коек в г. Кокшетау» и др.

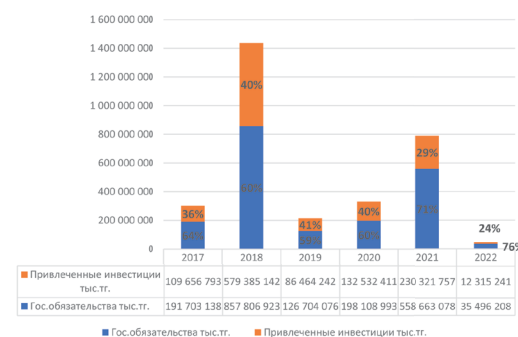

Рисунок 8 – Соотношение обязательств публичного партнера к привлеченным средствам в разрезе годов

Вплоть до 2023 года в Казахстане действовал и активно применялся механизм частной финансовой инициативы (ЧФИ), который позволял представителям бизнес-сектора запускать проекты, связанные с их имуществом или интеллектуальной собственностью, в рамках долгосрочного сотрудничества с государством. Однако по истечению времени стало понятно, что данный подход характеризуется высокими коррупционными рисками, несоответствием многих проектов целям государственного развития, а также их низкой социально-экономической эффективности для всех участников и заинтересованных сторон. В результате чего был раскритикован представителями общественности, экспертного сообщества и неоднократно

отмечен в негативном ключе президентом. Прямо или косвенно доказывает статистика из рисунка 9 где четко видно, что на протяжении как минимум 5 последних лет наблюдается явная тенденция существенного преобладания государственных обязательств над привлекаемыми инвестициями в рамках реализуемых проектов ГЧП.

Соотношение привлечения бюджетных средств к привлеченным частным инвестициям представлено на Рисунке 9.

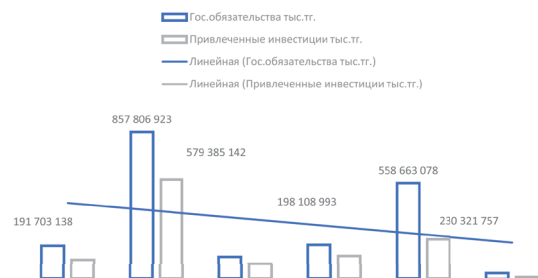

Рисунок 9 – Соотношение обязательств публичного партнера к привлеченным средствам в разрезе годов в тыс. тг.

График 10 – Темпы прироста гос. обязательств и привлеченных инвестиций по годам

Примечание – разработано авторами на основе источника [5].

Из рисунков 9 и 10 видно, во-первых, преобладание государственных обязательств по финансированию проектов ГЧП над частными, во-вторых, снижение темпов финансирования, а также нерегулярность темпов прироста общих средств, привлеченных в проекты государственно-частного партнерства.

При этом значительная часть проектов инициирована именно государственными органами, можно сделать вывод, что государство намеренно идёт на неэффективное использование бюджетных средств, что ставит под сомнение основные принципы государственно-частного партнерства. Встает вопрос целесообразности вливания значительных государственных средств в данные проекты, при том, что экономическая эффективность этих проектов для государства сомнительна, а социальная эффективность данных проектов и вовсе не раскрывается, и не поддается анализу.

Выводы

Таким образом, привлечение инвестиций частного сектора для решения социальных проблем становится объективной реальностью в современном мире. В условиях ограниченности государственных ресурсов инвестиции частного сектора позволят обеспечить общественные потребности населения. Доля ГЧП-проектов социальной сферы относительно стабильна, не смотря на динамику изменения развития рынка и на протяжении последних лет сохраняет тенденцию преобладания над другими сферами, что свидетельствует о повышении интереса инвесторов к проектам в этом направлении на рынке ГЧП.

Недостаточная обеспеченность потребности населения в социальных услугах становится стимулом для поиска рынком инструментов создания и развития инфраструктуры, что позволяет сделать вывод о формировании новой, более эффективной системы финансирования социальной инфраструктуры с привлечением инвестиций частного сектора.

Сфера реализации проектов государственно-частного партнерства (ГЧП) в Республике Казахстан обладает весьма динамичным темпом своего развития, о чем свидетельствует проведенная работа и обладает свойствами к быстрому и порой кардинальным изменениям. Его уникальные особенности, обусловленные как экономическими, так и социальными, а также политическими и культурными факторами формируют специфические условия для реализации ГЧП-проектов и определяют их успешность или сложности.

Система управления проектами государственно-частного партнерства (ГЧП) и его субъекты в Казахстане сталкиваются с рядом существенных

проблем, которые ограничивают ее эффективность. Одной из ключевых проблем являются высокие административные барьеры, выражающиеся в длительных периодах рассмотрения проектов, сложных процедурах заключения соглашений и недостаточной готовности объектов к передаче частным партнерам.

Зачастую передаваемые объекты не соответствуют требованиям регулирующих органов, что создает дополнительные трудности для частных инвесторов. Серьезным препятствием также остаются финансовые риски, в том числе неэффективные тарифы и низкая привлекательность проектов для частного капитала. Взаимодействие государственных и частных партнеров часто осложняется отсутствием последовательности в предоставлении компенсации эксплуатационных расходов, а также недостаточной готовностью инженерной инфраструктуры к передаче земельных участков в рамках ГЧП. Эти системные недостатки снижают заинтересованность частного сектора в участии в подобных проектах и требуют значительных усилий по их устранению.

Также отметим тот факт, что несмотря на быстрые темпы развития цифровизации в Казахстане и его инновационный потенциал отсутствует прозрачный доступ к актуальной информации о реализующихся и реализованных проектах, как для бизнеса и общества. Поэтому исследователям в данной области невозможно объективно оценить эффективность реализованных или продолжающихся инициатив. Отсутствие прозрачности подрывает доверие к системе. Кроме того, существуют ограничения со стороны государственных учреждений, которые совершенно не готовы к открытому диалогу по вопросам государственно-частного партнерства [11].

В то время как предприятия открыто говорят о своих проблемах и трудностях при инициировании таких проектов, государственные служащие и вовлеченный персонал полностью избегают дискуссий, особенно с исследователями.

Для решения выявленных проблем авторы предлагают следующие подходы:

Необходимо провести исследование, учитывающее особенности стран с переходной экономикой. Это включает изучение административных барьеров, финансовых рисков, недостатков законодательной базы и адаптацию международного опыта к местным условиям. А опыт Казахстана может служить в свою очередь примером для других стран с аналогичной структурой экономики.

2 Следует разработать механизмы укрепления доверия, прозрачности и подотчетности между государственными и частными партнерами. Это может включать стандарты отчетности, внедрение цифровых платформ для взаимодействия и обмена данными, а также обучение участников процессам управления проектами.

3 Рекомендуется проводить исследования, оценивающие влияние проектов ГЧП на социально-экономическое развитие в долгосрочной перспективе. Для этого можно применять уже зарекомендовавшие себя в международной практике методы экспертного анализа и оценки сравнительного преимущества проектов требующих государственных инвестиций (PSC). Это может способствовать решению проблемы оценки социальной эффективности. Так как она в большинстве случаев отходит на второй план и становится второстепенной по отношению к финансовым показателям эффективности проекта.

Данное решение позволит определить подходы, которые максимизируют выгоды для общества, и оценить их влияние на социальное равенство и доступность услуг.

4 Создание обширной и более информативной базы данных о реализованных проектах ГЧП в Казахстане, включающей как успешные, так и неудачные примеры, поможет разработать более точные рекомендации и избежать повторения ошибок в будущем.

5 Необходимо изучить и предложить новые подходы к финансированию проектов ГЧП, включая механизмы распределения рисков, участие международных финансовых организаций и использование гибких тарифных моделей, привлекательных для частного капитала. Для защиты интересов инвесторов предлагается закрепить долгосрочные гарантии в законодательстве. Это означает, что условия соглашений, действующих на момент их подписания, останутся неизменными, независимо от последующих правовых изменений. Также целесообразно внедрить механизм прямых соглашений между правительством и инвесторами, в котором четко определены права и обязанности сторон в случае изменения законодательства. Эти меры обеспечат стабильность и укрепят доверие инвесторов.

Решение выявленных проблем и восполнение пробелов откроет новые перспективы для эффективного использования механизмов ГЧП в Казахстане. Контекстуальные исследования, ориентированные на условия Казахстана, могут внести значительный вклад в глобальную дискуссию по адаптации моделей ГЧП к условиям стран с переходной экономикой, обеспечивая не только экономические выгоды, но и социальную справедливость.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Tang, M., Wang, Y., & Yang, Y.** Political Influences of Stakeholders on Early Termination of Public-Private Partnerships : A Study on China's Toll Road Projects. *Public Performance & Management Review* [Текст]. 2023, 46(6), 1354–1381. // URL: <https://doi.org/10.1080/15309576.2023.2204081>

2 **Shah, I. A., & Haq, I.** Convergence or Divergence in Economic Growth of Commonwealth of Independent States (CIS) [Текст]. *Studia Universitatis Vasile Goldiş Arad, Seria Ştiinţe Economice*, 2022, 32(4), 58–80 // [Электронный ресурс]. – URL: <https://publicatii.uvvg.ro/index.php/studiaeconomia/article/view/733>

3 **Spahiu, M. J., Durguti, E. A.** Impact of financial liberalization on export: evidence from Kosovo. [Text] *Studia Universitatis «Vasile Goldiş» Arad. Economics Series Vol 33 Issue 2/2023 ISSN:1584-2339; (online) ISSN: 2285–3065* // URL: [Web:publicatii.uvvg.ro/index.php/studiaeconomia](https://publicatii.uvvg.ro/index.php/studiaeconomia). Pages 95–111

4 **Бедняков А. С.** Государственно-частное партнерство как модель развития общественной инфраструктуры [Текст]. *Вестник международных отношений МГИМО*. 2022;15(1):143-176. // [Электронный ресурс]. – URL: <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2022-1-82-143-173>

5 **Аввакумов, А. А.** Проектирование моделей государственно-частного партнерства в реализации инновационной деятельности. *Государственно-частное партнерство* 2015(2), 61–74. // URL: DOI: 10.18334/social.4.3.120313

6 **Степанов М. С., Легостаева А. А.** Системы управления государственно-частным партнерством : анализ зарубежного опыта [Текст]. *Вестник Университета «Туран»*. 2022 (4) :249-261. // URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-249-261>

7 О государственно-частном партнерстве : закон Республики Казахстан от 31.10.2015 г. № 379-V [Текст] // [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000379>

8 База проектов ГЧП центра ГЧП Республики Казахстан [Текст] // [Электронный ресурс]. – URL: http://kzppp.kz/project_base

9 **Андреева, О. В., Шевченко, И. А.** Анализ рынка проектов государственно-частного партнерства и их финансирования для социального развития страны [Текст]. *Социальное предпринимательство и корпоративная социальная ответственность*. – 2023. – Том 4. – № 3. – С. 137–148. doi: 10.18334/social.4.3.120313

10 **Кабиева, А., Джумадилаева, Ж., Еламанова, Ж., & Бейсекова, Ж.** Оценка эффективности проектов государственно-частного партнерства в здравоохранении [Текст]. *«Мемлекеттік аудит – государственный аудит»*. – 2024,

64(3), – С. 124–133. // [Электронный ресурс]. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2024-64-3-124-133>

11 **Степанов М. С., Легостаева А., Курманалина А.** Механизм оценки социально-экономической эффективности в системе управления проектами государственно-частного партнерства Республики Казахстан [Текст]. *Экономическая серия информационного бюллетеня Европейского союза имени Л.Н. Гумилева*, 2023, 143(2), 154–167.

REFERENCES

1 **Tang, M., Wang, Y., & Yang, Y.** Political Influences of Stakeholders on Early Termination of Public-Private Partnerships : A Study on China's Toll Road Projects. *Public Performance & Management Review* [Text]. 2023, 46(6), 1354–1381. // [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1080/15309576.2023.2204081>

2 **Shah, I. A., & Haq, I.** Convergence or Divergence in Economic Growth of Commonwealth of Independent States (CIS) [Text]. *Studia Universitatis Vasile Goldiş Arad, Seria Ştiinţe Economice*, 2022, 32(4), 58–80 // [Electronic resource]. – URL: <https://publicatii.uvvg.ro/index.php/studiaeconomia/article/view/733>

3 **Spahiu, M. J., Durguti, E. A.** Impact of financial liberalization on export: evidence from Kosovo. [Text] *Studia Universitatis «Vasile Goldiş» Arad. Economics Series Vol 33 Issue 2/2023 ISSN:1584-2339; (online) ISSN: 2285–3065* // [Electronic resource]. – URL: [Web:publicatii.uvvg.ro/index.php/studiaeconomia](https://publicatii.uvvg.ro/index.php/studiaeconomia)

4 **Bednyakov A. S.** Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo kak model razvitiya obshchestvennoi infrastrukturi [Public-private partnership as a model for the development of public infrastructure] [Text]. *Vestnik mezhdunarodnikh otnoshenii MGIMO*. 2022;15(1):143-176. // [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2022-1-82-143-173>

5 **Avvakumov, A. A.** Proektirovanie modelei gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v realizatsii innovatsionnoi deyatel'nosti. *Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo* [Designing models of public-private partnership in the implementation of innovation activities. Public-private partnership] [Text] 2015(2), 61–74. // [Electronic resource]. – URL: DOI: 10.18334/social.4.3.120313

6 **Stepanov M. S., Legostaeva A. A.** Sistemi upravleniya gosudarstvenno-chastnim partnerstvom: analiz zarubezhnogo opita [Public-private partnership management systems : an analysis of foreign experience] [Text]. *Vestnik Universiteta «Turan»*. 2022(4):249–261. // [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-249-261>

7 О государственно-частном партнерстве : закон Республики Казахстан от 31.10.2015 г. № 379-V [On public-private partnership : Law of the Republic of

8 Baza proektov GChP tsentra GChP Respubliki Kazakhstan [Base of PPP projects of the PPP Center of the Republic of Kazakhstan] [Text] // [Electronic resource]. – URL: http://kzppp.kz/project_base

9 Andreeva, O. V., Shevchenko, I. A. Analiz rinka proektov gosudarstvenno-chastnogo partnerstva i ikh finansirovaniya dlya sotsialnogo razvitiya strain [Market analysis of public-private partnership projects and their financing for the social development of the country] [Text]. Sotsialnoe predprinimatelstvo i korporativnaya sotsialnaya otvetstvennost – 2023. – Tom 4. – № 3. – P. 137–148. doi: 10.18334/social.4.3.120313

10 Kabieva, A., Dzhumadildaeva, Zh., Yelamanova, Zh., & Beisekova, Zh. Otsenka effektivnosti proektov gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v zdavookhraneniі [Evaluation of the effectiveness of public-private partnership projects in healthcare] [Text] // «Memlekettik audit – gosudarstvennii audit», 2024. – 64 (3). – P. 124–133. [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2024-64-3-124-133>

11 Stepanov M. S., Legostaeva A., Kurmanalina A. Mekhanizm otsenki sotsialno-ekonomicheskoi effektivnosti v sisteme upravleniya proektami gosudarstvenno-chastnogo partnerstva Respubliki Kazakhstan [The mechanism for assessing socio-economic efficiency in the project management system of the public-private partnership of the Republic of Kazakhstan] [Text]. Ekonomicheskaya seriya informatsionnogo byulletenya Yevropeiskogo soyuza imeni L. N. Gumileeva, 2023. – 143 (2). – P. 154–167.

Поступило в редакцию 31.01.25
Поступило с исправлениями 04.04.25
Принято в печать 30.04.25

*М. С. Степанов¹, А. А. Легостаева², Ж. К. Косе³, С. К. Ержанова⁴

^{1,2,3}Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

⁴Қарағанды университеті Е. А. Бөкетов атындағы,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

31.01.25 ж. баспаға түсті.

04.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

30.04.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДА МЖӘ ЖОБАЛАРЫН ІСКЕ АСЫРУ САЛАСЫ: АҒЫМДАҒЫ ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік-жекешілік әріптестік (МЖӘ) жобалары саласын дамытудың ағымдағы жай-күйіне бағалау жүргізілді. Іске асыру саласы әлеуметтік инфрақұрылым объектілерін құру, жаңғырту және тиімді басқару және қоғамдық маңызы бар қызметтер көрсету үшін мемлекет пен жеке бизнес арасындағы әріптестік тетіктері қолданылатын экономика және қоғамдық қызмет салаларының жиынтығы болып табылады. Қазақстанда МЖӘ жобаларын іске асыру саласы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының басымдықтарымен айқындалады және заңнамалық базамен реттеледі. 1320 жобаны талдау негізінде негізгі тенденциялар, өзгерістер динамикасы, саланы құқықтық реттеу ерекшеліктері және дамуының негізгі мәселелері анықталды. Жобалардың басым үлесі байқалатын білім беру, денсаулық сақтау, энергетика және ТКШ сияқты МЖӘ қолданудың негізгі салаларына ерекше назар аударылды. Авторлар 2006 жылдан бастап институционалдық және нормативтік-құқықтық базаны дамытудағы елеулі прогресті атап көрсетеді, алайда МЖӘ-ні іске асыру әкімшілік кедергілерді, қаржылық тәуекелдерді және ашықтықтың жоқтығын қоса алғанда, проблемаларға тап болатынын атап өтеді. Қорытындылай келе, нарықтың даму динамикасы атап өтіледі: жобалар санының тұрақты өсуі және құқықтық тетіктерді жетілдіру жаңа сын-қатерлерге бейімделу қажеттілігімен қатар жүреді, бұл Қазақстандағы МЖӘ нарығын әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешудің перспективалы және тез дамып келе жатқан құралы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Алайда, саланы жетілдіру және дамыту қажеттілігіне байланысты авторлар анықталған мәселелерді шешудің мүмкін нұсқаларын ұсынады.

Кілтті сөздер: мемлекет, бизнес, серіктестік, нарық, МЖӘ жобалары

*M. S. Stepanov¹, A. A. Legostayeva², Z. K. Kose³, S. K. Yerzhanova⁴

^{1,2,3}Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Republic of Kazakhstan, Karaganda

⁴E. A. Buketov Karaganda University, Republic of Kazakhstan, Karaganda

Received 31.01.25

Received in revised form 04.04.25

Accepted for publication 30.04.25

SCOPE OF IMPLEMENTATION OF PPP PROJECTS IN KAZAKHSTAN: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article evaluates the current state of development of public-private partnership (PPP) projects in the Republic of Kazakhstan. The sphere of implementation represents a set of sectors of the economy and social activities that use partnership mechanisms between the state and private business to create, modernize and effectively manage social infrastructure facilities and provide socially significant services. The scope of implementation of PPP projects in Kazakhstan is determined by the priorities of the country's socio-economic development and is regulated by the legislative framework. Based on the analysis of 1,320 projects, key trends, dynamics of changes, features of legal regulation of the sphere and the main development problems have been identified. Special attention is paid to the main sectors of PPP application, such as education, healthcare, energy and housing, where there is a dominant share of projects. The authors emphasize significant progress in the development of the institutional and regulatory framework since 2006, but note that the implementation of PPPs faces challenges, including administrative barriers, financial risks, and lack of transparency. In conclusion, the dynamics of the market development is emphasized: the steady growth in the number of projects and the improvement of legal mechanisms are accompanied by the need to adapt to new challenges, which makes it possible to consider the PPP market in Kazakhstan as a promising and rapidly developing tool for solving socio-economic problems. However, due to the need to improve and develop the field, the authors propose possible solutions to the identified problems.

Keywords: government, business, partnership, market, PPP projects

МРНТИ 06.35.51

<https://doi.org/10.48081/TTGU3566>

**Е. Е. Сумарева¹, *И. В. Бордияну²,
Е. Е. Мубаракوف³, О. Б. Лейман⁴**

^{1,2,3,4}Казахстанско-Американский свободный университет,

Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9423-4825>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7175-9829>

³ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3619-9088>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4746-4345>

*e-mail: xee_89@mail.ru

ПРИМЕНЕНИЕ ИМИТАЦИОННОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ДЛЯ ОЦЕНКИ РИСКА ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРОЕКТА НА ПРЕДПРИЯТИИ

В данной статье рассматриваются основные риски, с которыми сталкивается руководящий состав предприятия при принятии решения о реализации инвестиционного проекта, направленного на обновление основных производственных фондов. Для оценки рисков инвестиционного проекта применяется метод имитационного моделирования, который позволяет не только оценивать степень влияния на результат проекта, но и учитывает такие факторы, как: изменение параметров рассматриваемого проекта, рассмотрение альтернативных сценариев, гибкость в принятии решения о реализации инвестиционного проекта и т.д. В своей хозяйственной деятельности предприятия часто сталкиваются с событиями, которые могут помешать реализации разработанных планов, на начальном этапе это не реальные проблемы, а лишь возможность наступления которых. Риски инвестиционных проектов в зависимости от финансовых рисков имеют несколько особенностей: долгосрочный характер проектов порождает увеличение степени неопределенности риска, необратимый характер вложенных средств, зависимость проектов от новых технологий порождает дополнительные виды риска, инвестиционные проекты требуют значительных финансовых вложений, ошибки в оценке рисков могут привести к

серьезным финансовым потерям. Следовательно, инвестиционные риски являются комплексными и требуют всестороннего анализа на этапе планирования. Использование методов количественного и качественного анализа, сценарного планирования, имитационного моделирования позволяет минимизировать возможные потери и повысить вероятность успешной реализации проекта.

Ключевые слова: имитационное моделирование, инвестиционный проект, риски, инвестиции, основные фонды.

Введение

Огромное влияние развитие экономики любой страны зависит от многих факторов, одним из которых является своевременное развитие и обновление производственных предприятий. В процессе обновления мощностей предприятий любой отрасли экономики важную роль играют инвестиционные проекты.

В условиях динамичного развития мирового экономического пространства и усиления законов конкурентной борьбы, стабильность, уровень конкурентоспособности и эффективности деятельности отечественных предприятий будет зависеть от уровня внедрения новых технологий, модернизации имеющихся основных фондов и совершенствовании всех процессов производства. Разработка инвестиционных проектов, направленных на обновление производственных мощностей позволяют предприятиям свою результативность, улучшить финансовые показатели, следовательно, повышается качество изготавливаемой продукции, создаются новые рабочие места, увеличиваются поступления налогов от бизнес-структура и как следствие, происходит устойчивое развитие экономики региона и страны в целом. За счет обновления инфраструктуры происходит достижение устойчивого уровня экономического роста, который положительно сказывается на тенденциях развития страны.

Внедрение новых решений по реализации инвестиционных проектов обновления производственных мощностей оказывает влияние на сокращение затрат на производства, повышает экономию энергии, положительно влияет на экологическую безопасность, следовательно, снижает отрицательную нагрузку на внешнюю среду.

В настоящее время серьезной и актуальной проблемой для всех отраслей экономики Республики Казахстан остается проблема устаревания основных фондов. Значительная часть производственной инфраструктуры, была построена еще во времена существования Советского Союза, и большая часть их них подверглась предельному уровню физического устаревания. Данная

категория мощностей затрудняет проведение модернизации производства, вследствие чего снижаются показатели производительности, снижается конкурентоспособность отечественных предприятий на мировых рынках.

Данная проблема является актуальной и в работах зарубежных ученых. Так, в статье Desheng Dash Wua и David, L. O. рассматривается такой инструмент имитационное моделирование, используемое для управления рисками и их анализа. Риски изучаются с точки зрения различных дисциплин, с обсуждением того, как различные методы и инструменты используются для оптимизации управления рисками [1].

В работе Hassan Kanj, Wael Hosny, Sawsan K. представлен обзор современных моделей, которые могут быть использованы для оценки риска в области системной инженерии [2].

Цель исследования заключается в анализе инвестиционной активности, направленной на обновление основных фондов, а также применении имитационной модели для оценки риска по инвестиционным проектам.

Материалы и методы

Информационной основой послужили следующие исходные данные: периодические научные издания, официальные данные Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, данные глобальной сети Интернет.

В качестве основных методов исследования применялись: метод анализа и синтеза, статистический метод, имитационное моделирование.

Имитационное моделирование представляет собой эксперимент в построение оптимальной модели для принятия решения из всех предложенных альтернативных вариантов (сценариев). Полученные результаты представляют собой более оптимальный вариант управленческого решения, могут быть дополнены статистическим анализом, и могут использоваться для построения моделей прогноза.

Результаты и обсуждение

Разбираясь, почему возникла данная проблема, можно отметить низкий уровень инвестиционного капитала, направляемого на обновление и модернизацию основных фондов. В условиях нестабильности экономического положения хозяйственные субъекты не способны изыскать резервы на обновление фондов, даже несмотря на стратегические выгоды таких вложений. В следствие чего оборудование и технологии не соответствует современным требованиям и влечет за собой известные последствия.

Помимо указанных причины, изношенное оборудование требует огромного количества затрат на эксплуатацию, снижение эффективности предприятия. Если не своевременно обслуживать изношенное оборудование,

его дальнейшая эксплуатация может привести к аварийным последствиям и подорвать экономику субъекта.

Таким образом, можно сгруппировать основные проблемы, ведущие к износу производственной инфраструктуры:

Низкий уровень инвестиций в обновление, проявляющийся в нехватке денежных средств и недостаточной активности частных инвесторов.

Превышение нормативного срока эксплуатации оборудования и технологий, т.е. ситуация, когда промышленные фонды служат дольше, чем предусмотрено технической документацией и возрастает не только физический износ, но и моральный и технологический, что ведет к снижению конкурентоспособности.

Технологическая отсталость, которая влечет за собой снижение производительности и качества продукции.

Экономическая ситуация в стране, когда при экономической нестабильности, возникает нехватка финансовых средств, что приводит к исключению капитальных вложений из плана развития предприятия.

Низкий уровень стратегического развития, т.е. неграмотность руководящего состава в принятии управленческих решений по вопросам обновления и модернизации основных фондов.

Недостаточная поддержка со стороны государства. При имеющемся количестве государственных программ различного уровня, проблема все еще остается актуальной и нерешенной. Некоторые предприятия не имеют доступа к льготным условиям кредитования, получение грантов, что тормозит решение данной проблемы. Помимо этого, хозяйственники, взявшись за реализацию проекта по обновления могут столкнуться с бюрократическими преградами и коррупционными рисками, что снижает мотивацию к действию. Особенно это характерно для предприятий тех отраслей, где износ составляет свыше 50 % и наблюдается дефицит инновационных идей и решений.

Трудности доступа к иностранным технологиям и капитальным вложениям, т.е. различные экономические и политические вызовы, глобальные экономические изменения, санкции, риски – все это затрудняют привлечение инвестиций из других стран, следовательно, замена технологий становится невозможной.

Отсутствие квалифицированных кадров – нехватка квалифицированных кадров, понимающих важность обновления мощностей и умеющих работать с новыми технологиями.

Все перечисленные выше проблемы, способствуют быстрому физическому, функциональному и моральному устареванию производственных мощностей и сдерживают развитие экономики.

Для обоснования необходимости обновления основных фондов был проведен анализ статистических показателей, характеризующих степень изношенности основных средств, их обновления и ликвидации [3].

Исходные данные представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Показатели основных средств Республики Казахстан

Год	Степень износа, %	Коэффициент обновления	Коэффициент ликвидации
2020	42,8	9,9	1,1
2021	44,1	8,0	1,1
2022	42,9	10,2	1,0
2023	43,4	11,7	1,2
2024*	43	11,85	1,15
2025*	44	13,7	1,2

Примечание: составлена авторами на основе источника [3]; 2024*, 2025* – для определения показателей была использована функция ПРЕДСКАЗ (FORECAST).

Для наглядности данных показателей представлен график на рисунке 1.

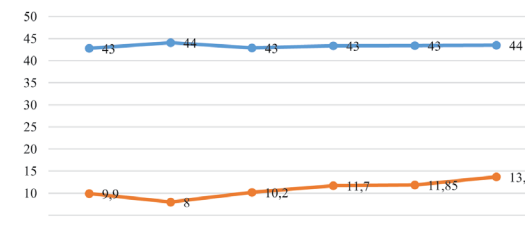

Рисунок 1 – Показатели основных средств Республики Казахстан

Исходя из полученных данных можно сделать вывод о том, что основные средства по республике имеют достаточно высокую степень изношенности, близкой к пятидесяти, что говорит о том, что проблема актуальна и возникает необходимость предпринимать определенные действия направленные на их обновления. Что касается коэффициента обновления основных средств, то он показывает долю обновленных (новых) основных средств по всем предприятиям республики и в 2023 году составляет 11,7, прогнозируется его увеличение на конец текущего года до 13,7. Коэффициент ликвидации основных средств показывает долю ликвидированных основных средств от их общего числа на конец анализируемого периода. Видно, что данный

показатель не значителен, что свидетельствует о том, что оборудование является устаревшим и требует вливание капитала на дальнейшую замену и модернизацию.

Обновление основных средств возможно только при вливании инвестиционного капитала, который формируется из различных источников. Источники финансирования представлены на рисунке 2.

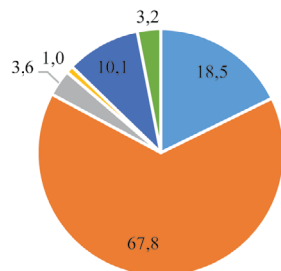

Рисунок 2 – Инвестиции в основной капитал по источникам финансирования

Рисунок наглядно демонстрирует источники инвестиций и большую часть занимают собственные средства хозяйствующих субъектов, что составляет 67,8 % от общего числа. На втором месте находится финансирование за счет средств государственного бюджета – 18,5 %, далее идут другие заемные средства – 10,1 %, кредиты коммерческих банков – 3,6 %, заемные средства нерезидентов – 3,2 %, кредиты иностранных банков 1,0 %.

Рассматривая любой проект, с любым бюджетом частный инвестор заинтересован в том, что вернулся вложенный капитал и проект был реализован успешно. Но реализация инвестиционного проекта сопряжена с определенным уровнем риска, который представляет собой сдерживающий фактор, вероятность того, что полученные реальные результаты будут иметь отличия от планируемых, что приведет к финансовым потерям, потраченному времени, упущенной выгоде и полному провалу проекта. Важно помнить, что риск возникает в ситуации неопределенности, которая сопровождает все этапы, начиная от выбора проекта и заканчивая его реализацией. Поэтому задачей любого частного инвестора является предугадать развития событий, выявить возможные риски и разработать план по сокращению рисков [4].

На рисунке 3 представлена классификация рисков инвестиционного проекта:

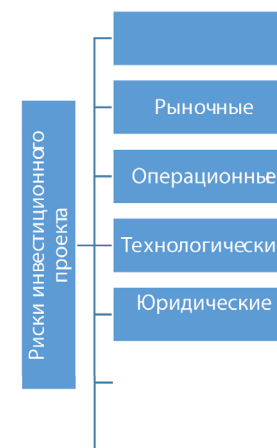

Рисунок 3 – Риски инвестиционного проекта

Лучше риск спрогнозировать и быть готовым к возможным последствиям, чем бороться с последствиями, которые он принес.

Представленные риски могут быть обнаружены как индивидуально, так и в совокупности при рассмотрении и принятии инвестиционного проекта, могут отрицательно воздействовать на достижение поставленных целей и изменить ожидаемые результаты. Эффективное управление рисками подразумевает их оценку, оценку степени влияния данных рисков на результат, что обеспечивает успешную реализацию проекта [5].

В связи с постоянным колебанием рыночной конъюнктуры оценка рисков играет большую роль от момента планирования проекта до стадии его завершения. Основные стадии процесса оценки рисков представлены на рисунке 4.

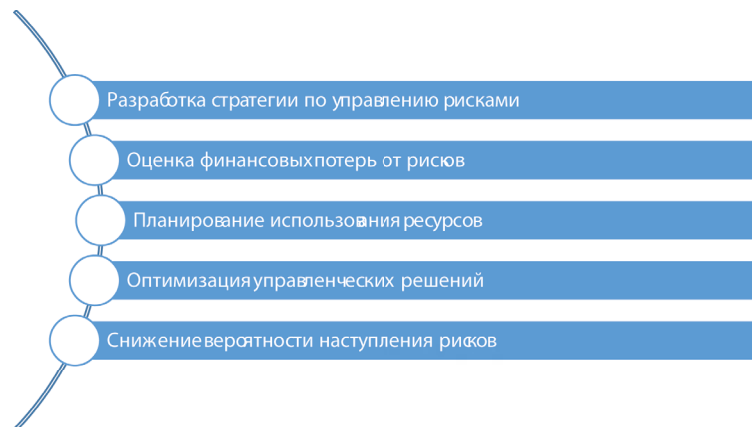

Рисунок 4 – Стадии оценки риска

Проведение процедуры оценки позволяет сократить финансовые потери, способствует принятию более рационального управленческого решения, повышая успешность реализации проекта [6].

Одним из действенных способов оценить риск и его влияние на инвестиционный проект является применение имитационной модели оценки риска. Данный метод использует автоматизированные симуляции для оценки вероятности наступления различных исходов проекта в условиях неопределенности и риска. Он предусматривает использование сценариев, которые могут оказать воздействия на проект и прогнозирует поведение результатов в динамичных условиях [7].

В современном мире бизнес-процессов, где риски становятся все сложнее и многограннее, использование имитационной модели является важным инструментом для принятия обоснованных и эффективных решений в выборе и успешной реализации инвестиционных проектов. Можно выделить некоторые преимущества имитационного моделирования рисков.

Во-первых, имитационные модели учитывают возможные изменения всех параметров проекта (цена, стоимость, срок, спрос и т.д.). Оценивается вероятность наступления риска и возможные последствия на результат.

Во-вторых, одним из сильных доводов в данном методе является возможность моделировать много альтернативных сценариев, на основе которых можно спрогнозировать наиболее вероятные, оптимистические и пессимистические результаты инвестиционного проекта, что помогает инвесторам и руководителям реально оценить различные исходы проекта.

В-третьих, гибкость и адаптивность в принятии грамотного управленческого решения, в силу того, что оценки рисков научно обосновывается, инвесторы могут выбрать оптимальную стратегию для воздействия на риски, в условиях колебания параметров внешней среды.

В-четвертых, современные имитационные модели позволяют представить информацию о рисках посредством графического изображения, в виде таблиц, графиков, диаграмм, что упрощает процесс восприятия полученных результатов для инвесторов, руководителей и других стейкхолдеров проекта [8].

Таким образом, данный способ является мощным современным инструментом для эффективного управления проектами, минимизации потерь в условиях неопределенности и риска.

Использование данного метода представлено на условном примере: имеется информация о двух инвестиционных проектах, срок реализации которых составляет три года, ставка процента 8%. Из предложенных проектов необходимо выбрать наиболее эффективный и оптимальный. Дополнительная информация представлена в таблице 2.

Таблица 2 – Показатели инвестиционных проектов обновления основных средств

Показатели	Проект А, млн. тг.	Проект Б, млн. тг.
Инвестиции	20000	20000
Оценка поступивших денежных потоков: А) наихудший вариант; Б) наиболее реальный вариант; В) оптимистический	5800 7300 12200	4300 9900 17100
NPV: А) NPV по наихудшему варианту; Б) NPV по наиболее реальному варианту; В) NPV по оптимистическому варианту	-5036 -1166 11476	-8906 5542 24118

Примечание: составлена авторами

Вероятность получения денежного дохода, оцененная экспертами по вариантам получения по первому проекту: 0,1; 0,64; 0,3 соответственно, по второму проекту: 0,03; 0,7; 0,25 соответственно.

Необходимо произвести расчеты по первому проекту для определения чистой приведенной стоимости по указанным вариантам.

Коэффициент дисконтирования определяется по следующей формуле (1) [9]:

$$k_d = \frac{1}{(1+r)^t} \quad (1)$$

где:

k_d – коэффициент дисконтирования;

r – ставка дисконта;

t – временной промежуток.

Для начала следует денежные потоки (ДП) при наихудшем варианте развития сценария продисконтировать и спрогнозировать дисконтированные денежные потоки (ДДП), представлено в таблице 3.

Таблица 3 – Дисконтирование при наихудшем варианте проекта А

Показатель	0	1	2	3	NPV
ДП	-20000	5800	5800	5800	
	1	0,93	0,86	0,79	
ДДП	-20000	5394	4988	4582	-5036

Примечание: составлена авторами

Далее определяются приведенная стоимость при реальном варианте получения денежных потоков, представленная в таблице 4.

Таблица 4 – Дисконтирование при реальном варианте проекта А

Показатель	0	1	2	3	NPV
ДП	-20000	7300	7300	7300	
	1	0,93	0,86	0,79	
ДДП	-20000	6789	6278	5767	-1166

Примечание: составлена авторами

Приведенная стоимость, определенная при оптимальном варианте, представлена в таблице 5.

Таблица 5 – Дисконтирование при оптимальном варианте проекта А

Показатель	0	1	2	3	NPV
ДП	-20000	12200	12200	12200	
	1	0,93	0,86	0,79	
ДДП	-20000	11346	10492	9638	11476

Примечание: составлена авторами

По второму проекту следует спрогнозировать дисконтированные денежные потоки (ДДП), которые представлены в таблицах 6, 7 и 8 по наихудшему варианту, реальному и оптимальному соответственно.

Таблица 6 – Дисконтирование по наихудшему варианту проекта Б

Показатель	0	1	2	3	NPV
ДП	-20000	4300	4300	4300	
	1	0,93	0,86	0,79	
ДДП	-20000	3999	36998	3397	-8906

Примечание: составлена авторами

Таблица 7 – Дисконтирование по реальному варианту проекта Б

Показатель	0	1	2	3	NPV
ДП	-20000	9900	9900	9900	
	1	0,93	0,86	0,79	
ДДП	-20000	9207	8514	7821	5542

Примечание: составлена авторами

Таблица 8 – Дисконтирование по оптимальному варианту проекта Б

Показатель	0	1	2	3	NPV
ДП	-20000	17100	17100	17100	
	1	0,93	0,86	0,79	
ДДП	-20000	15803	14706	13509	24118

Примечание: составлена авторами

После получения результатов спрогнозированных денежных потоков, следует определить чистую приведенную стоимость с учетом взвешенных коэффициентов экспертов, которые оценили вероятность получения приведенной стоимости по трем вариантам по каждому проекту. Результаты представлены в таблице 9.

Таблица 9 – Определение чистой приведенной стоимости по двум проектам

Проект А			Проект Б		
NPV рассчитанная	Коэффициент вероятности	Ср. взвешенная NPV	NPV рассчитанная	Коэффициент вероятности	Ср. взвешенная NPV
-5036	0,1	-503,6	-8906	0,03	-287,18
-1166	0,64	746,24	5542	0,7	9879,4
11476	0,3	3442,8	24118	0,25	6029,5

		1228,41			9213,91
--	--	---------	--	--	---------

Примечание: составлена авторами

Исходя из данных таблицы видно, что средневзвешенное значение чистой приведенной стоимости по проекту А составляет 1228,41 млн. тенге, а по проекту Б – 9213,91 млн. тенге.

После расчетов показателей эффективности проектов и определения обобщенных экспертных оценок вероятности наступления оптимистического, наиболее вероятного и пессимистического сценариев согласно методу имитационного моделирования нужно провести оценку риска каждого из рассматриваемых проектов путем расчета коэффициентов вариации, среднеквадратического отклонения и дисперсии показателя чистой приведенной стоимости [10].

Результаты расчетов представлены в таблице 10.

Таблица 10 – Показатели степени и вероятности риска по проектам

Наименование	Дисперсия, σ^2	Среднеквадратическое отклонение, σ	Коэффициент вариации, V_x
NPV _А	21526,7	5330,8	4,34
NPV _Б	97196,1	11836,3	1,28

Примечание: составлена авторами

Исходя из полученных данных можно сделать следующий вывод: показатель дисперсии по проекту Б выше, чем по проекту А на 75 669, 4 пунктов, что говорит о высокой степени риска по проекту. Показатель среднеквадратического отклонения по проекту Б также завышен по сравнению с проектом А, следовательно, большая величина показывает менее «сжатые» границы вероятности возникновения неопределенности, что указывает на высокую степень возникновения риска. Коэффициент вариации также характеризует вероятность наступления риска, в данном случае и по первому и по второму проекту коэффициент показывает слабую колеблемость, что говорит о незначительной «рассеянной» вероятности наступления риска.

Таким образом, проанализировав все показатели можно сделать вывод о том, что из исходного примера, следует реализовать проект А, так как степень риска по данному проекту меньше.

Выводы

Как показало исследование, хозяйственная деятельность субъектов бизнеса обязательно будет сопряжена с возникновением риска. Риск

выступает как ситуация, в которой присутствует две составляющие, это вероятность его наступления и те последствия, которые он может принести.

В реально сложившейся ситуации, когда хозяйствующие субъекты должны находить резервы для инвестирования средств в обновления и модернизацию основных средств, с дальнейшим развитием общественного воспроизводства, процесс оценки риска как никогда актуален.

Сейчас разработаны различные современные подходы к определению риска, способы снижения последствий рискованной деятельности субъектов бизнеса. Большое количество исследований позволило систематизировать все знания по теории управления рисками и создать комплексное управление, в котором математическая теория вероятности, основанная на расчете вероятности наступления того или иного события, является ключевым инструментом для прогнозирования и управления рисками. Имитационное моделирование представляет собой одно из направлений, которое позволяет оценивать степень риска, предсказывать возможные убытки, определять вероятные сценарии развития событий.

Кроме того, современное управление рисками опирается на интеграцию информационных технологий, включая машинное обучение и искусственный интеллект, что позволяет значительно повысить точность прогнозирования. Внедрение этих подходов особенно актуально в сферах финансов, страхования, промышленного производства и стратегического управления, где необходимо учитывать множество неопределенных факторов.

Таким образом, представленный способ определения степени наступления и вероятности риска в хозяйственной деятельности субъектов бизнеса, позволит приблизить показатели к максимально реальному отражению ситуации и поможет принять оптимальное управленческое решение.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Desheng, D. W., David, L. O.** Computational simulation and risk analysis : An introduction of state of the art research // [Mathematical and Computer Modelling](#), 58 (2013), – p. 1581-1587.
- 2 **Hassan, K., Wael Hosny, F. A., Sawsan, K.** A Novel Dynamic Approach for Risk Analysis and Simulation Using Multi-Agents Model // *Appl. Sci.* 2022, 12(10), 5062.
- 3 Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – <https://stat.gov.kz/ru/region/vko/> (Дата обращения: 22.02.2025)

4 **Акопов, А. С.** Имитационное моделирование [Текст]: учебник и практикум для академического бакалавриата / А. С. Акопов – М. : Издательство Юрайт, 2017. – 389 с. – ISBN 978-5-534-02528-6

5 **Балдин, К.В.** Управление рисками в инновационно-инвестиционной деятельности предприятия [Текст] : Учебное пособие / К.В. Балдин. – М. : Дашков и К, 2017. – 420 с.

6 **Бабенко, Н. И.** Имитационное моделирование инвестиционных рисков в бизнес-процессах / Н. И. Бабенко. // Молодой ученый. – 2010. – № 7 (18). – С. 75-83. – URL: <https://moluch.ru/archive/18/1796/> (дата обращения: 09.03.2025).

7 **Бирюков, А. Н.** Имитационное моделирование как элемент управления рисками для укрепления финансового положения фирмы // Иннов: электронный научный журнал. 2016. №4 (29). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/imitatsionnoe-modelirovanie-kak-element-upravleniya-riskami-dlya-ukrepleniya-finansovogo-polozheniya-firmy> (дата обращения: 10.03.2025).

8 **Воронцовский, А. В.** Управление рисками [Текст]. – М. : Юрайт, 2017. – 416 с.

9 **Вьюненко, Л. Ф.** Имитационное моделирование : учебник и практикум для вузов [Текст] / Л. Ф. Вьюненко, М. В. Михайлов, Т. Н. Первозванская; под редакцией Л. Ф. Вьюненко. – Москва : Издательство Юрайт, 2024. – 283 с. – (Высшее образование). – ISBN 978-5-534-01098-5.

10 **Долгова, В. Н., Медведева, Т. Ю.** Теория статистики [Текст]. Учебник и практикум для академического бакалавриата. – М. : Юрайт, 2019. 246 с.

REFERENCES

1 **Desheng, D. W., David, L. O.** Computational simulation and risk analysis: An introduction of state of the art research // Mathematical and Computer Modelling, 58 (2013), – P. 1581–1587.

2 **Hassan, K., Wael Hosny, F. A., Sawsan, K. A.** Novel Dynamic Approach for Risk Analysis and Simulation Using Multi-Agents Model // Appl. Sci. 2022, 12(10), 5062.

3 Byuro nacionalnoj statistiki agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – <https://stat.gov.kz/ru/region/vko/> (Date of application: [22.02.2025](https://stat.gov.kz/ru/region/vko/))

4 **Akopov, A. S.** Imitacionnoe modelirovanie : uchebnik i praktikum dlya akademicheskogo bakalavriata [Simulation modeling : textbook and workshop

for the Academy] / A. S. Akopov. – М : Yurayt Publishing House, 2017. – P. 389. – ISBN 978-5-534-02528-6

5 **Baldin, K. V.** Upravlenie riskami v innovacionno-investicionnoj deyatel'nosti predpriyatiya : Uchebnoe posobie [Risk management in the innovation and investment activities of an enterprise: handbook] // K.V. Baldin. – М. : Dashkov, 2017. – P. 420.

6 **Babenko, N. I.** Imitacionnoe modelirovanie investicionnyh riskov v biznes-processah [Simulation of investment risks in business processes] / N. I. Babenko. // Molodoy uchenyj. – 2010. – № 7 (18). – P. 75–83. – [Electronic resource]. – URL: <https://moluch.ru/archive/18/1796/> (Date of application: 09.03.2025).

7 **Biryukov, A. N.** Imitacionnoe modelirovanie kak element upravleniya riskami dlya ukrepleniya finansovogo polozheniya firmy [Simulation modeling as an element of risk management to strengthen the financial position of the company] // Innov : elektronnyj nauchnyj zhurnal. 2016. №4 (29). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/imitatsionnoe-modelirovanie-kak-element-upravleniya-riskami-dlya-ukrepleniya-finansovogo-polozheniya-firmy> (Date of application: 10.03.2025).

8 **Voroncovskij, A.V.** Upravlenie riskami [Risk management] – М : Yurayt, 2017. – P. 416.

9 **Vyunenkov, L. F.** Imitacionnoe modelirovanie : uchebnik i praktikum dlya vuzov [Simulation modeling: textbook and workshop for universities] / L. F. Vyunenkov, M. V. Mihajlov, T. N. Pervozvanskaya; pod redakciej L. F. Vyunenkov. – Moscow : Yurayt Publishing House, 2024. – P. 283. – ISBN 978-5-534-01098-5.

10 **Dolgova, V. N., Medvedeva, T. Yu.** Teoriya statistiki. Uchebnik i praktikum dlya akademicheskogo bakalavriata [Theory of statistics. Textbook and practical course for academic baccalaureate]. – М : Yurayt Publishing House, 2019. – P. 246.

Поступило в редакцию 19.03.25

Поступило с исправлениями 09.04.25

Принято в печать 02.05.25

Е. Е. Сумарева¹, *И. В. Бордияну², Е. Е. Мубаракوف³, О. Б. Лейман⁴

^{1,2,3,4}Қазақстан-Американдық еркін университеті,

Қазақстан Республикасы, Өскемен қ.

19.03.25 ж. баспаға түсті.

09.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

02.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

КӘСІПОРЫНДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАНЫҢ ТӘУЕКЕЛІН БАҒАЛАУ ҮШІН ИМИТАЦИЯЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУДІ ҚОЛДАНУ

Бұл мақалада негізгі өндірістік қорларды жаңартуға бағытталған инвестициялық жобаны іске асыру туралы шешім қабылдаған кезде кәсіпорынның басшылық құрамы кездесетін негізгі тәуекелдер қарастырылады. Инвестициялық жобаның тәуекелдерін бағалау үшін имитациялық модельдеу әдісі қолданылады, ол жобаның нәтижесіне әсер ету дәрежесін бағалауға ғана емес, сонымен қатар келесі факторларды ескереді: қарастырылып отырған жобаның параметрлерін өзгерту, балама сценарийлерді қарастыру, инвестициялық жобаны іске асыру туралы шешім қабылдаудағы икемділік және т. б. Тәуекел-бұл әзірленген жоспарларды жүзеге асыруға кедергі келтіруі мүмкін оқиғалар, бастапқы кезеңде бұл нақты проблемалар емес, тек олардың пайда болу мүмкіндігі. Инвестициялық жобалардың тәуекелдері қаржылық тәуекелдерге байланысты бірнеше ерекшеліктерге ие: жобалардың ұзақ мерзімді сипаты тәуекелдің белгісіздік дәрежесінің ұлғаюын, салынған қаражаттың қайтымсыз сипатын, жобалардың жаңа технологияларға тәуелділігі тәуекелдің қосымша түрлерін тудырады, инвестициялық жобалар елеулі қаржылық инвестицияларды талап етеді, тәуекелдерді бағалаудағы қателіктер елеулі қаржылық шығындарға әкелуі мүмкін. Сондықтан инвестициялық тәуекелдер жан-жақты және жоспарлау кезеңінде жан-жақты талдауды қажет етеді. Сандық және сапалық талдау, сценарийлік жоспарлау, имитациялық модельдеу әдістерін қолдану ықтимал шығындарды азайтуға және жобаны сәтті жүзеге асыру ықтималдығын арттыруға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: имитациялық модельдеу, инвестициялық жоба, тәуекелдер, инвестициялар, негізгі құралдар.

E. E. Sumareva¹, *I. V. Bordiyanu², Y. Y. Mubarakov³, O. B. Leiman⁴

^{1,2,3,4}Kazakh-American Free University,
Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk
Received 19.03.25

Received in revised form 09.04.25

Accepted for publication 02.05.25

THE USE OF SIMULATION MODELING TO ASSESS THE RISK OF AN INVESTMENT PROJECT IN AN ENTERPRISE

This article examines the main risks faced by the company's management when deciding on the implementation of an investment project aimed at updating fixed assets. To assess the risks of an investment project, the simulation modelling method is used, which allows not only the assessment of the degree of impact on the project outcome but also takes into account such factors as: changing the parameters of the project under consideration, consideration of alternative scenarios, flexibility in deciding on the implementation of the investment project, etc. In their business activities, enterprises often encounter events that may interfere with the implementation of developed plans. At the initial stage, these are not real problems, but only the possibility of their occurrence. The risks of investment projects, depending on financial risks, have several features: the long-term nature of projects generates an increase in the degree of risk uncertainty, the irreversible nature of the invested funds, the dependence of projects on new technologies generates additional types of risk, investment projects require significant financial investments, errors in risk assessment can lead to serious financial losses. Therefore, investment risks are complex and require a comprehensive analysis at the planning stage. Using methods of quantitative and qualitative analysis, scenario planning, and simulation modelling allows for minimising possible losses and increasing the likelihood of successful project implementation.

Keywords: simulation modelling, investment project, risks, investments, fixed assets.

<https://doi.org/10.48081/WJLV9941>

***Б. Б. Суханбердина¹, Г. К. Курманова², Б. А. Уразова³,
А. Ж. Утешкалиева⁴**

^{1,2,3,4}Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет,
Республика Казахстан, г. Уральск

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8375-6350>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9052-2990>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9284-3301>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0425-3817>

*e-mail: suhanb@mail.ru

ФИНАНСОВОЕ МОШЕННИЧЕСТВО В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ БАНКОВСКИХ УСЛУГ

В современных условиях проблема финансового мошенничества, подрывающая экономическую и социальную стабильность Республики Казахстан, нарастает в свете дальнейшей цифровизации экономики. В ходе исследования выявлено что, несмотря на процесс постоянного повышения уровня банковской защиты конфиденциальных данных клиентов и финансовой базы данных, в сети Интернет с каждым днем появляются все новые личные данные клиентов банков, номера счетов и многое другое. Растут обороты финансового мошенничества с использованием дистанционных услуг и вовлечением обманутых граждан в мошеннические схемы. По мере того, как повышаются меры защиты банковской информации, совершенствуются и способы взлома систем защиты мошенниками. Усиливается тенденция мошеннических атак в большей степени не на банковские системы защиты информации, а непосредственно на клиентов банков. В статье проанализированы каналы осуществления мошеннических операций, теневой онлайн рынок скомпрометированных записей о платежных картах (даркнет), распространенные виды интернет-мошенничества, система мер и механизмов противодействия финансовому мошенничеству и повышения безопасности банковской информации, система антифрод-мониторинга Национального банка РК и др. Обосновано, что полностью обезопасить финансово-

платежные системы и операции от финансового мошенничества невозможно, поскольку любые системы безопасности со временем взламываются хакерами. Поэтому вопросы финансовой безопасности в большей степени заключаются в выявлении путей снижения рисков. Представлен комплекс мер по дальнейшему совершенствованию системы безопасности банковской информации, цифровых банковских и платежных платформ.

Ключевые слова: финансовое мошенничество, цифровизация банковских услуг, кибермошенничество, финансовая грамотность

Введение

В условиях глобальной цифровизации финансово-банковский сектор экономики Казахстана активно внедряет IT-технологии в свою деятельность. Наряду с повышением доходности в результате внедрения новых технологий банки и их клиенты сталкиваются с повышенными рисками. Актуальность темы исследования определяется тем, что цифровизация банковских услуг создает благоприятные условия для реализации мошеннических операций с использованием Интернета. Уязвимыми для кибератак в основном являются платёжные карты, мобильные приложения, денежные переводы.

В настоящее время финансовое кибермошенничество процветает во всем мире, приобретая транснациональные черты. В 2023 году в странах ЕС ущерб от мошенничества в сфере платежей превысил 5 млрд. евро, а в США, согласно данным Американской банковской ассоциации, совокупные потери составили почти 11 млрд. долларов, при этом 3 млрд. долларов приходится на утечку персональных данных клиентов банков. Значительный вклад в этот процесс вносят инновационные технологии, такие как искусственный интеллект и нейронные сети, которые используются мошенниками для осуществления высокотехнологичных атак, например, с применением технологии DeepFake.

Вопрос финансового мошенничества в условиях цифровизации банковских услуг на сегодняшний день является предметом активных исследований, однако степень его изученности остается недостаточной для полного понимания всех аспектов и угроз, связанных с данным явлением. Существующие работы в основном фокусируются на отдельных аспектах проблемы, оставляя без внимания целый ряд важных факторов, влияющих на развитие и профилактику финансовых мошенничеств в условиях цифровой трансформации банковской сферы.

Целью исследования является анализ финансового мошенничества, связанного с использованием цифровых технологий в банковской сфере, и разработка рекомендаций по усилению защиты от мошенничества в условиях дальнейшей цифровизации банковских услуг в Республике Казахстан.

Объектом исследования является финансово-банковская сфера, а предметом – процессы цифровизации, которые изменяют способы взаимодействия между банками и их клиентами, а также создают новые риски и угрозы в сфере банковских услуг.

Материалы и методы

Проведение анализа сущности финансового мошенничества, его особенностей и общих тенденций развития осуществлялось путем обзора научной литературы. Особое внимание учеными и практиками уделяется вопросам влияния финансовой киберпреступности на экономику и общество [1; 2; 3; 4]. Исследуются направления совершенствования государственной политики в области борьбы с киберпреступлениями [5; 6]. Ряд ученых приходит к выводу, что технологии, способствующие росту финансового мошенничества, могут быть использованы и для борьбы с ним. Для повышения эффективности борьбы с мошенничеством и защиты банковской информации необходимо осуществлять совместные усилия на международном уровне [7; 8].

В целом обзор литературы показывает, что исследования финансового мошенничества проводятся в разных направлениях, но их объединяет актуальность проблемы и необходимость более внимательного, всестороннего и постоянного ее изучения.

Практическая часть исследования проводилась на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, официальных отчетов различных государственных и финансовых учреждений, включая Национальный банк Республики Казахстан, Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка, а также компании Recorded Future.

В процессе исследования применялись различные методы научных исследований: обобщение и группировка данных для выявления общих тенденций в сфере финансового мошенничества; метод классификации для выделения различных типов мошеннических схем, использующих цифровые технологии; табличный и графический анализ данных для наглядного представления статистических результатов, таких как рост числа случаев мошенничества и ущерба от них; экономический анализ для оценки финансовых потерь и выявления экономических последствий финансового

мошенничества; синтез для обобщения результатов и разработки рекомендаций по улучшению защиты от мошенничества.

Результаты и обсуждение

В Казахстане интернет-мошенничество стало рассматриваться как подвид мошенничества с 2018 года. Анализ данных о случаях финансового мошенничества, включая данные о росте интернет-мошенничества и суммах ущерба показывает, что стремительное внедрение новых технологий в финансово-банковскую сферу экономики Республики Казахстан поставило под вопрос обеспечение безопасности банковской информации о клиентах и счетах. Мошенники активно пользуются уязвимостями цифровых банковских и платежных платформ (рисунок 1).

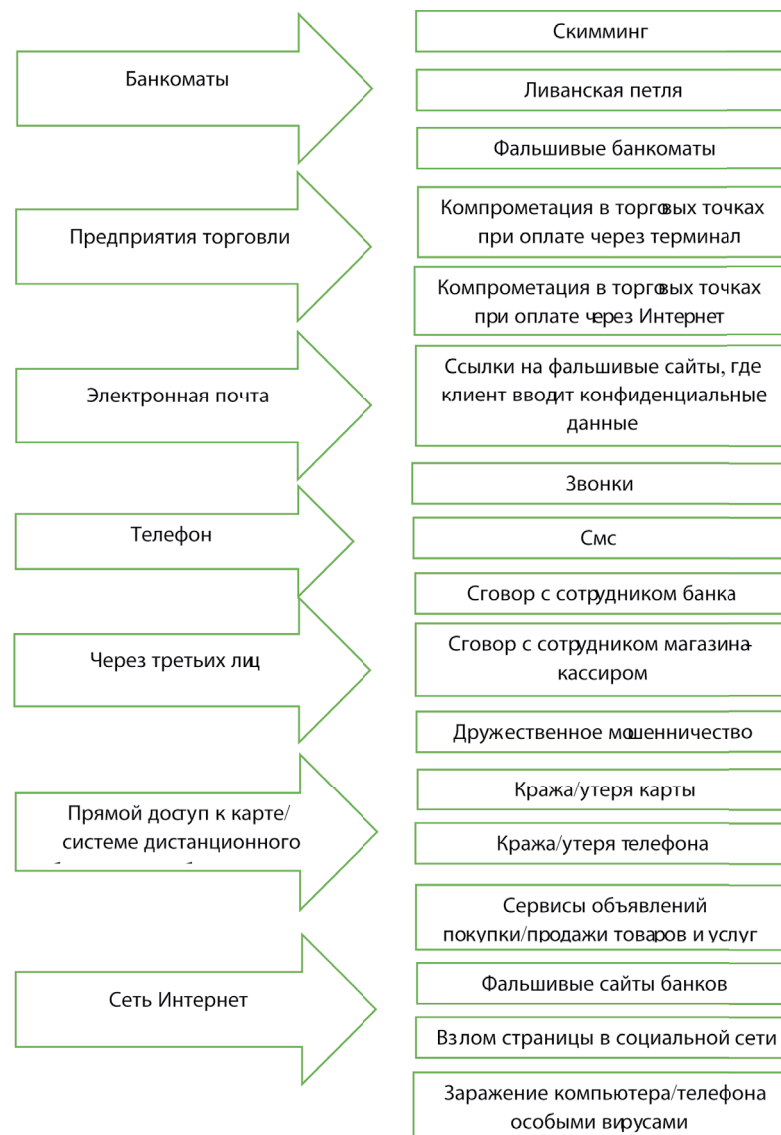

Рисунок 1 – Каналы проведения мошеннических операций
Примечание: Составлено авторами.

Среди наиболее часто встречающихся форм интернет-мошенничества выделяются следующие:

- вишинг – сбор персональных данных через телефонные звонки;
- смишинг – мошенничество посредством СМС-сообщений, например, уведомления о выигрыше в лотерее или конкурсе;
- содействие в обналичивании товарных кредитов;
- предложение посреднических услуг при оформлении кредитов;
- помощь в инвестициях в различные проекты, ценные бумаги и прочее;
- мошенничество, когда «сотрудник банка» просит установить на мобильное устройство определенное приложение;
- фишинг — извлечение личных данных через фальшивые веб-сайты;
- получение денежных средств за товары и услуги через ложные интернет-ресурсы;
- хищение средств с банковских карт и другие подобные схемы.

Мошеннические схемы, осуществляемые с использованием современных технологий, становятся все более сложными и разнообразными. Одним из методов является представление мошенников в качестве сотрудников банков или колл-центров, занимающихся предотвращением финансовых правонарушений. В ходе телефонных разговоров мошенники информируют жертв о якобы происходящих операциях по списанию средств с их платежных карт, при этом утверждают, что для сохранения остатка необходимо перевести деньги на другой счет. В результате таких манипуляций пострадавшие раскрывают свои персональные данные, что позволяет мошенникам осуществить несанкционированные транзакции с их карт.

Распространенной практикой также является рассылка фальшивых ссылок через электронную почту или SMS-сообщения, ведущих на поддельные веб-сайты. При переходе по этим ссылкам и заполнении форм на ложных платформах граждане без осознания передают информацию, предоставляющую злоумышленникам доступ к их личным кабинетам в мобильных банковских приложениях. Особенно активно такие схемы были использованы в период пандемии COVID-19, когда преступники использовали имя Всемирной организации здравоохранения для рассылки вредоносных писем и сообщений, что в итоге позволяло им получить доступ к учетным данным пользователей.

Для маскировки своих действий мошенники зачастую привлекают случайных людей, выполняющих роль посредников, как правило, под воздействием обмана или за вознаграждение. Эти участники, называемые дропами или дропперами, обычно получают украденные средства на свои счета, после чего переводят их на счета мошенников.

Широко используют мошенники социальные сети и мессенджеры. В первой кредитной организации зафиксировано более 10 000 случаев мошенничества, связанных с «чистой» кредитной истории и оформлением кредита с гарантией.

В последние годы в Казахстане активно развивается сектор электронной торговли, что привело к увеличению числа мошенничеств в этой области (рисунок 4). Онлайн-магазины, предлагающие товары по ценам, существенно ниже рыночных, часто используют схемы, обещающие возврат средств в случае несоответствия товаров заявленным характеристикам или выявления дефектов. Злоумышленники создают фальшивые интернет-магазины, размещают ссылки на несуществующие торговые платформы, требуя предоплату за товар. После получения средств они прекращают всякое взаимодействие с клиентами, оставляя их без компенсации.

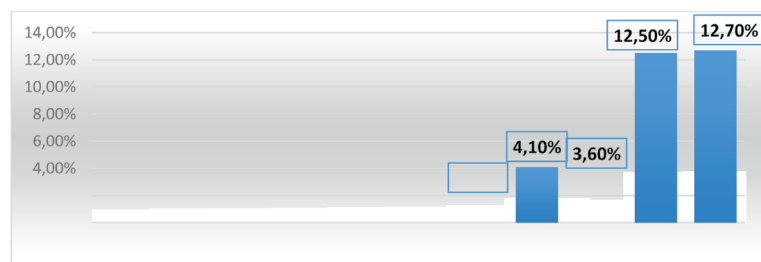

Рисунок 4 – Динамика развития электронной торговли в Казахстане, в процентах от общего объема розничной торговли

Примечание: Составлено авторами на основе источника [9].

Анализ данных, представленных Бюро национальной статистики Республики Казахстан, свидетельствует о значительном увеличении числа финансовых махинаций, осуществляемых с использованием интернет-технологий (рисунок 2,3).

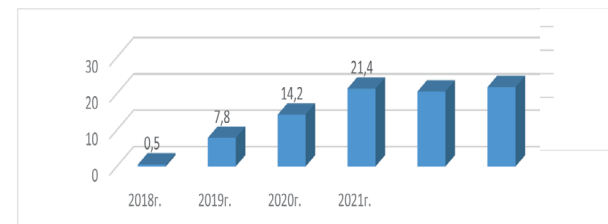

Рисунок 2 – Количество финансовых махинаций в Республике Казахстан, связанных с интернет-мошенничеством, тыс. ед.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [9].

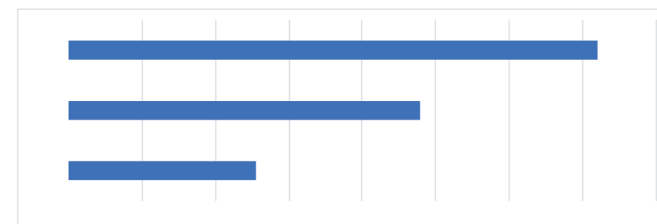

Рисунок 3 – Сумма ущерба от финансового мошенничества в целом по Республике Казахстан, млрд. тенге

Примечание: Составлено авторами на основе источника [9].

На данный момент официальная статистика в Республике Казахстан только начинает фиксировать данные о масштабах финансового мошенничества, осуществляемого с использованием Интернета. В связи с этим, детализированная информация как по видам мошенничества, так и по регионам страны, пока отсутствует. Это обстоятельство ограничивает возможность проведения как количественного, так и качественного анализа динамики форм и видов, а также региональных особенностей развития финансового мошенничества в Республике Казахстан.

Анализ имеющихся данных показал, что в настоящее время финансовое мошенничество приобрело значительный размах не только в Республике Казахстан, но и во всем мире. Вследствие роста финансового мошенничества в ряде стран мира сформировался значительный теневой онлайн-рынок, специализирующийся на торговле скомпрометированными данными о платежных картах. Этот рынок является частью даркнета, который представляет собой сегмент черного рынка в интернете.

В настоящее время на платформе даркнета активно осуществляется продажа таких данных по всему миру. Исследования теневого рынка скомпрометированных платежных карт проводятся компанией Recorded Future в рамках проекта Insikt. Результаты этих исследований представлены на рисунке 5.

Повышение объемов продаж скомпрометированных записей о платежных картах на теновом рынке в 2020 и 2021 годах объясняется ростом онлайн покупок, спровоцированных пандемией. Рост продаж в 2023 году произошел в связи с увеличением количества хищений личных данных клиентов банков по разным каналам.

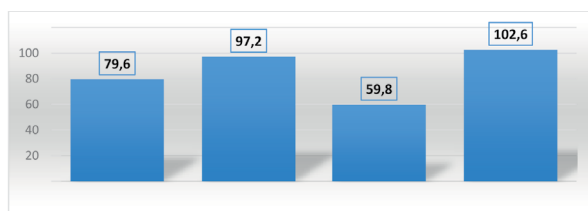

Рисунок 5 – Количество проданных скомпрометированных записей о платежных картах в Даркнете, млн. ед.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [10].

В рамках международных платежных систем существуют общие рекомендации по мерам противодействия мошенникам. Платежные системы советуют свои клиентам не пользоваться платежными картами при оплате за товары и услуги в странах, где зафиксирован высокий уровень мошенничества.

К странам с высоким уровнем финансового мошенничества относятся:

- страны Восточной Европы: Болгария, Польша, Румыния;
- страны Азиатско-Тихоокеанского региона: Индонезия, Малайзия, Таиланд, Сингапур, Филиппины;
- страны Ближнего Востока: Ирак, Иран, Сирия, Палестина;
- страны Южной Америки: Бразилия, Аргентина, Перу, Чили.

В ряде государств рекомендуется ограничивать использование платежных карт исключительно крупными торговыми точками, банками, международными гостиничными сетями и аэропортами. Для снятия наличных средств наиболее безопасным вариантом является использование банкоматов, расположенных в учреждениях, таких как банки, аэропорты, гостиницы и крупные торговые центры.

В Казахстане, как и в других странах, предпринимаются меры по противодействию финансовому мошенничеству. В целях борьбы с финансовым мошенничеством, осуществляемым с помощью сети Интернет, в 2017 году в Казахстане была разработана и внедрена концепция «Кибершит Казахстана», направленная на комплексную защиту информации государственных органов, организаций и граждан [11]. В рамках этой инициативы в законодательство страны был введен термин «киберстрахование», которое предназначено для компенсации убытков, возникших в результате деятельности интернет-мошенников.

В 2018 году в Казахстане был основан Национальный координационный центр информационной безопасности, основным назначением которого является защита информационных платформ и сетей государственных органов, а также объектов, имеющих стратегическое значение для страны.

В 2022 году с целью повышения уровня безопасности финансового рынка Казахстана была осуществлена интеграция единой технологической платформы Национального банка с автоматизированной системой обработки информации о событиях и инцидентах в области информационной безопасности на финансовом рынке – «Qainag» (АСОИ «Qainag»).

Система «Qainag» осуществляет онлайн-мониторинг всех операций на финансовом рынке, выявляя потенциальные мошеннические действия. В 2023 году деятельность системы «Qainag» в области информационной безопасности была преимущественно ориентирована на предотвращение кибератак, что составило 71,2% от общего числа инцидентов (рисунок 6).

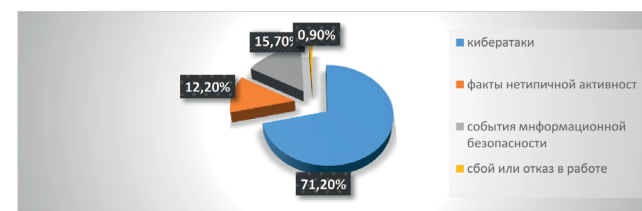

Рисунок 6 – Направления работы системы «Qainag» в 2023 году

Примечание: Составлено авторами на основе источника [12].

В 2023 году системой «Qainag» было выдано 104 предупреждения об угрозах информационной безопасности, 78 предупреждений об уязвимостях информационной безопасности, отработано 86 информационных инцидентов, возникших в финансовых организациях, в том числе 55 DDoS-атак (рисунок 7). По результатам работы системы «Qainag» в 2023 году было выявлено 32

мошеннических интернет-ресурса. Информация о данных платформах была передана в компетентные органы, в частности, в Министерство культуры и информации РК, для дальнейшей блокировки соответствующих ресурсов.

Активизация мошеннических атак вынуждает финансовые учреждения объединяться и действовать совместно. Это обусловлено тем, что современные финансовые мошенники обладают капиталом, значительно превышающим финансовые возможности отдельных банков. В настоящее время мошеннические схемы часто не осуществляются отдельными индивидами, а представляют собой деятельность организованных преступных групп, в состав которых могут входить десятки или даже сотни участников.

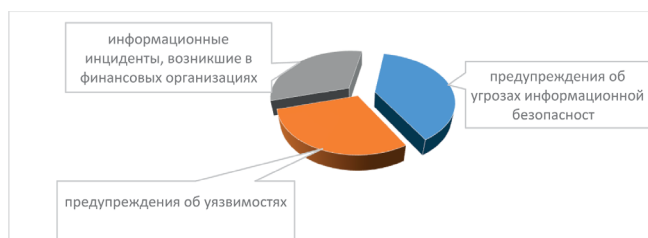

Рисунок 7 – Зафиксированные и отработанные события информационной безопасности в системе «Qainar» в 2023 году

Примечание: Составлено авторами на основе источника [12].

Одной из эффективных систем защиты от финансовых мошеннических схем во многих странах признается система антифрод-мониторинга. Такая система была запущена и в Казахстане в августе 2024 года. Антифрод-центр был создан по инициативе Национального банка и получил название «Центр по обмену данными о мошеннических транзакциях».

Единая система антифрод-мониторинга представляет собой онлайн-систему, обнаруживающую подозрительные звонки и операции в режиме реального времени. Она позволяет мгновенно предупредить коммерческий банк о подозрительной финансовой операции по счету конкретного клиента банка в момент ее совершения.

Совершенствование системы происходит на основе пополнения ее базы данных информацией, которую загружают коммерческие банки-участники системы антифрод. В сущности, единая система антифрод-мониторинга представляет собой объединение различных антифрод-платформ банков-участников.

Система антифрод-мониторинга обладает комплексностью, системностью, детальностью и другими значимыми характеристиками, позволяющими эффективно бороться с мошенничеством с кредитами (рисунок 8).

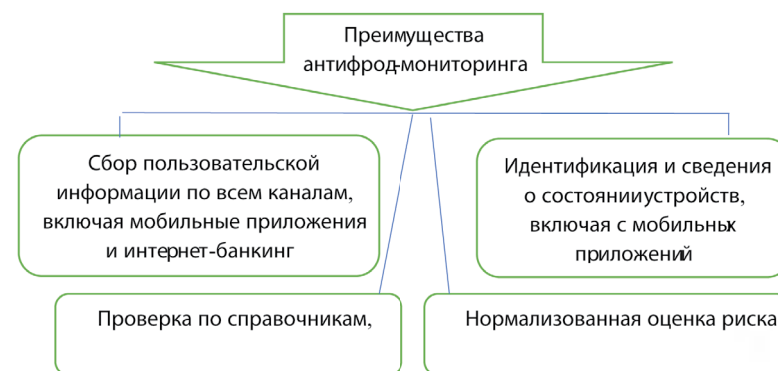

Рисунок 8 – Основные преимущества использования антифрод-мониторинга

Примечание: Составлено авторами.

К настоящему времени с помощью системы антифрод-мониторинга было приостановлено в процессе оформления свыше 17 млн. тенге кредитных средств клиентов коммерческих банков. Однако у системы антифрод-мониторинга есть слабые стороны. В основном система обрабатывает уже заверенные финансовые операции. Например, кредит уже оформлен и выдан. Система может отреагировать на такие подозрительные операции как перевод полученного кредита сразу на другие счета.

На сегодняшний день борьба с мошенничеством представляет собой одну из приоритетных задач для коммерческих банков. Каждое финансовое учреждение разрабатывает и внедряет индивидуальную политику, направленную на защиту конфиденциальных данных клиентов и обеспечение безопасности финансовых баз данных.

Среди основных путей снижения рисков при операциях с платежными картами, которые используют банки можно отметить такие как:

– автоматическое блокирование платежной карты после трехкратного неверно указанного PIN-кода;

- возможность установки лимита на расходные, переводные, кредитные операции по платежной карте;
- мониторинг операций по платежным картам с целью выявления подозрительных, мошеннических операций;
- возможность установления автоматических уведомлений (СМС или push-оповещения) о движении средств по карточному счету;
- требование периодически обновлять пароли и коды быстрого доступа в мобильных банковских приложениях;
- оповещение клиентов - владельцев карт на официальных сайтах, в расчетно-кассовых центрах, через рассылки и мессенджеры о разных видах мошенничества и способах защиты от них;
- использование камер на банкоматах;
- установка антискимммерных модулей;
- ограничение доступа сотрудников банка к персональным данным пользователей платежных карт;
- смс уведомление при высылке одноразового кода о том, чтобы не сообщать его никому, включая сотрудников банка;
- при обнаружении несанкционированной операции банки проводят претензионную работу;
- предложение виртуальной карты для проведения платежных операций в Интернет;
- оповещение о попытке входа в систему дистанционного банковского обслуживания с незарегистрированных устройств и т.п.

Коммерческие банки также продолжают совершенствовать методы защиты платежных карт, включая следующие инновационные подходы:

- нанесение дополнительных защитных полос с уникальными узорами, выполненными с использованием магнитных чернил;
- идентификация карт с помощью долгоживущих радиоизотопов;
- использование специального пластика для производства карт, обладающего высокой чувствительностью к изменениям температуры и давления, что затрудняет манипуляции с картой.

Исследование направлений финансовых мошенничеств позволило выявить тенденцию, согласно которой в последние годы мошеннические атаки становятся всё более ориентированными не на банковские учреждения, а на их клиентов. Мошенники используют доверчивость и уязвимости граждан, воздействуя на их страхи и недостаточную осведомленность. В этом контексте вопросы финансового мошенничества и минимизации рисков, связанных с проведением финансово-платежных операций, требуют внимания как со стороны банков, так и со стороны пользователей. Регулярное

соблюдение базовых правил безопасности при использовании финансовых инструментов и онлайн-платформ зачастую оказывается достаточной мерой для предотвращения мошенничества и защиты денежных средств.

Поскольку основной способ оплаты товаров в интернете осуществляется с использованием банковских карт, среди основных методов минимизации рисков мошенничества клиенты банков могут применять различные защитные механизмы, включая мониторинг операций, установку лимитов на сумму оплаты и другие аналогичные меры

Мониторинг транзакций является одним из наиболее эффективных методов снижения финансовых рисков. Постоянный контроль как за расходными, так и за доходными операциями позволяет владельцам банковских счетов отслеживать движение средств и своевременно выявлять несанкционированные действия.

В случае, если держатель платежной карты уведомляет банк о несанкционированном списании средств в течение 24 часов после завершения операции, финансовое учреждение обязано возместить сумму незаконных списаний при условии соблюдения владельцем карты всех установленных норм безопасного использования платежных инструментов. В процессе рассмотрения заявления банк проводит проверку на предмет нарушений условий безопасного использования, и в случае отсутствия таковых компенсация ущерба будет произведена.

Дополнительно банки рекомендуют избегать хранения крупных сумм на одной карте, особенно если она используется для регулярных платежей. Рекомендуется ограничивать баланс на таких картах и пополнять их по мере необходимости через переводы с других карт или депозитных счетов. В случае утечки конфиденциальных данных клиента в руки мошенников, они могут воспользоваться этой информацией для доступа к мобильным банковским приложениям и осуществления различных операций, включая оформление кредитов. Для предотвращения подобных ситуаций банки советуют своим клиентам регулярно проверять свою кредитную историю. Это можно сделать через онлайн-платформу egov.kz, в Центре обслуживания населения или в других специализированных учреждениях.

Банки рекомендуют своим клиентам устанавливать лимиты на суммы, которые могут быть потрачены не только для оплаты товаров и услуг через интернет, но и для любых переводов денежных средств. Установление таких лимитов, например, для ежедневных расходов, представляет собой эффективный инструмент контроля за собственными затратами и одновременно служит дополнительной мерой защиты от кибератак со стороны мошенников.

В качестве дополнительной меры безопасности для пользователей платежных карт банки предлагают оформление страхового полиса. Данный полис предназначен для компенсации убытков владельца карты, которые могут возникнуть в результате мошеннических операций, если:

- платежная карта была потеряна в результате грабежа или разбоя, после которых с нее были списаны средства или на нее были оформлены кредиты;
- платежная карта была оформлена и был получен PIN-код под угрозой жизни или здоровью и по ней были совершены операции;
- наличные денежные средства были утеряны в результате грабежа, разбоя в течении двух часов после снятия средств в банкомате;
- платежная карта утеряна в результате размагничивания или других случайных физических повреждений;
- операции были совершены по поддельной платежной карте, но с действительными реквизитами;
- платежная карта утеряна в результате технической неисправности банкомата и т.п.

Страховой полис не распространяется на убытки, возникшие в результате нарушения владельцем карты правил безопасного использования платежных средств, включая случаи, когда конфиденциальная информация была передана третьим лицам.

Исследование показывает, что несмотря на имеющиеся достижения в области защиты финансово-платежных систем от мошенников, банки, регуляторы и технологические компании должны и далее активно сотрудничать в создании и внедрении эффективных решений по борьбе с финансовым мошенничеством. Рекомендуется реализация следующих комплексных мер:

1 Присоединение Республики Казахстан к Будапештской конвенции о компьютерных преступлениях, поскольку финансовое кибермошенничество обладает транснациональным характером.

2 Интеграция международных стандартов защиты данных и борьбы с киберпреступностью. Следует активно участвовать в международных инициативах по защите персональных данных и борьбе с киберпреступностью, таких как GDPR в Европейском Союзе, что позволит Казахстану адаптировать свои подходы к международным стандартам и повысить доверие иностранных партнеров.

3 Создание и развитие специализированных центров для борьбы с финансовыми киберугрозами. Организация центров, занимающихся исключительно расследованием киберпреступлений в сфере финансов, с привлечением экспертов по цифровой безопасности, аналитиков и

специалистов по обработке данных. Эти центры могут служить как для профилактики, так и для расследования уже произошедших инцидентов.

4 Совершенствование работы Антифрод-центра, в том числе через расширение его технологических возможностей с использованием открытых программных интерфейсов (API), автоматизацию бизнес-процессов, а также внедрение технологий искусственного интеллекта для повышения эффективности выявления подозрительных транзакций.

5 Совершенствование систем защиты банковских транзакций и баз данных, включая внедрение антискимминговых модулей в банкоматах, расширение применения биометрических и нейронно-сетевых систем для повышения уровня безопасности при осуществлении банковских операций, использование блокчейн-технологий для защиты данных.

6 Разработка и внедрение стандартов безопасности для мобильных приложений и онлайн-банкинга. Учитывая растущее количество пользователей мобильных банковских сервисов, важно создать строгие стандарты безопасности для этих приложений, включая двухфакторную аутентификацию, постоянные обновления ПО и шифрование данных на всех уровнях.

7 Ужесточение контроля за аутентификацией транзакций. Введение обязательных требований к многоуровневой аутентификации для крупных финансовых операций, что позволит значительно снизить риски несанкционированного доступа и операций.

8. Стимулирование сотрудничества между частными и государственными учреждениями в сфере защиты от киберугроз. Важным шагом будет укрепление партнерских отношений между частными финансовыми организациями и государственными учреждениями для обмена опытом, информации о текущих угрозах и совместной разработки эффективных решений по безопасности.

9 Повышение уровня финансовой грамотности среди населения, что является актуальной задачей не только для Казахстана, но и для других стран. Финансовая неграмотность зачастую становится самой уязвимой точкой в денежно-финансовом обороте страны, так как основная тактика мошенников заключается в использовании незнания принципов работы финансового рынка, отдельных платежных инструментов, а также наивности и неопытности физических лиц, являющихся участниками финансово-платежных операций.

В целях повышения финансовой грамотности населения необходимо использовать многоканальный подход, способствующий максимальному охвату населения: создание банковских обучающих приложений по

цифровой и киберграмотности, разработка электронных финансовых планировщиков и приложений для обратной связи, проведение регулятором и банками второго уровня онлайн-викторин, конкурсов в социальных сетях и на интернет-ресурсах по цифровой грамотности и защиты от рисков, проведение Национальным банком и банками второго уровня образовательных кампаний об основных видах кибермошенничества и т.п. [13]

Эти меры в совокупности будут способствовать значительному укреплению защиты финансовых транзакций, повышению уровня доверия со стороны граждан и бизнеса, а также снижению рисков, связанных с финансовым кибермошенничеством в условиях дальнейшей цифровизации банковских услуг.

Выводы

Проведенное исследование позволяет сделать вывод, что внедрение современных информационных технологий способствует повышению эффективности банковских операций и улучшению обслуживания клиентов, но, с другой стороны, создает новые угрозы, в том числе в виде растущего числа случаев финансового мошенничества. Несмотря на постоянное совершенствование мер и форм противодействия финансовому мошенничеству в Республике Казахстан проблема борьбы с цифровым мошенничеством остается актуальной. Исследование природы и особенностей финансового мошенничества в условиях цифровизации банковских услуг показывает, что только эффективное взаимодействие всех участников финансово-денежного оборота может значительно снизить риски финансовых потерь. В целом, исследование подчеркивает необходимость дальнейшего изучения проблемы финансового мошенничества и методов борьбы с ним в контексте дальнейшей цифровизации банковских услуг для выявления путей безопасного функционирования цифровых банковских и платежных платформ.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Ramadani, S., Putera, A.** Impact of cybercrime on technological and financial developments // International journal for innovative research in multidisciplinary field, 2018. 341-344. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/329001306_Impact_of_cybercrime_on_technological_and_financial_developments.

2 **Bossler, A. M., Berenblum, T.** Introduction: new directions in cybercrime research, 2019. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/0735648X.2019.1692426?needAccess=true>.

3 **Rossy, Q., Ribaux, O.** Orienting the development of crime analysis processes in police organizations covering the digital transformations of fraud mechanisms // European journal on criminal policy and research/ – 2020. – 26(3). [Электронный ресурс]. – URL: https://serval.unil.ch/resource/serval:BIB_D1B9E966E9C6.P001/REF.pdf.

4 **Головинов, О. Н., Погорелов, А. В.** Киберпреступность в современной экономике: состояние и тенденции развития. 2016. [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberprestupnost-v-sovremennoy-ekonomike-sostoyanie-i-tendentsii-razvitiya>.

5 **Дадалко, В. А.** Методы противодействия рискам кассового мошенничества как инструмент обеспечения экономической безопасности организации. 2017. [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metody-protivodeystviya-riskam-kassovogo-moshennichestva-kak-instrument-obespecheniya-ekonomicheskoy-bezopasnosti-organizatsii>

6 **Петрякова, Л. А.** Проблемы квалификации мошенничества в банковской сфере. 2020. [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-kvalifikatsii-moshennichestva-v-bankovskoy-sfere>

7 **Achim, M. V., Borlea, S. N. McGee, R. W., Muresan, G. M., Safta, I. L., Vaidean, V. L.** Financial crime: a literature review. 2020. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/366090442_Financial_Crime_A_Literature_Review

8 **Nicholls, J., Kuppa, A., Le-Khac, N. A.** Financial cybercrime: a comprehensive survey of deep learning approaches to tackle the evolving financial crime landscape. 2021. [Электронный ресурс]. – URL: <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&arnumber=9642993>

9 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>

10 Insikt Group is Recorded Future's. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.recordedfuture.com/research/insikt-group>.

11 Об утверждении Концепции кибербезопасности («Кибершит Казахстана»). Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407. [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407>.

12 Национальный Банк Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.nationalbank.kz/ru>

13 **Суханбердин, Б. Б., Курманова, Г. К., Утешкалиева, А. Ж.** Платежные карты в системе безналичных расчетов Республики Казахстан // Мемлекеттік аудит – Государственный аудит. – 2023. – № 4 (61). – С. 47-

60. [Электронный ресурс]. – URL: <https://gov-audit.kz/index.php/ma/article/view/149/140>.

REFERENCES

1 **Ramadani, S., Putera, A.** Impact of cybercrime on technological and financial developments. // International journal for innovative research in multidisciplinary field, 2018. 341–344. [Electronic resource]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/329001306_Impact_of_cybercrime_on_technological_and_financial_developments.

2 **Bossler, A. M., Berenblum, T.** Introduction: new directions in cybercrime research, 2019. [Electronic resource]. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/0735648X.2019.1692426?needAccess=true>.

3 **Rossy, Q., Ribaux, O.** Orienting the development of crime analysis processes in police organizations covering the digital transformations of fraud mechanisms. // European journal on criminal policy and research/ – 2020. – 26(3). [Electronic resource]. – URL: https://serval.unil.ch/resource/serval:BIB_D1B9E966E9C6.P001/REF.pdf.

4 **Golovinov, O. N., Pogorelov, A. V.** Kiberprestupnost v sovremennoy ekonomike: sostoyaniye i tendentsii razvitiya [Cybercrime in the modern economy: state and development trends] 2016. [Electronic resource]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberprestupnost-v-sovremennoy-ekonomike-sostoyaniye-i-tendentsii-razvitiya>.

5 **Dadalko, V. A.** Metody protivodeystviya riskam kassovogo moshennichestva kak instrument obespecheniya ekonomicheskoy bezopasnosti organizatsii [Methods for countering the risks of cash fraud as a tool for ensuring the economic security of an organization] 2017. [Electronic resource]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metody-protivodeystviya-riskam-kassovogo-moshennichestva-kak-instrument-obespecheniya-ekonomicheskoy-bezopasnosti-organizatsii>.

6 **Petryakova, L. A.** Problemy kvalifikatsii moshennichestva v bankovskoy sfere [Problems of qualifying fraud in the banking sector] 2020. [Electronic resource]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-kvalifikatsii-moshennichestva-v-bankovskoy-sfere>.

7 **Achim, M. V., Borlea, S. N., McGee, R. W., Muresan, G. M., Safta, I. L., Vaidean, V. L.** Financial crime : A literature review. – 2020. [Electronic resource]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/366090442_Financial_Crime_A_Literature_Review.

8 **Nicholls, J., Kuppa, A., Le-Khac, N. A.** Financial cybercrime: a comprehensive survey of deep learning approaches to tackle the evolving financial

crime landscape. – 2021. [Electronic resource]. – URL: <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&arnumber=9642993>.

9 Byuro natsional'noi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>.

10 Insikt Group is Recorded Future's. [Electronic resource]. – URL: <https://www.recordedfuture.com/research/insikt-group>.

11 Ob utverzhdenii Kontseptsii kiberbezopasnosti («Kibershit Kazakhstana»). Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 30 iyunya 2017 goda № 407 [On approval of the Cyber Security Concept («Cyber Shield of Kazakhstan»). Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2017 No. 407] [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407>.

12 Natsionalnyi Bank Respubliki Kazakhstan [National Bank of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – URL: <https://www.nationalbank.kz/ru>.

13 **Sukhanberdina, B. B., Kurmanova, G. K., Uteshkalieva, A. Sh.** Plateshnye karty v sisteme beznalichnykh raschetov Respubliki Kazakhstan [Payment cards in the non-cash payment system of the Republic of Kazakhstan] // Memlekettik audit – Gosudarstvennyi audit. – 2023. – № 4 (61). – P. 47-60. [Electronic resource]. – URL: <https://gov-audit.kz/index.php/ma/article/view/149/140>.

Поступило в редакцию 24.01.25

Поступило с исправлениями 07.04.25

Принято в печать 30.04.25

*Б. Б. Суханбердина¹, Г. К. Курманова², Б. А. Уразова³, А. Ж. Утешкалиева⁴

^{1,2,3,4}Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,

Қазақстан Республикасы, Орал қ.

24.01.25 ж. баспаға түсті.

07.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

30.04.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

БАНКТІК ҚЫЗМЕТТЕРДІ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАРЖЫЛЫҚ АЛАЯҚТЫҚ

Қазіргі жағдайда Қазақстан Республикасының экономикалық және әлеуметтік тұрақтылығына нұқсан келтіретін қаржылық алаяқтық проблемасы экономиканы одан әрі цифрландыру

тұрғысынан өсуде. Зерттеу барысында клиенттердің құпия деректерін және қаржылық деректер базасын банктік қорғау деңгейін үнемі арттыру процесіне қарамастан, Интернет желісінде күн сайын банк клиенттерінің барлық жаңа жеке деректері, шот нөмірлері және т.б. пайда болатыны анықталды. Қашықтықтан қызмет көрсетуді пайдалану және алданған азаматтарды алаяқтық схемаларға тарту арқылы қаржылық алаяқтық айналымы өсуде. Банктік ақпаратты қорғау шаралары жоғарылаған сайын, алаяқтардың қорғаныс жүйелерін бұзу тәсілдері де жетілдірілуде. Алаяқтық шабуылдардың тенденциясы көбінесе ақпаратты қорғаудың банктік жүйелеріне емес, тікелей банк клиенттеріне артады. Мақалада алаяқтық операцияларды жүзеге асыру арналары, төлем карталары туралы бұзылған жазбалардың көлеңкелі онлайн нарығы (Darknet), интернет-алаяқтықтың кең таралған түрлері, қаржылық алаяқтыққа қарсы іс-қимыл шаралары мен тетіктері және банктік ақпараттың қауіпсіздігін арттыру жүйесі, ҚР Ұлттық Банкінің антифрод-мониторинг жүйесі және т. б. талданды. қаржылық алаяқтық мүмкін емес, өйткені кез-келген қауіпсіздік жүйесін уақыт өте келе хакерлер бұзады. Сондықтан қаржылық қауіпсіздік мәселелері тәуекелдерді азайту жолдарын анықтау болып табылады. Банктік ақпараттың, цифрлық банктік және төлем платформаларының қауіпсіздік жүйесін одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар кешені ұсынылды.

Кілтті сөздер: қаржылық алаяқтық, банктік қызметтерді цифрландыру, кибер алаяқтық, қаржылық сауаттылық.

*B. B. Sukhanberdina¹, G. K. Kurmanova²,
B. A. Urazova³, A. J. Uteshkalieva⁴

^{1,2,3,4}West Kazakhstan Innovative-technological University,
Republic of Kazakhstan, Uralsk

Received 24.01.25

Received in revised form 07.04.25

Accepted for publication 30.04.25

FINANCIAL FRAUD IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF BANKING SERVICES

In modern conditions, the problem of financial fraud, undermining the economic and social stability of the Republic of Kazakhstan, is growing in the light of further digitalization of the economy. The study revealed that, despite the process of constantly increasing the level of bank protection of confidential customer data and the financial database, new personal data of bank customers, account numbers and more are appearing on the Internet every day. The volume of financial fraud involving remote services and the involvement of deceived citizens in fraudulent schemes is growing. As measures to protect banking information are being improved, the methods of hacking security systems by fraudsters are also being improved. The trend of fraudulent attacks is increasing, not against banking information security systems, but directly against bank customers. The article analyzes the channels of fraudulent transactions, the shadow online market of compromised payment card records (darknet), common types of online fraud, a system of measures and mechanisms to combat financial fraud and improve the security of banking information, the anti-fraud monitoring system of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, etc. It is proved that it is impossible to fully secure financial and payment systems and operations from financial fraud, since any security systems are eventually hacked by hackers. Therefore, financial security issues are more about identifying ways to reduce risks. A set of measures is presented to further improve the security system of banking information, digital banking and payment platforms.

Keywords: financial fraud, digitalization of banking services, cyber fraud, financial literacy.

<https://doi.org/10.48081/ODCT4477>

***Е. Е. Таниртаева¹, Г. К. Нурғалиева²,
Г. К. Муханова³, А. Х. Ахметжанова⁴**

^{1,2}Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы

³Школа креативной индустрии Astana IT University,
Республика Казахстан, г. Астана

⁴Академия логистики и транспорта имени М. Тынышпаева,
Республика Казахстан, г. Алматы

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0412-1691>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5391-0297>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6953-2756>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2192-7094>

*e-mail: t.erkejan@bk.ru

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА АВИАКОМПАНИЙ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

В условиях глобальной экономической нестабильности и внешних факторов, оказывающих негативное влияние на авиационную отрасль, финансовый менеджмент и учетно-налоговая политика авиакомпаний требуют особого внимания. Данное исследование посвящено анализу проблем управленческого учета казахстанских авиаперевозчиков в контексте кризисных условий. Цель работы – выявить ключевые недостатки существующей системы управленческого учета и предложить рекомендации по ее совершенствованию с учетом современных экономических реалий. Актуальность исследования обусловлена возросшей неопределенностью в отрасли, вызванной экономическими кризисами, колебаниями цен на топливо и изменениями спроса на авиаперевозки. Научная новизна заключается в систематизации проблем управленческого учета авиакомпаний Казахстана и разработке подходов к их устранению в условиях кризиса. Методологическая основа исследования включает анализ научной литературы, изучение отчетности авиакомпаний, сравнительный анализ управленческих

практик и экспертные интервью с представителями отрасли. Представленные в исследовании выводы и рекомендации направлены на совершенствование методов управленческого учета, что позволит авиакомпаниям более эффективно контролировать затраты, оптимизировать финансовые потоки и повышать устойчивость к внешним экономическим вызовам. Внедрение предложенных механизмов учета и стратегического планирования будет способствовать повышению конкурентоспособности казахстанских авиаперевозчиков, обеспечивая их долгосрочное развитие в условиях неопределенности и макроэкономических колебаний.

Ключевые слова: учет, финансовая устойчивость, кризисное воздействие, авиакомпания, экономическая неопределенность, оптимизация, конкурентоспособность.

Введение

Современные условия глобальной экономической нестабильности, вызванные кризисными явлениями, оказывают значительное влияние на авиационную отрасль, которая играет ключевую роль в развитии национальных экономик, включая Казахстан. Рост экономических рисков, колебания цен на топливо, снижение пассажиропотока и изменение структуры спроса на авиаперевозки создают новые вызовы для авиакомпаний. В таких условиях эффективное управление финансовыми ресурсами и построение действенной системы управленческого учета становятся необходимыми элементами для обеспечения стабильности и устойчивого развития предприятий авиационной отрасли.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью выявления проблем и недостатков управленческого учета в казахстанских авиакомпаниях, а также разработки практических рекомендаций по его совершенствованию. В условиях кризисного воздействия управленческий учет приобретает особое значение, так как именно на его основе принимаются обоснованные решения, направленные на поддержание конкурентоспособности и финансовой устойчивости авиакомпаний.

Целью данного исследования является выявление ключевых проблем и недостатков управленческого учета в казахстанских авиакомпаниях в условиях кризисного воздействия и разработка рекомендаций по его совершенствованию для повышения финансовой устойчивости и конкурентоспособности предприятий авиационной отрасли.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

1 Проанализировать существующие подходы к управленческому учету в авиакомпаниях и выявить их особенности в условиях кризисных факторов.

2 Определить основные проблемы и недостатки управленческого учета в казахстанских авиакомпаниях.

3 Исследовать влияние кризисных факторов на систему управленческого учета и финансовую устойчивость авиакомпаний.

4 Разработать рекомендации по совершенствованию управленческого учета в условиях кризисного воздействия.

Научная новизна исследования заключается в систематизации проблем управленческого учета в авиакомпаниях Казахстана с учетом кризисных факторов, а также в разработке новых подходов к совершенствованию системы управленческого учета в условиях экономической нестабильности. В работе предложены методы повышения эффективности управленческого учета, направленные на обеспечение финансовой устойчивости и конкурентоспособности предприятий авиационной отрасли.

Значимость данного исследования заключается в его практической направленности, позволяющей использовать полученные результаты и рекомендации для повышения эффективности управленческого учета в авиакомпаниях. Это способствует улучшению финансового управления и оптимизации деятельности авиакомпаний в условиях кризисных воздействий. Полученные выводы могут быть применены на практике для разработки стратегий адаптации авиакомпаний к изменяющимся условиям внешней среды, что, в свою очередь, повысит их устойчивость и конкурентоспособность на рынке авиаперевозок.

Результаты исследования могут быть полезны не только руководителям авиакомпаний и специалистам по управленческому учету, но и представителям государственных органов, занимающихся регулированием авиационной отрасли, а также исследователям, изучающим вопросы управления в условиях кризиса.

В условиях глобальной экономической нестабильности и постоянных кризисных явлений авиационная отрасль сталкивается с многочисленными вызовами, связанными с колебаниями цен на топливо, изменением спроса на авиаперевозки, усилением конкуренции и влиянием внешнеэкономических факторов. В таких обстоятельствах ключевым элементом устойчивости авиакомпаний становится эффективная система управленческого учета, обеспечивающая принятие обоснованных решений, направленных на оптимизацию затрат, повышение операционной эффективности и стратегическое развитие.

Управленческий учет представляет собой систему сбора, анализа и интерпретации финансовой и нефинансовой информации, используемой руководством компании для принятия управленческих решений. В авиационной отрасли управленческий учет охватывает такие аспекты, как учет затрат на эксплуатацию воздушных судов, управление доходами, оптимизация маршрутных сетей, учет потребительского спроса, инвестиционное планирование и кризисное управление [1, с. 1477].

Кризисное управление – это система мер, направленных на предотвращение, минимизацию последствий и адаптацию компании к кризисным условиям. Оно включает в себя диагностику кризисных явлений, разработку антикризисных стратегий, управление рисками и внедрение адаптивных учетных практик [2, с. 390].

Современные исследования в области управленческого учета авиакомпаний в условиях кризисного воздействия охватывают широкий спектр вопросов, включая стратегическое управление, диагностику кризисных условий, учетные информационные системы, коммуникационные технологии и влияние пандемии на учетные процессы.

Работы Таниртаевой Е. Е., Нургалиевой Г. К. и Ostapenko посвящены структуре управленческого учета в авиационной отрасли в условиях антикризисного управления и стратегического планирования [3, с. 365]. Авторы рассматривают, каким образом учетные практики могут адаптироваться к экономическим вызовам, обеспечивая финансовую устойчивость авиакомпаний [4, с. 75].

Работа Nurgaliyeva et al. исследует влияние управленческого учета на процессы закупок и управления поставщиками в казахстанских розничных компаниях. Несмотря на то, что исследование посвящено розничному сектору, его результаты имеют практическое значение и для авиационной отрасли, где эффективное управление цепочками поставок играет ключевую роль в снижении затрат и повышении конкурентоспособности авиакомпаний [5, с. 150].

Дополняет это направление исследование Boranbayev & Assanbek (2021), которое фокусируется на классификации затрат и анализе потребительского спроса в казахстанских авиакомпаниях в условиях пандемии. Их работа акцентирует внимание на экономической устойчивости авиаперевозчиков, что имеет прямую связь с эффективностью управленческого учета. Оба исследования подчеркивают важность учета затрат и стратегического управления ресурсами для обеспечения стабильности авиакомпаний в условиях кризисов [6, с. 23].

В этом же направлении находится исследование Meskhi, в котором анализируется аудит управленческого учета как инструмент для улучшения экономической ситуации авиакомпаний в кризисных условиях [7, с. 187]. Кроме того, работа Tirado J., Mavlutova I. оценивает применимость различных методов управленческого учета в кризисных обстоятельствах, что дополняет понимание его значимости в нестабильные периоды [8, с. 787].

Анализ взаимосвязи стратегического управленческого учета и финансовых показателей представлен в исследованиях Serafeim & Trinh. Исследование рассматривает управленческий учет в контексте продуктовых стратегий авиакомпаний, что также имеет важное значение для обеспечения конкурентоспособности в условиях кризисов [9, с. 7].

Работа Turova & Gavrilko рассматривает механизмы диагностики кризисных состояний в авиакомпаниях, а также разработку антикризисных программ для обеспечения устойчивости бизнеса в условиях нестабильной финансовой и информационной среды [10, с. 44].

Работа Polous et al. сосредоточена на маркетинге персонала как инструменте антикризисного управления авиакомпаниями. Авторы анализируют, каким образом управление человеческими ресурсами может способствовать адаптации бизнеса к кризисным условиям и обеспечению стабильной работы авиапредприятий [11, с. 24].

Анализ научных исследований демонстрирует, что управление в авиационной отрасли в условиях кризиса требует комплексного подхода, включающего эффективный управленческий учет, стратегическое планирование, цифровизацию учетных процессов, внедрение антикризисных программ и адаптацию кадровых стратегий.

Материалы и методы

В основе данного исследования лежит комплексный подход, включающий как теоретическое осмысление проблемы, так и эмпирический анализ с целью всестороннего изучения специфики организации и функционирования системы управленческого учёта в казахстанских авиакомпаниях. Исследование охватывает ключевые аспекты управленческого учёта, а также анализирует степень влияния различных внешних и внутренних факторов на экономическую устойчивость предприятий авиационной отрасли в условиях нестабильной экономической ситуации и кризисных явлений последних лет.

Эмпирическая часть работы основана на детальном изучении финансовой и операционной информации ведущих авиакомпаний Республики Казахстан, включая Air Astana, SCAT Airlines и Qazaq Air. В качестве первичного материала использовались официальные финансовые отчёты, отражающие ключевые показатели деятельности компаний за период 2020–2024 годов.

Анализ этих отчётов позволил выявить динамику доходов и расходов, структуру операционных издержек, показатели рентабельности, изменения пассажиропотока и характеристику используемого парка воздушных судов.

Методологическая часть исследования включает комплекс методов и подходов, обеспечивающих достижение поставленных целей. Так, сравнительный анализ был применён с целью выявления сходств и различий в организации систем управленческого учёта как среди казахстанских, так и ведущих международных авиакомпаний. Сравнительный подход позволил обозначить специфические особенности региональных учётных практик и понять, каким образом эти различия обусловлены экономическими, регуляторными и географическими факторами.

Количественный анализ, основывающийся на детальной обработке статистических данных, был направлен на выявление закономерностей изменения финансовых результатов авиакомпаний. Этот подход позволил наглядно отразить влияние кризисных факторов, таких как пандемия COVID-19, инфляционное давление и валютные колебания, на финансовые и операционные показатели предприятий.

Отдельным важным аспектом исследования стал анализ влияния внедрения цифровых технологий на эффективность системы управленческого учёта.

На заключительном этапе исследования все полученные результаты были систематизированы и структурированы в виде таблиц и графических материалов, отражающих динамику ключевых финансовых и операционных показателей. На основе проведённого анализа были разработаны рекомендации и предложения по совершенствованию системы управленческого учёта и повышению финансовой устойчивости казахстанских авиакомпаний, что позволит предприятиям авиационной отрасли более эффективно адаптироваться к меняющимся условиям рынка и успешно преодолевать кризисные ситуации.

Результаты и обсуждение

В условиях экономической нестабильности и кризисных явлений, оказывающих влияние на авиационную отрасль, особое значение приобретает анализ управленческого учета авиакомпаний.

Управленческий учет играет критически важную роль в деятельности авиакомпаний, обеспечивая руководство аналитической и прогнозной информацией, необходимой для принятия стратегических и оперативных решений. Подходы к организации управленческого учета варьируются в зависимости от региона, уровня экономического развития, регуляторной среды и масштабов бизнеса (Таблица 1).

Таблица 1 – Сравнительный анализ управленческого учета авиакомпаний по регионам

Регион	Ключевые авиакомпании	Основные принципы управленческого учета	Технологии и инструменты
США и Европа	Delta Air Lines, Lufthansa, British Airways	Применение системы ABC (Activity-Based Costing) для детального анализа затрат; автоматизация процессов, внедрение BI-систем	ERP-системы (SAP, Oracle); AI для прогнозирования доходов и расходов
Азия	Singapore Airlines, Cathay Pacific, China Southern	Стратегический управленческий учет, направленный на анализ конкурентных преимуществ и лояльности клиентов (CPA, Target Costing)	Big Data, predictive analytics, автоматизация отчетности
СНГ	Air Astana, Uzbekistan Airways, Aeroflot	Комбинированный подход: традиционный управленческий учет с элементами стратегического анализа	Автоматизированные учетные системы, но с технологическим отставанием от западных компаний
Латинская Америка	LATAM, Aeroméxico	Гибкость в учете затрат с учетом макроэкономической нестабильности; управление затратами через динамическое ценообразование	Развитие учетных систем, но медленнее по сравнению с США и Европой

Примечание: составлено авторами

Казахстанские авиаперевозчики, включая Air Astana, SCAT Airlines и Qazaq Air, функционируют в сложной экономической и географической среде, что определяет специфику их управленческого учета. Основное внимание уделяется контролю себестоимости полетов, включая затраты на топливо, техническое обслуживание и эксплуатацию воздушных судов. Оптимизация расписания и загрузки рейсов является ключевым фактором повышения экономической эффективности, а анализ рентабельности маршрутов критически важен в условиях высокой конкуренции.

Несмотря на развитые механизмы учета и контроля, авиакомпании сталкиваются с проблемами, такими как зависимость от импортных комплектующих, валютные риски, ограниченный внутренний рынок и

регулируемая тарифная политика. Эти факторы усложняют прогнозирование затрат и требуют высокой адаптивности к изменяющимся нормативным требованиям.

Системы управленческого учета в отрасли основываются на методах полного и прямого учета затрат, что позволяет анализировать структуру расходов и оценивать финансовую эффективность различных рейсов. Применение прогнозного анализа помогает адаптировать операционные стратегии к рыночным изменениям и снижать финансовые риски.

Существенное влияние на учетную политику авиаперевозчиков оказывает государственная поддержка, выражающаяся в предоставлении субсидий и финансировании отдельных направлений. Государственное вмешательство, в частности, способствует развитию региональной авиации за счет поддержки нерентабельных, но социально значимых маршрутов, что в свою очередь требует адаптации управленческого учета к специфике дотационного финансирования (Таблица 2).

Таблица 2 – Влияние цифровых технологий на управленческий учет авиакомпаний Казахстана

Технология	Описание	Ожидаемый эффект
ERP-системы (SAP, Oracle)	Автоматизация процессов управленческого учета, снижение влияния человеческого фактора	Повышение точности учета, оперативность отчетности
Big Data и аналитика	Использование больших данных для прогнозирования пассажиропотока, расчета оптимальных тарифов	Повышение рентабельности маршрутов, улучшение ценообразования
Облачные технологии	Переход на облачные платформы (Microsoft Dynamics 365)	Гибкость доступа к данным, снижение затрат на ИТ-инфраструктуру
Электронные платежные системы	Интеграция с национальными и международными платежными системами	Повышение скорости обработки платежей, улучшение финансового контроля
Автоматизация бюджетирования и прогнозирования	Использование AI-решений для расчета бюджета	Оптимизация финансового планирования

Примечание: составлено авторами

Система управленческого учета в казахстанских авиакомпаниях сталкивается с рядом проблем, обусловленных как внутренними, так и

внешними факторами, что осложняет финансовое планирование, управление затратами и стратегическое развитие отрасли.

Одним из наиболее значимых вызовов является высокая волатильность цен на топливо, которое составляет значительную часть операционных расходов. Колебания стоимости топлива оказывают непосредственное влияние на себестоимость авиаперевозок, затрудняя бюджетирование и требуя постоянного пересмотра финансовых стратегий.

Дополнительные сложности создает зависимость авиакомпаний от валютных колебаний. Закупка авиационного оборудования, комплектующих и запчастей за границей делает их уязвимыми перед изменениями валютных курсов. Девальвация национальной валюты приводит к росту затрат, снижая финансовую устойчивость перевозчиков.

Недостаточный уровень автоматизации учетных процессов также остается актуальной проблемой. Использование устаревших систем или ручного ввода данных увеличивает вероятность ошибок, замедляет обработку информации и снижает оперативность управленческих решений.

Прогнозирование пассажиропотока является еще одним сложным аспектом в деятельности авиакомпаний. Экономическая нестабильность, глобальные кризисные явления, такие как пандемии и геополитические конфликты, значительно снижают предсказуемость спроса, что затрудняет эффективное планирование рейсов, распределение ресурсов и оптимизацию загрузки воздушных судов.

Государственное регулирование тарифной политики также ограничивает гибкость авиаперевозчиков. Установление предельных тарифов на внутренние маршруты снижает их рентабельность и ограничивает возможности оперативного реагирования на изменения рыночных условий.

Кроме того, казахстанские авиакомпании функционируют в условиях сезонных колебаний спроса и экономической нестабильности. Колебания цен на топливо требуют постоянного пересмотра тарифной политики и маршрутной сети, а ослабление тенге ведет к росту затрат в национальной валюте. Например, девальвация тенге в 2015 году значительно увеличила финансовую нагрузку на авиаперевозчиков. В совокупности эти факторы создают дополнительные риски и требуют комплексного подхода к совершенствованию систем управленческого учета и стратегического планирования.

Кризисные ситуации приводят к перераспределению расходов авиакомпаний. Увеличиваются затраты на обеспечение безопасности и санитарных норм, тогда как расходы на маркетинг и развитие могут

сокращаться. Рассмотрим гипотетические данные изменения структуры расходов авиакомпании за период 2020–2024 гг. (таблица 3).

Таблица 3 – Гипотетические данные изменения структуры расходов авиакомпании

Год	Фонд оплаты труда	Топливо	Техническое обслуживание	Маркетинг	Санитарные меры
2020	30%	25%	20%	15%	10%
2021	28%	22%	18%	10%	22%
2022	27%	24%	19%	12%	18%
2023	29%	26%	20%	13%	12%
2024	30%	27%	21%	14%	8%

Примечание: составлено авторами

В период 2020–2024 годов авиакомпания Air Astana столкнулась с кризисными факторами, существенно повлиявшими на её управленческий учёт и финансовые показатели. В 2020 году пандемия COVID-19 привела к отмене до 95 % рейсов в марте–апреле, вызвав значительное сокращение выручки и необходимость пересмотра бюджетных планов. В 2021 году компания обращалась к правительству с просьбой перенести ремонтные работы на нефтеперерабатывающих заводах из-за дефицита авиатоплива, угрожавшего выполнению рейсов. В 2024 году рост операционных расходов, обусловленный инфляцией, негативно повлиял на рентабельность компании.

Рассмотрим ключевые финансовые и операционные показатели компании (Рисунок 1).

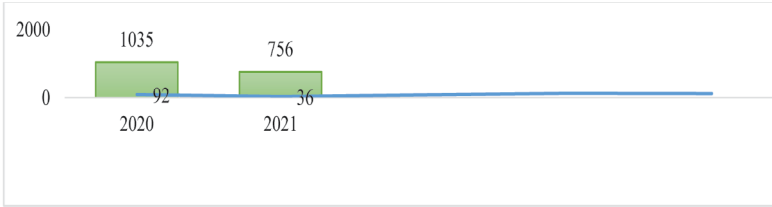

Рисунок 1 – Ключевые финансовые и операционные показатели

Примечание: составлено авторами

Рассмотрим количество пассажиров (Рисунок 2).

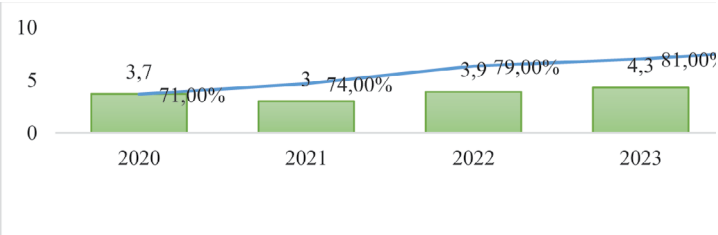

Рисунок 2 – Количество пассажиров

Примечание: составлено авторами

В условиях кризисных факторов авиакомпания Air Astana была вынуждена адаптировать стратегическое управление и финансовое планирование к динамично изменяющейся внешней среде. Среди ключевых проблем выделяются неопределённость пассажиропотока, колебания цен на топливо и инфляционное давление.

Нестабильность спроса на авиаперевозки усложняла планирование маршрутной сети и бюджетирование, требуя оперативного пересмотра операционных стратегий и оптимизации затрат. Инфляционные процессы способствовали увеличению операционных расходов, снижая рентабельность компании и требуя адаптации ценовой политики. В совокупности эти факторы создавали дополнительные вызовы для финансовой устойчивости и стратегического развития авиакомпании.

Для эффективного преодоления указанных вызовов Air Astana была вынуждена усилить аналитическую составляющую управленческого учета, что включало внедрение современных систем мониторинга и прогнозирования. Развитие цифровых технологий в управлении данными позволило компании повысить точность аналитических расчетов и оперативно реагировать на изменения рыночной среды.

Авиакомпания SCAT является одним из ведущих авиаперевозчиков Казахстана, предоставляя широкий спектр услуг в сфере пассажирских и грузовых перевозок. Рассмотрим ключевые аспекты её деятельности, включая финансовые показатели, операционные данные и структуру флота, опираясь на доступные данные за последние годы.

По состоянию на 2022 год, флот авиакомпании SCAT включал следующие воздушные суда (Таблица 4).

Таблица 4 – Флот авиакомпании SCAT

Тип самолёта	Количество	Вместимость
Boeing 737-300	3	146-149
Boeing 737-500	3	126
Boeing 737-700	1	149
Boeing 737-800	8	189
Bombardier CRJ200	7	50
Boeing 737 MAX 8	3	174-189

Примечание: составлено авторами

Авиакомпания SCAT демонстрировала устойчивый рост в предшествующие годы, что отражалось в увеличении выручки и чистой прибыли. Однако отсутствие подробных данных за период 2020–2024 годов затрудняет детальный анализ текущего состояния компании.

Анализ финансовых результатов авиакомпании SCAT отображен на рисунке 3.

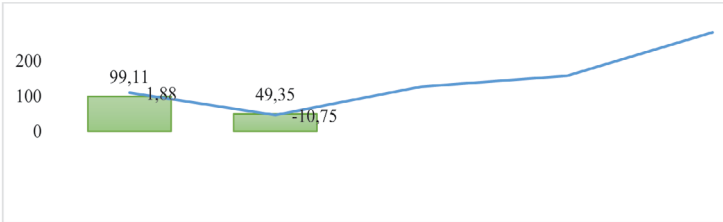

Рисунок 3 – Финансовые результаты компании

Примечание: составлено авторами

В 2019 году авиакомпания демонстрировала стабильный рост, что выразилось в увеличении выручки до 99,11 млрд тенге и чистой прибыли в 1,88 млрд тенге, подтверждая эффективное управление операционной деятельностью. Однако в 2020 году пандемия COVID-19 привела к сокращению пассажирских перевозок, снижению выручки до 49,35 млрд тенге и формированию чистого убытка в размере 10,75 млрд тенге, что потребовало пересмотра финансовых и операционных стратегий.

Восстановление рынка в 2021 году способствовало росту выручки до 86,91 млрд тенге и получению чистой прибыли в 5,36 млрд тенге, свидетельствуя о повышении эффективности управления. В 2022 году

выручка увеличилась до 174,3 млрд тенге, а чистая прибыль составила 11,4 млрд тенге, что подтверждает успешную адаптацию к изменяющимся рыночным условиям. В 2023 году компания продолжила экспансию, достигнув выручки в 273,3 млрд тенге и чистой прибыли в 36,14 млрд тенге, что указывает на результативность бизнес-стратегий.

Авиакомпания SCAT характеризуется структурой собственности, в которой 57 % акций принадлежат Владимиру Денисову, а 43 % – Владимиру Сытнику. В 2022 году она инвестировала 383 млн тенге в покупку 40 % акций Red Sea Airlines, однако нестабильность актива привела к убыткам в размере 244,2 млн тенге. В рамках инфраструктурного развития компания инициировала строительство нового терминала в аэропорту Шымкента, привлекая кредитные средства под 14% годовых с частичной государственной компенсацией процентной ставки для оптимизации финансовой нагрузки.

Несмотря на вызовы, включая пандемию и инвестиционные риски, SCAT демонстрирует устойчивый рост и стратегическую адаптивность, укрепляя позиции на международных рынках.

Авиакомпания Qazaq Air в 2020–2023 годах функционировала в условиях кризисных факторов, включая пандемию, макроэкономическую нестабильность и инфраструктурные ограничения, что оказывало значительное влияние на систему управленческого учета и финансовые показатели (Рисунок 3).

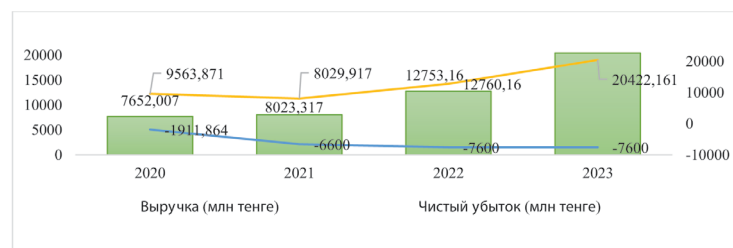

Рисунок 3 – Финансовые показатели Qazaq Air (2020–2023 гг.)

Примечание: составлено авторами

Функционирование авиакомпаний в условиях экономической нестабильности сопровождается рядом значительных вызовов, оказывающих влияние на эффективность управленческого учета. Одной из ключевых проблем является валютный риск, связанный с тем, что около 60% операционных расходов номинированы в долларах США, тогда как основная часть выручки формируется в казахстанских тенге. Девальвация

национальной валюты приводит к увеличению затрат, усложняя процессы бюджетирования и долгосрочного финансового планирования.

Дополнительным фактором, ограничивающим эффективность деятельности авиаперевозчиков, является недостаточный уровень развития авиационной инфраструктуры. Большинство региональных аэропортов Казахстана работают исключительно в дневное время, что снижает гибкость планирования рейсов и эффективность использования парка воздушных судов, приводя к нерациональному распределению ресурсов.

Еще одной проблемой является дефицит квалифицированного персонала, что требует привлечения иностранных специалистов, увеличивая расходы на оплату труда и усложняя учет затрат. Компании вынуждены адаптировать систему вознаграждения в соответствии с международными стандартами.

В 2020 году пандемия COVID-19 существенно повлияла на деятельность авиакомпаний. Air Astana была вынуждена отменить 95% рейсов с 22 марта по 14 апреля, выполнив всего 140 рейсов из 2 900 запланированных. Восстановление внутренних перевозок началось в мае, а международных – с июня 2020 года. В 2021 году авиакомпания получила высший рейтинг безопасности COVID-19 от Skytrax и статус Diamond по версии APEX, подтверждая соответствие международным санитарным стандартам.

SCAT Airlines также столкнулась с кризисными последствиями, приостановив около 3 000 рейсов и возместив пассажирам 1,8 млрд тенге. Однако компания продолжила реализацию стратегического плана, предусматривающего расширение флота до 20 самолетов Boeing к 2030 году. Развитие авиационного узла в Шымкенте стало важным элементом стратегии, включающей завершение строительства нового терминала в 2021 году.

Авиакомпания Qazaq Air в ответ на неблагоприятные рыночные условия приостановила ряд международных рейсов, включая маршрут Астана—Екатеринбург (декабрь 2024 – январь 2025 года), сохранив полеты в Омск и Новосибирск. В 2020 году компания достигла предельного уровня загрузки флота, что обусловило необходимость его расширения. С 2021 года Qazaq Air начала реализацию программы модернизации воздушных судов для повышения операционной эффективности.

Развитие сценарного планирования кризисных ситуаций позволяет авиакомпаниям заранее адаптировать стратегии реагирования на внешние вызовы. Внедрение стресс-тестирования финансовой устойчивости способствует выявлению потенциальных уязвимостей, а создание антикризисного фонда обеспечивает дополнительную финансовую защиту и

способность к быстрой адаптации в условиях нестабильной экономической среды (Таблица 5).

Таблица 5 – Мероприятия по реализации антикризисных стратегий

№	Направление	Мероприятие	О ж и д а е м ы й результат	С р о к реализации
1	Оптимизация расходов	Внедрение автоматизированных систем учета затрат	Снижение операционных издержек, повышение точности бюджетирования	2024–2025 гг.
2	Финансовая устойчивость	Хеджирование валютных рисков и цен на топливо	Минимизация влияния валютных колебаний и нестабильности цен на топливо	2024 г.
3	Развитие маршрутов	Диверсификация маршрутной сети, включая увеличение региональных рейсов	Увеличение пассажиропотока, снижение зависимости от международных перевозок	2024–2026 гг.
4	Технологическая модернизация	Внедрение цифровых платформ для онлайн-бронирования и аналитики	Повышение качества клиентского обслуживания и эффективности принятия решений	2024–2025 гг.
5	Кадровая политика	Разработка программ повышения квалификации для сотрудников	Увеличение профессиональной компетенции персонала, снижение затрат на привлечение иностранных специалистов	2024–2026 гг.
6	Государственная поддержка	Участие в программах субсидирования и льготного кредитования	Снижение финансовой нагрузки, улучшение инфраструктуры	2024–2025 гг.
7	Управление рисками	Разработка сценарных моделей кризисных ситуаций	Повышение готовности компании к неожиданным изменениям рыночной среды	2024 г.

Примечание: составлено авторами

Реализация предложенных мероприятий позволит казахстанским авиакомпаниям повысить финансовую устойчивость, оптимизировать систему управленческого учета и адаптироваться к динамично изменяющимся условиям рынка. Внедрение современных технологий, эффективное управление затратами и диверсификация источников доходов станут ключевыми факторами успешного преодоления кризисных ситуаций.

Выводы

В условиях экономической нестабильности эффективность управленческого учета авиакомпаний приобретает стратегическое значение. Казахские авиаперевозчики сталкиваются с рядом вызовов, включая волатильность цен на топливо, девальвацию национальной валюты, инфляционное давление, инфраструктурные ограничения и регуляторные барьеры, что затрудняет финансовое планирование и управление ресурсами.

Основные проблемы управленческого учета включают нестабильность затрат на топливо, зависимость от валютных колебаний, недостаточную автоматизацию учета, дефицит квалифицированного персонала и ограниченность инфраструктуры. Несмотря на кризисные факторы, авиакомпании Air Astana, SCAT Airlines и Qazaq Air адаптировались к изменяющимся условиям, внедряя антикризисные меры, включая оптимизацию маршрутов, цифровизацию учета, инвестиции в инфраструктуру и сотрудничество с государственными структурами.

Для повышения устойчивости авиаперевозчиков необходимы автоматизация управленческого учета, механизмы хеджирования валютных рисков, диверсификация доходов, кадровая оптимизация, модернизация инфраструктуры и внедрение стратегий антикризисного управления. Комплексная реализация данных мер позволит стабилизировать финансовые показатели, повысить конкурентоспособность и обеспечить долгосрочный рост авиакомпаний.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Oriji, O., Joel, O. Integrating accounting models with supply chain management in the aerospace industry : A strategic approach to enhancing efficiency and reducing costs in the U.S [Text] // World Journal of Advanced Research and Reviews. – 2024. – № 21(03). – P. 1476–1489. DOI: <https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.21.3.0873>.

2 Пруненко, М. А. Управленческий учет в условиях пандемии [Текст] // Вестник Удмуртского университета. Серия Экономика и право. – 2021.

– №3(31). – С. 388–393. DOI: <https://doi.org/10.35634/2412-9593-2021-31-3-388-393>.

3 **Таниртаева, Е. Е., Нургалиева, Г. К.** Структура управленческого учета авиакомпаний в условиях антикризисного управления [Текст] // Вестник университета «Туран». – 2023. – № 4. – С. 360–374. DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-4-360-374>.

4 **Ostapenko, O.** Organization of strategic accounting in the practice of modern aviation enterprises [Text] // Scientific Bulletin of Flight Academy. Section : Economics, Management and Law. – 2022. – № 6. – P. 73–80. DOI: <https://doi.org/10.33251/2707-8620-2022-6-73-80>.

5 **Miyazhdenovna, N., Zhaslanovna, S., Anuarbekkyzy, G., Nurlanovna, L., Tulegenovna, K.** The role of management accounting techniques in determining the relationship between purchasing and supplier management : A case study of retail firms in Kazakhstan [Text] // Uncertain Supply Chain Management. – 2020. – №8. – P. 149–164. DOI: <https://doi.org/10.5267/j.uscm.2019.7.008>.

6 **Boranbayev, S., Assanbek, G.** Cost classification and analysis of consumer demand to optimize air transportation and ensure the economic stability of Kazakhstan airlines in the face of pandemics // EurasianUnionScientists. – 2021. – №5 (1(82)) – P. 21–24. <https://doi.org/10.31618/ESU.2413-9335.2021.5.82.1237>.

7 **Meskhi, V.** Audit of management accounting-tools for improving the economic situation of an enterprise in a crisis // Ekonomika i upravlenie : problemy, resheniya. – 2023. – № 6 (40). – P. 185–191. DOI: <https://doi.org/10.36871/ek.up.p.r.2023.08.01.018>.

8 **Tirado, J., Mavlutova, I.** The Impact of Strategic Management Accounting on The Financial Performance of Low-Cost Airlines [Text] // WSEAS transactions on environment and development. – 2023. – № 19. – P. 786–797. DOI: <https://doi.org/10.37394/232015.2023.19.74>.

9 **Serafeim, G., Trinh, K.** Accounting for Product Impact in the Airlines Industry [Text] // Harvard Business School Accounting & Management Unit Working. – 2020. – № 21–066. – 22 P. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3733032>.

10 **Turova, L., Gavrilko, T.** Diagnostics of crisis conditions of the aviation enterprise [Text] // Three Seas Economic Journal. – 2020. – № 1(2). – P. 42–47. DOI: <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2020-2-7>.

11 **Polous, O., Heiets, I., Mykhalchenko, I., Krapko, O.** Personnel Marketing in the System of Airline Anti-Crisis Management // Marketing and Management of Innovations. – 2022. – № 4. – P. 20–29. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2022.4-03>.

REFERENCES

1 **Orij, O., Joel, O.** Integrating accounting models with supply chain management in the aerospace industry : A strategic approach to enhancing efficiency and reducing costs in the U.S // World Journal of Advanced Research and Reviews. – 2024. – № 21(03). – P. 1476–1489. DOI: <https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.21.3.0873>.

2 **Prunenkov, M. A.** Upravlencheskij uchët v usloviyax pandemii [Management accounting in the context of a pandemic] [Text] // Vestnik Udmurtskogo universiteta. Seriya Èkonomika i pravo. – 2021. – № 3 (31). – P. 388–393. DOI: <https://doi.org/10.35634/2412-9593-2021-31-3-388-393>.

3 **Tanirtaeva, E. E., Nurgalieva, G. K.** Struktura upravlencheskogo ucheta aviakompanij v usloviyax antikrizisnogo upravleniya [The structure of airline management accounting in the context of crisis management] [Text] // Vestnik universiteta «Turan». – 2023. – №4. – P. 360–374. DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-4-360-374>.

4 **Ostapenko, O.** Organization of strategic accounting in the practice of modern aviation enterprises [Text] // Scientific Bulletin of Flight Academy. Section: Economics, Management and Law. – 2022. – №6. – P. 73–80. DOI: <https://doi.org/10.33251/2707-8620-2022-6-73-80>.

5 **Miyazhdenovna, N., Zhaslanovna, S., Anuarbekkyzy, G., Nurlanovna, L., Tulegenovna, K.** The role of management accounting techniques in determining the relationship between purchasing and supplier management : A case study of retail firms in Kazakhstan [Text] // Uncertain Supply Chain Management. – 2020. – №8. – P. 149–164. DOI: <https://doi.org/10.5267/j.uscm.2019.7.008>.

6 **Boranbayev, S., Assanbek, G.** Cost classification and analysis of consumer demand to optimize air transportation and ensure the economic stability of Kazakhstan airlines in the face of pandemics [Text] // EurasianUnionScientists. – 2021. – №5 (1(82)). – P. 21–24. <https://doi.org/10.31618/ESU.2413-9335.2021.5.82.1237>.

7 **Meskhi, V.** Audit of management accounting-tools for improving the economic situation of an enterprise in a crisis [Text] // Ekonomika i upravlenie : problemy, resheniya. – 2023. – №6(40). – P. 185–191. DOI: <https://doi.org/10.36871/ek.up.p.r.2023.08.01.018>.

8 **Tirado, J., Mavlutova, I.** The Impact of Strategic Management Accounting on The Financial Performance of Low-Cost Airlines [Text] // WSEAS transactions on environment and development. – 2023. №19. – P. 786 – 797. DOI: <https://doi.org/10.37394/232015.2023.19.74>.

9 Serafeim, G., Trinh, K. Accounting for Product Impact in the Airlines Industry [Text] // [Harvard Business School Accounting & Management Unit Working.](#) – 2020. – № 21-066. – 22 p. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3733032>.

10 Turova, L., Gavrilko, T. Diagnostics of crisis conditions of the aviation enterprise [Text] // Three Seas Economic Journal. – 2020. – № 1(2). – P. 42-47. DOI: <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2020-2-7>.

11 Polous, O., Heiets, I., Mykhalchenko, I., Krapko, O. Personnel Marketing in the System of Airline Anti-Crisis Management [Text] // Marketing and Management of Innovations. – 2022. – №4. – P. 20–29. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2022.4-03>.

Поступило в редакцию 25.02.25
Поступило с исправлениями 07.04.25
Принято в печать 02.05.25

*Е. Е. Таниртаева¹, Г. К. Нурғалиева², Г. К. Муханова³, А. Х. Ахметжанова⁴

^{1,2} Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

³ Astana IT University шығармашылық индустрия мектебі,

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

⁴ ALT университеті, М. Тынышпаев атындағы,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

25.02.25 ж. баспаға түсті.

07.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

02.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ДАҒДАРЫС ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ АВИАКОМПАНИЯЛАРДЫ БАСҚАРУ ЕСЕБІНІҢ ПРОБЛЕМАЛАРЫН ТАЛДАУ

Жаһандық экономикалық тұрақсыздық және авиация саласына теріс әсер ететін сыртқы факторлар жағдайында авиакомпаниялардың қаржылық менеджменті мен есепке алу-салық саясаты ерекше назар аударуды қажет етеді. Бұл зерттеу дағдарыс жағдайында қазақстандық авиатасымалдаушыларды басқарушылық есепке алу проблемаларын талдауға арналған. Жұмыстың мақсаты-басқарушылық есеп жүйесінің негізгі кемшіліктерін анықтау және қазіргі экономикалық шындықты ескере отырып, оны жетілдіру бойынша ұсыныстар беру. Зерттеудің өзектілігі экономикалық дағдарыстардан, жанармай бағасының өзгеруінен

және әуе тасымалына сұраныстың өзгеруінен туындаған саладағы белгісіздіктің артуына байланысты. Ғылыми жаңалық-Қазақстан авиакомпанияларын басқарушылық есепке алу проблемаларын жүйелеу және оларды дағдарыс жағдайында жою тәсілдерін әзірлеу. Зерттеудің әдіснамалық негізіне ғылыми әдебиеттерді талдау, авиакомпаниялардың есептілігін зерттеу, басқару тәжірибелерін салыстырмалы талдау және сала өкілдерімен сараптамалық сұхбаттар кіреді. Зерттеуде ұсынылған қорытындылар мен ұсыныстар авиакомпанияларға шығындарды тиімдірек бақылауға, қаржы ағындарын оңтайландыруға және сыртқы экономикалық сын-қатерлерге төзімділікті арттыруға мүмкіндік беретін басқарушылық есепке алу әдістерін жетілдіруге бағытталған. Ұсынылған есепке алу және стратегиялық жоспарлау тетіктерін енгізу қазақстандық авиатасымалдаушылардың белгісіздік пен макроэкономикалық ауытқулар жағдайында олардың ұзақ мерзімді дамуын қамтамасыз ете отырып, олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ететін болады..

Кілтті сөздер: бухгалтерлік есеп, қаржылық тұрақтылық, дағдарыстың әсері, авиакомпания, экономикалық белгісіздік, оңтайландыру, бәсекеге қабілеттілік.

Ye. Tanirtayeva¹, G. Nurgalieva², G. Mukhanova³, A. Akhmetzhanova⁴

^{1,2} Al-Farabi Kazakh National University,

Republic of Kazakhstan, Almaty

³ Astana IT University School of Creative Industries,

Republic of Kazakhstan, Astana

⁴ ALT University named after M. Tynyshpaev,

Republic of Kazakhstan, Almaty

Received 25.02.25

Received in revised form 07.04.25

Accepted for publication 02.05.25

ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF AIRLINE MANAGEMENT ACCOUNTING IN THE CONTEXT OF THE CRISIS

In the context of global economic instability and external factors having a negative impact on the aviation industry, financial management and accounting and tax policy of airlines require special attention. This

study is devoted to the analysis of the problems of management accounting of Kazakhstani air carriers in the context of crisis conditions. The purpose of the work is to identify the key shortcomings of the existing management accounting system and to propose recommendations for its improvement, taking into account modern economic realities. The relevance of the study is due to the increased uncertainty in the industry caused by economic crises, fluctuations in fuel prices and changes in demand for air transportation. The scientific novelty lies in the systematization of the problems of management accounting of airlines in Kazakhstan and the development of approaches to their elimination in a crisis. The methodological basis of the research includes the analysis of scientific literature, the study of airline reporting, a comparative analysis of management practices and expert interviews with industry representatives. The conclusions and recommendations presented in the study are aimed at improving management accounting methods, which will allow airlines to more effectively control costs, optimize financial flows and increase resilience to external economic challenges. The implementation of the proposed accounting and strategic planning mechanisms will help to increase the competitiveness of Kazakhstani air carriers, ensuring their long-term development in the face of uncertainty and macroeconomic fluctuations.

Keywords: accounting, financial stability, crisis impact, airline, economic uncertainty, optimization, competitiveness

SRSTI 06.81.23

<https://doi.org/10.48081/AWIS8566>

**G. Tayauova¹, M. Bekebayeva², *D. Kelesbayev³,
B. Keneshbayev⁴, E. Alimkulova⁵**

^{1,2}Turan University, Republic of Kazakhstan, Almaty;

^{3,4}Akhmet Yassawi University, Republic of Kazakhstan, Turkestan;

⁵International University of Tourism and Hospitality,
Republic of Kazakhstan, Turkestan.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8061-3955>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4852-6859>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4193-8121>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4504-1418>

⁵ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7428-4729>

*e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz

MANAGEMENT OF INSTITUTIONAL IMAGE IN THE CONTEXT OF UNIVERSITY-CITY INTERACTION

Nowadays, every institution and organization has an existing image, positive or negative. The current images of the institutions are formed depending on the various studies of the institution. The concept of corporate image, which is important for all institutions and organizations, affects the prefer ability of universities, the number of which is increasing day by day. The main subject of the study is to reveal the determinants of corporate image, which is an important element affecting the prefer ability of universities, specifically for Akhmet Yassawi University in Turkistan. Meanwhile, the problem of the research is the question of “What are the factors that are effective in the formation of corporate image in higher education institutions?” The main purpose of the research is to reveal the corporate image and the factors that determine/affect the corporate image in universities. After determining the main subject and problem of the research, a comprehensive literature review was conducted. It was seen that in similar studies conducted in the literature review, only the survey technique was used as a quantitative research method. In order to make the study more comprehensive and to reach more reliable results, face-to-face in-depth interviews were conducted with 25 university students

selected from the sample group determined before the survey study. As a result, the determinants of the institutional image of a university are generally determined as institutional communication, institutional quality, social-cultural activities, social responsibility, and institutional identity. The determined factors vary according to the various demographic characteristics of the participants (gender, class, faculty, etc.).

Keywords: image, institutional image, university, city, university-city interaction, university-city relationship, university perception.

Introduction

Today, with the increase in diversity in both public and private institutions, the element of competition has come to the forefront. Individuals who previously had a limited right to choose among a number of options tend to prefer the one closest to them with the increase in diversity over time. In this case, there is fierce competition in almost every sector regarding “preference”. Institutions can undoubtedly demonstrate their differences from their competitors and peers through corporate communication activities. Today, companies can continue their existence and express themselves to the target groups they want to reach and influence by creating a positive image [1]. Therefore, today, corporate image has become an issue that institutions should focus on.

It is important for every institution to have a positive image in the eyes of the target audience. However, the sector in which the institution operates requires it to give more importance to the corporate image. For example, the prerequisite for universities operating in the service sector to increase their preferability is to create a positive image and make themselves heard. In this context, the concept of corporate image has gained importance in universities in recent years. Studies show that the perception of the corporate image of the university is an important criterion affecting students’ decision making in choosing a university. Students who will choose a school for undergraduate and graduate education make their preferences according to the image of that university, faculty and even department [2] (Nguyen and LeBlanc, 2011: 350). Universities attract successful students by using their image appeal [3]. In some studies conducted on the image of universities [4; 5], it has been determined that the corporate image of the university is an important factor in the preference of universities. A positive corporate image perception offers many benefits to institutions and organizations. For this reason, it can be seen that interest in studies on the corporate image of universities is increasing.

Universities that want to leave a positive perception in the minds of target audiences have aimed to increase their preferability by specializing in various fields. Universities in Canada can be given as examples of universities that aim

to have a positive image in the eyes of potential students. The main aim of all universities operating in Canada, which is one of the countries where education is under state guarantee and control, is to have a positive image in the eyes of their students. For example, York University has managed to make a name for itself in the fields of law and management. Especially the fact that the individuals at the top of the country’s administration graduate from York University increases the prestige of the university. York University, which aims to gain a positive image with the quality of its education, has also managed to make a name for itself with its library, which is one of the determining elements of the institutional image and reveals the identity of the university. In addition to the library, it offers professional certificate programs in addition to over 10,000 undergraduate and graduate programs. In addition, the main elements that increase the preferability of the university are that it provides education in English and French, offers distance education programs and education abroad opportunities in addition to face-to-face education [6].

Oxford University, which has made its name known especially with its achievements in numerical fields, offers university education in scientific fields such as genetics, physics, and mathematics. In addition, universities such as Stanford, Cambridge, and Harvard have come to the fore with their educational quality. So much so that scientists who have made their names known in many fields have been trained in these universities [7; 8]. Universities with a positive image perception are educational institutions that have managed to fulfill important criteria such as quality of education, academic staff who are experts in their fields, location of the education campus, community service function, and maximum student capacity [6]. Although image-building efforts have just begun in universities in our country, there are still universities that want to stand out from their competitors and, in this direction, progress towards becoming a brand and create a positive image in the eyes of their target groups.

As seen in the examples given above, universities carry out various studies in order to contribute to their image in the world and in our country, to influence their potential students and to increase their preferability. Universities that strive to create a positive image perception primarily work with academic staff who are experts in their fields in order to provide quality education and impress their target audience with various quality certificates. Today, universities invest in their image by increasing their motivation and contributing to their personal development with the social activities they offer to their students in addition to quality education. When the literature on the subject of corporate image is examined, it is seen that the studies conducted on university image generally focus on foundation universities and that the researchers only use the survey technique in the studies

conducted. However, it is not possible to measure the perception formed regarding an institution by using only the survey technique. The survey technique leads to more superficial results regarding the image. It is very important for individuals to express their sincere feelings and thoughts about the institution in detail in terms of determining the image of the institution in question. For these reasons, it is necessary to conduct such a study due to the inadequacy of the image studies conducted on the image of universities in the field and the superficial approach to image in existing studies.

The main purpose of this study is to reveal the factors affecting the institutional image of universities, specifically Akhmet Yassawi University. In this context, the factors affecting the institutional image of universities were determined in the study. In-depth interview and survey techniques were used in the study conducted by taking the Akhmet Yassawi University sample.

Materials and methods

In order to determine the measurement tool that is suitable for the subject and purpose of the study, expert opinions were obtained as well as literature review. As a result of the findings obtained from expert feedback and interview technique, the factors that constitute the institutional image of Akhmet Yassawi University are collected under five headings. These are corporate identity/institutional appearance, corporate social responsibility, corporate communication, institutional quality and academic qualification, social-cultural activities. The questionnaire form prepared for the collection of data in order to reveal the institutional image of Akhmet Yassawi University consists of three sections. In the first part, there are 51 statements prepared on a 5-point Likert scale by utilizing similar studies in the literature in order to reveal the corporate image of Akhmet Yassawi University [9; 10; 11]. In order to determine the perceptions of the participants towards the corporate image of Akhmet Yassawi University, 51 statements were answered with the following expressions: 1= strongly disagree, 2= disagree, 3= undecided, They were asked to mark the option closest to them, 4=agree and 5=strongly agree. The reliability coefficient of the scale used in the survey study was calculated as 0.924. The second part of the survey study includes multiple choice and open-ended questions prepared to reveal the successful and unsuccessful aspects of the institutional image of Akhmet Yassawi University. The last part of the survey form includes questions prepared to determine the demographic characteristics of the participants.

The subject of the study is to reveal the factors that determine the institutional image in universities. In this context, the universe of the study is university students. In the study, the factors that determine the institutional image in universities will be revealed by taking the example of Akhmet Yassawi University. Therefore,

the sample of the study is Akhmet Yassawi University students. Since it is not possible to apply a survey to all students of Akhmet Yassawi University, a sampling method was used for the survey study. In the sampling stage, it was decided to take third and fourth year students as a sample since the main subject of the study was image. When determining the sample group to which the survey form would be directed in the study, care was taken to ensure that the participants were equally distributed in terms of gender and grade. In the selection of the sample group based on faculty, the current student numbers of the faculties were taken into consideration and a proportional distribution was provided. In this context, the deliberate sampling method, which is one of the sampling techniques that is not based on probability, was chosen in the sample selection. The approach taken by the researchers in determining the sample size was taken into consideration. In this direction, as a result of the preliminary examination of the surveys conducted with the participation of all third and fourth year students of Akhmet Yassawi University, 560 surveys were deemed suitable for analysis.

The data obtained from the survey study were eliminated by checking them one by one with errors and those that were marked the same option continuously with a preliminary examination. The data of the survey conducted with the sample group was transferred to the SPSS 22 program and the necessary analyses were performed. In the data analysis, the normal distribution of the data was first checked by taking the average of the Likert scale expressions. After the data entry, a Normality test was performed to determine which of the Parametric or Non-Parametric tests would be appropriate. Since the data had a normal distribution as a result of the test, parametric tests were used in the analyses. Explanatory and confirmatory factor analysis were used to test the hypotheses created within the framework of literature readings and reliability analysis was performed for each factor that emerged. In order to reveal the difference between the image factors that emerged and the various demographic characteristics of the participants, analyses such as t-test and Anova were used.

Results and discussion

When Table 1, which shows the gender distribution of the participants, is examined, it is seen that 51.2 percent are female and 48.8 percent are male. In this context, it can be said that the individuals participating in the survey have a similar distribution according to gender (Table 1).

Table 1 – Gender Distribution of Individuals Participating in the Survey

What is your gender?	Number	Percentage
Female	287	51,2
Male	273	48,8
Total	560	100,0

Note – Compiled by the authors

In this study, which was conducted to determine the institutional image of the university, the sample was selected from third and fourth year students studying at the university. When the distribution of the classes of the participants is examined, it is seen that 51.2 % of the participants are fourth year students and 48.8 % are third year students (Table 2).

Table 2 – Participants' Classes

Classes	Number	Percentage
3rd class	273	48,8
4th class	287	51,2
Total	560	100,0

Note – Compiled by the authors

When Table 3 is examined, it can be said that the majority of the participants (108 participants - 19.3 %) study in the Faculty of Economics and Administrative Sciences and approximately 25 % in the Faculty of Engineering and Science. Approximately 30 % of the participants included in the survey study study in the Faculty of Theology, Medicine and Humanities and Social Sciences. The other student groups participating in the survey study study in different faculties (Table 3).

Table 3 – Faculty Where Participants Study

Faculty	Number	Percentage
Engineering	70	12,5
Science	67	12,0
Economics and Administrative Sciences	108	19,3
Theology	58	10,4

Medicine	56	10,0
Humanities and Social Sciences	55	9,8
Dentistry	50	8,9
Philology	49	8,7
Arts and Sports	47	8,4
Total	560	100,0

Note – Compiled by the authors

In order to determine how the institutional image of Akhmet Yassawi University is defined by its students, participants were asked to describe the image of Akhmet Yassawi University in their minds in a single word in the survey form. Approximately 1/4 (20.7 %) of the participants who answered the question stated that it was not social and that there were not enough socio-cultural activities for students at the university. 35.3 % of the participants described the university as quality and reliable (Table 4).

The fact that the other answers given to the question were expressed very little by the participants shows that the image of Akhmet Yassawi University cannot be defined with these expressions. According to the common answer of the majority of the participants, it can be said that although the university offers a safe environment to its students, it has some shortcomings and creates an asocial image perception due to the lack of various social activities for students. Especially, some faculties affiliated with the university do not have their own faculty buildings and most faculties lack buildings and classrooms, which are important shortcomings of the university. In addition, when it comes to university, a social environment usually comes to mind. This situation causes students to describe the university they study at as asocial.

Table 4 – Defining the Institutional Image of Akhmet Yassawi University

How would you describe Akhmet Yassawi University's image in one word?	Number	Percentage
Non-Social	116	20,7
Quality	110	19,6
Reliable	88	15,7
Standard	42	7,5
Nature	41	7,3

Inadequate	35	6,2
Campus	32	5,7
Prestigial	31	5,5
Productive	14	2,5
Innovative	7	1,2
Conservative	5	,9
Calm	3	,5
Social	2	,4
Total	526	93,9

Note – Compiled by the authors

Cross-tabulation and chi-square analyses were conducted to determine whether there was a significant difference between the Akhmet Yassawi University image perception and demographic characteristics of the Akhmet Yassawi University students participating in the study. In the chi-square analysis, significant differences were found between the gender of the participants and their perception of the Akhmet Yassawi University image. The differences that emerged were between the adjectives Productive, Unsocial and Reliable, Quality and gender (see Table 5).

Table 5 – Akhmet Yassawi University Image Perception and Gender Cross Table

Describe Akhmet Yassawi University's Image in One Word	Gender		Total
	Female	Male	
Quality	51	37	88
	58,0%	42,0%	100,0%
	17,8%	13,6%	15,7%
Non-Social	49	67	116
	42,2%	57,8%	100,0%
	17,1%	24,5%	20,7%
Reliable	61	49	110
	55,5%	44,5%	100,0%
	21,3%	17,9%	19,6%
Standard	19	23	42
	45,2%	54,8%	100,0%
	6,6%	8,4%	7,5%

Nature	24	17	41
	58,5%	41,5%	100,0%
	8,4%	6,2%	7,3%
Inadequate	21	14	35
	60,0%	40,0%	100,0%
	7,3%	5,1%	6,2%
Campus	12	20	32
	37,5%	62,5%	100,0%
	4,2%	7,3%	5,7%
Prestigial	16	15	31
	51,6%	48,4%	100,0%
	5,6%	5,5%	5,5%
Productive	13	1	14
	92,9%	7,1%	100,0%
	4,5%	,4%	2,5%
Innovative	3	4	7
	42,9%	57,1%	100,0%
	1,0%	1,5%	1,2%
	2	3	5
	40,0%	60,0%	100,0%
Conservative	,7%	1,1%	,9%
	1	2	3
	33,3%	66,7%	100,0%
Calm	,3%	,7%	,5%
	2	0	2
	100,0%	,0%	100,0%
Social	,7%	,0%	,4%
	274	252	526
	51,2%	48,8%	100
Total	100,0%	100,0%	100,0%

P<0.05

Note – Compiled by the authors

When the Akhmet Yassawi University image definitions given in Table 5 are examined with gender findings, it is seen that the most important differences emerge in the adjectives quality, unsocial and reliable. The majority of the participants who describe Akhmet Yassawi University as quality are girls. On the other hand, men see Akhmet Yassawi University as more antisocial than girls. Again, when we look at the participants who gave the answer reliable, it can be said that female participants find the university more reliable than males. Chi-

square analysis was conducted to reveal whether there is a significant difference between the participants' answers to the question revealing the image of Akhmet Yassawi University and the class they study in. As a result of the analysis, it was determined that the p value was less than 0.05. Cross-table analysis was used to determine in which statements and on the basis of class the significant difference occurred. The findings obtained as a result of the analysis are shown in Table 6.

Table 6 – Akhmet Yassawi University Image Perception and Class of Study Cross Table

Describe Akhmet Yassawi University's Image in One Word	Class		Total
	3rd class	4th class	
Quality	26	62	88
	29,5%	70,5%	100,0%
	9,5%	21,6%	15,7%
Non-Social	36	80	116
	31,0%	69,0%	100,0%
	13,2%	27,9%	20,7%
Reliable	79	31	110
	71,8%	28,2%	100,0%
	28,9%	10,8%	19,6%
Standard	34	8	42
	81,0%	19,0%	100,0%
	12,5%	2,8%	7,5%
Nature	18	23	41
	43,9%	56,1%	100,0%
	6,6%	8,0%	7,3%
Inadequate	25	10	35
	71,4%	28,6%	100,0%
	9,2%	3,5%	6,2%
Campus	15	17	32
	46,9%	53,1%	100,0%
	5,5%	5,9%	5,7%
Prestigial	10	21	31
	32,3%	67,7%	100,0%
	3,7%	7,3%	5,5%
Productive	3	11	14
	21,4%	78,6%	100,0%
	1,1%	3,8%	2,5%

Innovative	7	0	7
	100,0%	,0%	100,0%
	2,6%	,0%	1,2%
Conservative	0	5	5
	,0%	100,0%	100,0%
	,0%	1,7%	,9%
Calm	0	3	3
	,0%	100,0%	100,0%
	,0%	1,0%	,5%
Social	0	2	2
	,0%	100,0%	100,0%
	,0%	,7%	,4%
Total	253	273	526
	48,8%	51,2%	100,0%
	100,0%	100,0%	100,0%

Note – Compiled by the authors

When Table 6 is examined, it is seen that the most important differences emerge in the expressions of non-social, reliable and quality. According to the findings in Table 6, it is seen that the participants who describe the image of Akhmet Yassawi University as anti-social are mostly 4th year students. Similarly, the majority of 4th year students evaluate Akhmet Yassawi University as quality. In the expression of reliable, it is understood that 3rd year students find Akhmet Yassawi University more reliable than the 4th year students who participated in the research.

Table 7 – Akhmet Yassawi University Image Perception and Faculty Cross Table

Akhmet Yassawi University Image Description	Faculty	Number	Percentage
Non-Social	Science	2	1,7%
	Humanities and Social Sciences	9	7,8%
	Philology	26	22,4%
	Engineering	30	25,9%
	Economics and Administrative Sciences	29	25,0%
	Theology	10	8,6%
	Medicine	10	8,6%
	Arts and Sports	0	0%
	Dentistry	0	0%
Total		116	100,0%

Quality	Science	47	53,4%
	Humanities and Social Sciences	8	9,1%
	Philology	5	5,7%
	Engineering	10	11,4%
	Economics and Administrative Sciences	12	13,6%
	Theology	0	0%
	Medicine	2	2,3%
	Arts and Sports	0	0
	Dentistry	4	4,5%
Total		88	100,0%
Reliable	Science	0	0%
	Humanities and Social Sciences	1	,9%
	Philology	1	,9%
	Engineering	5	4,5%
	Theology	7	6,4%
	Medicine	21	19,1%
	Economics and Administrative Sciences	24	21,8%
	Arts and Sports	24	21,8%
	Dentistry	27	24,5%
Total		110	100,0%
Inadequate	Science	1	2,9%
	Humanities and Social Sciences	20	57,1%
	Philology	0	,0%
	Engineering	4	11,4%
	Economics and Administrative Sciences	1	2,9%
	Theology	1	2,9%
	Medicine	5	14,3%
	Arts and Sports	0	,0%
	Dentistry	3	8,6%
Total		35	100,0%

Note – Compiled by the authors

In the chi-square analysis conducted to determine whether there is a significant difference between the participants' image perceptions of Akhmet Yassawi University and the faculty they study at, significant differences were found between the expressions of non-social, quality, reliable and inadequate and the faculty they study at ($p < 0.05$). When the findings in Table 7 are examined, it is seen that students studying in the Faculties of Engineering, Philology and

Economics and Administrative Sciences describe Akhmet Yassawi University as more antisocial than students studying in other faculties. On the other hand, students studying in the Faculty of Science evaluate Akhmet Yassawi University as quality compared to all other faculties. Students studying in the Faculties of Dentistry, Medicine and Arts and Sports think that Akhmet Yassawi University offers a reliable environment to its students. 57 % of the participants who think that Akhmet Yassawi University is inadequate (10 %) study in the Faculty of Humanities and Social Sciences. The most important reason why students of the Faculty of Humanities and Social Sciences describe Akhmet Yassawi University as inadequate is that the Faculty of Humanities and Social Sciences is located in an area outside the campus, is far from the city center, and has limited areas where students can meet their needs such as food, beverage/accommodation and socialization. In short, the adjectives that describe the image of Akhmet Yassawi University in the eyes of its students are asocial, quality and reliable. The relevant units of the university should provide a social environment by organizing events that will meet the needs of the students.

In order to reveal how the image of Akhmet Yassawi University was perceived by the students participating in the research, the participants were asked the question «How do you find the institutional image of Akhmet Yassawi University?» In line with the answers given to the question, the findings in Table 8 were reached.

Table 8 – Evaluation of Akhmet Yassawi University Corporate Image

What do you think of Akhmet Yassawi University's institutional image?	Number	Percentage
Fair	237	42,3
Positive	213	38,0
Negative	76	13,6
Very Negative	17	3,0
Very Positive	17	3,0
Total	560	100,0

Note – Compiled by the authors

When Table 8 is examined, the majority of the participants included in the research describe the image of Akhmet Yassawi University as positive and very positive, while 16% of the participants evaluate it as negative and very negative. Other participants, instead of answering this question positively or negatively, evaluated it as moderate and okay. Therefore, although Akhmet Yassawi University does not leave a negative perception in the eyes of its students in terms of image,

there are still some deficiencies and it needs to contribute to its image by completing these deficiencies.

In order to analyze whether there is a significant difference between the demographic characteristics of the participants included in the study and their positive/negative evaluations of the image of Akhmet Yassawi University, t-test and anova analysis were conducted. In the findings obtained from the analysis results, significant differences were found between the image evaluation of Akhmet Yassawi University and the faculty the participants study at and their monthly expenses.

Table 9 – Akhmet Yassawi University Image Perception-Faculty Relationship

Faculty of Study	N	Average	Stand. Deviation	p
Engineering	70	3,20	,844	,000
Science	67	3,34	,769	,002
Economics and Administrative Sciences	108	3,01	,873	,000
Theology	58	3,46	,821	,047
Medicine	56	2,85	,882	,000
Humanities and Social Sciences	79	2,98	,732	,000
Arts and Sports	50	3,96	,197	,002
Philology	49	3,24	,722	,000
Dentistry	23	3,34	,714	,077
Total	560	3,24	,836	

Note – Compiled by the authors

The participants' positive/negative evaluations of the image of Akhmet Yassawi University show significant differences depending on the faculties the participants study in ($f=8.208$, $df=10$, $p=.000$). When the results of the Tukey test are evaluated, it is seen that the students of the Faculty of Science ($M=3.34$) and the students of the Faculty of Theology ($M=3.46$) ($M=3.58$) find the image of Akhmet Yassawi University more positive than the students of the Faculty of Medicine ($M=2.85$). In addition, the students of the Faculty of Arts and Sports ($M=3.96$) find the image of Akhmet Yassawi University more positive than the students of the Faculty of Science, Humanities and Social Sciences, Philology, Engineering, Economics and Administrative Sciences, Theology and Medicine (see Table 9).

Conclusions

As a result, in this study, which aims to reveal the determinants of institutional image in universities in the Akhmet Yassawi University sample, the majority of

the participants defined Akhmet Yassawi University as “non-social”, “quality” and “reliable”.

The majority of the participants evaluate the image of Akhmet Yassawi University as positive/very positive. A significant relationship was found between the positive/negative evaluation of the image of Akhmet Yassawi University and some demographic characteristics of the participants.

In addition, as a result of the in-depth interview and survey study applied in the research, it was concluded that five factors are effective in the formation of the institutional image of Akhmet Yassawi University. These are institutional quality, social-cultural activities, social responsibility, corporate communication, and corporate identity, respectively. When similar studies in the literature are examined, the determinants of institutional image generally consist of four factors: institutional quality, corporate identity, social responsibility and corporate identity. However, when the image of an institution such as a university, which should provide students with socialization opportunities and increase students' motivation through various socio-cultural activities, is investigated, the importance given to the institution's socio-cultural activities, in addition to the general image factors, is one of the elements that determines its image.

As a general result, in the study on the perception of corporate image in universities conducted by taking the example of Akhmet Yassawi University, the determinants of the corporate image of a university can be listed as corporate communication, corporate quality, social-cultural activities, social responsibility, and corporate identity. The determined factors may differ according to the participants' various demographic characteristics (gender, class, faculty, etc.). When the differences are taken into consideration, universities that want to have a positive corporate image in the eyes of their potential and existing students should give importance to institutional quality, primarily, social-cultural activities, social responsibility, corporate communication, and corporate identity studies. This research, which was conducted with in-depth interviews and surveys, is important in terms of setting an example for researchers who will study the subject of corporate image. In addition, it is recommended that researchers who plan to study the subject of corporate image in universities do not limit themselves to just one university, but evaluate more than one example and reveal the differences.

REFERENCES

- 1 Bekebayeva, M., Kelesbayev, D., Orazova, B., Demesinova, A. & Mukhamedkhanova, A. The University Perception in the Context of University-

City Interaction and its Management // Qubahan Academic Journal. – 2024. – Vol. 4. – № 3. – P. 832–839.

2 **Nguyen, N., Leclerc, A.** The Effect of Service Employees Competence On Financial Institutions Image : Benevolence As a Moderator Variable // Journal of Services Marketing. – 2011. – Vol. 25. – № 5. – P. 349–360.

3 **Tunji, O. ve Nelson, O.** The Effect of e-Portal System on Corporate Image of Universities // i-manager's Journal of Educational Technology. – 2011. – Vol. 7. – № 4. – P. 5–10.

4 **Johan, M. R. & Noor, A. Z.** The Role of Corporate Communication In Building Organization's Corporate Reputation : An Exploratory Analysis // Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business. – 2013. – Vol. 4. – № 12. – P. 1230–1240.

5 **Stafford, M. R., Tripp, C. & Bienstock, C. C.** The Influence of Advertising Logo Characteristics on Audience Perceptions of A Nonprofit Theatrical Organization // Journal of Current Issues and Research in Advertising. – 2004. – Vol. 26. – № 1. – P. 37–45.

6 **Heffernan, T., Wilkins, S. & Butt, M. M.** Transnational higher education : The importance of institutional reputation, trust and student-university identification in international partnerships // International Journal of Educational Management. – 2018. – Vol. 32. – № 2. – P. 227–240.

7 **Liu, C.** The Tensions of University–City Relations in the Knowledge Society // Education and Urban Society. – 2017. Vol. 51. – № 1. – P. 120–143.

8 **Addie, J.-P. D.** Urban(izing) University Strategic Planning : An Analysis of London and New York City // Urban Affairs Review. – 2018. Vol. 55. – № 6. – P. 1612–1645.

9 **Arpan, M. L, Raney, A. A. & Zivnуска, S. A** Cognitive Approach to Understanding University Image // Corporate Communications : An International Journal. – 2003. – Vol. 8. – № 2. – P. 97–113.

10 **Kazoleas, D., Kim, Y. & Moffit, M. A.** Institutional Image : A Case Study // Corporate Communications: an International Journal. – 2001. Vol. 6. – № 24. – P. 205–216.

11 **Bekebayeva, M., Kelesbayev, D., Sadykov, A., Kalykulov, K., & Yertayev, Y.** Analysis and Evaluation of the Image of the University in the Context of the City-University Interaction // International Review of Management and Marketing. – 2024. – Vol. 14. – № 5. – P.158–165.

Received 10.04.25

Received in revised form 17.04.25

Accepted for publication 13.05.25

Г. Таяуова¹, М. Бекебаева², *Д. Келесбаев³, Б. Кенешбаев⁴, Э. Алимкулова⁵

^{1,2}Тұран университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.;

^{3,4}Ахмет Ясауи университеті, Қазақстан Республикасы, Түркістан қ.;

⁵Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Қазақстан Республикасы, Түркістан қ.

10.04.25 ж. баспаға түсті.

17.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

13.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

УНИВЕРСИТЕТ ПЕН ҚАЛАНЫҢ ӨЗАРА ЫҚПАЛДАСТЫҒЫ АЯСЫНДА ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ИМИДЖДІ БАСҚАРУ

Бүгінгі таңда әрбір мекеме мен ұйымның оң немесе теріс имиджі бар. Ұйымдардың қазіргі имидждері ұйымның әр түрлі қызметіне байланысты қалыптасады. Барлық мекемелер мен ұйымдар үшін маңызды болып табылатын институционалдық имидж түсінігі күн санап саны артып келе жатқан университеттердің бәсекелестік артықшылығына әсер етеді. Зерттеудің негізгі тақырыбы – Түркістан қаласындағы Ахмет Ясауи университеті жағдайында университеттердің артықшылығына әсер ететін маңызды фактор болып табылатын институционалдық имидждің детерминанттарын ашу. Бұл ретте зерттеу мәселесі: «Жоғары оқу орындарында институционалдық имиджді қалыптастыруға қандай факторлар әсер етеді?» - деген сұрақ. Зерттеудің негізгі мақсаты – университеттердегі институционалдық имиджді және институционалдық имиджді анықтайтын/әсер ететін факторларды ашу. Зерттеудің негізгі тақырыбы мен мәселесі анықталғаннан кейін кешенді әдебиеттерге шолу жасалды. Әдебиеттерді шолуда ұқсас зерттеулер тек сандық зерттеу әдісі ретінде сауалнама әдісін пайдаланғандығы байқалды. Зерттеуді жан-жақты ету және сенімді нәтижелерге қол жеткізу үшін сауалнама жүргізер алдында анықталған іріктеу тобынан таңдалған 25 университет студенттерімен бетпе-бет тереңдетілген сұхбат жүргізілді. Нәтижесінде университеттің институционалдық имиджінің детерминанттары негізінен институционалдық коммуникация, институционалдық сапа, әлеуметтік-мәдени қызмет, әлеуметтік жауапкершілік және институционалдық сәйкестік ретінде анықталды. Анықталған факторлар қатысушылардың әртүрлі

демографиялық ерекшеліктеріне (жынысы, курсы, факультеті және т.б.) сәйкес өзгеретіндігін көрсетті.

Кілтті сөздер: имидж, институционалдық имидж, университет, қала, университет-қала ықпалдастығы, университет-қала қатынасы, университет қабылдауы.

Г. Таяуова¹, М. Бекебаева², *Д. Келесбаев³, Б. Кенешбаев⁴, Э. Алимкулова⁵

^{1,2}Университет Туран, Республика Казахстан, г. Алматы;

^{3,4}Университет Ахмеда Ясави, Республика Казахстан, г.Туркестан;

⁵Международный университет туризма и гостеприимства, Республика Казахстан, г. Туркестан.

Поступило в редакцию 10.04.25

Поступило с исправлениями 17.04.25

Принято в печать 13.05.25

УПРАВЛЕНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫМ ИМИДЖЕМ В КОНТЕКСТЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УНИВЕРСИТЕТОВ И ГОРОДОВ

В настоящее время каждое учреждение и организация имеют существующий имидж, положительный или отрицательный. Текущие имиджи учреждений формируются в зависимости от различных исследований учреждения. Концепция институционального имиджа, которая важна для всех учреждений и организаций, влияет на предпочтительность университетов, количество которых увеличивается с каждым днем. Основным предметом исследования является выявление детерминант институционального имиджа, который является важным элементом, влияющим на предпочтительность университетов, в частности для Университета Ахмеда Ясави в Туркестане. Между тем, проблемой исследования является вопрос «Какие факторы являются эффективными в формировании институционального имиджа в высших учебных заведениях?». Основной целью исследования является выявление институционального имиджа и факторов, которые определяют/влияют на институциональный имидж в университетах. После определения основного предмета и проблемы исследования был проведен комплексный обзор литературы. Было отмечено, что в аналогичных исследованиях, проведенных в обзоре литературы,

в качестве количественного метода исследования использовался только метод опроса. Для того чтобы сделать исследование более всеобъемлющим и получить более надежные результаты, были проведены очные глубинные интервью с 25 студентами университета, выбранными из выборочной группы, определенной до проведения опроса. В результате детерминантами институционального имиджа университета обычно считаются институциональная коммуникация, институциональное качество, социально-культурная деятельность, социальная ответственность, институциональная идентичность. Определяемые факторы различаются в зависимости от различных демографических характеристик участников (пол, класс, факультет и т. д.).

Ключевые слова: имидж, институциональный имидж, университет, город, взаимодействие университет-город, отношения университет-город, восприятие университета.

<https://doi.org/10.48081/HNGD3658>***А. К. Тюлькубаева¹, Г. Б. Нурсейтова², Сюэ Лянлян³**^{1,2,3}Казахский Национальный университет имени аль-Фараби,

Республика Казахстан, г. Алматы

¹ORCID <https://orcid.org/0009-0002-7293-8586>²ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1704-8927>³ORCID <https://orcid.org/0009-0006-5686-5419>*e-mail: tyulkubayevaaltynay@gmail.com

ТРУДОВЫЕ ЦЕННОСТИ И МОТИВАЦИЯ ПЕРСОНАЛА В КАЗАХСТАНЕ

В этом исследовании рассмотрены трудовые ценности и мотивация персонала в различных секторах экономики Казахстана, которая имеет огромное влияние на эффективность работы сотрудников. На основе обширного обзора литературы и анализа вторичных данных в работах казахстанских исследователей определены ключевые мотивационные факторы, которые подчеркивают баланс между материальными и нематериальными стимулами. Полученные данные свидетельствуют о том, что, хотя стабильность заработной платы остается важным фактором мотивации, все большее значение приобретают неденежные стимулы, такие как гибкий график работы, программы поощрения и возможности карьерного роста, особенно среди молодых сотрудников и ИТ-специалистов. Исследование также выявило влияние демографических факторов: молодые сотрудники уделяют внимание на карьерный рост и гибкость, в то время как сотрудники старшего возраста отдают предпочтение гарантированной работе и стабильному доходу. Исследование также показывает, что доверие и благоприятная рабочая среда имеют решающее значение для повышения мотивации. В исследовании подчеркивается необходимость того, чтобы организации применяли разнообразные стратегии мотивации, учитывающие эти различные предпочтения, обеспечивая повышение вовлеченности сотрудников, снижение текучести кадров и повышение производительности труда. Представленные рекомендации могут

быть использованы руководителями и HR-специалистами для оптимизации мотивационной политики на предприятиях.

Ключевые слова: трудовая мотивация, мотивация персонала, стимулирование персонала, материальное стимулирование, нематериальное стимулирование.

Введение

В современных условиях глобализации и стремительного технологического развития вопросы трудовой мотивации становятся особенно актуальными. Повышение конкурентоспособности предприятий требует от работодателей внедрения эффективных методов стимулирования, способных не только повысить производительность труда, но и обеспечить устойчивое развитие бизнеса. Повышая мотивацию, менеджеры могут поднять производительность труда, вовлеченность, креативность, сотрудничество и развитие сотрудников, что приводит к улучшению бизнес-результатов и общему успеху. Для компаний важнейшей задачей становится повышение вовлеченности и мотивация работников, без увеличения бюджета. Динамичный экономический ландшафт Казахстана подчеркивает важность как материальных, так и нематериальных стимулов для формирования вовлеченности сотрудников.

В статье Ж. В. Асабаевой [1] рассмотрена мотивация государственных служащих Республики Казахстан. Карьерный рост, высокая заработная плата, стремление занять достойное место в обществе, стремление реализовать себя в управлении определены как основные факторы мотивации.

По результатам проведенного исследования мотивации персонала в малых компаниях, имеющие ограниченные ресурсы для формирования эффективной мотивационной системы, выявлено что отсутствует Бонусная система и персонал получает сдельную заработную плату без премий. Используются инструменты нефинансового стимулирования такие как, доска почета и общественное восхваление и награждение [2, с. 128].

Эмпирическое изучение мотивации преподавателей высших учебных заведений Казахстана в лице граждан РК и экспатов показывает различия обусловленные их кросс-культурными особенностями [3]. В то время как у экспатов преобладают прогрессивный мотивационный профиль, у отечественных преподавателей преобладают регрессивный мотивационный профиль, который выражается в превышении общего уровня поддерживающих мотивов (безопасность, статус, жизнеобеспечение) над развивающими (креативность, продуктивная мотивация, общественное благо).

В статье Ж. Абузьяровой [4] ключевыми аспектами системы мотивации государственных служащих определены: финансовое вознаграждение, такое как повышение заработной платы, премии и другие формы признания; четкая и прозрачная система управления эффективностью работы; постановка четких целей и задач в области производительности, регулярная оценка эффективности и привязка заработной платы и бонусов к результатам работы.

Изучение эффективности управления персоналом в реабилитационных центрах Казахстана приводит финансовые стимулы, содержание работы, карьера, признание и уважение, ориентация на результат как основными факторами мотивации, а предпочтительным методом мотивации - социально-психологические [5, с. 140].

Изучение трудовых ценностей и трудовой мотивации городской молодежи Казахстана в 2014 году выявило следующее: высокая зарплата 47,4 %, интересная работа 44,8 %, гарантии сохранения рабочего места 37,0 %, результаты труда 36,8 %, хорошие отношения с коллегами по работе 33,6 %, благоприятные условия для карьерного роста 31,0 %, возможности для личностного и профессионального роста 30,0 % [6, с. 32]. Исследование также обращает внимание на различия трудовых ценностей по полам. В то время как мужчины предпочитают высокую зарплату и свободу, женщины предпочитают благоприятные условия труда и его содержательность, признание результатов труда со стороны общества.

Как отмечают О. Х. Аймаганбетова и др. в своем исследовании [7] проведенные на факультете психологии КазНУ имени аль-Фараби и Восточно-Казахстанского государственного университета имени С. Аманжолова, университета «Туран» в основе профессионального становления студентов лежат ценности личной жизни, межличностного взаимодействия и самосовершенствования, познания, развития. На основе профессиональной мотивации лежат достижения профессионального успеха, направленность на профессиональное развитие и самореализацию и удовлетворенность своей профессией.

Целью данной статьи является изучение мотивационных процессов, которые способствуют эффективной работе сотрудников на казахстанских предприятиях в различных секторах экономики. На основе анализа существующих исследований, тематических разборов и отраслевых тенденций в исследовании определены ключевые мотивационные факторы, влияющие на поведение сотрудников. Особое внимание уделяется различиям между демографическими группами, профессиональными секторами и уникальным культурным контекстом Казахстана.

Результаты, представленные в этом исследовании, дают ценную информацию политикам, бизнес-лидерам и специалистам по управлению персоналом, стремящимся внедрять научно обоснованные стратегии, которые соответствуют ожиданиям сотрудников и способствуют успеху организации.

Материалы и методы

В данной статье использован метод анализа вторичных данных, включающий обзор и обобщение существующих исследований, отчетов и статистических данных, посвященных мотивации работников в Казахстане. Источниками данных послужили публикации научных журналов, отчеты исследовательских организаций, данные опросов и аналитические материалы, освещающие вопросы мотивации персонала в различных отраслях экономики.

Поскольку в статье рассмотрена Case Казахстана, литературный обзор был проведен среди статей опубликованных в КОКСОН МОН РК и в рецензируемых журналах.

Анализ проводился путем систематического отбора релевантных источников, включающих информацию о мотивационных факторах, применяемых методах стимулирования, а также о предпочтениях и ожиданиях сотрудников. Особое внимание уделено исследованию факторов мотивации в различных возрастных и профессиональных группах, а также различий по половым признакам и сферам деятельности.

Методологическая основа статьи предполагает критический анализ данных из разнообразных источников для выявления ключевых тенденций, факторов, влияющих на мотивацию работников, и наиболее эффективных методов мотивации. Подход позволил обобщить существующие знания и сформировать выводы, основанные на эмпирических данных и результатах предыдущих исследований.

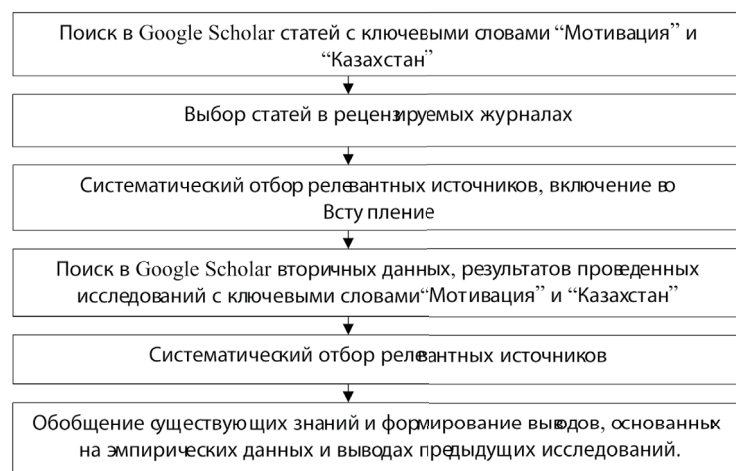

Рисунок 1 – Методология исследования

Результаты и обсуждение

Одним из важнейших факторов мотивации является доверие [8, с. 160]. В исследовании проведенном в 2020 году о ценностях современного казахстанского общества [9] среди 1600 респондентов из всех регионов страны, лишь 48,2 % респондентов считают что можно доверять другим людям. Сниженный уровень межличностного доверия может стать барьером для развития социально-трудовых отношений. Согласно результатам ответов респондентов была сформулирована структура трудовых ценностей казахстанского общества.

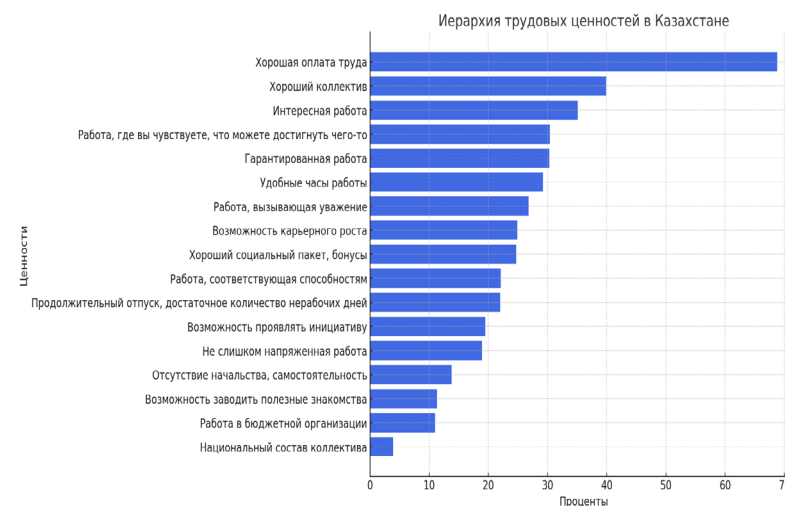

Рисунок 2 – Иерархия трудовых ценностей в Казахстане [9]

Как видно из рисунка 2, мотивация работников в Казахстане строится на сочетании внешних (материальных) и внутренних (нематериальных) факторов. Анализ таблицы показывает, что в Казахстане преобладает внешняя мотивация, связанная с финансовым вознаграждением и стабильностью, однако внутренние факторы также играют важную роль. Самореализация и карьерный рост также значимы, но уступают финансовым факторам. Инициативность и свобода действий менее приоритетны, что может говорить о предпочтении четко структурированных условий работы. Результаты исследования также обращает внимание на влияние возраста респондентов, принадлежности к определенному полу, семейно-брачных отношений и на принадлежность к сельскому или городскому населению (в разрезе поселенческих отношений) на ценности работников. Например почти половина людей в возрасте 51-60 лет считает работу в хорошем коллективе важным условием труда. Для респондентов, не состоящих в браке, более высокую значимость имеют ценности самореализации, интересной работы, возможности карьерного роста, чем для семейных людей. Для тех, кто состоит в браке, особую важность приобретает гарантированность работы. Высокий уровень заработной платы является наиболее важным для представителей мужского пола. Хорошая оплата труда, хороший коллектив, интересная работа являются одинаково важными для представителей всех поколений в Казахстане. Городские жители больше ценят интересную

работу и возможность самореализации, а сельские хорошую оплату труда и хороший коллектив.

Исследование проведенное в одном из самых конкурентных рынков Казахстана в 2024 году, в сфере ИТ показывает что 39 % разработчиков могут проходить обучение в рабочее время за счёт компании, 14 % обучаются в нерабочее время за счёт работодателя а 21 % самостоятельно оплачивают обучение и проходят его в нерабочее время, что свидетельствует о важности для них фактора развития. При выборе работодателя специалисты этой сферы выбирают:

- удаленный формат и гибкий график (95 % Backend-разработчиков)
- уровень заработной платы (85 % Backend-разработчиков)
- карьерный рост (iOS и Android-разработчики)
- сложные задачи (93 % Frontend-разработчиков)
- сильная команда (подчеркивается важность окружения) (100 % Fullstack-инженеров)

Fullstack-инженеров)

Также стоит отметить, что несмотря на сложившееся мнение о привлекательности удаленного формата работы, только 26 % выбирают его, а фриланс и совмещение занимают лишь 3% рынка [10].

Еще одно исследование было проведено KPMG среди HR-специалистов крупнейших компаний Казахстана в 2021 году. По результатам проведенного опроса 81% респондентов отметили применение в компании нематериальной мотивации, виды которых приведены на рисунке 3.

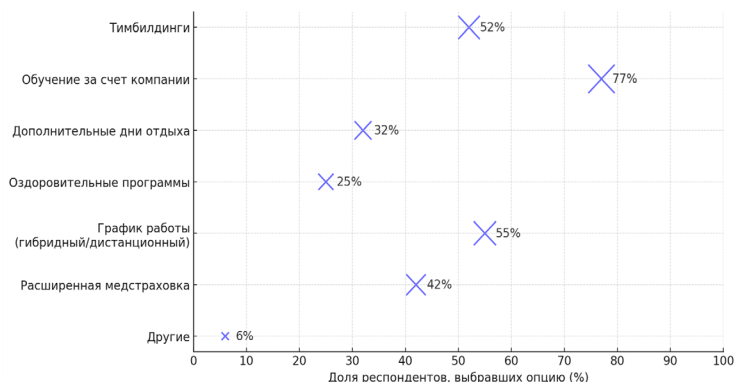

Рисунок 3 – Типы нематериальной мотивации в компании [11]

Применение нематериальных мотивационных программ привели к следующим результатам:

повышение лояльности сотрудников (49 %)

улучшение качества бренда работодателя (увеличилось количество вовлеченных кандидатов (40 %)

снижение текучести кадров (21 %).

Уровень заработной платы остается на первом месте в требованиях кандидатов перед потенциальным работодателем, но также 30 % респондентов отметили, что для них самым важным является нематериальная мотивация. Наличие корпоративной медицинской страховки интересует (27 %) и обучение за счет компании (26 %) [11].

Одна из крупнейших международных рекрутинговых компаний в СНГ ANTAL, специализирующаяся на подборе менеджеров среднего и высшего управленческого звена в 2023 году провел опрос среди 73 компаний из разных отраслей экономики Казахстана. По результатам опроса компании используют следующие виды льгот в социальном пакете, предоставленные на рисунке 4. Социальный пакет является частью системы мотивации персонала [12, с. 81].

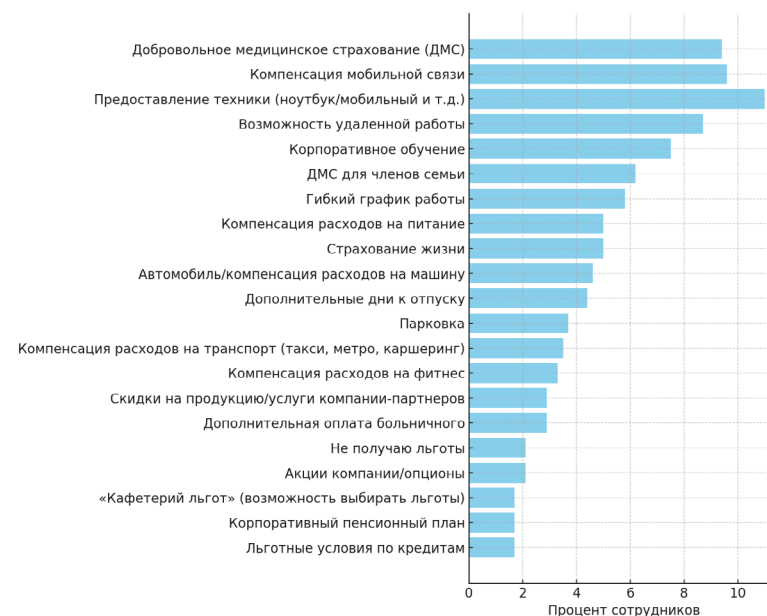

Рисунок 4 – Распределение льгот сотрудников [13]

Как отмечается в отчете Antal Kazakhstan и Benefactory [14] опрос включал определение дополнительных мотиваторов по мнению сотрудников компаний. На рисунке 5 можно увидеть сравнительные результаты мотиваторов сотрудников и их наличие в компании.

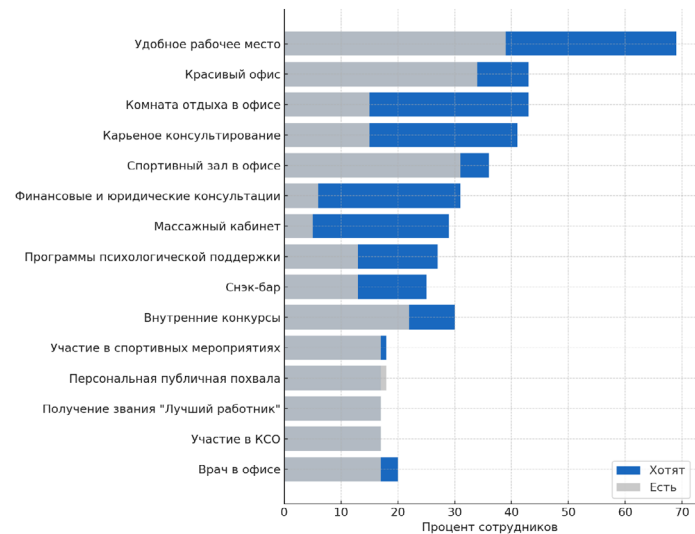

Рисунок 5 – Сравнение дополнительных мотиваторов сотрудников и их наличие в компании

На основе сравнения результатов можно увидеть различия между мотиваторами которые предоставлены и мотиваторами которых хотят сотрудники на самом деле. На сегодняшний день классические мотиваторы такие как, персональная публичная похвала, получение звания «лучший сотрудник», участие в КСО, участие в спортивных мероприятиях теряют свою актуальность. Наличие массажного кабинета, финансовые и юридические консультации, карьерное консультирование, программа психологической поддержки наименее удовлетворяются. Интерес к удобным рабочим местам, красивый офис, комната отдыха в офисе являются самыми актуальными.

На выбор мотиваторов и льгот также влияет возраст и пол сотрудника. Общими важными льготами для мужчин и женщин являются: возможность удаленной работы, ДМС, гибкий график работы, корпоративное обучение, ДМС для членов семьи, мобильная связь, дополнительные дни к отпуску.

Также в топ 10 для женщин входит: дополнительная оплата больничного, оплата питания, оплата фитнеса. Для мужчин это: служебный автомобиль, парковка, акции компании/опционы.

Таблица 1 – Важные льготы для сотрудников разного возраста

До 24 лет	До 30 лет	До 40 лет	До 50 лет	Старше 50 лет
Возможность удаленной работы	Возможность удаленной работы	ДМС	Возможность удаленной работы	ДМС
ДМС	Гибкий график работы	Возможность удаленной работы	ДМС	Служебный автомобиль
Гибкий график работы	ДМС	Гибкий график работы	Гибкий график работы	Мобильная связь
Корпоративное обучение	Корпоративное обучение	ДМС для членов семьи	ДМС для членов семьи	Возможность удаленной работы
Кафетерий льгот	ДМС для членов семьи	Корпоративное обучение	Корпоративное обучение	ДМС для членов семьи
Акции компании/опционы	Дополнительные дни к отпуску	Дополнительные дни к отпуску	Служебный автомобиль	Корпоративное обучение
Оплата питания	Оплата питания	Мобильная связь	Дополнительные дни к отпуску	Дополнительные дни к отпуску
Служебный автомобиль	Оплата фитнеса	Парковка	Дополнительная оплата больничного	Акции компании/опционы
ДМС для членов семьи	Дополнительная оплата больничного	Дополнительная оплата больничного	Страхование жизни	Гибкий график работы
Дополнительная оплата больничного	Оплата расходов на транспорт	Страхование жизни	Оплата питания	Страхование жизни

Примечание – Составлена авторами по источнику [13]

В таблице 1 представлены наиболее важные льготы для сотрудников разного возраста. Возможность удаленной работы, ДМС, Гибкий график работы, Корпоративное обучение, Дополнительные дни к отпуску, ДМС для членов семьи являются важными для всех возрастов, но имеют разный вес в возрастных категориях. Молодые люди больше стремятся к гибкости, карьерному росту и материальной поддержке, в то время как сотрудники среднего возраста предпочитают баланс между работой и личной жизнью (гибкий график, ДМС, отпуск). Сотрудники старшего возраста отдают предпочтение стабильности и социальным гарантиям (ДМС, страхование жизни, корпоративное обучение).

Таблица 2 – Уровень удовлетворенности по показателям

Низкий уровень	Средний уровень	Высокий уровень
Уровень вознаграждения (3,78)	Уровень полномочий ответственности (4,06)	Отношения с руководителем (4,2)
Корпоративная культура (3,64)	А т м о с ф е р а в коллективе (4,04)	Содержание работы (4,18)
Соотношение нагрузки и вознаграждения (3,69)	Офис и условия труда (4,01)	Стабильность компании (4,12)
Компенсационный пакет (3,09)	Б а л а н с между работой и личной жизнью (3,94)	

Примечание – Составлена авторами по источнику [13]

Уровень удовлетворенности по показателям по 5-бальной шкале представлена в таблице 2. Сильные стороны работодателя включает отношения с руководством, содержание работы и стабильность компании. Низкие оценки в категориях Уровень вознаграждения (3.78) и Соотношение нагрузки и вознаграждения (3.69) сигнализируют о потенциальной неудовлетворенности справедливостью оплаты труда по отношению к объему работы, «Компенсационный пакет» указывают на необходимость пересмотра системы поощрений и социальных льгот [13].

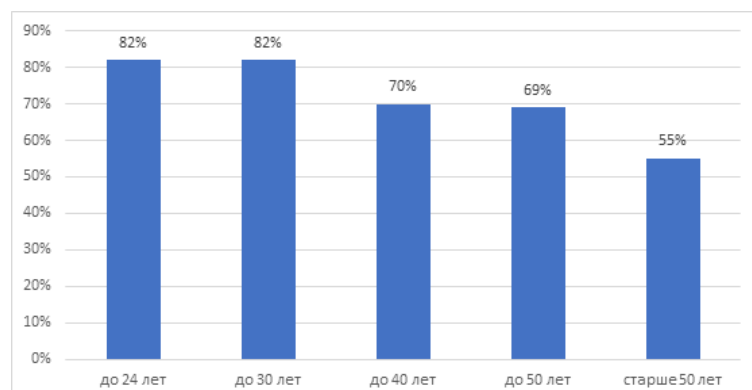

Рисунок 6 – Эмоциональное выгорание в зависимости от возраста

Эмоциональное выгорание имеет большое влияние на работоспособность сотрудников [15]. Этот показатель исследуется наряду с традиционными показателями. Наличие эмоционального выгорание демонстрирует низкий

уровень мотивации. Компании, которые своевременно выявляют признаки выгорания и внедряют меры по его предотвращению, повышают уровень вовлеченности, снижают текучесть кадров и формируют устойчивую команду. По результатам исследования в 2023 году в казахстанских компаниях 75% сотрудников отметили что, сталкивались с эмоциональным выгоранием. Этот высокий показатель различается по половым признакам, женщины (80%) чаще подвергаются им чем мужчины (63%). В рисунке 6 приведены данные о наличии эмоционального выгорания в интервале возрастов. Молодое поколение более восприимчиво к окружающей среде и уровень эмоционального выгорания гораздо выше чем у старшего поколения.

Результаты этого исследования подчеркивают важные тенденции в мотивации сотрудников в различных секторах экономики Казахстана. Преобладание финансовых стимулов в качестве основных факторов мотивации отражает экономические реалии страны, где стабильность заработной платы остается решающим фактором для большинства сотрудников. Однако растущий акцент на нефинансовых стимулах свидетельствует о смене мотивационных приоритетов, особенно среди молодых сотрудников и тех, кто работает в таких конкурентоспособных отраслях, как ИТ.

Анализ показывает, что, хотя материальные стимулы, такие как повышение заработной платы и бонусы, являются эффективными, сотрудники все больше ценят нематериальные стимулы, такие как гибкий график работы, программы признания заслуг и возможности карьерного роста. Например, ИТ-специалисты отдают предпочтение гибкому графику и сложным задачам, что указывает на то, что карьерный рост и повышение квалификации играют жизненно важную роль в их работе.

Более того, исследование подчеркивает влияние демографических факторов на мотивационные предпочтения. Молодые сотрудники уделяют приоритетное внимание карьерному росту и балансу между работой и личной жизнью, в то время как пожилые сотрудники уделяют больше внимания гарантиям занятости и стабильному доходу. Такая изменчивость подчеркивает необходимость того, чтобы организации применяли разнообразные стратегии мотивации, адаптированные к конкретным потребностям своих сотрудников.

Исследование также показывает, что доверие и благоприятная рабочая среда имеют решающее значение для повышения мотивации. Организации, которые инвестируют в укрепление межличностных отношений, повышение прозрачности и признание вклада сотрудников, достигают более высокого уровня вовлеченности и удовлетворенности работой. Кроме

того, эмоциональное выгорание представляет собой серьезную проблему, особенно среди молодых сотрудников, что подчеркивает важность инициатив в области охраны психического здоровья в стратегиях на рабочем месте.

Выводы

Это исследование дает ценную информацию о мотивационных факторах, влияющих на сотрудников в Казахстане, подчеркивая необходимость сбалансированного подхода, который объединяет как финансовые, так и нефинансовые стимулы. Исследование подчеркивает важность персонализированных стратегий мотивации, учитывающих демографические, культурные и отраслевые различия.

Чтобы повысить вовлеченность и удержание сотрудников, организациям следует:

Внедрять индивидуальные мотивационные программы, учитывающие разнообразные потребности их сотрудников.

Сочетать стимулы, основанные на заработной плате, с программами поощрения, гибкими условиями труда и возможностями для профессионального роста.

Укреплять доверие и создавайте благоприятную рабочую среду для повышения благосостояния сотрудников и предотвращения эмоционального выгорания.

Применяя эти стратегии, предприятия в Казахстане могут эффективно повышать мотивацию персонала, повышать производительность и добиваться устойчивого развития в своей деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Асабаева, Ж. В.** Мотивация карьерного роста государственного служащего // Мемлекеттік қызмет және мемлекеттік басқару мәселелері / Вопросы государственной службы и государственного управления / Issues of Civil service and Public Administration. – 2013. – № 4. – С. 132–138.

2 **Казыбекова, У. М., Избасарова, А. М.** Влияние мотивации персонала на повышение эффективности управления // Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Социологические и политические науки». – 2020. – № 4(72). – С. 125–132.

3 **Аймаганбетова, О. Х., Бимаганбетова, Ж. Т., Адилова, Э. Т., Сейитнур, Ж., Баймолдина, Л. О., Жантукеев, С. К.** Экспериментальное исследование мотивации преподавателей высших учебных заведений Казахстана и экспатов в кросс-культурном аспекте // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия «Педагогические науки». – 2020. – № 1 (62). – С. 74–83.

4 **Абузьярова, Ж.** Совершенствование системы мотивации государственных служащих в Республике Казахстан // Вестник Атырауского университета имени Х. Досмухамедова. – 2024. – № 2 (73). – С. 189–201.

5 **Сыздыкова, К. Ш., Карбетова, Ш. Р., Маукенова, А. А., Карбетова, З. Р.** Эффективная мотивация, эффективное управление персоналом в реабилитационных центрах Казахстана // Вестник университета «Туран». – 2023. – № 4 (100). – С. 134–146.

6 **Садырова, М. С., Мухтарова, К. С.** Трудовые ценности и трудовая мотивация современной городской молодежи Казахстана // Общество: социология, психология, педагогика. – 2022. – № 10. – С. 30–35. <https://doi.org/10.24158/spp.2022.10.3>

7 **Аймаганбетова, О. Х., Сагнаева, Т. Ж., Джумагалиева, И. Т.** Мотивация как одна из психологических составляющих готовности к профессиональной деятельности психолога // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. – 2016. – № 1 (56). – С. 21–26.

8 **Yang, Y., Kuria, G. N., Gu, D.-X.** Mediating Role of Trust Between Leader Communication Style and Subordinate's Work Outcomes in Project Teams // Engineering Management Journal. – 2020. – Т. 32, № 3. – С. 152–165. DOI: [10.1080/10429247.2020.1733380](https://doi.org/10.1080/10429247.2020.1733380).

9 **Исмуханова, Г., Шарипова, Д., Туреханова, Б., Ракишева, Б., Насимова, Г., Ермаханова, С., Кильбаева, Ш., Умбеталиева, Т., Гуревич, Л.** Ценности казахстанского общества в социологическом измерении. – Алматы : Издательство «ТОО «DELUXE Printery», 2020. – 143 с.

10 **Kolesa Group.** Исследование рынка разработчиков в Казахстане: тренды, мотивация и зарплатные ожидания // Kolesa Group. – 2025. – URL: <https://kolesa.group/media/posts/issledovaniya/issledovanie-rynka-razrabotchikov-v-kazahstane-trendy-motivaciya-i-zarplatnye-ozhidaniya> (Дата обращения: 18.03.2025).

11 **KPMG** в Центральной Азии. Казахстанский бизнес стал уделять больше внимания корпоративно-социальной ответственности // KPMG в Казахстане. – 2021. – [Электронный ресурс] – URL: <https://kpmg.com/kz/ru/home/insights/2021/11/csr.html> (дата обращения: 18.03.2025).

12 **Гусейнова, М. М.** Социальный пакет как инструмент мотивации персонала // Экономика и управление. – 2021. – № 1. – С. 79–83. DOI: 10.24412/2412-2025-2021-1-79-83.

13 **Antal Kazakhstan.** Исследование рынка труда и обзор заработных плат в Казахстане на 2024-2025 годы. – Алматы : Antal Kazakhstan, 2024. – 45 с.

14 **Antal Kazakhstan, Benefactory.** Льготы и дополнительные мотиваторы персонала на 2023 год. – Алматы : Antal Kazakhstan, 2023. – 19 с.

15 Rughoobur-Seetah, S. An assessment of the impact of emotional labor and burnout on the employees' work performance // International Journal of Organizational Analysis. – 2024. – Vol. 32, No. 7. – P. 1264–1284. DOI: 10.1108/IJOA-09-2022-3429.

REFERENCES

1 **Asabaeva, Zh. V.** Motivatsiya kar'ernogo rosta gosudarstvennogo sluzhashchego [Career motivation of a civil servant] // Memlekettik kyzmet zhane memlekettik baskaru maseleri / Voprosy gosudarstvennoi sluzhby i gosudarstvennogo upravleniya / Issues of Civil service and Public Administration. – 2013. – № 4. – P. 132–138.

2 **Kazybekova, U. M., Izbasarova, A. M.** Vliyanie motivatsii personala na povyshenie effektivnosti upravleniya [The impact of staff motivation on improving management efficiency] // Vestnik KazNPU im. Abaya, seriya «Sotsiologicheskie i politicheskie nauki». – 2020. – № 4(72). – P. 125–132.

3 **Aimaganbetova, O. Kh., Bimagambetova, Zh. T., Adilova, E. T., Seitnur, Zh., Baimoldina, L. O., Zhantikeyev, S. K.** Experimental study of teachers' motivation in cross-cultural aspect within Kazakhstan higher educational institutions and expats [An experimental study of the motivation of teachers of higher educational institutions of Kazakhstan and expats in a cross-cultural aspect] // Vestnik KazNU im. al-Farabi. Seriya «Pedagogicheskie nauki». – 2020. – № 1 (62). – P. 74–83.

4 **Abuzyarova, Zh.** Sovershenstvovanie sistemy motivatsii gosudarstvennykh sluzhashchikh v Respublike Kazakhstan [Improvement of the motivation system for civil servants in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik Atyrauskogo universiteta imeni Kh.Dosmukhamedova. – 2024. – № 2 (73). – P. 189–201.

5 **Syzdykova, K. Sh., Karbetova, Sh. R., Maukenova, A. A., Karbetova, Z. R.** Effektivnaya motivatsiya, effektivnoe upravlenie personalom v reabilitatsionnykh tsentrakh Kazakhstana [Effective motivation, effective staff management in rehabilitation centers in Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan». – 2023. – № 4 (100). – P. 134–146.

6 **Sadyrova, M. S., Mukhtarova, K. S.** Trudovye tsennosti i trudovaya motivatsiya sovremennoy gorodskoy molodezhi Kazakhstana [Labor values and labor motivation of modern urban youth of Kazakhstan] // Obshchestvo: sotsiologiya, psikhologiya, pedagogika. – 2022. – № 10. – P. 30–35. <https://doi.org/10.24158/spp.2022.10.3>

7 **Aimaganbetova, O. Kh., Sagnaeva, T. Zh., Jumagalieva, I. T.** Motivatsiya kak odna iz psikhologicheskikh sostavlyayushchikh gotovnosti k professional'noy deyatel'nosti psikhologa [Motivation as one of the psychological components of

readiness for professional activity of a psychologist] // Vestnik KazNU. Seriya psikhologii i sotsiologii. – 2016. – № 1 (56). – P. 21–26.

8 **Yang, Y., Kuria, G. N., Gu, D.-X.** Mediating Role of Trust Between Leader Communication Style and Subordinate's Work Outcomes in Project Teams // Engineering Management Journal. – 2020. – T. 32, № 3. – P. 152–165. DOI: [10.1080/10429247.2020.1733380](https://doi.org/10.1080/10429247.2020.1733380).

9 **Ismukhanova, G., Sharipova, D., Turekhanova, B., Rakisheva, B., Nasimova, G., Ermakhanova, S., Kilybayeva, Sh., Umbetaliyeva, T., Gurevich, L.** Tsennosti kazakhstanskogo obshchestva v sotsiologicheskom izmerenii [Values of the Kazakh society in the sociological dimension]. – Almaty: Izdatel'stvo «TOO «DELUXE Printery,» 2020. – 143 p.

10 Kolesa Group. Issledovanie rynka razrabotchikov v Kazakhstane: trendy, motivatsiya i zarplatnye ozhidaniya [Developer market research in Kazakhstan: trends, motivation and salary expectations] // Kolesa Group. – 2025. [Electronic resource] – URL: <https://kolesa.group/media/posts/issledovaniya/issledovanie-rynka-razrabotchikov-v-kazakhstane-trendy-motivaciya-i-zarplatnye-ozhidaniya> (data obrashcheniya: 18.03.2025).

11 KPMG v Tsentral'noi Azii. Kazakhstanskii biznes stal udeljat' bol'she vnimaniya korporativno-social'noi otvetstvennosti [Kazakh business has begun to pay more attention to corporate and social responsibility] // KPMG v Kazakhstane. – 2021. – [Electronic resource] – URL: <https://kpmg.com/kz/ru/home/insights/2021/11/csr.html> (Data obrashcheniya: 18.03.2025).

12 **Guseinova, M. M.** Sotsial'nyy paket kak instrument motivatsii personala [Social package as a tool for staff motivation] // Ekonomika i upravlenie. – 2021. – № 1. – P. 79–83. DOI: 10.24412/2412-2025-2021-1-79-83.

13 Antal Kazakhstan. Issledovanie rynka truda i obzor zarabotnykh plat v Kazakhstane na 2024-2025 gody [Labor market research and salary overview in Kazakhstan for 2024-2025]. – Almaty: Antal Kazakhstan, 2024. – 45 p.

14 Antal Kazakhstan, Benefactory. L'goty i dopolnitel'nye motivatory personala na 2023 god [Benefits and additional staff motivators for 2023]. – Almaty: Antal Kazakhstan, 2023. – 19 p.

15 Rughoobur-Seetah, S. An assessment of the impact of emotional labor and burnout on the employees' work performance // International Journal of Organizational Analysis. – 2024. – Vol. 32, No. 7. – P. 1264–1284. DOI: 10.1108/IJOA-09-2022-3429.

Поступило в редакцию 20.03.25
Поступило с исправлениями 16.04.25
Принято в печать 02.05.25

*А. К. Тюлкүбаева¹, Г. Б. Нурсейтова², Сюэ Лянлян³

^{1,2,3}Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

20.03.25 ж. баспаға түсті.

16.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

02.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПЕРСОНАЛДЫҢ ЕҢБЕК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ МЕН МОТИВАЦИЯСЫ

Бұл зерттеуде Қазақстан экономикасының әртүрлі секторларындағы персоналдың еңбек құндылықтары мен мотивациясы қарастырылды, бұл өз кезегінде қызметкерлердің жұмыс тиімділігіне үлкен әсер етеді. Әдебиеттерді ауқымды шолу және екінші деңгейлі деректерді талдау негізінде қазақстандық зерттеушілердің жұмыстарында материалдық және материалдық емес ынталандырулар арасындағы тепе-теңдікті баса көрсететін негізгі мотивациялық факторлар айқындалды. Нәтижелер жалақының тұрақтылығы мотивацияның маңызды факторы болып қала берсе де, икемді жұмыс кестесі, ынталандыру бағдарламалары және мансаптық мүмкіндіктер сияқты ақшадай емес ынталандырулар, әсіресе жас қызметкерлер мен ИТ мамандары арасында маңыздылығы артып келе жатқанын көрсетеді. Зерттеу сонымен қатар демографиялық факторлардың әсерін анықтады: жас қызметкерлер мансаптық өсу мен икемділікке назар аударады, ал егде жастағы қызметкерлер кепілдендірілген жұмыс пен тұрақты табысқа басымдық береді. Зерттеу сонымен қатар мотивацияны арттыру үшін сенім мен қолайлы жұмыс ортасы маңызды екенін көрсетеді. Зерттеу ұйымдардың осы әртүрлі ерекшеліктерді ескере отырып, қызметкерлердің белсенділігін арттыруды, кадрлық агымдылықты азайтуды және еңбек өнімділігін арттыруды қамтамасыз ететін әртүрлі мотивациялық стратегияларды қолдану қажеттілігін көрсетеді. Берілген ұсыныстарды менеджерлер мен HR мамандары кәсіпорындардағы мотивациялық саясатты оңтайландыру үшін пайдалана алады.

Кілтті сөздер: еңбек мотивациясы, персоналды ынталандыру, персоналды ынталандыру, материалдық ынталандыру, материалдық емес ынталандыру.

*А. К. Tyulkubayeva¹, G. B. Nurseiytova², Xue Liangliang³

^{1,2,3}Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty

Received 20.03.25

Received in revised form 16.04.25

Accepted for publication 02.05.25

LABOR VALUES AND MOTIVATION OF STAFF IN KAZAKHSTAN

This study examines the labor values and motivation of staff in various sectors of the Kazakh economy, which significantly impacts employee performance. Based on an extensive literature review and analysis of secondary data in the works of Kazakhstani researchers, key motivational factors have been identified that emphasize the balance between tangible and intangible incentives. The findings suggest that while salary stability remains a significant motivating factor, non-monetary incentives such as flexible working hours, incentive programs, and career opportunities are becoming increasingly important, especially among young employees and IT professionals. The study also revealed the influence of demographic factors: young employees pay attention to career growth and flexibility, while older employees prefer secure jobs and stable incomes. The study also shows that trust and a supportive work environment are crucial for increasing motivation. The study highlights the need for organizations to apply diverse motivation strategies that consider these different preferences, ensuring increased employee engagement, reduced staff turnover, and increased productivity. Managers and HR specialists can use the presented recommendations to optimize the motivation policy at enterprises.

Keywords: labor motivation, staff motivation, staff incentive, financial incentive, non-financial incentive.

<https://doi.org/10.48081/ZSCR1325>

***A. Shakhshina¹, R. Bugubayeva², Zh. Vladimirov³**

^{1,2}Karaganda university of Kazpotreboysuz, Republic of Kazakhstan, Karaganda

³Sofia University «St. Kliment Ohridski», Bulgaria, Sofia

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0388-488X>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3648-8365>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0435-6827>

*e-mail: a.shakhshina28@keu.kz

KAZAKHSTAN'S STATE POLICY: DEVELOPING HUMAN CAPITAL FOR SUSTAINABLE GROWTH

The article examines the state policy of the Republic of Kazakhstan in the field of human capital development. Strategic programs covering such areas as education, healthcare, science and innovation are analyzed. Special attention is paid to the consideration of such documents as the Strategy for the Development of Kazakhstan until 2050 and the Strategic Plan for the Development of Kazakhstan until 2025, which define priority areas of government activity.

The study highlights the importance of an integrated approach to the study and development of human capital through improving the quality of education and health system, and supporting scientific research. The influence of state policy on increasing Kazakhstan's competitiveness in the international arena is considered. The evaluation of the results of the implemented programs was carried out.

Various research methods were used, including the analysis of theoretical sources, the study of legal acts and the main strategic documents of the Republic of Kazakhstan, as well as a comparative analysis of international ratings and reports. Statistical analysis methods have been applied to assess the dynamics of key indicators in the field of education, healthcare and the economy. The use of the method of a systematic approach made it possible to comprehensively study all aspects of public policy and identify the relationship between various areas of human capital development.

Keywords: public policy, human capital, economic development, development strategy, international rating.

Introduction

The Republic of Kazakhstan seeks to improve the quality of human capital, which can be seen in a number of programs, such as the Strategy «Kazakhstan-2050» and the Strategic Development Plan for Kazakhstan until 2025. The main goal of the Strategy «Kazakhstan-2050» is to make the country one of the thirty most developed countries in the world by 2050. The Republic of Kazakhstan, along with the whole world, faced the consequences of the COVID-19 pandemic, which had a negative impact on the level of human capital development of the state, leaving behind the achieved results in this area. This conclusion was reached by the experts of the round table organized by the World Bank and the Agency for Strategic Planning and Reforms under the President of the Republic of Kazakhstan, held on April 29, 2021 in Astana. According to international and national experts, the development of human capital will also help Kazakhstan to support and improve the level of economic development in the country. Thus, the relevance of this study is due to the need to create an effective human resource management system that can support the development of the economy and raise the standard of living of the population.

The purpose of this study is to analyze the state policy of Kazakhstan in the field of human capital development and assess its impact on national well-being. The main tasks include studying strategic documents, evaluating the effectiveness of programs, as well as determining the relationship between the development of human capital and the socio-economic indicators of the country.

Materials and methods

The role of human capital has been considered since the dawn of capitalism. William Petty, an English economist, was one of the first to try to measure human capital. By human capital, he understood not only the people themselves, but also their useful qualities. In addition, in his work «Political Arithmetic» (1676) [1]. W. Petty came up with the idea of calculating the value of a person by twenty times the annual income that he brings, and including not only land and capital, but also people in the wealth of the nation.

Scottish economist Adam Smith argued that it is labor that is the main value of all objects, and that all the wealth of the world was obtained in exchange for labor. As part of the main income-generating capital, it included not only equipment and tools, but also the knowledge and skills of people. In his opinion, the cost of training is also part of the capital that contributes to the overall well-being [2].

David Ricardo, an English economist, emphasized the importance of education in creating national wealth. He also studied the main costs of human capital development and pointed out that the differences in the level of economic

development of countries are due to the lack of education of different segments of the population [3].

Currently, a lot of attention has been paid to the study of human capital by domestic and foreign researchers. The influence of human capital on the economic development and growth of competitiveness of Kazakhstan is considered in the works of A.N. Beisembina [4] and A.N. Turekulova [5]. The features of investments in human capital as a tool for sustainable development of the company are disclosed in the works of A. Asanova [6].

The research used methods of analyzing theoretical sources, legal acts, strategic documents and international reports, as well as a systematic approach method for a comprehensive study of the elements of human capital.

Results and discussion

The Republic of Kazakhstan is one of the fastest growing countries in Central Asia. Kazakhstan pays great attention to the development of the country's human capital, since it is human capital that is the basis of socio-economic progress.

Data on human capital development and the country as a whole can be found in various international ratings and reports. One of these ratings is presented by The Social Progress Imperative, a global non-profit organization established in 2014 in Washington, DC, USA.

According to The Social Progress Imperative, Kazakhstan ranks 63rd in the ranking among 170 countries of the world. The 2024 Social Progress Index is based on the social progress of 170 countries for the period from 2011 to 2023. This rating is based on 57 different indicators. Thus, Kazakhstan is ahead of some post-Soviet countries: Russia is in 76th place, China is in 77th, Uzbekistan is in 81st place, Kyrgyzstan and Turkmenistan are in 86th and 104th, respectively [7].

In different years, according to The Social Progress Imperative rating Kazakhstan ranked from 61 to 74 out of 170 with a relatively small difference in the index. Over the 13 years during which the study was conducted, according to the company The Social Progress Imperative, Kazakhstan is in a state of stagnation, that is, its index indicators have changed slightly, which can be seen in Figure 1.

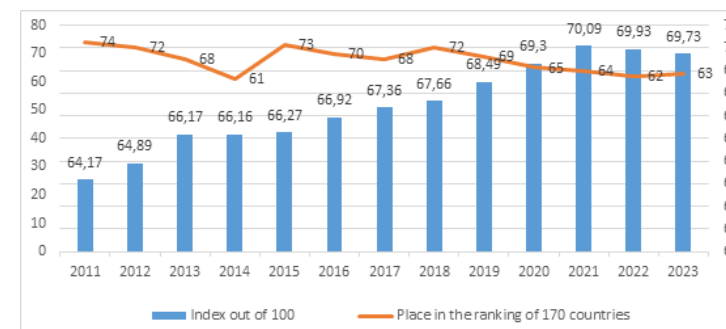

Figure 1 – Kazakhstan's index and place in the ranking from 2011 to 2023*

*Compiled by the authors based on source [7]

In order to assess the quality of the human capital of the Republic of Kazakhstan at the current stage, it is possible to consider in more detail the indicators of the indicators by which the country was evaluated, such as education, health, environmental quality, which directly affect the quality of human capital.

Thus, according to The Social Progress Imperative rating, the level of basic education in Kazakhstan has a pretty good indicator, raising our country to 42nd place. The health indicator in 80th place, including access to basic medical services, took 40th place, and the mortality and life expectancy rates move Kazakhstan to 107th and 130th places, respectively, from the first places among the countries with the best social development rating over the past 13 years.

Speaking of human capital, it is impossible not to mention the human development index. According to the United Nations Development Program report for 2023–2024, Kazakhstan ranks 67th in the human development index ranking by the end of 2022 with an index of 0.802 (in 2021 – 65th place) and is in the group with a very high level of human development, having only slightly risen from the lower limit [8]. The leading position in this group and in the list as a whole is occupied by Switzerland with an index of 0.967, the United States of America on the 20th line (0.927), the Russian Federation on the 56th place (0.821). Turkmenistan, Uzbekistan and Kyrgyzstan appeared in the table below and took 94, 106 and 111 places, respectively, falling into the group with a high level of human development. Tajikistan ranked 126th in the group with an average level of human development. The following situation is observed in dynamics: the human development index of Kazakhstan in 1990 was 0.672, rising to 0.81 in 2019; starting in 2020. this indicator began to decline and reached the level of 0.802 in 2022.

The human-centered approach can be traced in all relevant strategic plans, projects, and programs of Kazakhstan. Among the key documents of the Republic of Kazakhstan aimed at the development of the economy and national welfare with reference to the human-centered approach, the following can be mentioned: The Strategy «Kazakhstan – 2050» and the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025. The Strategy for the development of Kazakhstan until 2050, being a long-term document, replaced the strategy «Kazakhstan – 2030». In his message, the first President of the Republic of Kazakhstan, N.A. Nazarbayev. He explained this by the fact that the main tasks set out in the strategy «Kazakhstan – 2030» have been achieved and it is time to move forward and set new goals and objectives [9].

The main goal of the Strategic Development Plan of Kazakhstan until 2025 is its entry into the top thirty developed countries of the world. This goal can be achieved through the seven reforms outlined in the strategy. First on the list of reforms is the reform called «New Human Capital». Here we are talking primarily about high-quality and affordable education.

The availability of high-quality higher education is ensured primarily due to the large number of state educational grants allocated. From 2019-2020 to 2023-2024 academic years, the number of students in institutions of higher and (or) postgraduate education studying under state educational orders increased from 180,088 to 233,267 people, i.e. by 30 % [10]. The graph shown in Figure 2 also shows that over the past 5 academic years, the share of students enrolled under the state educational order in the total number of students has increased from 30 % to 39 %.

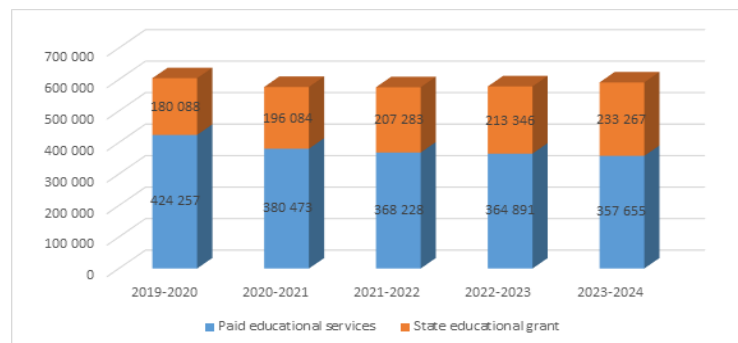

Figure 2 – The number of students in institutions of higher and (or) postgraduate education*

*Compiled by the authors based on source [10]

The Minister of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Sayasat Nurbek, in his speech at the Forum of Science and Higher Education entitled «Human capital development – the basis of the country’s economic growth», noted that the state increased the science budget for 2023-2025 3.5 times for the development of science. Also, according to the Minister, on behalf of the Head of State, measures are being taken to improve the status of scientists, in connection with which the salaries of scientists have been increased [11].

At an expanded meeting of the joint board of the Ministry of Education and the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan on February 14, 2024, which was marked by the theme “From quality education to high-quality human capital,” Minister of Science and Higher Education Sayasat Nurbek stressed the need to continue to ensure equal access to higher education and offer more modern methods to ensure its high quality. The issues of using artificial intelligence were not neglected either. According to the Minister of Science and Higher Education, educational programs are currently being developed to train specialists in the field of artificial intelligence. Three domestic universities with the participation of foreign partners are involved in this project [12]. The Minister also noted that the state is constantly increasing scholarships not only for undergraduate students, but also for undergraduates and doctoral students, in order to increase the number of citizens receiving postgraduate education.

One of the priorities of the Strategic Development Plan of Kazakhstan until 2025 for the creation of new human capital is the «Integration of education into the global environment». Within the framework of this task, international cooperation with foreign partners is carried out in Kazakh universities, students are exchanged within the framework of student mobility, and foreign teachers are attracted. Also, with the participation of foreign colleagues, joint educational programs are being developed and campuses of the world’s leading universities are being opened.

In January 2024, Sayasat Nurbek told about the work carried out towards the establishment of branches of foreign universities, and explained that these events are being held in accordance with the instructions of the President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev and directly contribute to the development of science and innovation in the country. At the beginning of 2024, 12 foreign universities from Russia, the USA, China, Italy, England, Scotland, Poland, Germany and South Korea have already opened their branches in Kazakhstan. Later, in February, the minister announced that 4 more branches of foreign universities from Russia, Uzbekistan, China and the United States would open in 2024 [13].

The creation of new human capital is impossible without qualified teaching staff. As noted in the Strategic Development Plan of Kazakhstan until 2025, it is

necessary to improve not only the qualifications of teachers, but also their status and motivation. Advanced training of university teachers is achieved, among other things, by attracting experts from abroad. According to the report on the implementation of the Development Plan of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027, 200 foreign experts were involved in teaching in 2023, of which 194 were attracted from the national budget, 6 from universities [14].

Based on the tasks set for the development of human capital, the Strategic Development Plan of Kazakhstan until 2025 describes the expected results of the reform number 1 «New human capital». By 2025, it is expected that the assessment of the quality of school education according to the PISA test (Program for International Student Assessment) in mathematics will reach 480 points, in reading – 450 and in science – 490 points. In December 2023, the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) presented a report with the results of the PISA 2022 test [15]. According to the report, the score of students of schools in Kazakhstan in mathematics was 425, in reading – 386, in natural sciences – 423 points. The test results for previous years are shown in Figure 3.

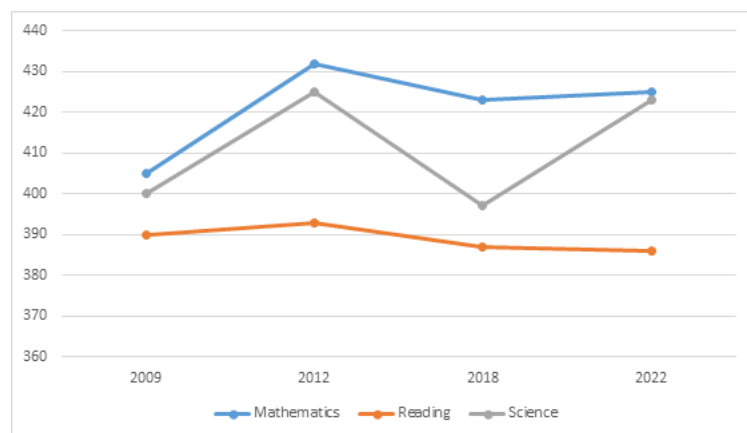

Figure 3 – Kazakhstan's PISA test results from 2009 to 2022*

*Compiled by the authors based on source [15]

High-quality and affordable healthcare is one of the criteria for assessing the quality of human capital. The state policy of the Republic of Kazakhstan in this area is represented by such documents as the Code of the Republic of Kazakhstan “On the Health of the people and the healthcare system”, the Concept of Healthcare

development of the Republic of Kazakhstan until 2026, as well as the pilot national project “Modernization of rural healthcare” for 2023-2025.

According to the article 76 of the Code of the Republic of Kazakhstan dated July 07, 2020 No. 360-VI “On the health of the people and the healthcare system”, the state guarantees equal access to high-quality medical care, safe medicines, as well as the prevention of various diseases and the creation of conditions for a healthy lifestyle [16].

The concept of healthcare development of the Republic of Kazakhstan until 2026 was developed in the implementation of medium- and long-term documents of the Republic of Kazakhstan [17]. Among the target indicators in the Concept are such as life expectancy at birth, satisfaction with the quality and accessibility of medical services, maternal mortality, infant mortality and others.

Life expectancy is an important indicator of the human capital index. The growth of this indicator is influenced by the development of the economy, the social well-being of the population, as well as the development of healthcare. According to the report of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan on the implementation of the Concept of Healthcare Development of the Republic of Kazakhstan until 2026, life expectancy in 2022 was 74.44 years [18]. The report also shows the dynamics of life expectancy from 2012 to 2022 (Figure 4).

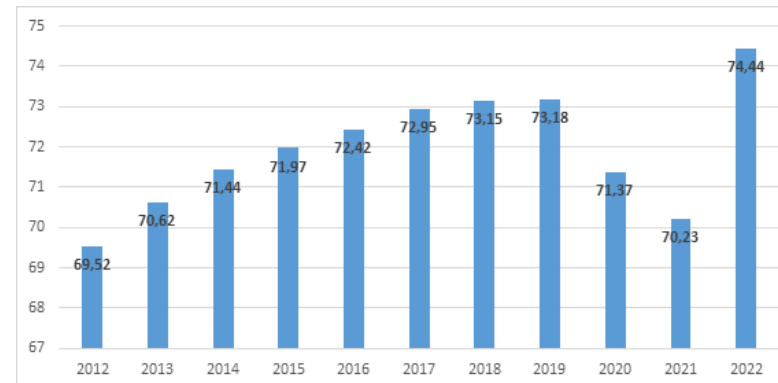

Figure 4 – Life expectancy of the population of the Republic of Kazakhstan from 2012 to 2022, number of years*

*Compiled by the authors based on source [18]

According to the chart, it can be seen that from 2012 to 2019 there was a steady increase in life expectancy at birth. However, the coronavirus pandemic affected this indicator, reducing it by 1.81 years in the pandemic year 2020 to 71.37 years,

followed by a decrease to 70.23 years in 2021. After the crisis period, Kazakhstan managed to raise the life expectancy at birth in 2022 to 74.44 years instead of the planned 72.37 years for this year. According to the strategic development plan of the Republic of Kazakhstan until 2025, the life expectancy at birth for 2025 is projected at 75 years.

According to the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, 2 hospitals and 104 outpatient clinics were commissioned in 2023, 95 of which are in rural areas. From January to November 2024 – 1 hospital and 36 outpatient clinics, of which 32 were launched in rural areas [19]. Data on the commissioning of health facilities by regions and cities of republican significance from January 2023 to November 2024 are shown in Figure 5.

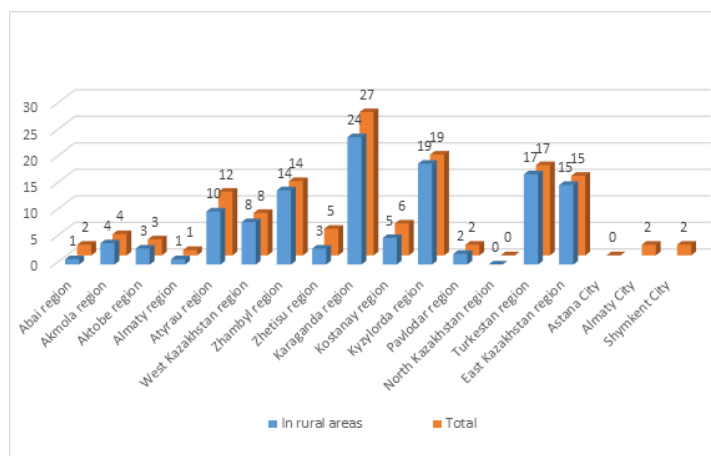

Figure 5 – Commissioning of healthcare facilities from January 2023 to November 2024*

*Compiled by the authors based on source [19]

In order to provide affordable and high-quality medical care, the Non-profit Joint Stock Company Social Insurance Fund was established by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 01, 2016 No. 389. The Fund aims to involve as many people as possible in the compulsory social health insurance system, which will enable all insured to receive free and high-quality medical care, or significantly reduce unforeseen expenses.

In 2022, according to the annual report of the Fund, within the framework of compulsory social health insurance, the provision of the population's need for

consulting and diagnostic services increased, namely, high-precision diagnostic methods became more accessible. Thus, the number of CT services increased from 512,300 in 2021 to 1,210,500 in 2022. The number of magnetic resonance imaging services has also increased: 450,071 in 2021 and 604,000 in 2022 [20]. In order to increase the availability of medical services, the Fund has also identified and achieved indicators within the guaranteed volume of free medical care.

Conclusion

The State policy of the Republic of Kazakhstan in the field of human capital development is an important component for sustainable socio-economic growth of the country. The conducted research showed that this policy is aimed at developing the education system, supporting science and innovation, improving and modernizing the health care system, as this is the essence of human capital. However, to this day in the country there is a difference in education and medicine between urban and rural areas, as well as a shortage of qualified personnel. Thanks to the set tasks and specific goals described in the main strategic documents, Kazakhstan continues to strengthen its competitiveness in the international arena, investing resources in the development of new human capital.

REFERENCES

- 1 Петти, У. Политическая арифметика (1676 г.) [Текст] / Экономические и статистические работы. – М. : Государственное социально-экономическое издательство, 1940. – 324 с.
- 2 Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст]. – М. : Издательство Бомбора, 2023. – 1056 с.
- 3 Рикардо, Д. Начала политической экономии и налогового обложения [Текст]. – М. : Издательство АСТ, 2022. – 576 с.
- 4 Бейсембина, А. Н., Кунызова, С. К., Нурғалиева, А. А., Кунызов, Е. К. Человеческий капитал инновационной экономики Казахстана [Текст] // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли, 2023 – №1. – С.104-111.
- 5 Турекулова, А. Н., Арыстанбаева, С. С., Череева, Б. Т. Человеческий капитал республики Казахстан : особенности формирования и возможности роста конкурентоспособности. Central Asian Economic Review. 2023;(5):61-71 [Электронный ресурс]. – URL: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-5-61-71>.
- 6 Асанова, А., Малаева, Р., Оспанова, А. Влияние инвестиций в человеческий капитал на финансовую устойчивость компании. Central Asian

Economic Review. 2023; (4):6-14 [Электронный ресурс]. – URL: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-4-6-14>.

7 Global Social Progress Index [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.socialprogress.org/2024-social-progress-index/>.

8 Human Development Report 2023-24: Breaking the gridlock: Reimagining cooperation in a polarized world [Электронный ресурс]. – URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24>.

9 Послание Президента РК Н. А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства», Астана, Акorda, 14.12.2012 г. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-strategiya-kazakhstan-2050-novyi-politicheskii-

10 Образование в Республике Казахстан 2019-2023. Статистический сборник [Текст]. – Астана : Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2024. – 160 с.

11 Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан. Развитие человеческого капитала – основа экономического роста страны [Электронный ресурс]. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/razvitie-chelovecheskogo-kapitala-osnova-ekonomicheskogo-rosta-strany-25223>

12 Министерство науки и высшего образования РК. Коллегия МНВО РК: От качественного образования к качественному капиталу [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/sci/press/news/details/705968?lang=ru>

13 Четыре филиала зарубежных вузов откроются в Казахстане [Электронный ресурс]. – URL: <https://24.kz/ru/news/obrazovanie-i-nauka/item/638879-chetyre-filiala-zarubezhnykh-vuzov-otkroyutsya-v-kazakhstane>

14 Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан. Отчет по реализации Плана развития МНВО за 2023 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/sci/documents/details/608167?lang=ru>

15 PISA 2022 Results (Volume I) [Электронный ресурс]. – URL: https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i_53f23881-en.html

16 Кодекс Республики Казахстан О здоровье народа и системе здравоохранения (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.09.2024 г.) [Электронный ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34464437&pos=2352;-52#pos=2352;-52

17 Об утверждении Концепции развития здравоохранения Республики Казахстан до 2026 года. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 ноября 2022 года № 945 [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000945>

18 Министерство здравоохранения Республики Казахстан. Отчет о реализации Концепции развития здравоохранения Республики Казахстан до 2026 года [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/documents/details/464293?lang=ru>

19 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. О выполнении строительных работ и вводе в эксплуатацию объектов в Республике Казахстан (январь-декабрь 2023 г., январь-ноябрь 2024 г.) [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/>

20 Фонд медицинского страхования. Годовой отчет 2022 [Электронный ресурс]. – URL: <https://fms.kz/upload/iblock/6a7/6a700eff0cbb2810e5363c2fc9cf08.pdf>

REFERENCES

1 **Petti, U.** Politicheskaja arifmetika (1676 g.) / Jekonomicheskie i statisticheskie raboty [Political Arithmetic (1676) / Economic and statistical works] [Text]. – Moscow : Gosudarstvennoe social'no-jekonomicheskoe izdatel'stvo, 1940. – 324 p. [in Russian].

2 **Smit, A.** Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov [A study on the nature and causes of the wealth of nations] [Text]. – Moscow : Izdatel'stvo Bombora, 2023. – 1056 p. [in Russian].

3 **Rikardo, D.** Nachala politicheskoy jekonomii i nalogovogo oblozhenija [The beginnings of political economy and taxation] [Text]. – Moscow : Izdatel'stvo AST, 2022. – 576 p. [in Russian].

4 **Bejsembina, A. N., Kunjazova, S. K., Nurgalieva, A. A., Kunjazov, E. K.** Chelovecheskij kapital innovacionnoj jekonomiki Kazahstana [The human capital of the innovative economy of Kazakhstan] [Text] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli, 2023 – №1. – P. 104-111 [in Russian].

5 **Turekulova, A. N., Arystanbaeva, S. S., Chereeva, B. T.** Chelovecheskij kapital respublik Kazahstan: osobennosti formirovanija i vozmozhnosti rosta konkurentosposobnosti [Human capital of the Republic of Kazakhstan: features of formation and opportunities for competitiveness growth]. Central Asian

Economic Review. 2023;(5):61-71 [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-5-61-71> [in Russian].

6 Asanova, A., Malaeva, R., Ospanova, A. Vliyanie investitsij v chelovecheskij kapital na finansovuju ustojchivost' kompanii [The impact of investments in human capital on the financial stability of the company]. Central Asian Economic Review. 2023;(4):6-14 [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-4-6-14> [in Russian].

7 Global Social Progress Index [Electronic resource]. – URL: <https://www.socialprogress.org/2024-social-progress-index/>.

8 Human Development Report 2023-24: Breaking the gridlock: Reimagining cooperation in a polarized world [Electronic resource]. – URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24>.

9 Poslanie Prezidenta RK N. A. Nazarbaeva narodu Kazakhstana «Strategija «Kazakhstan – 2050» : novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva» [Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan «Strategy «Kazakhstan – 2050» : a new political course of the established state”], Astana, Akorda, 14.12.2012 g. [Electronic resource]. – URL: https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-strategiya-kazakhstan-2050-novyi-politicheskii- [in Russian].

10 Obrazovanie v Respublike Kazakhstan 2019-2023. Statisticheskij sbornik [Education in the Republic of Kazakhstan 2019-2023. Statistical collection] [Text]. – Astana : Agentstvo po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazakhstan, 2024. – 160 s. [in Russian].

11 Oficial'nyj informacionnyj resurs Prem'er-Ministra Respubliki Kazakhstan. Razvitie chelovecheskogo kapitala – osnova jekonomicheskogo rosta strany [The development of human capital is the basis of the country's economic growth] [Electronic resource]. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/razvitie-chelovecheskogo-kapitala-osnova-ekonomicheskogo-rosta-strany-25223> [in Russian].

12 Ministerstvo nauki i vysshego obrazovanija RK. Kollegija MNVO RK: Ot kachestvennogo obrazovanija k kachestvennomu kapitalu [Board of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan: From quality education to quality capital] [Electronic resource]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/sci/press/news/details/705968?lang=ru> [in Russian].

13 Chetyre filiala zarubezhnyh vuzov otkrojutsja v Kazakhstane [Four branches of foreign universities will open in Kazakhstan] [Electronic resource]. – URL: <https://24.kz/ru/news/obrazovanie-i-nauka/item/638879-chetyre-filiala-zarubezhnykh-vuzov-otkroyutsya-v-kazakhstane> [in Russian].

14 Ministerstvo nauki i vysshego obrazovanija Respubliki Kazakhstan. Otchet po realizacii Plana razvitija MNVO za 2023 god [Report on the implementation of the Ministry of Science and Higher Education Development Plan for 2023] [Electronic resource]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/sci/documents/details/608167?lang=ru> [in Russian].

15 PISA 2022 Results (Volume I) [Electronic resource]. – URL: https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i_53f23881-en.html.

16 Kodeks Respubliki Kazakhstan O zdorov'e naroda i sisteme zdravooohranenija (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 09.09.2024 g.) [The Code of the Republic of Kazakhstan on the Health of the People and the Healthcare System (with amendments and additions as of 09.09.2024)] [Electronic resource]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34464437&pos=2352;-52#pos=2352;-52 [in Russian].

17 Ob utverzhdenii Konceptii razvitija zdravooohranenija Respubliki Kazakhstan do 2026 goda. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 24 nojabrja 2022 goda № 945 [On the approval of the Concept of Health Development of the Republic of Kazakhstan until 2026] [Elektronnyj resurs]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000945> [in Russian].

18 Ministerstvo zdravooohranenija Respubliki Kazakhstan. Otchet o realizacii Konceptii razvitija zdravooohranenija Respubliki Kazakhstan do 2026 goda [Report on the implementation of the Concept of Healthcare Development of the Republic of Kazakhstan until 2026] [Electronic resource]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/documents/details/464293?lang=ru> [in Russian].

19 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazakhstan. O vypolnenii stroitel'nyh rabot i vvode v jekspluataciju ob#ektov v Respublike Kazakhstan (janvar'-dekabr' 2023 g., janvar'-nojabr' 2024 g.) [On the performance of construction works and commissioning of facilities in the Republic of Kazakhstan (January-December 2023, January-November 2024)] [Electronic resource]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/> [in Russian].

20 Fond medicinskogo strahovanija. Godovoj otchet 2022 [Annual Report 2022] [Electronic resource]. – URL: <https://fms.kz/upload/iblock/6a7/6a700eff0cbb2810e5363c2fccf9cf08.pdf> [in Russian].

Received 28.03.25

Received in revised form 22.04.25

Accepted for publication 13.05.25

*А. К. Шахишина¹, Р. О. Бугубаева², Ж. Д. Владимиров³

^{1,2}Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

³«Әулие Климент Охридский» София университеті, Болгария, София

28.03.25 ж. баспаға түсті.

22.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

13.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТЫ: ТҰРАҚТЫ ӨСУ ҮШІН АДАМИ КАПИТАЛДЫ ДАМУ

Мақалада еліміздің экономикалық және әлеуметтік өсуінің негізі болып табылатын адами капиталды дамыту саласындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясаты қарастырылған. Білім, денсаулық сақтау, ғылым және инновация сияқты салаларды қамтитын стратегиялық бағдарламалар талданды. Мемлекеттік қызметтің басым бағыттарын айқындайтын Қазақстанның 2050 жылға дейінгі Даму стратегиясы және Қазақстанның 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары сияқты маңызды құжаттарды қарауға ерекше назар аударылды.

Зерттеу білім беру сапасын жақсарту, денсаулық сақтау жүйесін жетілдіру және ғылыми зерттеулерді қолдау арқылы адами капиталды зерттеуге және дамытуға кешенді көзқарастың маңыздылығын атап өтті. Мемлекеттік саясаттың Қазақстанның халықаралық аренадағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға әсері қаралды. Іске асырылып жатқан бағдарламалардың нәтижелеріне бағалау жүргізілді.

Мақаланы жазу кезінде зерттеудің әртүрлі әдістері, оның ішінде теориялық дереккөздерді талдау, Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілері мен негізгі стратегиялық құжаттарын зерделеу, сондай-ақ халықаралық рейтингтер мен есептерді салыстырмалы талдау пайдаланылды. Білім беру, денсаулық сақтау және экономика саласындағы негізгі көрсеткіштердің динамикасын бағалау үшін статистикалық талдау әдістері қолданылды. Жүйелік тәсіл әдісін қолдану мемлекеттік саясаттың барлық аспектілерін жан-жақты зерттеуге және адами капиталды дамытудың әртүрлі бағыттары арасындағы байланысты анықтауға мүмкіндік берді.

Кілтті сөздер: мемлекеттік саясат, адами капитал, экономикалық даму, даму стратегиясы, халықаралық рейтинг.

*А. К. Шахишина¹, Р. О. Бугубаева², Ж. Д. Владимиров³

^{1,2}Қарагандинский университет Казпотребсоюза,

Республика Казахстан, г. Караганда

³Софийский университет «Св. Климент Охридский», Болгария, София

Поступило в редакцию 28.03.25

Поступило с исправлениями 22.04.25

Принято в печать 13.05.25

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА: РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РОСТА

В статье рассмотрена государственная политика Республики Казахстан в области развития человеческого капитала, являющегося основой экономического и социального роста страны. Проанализированы стратегические программы, охватывающие такие сферы, как образование, здравоохранение, наука и инновации. Особое внимание уделено рассмотрению таких важных документов, как Стратегия развития Казахстана до 2050 года и Стратегический план развития Казахстана до 2025 года, которые определяют приоритетные направления государственной деятельности.

В исследовании подчеркнута значимость комплексного подхода к изучению и развитию человеческого капитала через улучшение качества образования, совершенствование системы здравоохранения и поддержку научных исследований. Рассмотрено влияние государственной политики на повышение конкурентоспособности Казахстана на международной арене. Проведена оценка результатов реализуемых программ.

При написании статьи использовались различные методы исследования, в том числе анализ теоретических источников, изучение нормативно-правовых актов и главных стратегических документов Республики Казахстан, а также сравнительный анализ международных рейтингов и отчетов. Применены методы статистического анализа для оценки динамики ключевых показателей в сфере образования, здравоохранения и экономики. Использование

метода системного подхода позволило всесторонне изучить все аспекты государственной политики и выявить взаимосвязь между различными направлениями развития человеческого капитала.

Ключевые слова: государственная политика, человеческий капитал, экономическое развитие, стратегия развития, международный рейтинг.

FTAMP 06.54

<https://doi.org/10.48081/SSUS4591>

З. К. Чуланова

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ғылым комитетінің Экономика институты,

Республика Казахстан, Алматы қ.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9333-7582>

e-mail: zaure.ch@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН ӨНІРЛЕРІНІҢ ЖОҒАРЫ ЗИЯТКЕРЛІК КАДРЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МЕН ДАМУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазіргі экономиканың табысты дамуы инновациялық міндеттерді шешетін, инновациялық үрдістерді жаңа идеялармен, әзірлемелермен және технологиялармен қамтамасыз ететін жоғары білікті мамандар мен ғалымдарсыз мүмкін емес. Қазіргі заманғы білікті кадрлар ауқымды технологиялық жаңартуларды жүзеге асыруға және жаңа өндірістер мен жабдықтарды құруға қабілетті болуы тиіс. Бұл зерттеудің теориялық және әдістемелік негізі кадрлық әлеуетті қалыптастыру және дамыту, оның зияткерлік құрамдас бөлігін дамыту мәселелері, сондай-ақ өңірлердің әлеуметтік-экономикалық және инновациялық дамуы мүддесінде адам ресурстарын басқару мәселелері бойынша ғалымдардың еңбектері болды. Теориялық және қолданбалы мәселелерді шешуде жалпы ғылыми зерттеу әдістері, жүйелік және салыстырмалы талдау әдістері, сараптамалық бағалау әдістері, инновациялық даму теориясының әдістері, инновациялық менеджмент, адами капиталды басқару, әлеуметтік-экономикалық жүйелерді басқару теориясы және тағы басқалары қолданылды. Теориялық және практикалық дереккөздерді талдау нәтижелері кадрлық инновациялық әлеуетті дамытудағы проблемаларды анықтауға мүмкіндік берді және ел өңірлерінде зерттеулер мен әзірлемелермен айналысатын қызметкерлер санын арттыру мақсатында оны қалыптастыру мен дамытудың оңтайлы моделін әзірлеу қажеттілігін айқындады. Бұл модель белгілі бір аймақ экономикасының инновациялық даму

жағдайларына жүйеленген және бейімделген басқарудың арнайы принциптері мен құралдарына негізделген.

Кілтті сөздер: кадрлық әлеует, білім, зияткерлік, аймақ, басқару

Кіріспе

Ел дамуының басым бағыттарының бірі еңбек өнімділігін арттыруға, негізгі өндірістік қорлар құрамындағы физикалық және моральдық тұрғыдан ескірген құрал-жабдықтарды кезең-кезеңмен жоюға, озық технологияларды пайдаланудың жалпы үлесін арттыруға бағытталған экономиканы жаңғырту және т.б. Сонымен қатар инновациялық міндеттерді шешуге, инновациялық үрдістерді жаңа идеялармен, әзірлемелермен және технологиялармен қамтамасыз ететін жоғары білікті мамандар мен ғалымдарсыз қазіргі экономиканың табысты дамуы мүмкін емес. Қазіргі заманғы білікті кадрлар ауқымды технологиялық жаңартуларды жүзеге асыруға және жаңа өндірістер мен жабдықтарды құруға қабілетті болуы тиіс.

Кадрлық ресурстар, әсіресе жоғары білікті адами ресурстар экономика мен қоғамның дамуында маңызды рөл атқарады. Экономикалық ынтымақтастық және Даму Ұйымы сарапшыларының есептеулері көптеген елдердің соңғы уақыттағы тұрақты экономикалық өсімі көбінесе өнімділігі кадрлық әлеуетке, атап айтқанда инновациялық саладағы жоғары білікті мамандарға тәуелді инновацияларды енгізумен байланысты екенін көрсетті [1].

Осылайша, жаһандану және «Индустрия 4.0» дамуы жағдайында негізгі күш елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жоғары білікті және жоғары сапалы адами ресурстарды құруға, сұранысқа ие мамандардың еңбек нарығының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін білім сапасын арттыруға бағытталуы тиіс. Бұл экономиканың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жоғары сапалы адам ресурстарын дамыту үшін синхронды түрде орналастырылған шешімдер жүйесін құруды талап етеді.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеудің теориялық және әдістемелік негізі кадрлық әлеуетті қалыптастыру және дамыту мәселелері, оның зияткерлік құрамдас бөлігін дамыту, сондай-ақ өңірлердің әлеуметтік-экономикалық және инновациялық дамуы мүддесінде адам ресурстарын басқару мәселелері бойынша ғалымдардың еңбектері болды. Теориялық және қолданбалы мәселелерді шешуде жалпы ғылыми зерттеу әдістері, жүйелік және салыстырмалы талдау әдістері, сараптамалық бағалау әдістері, инновациялық даму теориясының әдістері, инновациялық менеджмент, адами капиталды басқару, әлеуметтік-экономикалық жүйелерді басқару теориялары және басқалары пайдаланылды.

Қолданылатын әдістемелік базаның жиынтығы тұжырымдардың сенімділігі мен негізділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Концепция

Жоғары интеллектуалды кадрлық әлеует термині жаңа болғандықтан, бұл мақала осы жаңа санатты анықтауға тырысады. Ол мақсатта теориялық дереккөздерді зерделеу негізінде өңірлердің кадрлық әлеуетін құрайтын негізгі элементтер анықталды, атап айтқанда кадрлық әлеует, адам ресурстары, зияткерлік ресурстар, адами капитал және т.б. қолданыстағы ұғымдарға талдау жасалды.

Жоғары интеллектуалды кадрлық әлеуетті зерделеу және айқындау мақсатында біз оның дамуын және өңірлік басым салалардағы экономика мен ғылыми-техникалық прогресс қажеттіліктерінің өзгеруіне уақтылы бейімделуін қамтамасыз ететін іс-әрекеттер алгоритмін әзірледік, ол келесі кезеңдерді қамтиды:

1 кадр әлеуетінің инновациялық деңгейін айқындау;

2 кадр әлеуетінің инновациялық деңгейі нәтижелеріне талдау жүргізу және проблемалық бағыттарды анықтау;

3 кадрлық инновациялық әлеуетті қалыптастыру және дамыту моделін әзірлеу және жүзеге асыру;

4 кадрлық инновациялық әлеуетті басқару жүйесін әзірлеу.

Теориялық және практикалық дереккөздерді талдау нәтижелері кадрлық инновациялық әлеуетті дамытудағы мәселелерді анықтауға мүмкіндік берді және ел өңірлерінде зерттеулер мен әзірлемелермен айналысатын қызметкерлер санын ұлғайту мақсатында оны қалыптастыру мен дамытудың оңтайлы моделін әзірлеу қажеттілігін айқындады. Бұл модель белгілі бір аймақ экономикасының инновациялық даму жағдайларына жүйеленген және бейімделген басқарудың арнайы принциптері мен құралдарына негізделген.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан экономикасының инновациялық даму жолына құрылуы барлық аймақтарға айтарлықтай әсер етіп, олардың қазіргі даму тұжырымдамасын өзгерту қажеттілігін туғызады. Аймақтық инновациялық жүйені қалыптастыру кезінде басты міндет – кадрлық құрамдас бөлік ерекше мәнге ие инновациялық қызметтің инфрақұрылымын құру толып табылады [2]. Ғылымды қажетсінетін өндірістерді дамыту үшін аса маңызды инновацияларды іс жүзінде пайдалану жоғары білікті интеллектуалды қызметкерлердің болуын талап етеді.

Бұл ретте жүргізілген теориялық талдау ЕАЭО елдерінде және Қазақстанда инновациялық бейіндегі мамандарды даярлаудың салыстырмалы түрде төмен деңгейі туралы, оның ішінде олардың инновациялық үдеріске

айтарлықтай әлсіз тартылуы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді [3]. Бүгінгі таңда қызметкерлердің тек екі сапалық параметрі жеткілікті дамыған деп бағаланады: еңбек өтілі мен жұмыс тәжірибесі; ресми кәсіби дайындық деңгейі (диплом бойынша). Адам ресурстарын басқару жоғары өнімді жұмыс күшін құру мен дамытудың негізгі элементі ретінде бизнестің бәсекеге қабілеттілігін зерттеу орталығы болып табылады [4].

«Кадрлық әлеует» термині күнделікті тәжірибеде де, экономикалық ғылымда да әрдайым дұрыс қолданыла бермейтінін түсіндіру маңызды. Ол көбінесе «еңбек ресурстары», «еңбек әлеуеті» және «адам әлеуеті» ұғымдарымен анықталады. Мұндай сәйкессіздікті жою үшін біз олардың бастапқы анықтамаларын ұсынамыз:

Еңбек ресурстары – өзінің физикалық зияткерлік жағдайына, алған біліміне және кәсіптік-біліктілік деңгейі бойынша қоғамға пайдалы қызметті жүзеге асыру қабілетіне ие ел халқының бөлігі (жұмыспен қамтылған және әлеуетті жұмыскерлер) [5].

Адами ресурстар біліктілік деңгейімен, білімімен, нақты немесе әлеуетті адам өмірінің қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық дамуды дамыту қабілетімен сипатталады [6]. Бұл аспектіде адам ресурстарының сапалық жағына көп көңіл бөлінеді. Кейбір ғалымдар адам ресурстарын ұйымның немесе кәсіпорынның даму әлеуетінің бөлігі ретінде қарастырады (көлемі, түрі, қызмет түрлері) [7]. Басқалары адам ресурстарын әр адамның ішкі және сыртқы қасиеттерінің жиынтығы ретінде бағалайды, олар ұйымның жетістіктері мен мақсаттарына жету үшін шығармашылықтың қайнар көзі болып табылады [8]. Еңбек әлеуеті қазіргі уақытта қол жетімді және/немесе болашақта болжанатын кәсіпорынның еңбек мүмкіндіктерін білдіреді [9]. Өз кезегінде, Снитко экономикада жұмыс істейтін барлық адамдардың қабілеттері мен мүмкіндіктерінің жиынтығы ретінде кадрлық әлеует ұғымына жақындайды [10].

Ел дамуының жаңа кезеңінде әр өңірдің әлеуетін дамытуға баса назар аудару осы үдерісте жергілікті кадрлардың маңыздылығын көрсетеді. Аймақтың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуының негізінде инновациялық белсенділік жатыр, оған қол жеткізу көп жағдайда белгілі бір аумақта қалыптасқан және қоғамдық өндіріс процесінде қолданылатын ресурстық әлеуетке байланысты. Посткеңестік кеңістіктегі ғалымдар арасында өңірдің кадрлық әлеуеті қандай екендігі туралы белгілі бір пікірлер қалыптасқан. Мәселен, Құттыбаевтың өңірдегі кадрлық әлеуеті кәсіби білімнің, дағдылардың, біліктіліктің, тәжірибенің және т.б. жиынтық деңгейін сандық және сапалық сипаттайтын интегралдық нысан ретінде айқындалады. Өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық

бағыттарын тиімді іске асыруды қамтамасыз ету үшін жүзеге асырылатын, аумақтық оқшаулануымен, тұтастығымен сипатталатын өңірдің әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық, демографиялық, ұлттық және басқа да ерекшеліктерінің әсерінен қалыптасатын, пайдаланылатын және пайдаланылуы мүмкін әлеуметтік-экономикалық жүйе ретіндегі өңірдің халқын сипаттау [11]. Өз кезегінде, Потудан және т.б. өңірлік деңгейдегі кадрлық әлеует «белгілі бір субъектінің аумағында жұмыс істейтін еңбекке қабілетті халықтың сапалық және сандық сипаттамаларының жиынтығы» деп есептеледі [12].

Нгуэн атап өткендей, жоғары сапалы адами ресурстарды дамыту дегеніміз – белгілі бір кәсіптік-техникалық біліктіліктің еңбек классификациясының критерийлеріне сәйкес белгілі бір кәсіп үшін кәсіби-техникалық біліктілігі бар қызметкерлерді дамыту және жетілдіру; жоғары сапалы және тиімді еңбек өнімділігіне қол жеткізу үшін алған білім мен дағдыларды өндірістік процесте шығармашылықпен қолдана алады [13].

Жоғары интеллектуалды кадрлық әлеует санаты жаңа екенін атап өткен жөн. Шет елдерде зияткерлік сала қызметкерлерін талдау кезінде кадрлық ресурстар ұғымы кеңінен қолданылады. Сонымен қатар интеллектуалды адам ресурстарын зерттеу күнделікті өмірдегі әлеуметтік мінез-құлықтың өзін-өзі бағалауымен байланысты. Жоғары интеллектуалды әлеует туралы адамның танымдық, моральдық әлеуетін және оның мінез-құлық мотивтерін зерттеумен байланысты [14].

Соңғы жылдардағы зерттеулер адам ресурстарын басқару саласындағы эволюцияны және негізінен оның технологиямен соңғы сыни өзара әрекеттесуін талқылайды [15]. Информатиканың дамуы жасанды интеллект (AI) сияқты озық технологиялардың өркендеуіне әкелді. Күрделі технологияға, қарқынды акпарат ағынына, тұлғааралық қарым-қатынастың жоғары деңгейімен қаныққан жаңа қоғам адам өміріндегі интеллектуалды қызметтің маңыздылығын басым етеді. Маңызды мәселелердің бірі - интеллектті анықтау. Гарднердің бірнеше интеллект теориясы [16] адамдардың интеллектінің әртүрлі формалары бар екенін айтады: логикалық-математикалық және лингвистикалық, тұлғааралық және тұлғаишілік интеллектке дейін. В.Ж. Келленің пікірінше, зияткерлік әлеует - бұл ғылымды, білім беруді, технологияны, зияткерлік қызметтің барлық түрлерін және оның субъектілерін біріктіретін интегративті ұғым [17]. Қазіргі уақытта зерттеушілер ұрпақ интеллектін, ұжымның, ұйымның немесе кәсіпорынның интеллектісін, саланың, аймақтың және мемлекеттің интеллектін ажыратады. Интеллект енді жеке тұлғалардың емес, адамдардың ұйымдасқан жиынтығының, олардың ұжымдық сапасының сипаттамасы

болып табылатыны анық, яғни, ұжымдық немесе бұқаралық қызметті жүзеге асырудың әлеуеті ретінде әрекет етеді.

Жоғары зияткерлік кадрлық әлеуетті тиімді пайдалану жаңа білімді іс жүзінде енгізу және инновациялық қызмет нәтижелерін ұтымды пайдалану негізінде өнімдердің құрылымын сапалы өзгертуге қабілетті. Ғылыми дереккөздерде оның мәні терең білімі мен біліктілігі жоғары білікті мамандар тобы ретінде айқындалады. Ол тек білім алуды ғана емес, сонымен қатар шығармашылық, талдау және инновация қабілетін де қамтиды.

Біздің ойымызша, категория ретінде жоғары интеллектуалды кадрлық әлеуеттің түбегейлі айырмашылығы – бұл бірлескен жұмыс жағдайында жүзеге асырылатын әлеуетті синергетикалық әсердің болуы. Сонымен қатар өнімдердің компанияларында еңбекті ұйымдастыру және қызметкерлерді басқару осы әсерді ескере отырып қалыптасқан, осылайша тұтастай алғанда өнімдердің кадрлық әлеуетіне айналатын жеке әлеуетті іске асыру есебінен оң синергетикалық әсерді толық пайдалануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, әрбір жеке потенциал жүйенің жеке элементі ретінде қарастырылады және бүкіл аймақтың кадрлық әлеуеті пайда болу сияқты жүйелік қасиеттің көрінісі нәтижесінде көрінеді. Пайда болудың қажетті шарты бүкіл жүйені және оны қоршаған іскерлік ортаны барабар түрлендіру, жүйенің қалыптастырушы факторы ретінде кадрларды дамыту болып табылады [18].

Шығармашылық, интеллектуалды құзыреттілік, инновациялық ойлау сияқты интеллекттің құндылық компоненттерін бөліп көрсету қажет. Шығармашылық мәселелер немесе жағдайға қарай жаңа көзқарасты қамтамасыз ететін шығармашылық қабілетін қамтиды. Зияткерлік құзыреттілік – бұл кәсіби қызметте тиімді шешім қабылдау мүмкіндігін қамтамасыз ететін талдау, синтездеу, салыстыру, диагностика мен болжау, ойлаудың икемділігі мен сыни қабілеті, ұйымдастыру және жоспарлау қабілеттерінің жиынтығы. Инновациялық ойлау - бұл адам танымының ең жоғарғы сатысы, қоғамдық қатынастарда туындайтын қайшылықтарды түсіну процесі, адамның жаңа қажеттіліктері мен мүдделеріне сәйкестігін немесе сәйкес еместігін түсіну негізінде оларды шығармашылық шешімі. Республиканың білім беру кеңістігінің зияткерлік әлеуетін қалыптастыру үшін жүйелі және мақсатты жұмыс жүргізу, білім беру процесінің мазмұндық, процестік бөліктерін жетілдіру қажет: біріншіден, білім мазмұнының интеллектуалдық дәрежесін, оның мәні мен тұрақты зияткерлік қасиеттерді қалыптастыру және бекіту арқылы жеке тұлғаның зияткерлік-шығармашылық бағытын дамыту болып табылады; екіншіден, тұлғаның зияткерлік көрсеткіштерін, сондай-ақ кәсіби білімін, дағдыларын, қабілеттерін қамтитын тұлғаның зияткерлік мәдениетін дамыту; үшіншіден,

дүниетанымдық мәдениет деңгейін арттыру; төртіншіден, білім беру процесін ақпараттандыру.

Сонымен, біздің көзқарасымыз бойынша, жоғары интеллектуалды кадрлық әлеует (ИКӘ) зияткерлік және шығармашылық мүмкіндіктердің даму деңгейінің, олардың ашылуының, ұйымдастырылуы мен қоғамның пайдалануының жалпы көрсеткіші болып табылады. Бұл көрсеткіштерді талдау әлеуметтік-экономикалық категория ретінде жоғары интеллектуалды кадрлық әлеуеттің кеңейтілген тұжырымдамасын ұсынады. Біздің ойымызша, бұл зияткерлік қызмет саласында жоғары құзыреттілікке ие және олардың өзара әрекеттесуінің синергетикалық әсері мен стратегиялық даму мақсаттарына сәйкес қажетті кәсіби маңызды жеке қасиеттерге ие жұмысшылардың әлеуетті қабілеттері мен мүмкіндіктерінің кешенді сипаттамасы болып табылады. Жоғары интеллектуалды кадрлық әлеует - бұл қызметкердің қабілеттері мен ресурстарының жиынтығы, яғни интеллектуалды міндеттер аясында ерекшелендіретін және ұйымның жұмысына керемет жетістіктер мен үлес қосуға мүмкіндік береді. Бұл потенциал келесі аспектілерді қамтуы мүмкін (1-кесте).

Кесте 1 – Жоғары интеллектуалды кадр әлеуетінің құрамдас бөліктері

ИКӘ құрамдас бөлігі	Анықтама
Интеллектуалды қабілеттер	Ақпаратты талдау, күрделі мәселелерді шешу, тез үйрену және білімді тәжірибеде қолдану мүмкіндігі.
Шығармашылық	Ұйымның инновациясы мен дамуы үшін маңызды жаңа идеялар, тәсілдер мен шешімдер қалыптастыру мүмкіндігі.
Аналитикалық дағдылар	Ақпараттарды құрылымдау, деректерді талдау және фактілер негізінде ақылға қонымды қорытындылар жасау мүмкіндігі.
Көшбасшылық қасиеттер	Ұжымды басқару және ынталандыра білу, маңызды шешімдер қабылдау және мақсаттарға жету үшін жауапкершілікті қабылдау.
Оқу мүмкіндігі	Үнемі білім алуға және дамуға, жаңа талаптар мен технологияларға бейімделуге дайындық пен қабілет.
Өзін-өзі ынталандыру	Сыртқы мотивациясыз да жеке және кәсіби мақсаттарға қол жеткізуге ішкі ынталандыру.
Қарым-қатынас дағдылары	Тиімді қарым-қатынас жасау мүмкіндігі, өз идеяларын жеткізу және командада жұмыс істеу қабілеті.
Мамандандырылған білім	Ұйым үшін маңызды болуы мүмкін белгілі бір саладағы сараптама.

Жоғары интеллектуалды кадрлық әлеуеттің маңыздылығының жоғарыда келтірілген құрылымына сүйене отырып, оның аймақтық дамудағы, экономикалық өсуге, әлеуметтік-мәдени динамикаға және тұрғындардың өмір сүру деңгейіне ықпал етудегі маңызды рөлі айқын көрінеді. Жоғары зияткерлік кадрлар алға қойылған міндеттерді ойдағыдай шешіп, өңірдегі кәсіпорындар мен компанияларды дамытып, олардың өнімділігін арттыруды көздейді. Бұл ретте ол өзінің инновациялық мүмкіндіктерімен ғана емес, сонымен қатар инновацияларды инновацияға айналдыру үшін оларды пайдалануға дайындығымен және қабілетімен де анықталады. Жоғары интеллектуалды кадрларды дамытуға және нығайтуға инвестиция салатын аймақтар көбінесе қазіргі әлемнің сын-қатерлерімен сәтті күреседі және тұрақты даму мүмкіндігіне ие.

Кадрлық әлеуетті дамыту мәселелері тиісті саясатты әзірлеу және іске асыру негізінде әрбір өңір деңгейінде дербес шешіледі. Мұндай саясаттың мақсаттары мен құралдары тұтастай алғанда мемлекеттің мақсаттарына сәйкес келетін белгілі бір аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық мақсаттарына бағынады. Әлеуметтік-экономикалық дамудың алға қойылған стратегиялық мақсаттарына қол жеткізуді қамтамасыз етуге қабілетті өңірдің кадрлық әлеуетін тиімді қалыптастыру «кадрлық әлеует» және «өңірдің кадрлық әлеуеті» санаттарының тұжырымдамасы мен маңызды мазмұнын нақтылауды талап етеді.

ИКӨ қалыптастыруда инновациялық кластерлер маңызды рөл атқара алады, олардың басты мақсаты - өңірдегі инновацияларға және жоғары технологиялық салалардың дамуына жәрдемдесу. Олар ортақ ресурстарға, қаржыландыруға, инфрақұрылымға және сараптамаға қол жеткізуді, идеялар мен технологиялардың үздіксіз алмасуын қамтамасыз ете отырып, кластерге қатысушылар арасында білім мен тәжірибе алмасуға ықпал етеді. Инновациялық кластерлердің мысалдары Калифорниядағы Силикон алқабы (Ақпараттық технологиялар), Бостондағы медициналық кластер (Биотехнология) немесе Францияның Тулуза қаласындағы аэроғарыштық кластер. Сондай-ақ, кластерлердің маңызды аспектісі - жоғары білікті мамандар үшін тартымды орта құру, оларға даму мен ынтымақтастық үшін көптеген мүмкіндіктер беру.

Зияткерлік әлеуетті қалыптастыру туралы айта отырып, білім берудің маңыздылығын егжей-тегжейлі қарастыру қажет деп санаймыз. Ол ең алдымен адамның ойлау және шығармашылық қабілеттерін белсенді дамытуға, дағдылар мен белгілі бір қабілеттерді қалыптастыруға, кәсіби білім алуға ықпал етеді. Бұл жерде зияткерлік әлеуеттің табысты дамуы білім беру саласындағы жалпымемлекеттік стратегия мен оның сапасына

байланысты екендігін атап өту қажет. Қазіргі уақытта Қазақстанда отандық жоғары мектептің әлемдік университеттер жүйесі мен академиялық қоғамдастыққа біріктіріп, тиімді зияткерлік коммуникацияларды дамыту жүріп жатыр; білім беру мақсаттарын айқындау, білім мазмұнын іріктеу, оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың және білім беру нәтижелерін бағалаудың жалпы қағидаттарының жиынтығы болып табылатын құзыреттілік тәсіл жүзеге асырылуда.

ИКӨ қалыптастыруды зерттеу тәсілдерінің бірі оның жоғары интеллектуалды кадрлық әлеуетті қалыптастырудағы шешуші рөлін анықтайтын адами капитал теориясы болып табылады. Құзыретті және жоғары білікті мамандар ұсынған адами капитал өңірдің жоғары зияткерлік кадрлық әлеуетінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Қызметкерлердің білімі, дағдылары мен тәжірибесі аймақтың инновацияға, технологиялық дамуға және әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін анықтайды [19]. Сондықтан өңірдің жоғары интеллектуалды кадрлық әлеуетін нығайту мақсатында білім беруге, дағдыларды дамытуға және шығармашылық белсенділікті ынталандыруға инвестиция салу маңызды. Негізгі капиталға және білім экономикасы саласына салынған инвестициялар деп түсінілетін адами капиталға салынған инвестициялар экономикалық өсудің 60-70% қайнар көзі болып табылады. Салыстыру үшін: бірқатар дамушы елдерде (Қытай және Үндістанмен бірге) бұл көрсеткіштер сәйкесінше 30-35% және 15-20 % құрайды, бұл жыл сайынғы экономикалық өсуді 4-5% деңгейінде қамтамасыз етеді.

Өңірдің стратегиялық дамуы жоғары білікті кадрлардың көмегімен және олардың инновациялық қызметке белсенді қатысуымен ғана толық көлемде жүзеге асырылуы мүмкін. Сондықтан өңірлерде жоғары білімге негізделген жаңа кадрлар даярлау және филиалдардың ғылыми әлеуетін тиімді пайдалануды маңызды міндет деп санау қажет. Жергілікті жоғары оқу орындар базасында қайта даярлау және біліктілікті арттыру мүмкіндіктерін одан әрі кеңейткен жөн.

Бүгінгі таңда инновациялық экономика қағидаттарына негізделген экономикалық жүйелерде болып жатқан процестер кәсіби біліктілікті ұдайы жаңартуды, кадрларды қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыруды, олардың үздіксіз білім алуын ұйымдастыруды талап етеді. Экономикалық дамудың жаңа моделі жұмысшыларға өмір бойы бірнеше рет мамандығын өзгерту және үнемі біліктілігін арттыру қажеттілігін тудырады. Осыған байланысты үздіксіз кәсіптік білім беру жүйесін дамыту мәселесі өте өзекті болып табылады, ол өз кезегінде өңірдің инновациялық дамуы үшін кадрларды қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Үздіксіз білім

беру жүйесін құру ғылым, білім беру, технологиялар және инновациялар саласында кадрлық әлеуетті арттыруға ықпал ететін болады, бұл өз кезегінде инновациялық дамудың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Үздіксіз кәсіптік білім беру жүйесінің тиімді жұмыс істеуі мен дамуының қажетті шарттары мыналар болып табылады:

1 өңір экономикасының әртүрлі мамандықтар мен біліктіліктегі кадрларға ағымдағы және болашақтағы қажеттіліктерін бақылаудың тұрақты жүйесі;

2 жүйенің инновациялық қызмет субъектілерімен, инновациялық бағыттағы кәсіпорындармен, оның ішінде тиісті мамандарды даярлауға тапсырыстарды қалыптастыру бөлігінде белсенді өзара іс-қимылы;

3 заманауи білім беру технологияларын, оның ішінде оқытудың интерактивті нысандарын, кейс-технологияларды, жобалық және басқа да әдістерді кеңінен қолдану;

4 мемлекет, бизнес, ғылым және білім арасындағы өзара іс-қимылдың тиімді тетіктерін қалыптастыру;

5 білім беру қоғамның қазіргі және болашақ қажеттіліктерін барабар қанағаттандыру үшін дәстүрлі және инновациялық компоненттерді тең дәрежеде біріктіру қажет.

ҚР экономикалық дамудың инновациялық жолына көшуі кәсіптік білім беру жүйесінің алдына жаңа мақсаттар қояды және өзара байланысты екі үдеріс түріндегі терең құруларды талап етеді: қолданыстағы білім беру жүйесін жетілдіру және мемлекеттің экономикасы мен әлеуметтік саясатындағы құрылымдық өзгерістерге сәйкес болжамды бағалаулар мен стратегиялық бағыттар негізінде оны дамытудың жаңа тұжырымдамалық тәсілдері мен шарттарын қалыптастыру. Кәсіптік білім берудің жаңа жүйесі адамның өмір бойы кәсіби тұлға ретінде дамуы мен қалыптасуын қамтамасыз етуі тиіс. Бүкіл әлемде, оның ішінде біздің елімізде де бұл жүйе қалыптасу сатысында және оны жетілдіру экономикалық, әлеуметтік, демографиялық, психологиялық және таза педагогикалық мәселелерді пысықтауды талап етеді. Алайда, үздіксіз кәсіптік білім берудің өңірлік жүйесін қалыптастыру кезінде белгілі бір аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының ерекшеліктерін ескеру қажет, бұл білім беру қызметтеріне деген қажеттіліктер мен оларды тиісті мамандармен қанағаттандырудың нақты мүмкіндіктерін салыстыруға мүмкіндік береді.

Жоғары білімнің сапасы негізінен білім беру жүйесіндегі кадрларды ұдайы молайту, сондай-ақ Қазақстанның зияткерлік әлеуетін, оның қоғамдық интеллектісін, ғылымын, мәдениетін ұдайы молайту, оның ішінде экономиканың технологиялық базисін ұдайы арттыру, оның осы

негізде экономикалық бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету тетігі арқылы барлық білім беруді едәуір дәрежеде айқындайды. Сондықтан білім беру сапасы саясатының маңызды құрамдас бөлігі жоғары білім беру сапасының саясаты болып табылады. Мемлекеттің білім беру саласындағы ұлттық және мемлекеттік мүдделерін нақты белгілеу керек. Біріншіден, мемлекет білім алуға тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуі керек. Бұл «жас» интеллекттің қосымша ағынын тудырады және елдің зияткерлік әлеуетінің сапасы мен деңгейін арттырады. Бұл жалпы қоғамдық жүйенің нақты өсуі мен тиімді жұмыс істеуі үшін алғышарттар жасалады. Екіншіден, білім беру саласында мүмкіндіктер теңдігінен басқа, тұрақтылық қағидаты қамтамасыз етілуі тиіс, яғни білім алушылардың алдыңғы буындарға қарағанда оқу мүмкіндіктері аз болмауы тиіс, үшіншіден, тәуелсіздікті насихаттау қағидасы, яғни, қызметті жеке таңдауға мүмкіндік беретін жеке даму деңгейіне жету мүмкіндігі.

Біздің ойымызша, БКП дамуының негізгі факторлары мыналар болуы керек:

1 Білім және ғылым: зияткерлік ресурстарды дамытуға бағытталған мамандандырылған білім беру бағдарламалары мен ғылыми жобалар.

2 Инновациялық инфрақұрылым: ғалымдар мен кәсіпкерлердің өзара іс-қимылына ықпал ететін жоғары технологиялық орталықтар мен инкубаторлардың болуы.

3 Мотивация жүйесі: жеке және ұжымдық жетістіктерді ынталандыратын көрнекті ақыл-ойларды жетілдіру жүйесін құру.

Бұл, тиісінше, жоғары интеллектуалды кадрлық әлеуетті дамытудың негізгі әдістемелік тәсілдерін анықтайды:

– Тұрақты білім беру: қызметкерлерге білім мен дағдыларды жанарту үшін курстарға, тренингтерге және онлайн оқытуға қол жетімділікті қамтамасыз ету.

– Шығармашылықты дамыту: қызметкерлер идеялармен және эксперименттермен бөлісе алатын ынталандырушы ортаны қалыптастыруға ықпал ету.

– Тәлімгерлік және коучинг: қызметкерлердің дамуына бағыт-бағдар беретін тәжірибелі тәлімгерлерді тағайындау, тәжірибе және білім алмасу.

– Технологияны қолдану: процестерді оңтайландыру және зерттеулерді ынталандыру үшін жасанды интеллект және деректерді талдау сияқты заманауи құралдарды біріктіру.

– Өзгерістерге бейімделу: аналитикалық және коммуникациялық дағдылар қызметкерлерге тез өзгеретін бизнес-ортаға жақсырақ бейімделуге мүмкіндік береді.

– Таланттарды тарту және сақтау: тиімді оқыту және дамыту жоғары білікті қызметкерлерді тартуға және сақтауға көмектесетін тартымды жұмыс ортасын жасайды.

ИКӨ дамуының маңызды факторларының бірі білімді басқару болып табылады. Ұйымдар мен оқу орындарында білімді тиімді басқару жоғары интеллектуалды кадрлық әлеуетті қалыптастыру мен дамытуда маңызды рөл атқарады. Аймақтағы ұйымдар қызметкерлердің тәжірибесі, зерттеулері мен деректері немесе сыртқы көздерден алынған ақпарат болсын, білімді белсенді түрде жинап, игеруі керек. Білім пайдалы болуы мүмкін адамдарға қол жетімді болуы керек. Бұл бөлісу және бірлесіп жұмыс істеу арналарын құруды қамтиды. Ұйымдар мен аймақтар білімді күнделікті қызметте және шешім қабылдауда қолдануы қажет. Білімді басқару қызметкерлерді оқытуды және алған білімдерін тиімді пайдалану мақсатында олардың дамуын ынталандыруды қамтиды. Білімді бөлісу мен пайдалануды, сондай-ақ белсенді көшбасшылықты бағалайтын және ынталандыратын мәдениетті құру білімді табысты басқаруда маңызды рөл атқарады. Жоғары интеллектуалды кадрлық әлеуетті дамыту контекстінде білім менеджменті мен тәжірибе бағаланатын және қатысушылар арасында берілетін ортаны құруға көмектеседі, бұл аймақтағы құзыреттілік пен инновацияның өсуіне ықпал етеді.

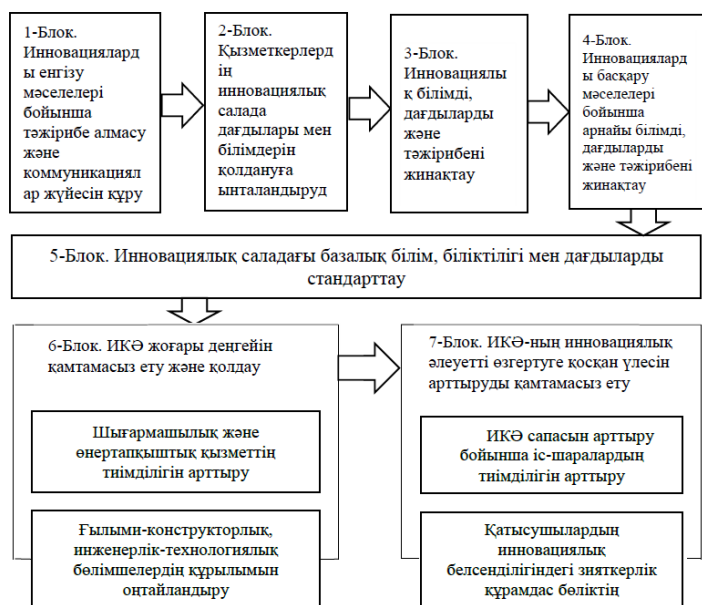
Жоғары интеллектуалды кадрлық әлеуеттің қалыптасуына ғылыми әлеуеттің даму деңгейі әсер етеді. Ғылым интеллектуалды әлеуеттің ажырамас бөлігі болып табылады. Дәл ғылыми зерттеулер барысында ақпарат пен білімді тудыратын жаңа нәрсе анықталады: қоғамдық даму заңдылықтары анықталады және тұжырымдалады, зерттелетін құбылысты модельдеу және оның дамуының алдағы тенденцияларын болжау жүзеге асырылады. Дамыған елдерде ғылыми зерттеулерге жұмсалатын шығындардың үлесі ЖІӨ-нің 3 %-на тең болса, Қазақстанда бұл көрсеткіш 0,13 %-ды құрайды (2023 жыл). Бүгінгі таңда Қазақстанда ғылыми кадрлардың саны проблема болып табылады. Белгілі бір саланы танымал ету үшін қаржы салып, ең ақылды адамдарды тартып, лайықты жалақы төлеу керек, сонда ғана серпіліс болатыны анық.

Ғылыммен қатар халықтың жоғары зияткерлік әлеуетіне қоғамды ақпараттандыру деңгейі әсер етеді, өйткені бұл ғылыми және білім беру әлеуетін барынша толық іске асыруға мүмкіндік беретін ақпараттық технологиялар [20]. Ақпараттандыру бұл ақпараттық ресурстарды қалыптастыру мен пайдалану негізінде жеке тұлғаның, қоғамның, мемлекеттің және басқа да әлеуметтік субъектілердің ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін құралдар мен жағдайлар жасаудың

ғылыми-техникалық, ұйымдастырушылық және әлеуметтік-экономикалық процесі.

Зияткерлік кадрлық әлеуетті басқарудың теориялық принциптерін зерттеу оның инновациялық дамуының негізгі экономикалық, әлеуметтік және инфрақұрылымдық мәселелерінің құрылымы мен мазмұнын түсінуге мүмкіндік береді. Жоғарыда аталған проблемаларды ескере отырып, өңірдің инновациялық дамуы үшін ИКӨ күшейту моделі ұсынылады (1-сурет).

Модель жеті блоктан тұрады, синергетикалық ғылыми тәсілге негізделген, жұмыста ұсынылған жоғары білім мысалында қарастырылып отырған жүйенің инновациялық даму заңдылықтары мен ерекшеліктерін ескереді және ИКӨ басқару функцияларын жаңғырту есебінен инновациялық дамудың экономикалық, әлеуметтік және инфрақұрылымдық мәселелерін шешуді қамтамасыз етеді. Инновациялық даму үшін ИКӨ басқару моделін енгізудің экономикалық тиімділігі аймақтағы жалақы деңгейіне, жоғары оқу орындары түлектерінің экономикалық дамушы аймақтарға көшуіне, студенттердің көші-қонына, жергілікті дамып келе жатқан агломерацияларды құруға, инфрақұрылымды дамытуға байланысты. ИКӨ басқарудың көрсетілген моделін енгізу механизмі өңірдің өндірістік кешенінің кадр саясатымен өзара байланысты болуы тиіс. Тек осындай тандем ғана өндірістік ішкі жүйені жоғары интеллектуалды кадрлық әлеуетпен және сәйкесінше оның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді.

1-сурет – Аймақтың инновациялық дамуы үшін адами капиталды басқару моделі

Өзірленген тетіктерді жүзеге асыру аймақтағы кәсіпорындардың кадрлық инновациялық әлеуетінің деңгейін арттыру, адами капиталдың инновациялық белсенділігін арттыру, инновациялық ойлауға және қабылдауға бейім адами капиталды қалыптастыру және аймақтағы кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін арттыру мақсатында нақты іс-шараларды жүргізуге бағытталған. Кадрлық инновациялық әлеуетті жандандыру тетігі өңірдің салалық ерекшелігі шеңберінде шығармашылық іске асыру үшін мүмкіндік беру арқылы адами капиталды жандандыруға бағытталған. Адами ресурстардың инновациялық әлеуетін ынталандыру механизмі мотивациялық көзқарастар жүйесін және қызметкерлердің экономикалық қызығушылығын қалыптастыру арқылы кадрлық инновациялық әлеуетті арттыруға бағытталған. Ұжымдық жұмыс формасын қалыптастыру механизмі бір мақсатпен және мәселені немесе тапсырманы шешуге шығармашылықпен қарау мүмкіндігімен біріктірілген жұмыс топтарын құру арқылы инновациялық қызметті ұйымдастыруды қамтиды. Кадрлық инновациялық әлеуетті басқару тетіктері мен құралдарына және

олар арқылы оның қалыптасуы мен пайдаланылуына сыртқы ортаның бірқатар факторлары әсер етеді:

1 экономикалық-саяси факторлар; 2 нормативтік-құқықтық факторлар; 3) әлеуметтік-демографиялық факторлар; 4) институционалдық инфрақұрылым факторлары. Сыртқы орта тұтастай алғанда кадрлық инновациялық әлеуетті басқару жүйесіне әсер етеді және инновациялық ойлау мен шығармашылық әлеуетті жандандыру мәселелерінде, қызметкерлерді ынталандырудың тиімді жүйесін әзірлеуде, сондай-ақ қызметкердің инновациялық белсенділігін, еңбек өнімділігі мен тиімділігінің өсуін қамтамасыз ететін ұжымдық жұмыс нысандарын қалыптастыруға ықпал ететін басқарудың ерекше стилін әзірлеуде басқарудың қолданыстағы нысандарын қайта қарауды талап етеді.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Жұмыс Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетінің қолдауымен «Қазақстан экономикасын цифрландыру жағдайында жоғары интеллектуалы кадрлық әлеуетті арттыру: мәселелері мен перспективалар» № AP19680246 гранттық зерттеу шеңберінде орындалды.

Қорытынды

Қазіргі әлемде білімге негізделген экономикаға біртіндеп көшу және жаһандану үрдісі жағдайында халықаралық экономикалық интеграция, адам ресурстары, әсіресе жоғары сапалы адами ресурстар барған сайын шешуші рөл атқарады. Өсудің соңғы теориялары жылдам және жоғары қарқынмен өсуді қалайтын экономика кем дегенде үш негізгі тірекке сүйенуі керек екенін көрсетеді: жаңа технологияларды енгізу, заманауи инфрақұрылымды дамыту және адам ресурстарының сапасын жақсарту. Атап айтқанда, тұрақты экономикалық өсудің ең маңызды драйвері – адами ресурстар болып табылады, әсіресе инвестицияланатын және дамитын, дағдылары, білімі, кәсібі, тәжірибесі мен шығармашылық қабілеті бар жоғары сапалы адами ресурстар «капитал - адами капиталға» айналады. Тұрақсыз әлемде және қатаң бәсекелестік жағдайында жеңіс сапалы адам ресурстары, инвестиция үшін қолайлы құқықтық орта және тұрақты қоғамдық-саяси ортасы бар елдерге тиесілі болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Science, Technology and Innovation Scoreboard [Text]. – OECD, 2020. [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі: <https://www.oecd.org/economy/>

2 **Laperche, B., Munier, F., Hamdouch, A.** The collective innovation process and the need for dynamic coordination : general presentation [Text] // *Journal of Innovation Economics & Management*. – 2008. – 2(2). – P. 3–13.

3 **Устаев, Р. М., Парахина, В. Н.** Кадровый инновационный потенциал предприятия : структура и механизм формирования [Текст] // Вестник Северо-Кавказского федерального университета. – 2015. – № 2 (47). – С. 182–185.

4 **Lepak, D. P.** A conceptual review of human resource management systems in strategic human resource management research [Text] // *Research in personnel and human resources management*. – 2006. – №25. – С. 217–271.

5 **Котова, Е. В.** Управление развитием кадрового потенциала организации [Текст] // Экономика и управление в XXI веке : тенденции развития. – 2016. – №29. – С. 84–89.

6 World Development Indicators [Text]. – World bank group, 2023. [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі : <http://documents1.worldbank.org/curated/en/462341468766204683/pdf/multi0page.pdf>

7 **Henry, N.** Public Administration and Public affairs [Text]. - Routledge, New York, USA, 2017. – 534 p.

8 **Milkovich, G. T., Boudreau, J. W.** Human Resource Management [Text]. - Statistical Publishing House, Ho Chi Minh City, Vietnam, 2005. – 693p.

9 **Rideg, A., Szerb, L., Varga, A. R.** The role of intellectual capital on innovation: Evidence from Hungarian SMEs. // *TEC Empresarial*. – 2023. – №17(2). – С.1–19. DOI: <https://doi.org/10.18845/te.v17i2.6695>

10 **Снитко, Л. Т.** Компонента «кадровый потенциал» в системе оценки рыночного потенциала организации [Текст] // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. – 2014. – № 3(51). – С. 64–70.

11 **Кутгубаева, Т. А.** Формирование стратегии развития и использования кадрового потенциала на региональном уровне [Текст] : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 Экономика и управление народным хозяйством - Горно-Алтайск, 2006.- 184 с.

12 **Потуданская, В. Ф., Боровских, Н. В., Кипервар, Е. А.** Кадровый потенциал региона : сущность, факторы, проблемы формирования [Текст] // Экономика труда. – 2018. – № 5(3). – С. 735–744.

13 **Nguyen, V. H.** High Quality Human Resources Development [Text] // *Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*. – 2024. – № 18(4). – P. 3818–3830.

14 **Mayer, J. D., Lortie, B., Panter, A. T., Caruso, D. R.** Employees High in Personal Intelligence Differ From Their Colleagues in Workplace Perceptions

and Behavior [Text] // *Journal of Personality Assessment*. – 2018. – №100 (1). – P. 1–12. DOI: [10.1080/00223891.2018.1455690](https://doi.org/10.1080/00223891.2018.1455690)

15 **Yabanci, O.** From human resource management to intelligent human resource management : a conceptual perspective [Text] // *Human-Intelligent Systems Integration*. – 2019. – № 1. – P. 101–109. <https://doi.org/10.1007/s42454-020-00007-x>

16 **Gardner, H.** Frames of mind : the theory of multiple intelligences [Text]. - N. Y. : Basic Books, 1983.

17 **Келле, В. Ж.** Духовность и интеллектуальный потенциал [Текст]. // В диапазоне гуманитарного знания – 2001. – № 4. – С. 1–13.

18 **Смирнова, П. В.** Повышение эффективности деятельности предприятий на основе развития кадрового потенциала [Текст] : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 Экономика и управление народным хозяйством. – Королев, 2011.

19 **Кошанов, А. К., Чуланова, З. К.** (2021). Некоторые подходы к оценке состояния человеческого капитала (на примере Казахстана) [Текст] // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. – 2021. – №4. – С. 49–72. <https://doi.org/10.38050/01300105202143>

20 **Пасхин, Е. Н., Тупало, В. Г., Урсул, А. Д.** (2007) Информатизация и образование XXI века [Текст]. – М. : РАГС, 2007. – 231 с.

REFERENCES

1 Science, Technology and Innovation Scoreboard [Text]. - OECD, 2020. [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.oecd.org/economy/>

2 **Laperche, B., Munier, F., Hamdouch, A.** The collective innovation process and the need for dynamic coordination : general presentation [Text] // *Journal of Innovation Economics & Management*. – 2008. – 2(2). – P. 3–13.

3 **Ustaev, R. M., Parahina, V. N.** Kadrovyy innovatsionnyy potencial predpriyatiya : struktura i mekhanizm formirovaniya [Personnel innovative potential of the enterprise : structure and mechanism of formation [Text] // *Bulletin of the North Caucasian Federal University* - 2015. – № 2 (47). – P. 182–185.

4 **Lepak, D. P.** A conceptual review of human resource management systems in strategic human resource management research [Text] // *Research in personnel and human resources management*. – 2006. – №25. – P. 217–271.

5 **Kotova, E. V.** Kadrovyy innovatsionnyy potencial predpriyatiya : struktura i mekhanizm formirovaniya [Management of development of human resources potential of the organization] [Text] // *Economy and management in the XXI century : development trends*. – 2016. – №29. – P.84–89.

6 World Development Indicators [Text]. – World bank group, 2023. [Electronic resource]. – Access mode: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/462341468766204683/pdf/multi0page.pdf>

7 **Henry, N.** Public Administration and Public affairs [Text]. – Routledge, New York, USA, 2017. – 534 p.

8 **Milkovich, G. T., Boudreau, J. W.** Human Resource Management [Text]. – Statistical Publishing House, Ho Chi Minh City, Vietnam, 2005. – 693 p.

9 **Rideg, A., Szerb, L., Varga, A. R.** The role of intellectual capital on innovation : Evidence from Hungarian SMEs [Text] // TEC Empresarial. – 2023. - №17(2). - P. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.18845/te.v17i2.6695>

10 **Snitko, L. T.** Komponenta «kadrovyy potencial» v sisteme ocenki rynochnogo potenciala organizacii [The «personnel potential» component in the system of assessing the market potential of an organization] [Text] // Bulletin of the Belgorod University of Cooperation, Economics and Law. – 2014. – № 3(51). – P. 64–70.

11 **Kuttubaeva, T. A.** Formirovanie strategii razvitiya i ispol'zovaniya kadrovogo potenciala na regional'nom urovne [Formation of a strategy for the development and use of human resources at the regional level : diss. cand. econ. sciences : 08.00.05 Economy and management of the national economy] [Text]. – Gorno-Altaysk, 2006. – 184p.

12 **Potudanskaya, V. F., Borovskikh, N. V., Kipervar, E. A.** Kadrovyy potencial regiona: sushchnost', faktory, problemy formirovaniya [Human resources potential of the region : essence, factors, problems of formation] [Text] // Labor Economics. – 2018. – No. 5 (3). – P. 735–744.

13 **Nguyen, V. H.** High Quality Human Resources Development [Text] // Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology. – 2024. – № 18 (4). – P.3818-3830.

14 **Mayer, J. D., Lortie, B., Panter, A. T., Caruso, D. R.** Employees High in Personal Intelligence Differ From Their Colleagues in Workplace Perceptions and Behavior [Text] // [Journal of Personality Assessment](https://doi.org/10.1080/00223891.2018.1455690). – 2018. - №100 (1). – P. 1–12. <https://doi.org/10.1080/00223891.2018.1455690>

15 **Yabanci, O.** From human resource management to intelligent human resource management : a conceptual perspective [Text] // Human-Intelligent Systems Integration. – 2019. – № 1. – P. 101–109. <https://doi.org/10.1007/s42454-020-00007-x>

16 **Gardner, H.** Frames of mind: the theory of multiple intelligences [Text]. – New York : Basic Books, 1983.

17 **Kelle, V. Z.** Duhovnost' i intellektual'nyj potencial [Spirituality and intellectual potential] [Text] // In the range of humanitarian knowledge. – 2001. - № 4. - P. 1-13.

18 **Smirnova, P. V.** Povyshenie effektivnosti deyatel'nosti predpriyatij na osnove razvitiya kadrovogo potenciala [Increasing the efficiency of enterprises based on the development of human resources. dis. cand. econ. sciences : 08.00.05 Economics and management of the national economy] [Text]. – Korolev, 2011.

19 **Koshanov, A. K., Chulanova, Z. K.** (2021). Nekotorye podhody k ocenke sostoyaniya chelovecheskogo kapitala (na primere Kazakhstana) [Some approaches to assessing the state of human capital (on the example of Kazakhstan)] [Text] // Bulletin of Moscow University. Series 6. Economics. – 2021. – №4. – P.49–72. <https://doi.org/10.38050/01300105202143>

20 **Pashkin, E. N., Tupalo, V. G., Ursul, A. D.** Informatizatsiya i obrazovanie XXI veka [Informatization and education of the 21st century] [Text]. - Moscow : RAGS, 2007. - 231 p.

20.02.25 ж. баспаға түсті.

07.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

02.05.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

З. К. Чуланова

Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Алматы
Поступило в редакцию 20.02.25

Поступило с исправлениями 07.04.25

Принято в печать 02.05.25

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ВЫСОКОИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

Успешное развитие современной экономики невозможно без высококвалифицированных специалистов и ученых для решения инновационных задач, обеспечивающих инновационный процесс новыми идеями, разработками и технологиями. Современные квалифицированные кадры должны быть способны к реализации крупномасштабных технологических обновлений, созданию новых производств и оборудования. Теоретической и методологической базой данного исследования послужили труды ученых по вопросам

формирования и развития кадрового потенциала, вопросов развития его интеллектуальной составляющей, а также управления человеческими ресурсами в интересах социально-экономического и инновационного развития регионов. При решении теоретических и прикладных задач были использованы общенаучные методы исследования, методы системного и сравнительного анализа, экспертных оценок, методы теории инновационного развития, инновационного менеджмента, управления человеческим капиталом, теории управления социально-экономическими системами и ряд других. Результаты анализа теоретических и практических источников позволили выявить проблемы в развитии кадрового инновационного потенциала, и определили необходимость разработки оптимальной модели его формирования и развития с целью увеличения численности персонала, занятого исследованиями и разработками в регионах страны. В основу данной модели положены специальные принципы и инструменты управления, систематизированные и адаптированные к условиям инновационного развития экономики конкретного региона.

Ключевые слова: кадровый потенциал, образование, интеллект, регион, управление

Zaure K. Chulanova

Institute of Economics of Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan,
Republic of Kazakhstan, Almaty

Received 20.02.25

Received in revised form 07.04.25

Accepted for publication 02.05.25

THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF HIGHLY INTELLECTUAL HUMAN RESOURCES POTENTIAL OF THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

Successful development of the modern economy is impossible without highly qualified specialists and scientists to solve innovative problems, providing the innovative process with new ideas, developments and technologies. Modern qualified personnel should be able to implement large-scale technological updates, create new industries and equipment.

The theoretical and methodological basis of this study were the works of scientists on the issues of formation and development of human resources, issues of development of its intellectual component, as well as human resource management in the interests of socio-economic and innovative development of regions. In solving theoretical and applied problems, general scientific research methods, methods of system and comparative analysis, expert assessments, methods of the theory of innovative development, innovative management, human capital management, theory of management of socio-economic systems and a number of others were used. The results of the analysis of theoretical and practical sources made it possible to identify problems in the development of human resource innovation potential, and determined the need to develop an optimal model for its formation and development in order to increase the number of personnel engaged in research and development in the regions of the country. This model is based on special principles and management tools, systematized and adapted to the conditions of innovative development of the economy of a particular region.

Keywords: human resource potential, education, intelligence, region, management

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Адаева Назыкуль Аманбекқызы, PhD, қауымд. профессор, «Менеджмент» кафедрасы, Тұран университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: n.adayeva@turan-edu.kz, <https://orcid.org/0009-0004-0535-4016>

Амірова Әйгерім Қайратқызы, «Мемлекеттік және жергілікті басқару» бейіні бойынша доктор, Халықаралық адам ресурстары саласындағы аға маман ғылыми бағдарламаның жетекшісі, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: aigerimamirova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1250-0777>

Абданбеков Арман Амангелдіұлы, автор-корреспондент, «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығы бойынша докторант, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясы, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.a.abdanbekov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6801-583X>

Альжанова Фарида Ғазизқызы, Бас ғылыми қызметкер, экономика ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: farida.alzhanova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7451-7470>

Альпеисова Шолпан Есенбаевна, Экономика ғылымдарының кандидаты, «Менеджмент және маркетинг» кафедрасы, доцентін м.а, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана қ., 010011, Қазақстан Республикасы, e-mail: sh.alpeisova@kazatu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-3034-3165>

Андабаева Гүлмира Кенжеғалиевна, экономика ғылымдарының кандидаты, экономика кафедрасы, доценті, әл-Фараби атындағы КазНУ, Алматы қ., 050040, Қазақстан, e-mail: andabayeva.gulmira@kaznu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-7458-8711>

Азимхан Ардах, PhD «Экономика» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140009, Қазақстан Республикасы, e-mail: armoni04@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4397-3561>

Амирова Гүлмира Кабылбековна, DBA, қауымд. профессор, экономика және құқық факультеті, М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: gk.amirova@dulaty.kz <https://orcid.org/0000-0003-1904-0187>

Абилдаев СултанТаласбаевич, PhD, қауымд. профессор, экономика және құқық факультеті, М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз,

080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Sultan_feb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7525-5097>

Айдаров Тофик Ага-Балаевич, қауымд. профессоры, Экономика ғылымдарының кандидаты «Менеджмент и маркетинг» кафедрасы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160001, Қазақстан Республикасы, e-mail: tofik-750908@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-8404-9535>

Асанова Марал Кабдрахмановна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Экономика факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100026, Қазақстан Республикасы, e-mail: massanova77@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-8092-5879>

Алимкулова Эльвира, Экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қонақжайлылық мектебі, Халықаралық туризм және Меймандостық университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: e.alimkulova@iuth.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7428-4729>

Ахметжанова Айкун Хайруллаевна, Экономика ғылымдарының кандидаты; ассистент профессор, М. Тынышпаев атындағы АЛТ университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы; e-mail: a.ahmetzhanova@alt.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-2192-7094>

Бекназарова Айман Төлепбергеновна, «Менеджмент» кафедрасы, қауымд. профессоры, экономика ғылымдарының кандидаты, Тұран университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.beknazarova@turan-edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-5660-3351>

Булхаирова Жанна Сериковна, PhD, қауымд. профессор, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Ғылым және инновациялар жөніндегі директоры, Астана қ., 010011, Қазақстан Республикасы, e-mail: honeyzhu@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9744-410>

Баева Юлия Владимировна, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, экономика кафедрасы, М. В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Астана қ., 010010, Қазақстан Республикасы, e-mail: bayevayv@my.msu.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1540-4919>

Белгібаева Құралай Қанашқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, бизнес-әкімшілендіру кафедрасы, Тұран Астана университеті, Астана қ., 010010, Қазақстан Республикасы, e-mail: belgibaeva_k@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7354-1305>

Баржақсыева Әмина Алмасбекқызы, 2 курс, докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050038, Қазақстан Республикасы, e-mail: barzhaksyeyeva@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-9994-5062>

Бакирова Алмагуль Нәбітүсүпқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Финанс және логистика ғылымдар факультеті, Қазпотребсоюз экономикалық университеті, Қарағанды қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.bakirova65@keu.kz, <https://orcid.org/0009-0002-5168-6463>

Баймухаметова Айфер Жанатовна, «Инновациялық менеджмент» мамандығының докторанты, Экономика және бизнес жоғары мектебінің факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ. 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: aifer@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6710-415X>

Беспалый Сергей Владимирович, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: sergeybesp@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7462-5340>

Болатбек Елдос Әлімжанұлы, PhD студент, Маркетинг кафедрасы, әл-Фараби атындағы ҚазНУ, 050040, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: eldos_09@list.ru, <https://orcid.org/0009-0002-7229-7977>

Болсынбекова Гульнара Абылхаковна, PhD, аға оқытушы, Ә. Бөкейхан университеті, 071400, Семей қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: bolsynbekovag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8925-3041>

Баяндин Марат Асылбекович, экономика ғылымдарының докторы, Ш. Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті, профессор, 080000, Тараз қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: mbayandin.71@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2158-4370>

Бордияну Илона Владимировна, PhD, Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен қ., 070000, Қазақстан Республикасы, e-mail: bordiyanuilona@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7175-9829>

Бекебаева Мира, PhD, Экономика факультеті, Тұран университеті, Алматы қ., 050013, Қазақстан Республикасы, e-mail: mira.bekebayeva@turan-edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-4852-6859>

Бугубаева Роза Олжабаевна, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Экономикалық теория және ГМУ кафедрасы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100009, Қазақстан Республикасы, e-mail: roza.bugubayeva@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3648-8365>

Байбаш Гульнара Канатқызы, PhD, қауымд. профессор, Экономика жоғарғы мектебі, Астана Халықаралық университеті, Астана қ., 010017, Қазақстан Республикасы, e-mail: 7765060@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3213-2281>

Владимиров Желю, профессор, Экономика және бизнес әкімшіліктендіру факультеті, Әулие Клемен Охридский атындағы София университеті, София, 1504, Болгария Республикасы, e-mail: jeve@feb.uni-sofia.bg, <https://orcid.org/0000-0002-0435-6827>

Горелова Наталья Сергеевна, экономика ғылымдарының кандидаты, «Экономика» кафедрасы, доцент, Челябинск мемлекеттік университеті, Қостанай филиалы, Қостанай қ., 110000, Kazakhstan Республикасы, e-mail: nata29291980@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7179-3456>

Газизова Майя Ривельевна, PhD, аға оқытушы, Экономика факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100026, Қазақстан Республикасы, e-mail: gazizova-maiya@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7149-5130>

Дінішев Фархат Мұсаұлы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Бас ғылыми қызметкер, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Алматы қ., 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: dfm0704@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2196-0441>

Догалова Гүлнәр Нәжімиденқызы, Экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: gdugalova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6574-2281>

Джунусова Дилорам Алиевна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, экономика және құқық факультеті, М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: dilya877@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5710-0841>

Дарибаева Арай Султановна, аға оқытушы, «Менеджмент және маркетинг» кафедрасы, менеджмент магистрі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160003, Қазақстан Республикасы, e-mail: aray.daribaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-5230-4869>

Джубалиева Зора Уабтағиевна, экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Сорбонна Қазақстан институты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., 074253, Қазақстан Республикасы, e-mail: zora.dzhubalieva@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4849-9042>

Дечев Владимир Желю, профессор, экономика ғылымдарының докторы, «Әулие Климент Охридский» София университеті, Экономика және бизнес-әкімшілендіру факультеті, София, 1504, Болгария, e-mail: jeve@feb.uni-sofia.bg, <https://orcid.org/0000-0002-0435-6827>

Еркулова Гүлмира, экономика ғылымдарының кандидаты, «Менеджмент» кафедрасы, доцентін м. а., Ш. Есенов атындағы Каспий

технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ., 130000, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulmiraerkulova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4616-5025>

Есберген Раушан Әкімгерейқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясының Ақтөбе облысы бойынша филиалы, Ақтөбе қ. 030000, Қазақстан Республикасы, e-mail: rau01021980@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3894-8254>

Есейқызы Арай, 1 курс, докторант, «Жобалар басқару» білім беру бағдарламасы, Экономика факультеті, «Менеджмент» кафедрасы Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: yessey.ar@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-4829-4526>

Ержанова Салтанат Кулдасбаевна, Экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Қарағанды университеті, Менеджмент кафедрасы, Е. А. Бөкетов атындағы, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, email: salta_27@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3033-9764>

Ержан Әмірбекұлы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ректор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140002, Қазақстан Республикасы, e-mail: erjanbai@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-6870-4877>

Жұман Жаппар, Экономика ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050012, Қазақстан Республикасы, e-mail: sad171@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-5925-6603>

Жолдасова Гульфира Идрисовна, экономика магистрі, Сорбонна Қазақстан институты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., 74253, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulfira.zholdasova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6260-1766>

Жұмағұлова Алия Кайрушевна, экономика ғылымдарының кандидаты, меңгеруші, Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Қаржы есеп және басқару кафедрасы, Көкшетау қ., 020000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Zhumagulova_alia@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4989-5477>

Иманғали Жансая Ғабиденқызы, докторант Экономика магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: imangali.zhansaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7886-048X>

Исабеков Бауржан Нарзуллаевич, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Экономика факультеті, Л. Н. Гумилев Еуроазия ұлттық

университеті, Z01G5Y1, 010009 Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: baurjani@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3864-8884>

Кенжин Жаксат Болатович, PhD, қауымд. профессор, Академиялық қызметтер департаменті, директор, Дене шынықтыру және бұқаралық спорт академиясы, Астана қ., Қазақстан Республикасы, 010000, e-mail: jaksat_22@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6085-8349>

Каусова Жумагүл Амантайқызы, аға оқытушысы, маркетинг магистрі, Экономика факультеті, Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100028, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulya20.80@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-1963-8476>

Краснощекова Елена Александровна, маркетинг магистрі, аға оқытушысы, Қаржы, логистика және цифрлық технологиялар факультетінің Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kolobok288@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7715-6861>

Касымова Бактыгүл Тлеубекқызы, аға оқытушысы, маркетинг магистрі, Қаржы, логистика және цифрлық технологиялар факультеті, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: b.kasymova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-7000-641X>

Колесников Юрий Юрьевич, заң ғылымдарының кандидаты, профессор, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kolesnikov.30.09.63@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-2900-4390>

Какижанова Толкын Исатаевна, аға оқытушысы, Экономика ғылымдарының кандидаты, «Экономика» кафедрасы, Әл-Фараби атындағы КазНУ, 050040, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: Tolkyn.Kakizhanova@kaznu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-2475-0573>

Кабакова Гульнур Едиловна, аға оқытушысы, экономика және басқару кафедрасы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы, e-mail: k.gul82@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2534-6967> 87476451572

Қайырғалиева Майра Ғайноллақызы, экономика ғылымдарының кандидаты, Баишев университеті, Ақтөбе қ., 030000, Қазақстан Республикасы, e-mail: maira.g.k@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0289-9115>

Кембаев Азамат Куанышбекұлы, «Мемлекеттік аудит» мамандығы бойынша докторант, Экономика факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: azamatkembayev@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-0689-7605>

Кусаинова Алия Бейсенбекқызы, 8D04105 Экономика мамандығының 1 курс докторанты, Әлихан Бөкейхан университеті, Семей қ., 071400, Қазақстан Республикасы, e-mail: 80_aliya@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-3745-341X>

Калдыбаева Данира Орынбаевна, PhD, аға оқытушы, Ә. Бөкейхан университет, Семей қ., 071400, Қазақстан Республикасы, e-mail: danira_77@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4370-4126>

Койчубаев Александр Сергеевич, аға оқытушысы, Бизнес және басқару кафедрасы, Ә. Бөкейхан университеті, Семей қ., 071400, Қазақстан Республикасы, e-mail: koichubayev.a@abu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-2814-9419>

Кулубеков Максат Тулегенович, экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушысы, «Экономика және менеджмент» кафедрасы, Міржақып Дулатов атындағы Қостанай инженерлік экономикалық университеті, Қостанай қ., 110000, Kazakhstan Республикасы, e-mail: kmaksat_79@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1123-1085>

Кулубекова Азия Жантүрісевна, PhD, аға оқытушысы, Әлеуметтік-экономикалық пәндер кафедрасы, Міржақып Дулатов атындағы Қостанай инженерлік – экономикалық университеті, Қостанай қ., 110000, Kazakhstan Республикасы, e-mail: 3_aziya@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-3166-4987>

Кабикенов Арыстан Кенжетасевич, 2 курс, докторант, «Инновациялық менеджмент» білім беру бағдарламасы, «Менеджмент» кафедрасы Экономика факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Arystankabikenov@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-6637-3491>

Курманова Гульнара Кусаиновна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Білім және менеджмент институты, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ., 090000, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulnara.ru@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9052-2990>

Келесбаев Динмухамед, PhD, профессор, Экономика, басқару және құқық факультеті, Ахмет Ясауи университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-4193-8121>

Кенешбаев Бектур, PhD, Экономика, басқару және құқық факультеті, Ахмет Ясауи университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: keneshbayev_bektur@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-4504-1418>

Косе Жанна Комековна, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, «Менеджмент және

инновациялар кафедрасының меңгерушісі, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, email: jannakose770@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4259-595X>

Легостаева Анна Анатольевна, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Менеджмент және инновациялар кафедрасы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, ғылыми хатшысы, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, email: anjal@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7057-7652>

Лейман Оксана Борисовна, аға оқытушы, экономика ғылымдарының магистрі, «Бизнес» кафедрасы, Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен қ., 070000, Қазақстан Республикасы, e-mail: TselovalnikovaOB@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-4746-4345>

Мукина Гульсара Сапарбековна, PhD, қауымд. профессор, доцент, «Экономика» кафедрасы, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы, 140008, e-mail: gulsara.dusembekova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2451-4984>

Мусина Алма Жумагельдыевна, PhD, экономика ғылымдарының кандидаты, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: alma1404@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3893-316X>

Макулова Айымжан Төлегенқызы, Экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз университеті, Алматы қ., 050035, Қазақстан Республикасы, e-mail: makulova59@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0144-0844>

Молдажанов Марат Бетимбаевич, PhD, аға оқытушы, Экономика мамандығы бойынша философия докторы, Ә. Бөкейхан университет, Семей қ., 071400, Қазақстан Республикасы, e-mail: Mmarat84@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0872-5797>

Мишулина Ольга Владимировна, экономика ғылымдарының докторы, «Экономика» кафедрасы, профессор, Челябині мемлекеттік университеті, Қостанай филиалы, Қостанай қ., 110000, Kazakhstan Республикасы, e-mail: olga_mishulina@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1953-8842>

Мухияева Динара Мухтаржановна, PhD, қауымд. профессор, Экономика факультеті, Менеджмент кафедрасы, меңгерушісінің м.а. Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: dinara_muhiyaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7141-724X>

Муканова Ардак Сериковна, «Өнеркәсіп экономикасы» мамандығы бойынша докторант, Экономика жоғарғы мектебі, Астана Халықаралық университеті, Астана қ., 010017, Қазақстан Республикасы, e-mail: as_ardashka_89@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5581-857X>

Мубаракوف Елдар Еркынулы, PhD, Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен қ., 070000, Қазақстан Республикасы, e-mail: yeldar.mubarakov@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-3619-9088>

Муханова Гайни Казыбаевна, PhD, Экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Astana IT University шығармашылық индустрия мектебі, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: gaini.mukhanova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6953-2756>

Назимова Жанагул Амирхановна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, экономика және құқық факультеті, М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zanagul_73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6962-5672>

Низамов Аслитдин Бадреддинович, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Магистратура бөлімінің басшысы, Бұхара инженерлік-технологиялық институты, Бұхара, 2011XX, Өзбекістан Республикасы, e-mail: buhibkol@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7765-1475>

Нургалиева Гульнар Казыбековна, Экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: nurgalyeva.gulnara@kaznu.kz, <https://orcid.org/0009-0002-5391-0297>

Нурсейтова Гульмира Бектургановна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Экономика және бизнес жоғары мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: n.gulmyra@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1704-8927>

Омірзақов Бакдәулет Қайратұлы, докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050012, Қазақстан Республикасы, e-mail: bakhdaulet.98@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-3781-5435>

Окутаева Сауле Төлегеновна, PhD, қауымд. профессор, Экономика жоғарғы мектебі, Астана Халықаралық университеті, Астана қ., 010017, Қазақстан Республикасы, e-mail: saulesha_okutaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9442-8416>

Орынбасарова Еркеназым Дулатовна, PhD, профессор, экономика және басқару факультеті, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100009, Қазақстан Республикасы, e-mail: erke.08@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5577-6434>

Петренко Александр Аркадьевич, «Құрылыс» мамандығы бойынша Магистрант, Сәулет және құрылыс факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: petrenkoalex2000@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8906-5956>

Рамашова Айсулу Нурмамбековна, PhD, «Менеджмент и маркетинг» кафедрасы, қауымд. профессор, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160000, Қазақстан Республикасы, e-mail: g.aissulu87@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7370-563X>

Рахимбердинова Мадина Умаргалиевна, PhD, қауымд. профессор, Бизнес мектебі, Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті, Өскемен қ., 070004, Қазақстан Республикасы, e-mail: MRakhimberdinova@edu.ektu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-9009-8686>

Ражимжанова Гульнар Канатовна, «Экономика» мамандығы бойынша докторант, Экономика факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100026, Қазақстан Республикасы, e-mail: rgk84@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-0947-9782>

Рахимова Гульмира Ахметовна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессоры, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: ragulmira@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6950-7879>

Смагулова Гульжихан Советбековна, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Менеджмент» кафедрасы, меңгерушісі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050038, Қазақстан Республикасы, e-mail: gssmagulova1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2041-3542>

Сулейменова Саулет Ескендировна, экономика ғылымдарының магистрі, деканның оқу жөніндегі орынбасары, әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар факультеті, А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: ssauletd@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-9075-7460>

Сиязбекқызы Болған, «Менеджмент және маркетинг» кафедрасы, аға оқытушысы, менеджмент магистрі, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160001, Қазақстан Республикасы e-mail: s.bolgan@bk.ru, <https://orcid.org/0009-0006-4375-8059>

Смагулова Зубираш Калыбековна, PhD, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Экономика жоғарғы мектебі, Астана Халықаралық университеті, Астана қ., 010017, Қазақстан Республикасы, e-mail: smagulova111@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3759-5741>

Сүйеубаева Салтанат Нурболсыновна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Бизнес мектебі, Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті, Өскемен қ., 070004, Қазақстан Республикасы, e-mail: SSuieubaeva@edu.ektu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-0290-6290>

Сабыржан Али, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, экономика факультеті, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100026, Қазақстан Республикасы, e-mail: alisher-aliev-79@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8910-4572>

Сагиндыкова Гульнара Муратовна, экономика ғылымдарының кандидаты, Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, қауымд. профессоры, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: gsmaktobel@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0819-237X>

Степанов Михаил Сергеевич, «Менеджмент» мамандығы бойынша Экономика ғылымдарының магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, экономикалық және құқықтық зерттеулер Ғылыми-зерттеу институтының кіші ғылыми қызметкері, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, email: misha_stepanov.1997@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0031-7951>

Сумарева Евгения Евгеньевна, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы-зерттеушісі, «Бизнес» кафедрасы, Қазақстан, Американдық еркін университеті, Өскемен қ., 070000, Қазақстан Республикасы, e-mail: xee_89@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-9423-4825>

Суханбердина Бибигуль Батыркаировна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Білім және менеджмент институты, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ., 090000, Қазақстан Республикасы, e-mail: suhanb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8375-6350>

Томашинова Айгерим Еркенқызы, маркетинг магистрі, қаржы, аға оқытушысы, логистика және цифрлық технологиялар факультеті Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Shodurova_a_e@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5192-7725>

Тажикенова Сапия Каргабаевна, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Экономика факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: tazhikenova_sk@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7858-5094>

Тулеева Галия Тұрсыналықызы, есеп және аудит магистрі, экономика және құқық факультеті, М. Х. Дулати атындағы Тараз Университеті, Тараз, 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: tuleyeva.77@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-3820-8480>

Тусибаева Гульмира Сергеевна, PhD, Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, қауымд. профессоры, Астана қ.,

010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: igulmira_80@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6004-3569>

Таниртаева Еркежан Ерлановна, PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті. Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: t.erkejan@bk.ru, <https://orcid.org/0009-0004-0412-1691>

Таяуова Гулжанат, PhD, доцент, Экономика факультеті, Тұран университеті, Алматы қ., 050013, Қазақстан Республикасы, e-mail: g.tayauova@turau-edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-8061-3955>

Тюлькубаева Алтынай Курманалыевна, «Жобаларды басқару» мамандығы бойынша докторант, Экономика және бизнес жоғары мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: tyulkubayevaaltynay@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-7293-8586>

Ургушева Самал Серкановна, оқытушы, Бизнес мектебі, Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті, Өскемен, 070004, Қазақстан Республикасы, e-mail: SUrgusheva@edu.ektu.kz, <https://orcid.org/0009-0001-7768-643X>

Уразова Бакит Адилгереевна, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Білім және менеджмент институты, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ., 090000, Қазақстан Республикасы, e-mail: kabdenova.68@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9284-3301>

Утешкалиева Адеми Жаксылыковна, экономика ғылымдарының магистрі, Білім және менеджмент институты, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал, 090000, Қазақстан Республикасы, e-mail: ademi2025@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-0425-3817>

Сюз Лянлян, «Жобаларды басқару» мамандығы бойынша докторант, Экономика және бизнес жоғары мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: xuelianglang9@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-5686-5419>

Хамзаева Әсел Уалитханқызы, PhD, доцент м.а, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050012, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.v.h.801@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3467-8453>

Шахманова Гульнара Төлеуовна, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, «Экономика және бизнес» кафедрасы, Халықаралық инженерлі-технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, 050000, e-mail: Shahmanova_gul@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-3403-812X>

Шахшина Айнура Казбековна, «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығы бойынша докторант, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, 100009, Қазақстан Республикасы, e-mail: angelous@list.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0388-488X>

Чуланова Зәуре Қазбекқызы, Жетекші ғылыми қызметкер, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Алматы қ., 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: zaure.ch@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9333-7582>

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Адаева Назыкуль Аманбековна, PhD, ассоц.профессор, кафедра «Менеджмент», университет Туран, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: nadayeva@turana-edu.kz, <https://orcid.org/0009-0004-0535-4016>

Амирова Айгерим Кайратовна, доктор по профилю «Государственное и местное управление», ст. специалист по международным вопросам управления персоналом (Senior Professional in Human Resource international), руководитель научной программы, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: aigerimamirova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1250-0777>

Абданбеков Арман Амангельдыевич, автор-корреспондент, докторант по специальности «Государственное и местное управление», Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: a.a.abdanbekov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6801-583X>

Альжанова Фарида Газизовна, доктор экономических наук, главный научный сотрудник, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования, Республика Казахстан, 050010, Республика Казахстан, e-mail: farida.alzhanova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7451-7470>

Альпеисова Шолпан Есенбаевна, кандидат экономических наук, и. о. доцента кафедра «Менеджмент и маркетинг», Казахского агротехнического исследовательского университета имени С.Сейфуллина, г. Астана 010011, Республика Казахстан, e-mail: sh.alpeissova@kazatu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-3034-3165>

Азимхан Ардах, PhD, кафедра «Экономика» Торайғыров университет, г. Павлодар, 140009, Республика Казахстан, e-mail: armoni04@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4397-3561>

Андабаева Гульмира Кенжегалиевна, кандидат экономических наук, доцент кафедра Экономики, КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: andabayeva.gulmira@kaznu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-7458-8711>

Амирова Гульмира Кабылбековна, DBA, ассоц. профессор, Факультет экономики и право, Таразский университет имени М. Х. Дулати, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: gk.amirova@dulaty.kz, <https://orcid.org/0000-0003-1904-0187>

Абилдаев Султан Таласбаевич, PhD, ассоц. профессор, Факультет экономики и право, Таразский университет имени М. Х. Дулати, Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: Sultan_feb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7525-5097>

Айдаров Тофик Ага-Балаевич, Кандидат экономических наук, ассоц. профессор кафедры «Менеджмент и маркетинг», Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160001, Республика Казахстан, e-mail: tofik-750908@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-8404-9535>

Асанова Марал Кабдрахмановна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Экономический факультет, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100026, Республика Казахстан, e-mail: massanova77@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-8092-5879>

Алимкулова Эльвира, кандидат экономических наук, доцент, Школа гостеприимства, Международный университет туризма и гостеприимства, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: e.alimkulova@iuth.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7428-4729>

Ахметжанова Айкун Хайруллаевна, Кандидат экономических наук, Ассистент профессор, АЛТ университет имени М. Тынышпаева, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: a.ahmetzhanova@alt.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-2192-7094>

Бекназарова Айман Толепбергеновна, кандидат экономических наук., профессор кафедры «Менеджмент», университет Туран, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: a.beknazarova@turan-edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-5660-3351>

Булхаирова Жанна Сериковна, PhD, ассоц. профессор, директор по науке и инновациям Казахского агротехнического исследовательского университета имени С. Сейфуллина, г. Астана, 010011, Республика Казахстан, e-mail: honeyzhu@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9744-4104>

Баева Юлия Владимировна, кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики, Казахстанский филиал Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова, г. Астана, 010010, Республика Казахстан, e-mail: bayevayv@my.msu.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1540-4919>

Бельгибаева Куралай Канашевна, кандидат экономических наук, доцент, кафедра бизнес-администрирования, университет Туран Астана, г. Астана, 010010, Республика Казахстан, e-mail: belgibaeva_k@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7354-1305>

Баржаксыева Амина Алмасбековна, 2-курс, докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050038,

Республика Казахстан, e-mail: barzhaksyeva@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-9994-5062>

Бакирова Алмагуль Набитусуповна, кандидат экономических наук, доцент, Факультет финансов, логистики и цифровых технологий, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 140008, Республика Казахстан, e-mail: a.bakirova65@keu.kz, <https://orcid.org/0009-0002-5168-6463>

Баймухаметова Айфер Жанатовна, докторант, специальность «Инновационный менеджмент», Факультет Высшей школы экономики и Бизнеса, Казахский государственный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: aifer@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6710-415X>

Беспалый Сергей Владимирович, кандидат экономических наук, профессор, Факультет экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: sergeybesp@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7462-5340>

Болатбек Елдос Алимжанулы, PhD, студент, кафедра Маркетинг, КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан e-mail: eldos_09@list.ru, <https://orcid.org/0009-0002-7229-7977>

Болсынбекова Гульнара Абылхаковна, PhD, доктор философии, ст. преподаватель, университет А. Бокейхана, г. Семей, 071400, Республика Казахстан, e-mail: bolsynbekovag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8925-3041>

Баяндин Марат Асылбекович, доктор экономических наук, профессо, Международного Таразского университета имени Ш. Муртазы, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: mbayandin.71@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2158-4370>

Бордияну Илона Владимировна, PhD доктор философии, Казахстанско-Американский свободный университет, г. Усть-Каменогорск, 070000, Республика Казахстан, e-mail: bordiyanuilona@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7175-9829>

Бекебаева Мира, PhD, Факультет экономики, университет Туран, г. Алматы, 050013, Республика Казахстан, e-mail: mira.bekebayeva@turan-edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-4852-6859>

Бугубаева Роза Олжабаевна, кандидат экономических наук, профессор, кафедра Экономической теории и ГМУ, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100009, Республика Казахстан, e-mail: roza.bugubayeva@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3648-8365>

Байбаш Гульнара Канатқызы, PhD, ассоц. профессор, Высшая школа экономики, Международный университет, г. Астана, 010017, Республика Казахстан, e-mail: 7765060@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3213-2281>

Владимиров Желю, профессор, Факультет экономики и бизнес администрирования, Софийский университет имени Святого Клементя Охридского, 1504, г. София, Республика Болгария, e-mail: jeve@feb.uni-sofia.bg, <https://orcid.org/0000-0002-0435-6827>

Горелова Наталья Сергеевна, кандидат экономических наук, Доцент кафедра экономики, Костанайский филиал Челябинского государственного университета, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail: nata29291980@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7179-3456>

Газизова Майя Ривельевна, PhD, ст. преподаватель, Экономический факультет, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100026, Республика Казахстан, e-mail: gazizova-maiya@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7149-5130>

Днишев Фархат Мусаевич, доктор экономических наук, профессор, Главный научный сотрудник, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования, Республика Казахстан, г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, e-mail: dfm0704@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2196-0441>

Дугалова Гульнар Нажмиденовна, доктор экономических наук, профессор, АО «Институт экономических исследований», г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: gdugalova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6574-2281>

Джунусова Дилорам Алиевна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Факультет экономики и право, Таразский университет имени М. Х. Дулати, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: dilya877@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5710-0841>

Дарибаева Арай Султановна, ст. преподаватель, Магистр менеджмента, кафедра «Менеджмент и маркетинг», Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160003, Республика Казахстан, e-mail: aray.daribaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-5230-4869>

Джубалиева Зора Уабтагиевна, кандидат экономических наук, старший преподаватель, Институт Сорбонна – Казахстан, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 74253, Республика Казахстан, e-mail: zora.dzhubalieva@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4849-9042>

Дечев Владимир Желю, доктор экономических наук, профессор, Факультет экономики и бизнес-администрирования, университет

Софийского «Св.Климент Охридский», г. София, 1504, Болгария, e-mail: jeve@feb.uni-sofia.bg, <https://orcid.org/0000-0002-0435-6827>

Еркулова Гульмира, кандидат экономических наук, и. о. доцента, кафедра «Менеджмент», Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, г. Актау, 130000, Республика Казахстан, e-mail: gulmiraerkulova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4616-5025>

Есбергрен Раушан Акимгереевна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Филиал Академии государственного управления при Президенте РК, г. Актобе, 030000, Республика Казахстан, e-mail: rau01021980@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3894-8254>

Есейкызы Арай, докторант, 1 курс, ОП «Управление проектами», Факультет менеджмента, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: yessey.ar@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-4829-4526>

Ержанова Салтанат Кулдасбаевна, кандидат экономических наук, профессор, кафедра менеджмента Карагандинского университета, имени Е. А. Букетова, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, email: salta_27@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3033-9764>

Ержан Амирбекович, доктор экономических наук, профессор, ректор, Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана, г. Павлодар, 140002, Республика Казахстан, e-mail: erjanbai@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-6870-4877>

Жуман Жаппар, доктор экономических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050012, Республика Казахстан, e-mail: sad171@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-5925-6603>

Жолдасова Гульфира Идрисовна, магистр экономики, Институт Сорбонна, Казахстан, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 74253, Республика Казахстан, e-mail: gulfira.zholdasova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6260-17668-707-679-87-80>

Жумагулова Алия Кайрушевна, кандидат экономических наук, зав. кафедрой финансов, учета и управления Кокшетауский университет имени А. Мырзахметова, г. Кокшетау, 020000, Республика Казахстан, e-mail: Zhumagulova_alia@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4989-5477>

Имангали Жансая Габиденқызы, Магистр экономики, докторант, Казахский Национальный университет имени аль – Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: imangali.zhansaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7886-048X>

Исабеков Бауржан Нарзуллаевич, доктор экономических наук, профессор, Факультет Экономики Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, Z01G5Y1 010009, Республика Казахстан, e-mail: baurjani@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3864-8884>

Кенжин Жаксат Болатович, PhD, ассоц. профессор, директор департамента академической деятельности, Академия физической культуры и массового спорта, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: jaksat_22@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6085-8349>

Каусова Жумагуль Амантаевна, магистр маркетинга, ст. преподаватель, экономический факультет, Карагандинский университет имени Е. А. Букетова, Караганда, 100028, Республика Казахстан, e-mail: gulya20.80@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-1963-8476>

Краснощекова Елена Александровна, магистр маркетинга, стр. преподаватель, факультет финансов, логистики и цифровых технологий, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kolobok288@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7715-6861>

Касымова Бактыгул Тлеубековна, магистр маркетинга, стр. преподаватель, факультет финансов, логистики и цифровых технологий, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 140008, Республика Казахстан, e-mail: b.kasymova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-7000-641X>

Колесников Юрий Юрьевич, кандидат юридических наук, профессор, Факультет экономики и права, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kolesnikov.30.09.63@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-2900-4390>

Какижанова Толкын Исатаевна, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры Экономики, КазНУ имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби 71, 050040, Алматы, Казахстан, e-mail: Tolkyn.Kakizhanova@kaznu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-2475-0573>

Кабакова Гульнур Едиловна, стр. преподаватель, кафедра экономики и управления, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, 120000, Республика Казахстан, e-mail: k.gul82@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2534-6967>

Кайыргалиева Майра Гайноллаевна, кандидат экономических наук, университет Байшев, г. Актөбе, 030000, Республика Казахстан, e-mail: maira.g.k@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0289-9115>

Кембаев Азамат Куанышбекұлы, докторант. специальность «Государственный аудит», Экономический факультет, Евразийский

Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: azamatkembayev@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-0689-7605>

Кусаинова Алия Бейсенбековна, докторант, 1 курс, специальность 8D04105, Экономика, А. Бокейхан университет, г. Семей, 071400, Республика Казахстан, e-mail: 80_aliya@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-3745-341X>

Калдыбаева Данира Орынбаевна, PhD, доктор философии, стр. преподаватель, А. Бокейхан университет, г. Семей, 071400, Республика Казахстан, e-mail: danira_77@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4370-4126>

Койчубаев Александр Сергеевич, стр. преподаватель, кафедра бизнеса и управления, университет А. Бокейхан г. Семей, 071400, Республика Казахстан, e-mail: koichubayev.a@abu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-2814-9419>

Кулубеков Максат Тулегенович, кандидат экономических наук, Сеньор-лектор, кафедра экономики и менеджмента, Костанайский инженерно-экономический университет имени М. Дулатова, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail: kmaksat_79@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1123-1085>

Кулубекова Азия Жантуриевна, PhD, Сеньор-лектор, кафедра социально-экономических дисциплин, Костанайский инженерно-экономический университет имени М. Дулатова, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail: 3_aziya@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-3166-4987>

Кабикенов Арыстан Кенжетаевич, докторант, 2 курс, ОП «Инновационный менеджмент», экономического факультета, кафедра Менеджмент, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: Arystankabikenov@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-6637-3491>

Курманова Гульнара Кусаиновна, кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Институт образования и менеджмента, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Уральск, 090000, Республика Казахстан, e-mail: gulnara.ru@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9052-2990>

Келесбаев Динмухамед, PhD, профессор, Факультет экономики, управления и права, университет Ахмеда Ясави, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-4193-8121>

Кенешбаев Бектур, PhD, Факультет экономики, управления и права, университет Ахмеда Ясави, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: keneshbayev_bektur@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-4504-1418>

Косе Жанна Комековна, кандидат экономических наук, доцент, кафедра «Менеджмента и инноваций», Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, email: jannakose770@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4259-595X>

Легостаева Анна Анатольевна, кандидат экономических наук, профессор, кафедра Менеджмента и инноваций, ученый секретарь, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, email: anjat@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7057-7652>

Лейман Оксана Борисовна, стр преподаватель, Казахстанский Американский университет, г. Усть-Каменогорск, 070000, Республика Казахстан, e-mail: TselovalnikovaOB@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-4746-4345>

Мукина Гульсара Сапарбековна, PhD, ассоц. профессор, кафедра «Экономика», Факультет Экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, Республика Казахстан, 140008, e-mail: gulsara.dusembekova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2451-4984>

Мусина Алма Жумагельдиевна, PhD, кандидат экономических наук, Факультет экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: alma1404@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3893-316X>

Макулова Айымжан Тулегеновна, доктор экономических наук, профессор, университет Нархоз, г. Алматы, 050035, Республика Казахстан, e-mail: makulova59@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0144-0844>

Молдажанов Марат Бетимбаевич, PhD, доктор философии стр. преподаватель, специальность, 6D050600-Экономика, университет, А. Бокейхан г. Семей, 071400, Республика Казахстан, e-mail: Mmarat84@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0872-5797>

Мишулина Ольга Владимировна, доктор экономических наук, профессор, кафедра экономики, Костанайский филиал Челябинского государственного университета, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail: olga_mishulina@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1953-8842>

Мухияева Динара Мухтаржановна, PhD, ассоц. профессор, Экономический факультет, и.о.зав.кафедрой Менеджмент ЕНУ имени Л. Н. Гумилева. г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: dinara_muhiyeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7141-724X>

Муканова Ардак Сериковна, докторант, специальность «Экономика промышленности», Высшая школа экономики, Международный университет Астана, г. Астана, 010017, Республика Казахстан, e-mail: as_ardashka_89@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5581-857X>

Мубараков Елдар Еркынулы, PhD докторант, Казахстанско-Американский свободный университет, г. Усть-Каменогорск, 070000, Республика Казахстан, e-mail: yeldar.mubarakov@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-3619-9088>

Муханова Гайни Казиевна, PhD, кандидат экономических наук, доцент, Школа креативной индустрии Astana IT University, г. Астана; 010000, Республика Казахстан, e-mail: gaini.mukhanova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6953-2756>

Назикова Жанагул Амирхановна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Факультет экономики и право, Таразский университет имени М. Х. Дулати, Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: zanagul_73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6962-5672>

Низамов Аслитдин Бадреддинович, доктор экономических наук, профессор, Начальник отдела магистратуры, Бухарский инженерно-технологический институт, Бухара, 2011XX, Республика Узбекистан, e-mail: buhibkol@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7765-1475>

Нургалиева Гульнар Казыбековна, Кандидат экономических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы 050000, Республика Казахстан; e-mail: nurgalyeva.gulnara@kaznu.kz, <https://orcid.org/0009-0002-5391-0297>

Нурсейтова Гульмира Бектургановна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Высшая школа экономики и бизнеса, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: n.gulmyra@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1704-8927>

Омирзаков Бакдаулет Кайратулы, докторант, Казахский национального университета имени аль-Фараби, г. Алматы, 050012, Республика Казахстан, e-mail: bakhdaulet.98@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-3781-5435>

Окутаева Сауле Толегеновна, PhD, ассоц. профессор, высшая школа экономики, Международный университет, г. Астана, 10017, Республика Казахстан, e-mail: saulesha_okutaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9442-8416>

Орынбасарова Еркеназым Дулатовна, PhD, профессор, факультет экономики и управления, Карагандинский университет Казпотребсоюза,

Караганда, 100009, Республика Казахстан, e-mail: erke.08@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5577-6434>

Петренко Александр Аркадьевич, Магистрант, специальность «Строительство», Факультет Архитектуры и строительства, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: petrenkoalex2000@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8906-5956>

Рамашова Айсулу Нурмамбековна, доктор PhD, ассоц. профессор кафедры «Менеджмент и маркетинг», Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, г. Шымкент, 160000, Республика Казахстан, e-mail: r.aissulu87@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7370-563X>

Рахимбердинова Мадина Умаргалиевна, PhD, ассоц. профессор, Бизнес школы, Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева, г. Усть-Каменогорск, 070004, Республика Казахстан, e-mail: MRakhimberdinova@edu.ektu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-9009-8686>

Ражимжанова Гульнар Канатовна, докторант, специальность «Экономика», Экономический факультет, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100026, Республика Казахстан, e-mail: rgk84@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-0947-9782>

Рахимова Гульмира Ахметовна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор Казахского агротехнического университета имени С. Сейфуллина, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: ragulmira@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6950-7879>

Смагулова Гульжихан Советбековна, кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой менеджмента, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050038, Республика Казахстан, e-mail: gssmagulova1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2041-3542>

Сулейменова Саулет Ескендировна, магистр экономических наук, заместитель декана по учебной работе, Факультет социально-гуманитарных наук, Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы, 110000, Республика Казахстан, e-mail: ssauletd@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-9075-7460>

Сиязбекқызы Болған, Магистр менеджмента, стр.преподаватель кафедры «Менеджмент и маркетинг», Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160001, e-mail: s.bolgan@bk.ru, <https://orcid.org/0009-0006-4375-8059>

Смагулова Зубираш Калыбековна, PhD, ассоц. профессор, кандидат экономических наук, Высшая школа экономики, Международный университет, г. Астана, 010017, e-mail: smagulova111@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3759-5741>

Сүйеубаева Салтанат Нурболсыновна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Бизнес школы, Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева, г. Усть-Каменогорск, 070004, Республика Казахстан, e-mail: SSuiyubaeva@edu.ektu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-0290-6290>

Сабыржан Али, кандидат экономических наук, профессор, экономический факультет, Карагандинский университет имени Е. А. Букетова, г. Караганда, 100026, Республика Казахстан, e-mail: alisher-aliev-79@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8910-4572>

Сагиндыкова Гульнара Муратовна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор Казахского университета технологии и бизнеса имени К. Кулажанова, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: gsmaktobel@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0819-237X>

Степанов Михаил Сергеевич магистр экономических наук, специальность «Менеджмент», мл. научный сотрудник, Научно-исследовательский институт экономических и правовых исследований, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, email: misha_stepanov.1997@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0031-7951>

Сумарева Евгения Евгеньевна, стр.преподаватель-исследователь, кафедра «Бизнеса», Казахстанский-Американский свободный университет, г. Усть-Каменогорск, 070000, Республика Казахстан, e-mail: xee_89@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-9423-4825>,

Суханбердина Бибигуль Батыркаировна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Институт образования и менеджмента, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, 090000, Республика Казахстан, e-mail: suhanb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8375-6350>

Томашинова Айгерим Еркеновна, магистр маркетинга, стр. преподаватель, Факультет финансов, логистики и цифровых технологий, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 140008, Республика Казахстан, e-mail: Shodurova_a_e@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5192-7725>

Тажикенова Сапия Каргабаевна, кандидат экономических наук, доцент, Экономический факультет, Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: tazhikenova_sk@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7858-5094>

Тулеева Галия Турсыналиевна, магистр учета и аудита, Факультет экономики и право, Таразский университет имени М. Х. Дулати, Тараз,

080000, Республика Казахстан, e-mail: tuleyeva.77@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-3820-8480>

Тусибаева Гульмира Сергеевна, PhD, ассоц. профессор Казахский университет технологии и бизнеса имени К. Кулажанова, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: igulmira_80@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6004-3569>

Таниртаева Еркежан Ерлановна, PhD Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: t.erkejan@bk.ru, <https://orcid.org/0009-0004-0412-1691>

Таяуова Гулжанат, PhD, доцент, Факультет экономики, университет Туран, г. Алматы, 050013, Республика Казахстан, e-mail: g.tayauova@turan-edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-8061-3955>

Тюлькубаева Алтынай Курманалыевна, докторант, специальность «Управление проектами», Высшая школа экономики и бизнеса, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: tyulkubayevaaltynay@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-7293-8586>

Ургушева Самал Серкановна, преподаватель, Бизнес школы, Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева, г. Усть-Каменогорск, 070004, Республика Казахстан, e-mail: SUrgusheva@edu.ektu.kz, <https://orcid.org/0009-0001-7768-643X>

Уразова Бакит Адилгереевна, магистр экономических наук, стр. преподаватель, Институт образования и менеджмента, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, 090000, Республика Казахстан, e-mail: kabdenova.68@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9284-330>

Утешкалиева Адеми Жаксылыковна, магистр экономических наук, Институт образования и менеджмента, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, 090000, Республика Казахстан, e-mail: ademi2025@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-0425-3817>

Сюз Лянлян, докторант, специальность «Управление проектами», Высшая школа экономики и бизнеса, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: xuelianglang9@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-5686-5419>

Хамзаева Асель Валитхановна, PhD, и.о. доцента, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050012, Республика Казахстан, e-mail: a.v.h.801@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3467-8453>

Шахманова Гульнара Толеуовна, магистр экономических наук, стр. преподаватель, кафедра «Экономика и бизнес», Международный инженерно-

технологический, университет, г. Алматы, Республика Казахстан, 050000, e-mail: Shahmanova_gul@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-3403-812X>

Шахшина Айнура Казбековна, докторант, по специальности «Государственное и местное управление», Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100009, Республика Казахстан, e-mail: angelous@list.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0388-488X>

Чуланова Зауре Казбековна, Ведущий научный сотрудник, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, e-mail: zaure.ch@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9333-7582>

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Nazykul Adayeva, PhD, Associate Professor of the Management Department, Turan University, Almaty c., Republic of Kazakhstan, 050000, e-mail: n.adayeva@turan-edu.kz, <https://orcid.org/0009-0004-0535-4016>

Amirova Aigerim, doctor in profile of Public Administration, Senior Professional in Human Resource international, head of research program, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: aigerimamirova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1250-0777>

Abdanbekov Arman, corresponding author, doctoral student «Public Administration», Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.a.abdanbekov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6801-583X>

Alzhanova Farida Gazizovna, Chief Researcher, Doctor of Economics, Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, 050010, Republic of Kazakhstan, e-mail: farida.alzhanova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7451-7470>

Alpeissova Sholpan Yesenbaevna, Candidate of Economic Sciences, acting associate professor of «Management and marketing» department, S. Seifullin Kazakh Agro Tech-nical Research University, Astana, 010011, Republic of Kazakhstan, e-mail: sh.alpeissova@kazatu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-3034-3165>

Azimkhan Ardakh, PhD, Doctor of the Department of Economics Toraigyrov University, Pavlodar, 140009, Republic of Kazakhstan, e-mail: armoni04@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4397-3561>

Andabaeva Gulmira, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics, Farabi University, 050040, Almaty, Kazakhstan, e-mail: andabayeva.gulmira@kaznu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-7458-8711>

Amirova Gulmira, DBA, Associate Professor, Faculty of Economics and Law, Dulaty University, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gk.amirova@dulaty.kz, <https://orcid.org/0000-0003-1904-0187>

Abildaev Sultan, PhD, Associate Professor, Faculty of Economics and Law, Dulaty University, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Sultan_feb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7525-5097>

Aidarov Tofik Aga-Balaeovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management and Marketing, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160001, Republic of Kazakhstan, e-mail: tofik-750908@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-8404-9535>

Assanova Maral Kabdrakhmanovna, Candidate of economic sciences, Associate professor, Economic Faculty, Karaganda University of the name of academician E. A. Buketov, Karaganda, 100026, Republic of Kazakhstan, e-mail: massanova77@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-8092-5879>

Alimkulova Elvira, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, The School of Hospitality, International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: r.e.alimkulova@iuth.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7428-4729>

Akhmetzhanova Aikun, Candidate of Economic Sciences; Assistant Professor; ALT University named after M. Tynyshpaev, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.ahmetzhanova@alt.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-2192-7094>

Beknazarova Aiman, Candidate of Economic Sciences, Professor of the Management Department, Turan University, Almaty, Republic of Kazakhstan, 050000, e-mail: a.beknazarova@turan-edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-5660-3351>

Bulkhairova Zhanna Serikovna, PhD, associate professor, director of Science and innovation Science, S. Seifullin Kazakh Agro Tech-nical Research University, Astana, 010011, Republic of Kazakhstan, e-mail: honeyzhu@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9744-4104>

Bayeva Yuliya Vladimirovna, PhD, in Economics, Associate Professor, Department of Economics, Kazakhstan branch of Lomonosov Moscow State University, Astana, 010010, Republic of Kazakhstan, e-mail: bayevayv@my.msu.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1540-4919>

Belgibaeva Kuralay Kanashevna, PhD, in Economics, Associate Professor, Department of Business Administration, Turan Astana University, Astana, 010010, Republic of Kazakhstan, e-mail: belgibaeva_k@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7354-1305>

Barzhaksyieva Amina Almasbekkyzy, 2nd year doctoral student, al-Farabi Kazakh National university, Almaty city, 050038, Republic of Kazakhstan, e-mail: barzhaksyieva@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-9994-5062>

Bakirova Almagul Nabitusupovna, Candidate of economic sciences, professor, Faculty of Finance marketing and logistics, Karaganda University of Economics Kaspotrebsoyuz, Karaganda, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.bakirova65@keu.kz, <https://orcid.org/0009-0002-5168-6463>

Baimukhametova Aifer Zhanatovna, doctoral student majoring in «Innovation Management», faculty of the Higher School of Economics and Business, Kazakh State University named after Al-Farabi, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: aifer@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6710-415X>

Bespalyy Sergey Vladimirovich, Candidate of Economic Sciences, Professor, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: sergeybesp@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7462-5340>

Bolatbek Yeldos Alimzhanuly, PhD student, Department of Marketing, Farabi University, 71 Al-Farabi Ave, 050040, Almaty, Kazakhstan, e-mail: eldos_09@list.ru, <https://orcid.org/0009-0002-7229-7977>

Bolatbek Yeldos Alimzhanuly, PhD, student, Department of Marketing, Farabi University, 050040, Almaty, Kazakhstan, e-mail: eldos_09@list.ru, <https://orcid.org/0009-0002-7229-7977>

Bolsynbekova Gulnara Abylkhakovna, PhD, doctor of philosophy, lecturer, Alikhan Bokeikhan University, Semey, 071400, The Republic of Kazakhstan, bolsynbekovag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8925-3041>

Bayandin Marat, Doctor of Economics, professor of Sherkhan Murtaza International Taraz University, 080000, Taraz, Republic of Kazakhstan, e-mail: mbayandin.71@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2158-4370>

Bordiyanu Ilona Vladimirovna, PhD, Doctor of Philosophy, Kazakhs-American Free University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Republic of Kazakhstan, e-mail: bordiyanuilona@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7175-9829>

Bekebayeva Mira, PhD, Student, Faculty of Economics, Turan University, Almaty, 050013, Republic of Kazakhstan, e-mail: mira.bekebayeva@turau.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-4852-6859>

Bugubayeva Roza Olzhabayevna, Candidate of Economics, Professor of the Department of Economic Theory and Public and Local Administration, Karaganda University of Kazpotreboysuz, Karaganda, 100009, Republic of Kazakhstan, e-mail: roza.bugubayeva@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3648-8365>

Baibash Gulnara Kanatkyzy, PhD, Associate Professor, Industrial Economics, Astana International University, Astana, 010017, Republic of Kazakhstan, e-mail: 7765060@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3213-2281>

Vladimirov Zhelyu, professor, Faculty of Economics and Business Administration, Sofia University St. Kliment Ohridski, Sofia, 1504, Republic of Bulgaria, e-mail: jeve@feb.uni-sofia.bg, <https://orcid.org/0000-0002-0435-6827>

Gorelova Natalya Sergeevna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economy, Kostanay branch of Chelyabinsk State University, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: nata29291980@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7179-3456>

Gazizova Maiya Rivelevna, PhD, Senior Lecturer, Economic Faculty, Karaganda University of the name of academician E. A. Buketov, Karaganda,

100026, Republic of Kazakhstan, e-mail: gazizova-maiya@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7149-5130>

Dnishev Farkhat Musaevich, Chief Researcher, Doctor of Economics, Professor, Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Almaty c., 050010, Republic of Kazakhstan, e-mail: dfm0704@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2196-0441>

Dugalova Gulnar Nazhmidenovna, Doctor of Economic Sciences, Professor, «Institute of Economic Research», Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gdugalova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6574-2281>

DJunusova Diloram, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Faculty of Economics and Law, Dumaty University, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: dilya877@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5710-0841>

Daribayeva Aray Sultanovna, Master of management, Senior Lecturer of the Management and Marketing Department, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160003, Republic of Kazakhstan, e-mail: aray.daribaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-5230-4869>

Dzhubalieva Zora Uabtagievna, Candidate of economic sciences, senior lecturer, Sorbonne-Kazakhstan Institute, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, 74253, Republic of Kazakhstan, e-mail: zora.dzhubalieva@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4849-9042>

Dechev Vladimirov Zhelyu, Professor, Doctor of Economics, Faculty of Economics and Business Administration, Sofia University «St. Kliment Ohridski», Sofia, 1504, Bulgaria, e-mail: jeve@feb.uni-sofia.bg, <https://orcid.org/0000-0002-0435-6827>

Yerkulova Gulmira, Candidate of Economic Sciences, acting associate professor of «Management» department, Caspian University of Technologies and Engineering after S. Yessenov, Aktau, 130000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulmiraerkulova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4616-5025>

Yesbergen Raushan Akimgereevna, Candidate of Economics, Associate Professor, Branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in Aktobe region, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan, e-mail: rau01021980@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3894-8254>

Yesseikyzy Aray, doctoral student in «Project Management», Economy Faculty, Management department, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: 11yessey.ar@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-4829-4526>

Yerzhanova Saltanat Kuldabashevna, Candidate of Economic Sciences, Professor Department of Management, E. A. Buketov Karaganda University,

Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, email: salta_27@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3033-9764>

Yerzhan Amirbekuly, Rector of Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Doctor of Economics, Professor, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, 140002, Republic of Kazakhstan, e-mail: erjanbai@mail.ru,

Juman Jappar, Doctor of Economics, Professor, al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty, 050012, Republic of Kazakhstan, e-mail: sad171@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-5925-6603>

Zholdassova Gulmira Idirisovna, Master of Economics, Sorbonne – Kazakhstan Institute, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, 74253, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulfira.zholdasova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6260-17668-707-679-87-80>

Zhumagulova Aliya, Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of Finance, Accounting and Management of the Abai Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Zhumagulova_alia@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4989-5477>

Imangali Zhansaya Gabidenkyzy, PhD, Master of Economics, Al-Farabi Kazak National University, Almaty c.050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: imangali.zhansaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7886-048X>

Issabekov Baurzhan Narzullaevich, Doctor of Economics, professor Faculty of Economics and , Eurasian Nationalty named I.N. Families University, Astana, Z01G5Y1 010009 , Republic of Kazakhstan, e-mail: baurjani@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3864-8884>

Kenzhin Zhaxat, PhD, associate professor, Director of the Department of Academic, Academy of Physical Education and Mass Sports, Astana c., Republic of Kazakhstan, 010000, e-mail: jaksat_22@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6085-8349>

Kausova Zhumagul Amantaevna, Master of Marketing, Senior Lecturer, Faculty of Economics, E. A. Buketov Karaganda University, Karaganda, 100028, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulya20.80@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-1963-8476>

Krasnoshchekova Elena Aleksandrovna, Master of Marketing, Senior Lecturer, Faculty of Finance, Logistics and Digital Technologies, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kolobok288@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7715-6861>

Kasymova Baktygul Tleubekovna, Master of Marketing, Senior Lecturer, Faculty of Finance, Logistics and Digital Technologies, Karaganda University

of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: b.kasymova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-7000-641X>

Kolesnikov Yuri Yurievich, Candidate of Law, Professor, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kolesnikov.30.09.63@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-2900-4390>

Kakizhanova Tolkyn, candidate of economic sciences, senior lecturer of the Department of Economics, Farabi University, 71 Al-Farabi Ave, 050040, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Tolkyn.Kakizhanova@kaznu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-2475-0573>

Kabakova Gulnur Yedilovna, senior lecturer of the department of economics and management, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan, e-mail: k.gul82@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2534-6967>

Kayirgalieva Maira gaynollaevna, Candidate of Economics, Baishev University, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan, e-mail: maira.g.k@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0289-9115>

Kembayev Azamat Kuanyshbekuly, doctoral student in «State audit», Faculty of Economics, L. N. Gumilyov Eurasian national University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: azamatkembayev@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-0689-7605>

Kusainova Aliya, 1 course of doctoral students of the specialty 8D04105 Economics, Alikhan Bokeikhan University, Semey, 071400, The Republic of Kazakhstan, e-mail: 80_aliya@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-3745-341X>

Kaldybayeva Danira, PhD, doctor of philosophy, senior lecturer, Lecturer, Alikhan Bokeikhan University, Semey, 071400, The Republic of Kazakhstan, e-mail: danira_77@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4370-4126>

Koichubayev Alexandr, Senior Lecturer, Department of Business and Management Alikhan Bokeikhan University, Semey, 071400, The Republic of Kazakhstan, e-mail: koichubayev.a@abu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-2814-9419>

Kulubekov Maksat, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer at the Department of Economics and Management, Kostanay Engineering and Economics University, named after M. Dulatov, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: kmaksat_79@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1123-1085>

Kulubekova Aziya, PhD, Senior Lecturer at the Department of Socio-Economic Disciplines chair, Kostanay Engineering and Economics University, named after M. Dulatov, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: 3_aziya@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-3166-4987>

Kabikenov Arystan Kenzhetaevich, doctoral student in «Innovation Management», Faculty of Management, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Arystankabikenov@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-6637-3491>

Kurmanova Gulnara K., Candidate of Economic Sciences, associate professor, Institute of Education and Management, West Kazakhstan Innovative-technological University, Uralsk, 090000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulnara.ru@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9052-2990>

Kelesbayev Dinmuhamed, PhD, Professor, Faculty of Economics, Management and Law, Akhmet Yassawi University, Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-4193-8121>

Keneshbayev Bektur, PhD, Faculty of Economics, Management and Law, Akhmet Yassawi University, Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: keneshbayev_bektur@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-4504-1418>

Kose Zhanna Komekovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Management and Innovation of the Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, email: jannakose770@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4259-595X>

Legostayeva Anna Anatolyevna, Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Management and Innovation, Academic Secretary of the Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, email: anjat@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7057-7652>

Leiman Oxana Borisovna, Senior lecturer of the Business Department, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Republic of Kazakhstan, e-mail: TselovalnikovaOB@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-4746-4345>

Mukina Gulsara Saparbekovna, PhD, Associate Professor of the Department of economics, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan, 140008, e-mail: gulsara.dusembekova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2451-4984>

Mussina Alma, PhD, Candidate of Economic Sciences, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: alma1404@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3893-316X>

Makulova Aiyemzhan Tulegenovna, Doctor of Economics, Professor, NARXOZ University, Almaty, 050035, Republic of Kazakhstan, e-mail: makulova59@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0144-0844>

Moldazhanov Marat, Lector, Philosophy Doctor (PhD) in the specialty 6D050600-Economics, Alikhan Bokeikhan University, Semey, 071400, The Republic of Kazakhstan, e-mail: Mmarat84@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0872-5797>

Mishulina Olga Vladimirovna, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics, Kostanay branch of Chelyabinsk State University, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: olga_mishulina@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1953-8842>

Mukhiyayeva Dinara Mukhtarzhanovna, PhD, associate professor Economy faculty, acting Head of Management department. L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: dinara_muhiyeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7141-724X>

Mukanova Ardak Serikovna, doctoral student in «Industrial Economics», Industrial Economics, Astana International University, Astana, 010017, Republic of Kazakhstan, e-mail: as_ardashka_89@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5581-857X>

Mubarakov Yeldar Yerkynuly, PhD, student, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Republic of Kazakhstan, e-mail: yeldar.mubarakov@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-3619-9088>

Mukhanova Gaini, PhD, associated professor, Candidate of Economic Sciences, Astana IT University School of Creative Industries, Astana; 010000; Republic of Kazakhstan, e-mail: gaini.mukhanova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6953-2756>

Nazikova Zhanagul, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Faculty of Economics and Law, Dumaty University, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zanagul_73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6962-5672>

Nizamov Aslitdin Badreddinovich, Doctor of Economics, Professor, Head of the Master's Degree Department, Bukhara Institute of Engineering and Technology, Bukhara, 2011XX, Republic of Uzbekistan, e-mail: buhibkol@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7765-1475>

Nurgalieva Gulnar, Candidate of Economic Sciences, associated professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: nurgalyeva.gulnara@kaznu.kz, <https://orcid.org/0009-0002-5391-0297>

Nurseiytova Gulmira Bekturganovna, Candidate of economic sciences, Associate Professor, Higher School of Economy and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: n.gulmyra@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1704-8927>

Omirezakov Bakdaulet Kairatuly, Phd student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050012, Republic of Kazakhstan, e-mail: bakdaulet.98@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-3781-5435>

Okutayeva Saule Tolegenovna, PhD, Associate Professor, Industrial Economics, Astana International University, Astana, 010017, Republic of Kazakhstan., e-mail: saulesha_okutayeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9442-8416>

Orynbassarova Yerkenazym Dulatovna, PhD, Professor, Faculty of Economics and Management, Karaganda University Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 100009, Republic of Kazakhstan, e-mail: erke.08@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5577-6434>

Petrenko Alexander Arkadievich, Master's student in Construction, Faculty of Architecture and Construction, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: petrenkoalex2000@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8906-5956>

Ramashova Aissulu Nurmambekovna, PhD, Associate Professor of the Department of Management and Marketing, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan, e-mail: r.aissulu87@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7370-563X>

Rakhimberdinova Madina Umargalievna, PhD, associate professor, Business School, D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University, Ust-Kamenogorsk, 070004, Republic of Kazakhstan, e-mail: MRakhimberdinova@edu.ektu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-9009-8686>

Razhimzhanova Gulnar Kanatovna, PhD student in Economics, Faculty of Economics, Karaganda University named after Academician E. A. Buketov, Karaganda, 100026, Republic of Kazakhstan, e-mail: rgk84@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-0947-9782>

Rakhimova Gulmira, Candidate of Economic Sciences, associate professor, S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: ragulmira@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6950-7879>

Smagulova Gulzhyan Sovetbekovna, Head of the Department of Management, Candidate of Economics, docent, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050038, Republic of Kazakhstan, e-mail: gssmagulova1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2041-3542>

Suleimenova Saulet Eskendirovna, Master of Economics, Deputy Dean for Academic Affairs, Faculty of Social Sciences and Humanities, Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynuly, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: ssauletd@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-9075-7460>

Siyezbekkyzy Bolgan, Master of management, Senior Lecturer of the Management and Marketing Department, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160001, Republic of Kazakhstan, e-mail: s.bolgan@bk.ru, <https://orcid.org/0009-0006-4375-8059>

Smagulova Zubirash Kalybekovna, PhD, Associate Professor, Candidate of Economic Sciences, Industrial Economics, Astana International University, Astana, 010017, Republic of Kazakhstan, e-mail: smagulova11@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3759-5741>

Suieubayeva Saltanat Nurbolsynovna, candidate of Economic Sciences, associate professor, Business School, D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University, Ust-Kamenogorsk, 070004, Republic of Kazakhstan, e-mail: SSuieubaeva@edu.ektu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-0290-6290>

Sabyrzhan Ali, Candidate of economic sciences, professor, Faculty of Economics, E. A. Buketov Karaganda University, Karaganda, 100026, Republic of Kazakhstan, e-mail: alisher-aliev-79@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8910-4572>

Sagindykova Gulnara, Candidate of Economic Sciences, associate professor, K. Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gsmaktobel@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0819-237X>

Stepanov Mikhail Sergeevich, Master of Economics in Management, Junior Researcher at the Scientific Research Institute of Economic and Legal Studies of the Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 100000, Republic of Kazakhstan, email: misha_stepanov.1997@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0031-7951>

Sumareva Evgenia Evgenievna, Senior lecturer-researcher of the Business Department, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Republic of Kazakhstan, e-mail: xee_89@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-9423-4825>

Sukhanberdina Bibigul B., Candidate of Economic Sciences, associate professor, Institute of Education and Management, West Kazakhstan Innovative-technological University, Uralsk, 090000, Republic of Kazakhstan, e-mail: suhanb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8375-6350>

Tomachinova Aigerim Erkenovna, Master of Marketing, Senior Lecturer, Faculty of Finance, Logistics and Digital Technologies, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Shodurova_a_e@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5192-7725>

Tazhikenova Sapiya Kargabaevna, Candidate of Economic Sciences, associate professor, Faculty of Economics, L. N. Gumilyov Eurasian National

University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: tazhikenova_sk@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7858-5094>

Tuleyeva Galiya, master of Accounting and Auditing, Faculty of Economics and Law, Dulaty University, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: tuleyeva.77@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-3820-8480>

Tussibayeva Gulmira, PhD, associate professor, K. Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: igulmira_80@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6004-3569>

Tanirtayeva Yerkezhan, PhD doctoral student; Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050000; Republic of Kazakhstan, e-mail: t.erkejan@bk.ru, <https://orcid.org/0009-0004-0412-1691>

Tayauova Gulzhanat, PhD, Associate Professor, Faculty of Economics, Turan University, Almaty, 050013, Republic of Kazakhstan, e-mail: g.tayauova@turan-edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-8061-3955>

Tyulkubayeva Altynay Kurmanaliyevna, doctoral student in «Project management», Higher School of Economy and Business, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: tyulkubayevaaltynay@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-7293-8586>,

Urgusheva Samal Serkanovna, teacher, Business School, D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University, Ust-Kamenogorsk, 070004, Republic of Kazakhstan, e-mail: SUrgusheva@edu.ektu.kz, <https://orcid.org/0009-0001-7768-643X>

Urazova Bakit A., Master of Economics, Senior lecturer, Institute of Education and Management, West Kazakhstan Innovative-technological University, Uralsk, 090000, Republic of Kazakhstan, e-mail: kabdenova.68@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9284-3301>

Uteshkalieva Zh. Ademi, Master of Economics, Institute of Education and Management, West Kazakhstan Innovative-technological University, Uralsk, 090000, Republic of Kazakhstan, e-mail: ademi2025@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-0425-3817>

Xue Liangliang, doctoral student in «Project management», Higher School of Economy and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: xuelianglang9@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-5686-5419>

Khamzaeva Asel Valitkhanovna, PhD, Acting Associate Professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050012, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.v.h.801@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3467-8453>

Shahmanova Gulnara, Master of economic sciences, senior lecturer at the Department of «Economics and Business», International Engineering and

Technology University, Almaty, Republic of Kazakhstan, 050000, e-mail: Shahmanova_gul@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-3403-812X>

Shakhshina Ainur Kazbekovna, doctoral student in «Public and Local Administration», Karaganda University of Kazpotreboysyuz, Karaganda, 100009, Republic of Kazakhstan, e-mail: angelous@list.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0388-488X>

Chulanova Zauze Kazbekovna Leading Researcher, Institute of Economics of Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan, e-mail: zauze.ch@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9333-7582>

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ»

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

* В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.

* Количество соавторов одной статьи не более 5.

* Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 % (согласно решению редакционной коллегии).

* Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.

* Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.

* Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.

* Квитанция об оплате предоставляется после принятия статей к публикации. Стоимость публикации в журнале составляет 40 000 (сорок тысяч) тенге.

* докторантам НАО «Торайғыров университет» и иностранным авторам (без казахстанских соавторов) публикация в журнале бесплатно.

* Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирование 1 раз. Ответственность за содержание статьи несет автор.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления. Журнал формируется исходя из количества не более 30 статей в одном номере.

Периодичность издания журналов – 4 раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 10 февраля;
- второй квартал до 01 мая;
- третий квартал до 01 августа;
- четвертый квартал до 01 ноября.

Научный журнал «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

- первый номер выпускается до 30 марта текущего года;
- второй номер – до 30 июня;
- третий номер – до 30 сентября;
- четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайтах:

- <https://vestnik.tou.edu.kz/>
- <https://vestnik-economic.tou.edu.kz/>

Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Автор, который внес наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Авторы из разных учебных заведений указываются цифрами ^{1,2}.

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – без указания личных данных. При нарушении принципа слепого рецензирования статья не рассматривается.

**СТАТЬИ ДОЛЖНЫ БЫТЬ ОФОРМЛЕНЫ В СТРОГОМ
СООТВЕТСТВИИ
СО СЛЕДУЮЩИМИ ПРАВИЛАМИ:**

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, в электронном варианте со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для Windows» (в форматах .doc, .docx, .rtf).

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы должен составлять не менее 7 и не более 12 страниц печатного текста. *Поля страниц – 30 мм со всех сторон листа; Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотация, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список использованных источников (литературы) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2. DOI – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3. Инициалы (имя, отчество) Фамилия автора (-ов) – на казахском, русском и английском языках (жирным шрифтом, по центру);

Автор, который внес наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Авторы из разных учебных заведений указываются цифрами^{1,2}.

4. Аффiliation (организация (место работы (учебы)), страна, город) – на казахском, русском и английском языках. Полные данные об аффiliation авторов представляются в конце журнала; ORCID;

5. Название статьи должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность

(не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий);

6. Аннотация – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (рекомендуемый объем аннотации на языке публикации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец);

7. Ключевые слова – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (оформляются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (см. образец);

8. Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- Введение (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- Материалы и методы (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- Результаты и обсуждение (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- Информацию о финансировании (при наличии) (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

- Выводы (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного

автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- Список использованных источников (жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (см. образец).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. *Объем не менее 10, не более чем 20 наименований* (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки), преимущественно за последние 10–15 лет.

В случае наличия в списке использованных источников работ на кириллице (на казахском и русском языках), необходимо представить список литературы в двух вариантах: 1) в оригинале (указываются источники на русском, казахском и английском либо немецком языках); 2) романизированный вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках), то есть транслитерация латинским алфавитом. см. *ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Онлайн сервис Транслитерация по ГОСТу – <https://transliteration-online.ru/>

ПРАВИЛА ТРАНСЛИТЕРАЦИИ КИРИЛЛОВСКОГО ПИСЬМА ЛАТИНСКИМ АЛФАВИТОМ.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом: автор(-ы) (транслитерация либо англоязычный вариант при его наличии) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название при его наличии) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

• Иллюстрации, перечень рисунков и подписанные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

• Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номера телефонов для связи редакции с авторами, не публикуются);

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
ORCID		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
 НАО «Торайгыров университет»,
 Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
 Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).
 E-mail: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайгыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspi.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы –Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 04.51.59

DOI xxxxxxxxxxxxxxxx

***С. К. Антикеева¹, С. К. Ксембаева²**

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

*e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-1111-1111>²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2222-2222>**ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ
КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ
ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ**

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных

работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса.

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных.

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель.

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации.

Продолжение текста публикуемого материала

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.

2 **Кузнецова, А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХКИППК ПК, 2001. – 152 с.

3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.

4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.

5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.

6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.

7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.

8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование: монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.

9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.

10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиСим. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

REFERENCES

1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie: suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.

2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.

3 **Karopa, G. N.** Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitaniyu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental

education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.

4 **Shtoff, V. A.** Rol modeli v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p.

6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – Р. 11–20.

8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.

9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraigrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

*С. К. Антикеева, С. К. Ксембаева

Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің

тұлғалық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидааттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

*S. K. Antikeyeva, S. K. Ksembaeva

Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation

of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайғыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru , https://orcid.org/0000-0001-1111-1111 , 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайғыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru , https://orcid.org/0000-0001-1111-1111 , 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikeyeva doctoral student in «Pedagogy and psychology», Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru , https://orcid.org/0000-0001-1111-1111 , 8-000-000-00-00

Ксембаева Сауле Камалиденовна, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: saule_K@mail.ru , https://orcid.org/0000-0002-2222-2222 , 8-000-000-00-00	Ксембаева Сауле Камалиденовна, кандидат педагогических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: saule_K@mail.ru , https://orcid.org/0000-0002-2222-2222 , 8-000-000-00-00	Saule Ksembaeva, Candidate of pedagogic sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: saule_K@mail.ru , https://orcid.org/0000-0002-2222-2222 , 8-000-000-00-00
--	--	---

**ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ
«ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА.
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ»**

Редакционная коллегия научных журналов НАО «Торайғыров университет» «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» в своей профессиональной деятельности придерживаются принципов и норм Публикационной этики научных журналов НАО «Торайғыров университет». Публикационная этика разработана в соответствии с международной публикационной этической нормой Комитета по публикационной этике (COPE), этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier), Кодекса академической честности НАО «Торайғыров университет».

Публикационная этика определяет нормы, принципы и стандарты этического поведения редакторов, рецензентов и авторов, меры по выявлению конфликтов интересов, неэтичного поведения, инструкции по изъятию (ретракции), исправлению и опровержению статьи.

Все участники процесса публикации, соблюдают принципы, нормы и стандарты публикационной этики.

Качество научного журнала обеспечивается исполнением принципов участников процесса публикации: равенства всех авторов, принцип конфиденциальности, однократные публикации, авторства рукописи, принцип оригинальности, принцип подтверждения источников, принцип объективности и своевременности рецензирования.

Права и обязанности членов редакционных коллегий научных журналов НАО «Торайғыров университет» «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» определены СО СМК 8.12.3-20 Управление научно-издательской деятельностью.

Права и обязанности рецензентов

Рецензенты научных журналов «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана», научно-популярного журнала «Краеведение», обязаны руководствоваться принципом объективности.

Персональная критика в адрес автора(-ов) рукописи недопустима. Рецензент должен аргументировать свои замечания и обосновывать свое решение о принятии рукописи или о ее отклонении.

Национальность, религиозная принадлежность, политические или иные взгляды автора(-ов) не должны приниматься во внимание и учитываться в процессе рецензирования рукописи рецензентом(-ами).

Экспертная оценка, составленная рецензентом должна способствовать принятию решения редакцией о публикации и помогать автору улучшить рукопись.

Решение о принятии рукописи к публикации, возвращение работы автору на изменение или доработку, либо решение об отклонении от публикации принимается редколлегией опираясь на результаты рецензирования.

Принцип своевременности рецензирования. Рецензент обязан предоставить рецензию в срок, определенный редакцией, но не позднее 2-4 недель с момента получения рукописи на рецензирование. Если рассмотрение статьи и подготовка рецензии в назначенные сроки невозможны, то рецензент должен незамедлительно уведомить об этом научного редактора.

Рецензент, который считает, что его квалификация не соответствует либо недостаточна для принятия решения при рецензировании предоставленной рукописи должен незамедлительно сообщить об этом научному редактору и отказаться от рецензирования рукописи.

Принцип конфиденциальности со стороны рецензента. Рукопись, предоставленная рецензенту на рецензирование должна рассматриваться как конфиденциальный материал. Рецензент имеет право демонстрировать ее и/или обсуждать с другими лицами только после получения письменного разрешения со стороны научного редактора журнала и/или автора (-ов).

Информация и идеи научной работы, полученные в ходе рецензирования и обеспечения публикационного процесса, не должны быть использованы рецензентом(-ами) для получения личной выгоды.

Принцип подтверждения источников. Рецензент должен указать научные работы, которые оказали бы влияние на исследовательские результаты рассматриваемой рукописи, но не были приведены автором (-ами). Также рецензент обязан обратить внимание научного редактора на значительное сходство или совпадение между рассматриваемой рукописью и ранее опубликованной работой, о котором ему известно.

Если у рецензента имеются достаточные основания полагать, что в рукописи содержится плагиат, некорректные заимствования, ложные и сфабрикованные материалы или результаты исследования, то он не должен допустить рукопись к публикации и проинформировать научного редактора журнала о выявленных нарушениях принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Права и обязанности авторов

Публикационная этика базируется на соблюдении принципов:

Однократность публикации. Автор(-ы) гарантируют что представленная в редакцию рукопись статьи не была представлена для рассмотрения в другие издания. Представление рукописи одновременно в нескольких журналах/изданиях неприемлемо и является грубым нарушением принципов, стандартов и норм публикационной этики.

Авторство рукописи. Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и указывается первым в списке авторов.

Для каждой статьи должен быть назначен автор для корреспонденции, который отвечает за подготовку финальной версии статьи, коммуникацию с редколлегией, должен обеспечить включение всех участников исследования (при количестве авторов более одного), внесших в него достаточный вклад, в список авторов, а также получить одобрение окончательной версии рукописи от всех авторов для представления в редакцию для публикации. Все авторы, указанные в рукописи/статье, несут ответственность за содержание работы.

Принцип оригинальности. Автор(-ы) гарантирует, что результаты исследования, изложенные в рукописи, представляют собой оригинальную самостоятельную работу, и не содержат некорректных заимствований и плагиата, которые могут быть выявлены в процессе.

Авторы несут ответственность за публикацию статей с признаками неэтичного поведения, плагиата, самоплагиата, самоцитирования, фальсификации, фабрикации, искажения данных, ложного авторства, дублирования, конфликта интересов и обмана.

Принцип подтверждения источников. Автор(ы) обязуется правильно указывать научные и иные источники, которые он(и) использовал(и) в ходе исследования. В случае использования каких-либо частей чужих работ и/или заимствования утверждений другого автора(-ов) в рукописи должны быть указаны библиографические ссылки с указанием автора(-ов) первоисточника. Информация, полученная из сомнительных источников не должна использоваться при оформлении рукописи.

В случае, если у рецензентов, научного редактора, члена(-ов) редколлегии журнала возникают сомнения подлинности и достоверности результатов исследования, автор(-ы) должны предоставить дополнительные материалы для подтверждения результатов или фактов, приводимых в рукописи.

Исправление ошибок в процессе публикации. В случае выявления ошибок и неточностей в работе на любой стадии публикационного процесса авторы обязуются в срочном порядке сообщить об этом научному редактору

и оказать помощь в устранении или исправлении ошибки для публикации на сайте журнала соответствующей коррекции (Erratum или Corrigendum) с комментариями. В случае обнаружения грубых ошибок, которые невозможно исправить, автор(-ы) должен(-ны) отозвать рукопись/статью.

Принцип соблюдения публикационной этики. Авторы обязаны соблюдать этические нормы, связанные с критикой или замечаниями в отношении исследований, а также в отношении взаимодействия с редакцией по поводу рецензирования и публикации. Несоблюдение этических принципов авторами расценивается как грубое нарушение этики публикаций и дает основание для снятия рукописи с рецензирования и/или публикации.

Конфликт интересов

Конфликт интересов, по определению Комитета по публикационной этике (COPE), это конфликтные ситуации, в которых авторы, рецензенты или члены редколлегии имеют неявные интересы, способные повлиять на их суждения касательно публикуемого материала. Конфликт интересов появляется, когда имеются финансовые, личные или профессиональные условия, которые могут повлиять на научное суждение рецензента и членов редколлегии, и, как результат, на решение редколлегии относительно публикации рукописи.

Главный редактор, член редколлегии и рецензенты должны оповестить о потенциальном конфликте интересов, который может как-то повлиять на решение редакционной коллегии. Члены редколлегии должны отказаться от рассмотрения рукописи, если они состоят в каких-либо конкурентных отношениях, связанных с результатами исследования автора(-ов) рукописи, либо если существует иной конфликт интересов.

При подаче рукописи на рассмотрение в журнал, автор(-ы) заявляет о том, что в содержании рукописи указаны все источники финансирования исследования; также указывают, какие имеются коммерческие, финансовые, личные или профессиональные факторы, которые могли бы создать конфликт интересов в отношении поданной на рассмотрение рукописи. Автор(ы), в письме при наличии конфликта интересов, могут указать ученых, которые, по их мнению, не смогут объективно оценить их рукопись.

Рецензент не должен рассматривать рукописи, которые могут послужить причинами конфликта интересов, проистекающего из конкуренции, сотрудничества или других отношений с кем-либо из авторов, имеющих отношение к рукописи.

В случае наличия конфликта интересов с содержанием рукописи, ответственный секретарь должен известить об этом главного редактора, после чего рукопись передается другому рецензенту.

Существование конфликта интересов между участниками в процессе рассмотрения и рецензирования не значит, что рукопись будет отклонена.

Всем заинтересованным лицам необходимо, по мере возможности избегать возникновения конфликта интересов в любых вариациях на всех этапах публикации. В случае возникновения какого-либо конфликта интересов тот, кто обнаружил этот конфликт, должен незамедлительно оповестить об этом редакцию. То же самое касается любых других нарушений принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Неэтичное поведение

Неэтичным поведением считаются действия авторов, редакторов или издателя, в случае самостоятельного предоставления рецензии на собственные статьи, в случае договорного и ложного рецензирования, в условиях обращения к агентским услугам для публикации результатов научного исследования, лжеавторства, фальсификации и фабрикация результатов исследования, публикация недостоверных псевдо-научных текстов, передачи рукописи статей в другие издания без разрешения авторов, передачи материалов авторов третьим лицам, условия когда нарушены авторские права и принципы конфиденциальности редакционных процессов, в случае манипуляции с цитированием, плагиатом.

Теруге 19.05.2025 ж. жіберілді. Басуға 30.06.2025 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

34,01 Мб RAM

Шартты баспа табағы 17,4

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: А. К. Мыржикова

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4407

Сдано в набор 19.05.2025 г. Подписано в печать 30.06.2025 г.

Электронное издание

34,01 Мб RAM

Усл.п.л. 17,4. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: А. К. Мыржикова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4407

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

www.vestnik.tou.edu.kz

www.vestnik-economic.tou.edu.kz